

ÉVRÖNYV

22

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 22.

A kötet megjelenését a

BETHLEN GÁBOR
Alap

támogatta.

Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve

22

Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák

Szerkesztette
Keszeg Vilmos
Szász István Szilárd
Zsigmond Júlia

Kiadja a KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
400162 Kolozsvár, Croitorilor (Mikes) u. 15.
telefon/fax: +40 264 432 593
e-mail: kriza@mail.dntej.ro
www.kjnt.ro

© Kriza János Néprajzi Társaság, 2014

Lektorálta:
dr. Ilyés Sándor
dr. Jakab Albert Zsolt

Borítóterv:
Szentés Zágón

Számítógépes tördelés:
Sütő Ferenc

ISBN 978-973-8439-75-7

Készült a kolozsvári GLORIA és IDEA Nyomdában
Igazgató: Nagy Péter

© www.kjnt.ro/szovegtar

Köszöntjük a 70 éves Gazda Klárát.

Tartalom

Ajánló sorok 11

Intézmények, mozgalmak, néprajzkutatás

Olosz Katalin
Népköltészeti gyűjtések Erdélyben a néprajz
önálló tudományterületté válásának időszakában (1889–1914) 15

Pozsony Ferenc
A székely társadalom kutatása 41

Nagy Janka Teodóra
A magyar népi jogéletkutatás és az erdélyi gyűjtések (1939–1948). . . 95

Albert Ernő
Néprajz és iskola. Székely Mikó Kollégium, Sepsiszentgyörgy 109

Simion Valer Cosma
Népismeret a társadalomszabályozás folyamata és a
nacionalizmus között. A román klerikusok és a néprajzkutatás
kezdetei a 19. századi Erdélyben 163

Keszeg Vilmos
A lokális–regionális gazdálkodás rekontextualizálása:
az 1906-as tordai ipar- és gazdasági kiállítás 185

Szócsné Gazda Enikő
A kutatástól a tömegmozgalomig: az 1930-as évekbeli
háromszéki szóttesmozgalom története 247

Péntek János
A harmadik (újra)kezdés 279

Halász Péter
Csángókutatás a tilosban 291

Vajda András
A tárgyi népi kultúra kutatásának
és gyűjtésének korszakai Maros megyében 301

Laczi Enikő
A tordaszentlászlói amatőr színjátszás mint kitalált hagyomány . . . 319

Kutatói pályák és életművek

Tánczos Vilmos
Újabb adatok Petrás Ince János (1813–1886) életpályájához 345

Barabás László
A kalendáriumi népszokások gyűjtésének és kutatásának
kezdetei Székelyföldön. A népszokáskutató Kriza János. 369

Pozsony Ferenc
Gunda Béla a kolozsvári tudományegyetemen 1943–1948 377

Tasnády Erika
Sebestyén Dobó Klára életpályája 387

Eleonora Sava, Maria Grosu
Nicolae Bot professzor és a
Kolozsvári Egyetemisták Etnológia és Folklor Köre 397

Tánczos Vilmos
Székely László (1912–1982) életpályája és szellemi hagyatéka 421

Fogalmak, jelenségek, értelmezések

Gráfik Imre

A régió fogalmáról (különös tekintettel a kulturális régióra,
kitérve annak hasznára és kárára) 439

Kürti László

Irodalom és néprajzi reprezentáció:
Kalotaszeg Katona Szabó István regényeiben 459

Egyed Emese

Nemesi lakodalmi verskompozíció (1758). 481

Kali Kinga

Kulturális stratégiák: armenizmus és neoarmenizmus. 491

Gagy József

A „beszélőember”, Balogh Pál praetextusán:
a rituális kommunikáció revíziójáról. 509

Rezumat. 521

Abstract 524

A kötet szerzői 527

Ajánló sorok

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézete, a Kriza János Néprajzi Társaság, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Néprajzi és Antropológiai Szakbizottsága, az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya 2008. október 18-án tudományos értekezletet szervezett a kolozsvári néprajzoktatás 110. évfordulója alkalmából. A négy intézmény 2009–2014 között évente konferenciát hirdetett a kolozsvári (romániai magyar) néprajzoktatás és -kutatás történetének feltárása és népszerűsítése céljából. A felhívás ismételten arra ösztönözte az előadókat, hogy készítsék el a néprajzi régiók és a kultúra egyes területei kutatásának szintézisét, gyűjtsenek adatokat néprajzi, kulturális és társadalmi intézmények kutatásszemléleti és -történeti sajátosságaira, gyűjtőmozgalmak, szakemberek, amatőr kutatók, népművészek és népi specialisták pályájának és életművének ismeretlen fejezeteire vonatkozóan, vizsgálják a tankönyvek, a média, a szépirodalom néppel és népi kultúrával kapcsolatos reprezentációit és diskurzusait, a hagyományokat revitalizáló mozgalmakat és kezdeményezéseket. A felhívások fontosnak tartották az adatok gyűjtését, az intézmények, kutatóegyenységek, mozgalmak kapcsolatainak azonosítását, a néprajztudomány és a rokon tudományok, a néprajztudományok és a médiumok viszonyának, a néprajztudomány kognitív kontextusának, sajátos fogalomhasználatának, kutatásszemléletének és -módszertanának feltárását. Az első két rendezvény előadásai 2010-ben, a következő három rendezvény anyagai pedig 2012-ben a KJNT évkönyvében láttak napvilágot. Jelen kötet a 2013-ban és 2014-ben megszervezett konferencia előadásait tartalmazza.

A kötetben szereplő 21 tanulmányt három tematikus tömbbe soroltuk. Az *Intézmények, mozgalmak, néprajzkutatás* fejezetben 11 tanulmány kapott helyet. Olosz Katalin azt vizsgálja, hogy a néprajztudomány intézményesülésének korában a Kisfaludy Társaság hogyan őrzi meg domináns szerepét, esztétikumközpontú szemléletét az erdélyi népköltészeti feltárásokban. Pozsony Ferenc tanulmánya a háromszéki társadalomnéprajzi kutatások történetét, szemléletét és eredményeit összegzi. Nagy Janka Teodóra azt a jogszokásgyűjtést tekinti át, amelyet a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Jogtörténeti Szemináriuma végzett az 1940-es években, Kalotaszeg falvaiban, Bónis György vezetésével és Tárkány Szüics Ernő részvételével. Albert Ernő a sepsi-

szentgyörgyi Székely Mikó Kollégium azon tanárait és diákjait veszi számba, akik valamilyen formában hozzájárultak a népi kultúra kutatásához, megismeréséhez, revitalizálásához. Simion Valer Cosma tanulmánya bepillantani enged azokba a 19. századi erdélyi román egyházi mozgalmakba, amelyek a nép és kultúrája megismerését indították el. Keszeg Vilmos a sajtó segítségével rekonstruálja az 1906-os tordai termék- és terménykiállítás történetét, amely a helyi ipar és mezőgazdaság értékeinek tudatosítását tűzte ki célul. Szőcsné Gazda Enikő kutatása a háromszéki szövés-kultúrát felelevenítő mozgalom történetét tárja fel. Péntek János a kolozsvári néprajzi képzés harmadik korszakát foglalja össze. Halász Péter a romániai rendszerváltás előtti és utáni csángó-kutatás adalékait sorakoztatja fel, a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület jelentőségét emeli ki. Vajda András a Maros megyei tárgyi kultúra kutatását és őrzését felvállaló intézmények (néprajzi és városmúzeumok, tájházak, helyi gyűjtemények) regiszterét állítja össze, 150 év viszonylatában. Érdekes vállalkozás a Laczi Enikőé, aki egy kalotaszegi község amatőr színjátszásának mint a közösség életét meghatározó kitalált hagyománynak százéves történetét tekinti át.

A *Kutatói pályák és életművek* fejezetben Tánzos Vilmos a csángó népcsoport megismertésében, népi tudásának feltárásában úttörő szerepet játszó Petrás Ince János életpályáját, Pozsony Ferenc Gunda Béla kolozsvári éveit, Barabás László Kriza János népszokásgyűjtő szemléletét, Tasnády Erika a népdalgyűjtő és zenetanár Sebestyén Dobó Klára munkásságát, Eleonora Sava és Maria Grosu a kolozsvári tudományegyetem tanára, Nicolae Bot irányító szerepét, Tánzos Vilmos a lelkész, tanár Székely László néprajzi munkásságát ismerteti.

A *Fogalmak, jelenségek, értelmezések* címet viselő harmadik fejezetben Gráfik Imre a néprajz- és társadalomtudományokban a 19. századtól jelen lévő, folytonosan újraértermeződő régió-fogalomról értekezik. Kürti László tanulmánya szépirodalmi művek Kalotaszeg-reprezentációját elemzi. Egyed Emese a szépirodalom és a nép-, közköltészet határterületén elhelyezkedő szövegtypust, a lakodalmi verset mutatja be. Kali Kinga az armenizmus és a neoarmenizmus identitáskonstrukcióit foglalja össze. Gagy József a terepbeszélgetések kommunikációtípusának, a kutatóval beszélgető beszélőember szerepe újraértelmezésének fontosságát hangsúlyozza.

Kolozsvár, 2014. december 24.

A szerkesztők

**Intézmények, mozgalmak,
néprajzkutatás**

Olosz Katalin

Népköltészeti gyűjtések Erdélyben a néprajz önálló tudományterületté válásának időszakában (1889–1914)

A magyar népköltészet kutatásának történetével foglalkozó szakirodalom a dualizmus korát egybehangzóan a népköltészet tudományos vizsgálatának kezdeti időszakaként határozza meg. A nagyjából fél évszázadra terjedő időszakon belül a kutatók további két, egymással szorosan összefüggő alegységet különböztetnek meg: a kiegyezéstől a századfordulójig terjedő periódust, és a 20. század elejétől az első világháború kitöréséig tartó másfél évtizedet. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatának elindításával és a Kálmány Lajos gyűjtőtevékenységével fémjelzett első időszakot a szabatosabb gyűjtés igényének, a tudományos módszerek kialakulásának, a magyar népköltészet teljesebb feltárásának korszakaként jellemzi a szaktudomány. A második periódust Vikár Béla, Kodály Zoltán és Bartók Béla fellépésétől számítjuk, vagyis a szöveg és dallam egységében végzett, a hangrögzítés új technikai vívmányát, a fonográfot is felhasználó gyűjtési módszer meghonosodásának időszakaként tartjuk számon. A két alegység közötti korszakhatárnak a századforduló körüli évekre való helyezése önkéntelenül is arra a következtetésre vezet, hogy a minőségi változást a néprajztudomány intézményrendszerének 19. század végi kiépülése hozta magával. Mint ismeretes, 1889-ben alakult a Magyar Néprajzi Társaság (akkori nevén Magyarországi Néprajzi Társaság), a következő évben megindult e társaság szakfolyóirata, az *Ethnographia*, s az 1890-es évek végére a néprajzi oktatás is helyet kapott a felsőfokú képzésben: a néprajztudomány első habilitált professzora, Herrmann Antal, 1898-ban kezdte meg néprajzi előadásait a kolozsvári tudományegyetemen.

A továbbiakban arra keresünk választ, hogy milyen hatással volt a kiépülő néprajzi intézményrendszer a népköltészet kutatására, s egyáltalán,

milyen tényezők határozták meg a századforduló körüli évtizedek folklór-kutatását. Kezdjük az első kérdéssel!

A Magyar Néprajzi Társaságban indulásakor az etnológiai–antropológiai szemlélet uralkodott. Célját az alapszabályzat „a magyar állam és a történelmi Magyarország mai és egykori népeinek tanulmányozása”-ban jelölte meg (Kósa 1989: 17), a kutatás tárgyát pedig „az ország mai és egykori népeinek eredete, fejlődése, állapota; etnikai jelleme és antropológiai mivolta; a néplélek és a népélet nyilatkozatai: [...] életmód, foglalkozás, lakás, eszközök, díszítés, zene és költészet, tánc és játék, szokások és erkölcsök, szólásmód és közmondás, hagyomány és monda, babona és ráolvasás, népmese és találós mese, népdal és rege stb., végre az ország lakóinak testalkata” vizsgálatában körvonalazta (Kósa 1989: 17). Jóllehet az alapszabályzat értelmében a Néprajzi Társaság érdeklődési köre kiterjedt volna a népköltészet gyűjtésére és vizsgálatára is, működésének korai szakaszát múzeumpartoló tevékenység, a tárgyi néprajz és etnológia iránti fokozott figyelem jellemezte. Megalakulása és kezdeti tevékenysége ily módon alig befolyásolta a századvég folklórszemléletét és gyűjtőtevékenységét. Ugyanez elmondható az *Ethnographia* első évfolyamairól is, amelyekben csak elvétve kaptak helyet népköltészeti szövegközlések, s azok is jobbára a nemzetiségek folklórából hoztak mutatóanyagokat. Az *Ethnographia* megjelenésének tulajdonképpen még kárát is látta a szövegfolklór-kutatás: a *Magyar Nyelvőr*, amely addig rendszeresen közölt népköltészeti szövegeket, a szakfolyóirat megjelenése után többé nem tartotta feladatának a folklóradatok publikálását, felhagyott ilyen irányú ténykedésével. Ami pedig a néprajzoktatás irányvonalát illeti, azt természetszerűen határozta meg az a tény, hogy Herrmann Antal volt egy személyben a Néprajzi Társaság szervezője, orientációjának kialakítója és a kolozsvári egyetem néprajzprofesszora. Nem véletlen tehát, hogy Herrmann Antal első tanítványai közül nem folklór-, hanem jeles néprajzkutatók kerültek ki, mint például Györfy István és Viski Károly, mint ahogy azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy Viski Károly filológiai képzettsége, nyelvészeti érdeklődése folytán kezdett népköltési gyűjtésbe ifjú kutatóként (vö. Olosz 2011: 9–70).

Mindent összevetve, elmondhatjuk tehát, hogy a 19. század végén kiépülő néprajzi intézményrendszernek közvetlen hatása és befolyása nem volt a századforduló körüli évtizedek népköltészeti kutatásaira. Mind-ebből pedig az következik, hogy a népköltészet gyűjtése-kutatása terén

minden maradt a régiben: a népköltészet fogalmi kérdéseinek, a gyűjtés és publikálás módszertanának elvi tisztázása és gyakorlati megvalósítása továbbra is a Kisfaludy Társaság hatáskörében maradt. Egy olyan irodalmi társaság hatáskörében, amelynek folklórról kialakított nézetei és elvárásai valamikor a 19. század hatvanas éveiben fogalmazódtak meg, és mit sem változtak az évek-évtizedek múltával. Nem változtak, mert a Társaság vezetőtestületében nem következtek be olyan változások, amelyek gyökeres fordulatot idéztek volna elő a Kisfaludy Társaság ideológiai-esztétikai orientációjában. A nép-nemzeti iskola eszményeit továbbéltető Kisfaludy Társaság hovatovább a hivatalos irodalom és a merev akadémizmus szószólója lett, amely a századforduló éveitől egyre inkább szembekerült a magyar irodalom megújulásával.

A társaság folklórientációjában már csak azért sem mehetett végbe szemléletváltás, mert azt személyi mivoltukban is ugyanazok képviselték és határozták meg, mint a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatának elindításakor. Mind Gyulai Pál, mind Arany László föltétlen híve és meggyőződéses képviselője volt annak a folklórgyűjtési és publikálási elgondolásnak, amelyet a népi prózára vonatkozóan Arany János fogalmazott meg a hatvanas évek elején, s amelyet a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztőjeként Gyulai Pál emelt igazi normává és egészített ki további szabályérvényű elvárásokkal a verses népköltészetre vonatkozóan. A balladák, dalok, mesék változataira csak akkor figyeltek, ha lényeges esztétikai többletet hoztak az addig ismertekkel szemben; a szövegek kiigazítása, a szövegalakítás hallgatólagosan elfogadott és gyakorolt eljárás volt; a mesék újrafogalmazása egyenesen kötelező elvárás volt; a töredékes szövegek – ha nem egészítették ki a gyűjtők – eleve szóba se jöhettek, mert a népköltészetet stabil esztétikai minőségnek fogták fel, amely időtlen, politikumon, aktualitáson felül áll, s éppen ezáltal tudja betölteni annak a tiszta forrásnak a szerepét, amely a nemzeti irodalom megújulásának biztosítója. Ilyen elvárások mentén szerkesztette Gyulai Pál és Arany László az 1872-ben indított *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első három kötetét (MNGY I. 1872, II. 1872, III. 1882), s nincs kétségünk afelől, hogy továbbra is ezekhez az elvekhez ragaszkodtak volna – ha váratlanul nem szakad meg a sorozat. A nyolcvanas évek végén még úgy számolt a Kisfaludy Társaság, hogy 1890-ben ki tudják hozni a *Magyar Népköltési Gyűjtemény*

negyedik kötetét¹ – Vikár Béla Somogy megyei gyűjtését –, de a kilencvenes évek folyamán nem került sor annak kiadására. És nem került sor más gyűjtemény közzétételére sem. A 19. század utolsó évtizedére a Társaság pénzügyi helyzete oly mértékben megromlott, hogy a sorozat folytatása lekerült napirendről. Miként egy évekkel későbbi ülés jegyzőkönyve rögzíti: „A Kisfaludy Társaság kedvezőtlen pénzügyi helyzete miatt, melyet a kamatláb csökkenése idézett elő, egyik legáldásosabb, legfontosabb munkásságát volt kénytelen abbahagyni, a népköltési termékek gyűjtését és kiadását.”²

Mindezek következtében a kilencvenes évek elejére furcsa, ellentmondásos helyzetbe került a magyar népköltészet kutatásának ügye. Ekkorra két olyan intézmény is működött, amely elvileg felvállalta, feladatának vallotta a népköltészet gyűjtését és közzétételét, de egyik sem fejtett ki ilyen irányú tevékenységet. A régebbi intézmény, a Kisfaludy Társaság anyagi helyzetének megrendülése miatt kénytelen szüneteltetni korábban megkezdett folklór-programját és a vele összefüggő kiadói tevékenységét, az éppen hogy megalakult Magyar Néprajzi Társaság pedig két-három évi működés után máris válságba sodródott. A válság okát nem pusztán abban a tényben kell keresnünk, hogy a Társaság önfenntartásának elképzelése nem vált valóra. A néprajz fogalmának korabeli tisztázatlansága, a Társaság szervezeti felépítése, személyi ellentétek, valamint a szakemberhiány is nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a Néprajzi Társaság a kilencvenes évek elejére működésképtelenné vált. Mint Kósa László írja, „a néprajz akkor verekedte ki önrendelkezését, amikor a hazai tudományos életben nagyarányú ágazati differenciálódás és polarizálódás folyt, a Társaság tagságának összetétele sajátos módon mégis interdiszciplináris lett

¹ Beöthy Zsolt titkári jelentésében, melyet a Kisfaludy Társaság 1890. február 9-i közgyűlésén terjesztett elő, így fogalmaz: „Reményünk van hozzá, hogy ez év folyamán új kötettel, immár a hetedikkel gyarapíthatjuk magyar népköltési gyűjteményünket is. Erdélyi úttörő munkáját folytatjuk...” *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*, Új folyamán, 24. kötet, 1889–1890. Budapest 1890, 15. – Beöthy az Erdélyi János-szerkesztette *Népdalok és mondák* három kötetét is beszámította a *Népköltési Gyűjtemény* sorozatába, így beszélhetett a készülő kötetről hetedikként. – Azt, hogy az új kötet Vikár Béla Somogy megyei gyűjtése lett volna, Vikárnak egy gyűjtési beszámolójából (Vikár 1891) és egy későbbi leveléből következtettük ki.

² Jegyzőkönyv a Kisfaludy Társaság 1897. június 16-án tartott havi üléséről. *A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei. 1895–97*. Kézirat a MTA Könyvtára Kézirattárában, Budapest (A továbbiakban: MTA Kézirattára). Jelzete: Ms. 5774. 60. pont.

és maradt, nemcsak az alapítást követő néhány esztendőben, hanem még legalább három-négy évtizedig” (Kósa 1989: 27). Ez azt jelenti, hogy noha 1892-ben új alapszabályokkal átszervezték a Néprajzi Társaságot, személyi feltételek és anyagi lehetőségek dolgában továbbra sem történt lényegi változás. A folklór ügye a Néprajzi Társaság választmányának látókörébe alig, vagy csak a periférián került be.

Ennek a magatartásnak a hátterében gyaníthatóan az is meghúzódott, hogy a Néprajzi Társaság indulásától fogva figyelembe vette a Kisfaludy Társaság népköltésszettel kapcsolatos addigi tevékenységét, „számított” a Kisfaludy Társaságra, mint olyan intézményre, amely anyagi lehetőségei és személyi állománya folytán továbbra is a folklórkutatások patrónusa lesz. Írásos nyoma ugyan nincs annak, hogy folklór-ügyekben bármiféle megállapodás született volna a két intézmény között, de abból, hogy az újonnan alakított Néprajzi Társaság nem keltett szakmai féltékenységet a Kisfaludy Társaságban, arra következtetünk, hogy hallgatólagosan mindkét intézmény elfogadta a kínálkozó „munkamegosztás” lehetőségét. A Néprajzi Társaság már csak azért is, mert szűkös anyagi körülményei között könyvkiadásra, gyűjtési utak költségeinek fedezésére aligha gondolhatott, a tagdíjából befolyó összegből az *Ethnographia* számainak megjelenítésére sem futotta maradéktalanul. A „számításokba” azonban hiba csúszott: nem volt előrelátható, hogy a kilencvenes évekre a Kisfaludy Társaság anyagi helyzete is megrendül, s emiatt abba kell hagynia „legfontosabb munkásságát, a népköltési termékek gyűjtését és kiadását.” A 19. század utolsó évtizedét – a látszat ellenére – mégsem tekinthetjük eredménytelen, meddő időszaknak. Mind a Kisfaludy Társaság, mind a Magyar Néprajzi Társaság működésének egy olyan szakaszát jelölhetjük meg a kilencvenes évek második felében, amely döntő módon befolyásolta 20. század eleji tevékenységüket. A változás/változtatás lehetőségét mindkét intézmény életében az a felismerés hozta, hogy önerőből nem képesek megkezdeni vagy folytatni a szájhagyományok gyűjtését és közreadását. E felismerés jegyében mindkét intézmény állami támogatásért folyamodott.

Először a Néprajzi Társaság lépett, mégpedig a zenei hagyományok gyűjtése érdekében: terjedelmes emlékiratot nyújtottak be Csáky Albin oktatásügyi miniszterhez, melyben támogatást kértek a zenei hagyományok országos gyűjtésére, arra, hogy képzett zenészek gyűjtőútjainak költségeit fedezni tudják (Sebő 2006: 22). A folyamodványnak eredménye

nem lett. A millennium évében aztán Vikár Béla javaslatára újabb kísérletet tettek az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszternél, Wlassics Gyulánál. 1901-ben Vikár így emlékezett az 1896-os történésekre: „Ezt az ügyet én pendítettem meg akkor a magyar néprajzi társaságban, mint annak titkára. Indítványoztam a választmány előtt, hogy az addigi gyűjtések kiegészítésére, de főképp a már ismeretes népköltési szövegekhez tartozó dallamok megmentése végett új és rendszeres gyűjtés történiék. Az eszmét választmányunk egyhangúlag elfogadta, s a vezetéssel az indítványtevőt megbízta” (Vikár 1901b: 133). Vikárnak az volt az elképzelése, hogy képzett zenészek gyűjtőútjainak finanszírozása helyett próbálkozzanak olcsóbb megoldással. „Olyan mód látszott előttem egyedül célravezetőnek – emlékezik Vikár –, amely nem kerül sokba, de mégis sokat ígér” (Vikár 1901b: 133). Ezt a kérdést egy fonográf beszerzésével és a folyamatos gyűjtés anyagi fedezetének biztosításával vélte megoldhatónak. Vikár így fogalmazott: „valamint az emberek és tárgyak képét tudományos vizsgálat céljára inkább fotografikus hűséggel megrögzítve kívánjuk bírni, mintsem egy művész egyéni felfogásának tükrében: úgy kínálkozott a szóban forgó dalban élő néphagyomány gyűjtésére szerintem a szakzenészek helyett a hangírógép, a fonográf alkalmazásba vétele, annál is inkább, mert ily módon a folklorisztikai cél elérését egyesíthetőnek véltem azon egyéb fontos érdekek szolgálatával is, melyekkel az ily gyűjtés kapcsolatos. Mechanikailag összeszedni és hamisítatlan mivoltában készen idehozni az élő népnyelvi és népzenei anyagot bármely irányú vizsgálódás számára: ez volt szerintem a fonográf útján megoldandó feladat” (Vikár 1901b: 134). Elgondolását Vikár emlékiratban fejtette ki, amelyet 1896 őszén azzal a kéréssel terjesztett Wlassics Gyula vallás- és oktatásügyi miniszter elé, hogy tegye lehetővé egy fonográf beszerzését a Néprajzi Társaság számára. „A miniszter úr nemcsak a legkészségesebben és legnagyobb érdeklődéssel fogadta a kívánságot – emlékezik Vikár –, hanem a lehető leggyorsabban teljesítette is. Alig egy héttel az emlékirat beadása után kezemben volt annak kedvező elintézése és a fonográf költsége. – A gyűjtést, bízva a miniszter jóindulatában, és alkalmasabb vállalkozókat egyelőre nem találván, én magam kezdettem meg [...] ugyanazon év decemberében, a nagy magyar Alföldön, Borsod megye mezőcsáti járásában” (Vikár 1901b: 134).

„A kezdeti, technikai nehézségek leküzdése után – állapítja meg Sebő Ferenc – hamarosan a valóságban is kiderült az elképzelés helyessége”

(Sebő 2006: 30–31). 1897-ben állami támogatással megindult a gyűjtőmunka. Ennek ellenére az első év jó része feltehetően inkább technikai jellegű tanulmányokkal telt el, a teljes intenzitással folyó gyűjtés 1898-tól követhető nyomon. Ugyanabban az évben megszületett a határozat az újonnan alakuló gyűjtemény elhelyezéséről is. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium intézkedése révén – a fonogramgyűjtemény a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályára került, s a Néprajzi Osztály javaslata alapján létrejött egy egyezség, amelynek értelmében „a Néprajzi Osztály – minisztériumi engedéllyel – évenként 150 frt értékben vehet át Vikártól hengereket, darabonként 5 frt-jával. Mivel egy henger bolti ára 1 frt 50 kr, a fenti árban a gyűjtés költségei is benne foglaltatnak. Ennek fejében a gyűjtő köteles »a kifogástalan fonogramon kívül az illető népdal teljes provenienciáját, továbbá szövegét az Osztálynak beszolgáltatni.«” (Sebő 2006: 34). Vikár gyűjtői szorgalmát jelzi, hogy 1898 és 1912 között 689 darab viaszhengert adott át a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának³ a hozzájuk tartozó „támlapokkal” együtt (Sebő 2006: 35). A múzeum azonban nemigen tudott lépést tartani Vikár gyűjtői lendületével, finanszírozási gondok adódtak a hengerek átvétele körül, a Néprajzi Társaság pedig nemcsak a gyűjtőutak anyagi háttérét nem tudta biztosítani, de gondolni sem mert a Vikár-gyűjtések közzétételére. Így történhetett meg, hogy a zenei gyűjtések iránt érdeklődők szűk körén kívül sem a kortársak, sem a szaktudomány későbbi kutatói nem ismerték magát a gyűjteményt, annak dimenzióit és jelentőségét. Vikár Béla nevét – ha szóba került – inkább csak a fonográfós gyűjtés kezdeményezőjeként tartotta számon a tudománytörténet, Bartók Béla és Kodály Zoltán előfutáraként, nem pedig az ország csaknem minden régiójára kiterjedő, hatalmas népköltési gyűjtemény megalkotójaként, aki gyorsírásos feljegyzéseivel a fonográfós gyűjtés megkezdése előtt is a hiteles szövegrögzítés úttörője volt. A Magyar Néprajzi Társaság száz esztendőös történetét számba vevő Kósa László például így ír Vikár Béláról: a „bohém hajlamú Vikár Béla (1859–1945) eleinte szintén több tudományos eredményt ígért, mint amennyit teljesített. Nem vált hűtlenné a Társasághoz, egy ideig titkárkodott is, de inkább a fonográfós gyűjtés, az egzotikusnak számító nyelvek tanulása, a műfordítás,

³ Egy-egy viaszhengerre 2–4 dallamot lehetett rögzíteni. Ha hengerenként átlagosan három dallammal számolunk, Vikár kétezret meghaladó dallamot rögzített fonográffal, s gyorsírásos lejegyzésben nagyjából ugyanennyi szöveget.

legfőképpen pedig a gyorsírás érdekelte, nem lett valóságos folkloristává” (Kósa 1989: 36).⁴

Változás a Kisfaludy Társaság életében is csak akkor következett be, amikor a Társaságnak sikerült megnyernie Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatását, aki 1898-tól kezdve folyamatosan folyósított előbb 1500, a későbbiekben 3000 forintot, kifejezetten „népköltési gyűjtésekre, s azok kiadására”.⁵ Ennek a támogatásnak köszönhetően a századforduló éveiben hatalmas lendületet vett a Kisfaludy Társaság megbízásával/támogatásával folytatott gyűjtőmunka. A korabeli iktatókönyvek és jegyzőkönyvek tanúsága szerint az ország minden sarkából érkeztek a folklórgyűjtés támogatását kérelmező beadványok, s pozitív elbírálásuk nyomán a beszámoló jelentések a végzett munkáról, illetve maguk az összegyűjtött folklórszövegek. Így gyűjthetett több éven keresztül Sebestyén Gyula a dunántúli megyékben, Mailand Oszkár Hunyad, Alsó-Fehér, Torda-Aranyos és Maros-Torda megyében, Jakab Miklós Udvarhelyszék „havasalji” járásában, Gönczi Ferenc a göcseji és hetési falvakban, Berze Nagy János Heves- és Jász–Nagykun–Szolnok-megyében, Mórincz Zsigmond Szatmárban; a Kisfaludy Társaság jelentős mértékű támogatásával folytathatta gyűjtőmunkáját Vikár Béla, aki tíz éven át, 1898–1907 között évről évre benyújtotta kérelmét, és évről évre megkapta az igényelt összeget ahhoz, hogy a nyári hónapokban eljuthasson az ország jellegzetes néprajzi tájegységeibe Somogytól Udvarhelyszékig, Hétfalutól a magyar alföldi tanyákig, a palóc vidék falvaitól Kalotaszegig; így nyert támogatást gyűjtőútjainak fedezésére Herrmann Antal (Erdély), Bene Lajos (Kalotaszeg), Bartha József (Palóc-vidék) Firtosváraíjái Deák Ferenc (Jászság),

⁴ Vikár Béláról csaknem napjainkig ez a kép élt, az új évezredben Sebő Ferenc és Küllös Imola kutatásai folytán indult meg a Vikár-hagyaték rendszeres és módszeres feltárása (vö. Sebő 2006, Vikár–Sebő–Küllös 2009).

⁵ Az 1898. május 25-i rendes havi ülés jegyzőkönyve. *A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei. 1898–1900.* MTAK Kézirattára. Jelzete: Ms 5775. 8. jegyzőkönyv, 35. pont. – A Kisfaludy Társaság korábban is támogatta kisebb-nagyobb összegekkel a népköltészeti kutatásokat, de akkor szinte kizárólagosan csak a magyarországi nemzetiségek folklórhagyományainak gyűjtőit segítette. Így kapott több rendben is támogatást például Mailand Oszkár román folklór- és etnológiai kutatásaira (1888, 1889, 1890, 1892), Herrmann Antal és Wlisslocki Henrik cigány népköltészet gyűjtésére (1886), Herrmann Antal délvidéki néptani és román etnológiai kutatásaira (1888), s Herrmann Antal közbenjárására Alexi György román folklórkutatásokra (1887).

Somogyi Gyula (Arad megye), Istvánffy Gyula (Borsod), Nyáry Albert (Pálóc-vidék). Amint a fenti felsorolásból kiderül, a támogatott gyűjtők közül többen is a Néprajzi Társaság jeles képviselői voltak. Ez a tény egyértelműen azt bizonyítja, hogy a népköltészet gyűjtése-kutatása tekintetében semmiféle rivalizálás nem volt a Néprajzi Társaság és a Kisfaludy Társaság között: Herrmann Antal ugyanúgy a Kisfaludy Társaság erkölcsi és anyagi támogatását kérte erdélyi népköltészeti kutatásai folytatásához, mint Vikár Béla, aki aligha tudta volna megvalósítani fonográfus gyűjtéseit a Kisfaludy Társaság hathatós segítyezése nélkül, vagy mint Sebestyén Gyula, aki az *Ethnographia* szerkesztőjeként is a Kisfaludy Társasághoz fordult gyűjtőútjai anyagi feltételeinek biztosításáért. Mi több, 1910-től Sebestyén Gyula egyszerre töltötte be a Néprajzi Társaság folyóiratának és a Kisfaludy Társaság *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatának szerkesztői tisztét.

A folklórgyűjtés fontosságának megítélésében, a színhagyományban élő költészet mentésének tárgyában a két intézmény között teljes volt az egyetértés. Feltehetően abban is hallgatólagos megegyezés munkált, hogy a népzene-kutatás a Néprajzi Társaság hatáskörébe került, a szövegfolklor gyűjt(et)ése és kiadása pedig továbbra is a Kisfaludy Társaságnál maradt. A gyűjtés módja, s főleg a folklórszövegek gondozása/kiadása tekintetében azonban nem egyezett a két intézmény képviselőinek véleménye. A korabeli jegyzőkönyvek, levelek, gyűjtői beadványok nézeteltérésekről adnak hírt, amelyek a Kisfaludy Társaság által képviselt irodalomesztétikai folklórszemlélet és a szövegalakítást elutasító, a hiteles szövegrögzítést és szövegközlést szorgalmazó nézet képviselői között támadtak. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy Vikár Béla *A népköltési gyűjtés új módszere* címmel lefelőször a Kisfaludy Társaságban tartott fonográfus bemutatkozó előadást 1897 áprilisában – vagyis alig négy hónappal az ilyen fajta gyűjtés elkezdése után. A jegyzőkönyvi bejegyzések tanúsága szerint a Kisfaludy Társaság 1897. március 31-én tartott ülésén tárgyalta Vikár Béla kérelmét, „ki a Társaságtól engedélyt kér, hogy az áprilisi ülésben a népköltési termékek gyűjtése közben szerzett tapasztalatairól felolvasást tartsa, s a közvetlenül fölvetett dallamokat phonograph segítségével bemutathassa.” Azon az ülésen megszületett a döntés is e tárgyban: „A társaság hajlandó az engedélyt megadni, de az esetleges kudarcot kikerülendő, az ülés előtt pár héttel próbát akar tartatni a phonograph-fal, s erre kiküldi Jakab Ödön, Radó Antal, Rákosi Viktor, Vargha Gyula és Zichy Antal

r. tagokat.”⁶ Miután a kiküldött bizottság meggyőződött arról, hogy Vikár és általa a társaság nem vall kudarcot a „hangtartó” gép bemutatásával, 1897. április 28-án sor került a felolvasásra. A jegyzőkönyv így rögzítette az eseményt: „Vikár Béla vendég, a társaság külön engedélyének alapján értekezést tart *A népköltési gyűjtés új módszeréről*, melyet a népdallamok megőrzésére ajánlott hangtartó (phonograph) bemutatásával kísér.”⁷

Vikár értekezését nem ismerjük, tartalmáról azonban két forrásból is tudomást szerezhethünk. A felolvasó ülés másnapján a *Pesti Hírlap* tudósított a Kisfaludy Társaság üléséről. E szerint Vikár Béla „mindenek előtt a dallamok gyűjtésének fontosságát fejtegette” a nemzeti zene fejlesztése és a nemzetpolitika szempontjából, „kiemelte, hogy a dallamok gyűjtésének a hazai nemzetiségek zenéjére is ki kell terjednie, mert ezek közt szintén számos igazgyöngy és sok magyar kölcsön van, épp úgy, amint népünk is sok dallamot vesz át a nemzetiségektől.” [...] „A dallamok változatairól – folytatta a tudósító – új és meglepő adatokat közölt saját megfigyelései alapján. Példákkal mutatta ki, hogy a dallamok gyűjtése a szövegyűjtést is nagyban segíti elő. Sokszor egyes töredékek összetartozására vezet rá a közös dallam. Épp így fejtegette a szövegek változatait, néprajzi kritériumokból indulván és az új eredményeket mutatván ki. Ismertette behatón a gyűjtés módját: a »nóta-fák« jelentőségét. Végül ismertette a fonografikus fölvétel körüli eljárást és bemutatott néhány fonogramot a Telefon Hírmondó fölvételei közül s egy sorozatát saját dallamgyűjtéseinek, a halálra táncoltatott leányról szóló balada remek dalváltozatait, melyeket Vikár a legősibb magyar daloknak tart.”⁸

A másik forrás, amelyből az előadás tartalmáról, s közvetve a Kisfaludy Társaság népköltézzettel kapcsolatos nézeteiről értesülhetünk, Vargha Gyula bírálata Vikár értekezéséről, amelyet a szerző *A Kisfaludy Társaság Évlapja*iban való közzététel végett nyújtott be 1897 nyarán.⁹ Vargha Gyula, noha Vikár némelyik állításával nem értett egyet, közlésre érdemesnek ítélte az értekezést, mert, mint írja: „Tárgyával népköltésünk termékeinek új buzgó gyűjtője sok szeretettel s nagy szakavatottsággal foglalkozik; érdekesnél

⁶ Jegyzőkönyv a Kisfaludy Társaság 1897. március 31-én tartott havi üléséről. *A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei 1895–97*. MTAK Kézirattára. Jelzete: Ms. 5774. 25. pont.

⁷ A Kisfaludy-Társaság 1897. évi április 28-dikán tartott r. havi ülésének jegyzőkönyve. *A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei 1895–97*. MTAK Kézirattára. Jelzete: Ms. 5774. 33. pont.

⁸ A Kisfaludy-társaság ülése. *Pesti Hírlap*, 1897. április 29. Idézi Sebő 2006: 180–181.

⁹ Jegyzőkönyv a Kisfaludy-Társaság 1897. június 16-án tartott havi üléséről. *A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei 1895–97*. MTAK Kézirattára. Jelzete: Ms 5774. 61. pont.

érdekesebb dolgokat mond el úgy a gyűjtés módszeréről, mint a népdalok alakulásáról, vándorlásáról.” Nem értett viszont egyet Vikárral a hősi epika kérdésében, mint ahogy azt sem fogadta el, hogy Vikár szebbnek tartotta az általa gyűjtött Fehér Lászlóról szóló balladát, mint az Erdélyi János gyűjteményében található. „Ellenkezőleg – véli Vargha –, úgy látszik, hogy a Vikár változata megcsonkult, romlott alakban mutatja a balladát.” Kifogásolta azt is, hogy „néha Vikár Béla ismert dolgokat, mint ismeretleneket jegyez föl, például az orsó-lesésről. »Ne lesd el az orsóm, Mert ki nem válthatom«; nem valódi népdal, hanem Tompa *Virágos kenderben* kezdetű dalának egyik versszaka.” Végül szóvá tette az adatközlőkkel kapcsolatos fenn tartását: „Talán fölöslegesnek látszik, hogy az illető egyénnel, kiknek ajkáról a dalokat följegyezte, oly sokat foglalkozik; de ethnographiai szempontból ez nagyon igazolt. Formailag ugyan nincs előnyére az értekezésnek, ha azonban a tanulságokat nézzük, helyeselnünk kell Vikár Béla úr eljárását.”¹⁰

Vargha Gyula bírálatában fölsejlenek azok az elvárások, illetve elutasító felhangok, amelyek a Kisfaludy Társaság kiadói gyakorlatában, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* köteteinek szerkesztése során a későbbiekben hangsúlyos szerephez jutottak: a csonkának, romlottnak ítélt változatokat ugyanúgy elutasították, mint a már közölt szövegek variánsait, nem vettek tudomást a népköltészet és műköltészet közötti átjárhatóság tényéről, figyelmen kívül hagyták az etnográfiai szempontokat a folklór-adatok provenienciáját illetően stb.

Vikár értekezése a kedvező elbírálás ellenére sem jelent meg *A Kisfaludy Társaság Évlapja*iban – gyaníthatóan azért, mert a másik bíráló, Arany László nem készítette el referátumát. Az új gyűjtési módszerről, a hiteles dallam- és szövegrögzítés lehetőségéről, szükségességéről és módszeréről tartott előadás ennek következtében nyomtalanul eltűnt a Kisfaludy Társaság életéből: nemcsak a kéziratát nem őrizte meg a Társaság,¹¹

¹⁰ *A népköltési gyűjtés új módszere.* Írta Vikár Béla. Felolvastatott a Kisfaludy Társaság 1897. április 27[sic!]-diki ülésén. [Vargha Gyula véleményezése Vikár Béla dolgozatáról. – Budapest, 1897. november 19.] *A Kisfaludy Társaság iratai.* MTAK Kézirattára. Jelzete Ms 5746 – 37/1897.

¹¹ Vikárnak egy 1904-ben írott levelében találtunk magyarázatot a kézirat hiányára: „A népköltési gyűjtés új módszeréről írt dolgozatomra szükségem volna – írta Vargha Gyulának –, mert a finn-ugor társaság Értesítőjének szerkesztősége kéri tőlem közlés végett. Kegyeskedjél azt irattáradból alkalmilag előkerestetni, és költségemre hozzám visszajuttatni.” Vikár Béla levele Vargha Gyulához – Budapest, 1904. október 19. *Vargha Gyulának írott levelek.* MTAK Kézirattára. Jelzete: Ms 4758/ 57.

de gondolatai sem hatottak termékenyítően folklórral kapcsolatos tevékenységére. Már pedig a Kisfaludy Társaság ilyen irányú munkálkodása a századvégen új lendületet vett.

Az állami támogatás rendszeres folyósítása és a széleskörű gyűjtőmunka folytán a 19. század utolsó éveiben újra napirendre került a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* ügye. Akkor azonban nem jutottak túl a folytatás tervezetének elkészítésén, illetve a kiadóval folytatott tárgyalásokon. Időközben ugyanis újabb gondok és akadályok merültek föl: 1898 nyarán elhunyt Arany László, a sorozat társszerkesztője, az egyedül maradt Gyulai Pál pedig hamarosan lemondott tisztségeiről, előbb (1899-ben) elnöki funkciójáról, majd 1901. februárjában a *Népköltési Gyűjtemény* szerkesztéséről is.¹² Gyulai hajlott korára és irodalmi elfoglaltságaira hivatkozva vonult vissza a *Népköltési Gyűjtemény* szerkesztésétől, valójában azonban Vikár Bélának egy újságcikke állhatott lemondása háttérében. Vikár – annak apropóján, hogy állami támogatással újraindul a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* – a korábbi szerkesztők érdemeinek elismerése mellett a sorozat folklórszemléletének megújítását sürgette. A 20. század elején tarthatatlannak minősítette a Kisfaludy Társaság addigi kiadói gyakorlatát, a kor színvonalán álló gyűjtési és közlésmodot várt a Társaságtól, mert – amint fogalmazott: „Annak a szempontnak, mely a népköltést csak a költői szépség és szalonképeség föltételével becsüli meg, hátrálnia kell a tudományos szempont elől. A népköltési adatok érintetlensége, mely egyedül biztosítja a tudományos összehasonlítás lehetőségét, végre tért kell, hogy foglaljon a társaság felfogásában. Nem szabad egy vagy két ember, sőt a jelen nemzedék ítéletére bízni azt, hogy mi vessessék halálra a népi költés termékei közül, minek büntetése legyen a megcsonkítás és melyeknek jutalma a felcicomázás. Olyan eljárás lenne ez mai fogalmaink szerint, mint ha közölni akarván Magyarország flóráját, csak azon növényekre szorítkoznánk, melyek szerintünk szépek vagy jó szagúak és ki-rekesztenők a nem szépeket és rossz szagúakat! A népköltési tár továbbá nem lehet ifjúsági vagy szalonolvasmány, épp úgy, mint a népies díszítő ornamentika anyagát nem adjuk oda közvetlenül a diákok kezébe rajzmintának. Ami a népköltésből irodalmi célra felhasználható, azt megtalálja ott ki-ki, ha teljesen pontos szöveget közlünk is; sőt így biztosabban,

¹² Az 1901. február 27-i ülés jegyzőkönyve. *A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei. 1901-1902.* MTAK Kézirattára. Jelzete: Ms 5776. 4. jegyzőkönyv, 7. pont.

mert ha feldolgozzuk a néptől vett anyagot, ki felel azért, hogy nem hagyunk-e el olyasmit, amiből más, okosabb ember később valami szépet hozhatott volna ki? A legkisebb változtatás azzal a veszéllyel jár, hogy egy később esetleg nagyfontosságúnak bizonyulható nyelvi, mitológiai vagy más adatot semmisít meg, vagy legalább az illető hagyomány eredetének kutatóját tévútra vezeti” (Vikár 1901a: 2).

Vikár úgy vélte, hogy az új kihívásoknak csak úgy tudna megfelelni a Társaság, ha külön folklorisztikai szakosztályt alakítana hozzáértő külső tagok bevonásával. Javaslatát külön is eljuttatta a Kisfaludy Társasághoz, amely ugyanazon ülésén tárgyalta azt, mint amelyiken Gyulai Pál lemondását. Beadványában Vikár a következőképpen érvelt: „Abból az alkalomból, hogy a Társaság nagyérdemű főtitkára a legutóbbi közgyűlés elé terjesztett jelentésében a népköltési kiadványok közlésének módját is érintette, bátorkodom a m.[élyen] t.[isztelt] Társaság b.[ecses] figyelmét arra irányítani, hogy időszerű volna immár ebben a dologban a m. t. Társaságnak a követendő eljárást véglegesen megállapítania. Míg ui. ez meg nem történik, a népköltési gyűjtemények tervezett folytatólagos kiadása kezdetét nem veheti. Legyen szabad nekem, mint a társaság támogatásával kiegészített és a Főtitkár Úr említett nagyb. jelentésében is szereplő Somogy megyei Népköltési Gyűjtemény beadójának és különben is, a Társaság gyűjtőjének erre nézve javaslatot tennem. Javaslatom abban áll, hogy a t. Társaság alakítson a maga kebelében egy folklorisztikai Szakosztályt, melybe ismert szakemberek a Társaságon kívül álló körökből is meghívandók lennének, s e szakosztály intézze a népköltési gyűjtemények összes ügyeit. E szakosztály támogatása iránt a t. Társaság a nagyközönséghez is fordulna. E szakosztály lehetőség szerint rendszeresítené a népköltési közleményeket folyóirat útján vagy más célszerű alakban, kiképezné – ami eddig szintén hiányzik – a Társaság gyűjtőit egységes elvek alapján, s külön előadásokat tartana a közönség részére. Javaslatom alapszámját a sajtóban is megpendítettem, legyen szabad az illető lapot szíves tudomás végett ide mellékelnem.”¹³

¹³ Vikár Béla beadványa a Kisfaludy Társasághoz. Budapest, 1901. február 27. *A Kisfaludy Társaság iratai*. MTAK Kézirattára. Jelzete: Ms 5747 – 44/1901. – A mellékelt cikk Vikárnak a *Budapesti Napló* 1901. február elsejei számában megjelent *Magyar folklóre* című írása volt.

Döntés a Vikár-beadvány tárgyában a február 27-i ülésen nem született, a Társaság a „folklorisztikai ügyek jövőbeni intézésének előkészítésére” bizottságot nevezett ki,¹⁴ amely csak az 1901. november 27-i ülésen terjesztette elő jelentését. Idézek ebből: „A bizottság, bár örvendetes haladásnak tekinti, hogy a népköltési gyűjtés újabban a folklorisztikának szélesebb mezejére is kiterjed, nem lát rá okot, hogy a Kisfaludy Társaság, saját népköltési gyűjteményének szerkesztésénél, az eddig követett esztétikai irányt mással cserélje föl. A folklórnak hazánkban is megvan a maga szerve, a Néprajzi Társaság, kár volna átcsapni ennek működési körébe. A Kisfaludy Társaság helyesebben jár el, ha megmarad saját feladatkörében, s azt igyekszik minél jobban betölteni. Ez azonban nem zárja ki, hogy amennyiben az esztétikai szempont sérelme nélkül teheti, a folklorisztikai szempontokra is figyelmet ne fordítson, sőt, ezáltal határozottan értékesebbé teendí gyűjteményét.”¹⁵ A bizottság a gyűjtemény szerkesztésével, mint egyedüli szerkesztőt, Vargha Gyula titkárt bízta meg, akit feljogosított arra, hogy „szükség esetén segítőtársat maga válasszon maga mellé”. Ugyanezen az ülésen Radó Antal javaslatára arról is döntés született, hogy „a társaság népköltési gyűjteménye szerkesztésénél a népdalok dallamára is kellő figyelem fordíttatik,” annál is inkább, mivel „a közelebb megjelenő regösénekeknek a dallamai is összegyűjtettek.”¹⁶

A fenti döntés megszületése és elfogadása után az események felgyorsultak. 1902 és 1908 között a *Magyar Népköltési Gyűjteménynek* hét új kötete hagyta el a nyomdát. Ezek között voltak olyanok, amelyeknek anyagát gyűjtők még a 19. század utolsó évtizedeiben jegyezték fel,¹⁷ többségük azonban 20. század eleji, új gyűjtéseket tartalmazott. És egy kivétellel mind olyan kötetek voltak, amelyeknek anyagát a Kisfaludy Társaság támogatásával gyűjtötték megalkotóik.¹⁸ A kivétel a *Hétfalusi csángó népmesék* kötete volt (1908), aminek anyagát Horger Antal minden támogatás nélkül gyűjtötte össze.

¹⁴ A bizottság tagjai: Gyulai Pál, Hegedűs István, Jakab Ödön, Riedl Frigyes és Vargha Gyula.

¹⁵ Az 1901. november 27-i ülés jegyzőkönyvéből. A *Kisfaludy Társaság Évlapjai*, Új folyam XXXVI. kötet, 1901–1902. Budapest, 1903. 166.

¹⁶ Uo. 168.

¹⁷ MNGY VI. (Vikár Béla: *Somogy megye népköltése*), MNGY VIII. (Sebestyén Gyula: *Dunántúli gyűjtés*)

¹⁸ MNGY IV. Sebestyén Gyula: *Regös-énekek*, MNGY V. *Regösök* (1902), MNGY VI. Vikár Béla: *Somogy megye népköltése* (1905), MNGY VII. Mailand Oszkár: *Székellyöldi gyűjtés* (1905), MNGY VIII. Sebestyén Gyula: *Dunántúli gyűjtés* (1906), MNGY IX. Berze Nagy János: *Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből.* (1907).

A tudománytörténet úgy tartja számon a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* 20. század elején megjelent köteteit, mint megbízható tudományos kiadványokat, amelyek minőségileg különböznek a sorozat 19. századi darabjaitól. Ha belelapozunk e kiadványokba, igazolódni látszik a minősítés helyessége: a Kisfaludy Társaság már nem ragaszkodott mereven a folklórszövegek irodalmi nyelvi közléséhez, mi több, nem zárkózott el a nyelvjárási sajátosságok jelölésétől sem, hajlandónak mutatkozott a dallamoknak legalább részleges publikálására, nem követelte meg a meséknek Arany János-i követelményekhez igazodó újraszövegezését. A kész köteteket látva valóban úgy tűnik, hogy a Kisfaludy Társaság sokat engedett korábbi szerkesztői/kiadói elvárásaiból, igyekezett megfelelni a huszadik századi új követelményeknek. Azt viszont nem tudjuk, nem tudhatjuk, hogy a gyűjtött anyagnak mekkora hányadát tartalmazzák a kötetek, mit és miért rostált vagy rostáltatott ki a szerkesztő, s az eredeti gyűjtések kéziratának hiányában még csak hozzávetőlegesen sem tudjuk felbecsülni a gyűjtők és a szerkesztő szövegalkító közbeavatkozásait. Már pedig ezekben a kérdésekben a Kisfaludy Társaság továbbra is mereven ragaszkodott korábbi álláspontjához, amire nemcsak némelyik kötet bevezetője utal, de konkrét hivatkozásokat is találunk a levelezésben és azokban a jelentésekben, gyűjtési beszámolóokban, amelyeket a támogatás fejében gyűjteményükkel együtt kellett benyújtaniuk a terepkutatóknak.

Azt, hogy a Kisfaludy Társaság a 20. század elején is ragaszkodott korábbi szerkesztői elveihez és eljárásaihoz, jól példázza Vikár Béla *Somogy megye népköltése* című kötetének kiadástörténete. Említettük korábban, hogy Vikár Somogy megyei gyűjtése már 1890-ben készen állt a kiadásra, mégis ez a kötet a Társaság szerkesztői elvárásai miatt, többszöri átszerkesztés, szövegcserek és kihagyások után csak 1905-ben hagyta el a nyomdát. A sorozatos nézeteltérést gyűjtő és szerkesztő(k) között alapvetően az okozta, hogy az 1889 nyarán gyorsírással lejegyzett meseanyagot, amely követte az élőszóbeli előadást (vagyis az akkor legkorszerűbb eljárással rögzített gyűjteményt), Vikár 1898-ban fonográfos gyűjtéssel, verses szövegekkel és dallamaikkal egészítette ki,¹⁹ és jogosan szeretne volna nyomtatásban is a hiteles, változtatás nélküli folklóradatokat viszontláttni. Erre pedig a Kisfaludy Társaság nem sok hajlandóságot

¹⁹ Somogy megyei gyűjtőútjairól l. bővebben: Vikár 1891, Vikár 1899.

mutatott. A több mint másfél évtizedes huzavonáról Vikár Béla így adott számot 1904. október 19-én, Vargha Gyulához írt levelében: „[...] Sürgetéseimet a t[isztelet]díj iránt ne vedd rossz néven; nagyon érthető, hogy szabadulni óhajtottam életem e legkeservesebb munkájának minden ügyétől. Hiszen gyűjteményem már 17 évvel ezelőtt el volt fogadva a Kisf. Társ. részéről Simonyi Zs. és Arany L. bírálata alapján. Mikor ki kellett volna adni, nem került elő hosszú évekig. Végre Boroszkyyval együtt átkutatván a Társ. lomtárát, nagy keservesen reáakadtunk. Akkor új bírálathoz követeztünk, s ebből folyólag a már approbált szövegek átírása a Társ. külön céljaira való tekintettel; majd újabb gyűjtés a dalok pótlásául. Végre, midőn a kiadás másodszer időszerűvé vált, a szövegek újabb kiostálása; ezután pedig az egész anyagnak a nyomdára való tekintettel alapos megrövidítése, melynek a mesék – a legbecsesebb rész – leginkább megadták az árát. Végül még egyszer baj a mesék körül, noha a hozzájuk írt bevezetés megmondja, hogy az a szempont, melyet Te érvényesíteni akarsz, a közlésben mellőzve van. Tudományos lelkiismeretem most már meg nem engedí, hogy ettől az állásponttól eltérjek s az Imprimatura küszöbén újabb lényeges változtatásokba menjek bele. Az ellen nincs kifogásom, hogy a »nehezményezett« darabok egészen kimaradjanak és másokkal pótoltsanak: tessék választani a kézirat szövegekből, melyeket a nyomdának átadtam, de azokra nézve is fenn kell tartanom azt az elvet, hogy vagy úgy, ahogy vannak – apróságoktól eltekintve –, vagy sehogy. Én nem tehetem ki magamat annak, hogy gyűjteményemet elavult álláspont képviselőjeként joggal megtámadja épp az a közönség, melyre a kötet első helyen számít: a néprajz barátai és művelői. Ezek pedig tudják, hogy a népmesére nézve a közlésnek azon módja, melyet nyújtok, az egyedül megengedhető. Az írói köröket pedig nem szabad oly alacsonyra taksálnunk, hogy az így nyersanyagul közölt mesékből ki ne tudjanak okosodni; ha van költői értéke valamely darabnak, azt ők észreveszik így is. Arra kérlek tehát, méltóztassál meghagyni a kiszedett összes meséket lényegben változatlanul, vagy a rendelkezésre álló kéziratból másokkal pótolni ugyanily módon. E művelet munkáját és költségét azonban részemről már legjobb akarat mellett sem vállalom. Ez már a Társaság dolga, ill. a tied.”²⁰

²⁰ Vikár Béla levele Vargha Gyulához – Budapest, 1904. október 19. *Vargha Gyulának írott levelek*. MTAK Kézirattára. Jelzete: Ms 4758/ 57. – Ua. In: Sebő 2006: 163–164.

Tudatában vagyunk annak, hogy Vikár Béla Somogy megyei gyűjtésének kálváriája a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* történetében is extrém esetnek számít: Vikár új gyűjtési módszere, korát meghaladó modern folklórszemlélete szöges ellentétben állt a Kisfaludy Társaság irodalom-esztétikai szempontokhoz mereven ragaszkodó elgondolásával, a két álláspont összebékítési kísérletei szinte megoldhatatlan konfliktusok sorát eredményezték. A Vikár-kötet esete azonban mégis szimptomatikusnak mondható, mert benne sűrítve és kiélezetten jelentkeztek mindazok az ellentétek, amelyek a régi és új folklórkoncepció között feszültek.

Hogy milyen tilalakkal, milyen elvárásokkal kellett számolniuk azoknak a gyűjtőknek, akik a Kisfaludy Társaság támogatásával végeztek terepmunkát, illetve akik a Kisfaludy Társaság sorozatában szerették volna megjelentetni gyűjteményüket, a továbbiakban az Erdélyből beküldött hat gyűjtemény ismeretében vázolom. Erdélyből ugyanis nem csak az a két gyűjtés érkezett be a Kisfaludy Társasághoz, amelyek a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* hetedik és tizedik köteteként jelentek meg. Mailand Oszkár és Horger Antal gyűjteményén kívül ugyanabban a sorozatban szerette volna megjelentetni balladagyűjteményét Kanyaró Ferenc, aki 1896-ban küldte be 275 balladát és epikus éneket tartalmazó, kiadásra előkészített kéziratát.²¹ A Társaság támogatásával több éven át folytatott kutatásokat Vikár Béla Erdélyben, főleg Udvarhelyszéken és Kalotaszegen, de gyűjtött Maros–Torda megyében, Csíkban és a barcasági Hétfaluban is;²² hasonló támogatással folytathatta Mailand Oszkár is gyűjtő-

²¹ Kanyaró Ferenc: *Székely népballadák és románcok*. [1896] Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, Budapest. Jelzete: EA 2276.

²² Vikár Béla erdélyi gyűjtései nincsenek elkülönítve a más régiókban gyűjtött anyagoktól. 1903-ban Vikár felvetette, hogy „már az eddig összeszedett új anyag is elégséges volna arra, hogy belőle a t. Társaság Népköltési Gyűjteményének egy újabb székely dalkötete kerüljön ki. Gyűjtésemben csaknem mindaz megvan – olvashatjuk Vikár jelentésében – amit az eddigi gyűjtők – különösen Kriza – adnak, csakhogy más és legtöbbször jobb változatokban, s ami fő: a dallamokkal együtt. Időszerűnek vélném tehát, és bátorkodnám a t. Társaságnak ajánlani, hogy gyűjtéseim válogatott darabjait – köztük a balladákat mind – a rendkívül nagyérdekű és becsű zenei résszel egyetemben lehetőleg már a jövő év során külön kötetként közzétenni méltóztassék.” (Vikár Béla jelentése a Kisfaludy Társasághoz – Budapest, 1903. május 25. *A Kisfaludy Társaság iratai, 1903–1904*. MTAK Kézirattára. Jelzete: Ms 5748–157/1903. 2–3. oldal.) Vikár javaslatát a Kisfaludy Társaság nem karolta föl, s maga Vikár sem tért többé vissza a székelyföldi kötet kiadásának gondolatához. – Vikár gyűjtései már eleve fragmentálódtak, mert a zenei gyűjtés fonográfhangereit, s az azokhoz társuló támlapokat a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának kellett átadnia, a lejegyzett szövegek

munkáját 1907–1908-ban, aminek eredményeként elkészült a Mailand-gyűjtemény máig kiadatlan második kötete.²³ Ugyancsak a Kisfaludy Társaság támogatásával gyűjtött egy kötetre való udvarhelyszéki mesét Jakab Miklós a 20. század elején.²⁴

A két megjelent és négy kiadatlan gyűjtemény, valamint a hozzájuk kapcsolódó gyűjtési beszámolók, levélváltások arról győznek meg, hogy a Kisfaludy Társaság továbbra is kitartott korábbi elvei/elvárásai mellett. Ezek az elvárások hat pontban foglalhatók össze:

1. Továbbra sem tartotta fontosnak, mi több, elutasította a változatok közlését. Ennek következtében a gyűjtők eleve úgy küldték be gyűjteményeiket, hogy nemcsak azokat a változatokat selejtezték ki, amelyek gyűjtési körzetükből több helyről előkerültek, de azokat is, amelyeknek korábban valahol nyomtatásban már megjelent változata. A Társaságnak ez a kívánalma, mármint az, hogy csak olyan szövegtípusokat tartalmazzanak a kötetek, amelyeknek addig nyomtatásban nem jelent meg változata, sok gondot okozott a gyűjtemények összeállításainak. Rengeteg időt és energiát pazaroltak arra, hogy hajkurásszák adataik esetleges nyomtatott változatait. Erről vall Mailand Oszkárnak egy 1903. április 8-án keltezett levele. „Gyűjtés közben a tavalyi jelentésemben kifejtett irányelvekhez és szempontokhoz ragaszkodtam – olvashatjuk a levélben –. Gyűjtöttem mindazt, ami ismeretlen, de összegyűjtöttem az ismert népdalok új változatait is. E gyűjteménybe azonban csak oly népdalokat vettem fel, melyek legjobb tudásom szerint ismeretlenek, nincsenek közölve. A tévedés azonban nincs kizárva, mert a már közölt népdalok ismételt áttanulmányozása dacára is megtörténhetik, hogy egy-két ismert népdal becsúszott a gyűjteménybe.”²⁵

egy részét a Kisfaludy Társaságnak szolgáltatta be a támogatás fejében. Az eredeti gyorsíró-sos lejegyzések Vikárnál maradtak, de feltehetően egyik intézményhez sem adta le gyűjtőútjainak teljes anyagát, már csak azért sem, mert a szövegek átírása gyorsírásból folyóírásba időigényes munka lévén, Vikár mindig késésben volt a gyűjtött anyag leadásával. – Vikár halála után hagyatéka szétszóródott, jelenleg kisebb-nagyobb részei több budapesti intézmény állományában található. A hagyaték feltárására, különböző részeinek összesítésére Sebő Ferenc és Küllös Imola tett kísérletet. Vö. Vikár–Sebő–Küllös 2009.

²³ Mailand Oszkár: *Székelyföldi gyűjtés*. Második rész. 1908. (Katalógusban: Mailand Oszkár: *Népköltészeti gyűjtés*. Székelyföld) Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 1944.

²⁴ Jakab Miklós: *Székely népmesegyűjtemény*. Udvarhely megye, 1903. Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 3631.

²⁵ Mailand Oszkár levele és jelentése a Kisfaludy Társasághoz – Déva, 1903. április 8. A *Kisfaludy Társaság iratai, 1903–1904*. MTA Kézirattára. Jelzete: Ms 5748–141/1903.

Mailandnak a második kötet összeállítása során is azoknak a szövegeknek a kiszűrése okozta a legtöbb gondot, melyeknek voltak/lehettek nyomtatott változatai. „Mellékelve tisztelettel terjesztem be az ez évi gyűjtésemről szóló jelentésemet” – kezdi 1908. április 20-án írt levelét. Majd így folytatja: „Sajnos, késtem egy kissé, de az anyag kiválasztása, megrostálása évről-évre nagyobb nehézségeket okoz, nagyobb gondosságot igényel, s így e nagy anyaggal csak most készülhettem el.”²⁶ A második kötet kiadása – amelyet 1909-re terveztek – gyaníthatóan azért is csúszott egyre tovább, s maradt el végül, mert a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztője újabb és újabb változtatásokat sürgetett. A legdöbbenetesebb az, hogy a selejtezést a sorozat új szerkesztője, Sebestyén Gyula is megkövetelte: átdolgozásra, a jegyzetek kiegészítése és a fölösleges változatok kiszűrése végett visszaküldte Mailandnak gyűjteménye második kötetét. Az elvárásoknak megfelelni kívánó gyűjtő azonban egyre tanácstalanabban és elbizonytalanodva próbált eleget tenni a szerkesztői kívánalmaknak. „A gyűjteményt Nagyságod kívánsága szerint átnézem, az eddigi gyűjteményekkel még egyszer összehasonlítom, és a szükséges jegyzetekkel kiegészítem – írta 1911. november 7-i levelében Sebestyén Gyulának. – Óhajta szerint a lényegtelen változatokat is kihagyom a gyűjteményből. Úgy gondolom, hogy azon változatokról van szó, amelyekben a változat alapgondolata a törzsszöveg (az eddigi gyűjteményekben már közölt régibb szöveg) gondolatmenetével feltűnően egyezik; de nem azon változatokról, amelyekben valamely új, a lényegét módosító, az ismert gondolatot új szemszögbe helyező, új vonással gazdagító, etnológiailag is becses, a székegy népet jellemző gondolat is fordul elő. Erre vonatkozólag igen kérem Nagyságodat, kegyeskedjék egy néhány, Nagyságod által lényegtelennek vélt s így a gyűjteményből kihagyandó változatot kijelölni, hogy ezekből okulva tisztábban lássak, s Nagyságod kívánságának jobban megfelelhessenek.”²⁷ Nem tudjuk, kapott-e Mailand eligazítást Sebestyén Gyulától, azt viszont igen, hogy a gyűjtött szövegek nyomtatott változatait nemcsak a jelentős folklórkiadványokban kellett nyomoznia, de mára már ismeretlen vagy alig ismert gyűjtők/szerzők köteteiben is. Mailand egyik követke-

²⁶ Mailand Oszkár levele a Kisfaludy Társasághoz – Déva, 1908. április 20. *A Kisfaludy Társaság iratai – 1908–1909*. MTAK Kézirattára. Jelzete: Ms.5750 – 111/1908.

²⁷ Mailand Oszkár levele Sebestyén Gyulához – Déva, 1911. november 7. *Sebestyén Gyulának írt levelek*. MTAK Kézirattára. Jelzete: Ms 4307 / 321

zó leveléből idézünk: „Gyűjteményem átnézése közben selejteztem, s közben a Népk. Gyűjt. IV., V., és VIII. köteteit is újból átnézve több kiegészíteni valót találtam. Figyelmeztet Nagyságod, hogy még több gyűjteményt kell átnéznem. A lényegesebb gyűjteményeket annak idején átnéztem, tanulmányoztam. Igaz azonban, hogy több előttem ismeretlen gyűjtemény létezik. Hibáztam, hogy nem tulajdonítottam nekik nagyobb fontosságot. Ezek: Székely Sándor »Szerelmi népdalok«, Tréfás Népdalok. – Dr. Kiss Áron »Gyermekjátékok Gyűjteménye« – Molnár Jenő »Kaszárnyai Nóták« – Magyar János »Költeményei«, Berki János »Költeményei«. Nagy hálára kötelezne Nagyságod, ha ezen rendelkezésére álló gyűjteményeket nekem elküldetné.”²⁸ Mindezek után aligha csodálkozhatunk azon, hogy a második kötet bevezető tanulmányában Mailand hosszasan érvel amellett, hogy szükségesnek tartja a *Mennybe vitt leány*, és több más klasszikus ballada újabban előkerült változatának közlését: „Felvettem a változatokat e gyűjteménybe, mivel felfogásom szerint mindaddig, amíg a gyűjtés bizonyos irányban, valamely, a nép lelkéből nőtt s költőileg feldolgozott tárgy körén belül nincs lezárva, s az eddig összegyűjtött anyag összehasonlító tanulmányozása nyílt kérdésekkel áll szemben, s még újabb adatokra vár, minden egyes változat, amely csak egy adattal is gazdagítja az eddig összegyűjtött anyagot, vagy az eddigőtől elütő feldolgozásról tanúskodik, értékes adat, amelyet félredobnunk nem lehet. A változatok gyűjtése, értékelése közben azonban éles kritikával kell eljárunk, egyrészt nehogy már ismertet közöljünk, másrészt nehogy értékest mellőzzünk könyvelműen.”²⁹

Feltehetően a változatok közlésének elutasítása miatt kellett változtatnia Horger Antalnak is gyűjteménye eredeti koncepcióján. 1904-ben Horger úgy tájékoztatta a Kisfaludy Társaságot, hogy gyorsírással lejegyzett gyűjteménye annyi mesét tartalmaz/tartalmazhat, hogy kívánatos volna belső mikrorégiók szerint három külön kötetben közreadni a hétfalusi csángók meséit. „A hétfalusi csángók közt folytatott nyelvjárási tanulmányaim rendjén felhasználtam az alkalmat arra is, hogy népmeséket

²⁸ Mailand Oszkár levele Sebestyén Gyulához – Déva, 1912. január [?] 21. *Sebestyén Gyula levelezése*. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 13148/M. 3214–3215lap/1763. sz.

²⁹ Mailand Oszkár: Bevezetés. [Datálása: 1910. október 22.] In: Mailand Oszkár: *Székelyföldi gyűjtés*. Második rész. (Katalógusban: Mailand Oszkár: *Népköltészeti gyűjtés*. Székelyföld, 1908). Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 1944. 17. lap

gyűjtsek – olvashatjuk Horger levelében –. Gyűjtés közben aztán eszembe jutott, hogy milyen érdekes dolog volna egy ilyen kisebb területnek, ami-lyen, pl., ez a hét csángó falu, lehetőleg minden meséjét összegyűjteni. Nagy-nyon tanulságos volna ez a vállalkozás, mert a nép elbeszélő költészetének tartalom- és formában való rendkívüli gazdagságáról adna megbízható felvilágosítást [...] Minthogy azonban e terv megvalósíthatóságában nem igen bíztam, és más irányú tudományos foglalkozásom is elvont a gyűjtés munkájától, két-három évvel ezelőtt felhagytam vele. Így is van azonban már száznál több csángó mesém, s tekintve azt, hogy csak az egy *Pürkerec* községből való ötven darab, bizonyos vagyok benne, hogy még jó sokat lehetne gyűjteni. Az anyag érdekességére és a forrás bőségére vonatkozó tapasztalataim alapján úgy gondoltam, hogy legalább is három kötetre való- t lehetne kiadni. Az elsőben csak pürkerecieket, a másodikban a Zajzonból és Tatrangból, a harmadikban az úgynevezett Négyfaluból (Bácsfalu, Tür- kös, Csernátfalu, Hosszúfalu) valókat.³⁰ A történet további része ismert, és nem szorul kommentárra: Horger Antal gyűjteményéből végül egy kö- tetben 53 mese jelent meg.

2. Mesék esetében nemcsak a változatok miatt kellett megtizedelni a gyűjtéseket. A rosszul elmondott, az epizódokat ügyetlenül összefűző vagy nyelvi megformáltságukban szegényes, fakó meséket ugyanúgy nem tar- totta közlésre érdemesnek a Kisfaludy Társaság, mint azokat a szövege- ket, amelyekbe beszüremkedtek a mindennapi élet valóságának elemei. Mailand Oszkár egyik jelentésében mesegyűjtő eredményeiről így tájé- koztatta a Társaságot: „Több mesét gyűjtöttem, de ezek közül csak négyet vettem fel e gyűjteménybe, mert ezek, noha van bennök egy néhány, már közlött mesékben előforduló tipikus elem, a mesefűzés, nyelvezet és sa- játos népies előadásmódor tekintetében újak, jellemzők. – Becsesek ezek azért is, mert összefüggő, az események előadásában rendszert tartó és következetes mesét már alig találunk s a sors kiváló kegyeltjének tekint- heti magát a gyűjtő, ha egy jó mesemondóra akad. Húsznál több mesét jegyeztem fel az idén is, de sajnos, ezek nagy része töredékes; mesefűzé- sük zilált, az események előadása hiányos, nyelvezetükön pedig meglát- szik, hogy iskolát járt emberek módosították. A színtelen nyelvezet mel- lett lépten-nyomon érezzük, hogy majd itt, majd amott hiányzik, kiesett

³⁰ Horger Antal levele Vargha Gyulához – Brassó, 1904. június 8. MTAK Kézirattára. Jelzete: Ms 1017/ 226.

valami.”³¹ Jakab Miklós pedig arra panaszkodik 1903-as jelentésében, hogy az általa gyűjtött mesékben a varázslatos tündérvilág helyett egyre erőteljesebben van jelen az emberek mindennapi gondja-baja: „... Esténként a fonókban járja még az ének és »beszéd-mondás«. – A végét járja... A napi munkában elgyötört test este pihenni vágyik és a mindennapi kenyéren töprengő agy képzelme nem csapong. Mind jobban érzik ez napról-napra a népképzelem szülte alkotásokban, melyekben nem szerepelnek többé hármás aransarkon forgó arany várak csengő ezüst harangokkal s aranyveretes rézkapukkal, hanem a hétköznapi emberek ügyét-baját, vesződségét tárgyalják. Így a lövétei ember hat fián a király segít, másképpen nem tudná felnevelni őket. Már nem tündéresszony, kinek holdvilágos tavaszi éjjelen az illatos erdőben elakad szekere, hanem földi ember: a király. Ez sem csak úgy. Hanem mert a hat nagyobb fiú már fegyverrel szolgálta, segíti a hat kisebbet is, hogy azok is felnevelkedhessenek fegyverviselésre. A »prókátor« drágasága juttatja eszébe a lövétei embernek, hogy személyesen forduljon a királyhoz.”³²

3. A selejtezés kívánalmá kiterjedt a folklórszövegek szalonképességére is. Jakab Miklós például arról tesz jelentést, hogy a beküldött mesék számát megkétszerezte volna, de a túl „póriás” szövegeket kihagyta gyűjteményéből.³³

4. Abból kiindulva, hogy Vikár Béla hosszasan érvelt amellett, hogy gyűjteni és publikálni kellene a népköltészet újabb képződményeit is,³⁴ figyelembe kellene venni a félnépi- és közköltészeti adatokat is, mert fontos információk hordozói lehetnek, arra következtetünk, hogy a Kisfaludy Társaság ilyen vonatkozásban is sorompókat állított a gyűjtőkkel szemben.

³¹ Mailand Oszkár: Jelentés. A székely népdaloknak és népmeséknek a Kisfaludi[!] Társaság megbízásából és kegyes segélyével az 1902. év nyarán eszközölt gyűjtéséről. A *Kisfaludy Társaság iratai, 1903-1904*. MTA Kézirattára. Jelzete: Ms. 5748 – 141/1903, 6. lap

³² Jakab Miklós jelentése a Kisfaludy Társaságnak mesegyűjtő munkájáról. Budapest, 1903. október 31. In: Jakab Miklós: *Székely népmesegyűjtemény*. Udvarhely megye, 1903. A Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA. 3631. 192. lap

³³ Jakab Miklós levele a Kisfaludy Társasághoz – Székelyudvarhely, keltezetlen. In: Jakab Miklós: *Székely népmesegyűjtemény*. Udvarhely megye, 1903. A Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA. 3631. 189–190. lap

³⁴ L. Vikár Béla levele a Kisfaludy Társasághoz – Budapest, 1900. február 20. A *Kisfaludy Társaság iratai*. 1896–1900. MTA Kézirattára. Jelzete: Ms 5746 – 11/1900.

5. A közölhetőség érdekében továbbra is elfogadott és bevett gyakorlat volt a szövegkorrekció esztétikai kritériumok alapján. Mivel az eredeti lejegyzéseket többnyire nem ismerjük, a gyűjtők szövegekbe való beavatkozásait nehéz nyomon követni. Van azonban egy olyan gyűjtemény, a Kanyaró Ferencé, amelynek balladáit nemcsak a Kisfaludy Társasághoz beküldött kéziratból ismerjük, de azokból az eredeti lejegyzésekből is, melyek Kanyaró diákgyűjtőinek szorgalmát dicsérik. A diákkéziratok és a véglegesített balladagyűjtemény darabjainak összehasonlításából az derül ki, hogy Kanyaró következetesen kijavította a ritmushibákat, kiegészítette a csonka vagy romlott sorokat, betoldott vagy kihagyott sorokat attól függően, hogy miként tagolhatta szabályos versszakokra a szöveget.

6. A Kisfaludy Társaságot egyáltalán nem érdekelték azok a kiegészítő információk, amelyek az adatközlőkre, a gyűjtés körülményeire, a népköltészet életére, a folklóradatok vándorlására, a folklórhagyatékot őrző vagy éppen elhagyó közösségekre vonatkoztak. Pedig a gyűjtők – jelentéseik, beszámolóik tanúsága szerint – sok érdekes megfigyeléssel tudták volna kiegészíteni gyűjtéseik pusztá szövegállományát. A szöveghasználat kontextusa annyira nem érdekelte a Kisfaludy Társaságot, hogy amikor Réső Ensel Sándor az általa gyűjtött magyar népszokások második kötetének kéziratát kiadás végett felajánlotta a Társaságnak, azzal utasították el, hogy „a népszokások közlése kívül esik a Kisfaludy Társaság munkásságának körén”. „Ensel Sándor úr téved – rögzítette a korabeli jegyzőkönyv a társaság elnökének, Gyulai Pálnak az ellenvetését – midőn a Kisfaludy Társaság 1862. évi felhívására hivatkozik, az csak a népköltészet termékeire, s ezek közt a népszokásokkal kapcsolatos népkölteményekre vonatkozott, de nem magoknak a népszokásoknak leírására.”³⁵

A fennmaradt gyűjtemények tanúsága szerint a gyűjtők többsége igazodott a fenti kívánalmakhoz, következőképpen több szempontból is megcsonkított gyűjteményeket nyújtottak be a Kisfaludy Társasághoz. Ezek a gyűjtések azonban – még ha nem is jelentek meg – szerencsénkre fennmaradtak. A kiostált anyag viszont nyomtalanul eltűnt, vagy ismeretlenül lappang valahol a gyűjtők hagyatékában. Azoknak a gyűjtőknek pedig, akik valamiért nem tartották be a „játékszabályokat”, esélyük sem

³⁵ Jegyzőkönyv a Kisfaludy Társaság 1896. november 25-én tartott rendes havi üléséről. *A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei. 1895–1897.* Kézirat a MTA könyvtára kéziratárában, Jelzete: Ms 5774. 121. pont.

volt arra, hogy gyűjteményük a Kisfaludy Társaság sorozatában megjelenjék. Pedig ezek a gyűjtések mutatják meg igazából a századforduló éveinek folklóráját a maga teljességében: Kanyaró Ferenc kollektója például az erdélyi népballada 19. század végi állapotát, klasszikus és új balladák, ponyvai szövegek és búcsúztató énekek egymás mellett élését, variálódási képességét, földrajzi elterjedtségét mutatja meg. Vikár Béla székelyföldi gyűjtése pedig dallam és szöveg szoros egységében tárja elénk mindazt a költészeti anyagot, amely Udvarhelyszék szájhagyományában forgalomban volt.

Mindent összevetve, elmondhatjuk, hogy a Kisfaludy Társaság századforduló körüli tevékenységét egyszerre jellemezték pozitív és negatív tulajdonságok. Kétségtelenül hasznos és pótolhatatlan munkát végzett a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* köteteinek kiadásával, de valahol gátat is vetett a szöveg- és dallamfolklór szakszerű vizsgálatának. A népköltészet kutatása a századforduló körüli években olyan helyzetbe került, melyet a „két szék között a pad alatt” szólással jellemezhetünk: a Néprajzi Társaság még nem vállalta fel a folklórvizsgálatokat, a Kisfaludy Társaság pedig már nem tudott megfelelni a kor követelményeinek.

Szakirodalom

KÓSA László

1989 *A Magyar Néprajzi Társaság százéves története (1889–1989)*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest

MNGY = *Magyar Népköltési Gyűjtemény (1872–1924)*

I. *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*. Szerkesztették Arany László és Gyulai Pál. Pest, 1872.

II. *Csongrád megyei gyűjtés*. Szerkesztette Török Károly. Pest, 1872.

III. *Székelyföldi gyűjtés*. Gyűjtötték Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób. Budapest, 1882.

IV. *Regös-énekek*. Szerkesztette Sebestyén Gyula. Budapest, 1902.

V. *A regösök*. Írta Sebestyén Gyula. Budapest, 1902.

VI. *Somogy megye népköltése*. Gyűjtötte Vikár Béla. Budapest, 1905.

VII. *Székelyföldi gyűjtés*. Gyűjtötte és szerkesztette Mailand Oszkár. Budapest, 1905.

- VIII. *Dunántúli gyűjtés*. Gyűjtötte és szerkesztette Sebestyén Gyula. Budapest, 1906.
- IX. *Népmesék Heves- és Jász–Nagykun–Szolnok-megyéből*. Gyűjtötte Berze Nagy János. Jegyzetekkel kísérte Katona Lajos. Budapest, 1907.
- X. *Hétfalusi csángó népmesék*. Gyűjtötte és jegyzetekkel kísérte Horger Antal. Budapest, 1908.
- XI–XII. *Vadrózsák*. Székely népköltési gyűjtemény. I–II. Szerkesztette Kriza János. 2. kiadás. Budapest, 1911.
- XIII. *Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye*. Szerkesztette Kálmány Lajos. Budapest, 1914.
- XIV. *Nagyszalontai gyűjtés*. Gyűjtötte a Folklore Fellows Magyar Osztályának nagyszalontai gyűjtőszövetsége. Kodály Zoltán közreműködésével. Szerkesztette Szendrey Zsigmond. Budapest, 1924.

OLOSZ Katalin

2011 Viski Károly balladagyűjtései a huszadik század elején. In: *Uő: Fejezetek az erdélyi népballadagyűjtés múltjából*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–70.

SEBŐ Ferenc

2006 *Vikár Béla népzenei gyűjteménye*. Hagyományok Háza, Budapest

VIKÁR Béla

1891 Somogyi tanulmányutamról. A társaság 1890. novemberi ülése elé terjesztette Vikár Béla. *Ethnographia* II. (3–4) 118–123. Ua. In: Sebő 2006: 197–200 és 213–214.

1899 Somogy megye népköltése. *Ethnographia* X. (1) 25–34. – Ugyanaból részlet In: Sebő 2006: 214–217.

1901a Magyar folklora. *Budapesti Napló*. február 1. 1–2.

1901b Élő nyelvemlékek. Vikár Béla felolvasása a magyar néprajzi társaságban, 1901. október 16. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője [Néprajzi Értesítő] – Az Ethnographia melléklete*. II. (8) 131–142. – Ua. In: Sebő 2006: 217–227.

VIKÁR Béla – SEBŐ Ferenc – KÜLLŐS Imola

2009 *Vikár Béla népzenei és népköltési gyűjteménye. I. munkafázis. Szöveg – hang – kép*. Szerkesztette Sebő Ferenc. A szöveget gondozta, a jegyzeteket és a szómagyarázatokat írta Küllős Imola. DVD. Budapest, a Hagyományok Háza, a Néprajzi Múzeum és a MTA Zene-tudományi Intézet közös kiadványa.

Pozsony Ferenc

A székely társadalom kutatása

Előzmények

A magyar néprajztudomány 19. századi kialakulását és intézményesülését megelőző évszázadokban krónikás feljegyzésekben, egyházi iratokban, nemesi emlékiratokban, katonai összeírásokban, útleírásokban találunk adatokat a rendi székely társadalom szerkezetével és működésével kapcsolatban.¹

Székelyföld 16–17. századi népességét, társadalmát, belső rétegzettségét elsősorban lustrák segítségével ismerhetjük meg.² A reformációt követő 17. század népéletéről, vallásosságáról, erkölcsi és jogi értékrendjéről már a magyar nyelven írott egyháztanácsai és vizitációs jegyzőkönyvek is tudósítanak.³ A fejedelemség korában keletkezett nemesi önéletrajzokban és magánlevelekben számos adatot, leírást olvashatunk a székelység társadalmi csoportjairól, kapcsolatrendszeréről és mindennapi életéről.⁴ A hadviselő székelyek 16–17. századi végrendeletei szintén részletekben gazdag leírásokat tartalmaznak a korabeli székelyföldi társadalom működésével, a főnépek, lófők és gyalogok, valamint a jobbágyok sajátos jogaiival, kötelezettségeivel, személyes kapcsolatrendszerével és erkölcsi rendjével kapcsolatban.⁵

A felvilágosodás századában, elsősorban az osztrák hatalom utasítására, már olyan népleírásokat, statisztikai összeírásokat is készítettek a térségben, melyek a racionálisan felépített, központosított hatalom, állam

¹ Györffy 1941: 36–41, Kós 2011b: 28–29.

² Demény 1995, 1999, 2000; Demény–Pataki 1983, 1985; Demény–Pataki–Tüdős 1994.

³ Lásd Csáki–Szócsné Gazda 2001: 1–49, Kolumbán 2005.

⁴ Bethlen 1955: 227–229.

⁵ Tüdős S. 2003.

érdekeit, a népesség pontos nyilvántartását, irányíthatóságát, valamint megadóztatását szolgálták.⁶

Lakatos István, római katolikus plébános, 1702-ben keletkezett latin nyelvű kéziratában mutatta be Székelyföldet és annak népét.⁷ A református Bod Péter önéletírásában is számos adatot találunk szülőföldjének népéletével kapcsolatban. Részletesen beszámolt arról, hogy az 1718-as szárazság, éhínség és pusztító pestisjárvány milyen jelentős népességfogyást idézett elő a vidéken, mivel táplálkoztak a háromszéki székelyek a katasztrófa idején, majd a nélkülözések elől hogyan vándoroltak ki tömegesen a szomszédos Moldvába.⁸

Az erdélyi fejedelemség korának szokásvilágát, lakáskultúráját, táplálkozását, viseleteit, vendégfogadáshoz és házasságkötéshez kapcsolódó régi szokásait, majd a 18. század elején bekövetkezett változásait az Alt-orján élő Apor Péter báró örökítette meg *Metamorphosis Transylvaniae* című, 1736-ban befejezett kéziratot munkájában. A konzervatív szemléletű háromszéki nemesember részletesen leírta művében, hogy a fejedelemség idején élő társas szokások, erkölcsi értékek milyen gyökeresen megváltoztak az osztrák adminisztráció, katonaság berendezkedése után.⁹

A székelység következő latin nyelvű magvas leírását Szilatsek Pál, jezsuita szerzetes készítette, akinek *Dacia Siculica* című műve Kolozsvárt 1731-ben jelent meg.¹⁰ Az erdővidéki Benkő József (1740–1814) *Transsilvania specialis* című latin nyelvű kéziratában, mely magyarul csak 1999-ben, Szabó György fordításában jelent meg, tárgyilagos leírást készített a székelységről is.¹¹

A 18. század végén és a 19. század elején keletkezett parasztvallomások, valamint urbáriumok szintén nagyon sok információt tartalmaznak a korabeli székely falvak társadalomszerkezetével, viszonyaival, gazdasági életével, jogrendjével, kötelezettségeivel, valamint a helyi természetes erőforrások (erdő, mező, kaszáló, források, folyóvizek, tavak) közös és egyéni használatával kapcsolatban.¹²

⁶ Danyi–Dávid 1960, Zsupos 1988.

⁷ Zepezaner 2012: 7–8.

⁸ Bod 1940: 85.

⁹ Apor 1863, 1978.

¹⁰ Zepezaner 2012: 8.

¹¹ Benkő 1999, Zepezaner 2012: 9. Megjegyezzük, hogy a teljes Transsilvania Generalis Szabó György fordításában, a Székely Nemzeti Múzeum kiadásában fog nemsokára megjelenni.

¹² Takács 2002, 2011, 2002.

A 19. század elején, a magyar reformkor évtizedeiben már több leírás készült a Székelyföldről is. Az 1848-as forradalmat megelőző korszak erdélyi útleírásairól Egyed Ákos készített szakszerű összefoglalást.¹³ Újfalvy Sándor emlékiratában a reformkori Háromszék mezőgazdaságának és társadalmának állapotát, viszonyait örökítette meg.¹⁴ Kállay Ferenc (1790–1861) *Históriai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időben* című munkája Nagyenyeden 1829-ben jelent meg.¹⁵ Szentiváni Mihály 1837-ben látogatott el Erdélybe, azon belül Székelyöldre. A *Gyaloglat Erdélyben* című munkájában számos leírást, kritikai megjegyzést találunk a régió korabeli népeletével és a székely kisvárosok elmaradottságával kapcsolatban.¹⁶ Kőváry László 1842-ben szintén úti élményei alapján jelentette meg *Székelyhon* című művét, melyben röviden leírta a vidék népeletének számos sajátosságát is.¹⁷

A reformkor útleírásai közül messze kimagaslik az erdélyi szász Daniel Gottlieb Scheint 1833-ban Pesten megjelent *Das Land und Volk der Szeckler in Siebenbürgen in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht* (Az erdélyi székelyek földje és népe természeti, politikai, statisztikai és történelmi szempontból) című államismereti és honismereti könyve. A Medgyesen élő szász orvos útleírásának első részében a régió természetföldrajzi viszonyait írta le, majd annak második fejezetében, a kor szokásainak megfelelően jellemezte a székelyeket, részletesen szólt népkarakterükről, eredetükről, jellegzetes társadalmukról és szokásaikról, oktatási és egyházi intézményrendszerükről, azoknak állapotáról. Kéziratának magyar fordítása a Székely Nemzeti Múzeum kiadásában Sepsiszentgyörgyön jelent meg 2012-ben.¹⁸

Árokalyi Ürögdi Nagy Ferenc 1837-ben utazott Brassótól Kézdivásárhelyig, majd úti élményeit később részletesen papírra vetette. Abban leírta a vidék természeti sajátosságait, Sepsiszentgyörgy, Kovászna és Kézdivásárhely építészetének, kézműiparának, gazdasági életének, etnikai szerkezetének jellegzetességeit.¹⁹ Sándor István az udvarhelyszéki

¹³ Egyed 1973.

¹⁴ Újfalvy 1941: 311–324.

¹⁵ Zepezaner 2012: 16.

¹⁶ Szentiváni 1986.

¹⁷ Kőváry 1842.

¹⁸ Scheint 1833, 2012.

¹⁹ Egyed 1973: 68–112.

Homoródméntén fekvő falvakban tett hosszabb utazást 1839-ben, feljegyzéseiben pedig számos hasznos információt, részletekben gazdag leírást találunk nemcsak a vidék természeti adottságairól vagy múltjáról, hanem lakosságának mindennapi életéről is.²⁰

A magyar reformkor idején a székely népeletről számos útleírás jelent meg a Kolozsváron és a Pesten kiadott lapokban is.²¹ Ezt a fokozott értelmiségi érdeklődést messzemenően elősegítette a kor romantikus világszemlélete, egzotikumkeresése, másodsorban a magyar nemzeti mozgalmak megerősödése, harmadsorban pedig a haza elmaradott területeinek és néprészeinek felemelésével kapcsolatos reformkori szándék.²²

A dualista korszak eredményei

Orbán Balázs az 1860-as években járta be a székely településeket, majd részletesen leírta a meglátogatott falvak természetrajzi környezetét, múltját és kultúráját. A terepmunkája során összegyűjtött információkat egészítette levéltári források adataival és a helyi szájhagyományokban, emlékezetben fennmaradt mondákkal, majd 1868–1873 között jelentette meg rendre *A Székelyföld leírásának* köteteit. Monográfiájának külön érdeme, hogy tudatosan dokumentálta és bemutatta a hajdani kiváltságos terület belső tagoltságát, a kisebb tájak specifikus kulturális elemeit, a székely mezővárosok jellegzetes társadalmát és örökségét. Terepkutatásai során olyan fotografusai felszerelést szállított és használt, melynek segítségével lefényképezte az épített örökség jelesebb emlékeit, a helyi népviseleteket, új ipari és turisztikai objektumokat, valamint a térség természetrajzi ritkaságait.²³ Orbán Balázs honismereti köteteit sajátos 19. századi romantikus világ-, kultúra- és történelemszemlélet jellemezte. Azonban a népcsoport iránt érdeklődő magyar értelmiségiek számára szintézisében változatos képet nyújtott a régió természetrajzi, történelmi, etnodemográfiai, néprajzi és kulturális környezetéről, sajátosságairól. Tudatosan arra vállalkozott, hogy a térség jellegzetes kultúráját és örökségét

²⁰ Jánosfalvi 1839, 1942. Lásd Egyed 1973: 143–158.

²¹ Kós 2011b: 29.

²² Egyed 1973: 9–15.

²³ Orbán 1868–1873, 1971, 1993.

beépítse a modern polgári magyar nemzeti kultúra szerkezetébe. Továbbá arra törekedett, hogy az akkor igencsak Alföld-centrikus magyar nemzeti tájba beemelje a Keleti-Kárpátokban fekvő Székelyföld egzotikus, különleges természeti elemeit és helyeit.²⁴

Kozma Ferencz *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota* című összefoglalása a Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet kiadásában 1879-ben Budapesten jelent meg. Kihangsúlyozzuk, hogy szintézise pontos statisztikai adatokra épül, s benne rendre bemutatta a vidék természeti erőforrásait, demográfiai állapotát, tartalékait, gazdaságát, földművelését, állattenyésztését, erdőkitermelését, falusi és városi kézműves-ségét, iparát, kereskedelmét, pénzügyi életét, közoktatási és művelődési intézményrendszerét.²⁵

A millennium tiszteletére Erdélyben is számos vármegye, vidék, település monográfiája készült el, melyek jelentős mennyiségű honismereti, néprajzi, társadalom- és intézménytörténeti adatot, leírást közöltek. Közülük a Potsa József által szerkesztett, Háromszékről írott összefoglalót emeljük ki.²⁶ Udvarhelyszék monográfiáját Jakab Elek és Szádeczky Kardoss Lajos készítette el.²⁷ A századforduló éveiben Tivai Nagy Imre, a Csíki Székely Múzeum Egyesület elnöke jelentetett meg kötetet a régi csíkiakról.²⁸ Vitos Mózes, művelt plébános pedig 1894-1902 között jelentette meg a *Csíkmegyei füzetek* című, néprajzi leírásokat is közlő helytörténeti füzet sorozatát.²⁹ Csík-, Gergyó- és Kászonszék népeinek rendszeres történetét pár évtizeddel később Endes Miklós foglalta össze.³⁰ Habár Vámszer Géza csíki településtörténeti kutatásai már az 1930-as években kibontakoztak, eredményei, kéziratai viszonylag későn, csak az 1989-es rendszer-változás után láthattak rendre nyomdafestéket.³¹

Az 1867-es kiegyezést követő folyamatok (arányosítás, új polgári, örökösödési törvény bevezetése, a megkéssett, felemásan finalizált vasútépítés és urbanizáció) a térség falvainak túlnépesedését, elszegényedését és

²⁴ Lásd Albert R. 1997.

²⁵ Kozma 1879.

²⁶ Potsa 1899.

²⁷ Jakab–Szádeczky 1901.

²⁸ Tivai Nagy 1996.

²⁹ Vitos 2003.

³⁰ Endes 1938.

³¹ Vámszer 2000, 2007.

Óromániába irányuló tömeges migrációját idézte elő. A magyar elit tagjai, látván a régió leszakadását és elmaradottságát, a századforduló éveiben egyre nyomatékosabban szorgalmazták Székelyföld fejlesztésének és modernizálásának szükségességét.³² A régió társadalmi, gazdasági helyzetét a Tusnádfürdőn 1902-ben megszervezett Székely Kongresszus előadói mutatták be. Az ott elhangzott helyzetelemzések, felzárkóztatási programok elemzését nemrég Balaton Petra valósította meg doktori értekezésében.³³

A két világháború közötti stúdiók

Bözödi György *Székely bánja* című szociográfiai munkájában, mely 1938-ban jelent meg Kolozsváron, gyökeresen szakított a székelység korábbi romantikus bemutatásával, mitizálásával, tudatosan a helyi társadalom valósághű ábrázolására törekedett.³⁴ Kíméletlenül rámutatott a székelyföldi falvak legégetőbb szociális problémáira, az egyre súlyosbodó elszegényedési folyamatokra, melyek előidézték a székelység óromániai városok és ipari telepek felé irányuló tömeges migrációját.³⁵

Venczel József a 20. század közepének egyik legtehetségesebb és legtájékozottabb székely származású, erdélyi társadalomkutatója volt, akinek szakmai eredményei csak az 1930–1940-es években kaptak nyilvánosságot. Meggyőződéssel vallotta, hogy a kisebbségben élő értelmiségieknek, tudósoknak számos specifikus feladata, küldetése van az önismeret, a hiteles társadalomkép, valamint a különböző felzárkóztatási programok kidolgozásában és megvalósításában. Tanulmányaiban pontosan dokumentálta és elemezte a székely falvak alapvető demográfiai viselkedését, a székely népfelesleg kialakulásának okait, a térségből kifelé irányuló migrációs folyamatoknak a kibocsátó közösségre, lokális társadalomra gyakorolt hatásait.³⁶

A székelyek jellegzetes közösségi rendjével, jogi és örökösödési normáinak kutatásával a történészek és a néprajzosok már a 20. század első

³² <http://multikult.transindex.ro/?cikk=12430> (Letöltve: 2014.12.14.)

³³ http://www.cartofil.hu/phd_1psw.pdf (Letöltve: 2014.12.14.)

³⁴ Bözödi 1938.

³⁵ Bözödi 1938.

³⁶ Venczel 1936, 1937, 1942a, 1942b, 1980, 1988, 1993.

felében foglalkozni kezdtek. Többen elemezték, hogy a székely ősi vagyon védelmét, az utolsóknak született fiúgyermek különleges státuszát a rendi korszakban milyen sajátos normák, eljárások szabályozták és védték.³⁷ A székely jog- és társadalomtörténet egyik jelentős tudósa Bónis György volt, akit 1940-ben neveztek ki a kolozsvári tudományegyetemre, ahol egészen 1947-ig tartott különböző jogtörténeti előadásokat. Nagy szerepe volt abban, hogy Erdélyben is kibontakozott a népi társadalom szakszerű vizsgálata. Legjelentősebb tanulmányaiban a székely népi jog, értékrend és erkölcs működésének változását és történetét elemezte. Egyetemi előadásaiban és tanulmányaiban nagy hangsúlyt fektetett a középkori jog és a székelyföldi normák kapcsolatának bemutatására, a rokonsági és az örökösödési rend szakszerű feltárására.³⁸ Tudományos és oktatói tevékenységének hatása kolozsvári tanítványainak (Imreh István, Kovács András) munkásságában, a második világháborút követő évtizedekben bontakozott ki.

A 20. század második felének eredményei

Mivel a kommunista hatalom 1945-től kezdődően tudatosan és nyíltan a hazai társadalom erőszakos homogenizálására törekedett, nem volt érdeke a korabeli társadalom reális, lényeges folyamatainak szakszerű vizsgálata és elemzése. A legtöbb kutató éppen azért fordult a múlt felé, hogy annak vizsgálatával bemutathassa és értelmezhesse a jelenben zajló társadalmi makrofolyamatok hatásait.

Imreh István, európai rangú, sokoldalú történész egész munkásságát a rendi struktúrák, intézmények, kapcsolatok, normák székelyföldi vizsgálatának szentelte. Kiváló tanulmányaiban, kötetekben módszeresen és szakszerűen elemezte a székely faluközösségek belső intézményrendszerét, sajátos önszerveződését és önrendelkezését.³⁹ Kiemelten foglalkozott a székely falusi társadalom változásával⁴⁰, a falutörvények szerepével⁴¹, valamint az erkölcsi és a jogi értékrend folyamatos átrendeződésével.⁴²

³⁷ Balogh 1929, Elekes 1927.

³⁸ Bónis 1942.

³⁹ Imreh 1973, 1979, 1983.

⁴⁰ Imreh 1994, 1999, Csetri–Imreh 1980.

⁴¹ Imreh 1973, 1983.

⁴² Imreh 1973, 1974, Imreh–Pataki 1992: 283–317.

Egyed Ákos történeti szintéziseiben mutatta be, hogy milyen alapvető változások, élesebb töréspontok voltak a székely társadalom XVII–XIX. századi mindennapjaiban.⁴³ Köteteiben elsősorban a székelység polgárosodásának, modernizálódásának esélyeit és lehetőségeit, valamint korláta- it és hatásait elemezte.⁴⁴ Tanulmányaiban arra kereste a választ, hogy az 1848-as jobbágyfelszabadítást követő polgárosodás és modernizáció milyen hatást gyakorolt a székely falvak korábbi társadalomszerkezetének, organikus struktúráinak átalakulására.⁴⁵ Árnyalt elemzéseket készített arról, hogy a polgári társadalom és gazdasági élet specifikus intézményeinek (pl. bankoknak, gyáraknak) a megjelenése, a vasúti hálózat és a korszerűbb városok kiépülése, valamint a piac szerepének megnövekedése milyen alapvető változásokat okozott a székely falusi és városi közösségek életvezetési stratégiáiban és életmódjában.⁴⁶

A román pártvezetés, közvetlenül Csehszlovákia 1968-as lerohanása után, ideiglenesen pár éven át enyhített korábbi kultúr-, oktatás- és tudománypolitikáján, valamint a nemzeti kisebbségekkel szemben követett agresszív asszimilációs gyakorlatán. Az ideológiai enyhülés hatására a hazai egyetemeken több szociológiai intézetet újra alapítottak, korszerű jelenkutatásokat kedeményeztek. Ezt a nyitást tükrözte a korábban meghurcolt, börtönviselt Venczel József rehabilitálása, és a kolozsvári egyetem szociológiai tanszéken statisztikusként való alkalmazása. Az 1972-ben elhunyt tudós legkiválóbb tanulmányait Imreh István gyűjtötte össze, szerkesztette köteté, látta el bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel 1980-ban.⁴⁷ Megjegyezzük, hogy a monografikus falukutatás lehetőségeivel és módszereivel, a székely kérdéssel és népmismerettel, valamint a népszolgálattal kapcsolatos eredményei, publikációi csak az 1989-es rendszerváltozás forгатagában jelenhettek meg újra gyűjteményes kötetekben.⁴⁸

Az Imreh István által szerkesztett, 1978-ban megjelent *Változó valóság* című kötet olyan szociográfiai tanulmányokat közölt, melyek elsősorban a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálását követő társadalmi, demográfiai folyamatokat (pl. a magángazdák túlélési és integrációs kálváriáit, stratégi-

⁴³ Egyed 2006.

⁴⁴ Egyed 1981, 1997, 2004, 2006.

⁴⁵ Egyed 1994a, 1994b.

⁴⁶ Egyed 1975, 1981, 1997, 2004, 2006.

⁴⁷ Venczel 1980.

⁴⁸ Venczel 1988, 1993.

ait, a városon letelepedettek beilleszkedési nehézségeit, a falun maradt családok szerkezetének gyökeres átalakulását, a korábbi lokális, rokonsági kapcsolatok átrendeződését, az erőszakos iparosítás, valamint a centralizált és erőltetett urbanizáció következményeit stb.) mutatták be.⁴⁹

Aradi József, Gáll Ernő, Imreh István, Nagy Olga és Péntek János irányítása mellett 1978 őszén, Kolozsvárt kezdte meg működését a *Korunk* folyóirat társadalomnéprajzi köre.⁵⁰ Ebben a csoportosulásban elsősorban olyan fiatal egyetemisták vettek részt, akik néprajzi, szociológiai és antropológiai módszerekkel szándékoztak vizsgálni Erdély társadalmának felgyorsult változását. A kör hatására a *Korunk* 1982-es évkönyve már az Apor Pétertől kölcsönzött *Metamorphosis Transilvaniae* címmel jelent meg, s abban egy-egy tanulmány foglalkozott az agyagfalvi és a havadi családszerkezet változásával, a csíkszentdomokosi fiatalok párválasztási stratégiáinak, a lövétei gyermekek szocializálódásának átrendeződésével, az iskoláskorúak értékorientációjának, pályaválasztásának átalakulásával, a Temesváron megtelepedett atyhaiak beilleszkedésével, valamint a tömeges migrációt követő etnikulturális folyamatokkal stb.⁵¹

A *Változó valóság* című szociográfiai tanulmánygyűjtemény második kötete Egyed Péter szerkesztésében jelent meg 1984-ben. Mivel a kiadvány szerzőinek jelentős része az 1968-as ideológiai nyitás után végezte szociológiai tanulmányait, írásaikban új szakterminológiát, korszerű módszereket honosítottak meg. A kiadvány elsősorban az 1962-es romániai kollektivizálást követő migrációs folyamatok demográfiai, társadalmi és kulturális hatásait elemzi városi terepen végzett alapkutatások segítségével. A szakszerűen elkészített dolgozatok részletesen megvizsgálták a Korond szomszédságában fekvő Atyháról Temesvár mellé áttelepedett székely közösséget, a kibocsátó falusi népesség fogyását, elöregedését, a városi lakosság számának hirtelen növekedését kísérő jelenségeket, a társadalmi mobilitást, az ingázás hatásait, valamint a falun dolgozó értelmiségiek jellegzetes életmódját és fluktuációját.⁵²

⁴⁹ Imreh 1978, Geréb 1978: 245–262, Kósa-Szántó 1978: 93–112, Máthé 1978: 199–214, Vofkori 1978: 263–279.

⁵⁰ Borbély 2001.

⁵¹ Lásd Balázs 1982: 147–160, Geréb 1982: 128–146, Herédi 1982, Karácsonyi 1982: 227–233, Nagy Ö. 1982: 178–195, Tófalvi 1982: 9–38.

⁵² Egyed P. 1984, Létay 1984: 136–145, Tófalvi 1984: 10–53, Vofkori 1984: 178–201.

Nagy Olga a marosszéki Havadon 1974–1978 között szervezett komplex falukutatást a magyarországi és a román monografikus vizsgálatok mintájára. A havadi vizsgálat koncepciójának kidolgozásában alkalmazni és hasznosítani próbálta az Átányban és a Varsányban végzett csoportos kutatások eredményeit, valamint Venczel József módszertani útmutatásait.⁵³ Sajnos, a havadi vizsgálatokból megszületett tanulmányok igencsak megkésve jelentek meg, s így az ezredfordulóra részben elavultak a kutatás során megfogalmazott megállapítások és értelmezések.⁵⁴ Az interdiszciplináris és a monografikus jellegű havadi vizsgálatok eredményeinek sorában Nagy Olga és Nagy Ödön elemezte a helybéli családszerkezet, háztartás, munka-, jogi és erkölcsi rend átalakulását.⁵⁵ Kiemeljük, hogy Gazda Klára Budapesten megvédett doktori disszertációjában szintén monografikus módszerrel vizsgálta meg, hogy a felső-háromszéki Esztelneken milyen módszerekkel nevelték, szocializálták a kisgyermeket a helyi társadalmi, gazdasági, egyházi és művelődési életre.⁵⁶

Az 1968-as csehszlovákiai eseményeket követő romániai ideológiai lazítás hatására szépirodalmi szöveggént több olyan visszaemlékezés jelent meg nyomtatásban, mely a székelyföldi falusi emberek életét, a helyi társadalmak 20. századi mindennapjait, életstratégiáit, átalakulását örököltette meg szubjektív módon. Ekkor láthatott nyomdafestéket Tamási Áron Farkaslakán élő testvérének, Tamási Gáspár földműves visszaemlékezése is.⁵⁷ Az erdélyi magyar kutatók, elsősorban Salamon Anikó kezdeményezésére, az 1970-es évek közepétől kezdődően már egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a népi önéletírások, elmesélt élettörténetek feltárására, összegyűjtésére és elemzésére.⁵⁸ Ráduly János 1987-ben jelentette meg a Kibédén élő, hajdani gazdai szolgák elmesélt élettörténeteit.⁵⁹ A kötet megjelenése olyan szakmai vitát váltott ki, mely elsősorban a Bukarestben megjelenő *A Hét* című folyóirat hasábjain bontakozott ki, s egyértelműen tisztázta az élettörténetek gyűjtésének, értelmezésének korszerű módszereit, az elmesélt vagy

⁵³ Bodrogi 1978; Fél–Hofer 1997, Venczel 1993.

⁵⁴ Nagy O. 2000, Gegesi–Nagy Ö.–Székely 2002.

⁵⁵ Nagy Ö. 2000a, 2000b, Nagy O.–Nagy Ö. 2000.

⁵⁶ Gazda 1980.

⁵⁷ Tamási 1970.

⁵⁸ Salamon 1979, Pillich–Vetési 1987.

⁵⁹ Ráduly 1987.

hangszalagra rögzített szövegek dokumentum-értékét, korlátait, az oral history módszer alkalmazásának lehetőségeit, előnyeit és buktatóit.⁶⁰

Közvetlenül 1968 után láthatott nyomdafestéket egy Kovászna megyét bemutató összefoglalás.⁶¹ Szintén akkor adták ki Kisgyörgy Zoltán Erdővidékről szóló kismonográfiáját.⁶² Benkő Samu pedig *Murokország* című kismonográfiájában vázolta fel az Alsó-Nyárádmentén fekvő, intenzív zöldségtermesztő közösségek gazdaság- és társadalomtörténetét.⁶³ Dr. Kós Károly, Szentimrei Judit és Nagy Jenő Kászonszék sajátos település- és társadalomszerkezetének, tárgyi kultúrájának változását egy 1972-ben megjelentetett, rendszeres néprajzi szintézisben mutatta be.⁶⁴ A Gyergyói-medencében fekvő falvak életmódját, gazdaság- és társadalomtörténetét Tarisznyás Márton foglalta össze szakszerű tanulmánykötetében.⁶⁵

Kósa László akadémiai értekezésében vázolta fel, hogy a polgárosodás miként kibontakozott ki 1880–1920 között Magyarország különböző régióiban és tájegységeiben. Kötetében magvasan bemutatta, hogy a kiegyezést követő évtizedekben, a vasútépítés, iparosodás és urbanizáció hőskorában Székelyföld különböző belső kulturális tájai, adminisztratív egységei (a Barcasággal szomszédos Háromszék, valamint Gyergyó, Kászon, Csík-, Udvarhely- és Marosszék) hogyan válaszoltak a polgárosodás kihívásaira.⁶⁶

Fiatal bölcsész tanárok 1978 után alapították a csíkszeredai Kommunikációs és Antropológiai Munkacsoportot, melynek tagjai elsősorban a székelyföldi társadalom 20. század végi átalakulását, a falusi fiatalok szocializációjában bekövetkezett változásokat, a térségben kibontakozó folklorizmust, a szocialista ünnepkultúra működését, a térhasználat és a térfoglalás szimbolikus, etnikai vetületeit, valamint a magyar és román, a székely és cigány kapcsolatokat vizsgálták.⁶⁷ A csoport munkatársai (Biró Zoltán, Gagyí József, Bodó Juliánna, Magyar-Vincze Enikő, Magyar Nándor

⁶⁰ Lásd a vitát lezáró szerkesztőségi cikket *A Hét* XIX. (1) 4. (1988. április 28.)

⁶¹ Bálint–Csíki–Gajzágó–Harkó–Jecza–Kisgyörgy–Kónya–Tompá 1969. Lásd még Novák–Tóth–Barthos–Kelemen 2013.

⁶² Kisgyörgy 1973.

⁶³ Benkő S. 1972.

⁶⁴ Kós–Szentimrei–Nagy 1972.

⁶⁵ Tarisznyás 1982.

⁶⁶ Kósa 1990. 358–378.

⁶⁷ Biró A.–Gagyí–Péntek 1987, Rostás 1989.

László, Oláh Sándor, valamint Balázs Lajos, Demény István Pál és Kósa Szánthó Vilma) Erdélyben is meghonosították az angolszász antropológia legújabb témáit, fogalmait, kutatási, elemzési és értelmezési módszereit. Írásaik jelentős részét *A Hét* című hetilapban és annak *TETT* című, havonta megjelenő füzetében, valamint a *Korunkban* közölték. A szétszórta n jelent dolgozataikat a totalitárius rendszer összeomlása után összegyűjtötték és közös kötetben tették elérhetővé az érdeklődők számára.⁶⁸

A rendszerváltozás utáni eredmények

A romániai rendszerváltozást követő első évtizedben a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja különböző alapítványok támogatásával már nyíltan működött tovább Csíkszeredában. Munkatársai rendre megjelentették a korábbi, szocialista korszak erőszakos társadalomátalakító intézkedéseivel (pl. kulákozás, kollektivizálás) és ünnepkultúrájával kapcsolatos eredményeiket, elemzéseiket.⁶⁹ Kiemelten foglalkoztak a legújabb társadalmi, gazdasági, kulturális és mentális változások értelmezésével. Megvizsgálták, elemezték és értelmezték a Székelyföldön kialakult kettős hatalmi szerkezet működését, az egyre tömegessé váló munkamigrációt, a szocialista nagyipar csődjét, a fiatalok elvándorlását, az elszegényedési folyamatokat, a székelyföldi elit rekrutációját, a helyi vállalkozói réteg kialakulásának belső és külső buktatóit, az etnikai szerkezet, a szimbolikus térhasználat és az interetnikus viszonyok változását, valamint a roma lakosság integrációs nehézségeit.⁷⁰ A munkacsoport tagjai 2000 után fokozatosan beépültek a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem csíkszeredai és marosvásárhelyi részlegén megszervezett oktatási programokba, cselekvően részt vesznek a székelyföldi szociológus, vidékfejlesztő és kommunikációs szakemberek, idegen és román nyelvet jól ismerő pedagógusok képzésében, valamint a régió felzárkóztatásával kapcsolatos programok kidolgozásában és megvalósításában.⁷¹

⁶⁸ Kondorosi 1991.

⁶⁹ Bodó 2004a, 2004b, Bodó (szerk.) 1998.

⁷⁰ Bárdi–Hermann 1999, Bíró A. 1998, Bíró A.–Lőrincz 1999, Bodó 1996, 1998, 2000, 2002, Bodó–Oláh 1996, 1997, Gagyí 1996, Oláh 2004, Túros 1995.

⁷¹ Bíró A. 2006, Biro Z. 2006, Bodó 2004, Gagyí 2009, 2010.

Az 1989-es romániai változásokat követő évtized társadalomnéprajzi és antropológiai kutatásait alapvetően meghatározta a rendszeres néprajzi és szociológiai oktatás újraindítása, valamint egy új kutatói és oktatói intézményrendszer kialakulása. Erdély különböző vidékein dolgozó fiatal tanárok kezdeményezték és alapították meg Kolozsvárt, 1990 tavaszán a Kriza János Néprajzi Társaságot, mely az eltelt negyedszáz év alatt székházában néprajzi adattárat, szakmai könyvtárat, információs központot, kiállítási felületet működtet, tudományos rendezvényeket, alapkutatásokat szervez, megjelenteti az erdélyi és a moldvai magyarsággal kapcsolatos legújabb szakmai eredményeket.⁷²

Péntek János a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen 1990-ben alapította újra a néprajzos képzést, majd bő évtizeden át szintén ő építette ki annak alap- és mesterképzését, doktori iskoláját, melyeknek intézményes keretét napjainkban a Magyar Néprajz és Antropológia Intézet biztosítja. Ion Aluăş professzor szintén 1990-ben szervezte újra a szociológiai oktatást a kolozsvári tudományegyetemen, melynek magyar csoportjai is kialakultak fokozatosan. Míg a Kriza János Néprajzi Társaság a néprajz egyetemi oktatásának, a Max Weber Szociológiai Szakkollégium a magyar szociológiai képzésnek vált háttérintézményévé. A román kormány által Kolozsváron alapított Nemzeti Kisebbségkutató Intézetben elsősorban fiatal antropológusok, szociológusok és néprajzosok folytatnak terepvizsgálatokat, felméréseket, levéltári kutatásokat. Több kutatási programjuk a székelyföldi cigányok, magyarok, románok, örmények és zsidók együttélését, gazdasági és társadalmi berendezkedését elemzi.

A rendszerváltozás utáni időszakban több összefoglalás is készült Székelyföld társadalmi, gazdasági, egyházi, művelődési életével kapcsolatban. Például Sepsiszéki Nagy Balázs a 20–21. századok fordulóján, másfél száz évvel Orbán Balázs után járta be újra a Székelyföld falvait és mezővárosait. Köteteiben elsősorban a térség rendszerváltozás utáni kultúráját, társadalmát és örökségét regisztrálta. Útleírásában röviden bemutatja, hogy az első és a második világháború eseményei, a különböző határmódosítások, a helyi társadalom erőszakos homogenizációja 1945 után, a sztálinista kulákozás, az 1962-es kollektivizálás milyen alapvető etnikai, gazdasági, társadalmi és kulturális változásokat eredményeztek a tér-

⁷² Ilyés–Jakab 2010.

ség falvaiban és városaiban.⁷³ Különböző összeírások alapján Dávid Zoltán elemezte és értelmezte a székely népesség számának alakulását 1567–1992 között.⁷⁴ Varga E. Árpád gyűjtötte össze és közölte a székely települések felekezeti és etnikai szerkezetének átalakulását tükröző hivatalos népszámlálási adatokat.⁷⁵

Horváth Gyula vezetésével a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja az 1990-es évek végén kezdeményezett újszerű kutatásokat a térség történetével, térszerkezetével, népességével, munkarejével, természeti erőforrásaival, mezőgazdaságával, iparával, szolgáltatásaival, turisztikai, közlekedési és kulturális potenciáljával kapcsolatban. A szerteágazó program eredményeképpen 2003-ban végül is olyan korszerű, interdiszciplináris összefoglalást jelentettek meg a többszoros Székelyföldről, melyben kiemelten elemezték a rendszerváltozást követő évtized során lezajlott alapvető politikai, gazdasági változások társadalmi hatásait, a székelység európai integrációjának, felzárkóztatásának, modernizációjának esélyeit és lehetőségeit.⁷⁶

A rendszerváltozást követő évtizedekben több olyan módszeres kutatás is zajlott Székelyföldön, mely egy-egy kisebb tájegység (pl. Homoródszentmiklósi, Háromszék, Orbaiszék) népi kultúrájának, társadalmának alapvető változásait vizsgálta.⁷⁷

A székelyföldi mezővárosok sajátos település-, társadalom- és intézménytörténetével, jellegzetes kultúrájával, a szomszédos falvakra gyakorolt hatásával viszonylag kevesen foglalkoztak rendszeresebben az utóbbi negyedszázadban.⁷⁸ Megjegyezzük, hogy helyi értelmiségiek, vállalkozók megjelentettek számos olyan kiadványt, melyben egy-egy mezőváros (Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely) kulturális örökségét, polgári életvilágát és tárgyi emlékeit mutatták be régi, 1867–1914 közötti békeidőkből származó fotók és képeslapok segítségével.⁷⁹ A nosztalgia képeket közreadó kötetek sorából azonban több kiadvány is kiemelkedik szakszerű várostörténeti tanulmányával, pontosan dokumentált for-

⁷³ Sepsiszéki 1998, 2000, 2003, 2006.

⁷⁴ Dávid 1997.

⁷⁵ Varga 1998.

⁷⁶ Horváth 2003.

⁷⁷ Cseke–Hála 2000, Dimény–Szabó 2003, Kinda 2007, Mihály 2010, Pozsony 2011a, 2011b.

⁷⁸ Földi 2004, Benkő–Demeter–Székely 1997, Pál 1999, 2003.

⁷⁹ Cserey–József 2002, Beke 2004, Elekes–Farkas–Jakab–Novák 2010.

rásanyagával és tudományos apparátusával. Ezek közé tartozik a Vofkori György által Gyergyószentmiklósról összeállított kötet is.⁸⁰ Demeter Lajos és Kisgyörgy Tamás nemrég jelentetett meg szakszerű összefoglalást arról, hogyan bontakozott ki a polgárosodás a 19–20. századok fordulóján Háromszék városi és falusi településeiben.⁸¹ Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely és Székelyudvarhely polgárosulásáról már több kötet is nyomdafestéket látott.⁸² Dimény Attila legújabb kézdivásárhelyi kutatásai azt jelzik, hogy fontos feladat a székely mezővárosok korszerű, az európai város- és történeti antropológia módszertanát, fogalomtárát, elemzési és értelmezési lehetőségeit adekvát módon hasznosító vizsgálatok elvégzése.⁸³ Dimény Attila és Tóth Szabolcs Barnabás tanulmányai pedig azt jelzik, hogy halaszthatatlan feladat a székely kisvárosokban alapított polgári egyesületek⁸⁴ funkcióinak szakszerű elemzése, mert azok a székely falvakban is jelentős mértékben serkentették a különböző öntevékeny intézmények (pl. tűzoltó-, fűvós-, színjátszó-, dal- és sportegyletek) alapítását, messzemenően elősegítették a polgári életminták elterjedését, a korábbi időhasználat gyökeres átrendeződését, a hétfégi és a vakációs időszak kialakítását, adekvát tartalmakkal való kitöltését, valamint a szabadidő megszervezését.⁸⁵

Helyi értelmiségiek 1989 után rendre megjelentették egy-egy székely mezőváros *monográfiáját*. Azok sorában adták ki Hermann Gusztáv Székelyudvarhely, Incze László Kézdivásárhely társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténetéről készített tanulmánykötetét.⁸⁶ Az utóbbi évtizedekben számos kiadványt, füzetet nyomtattak egy-egy falu „történetéről”, de azok közül nagyon kevés épült rendszeres, megbízható terepmunkára, módszeres, következetes levéltári kutatásra. Egyed Ákos Bodos, Garda Dezső Gyergyóremete, Kovács Piroska Máréfalva intézmény- és társadalomtörténetét, Mihály János Lövete hétköznapi és ünnepi életrendjét, Magyarai András Gyergyóalfalu, Pál-Antal Sándor, Ördög Imre, Balázs

⁸⁰ Vofkori 2004.

⁸¹ Demeter–Kisgyörgy 2011.

⁸² Fogarasi 2007, Földi 2004, Garda 2007, Hermann 1993, Incze 2012, Novák K. 2010.

⁸³ Lásd Dimény 2006, 2010, 2011a, 2011b, 2013a, 2013b.

⁸⁴ Dimény 2011a, 2011b, 2013a, Tóth Sz. 2011.

⁸⁵ Pozsony 2009, 2012: 58–75.

⁸⁶ Hermann 1993, Incze 2012.

Dénes és Miklós Márton Csíkmadaras, Coroi Artur Altorja, Bede Erika Papolc, Jakab Zsigmondné Rugonfalva, Pál-Antal Sándor Csíkkarcfalva, Pozsony Ferenc Zabola, Visy Zsolt pedig Énlaka múltját, jelenét és kulturális örökségét mutatta be.⁸⁷ A székelyföldi falukutatók sorából messze kiemelkedik a Bárh János által vezetett varsági hegyi tanyák vizsgálata. A magyarországi néprajztudós rendszeres terep- és levéltári kutatások után előbb közös tanulmánykötetben, majd egyéni falumonográfiában vázolta fel az udvarhelyszéki hegyi tanyavilág kialakulását, társadalmának, egyházának megszületését, intézményeinek kiépülését, alapvető funkcióinak változását.⁸⁸

A magyarországi vendégtanárok előadásai a romániai rendszerváltozást követő évtizedben messzemenően elősegítették és serkentették a hazai gazdaság- és családszerkezeti kutatásokat. Kotics József történeti antropológiai előadásai elsősorban az erkölcsi értékrend és gyakorlat hazai változásának vizsgálatát segítették elő.⁸⁹ Benda Gyula és Kotics József kezdeményezésére bontakoztak ki Erdélyben olyan családszerkezeti kutatások, melyek elsősorban keresztelési, házassági és elhalálozási anyakönyvek segítségével mutatták be a polgárosodás, a modernizáció és a kultúraváltás demográfiai hatásait.⁹⁰

Az utóbbi két évtizedben olyan kutatásokat is szerveztek a térségben, melyek elsősorban a helyi egyházi és világi levéltárakban megőrzött anyakönyvekre, vizsgálatára összpontosítottak. Dimény Attila a Kézdivásárhely szomszédságában fekvő Oroszfaluban mutatta be az alapvető demográfiai viselkedésmódok, valamint a családszerkezet és családtípusok átalakulását.⁹¹ Nemrég pedig a migráció és a társadalmi mobilitás kapcsolatát elemezte kézdivásárhelyi anyakönyvek segítségével.⁹² Pozsony Ferenc előbb az orbaiszéki falvak demográfiai változásait vizsgálta, majd a Páván végzett terep- és levéltári kutatás eredményeképpen mutatta be, hogyan változott meg a helyben élő székely és magyar ajkú cigány családok de-

⁸⁷ Egyed 2013, Garda 2003, Kovács P. 2008, Magyarai 1997, Coroi 2000, Bede 2001, Jakab Zs. 2004, Mihály 2001, Pál-Antal 2001, Pál-Ördög–Balázs–Miklós 2006, Pozsony 2002, 2012, Visy 2008.

⁸⁸ Bárh (szerk.) 1998, Bárh 2001, 2006a.

⁸⁹ Kotics 1993, 2001, Bokor 1999, 2000, Kinda 2005a, Szócsné Gazda 2001.

⁹⁰ Benda 1987, Pozsony–Szabó 2004.

⁹¹ Dimény 2002, 2003a, 2003b.

⁹² Dimény 2013b.

mográfiai viselkedése, korábbi aránya és viszonya.⁹³ Mirk Szidónia szintén anyakönyves kutatások révén mutatta be, hogy a magyarok, románok és cigányok által lakott Zabolán hogyan alakult az etnikailag vegyes házasságkötések száma és aránya, azok pedig hogyan rendezték át az etnikumközi viszonyokat, miként alakult az ilyen párkapcsolatokból megszületett gyermekek, fiatalok azonosságtudata.⁹⁴ Pozsony Ferenc szintén az orbaiszéki Zabolán elemezte a felekezeti, a lokális és az etnikai exogámia alakulását és hatásait.⁹⁵

Az írott források és a terepen készített életinterjúk segítségével kibontakozó családvizsgálatok azt is feltárták, hogyan alakultak át a térségben korábban működő nemzedéki, nemi kapcsolatok és szerepek, hogyan rendeződött át a gyermekek szocializációja, milyen hatást gyakoroltak az egyre kiszélesedő, tömegessé váló mobilitási gyakorlatok, az elzártabb települések hogyan néptelenedtek és öregedtek el, s végül is milyen következményekkel járt a falusi intézményrendszer csendes leépülése, mit eredményezett a korábban helyben működő iskola, orvosi rendelő, egyház, lelképásztor, üzletek, szolgáltatások fokozatos kivonulása és megszűnése.⁹⁶

Csak az utóbbi évtizedekben kezdtek megjelenni olyan kiadványok, melyek a székely családi élet belső működését mutatják be. Kolumbán Zsuzsanna saját levéltári kutatásai alapján elemezte, hogy a házasságra való erőltetés és a családbontás hogyan alakult az udvarhelyi egyházmegyében a 19. század idején.⁹⁷ Szócsné Gazda Enikő szintén kéziratos forrásokra támaszkodva vizsgálta meg a székelyek rendi korszakból fennmaradt jogi szokásait, a lányok örökösödését napjainkig befolyásoló tradíciókat, normákat és eljárásokat.⁹⁸ Nagy Ödön tanulmányában a havadi familiák átalakulását mutatta be.⁹⁹ Biró Zoltán azt vizsgálta meg, hogy a család napjainkban milyen szerepet játszik a fiatalok szocializációjában, pályaválasztásában, jövőképeinek kiépítésében.¹⁰⁰ Az orbaiszéki Páván végzett családszerkezeti kutatások arra mutattak rá, hogy a 20. század második

⁹³ Pozsony 2011a, 2011b.

⁹⁴ Mirk 2007.

⁹⁵ Pozsony 2007b.

⁹⁶ Pozsony 2000a, 2000b, 2007.

⁹⁷ Kolumbán 2011.

⁹⁸ Szócsné Gazda 2006b, 2009.

⁹⁹ Nagy Ö. 2000a.

¹⁰⁰ Biró A. 1982.

felében, az erőszakos kollektivizálás, iparosítás, urbanizáció, ingázás és migráció hatására hogyan alakult át a falubeli családok szerkezete, hogyan változott meg a férfiak és nők korábbi agrárfoglalkozása, viszonya és szerepe, majd az egyre fogyó falusi székely népeesség helyét hogyan vették át a magyar ajkú cigányok.¹⁰¹ Zakariás Erzsébet doktori disszertációjában korszerű, néprajzi és antropológiai módszerekkel elemezte az Erdővidéken élő asszonyok státuszát, a családban, társadalomban, gazdasági és vallásos életben játszott szerepét.¹⁰² Megjegyezzük, hogy a székelyföldi családi élet és az ahhoz fűződő rokonságterminológia modernizációját, városiasodását Kósa-Szánthó Vilma még a rendszerváltozás előtt vizsgálta meg.¹⁰³ Újabban Nagy Zsolt közölt szakszerű tanulmányt arról, hogy marosszéki Gegeben a temetkezési rend, a sírhelyek és a sírjelek elhelyezése hogyan tükrözi a korábbi nemzeti szervezeti nyomait.¹⁰⁴

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum által kezdeményezett erdélyi terepkutatások keretében számos székelyföldi faluban végeztek olyan vizsgálatokat, melyek a ház- és a lakáskultúra, valamint az életmód és az életstílus folyamatos változását, polgárosodását és modernizációját elemezték. Aranyos Sándor az orbaiszéki Páván, Bereczki Ibolya pedig Homoródalmáson végzett ilyen jellegű kutatásokat.¹⁰⁵

Mivel a szocialista korszakban nem volt ajánlatos vizsgálni, hogy az egyház, mint intézmény, milyen specifikus szerepet játszik egy-egy lokális társadalom életében és működésében, a vallásnéptudományi stúdiumok csak a rendszerváltozás után bontakozhattak ki újra a Székelyföldön. Az utóbbi két évtized eredményei közül messze kiemelkednek Bárth János publikációi, aki rendszeres monográfiákban mutatta be, hogyan és milyen helyi funkciók mentén épült ki a római katolikus egyház a székelyvársági tanya-világban, a *templom jobbágya* milyen specifikus gazdasági és társadalmi funkciót töltött be a székely falvakban, hogyan működött az egyházmegye, mint lokális egyházi intézmény, a csíkszentgyörgyi és a csíkbánfalvi társadalom mindennapi életében.¹⁰⁶

¹⁰¹ Pozsony 2011b.

¹⁰² Zakariás 2000.

¹⁰³ Kósa-Szánthó 1980.

¹⁰⁴ Nagy Zs. 2013b.

¹⁰⁵ Aranyos 2011, Bereczki 2013.

¹⁰⁶ Bárth 2006a, 2011, 2012.

A székely falvak településtörténetével, társadalmi berendezkedésével, intézményeivel foglalkozó kutatók előszeretettel elemezték a tizesek eredetét, kialakulását és funkcióit. Az egyik legkorábbi elemzésüket Milleker Rezső készítette el még 1938-ban.¹⁰⁷ A rendszerváltozás után Garda Dezső vizsgálta, hogy a tizesek milyen sajátos szerepet játszottak a székely nemzeti szervezeti élet és faluközösség működésében, valamint identitásának alakulásában.¹⁰⁸ Bárh János alapos, szerteágazó levéltári kutatások és kitaró terepmunka eredményeképpen mutatta be, hogy a tizesek miként működtek régen, s milyen funkciókat látnak el napjainkban Csíkbánfalván és Csíkszentgyörgyön.¹⁰⁹ Ambrus Tünde doktori dolgozatában elemezte, hogy a tizesek, mint a székely településrendszer sajátos és szerves elemei, milyen intézményes keretet jelentettek régebben a társadalmi és a gazdasági élet számára, s milyen újabb szerepet tölthetnek be napjainkban az örökségturizmus és a vidékfejlesztés keretében.¹¹⁰

Mivel a székely közbirtokosságok jelentős részét az 1989-es romániai rendszerváltozást követő évtizedben, az erdők magánosításának idején újra alapították, ezek a specifikus székelyföldi intézmények újra a tudományos érdeklődés és kutatások központjába kerültek, több újabb elemzés született eredetükkal, történetükkal, belső szerkezetükkal és funkcióikkal kapcsolatban.¹¹¹ Itt említjük meg, hogy Balázi Dénes a Kis- és a Nagy-Homoród mentén vizsgálta meg a szövetkezeti mozgalom történetét és hatásait.¹¹² Erdélyi és európai vonatkozásairól pedig Csetri Elek, Egyed Ákos, Hunyadi Attila és Somai József jelentetett meg összefoglalást.¹¹³

A székely falvakban működő társasmunkák napjainkban is a magyar társadalomnéprajzi kutatások népszerű területét alkotják. Az újabb eredmények sorából Hajdú Farkas Zoltán stúdióait emeljük ki, aki tanulmányaiban és kötetekben a munka ajándékcseréjét elsősorban a társadalmi szolidaritás, a közösségi összetartozás, valamint a biztonságérzet kontextusában elemezte. Külön érdeme, hogy a székely kaláka működését módszeresen összehasonlította az erdélyi szászoknál élő hasonló tí-

¹⁰⁷ Milleker 1939.

¹⁰⁸ Garda 1991, 1994.

¹⁰⁹ Bárh 2007, 2013.

¹¹⁰ Ambrus 2012.

¹¹¹ Kardalus 1998, Bárh 2006b, Garda 2001.

¹¹² Balázi 1995.

¹¹³ Csetri–Egyed–Hunyadi–Somai 2007.

pusú intézmények (szomszédságok) funkcióival. A komparatív módszerekkel végzett elemzéseiben eredményesen sikerült bemutatnia és értelmeznie az erdélyi szabad státuszú lokális közösségek, társadalmak belső önszerveződését, eddig rejtve maradt, szimbolikus vetületeit.¹¹⁴ Újabbban Szabó Árpád Töhötöm vizsgálta meg a gazdasági és a társadalmi életben szorosan együttműködő közösségek (pl. társulások, kalákák, szórakozási alkalmak) sajátos funkcióit, etnikai és morális vetületeit az udvarhelyszéki Siménfalván, Felső-Háromszéken és a Kis-Küküllő mentén.¹¹⁵

A székelyföldi hagyományos állattartással, pásztorkodással, juhászattal, a havasi esztenák tárgyi világával, a pásztortársadalom és kultúra rendjével, a juhászgazdák kapcsolatrendszerével, a pásztorfogadás székelyföldi sajátosságaival, a juhászok jellegzetes kalendáriumával többen foglalkoztak. Salló Szilárd pedig rendszeres doktori dolgozatot készített a csíkmadarasi juhásatról és egy juhászvállalkozó kapcsolatrendszeréről.¹¹⁶

A Nagy Olga által kezdeményezett havadi társadalomnéprajzi vizsgálatok a magyarországi Átányban és Varsányban végzett monografikus kutatások alapvető célkitűzéseit és módszereit folytatták erdélyi terepen. A kolozsvári tudósasszony az 1970-es években munkatársaival együtt arra kereste a választ, hogy az erőszakos kollektivizálásnak milyen alapvető társadalmi, gazdasági hatásai voltak ebben a marosszéki településben.¹¹⁷ Mivel eredményeik csak az 1989-es romániai rendszerváltozás után láthatnak nyomdafestéket, dolgozataik jelentős mértékben veszítettek újszerűségükből és hatásukból.¹¹⁸ A havadi kutatásokból megszületett második kötetben Gegesi László, Nagy Ödön és Székely Ferenc dokumentálta, hogy egy marosszéki székely falu gazdálkodása, földművelése, nagyállattartása, juhászata, gyümölcsészete, zöldségtermesztése, kisállattartása, valamint lokális társadalmi és életmódja hogyan alakult át a XX. század idején, az erőszakos kollektivizálás eredményeképpen.¹¹⁹

A kolozsvári, bukaresti, debreceni fiatal néprajzosok és szociológusok által még az 1990-es évek közepén végzett zabolai kutatások azt tárták fel, hogy a többségében magyarok által lakott Székelyföld etnikailag vegyes

¹¹⁴ Hajdú Farkas 1986, 1993, 2001.

¹¹⁵ Szabó Á. 2009, 2013.

¹¹⁶ István L. 1980, Kardalus 1994, Pozsony 2006, Salló 2010, 2011, 2012a, 2012b, 2013.

¹¹⁷ Fél–Hofer 1972, 1997, Bodrogi 1978.

¹¹⁸ Nagy O. 2000.

¹¹⁹ Gegesi–Nagy Ö.–Székely 2002.

településeiben, közvetlenül a rendszerváltozást követő években milyen kíméletlen verseny bontakozott ki a természetes erőforrások (szántóföldek, erdők, ásványvizek) megszerzéséért és dominálásáért, ami a gazdasági élet gyors etnicizálódását eredményezte a térségben.¹²⁰ Az interdiszciplináris jellegű interetnikus kutatások pedig arra mutattak rá, hogy míg a térségben élő magyarok, románok, cigányok, örmények és zsidók egészen az első világháború kezdetéig eltérő erőforrásokat hasznosítottak, utána már a legtöbb faluban és vidéken ugyanazokért versengenek.

Szabó Árpád Töhötöm disszertációjában az erdélyi, székelyföldi gazdasági életben, a munkavégzés során szorosan együttműködő közösségek korszerű antropológiai elemzését és értelmezését valósította meg.¹²¹ Miklós Zoltán a fazakasságáról közismert Korondon vizsgálta meg, hogy az agrárium, a földművelés és az állattenyésztés milyen szerepet játszik a hangsúlyosan fazekas kézművességre és kereskedelemre alapozó falu életstratégiáiban.¹²²

B. Kovács András elsősorban interjúk segítségével tárta fel, hogy 1991–2007 között hogyan hullott szét a szocialista téészvilág, hogyan zajlott a családi földbirtokok reprivatizációja, majd a térségben hogyan bontakozott ki a piaci viszonyokra, keresletre igencsak odafigyelő családi és farmer típusú gazdálkodás.¹²³

Kinda István a háromszéki Cófalván¹²⁴ és a Kis-Küküllő menti Kelemtelkén¹²⁵ vizsgálta meg a szocialista társasgazdálkodás formáinak fennmaradását, az 1962 előtti agrárhagyományok felelevenítését, és a modern piacgazdasághoz való fokozatos igazodást.

A magyar társadalomnéprajz kiemelten foglalkozott a falusi társadalmak belső tagolódásának, valamint az egyéni életutak, sorsok kutatásával és elemzésével.¹²⁶ Erdélyben is többen vizsgálták, hogy az értelmiségi réteg helyben élő tagjai (tanítók, lelkészek) milyen szerepet játszottak a székely falvak oktatási, művelődési, egyházi és gazdasági életében, az

¹²⁰ Pozsony–Anghel 1999 38–52. Lásd még Szabó Á. 2013.

¹²¹ Szabó Á. 2009.

¹²² Miklós 2007b, 2013.

¹²³ B. Kovács 2011.

¹²⁴ Kinda 2011c.

¹²⁵ Kinda 2011d.

¹²⁶ Mohay 2000.

intenzív gyümölcsészet és zöldségtermesztés meghonosításában.¹²⁷ Vajda András a Sáromberkén élő Berekméri István önéletrajzának elemzésében arra kereste a választ, hogy az írás és az olvasás, tehát az írott kommunikáció hogyan épült be a falusi parasztemberek életébe, az önéletrajz írás hogyan vált az önazonosság megalkotásának és kifejezésének egyik sajátos eszközévé.¹²⁸ Csergő Melinda írott források, családi levelek és elbeszélte élettörténetek alapján vizsgálta meg a gyergyószárhegyi egyéni életpályák alakulását.¹²⁹ Szócs Levente szintén XX. századi gyergyói népi visszaemlékezések segítségével vizsgálta és elemezte, hogy a népi önéletrajz milyen sajátos szerepet játszik a regionális és az egyéni identitás reprezentációjában, az egyéni életpályák, életstratégiák és emlékezet működésében.¹³⁰

Az 1989-es romániai rendszerváltozást követő évtizedekben fokozatosan kutathatókká váltak a korábban féltve őrzött állami, biztonsági és represszív intézmények levéltári állagai. A közelmúlt legfontosabb társadalmi, politikai eseményeiről (kitelepítésről, kulákozásról, kollektivizálásról, meggyésítésről) az utóbbi évtizedben rendre kezdtek megjelenni szakszerű forrásmunkák, elemzések és értelmezések. Ezek a publikációk voltaképp azt mutatták be, hogyan válaszoltak a helyi székely közösségek, családok, egyének az őket megnyomorító kommunista hatalom intézkedéseire, milyen ellenállási, túlélési stratégiákat és cselekvési mintákat alkalmaztak.¹³¹

Nemrég László Márton szerkesztésében láttak nyomdafestéket Máthé János, magyarhermányi földműves 1944–1964 között készült krónikás feljegyzései. A kötet szerkesztője hazai állambiztonsági levéltárakban találta meg az erdővidéki *magángazda* megfigyelési iratanyagát, azokat pedig módszeresen összehasonlíthatta Máthé János személyes feljegyzéseivel. Ezek a források végül is egy erdővidéki falu 20. századi társadalomtörténetét és egy olyan székely gazda életét tárják elénk, aki bátran, vakmerően szembeszállt a kommunista hatalom aktivistáival és represszív

¹²⁷ László–Tordai 1995, Nagy Zs. 2013a, 2013b, Ozsváth 2009.

¹²⁸ Vajda 2008.

¹²⁹ Csergő M. 2010.

¹³⁰ Szócs 2011.

¹³¹ Kristó 1999, Oláh 2001, 2008, Bárdi–Fedinec 2005, Bottoni 2008, Máthé 2008, Bodeanu–Novák 2011, Novák–Tóth–Bartos–Kelemen 2013.

intézményeivel, konok módon szembeszegült a kollektivizálással, tudatosan kimaradt a sztálini típusú közös gazdaságból.¹³²

Oláh Sándor, Csíkszeredában élő antropológus a *Csendes csatatér* című kötetében elemezte, hogy a két Homoród mentén fekvő székely falvakban 1949–1962 között milyen túlélési stratégiákat alkalmaztak a beszolgáltatások, a természetes erőforrások erőszakos kisajátítása, valamint a társas és kollektív gazdasági formák bevezetésének idején.¹³³ Következő tanulmánykötetében már azt vizsgálta, hogy az 1989-es eseményeket követő évtizedben a Székelyföldön, s azon belül a Homoród völgyében hogyan alakult át a gazdálkodás, a mindennapi életvitel, a háztartásvezetés, a termőföldekhez való viszonyulás, s a nemzetközi munkamigrációnak milyen hatásai érződnek, végül pedig hogyan rendeződtek át a térségben élő többségi székely és magyar ajkú cigányok közötti hétköznapi kapcsolatok a posztszocialista korszakban.¹³⁴ Harmadik tanulmánykötetében állami, helyi és családi levéltárakban megőrzött írott források, újságokban megjelent cikkek és helyszínen készített interjúk segítségével mutatta be, hogy a budapesti központi hatalom hogyan próbálta modernizálni a székelyföldi gazdasági, társadalmi és oktatási életet 1940–1944 között, majd az egyre súlyosbodó hadi állapotok közepette az milyen megszorító intézkedéseket vezetett be a térségben. Kiadványának második felében azt elemezte, hogy a bukaresti román kommunista hatalom 1945 után hogyan változtatta meg erőszakos eszközökkel a Székelyföld korábbi társadalmát, intézményrendszerét, tulajdonviszonyait, a helyben élők mindennapi kapcsolatait és erkölcsi rendjét.¹³⁵

Tánczos Vilmos mutatta be azt a kettős hatalmi szerkezetet, mely az 1989-es romániai rendszerváltozás után alakult ki a Székelyföldön. Ennek lényege az, hogy a helyi és a megyei tanácsokat demokratikus módon, szabadon választott magyar képviselők dominálják, mivel a székelyek a térségben háromnegyedes többséget alkotnak. Azonban a bukaresti centralista hatalom helyi képviselői (prefektus) és intézményei (csendőrség, rendőrség, állambiztonság, katonaság, pénzügy stb.) továbbra is megőriztek jelentős kompetenciákat. Miközben magyarok vezetnek számos saját

¹³² Máthé 1978, 2008.

¹³³ Oláh 2001.

¹³⁴ Oláh 2004.

¹³⁵ Oláh 2008.

oktatási, kulturális és egyházi intézményt, a központi hatalom messzemenően támogatja a térségben kisebbséget alkotó ortodox románok egyházi, kulturális és oktatási életét, legfontosabb tudatformáló intézményeit. A demokratikusan megválasztott helyi önkormányzatok és az őket ellenőrző központi hatalom képviselői, intézményei között folyamatosan olyan feszültségek keletkeznek, melyek alapvetően meghatározzák a székely–román kapcsolatok működését, a magyar többség és a román kisebbség közötti viszonyt, érdekkülönbségeket, továbbá a magyar és a román sajtó, valamint a politikusok diskurzusait.¹³⁶

A székelyföldi többségi lakosság szomszédságában az utóbbi háromszáz évben jelentős létszámú magyar ajkú cigány közösségek telepedtek le, akik nyelvükben, vallásukban, kultúrájukban és azonosságtudatukban fokozatosan, részben adaptálódtak. A folkloristák és a néprajzkutatók az 1989-es rendszerváltozásig elsősorban magyar nyevű népköltészetüket (balladáikat, meséiket, szokásaikat, népzenejüket, táncaikat) dokumentálták és közölhették.¹³⁷

Mivel az 1989-es rendszerváltozást a Székelyföldön is több helyi cigány–magyar konfliktus kísérte, többen foglalkoztak az ilyen események alapvető gazdasági, társadalmi, kulturális és mentális okaival, természetével, valamint a helyben élő többségi és kisebbségi csoportok kapcsolatrendszerére gyakorolt hatásaival.¹³⁸ Magyarai Nándor László azt mutatta be, hogy az önkéntes izoláció hatására a „székely skanzenben” a „közös jövőtől való kollektív félelmek” és szorongások mindkét közösségben (magyarok és cigányok körében) jelentős mértékben etnicizálódtak, s különböző konfliktusokat gerjesztettek.¹³⁹ Toma Stefánia a Csíkszentmártonban, Csíkszentkirályon, Csíkszentdomokoson és a Csíkmadarason kirobbant székely–cigány konfliktusok okait, természetét, forгатókönyvét, eredményeit, valamint kezelését elemezte szakszerű tanulmányában.¹⁴⁰

A székelyföldi cigány közösségek jellegzetes életmódját, társadalom- és családszerkezetét, gazdasági stratégiáit, neoprotestáns közösségekbe való betago-lódását, identitásának átrendeződését, a hazai románsághoz

¹³⁶ Tánzos 1998.

¹³⁷ Albert 1973, 1998, 2000, Ráduly 1975, 1979, Pozsony 1981, 1984.

¹³⁸ Haller 1999.

¹³⁹ Magyarai N. 2011.

¹⁴⁰ Toma 2011.

való viszonyulását és közeledését a kutatók elsősorban csak a rendszerváltozást követő évtizedekben vizsgálhatták.¹⁴¹

A Nyárad mentén élő Gábor cigányok mindennapi életmódjával, presztízs gazdaságával, nemzeti és családi szerkezetével, neoprotestáns erkölcsi rendjének sajátosságaival több kiváló, rendszeres disszertáció foglalkozott.¹⁴²

A székelyföldi kisvárosok közül éppen Sepsiszentgyörgy tőszomszédságában koncentrálódtak különböző településekből érkező, eltérő életmóddal, értékrenddel, felekezettel és kultúrával rendelkező, súlyos megélhetési és szociális gondokkal küzdő népes cigány családok. Az Órkőn élő leszakadt közösség gazdasági, társadalmi helyzetével, jellegzetes életmódjával és felzárkóztatásának esélyeivel, valamint a többségi magyarsággal kialakított kapcsolatairól is készült elemzés.¹⁴³

A régió délnyugati peremterületét, mely a hajdani Királyfölddel volt szomszédos, a második világháborút követő félévszázadban, a szász közösségek távozása után, Óromániából érkező, nagy létszámú, oláh cigány nyelvjárást vagy román nyelvet beszélő cigányok népesítették be. Ez a befelé irányuló folyamatos migráció azt idézte elő, hogy Székelyföld peremterületei etnikai, társadalmi, kulturális, felekezeti téren megszínésedtek, a gazdasági és a társadalmi életben leszakadtak, fragmentálódtak.¹⁴⁴

Fosztó László az erdővidéki Székelyszáldoboson, Kiss Dénes pedig Magyarhermányban vizsgálta meg, hogy a helyben élő cigányság életmódjában, életvezetésében, morális rendjében, gazdasági helyzetében, a cigány nők társadalmi és nemi státuszában, szerepeiben, valamint a régebben többséget alkotó székelységhez fűződő kapcsolatrendszerében milyen gyökeres változások történtek annak nyomán, hogy román nyelvű pünkösdisták közösségbe tagolódtak be.¹⁴⁵

Kotics József az orbaiszéki Zabolán élő magyar ajkú cigányközösségek integrációját és szegregációját elemezte terepmunka alapján.¹⁴⁶ Kinda István pedig a Háromszéken élő magyar ajkú cigányok jövedelemszerzési stratégiáit, hagyományos kézművességét (téglavetés), jellegzetes lakó-

¹⁴¹ Gagyí 1996, Kiss D. 2001, Bodó 2002, Fosztó 2007, 2009, 2007, Kiss T. 2009.

¹⁴² Berta 2014, Olivera 2012, Tesfay 2007.

¹⁴³ Magyarosi 1999.

¹⁴⁴ Csata I.–Kiss T. 2010, Kiss T.–Barna 2012. 73–74.

¹⁴⁵ Fosztó 1997, 1998, Kiss D. 2009.

¹⁴⁶ Kotics 1999.

környezetét, neoprotestáns közösségekbe való beépülését, felekezeti diszsimulációját, székelyektől való eltávolodását mutatta be több tanulmányában.¹⁴⁷

Kiss Dénes elsősorban azt vizsgálta, hogy az ateizmust hirdető kommunista hatalom árnyékában hogyan jelentek meg, hogyan gyarapodtak az adventista és a pünkösdisták közösségek, s a cigányságnak az új vallási csoportokba való betagozódása milyen változásokat eredményezett saját közösségeik életében, valamint a lokális (magyar dominanciájú) társadalom mindennapjaiban és ünnepein.¹⁴⁸

Összefoglalás

Kutatástörténeti vázlatunk azt jelzi, hogy a magyar értelmiségiek elsősorban akkor fordultak Székelyföld felé, akkor kezdtek érdeklődni a székelek sajátos társadalma, kultúrája, mentalitása, identitása¹⁴⁹ iránt, amikor a régióban gyökeresen és hirtelen átalakultak a korábbi adminisztratív, gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok. Ez történt az 1764-es mádfalvi veszedelem, az 1848-as forradalom, az 1867-es magyar–osztrák kiegyezés, az 1920-as trianoni diktátum, az 1940-es második bécsi döntés, az 1962-es kollektivizálás, az 1968-as meggyesítés, valamint az 1989-es rendszerváltozás után.

A Székelyfölddel kapcsolatos kutatások témáit, forrásait, módszereit, eredményeit és minőségét alapvetően meghatározta, hogy milyen tudományos intézmények (múzeumok, kollégiumok, egyetemek, kutatócsoportok) léteztek vagy hiányoztak a térségben.

A röviden felsorolt néprajzi, történeti, szociológiai és antropológiai eredmények azt jelzik, hogy a Székelyfölddel kapcsolatos jelentősebb tudományos programok elsősorban kutatási intézményekhez, egyetemi központokhoz, egyházi kollégiumokhoz, valamint múzeumokhoz kapcsolódnak. Dr. Kós Károllyal együtt úgy véljük, hogy a helyi és a megyei önkormányzatok által fenntartott múzeumok a jövőben is fontos szerepet

¹⁴⁷ Kinda 2007a, 2005a, 2007b, 2011a, 2011b.

¹⁴⁸ Kiss 2001, 2007, 2009.

¹⁴⁹ Hermann 2003.

játszhatnak a székelyföldi népi kultúra, társadalom szakszerű vizsgálatában, feldolgozásában, a tudományos eredmények megjelentetésében.¹⁵⁰

A rendszerváltozás után Székelyföldön létesített egyetemi tanszékek oktatói és diákjai szintén eredményes kutatómunkát végezhetnek, szakszerűen feltárhatják és elemezhetik a térségben zajló társadalmi, gazdasági és politikai folyamatokat, rugalmas vidékfejlesztő és felzárkóztató programokat dolgozhatnak ki.

Kihangsúlyozzuk, hogy a térség dinamikus, jellegzetes társadalmának kutatásában nemzetközi szinten is számon tartott eredményeket csak a különböző erdélyi, romániai, magyarországi egyetemek és akadémiai intézetek, valamint nyugat-európai kutatócsoportok összehangolt munkája hozhat. Továbbá fontos jövőbeli feladatnak tartjuk a térséggel foglalkozó múzeumok, kutatócsoportok, egyetemi és tudományos intézetek programjainak, humán erőforrásainak, támogatásainak racionálisabb összehangolását.

Mivel a székely székek közül eddig csak Háromszék honismereti bibliográfiája¹⁵¹ készült el, halaszthatatlan feladatnak tekintjük egy olyan szakirodalmi adatbázis felépítését, megszerkesztését, mely felöleli, tartalmazza és közzé is teszi az egész székelység népi kultúrájával, társadalmával és kulturális örökségével kapcsolatos alapvető információkat, publikációkat.

Az eddig megjelent tudományos eredmények, közlemények számos kérdést megfogalmaztak. A legkorábbi munkák azt jelzik, hogy az osztrák hatalom a 18. században elsősorban Székelyföld keleti részét (Csíkot és Háromszéket) militarizálta erőszakosan, ami azonban a térség fokozatos modernizációját is elindította. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás ezen a kiváltságos területen is jelentős változást eredményezett, mivel Székelyföld összlakosságának számottevő része egészen a 19. század közepéig alávétett helyzetben élt. A rendi korszak jellegzetes társadalmi rétegei (főnépek, lófők, gyalogok, ármálisták, jobbágyok és zsellérek) azonban teljesen eltérő esélyekkel és lehetőségekkel kapcsolódtak be a vasútépítést és az urbanizációt kísérő polgárosodásba. Mivel a budapesti hatalom nem ismerte a székely társadalom organikus rendjét és természetét, a kiegyezés után itt is bevezette az új örökösödési törvényt, a földbirtokok arányosítá-

¹⁵⁰ Kós 2011. 39.

¹⁵¹ Jakab–Kinda 2012.

sát és megadóztatását. Ezek a rendelkezések csakhamar a családi ingatlanok felaprózódását eredményezték, majd a túlnépesedett lakosság leszakadása, elszegényedése Óromániába irányuló tömeges migrációt indított el. A magyar elit csak a 19–20. századok fordulóján ismerte fel, hogy a rendi hagyományaihoz ragaszkodó, abba sokszor bezárkózó székelységet csak jól összehangolt, átgondolt, helyi erőforrásokra támaszkodó programokkal lehet felzárkóztatni.

Az első világháború eseményei azonban hosszú évekre elnapolták a korábban megfogalmazott programok megvalósítását, majd Erdélynek a Román Királysághoz való csatolása teljesen ellehetetlenítette azokat. Mivel Bukarest folyamatosan meghódított gyarmatként kezelte a régiót, semmiféle fejlesztést nem eszközölt a térségben, így a két világháború közötti korszakban tovább folytatódott a térség leszakadása, a székely családok elszegényedése és óromániai városok felé tartó migrációja.¹⁵²

Székelyföld 1940–1944 között újból Magyarország részét képezte, de az egyre súlyosbodó háború és az idő rövidsége végül is megakadályozta az erdélyi és a magyarországi elit által kidolgozott újabb fejlesztési tervek megvalósítását.¹⁵³

A második világhégés után a régió újra Románia részét alkotta, s a sztálini kommunista hatalom a legdrasztikusabb eszközökkel alakíthatta át a székely falvak és mezővárosok társadalmát. Előbb a falusi nemesek, földbirtokosok, városi nagypolgárok javait államosították, családjaikat elhurcolták, távoli kényszerlakhelyekre deportálták, majd kisémmizték a városi közép- és kispolgárokat, végül pedig a falusi középgazdákat és kisparasztokat fosztották meg földjeiktől, munkaeszközeiktől, nagyállataiktól az 1962-es kollektivizálás keretében. Voltaképp a bukaresti központi hatalom az ország és azon belül Székelyföld társadalmának gyors, erőszakos homogenizálását szándékozott megvalósítani.¹⁵⁴

Az 1962-es kollektivizálás végül is a falusi fiatalok városra irányuló tömeges migrációját eredményezte, akik már sokszor román többségű urbanus közegben szocializálódtak, ott alapítottak családot, miközben kibocsátó településeik csendben elnéptelenedtek, elöregedtek, helyi intézmények (iskola, rendelő, polgármesteri hivatal, lelkész, üzletek) nélkül ma-

¹⁵² B. Kovács 2006.

¹⁵³ Oláh 2008: 28–216, Kinda 2013.

¹⁵⁴ Kristó 1999, Kovács K. Gy. 2003.

radtak. A román központi pártvezetés a Ceaușescu korszakban határozta el, hogy a régióban lévő mezővárosok etnikai szerkezetét mesterségesen megváltoztatja a gyors industrializáció és betelepítés révén. Ez a program végül is azt eredményezte, hogy az adminisztratív, gazdasági és politikai élet vezetéséből fokozatosan kiszorították a magyarokat, majd az újonnan betelepített román elittel helyettesítették őket, gyökeresen megváltoztatták a megyeszékhelyek (Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy és Csíkszereda) etnikai szerkezetét.

Az 1989-es rendszerváltozás után a Székelyföldön kettős hatalmi szerkezet alakult ki: a helyi és a megyei tanácsokat (a térségben többséget alkotó) székelyek vezetik, míg a központi hatalom kihelyezett, represszív jellegű intézményeit továbbra is a számbeli kisebbséget alkotó románság dominálja. Miközben a két etnikai közösség között kíméletlen harc indult az erőforrások, materiális és szimbolikus javak megszerzéséért, kizárólagos reprezentációjáért, az egyre nagyobb létszámú cigányság jelenléte mindkét etnikai csoport jelenét és jövőjét átrendezi.

Szakirodalom

ALBERT Ernő

1973 *Háromszéki népballadák*. Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1998 *Sok szép cigányleány. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népdalok és balladák*. Kovászna Megyei Népi Alkotások Háza, Sepsiszentgyörgy

2000 *Szabad madár. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok*. Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy

ALBERT Réka

1997 *Kísérlet a „nemzeti táj” fogalmának antropológiai megközelítésére*. (MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek, 32.) MTA Politikatudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest

AMBRUS Tünde

2012 *Székely falutisztesek. Egy sajátos településrendszer mint a társadalmi-gazdasági tevékenység kerete*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

APOR Péter

1863 *Altorjai b. Apor Péter Munkái*. Közli Kazinczy Gábor. (Monumenta Hungariae Historica II. oszt. 11. kötet.) Budapest

1978 *Methamorphosis Transylvaniae*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

ARANYOS Sándor

2011 Életmódváltozás a pávai építészet és lakáskultúra tükrében a 20. század második felében. In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*. Kriza János Néprajzi Társaság–Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 271–294.

BALÁZS Lajos

1982 A párválásztás kritériumrendszere Csíkszentdomokoson. In: Herédi Gusztáv (szerk.): *Metamorphosis Transylvaniae. Korunk Évkönyv 1982*. Kolozsvár, 161–177.

BALÁZSI Dénes

1995 *Ne nézze senki csak a maga hasznát... Szövetkezeti mozgalom a Kis- és Nagy-Homoród mentén*. Haáz Rezső Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely

BÁLINT Gyula – CSIKI László – GAJZÁGÓ Márton – HARKÓ József – JECZA Tibor – KISGYÖRGY Zoltán – KÓNYA Ádám – TOMPA Ernő

1969 *Kovászna megye*. Sepsiszentgyörgy

BALOGH István

1929 Az ősi vagyon jogi védelme a régi székelyeknél. In: Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy, 40–43.

BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla (szerk.)

2005 *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években. Tanulmányok*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

BÁRDI Nándor – HERMANN Gusztáv Mihály (szerk.)

1999 *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

BÁRTH János

2001 *Varság, a székely tanyaközség*. Kecskemét

2006a *Jézus dicsértessék! A székelyvarsági hegyi tanyak népének vallási hagyományanyai*. Bács–Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete–Bárh Bt., Kecskemét

- 2006b *A korondi közbirtokosság három évtizede (1904–1933)*. (Libelli Transsilvanici, 1.) Kecskemét
- 2007 *Az eleven székely tizes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánfalvi tizesek működése a XVII–XX. században*. Bárth Bt., Kecskemét
- 2011 *Templom jobbágya, megye zsellére, eklézsia árendása*. Bárth Bt.–Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat, Kecskemét
- 2012 *Szentgyörgy megyéje Alcsíkban. Esettanulmány a katolikus székelység egyháztörténetéhez és társadalomnéprajzához*. Bárth Bt.–Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet, Kecskemét
- 2013 *Két véka féréje. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánfalvi székely családi levelesládák*. Kecskeméti Katona József Múzeum–Bárth Bt., Kecskemét
- BÁRTH János (szerk.)
- 1998 *Havasalja havasa. Tanulmányok a székelyvarsági hegyi tanyák népéről*. Bács–Kiskun Megyei Múzeumok Székelyvarsági Kutatócsoportja–Cumania Alapítvány, Kecskemét
- BEDE Erika
- 2001 *Papolc*. Szerkesztette és a bevezetőt írta Takács Péter. Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen
- BEKE Ernő
- 2004 *Üdvözet Kézdivásárhelyről. A régi Kézdivásárhely képes levelezőlapokon 1898–1968*. Ambrózia Pharm Kft., Kézdivásárhely
- BENDA Gyula
- 1987 *Egy mezővárosi közösség rekonstrukciója 1700 és 1850 között. Kérdések és lehetőségek Keszthely példáján*. In: Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom – Polgári társadalom I. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok*. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 145–151.
- BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila
- 1997 *Középkori mezőváros a Székelyföldön*. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 223.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
- BENKŐ József
- 1999 *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. Fordította Szabó György. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár
- BENKŐ Samu
- 1972 *Murokország. Művelődéstörténeti barangolás szülőföldemen*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

BERECZKI Ibolya

2013 A lakáskultúra változása Homoródalmáson. *Ház és Ember* 25. Szentendre, 133–152.

BERECKI Ibolya (szerk.)

2013 *Erdélyi tájházak és néprajzi gyűjtemények*. Magyarországi Tájházak Szövetsége–Krizsa János Néprajzi Társaság, Noszvaj

BEREKMÉRI István Andrásé

2008 *Minden poklokon keresztül*. Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta Vajda András. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

BERTA Péter

2014 *Fogyasztás, hírnév, politika. Az erdélyi gábor román presztízsgazdasága*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest

BETHLEN Miklós

1955 *Gróf Bethlen Miklós önélet írása*. Bevezette és sajtó alá rendezte Tolnai Gábor. Ardói Könyvkiadó, Budapest

BIRÓ A. Zoltán

1982 Család – jövőkép – esély. In: Herédi Gusztáv (szerk.): *Metamorphosis Transsylvaniae. Korunk Évkönyv 1982*. Kolozsvár, 196–205.

1998 *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

2006 *Vidéki térségek: illúzió vagy esély?* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

BIRÓ Á. Zoltán – GAGYI József – PÉNTEK János (szerk.)

1987 *Néphagyományok új környezetben*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

BIRÓ A. Zoltán – LŐRINCZ D. József (eds.)

1999 *Szeklerland in transition. Essays in cultural anthropology*. Pro-Print, Csíkszereda

BIRÓ Z. Zoltán

2006 *Szándék és valóság. Változó identitás egy sóvidéki településen*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

BOD Péter

1940 Felsőcsernátoni Bod Péter önéletírása. In: Jancsó Elemér (szerk.): *Erdélyi Ritkaságok 4*. Kolozsvár

BODEANU, Denise – NOVÁK Csaba Zoltán

2011 *Az elnémult harang. Egy megfigyelés története – Pálfi Géza élete a Securitate irataiban*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

BODÓ Julianna

2004a „Így kollektivizáltak minket...” *Kulturális antropológiai elemzés két székelyföldi településről.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

2004b *A formális és informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években.* Scientia Humana, Budapest

BODÓ Juliánna (szerk.)

1996 *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

1998 *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

2000 *Mién itt a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

2002 *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

2004 *Székelyföldi mozaik. Térségi szociológiai tanulmányok.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

BODÓ Julianna – OLÁH Sándor (szerk.)

1996 *Elmentünk? Székelyföldi életutak.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

1997 *Így élünk. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

BODROGI Tibor (szerk.)

1978 *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához.* Akadémiai Kiadó, Budapest

BOKOR Zsuzsanna

1999 *Parázna, prostituált, szerelmi varázsló vagy boszorkány. Egy háromszéki boszorkányper a 18. század végén.* In: Borbély Éva – Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 73–90.

2000 *Nemi szerepek egy 18. századi boszorkányperben. Lélekjelenlét I.* (4) 61–67.

BORBÉLY Éva – POZSONY Ferenc (szerk.)

1997 *Tájházak, vidéki múzeumgyűjtemények fejlesztésének lehetőségei.* Kriza János Néprajzi Társaság *Értesítője* VII. (1–2)

BORBÉLY Éva

2001 *A Korunk társadalomnéprajzi körének története.* In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 9. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 216–223.

BÓNIS György

1942 *Magyar jog – székely jog*. Kolozsvár

BOTTONI, Stefano

2008 *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

BÖZÖDI György

1938 *Székely bánja*. Kolozsvár

COROI Artur

2000 *Altorja. A római katolikus egyházközség története*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2001 *Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei I. 1677–1752*. Sepsiszentgyörgy

CSATA István – KISS Tamás

2010 *Demográfiai perspektívák Hargita megyében*. Kézirat

CSEKE Péter – HÁLA József (szerk.)

2000 „*A Homoród füzes partján...*” *Dolgozatok a Székelyföld és a Szász-föld határvidékéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

CSEREY Zoltán

2009 *Önkormányzatiság és katonai hatalom Háromszéken a 18-19. században*. Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy

CSEREY Zoltán – JÓZSEF Álmos

2002 *Sepsiszentgyörgy képes története*. Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy

CSERGŐ Melinda

2010 *Írott levelek, elbeszélte történetek. Egy gyergyószárhegyi levélhagyaték elemzése*. In: *Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2009*. Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 395–408.

CSETRI Elek – IMREH István

1980 *Erdély változó társadalma 1767–1821*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

CSETRI Elek – EGYED Ákos - HUNYADI Attila – SOMAI József

2007 *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár

DANYI Dezső – DÁVID Zoltán

1960 *Az első magyarországi népszámlálás 1784–1787*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

DÁVID Zoltán

1997 *A székelyek száma 1567–1992*. (Történeti Demográfiai Füzetek, 16.)

KSH Népelemsztudományi Kutató Intézete, Budapest, 7–74.

DEMÉNY Lajos

1995 *Székely Oklevéltár IV*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár

1999 *Székely Oklevéltár V*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár

2000 *Székely Oklevéltár VI*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár

DEMÉNY Lajos – PATAKI József

1983 *Székely Oklevéltár I*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1985 *Székely Oklevéltár II*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

DEMÉNY József – PATAKI József – TÜDŐS S. Kinga

1994 *Székely Oklevéltár III*. Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó,

Budapest–Bukarest

DEMETER Lajos – KISGYÖRGY Tamás

2011 *Életem, Háromszék 1. Boldog békeidők. Emlékképek a XIX–XX.*

századból az 1848–49-es szabadságharctól Szarajevóig. Charta–

Kovácsna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy

DIMÉNY Attila

2002 Oroszfa demográfiai képe. In: Kocsis Károly (szerk.) *Kézdivásár-
hely képes kalendáriuma 2002*. Kézdivásárhely, 58–60.

2003a *Házassági szokások Oroszfaluban az 1895–1950 közötti polgá-
ri anyakönyvek tükrében*. In: Dimény Attila – Szabó Á. Töhötöm
(szerk.) *Népi kultúra, társadalom Háromszéken*. (Kriza Könyvek, 17.)

Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 129–153.

2003b Oroszfa család típusai. In: Kocsis Károly (szerk.) *Kézdivásárhely
képes kalendáriuma 2003*. Kézdivásárhely, 85–88.

2006 A kézdivásárhelyi fényképezés kezdetei. In: Kocsis Károly (szerk.)
Kézdivásárhely évkönyve 2006. Kézdivásárhely, 91–92

2010 Kézdivásárhely polgári fejlődésének belső tényezői a 20. század kö-
zepéig. In: *Acta Siculica 2010*. Sepsiszentgyörgy, 445–457.

2011a A publikus tér használata Kézdivásárhelyen a 19–20. században.

In: Kinda István (szerk.): *Beavatás. Tanulmányok a zabolai Fialat
Néprajzkutatók Szemináriumának anyagából (2008–2011)*. Kriza
János Néprajzi Társaság–Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Za-
bola, 69–108.

2011b A kézdivásárhelyi polgárság egyesületi élete a 19. század második
felétől a 20. század közepéig. In: *Acta Siculica 2011*. Sepsiszent-
györgy, 511–541.

- 2013a Az Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet első harminc éve az árvaházalapító báró Szentkereszty Stephanie elnöksége alatt (1872–1902) In: Tóth Szabolcs Barnabás (szerk.) *Szentkereszty Stephanie Emlékkönyv. A Háromszék Vármegyei Erzsébet Árvaleány-nevelő intézet alapításának 140. évfordulójára*. Sepsiszentgyörgy, 29–56.
- 2013b Migráció és társadalmi mobilitás Kézdivásárhelyen a 19–20. század fordulóján. In: *Acta Siculica*. Sepsiszentgyörgy, 675–686.
- DIMÉNY Attila – SZABÓ Árpád Töhötöm (szerk.)
- 2003 *Népi kultúra, társadalom Háromszéken*. (Kriza Könyvek, 17.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- EGYED Ákos
- 1973 *Az utazás divatja. Útleírások, útjegyzetek az 1848 előtti Erdélyről*. Válogatta, előszóval és jegyzetekkel ellátta Egyed Ákos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- 1975 *A parasztság Erdélyben a századfordulón. Társadalom- és agrártörténeti áttekintés*. Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Bukarest
- 1981 *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyszabadság és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- 1994a *Parasztok és nemesek Erdély társadalmában a polgári átalakulás küszöbén. Néprajzi Látóhatár III. (3–4) 1–11.*
- 1994b *Problema eliberării iobăgiei din Transilvania I*. In: *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj XXXIII*. Institutul de Istorie, Cluj-Napoca, 15–32.
- 1997 *A korszerűsödő és hagyományörző Erdély I–II. Tanulmányok és más írások a XVII–XIX. század történetéből*. Csíkszereda
- 2004 *Erdély metamorfózisa a hosszú 19. században I–II*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda
- 2006 *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda
- 2013 *Bodos. Egy székely szabad falu története*. Háromszék Vármegye Kiadó–Tortoma Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy–Barót
- EGYED Péter (szerk.)
- 1984 *Változó valóság. Városkutatás*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

ELEKES Andor

1927 Szemelvények a székelyek sajátlagos jogtörténetéből. In: Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 113–122.

ELEKES Gyula – FARKAS György – JAKAB Áron Csaba – NOVÁK Károly (szerk.)

2010 *Székelyudvarhely képekben*. Polgármesteri Hivatal, Székelyudvarhely

ENDES Miklós
1938 *Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Akadémia Kiadó, Budapest

FÉL Edit – HOFER Tamás

1972 *Bauerliche Denkweise in Wirtschaft und Haushalt. Eine ethnographische Untersuchung über das ungarische Dorf Átány*. Verlag Otto Schwartz and Co. Göttingen

1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Balassi Kiadó, Budapest

FOGARASI Klára

2007 *Képgyártó dinasztia Székelyudvarhelyen. A Kováts-napfényműtér száz éve. Katalógus*. Néprajzi Múzeum, Budapest

FÓRIS Pál

é. n. *Sepsiszentgyörgyi múzeum fényképtára 1–1000. Katalógus*. Sepsiszentgyörgy

FOSZTÓ László

1997 Interetnikus kapcsolat Székelyszáldoboson. Cigány-magyar egymás mellett élés. *Acta III. (2) Sepsiszentgyörgy*, 233–250.

1998 Cigány – magyar egymás mellett élés Székelyszáldoboson. In: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról*. Petőfi Művelődési Központ, Gödöllő, 91–110.

2007 A megtérés kommunikációja: gondolatok a vallási változásról pünkösdzimusra tért romák kapcsán. *Erdélyi Társadalom* 5. (1). 23–49.

2009 *Colecție de studii despre romii din România*. Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion, Cluj-Napoca

FÖLDI István

2004 *Századelő az udvartereken. Rendhagyó szociográfia*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

GAGYI József (szerk.)

1996 *Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

2009 *Fejezetek Románia huszadik századi társadalomtörténetéhez.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2010 *Amire vágyunk, amitől félünk, amit remélünk.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

GARDA Dezső

1991 *A nemzeti szervezetei maradványai Gyergyóban. A székely tizesek és a székely identitás.* In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Nemzetiség – identitás.* Békéscsaba–Debrecen, 189–192.

1994 *Székely hadszervezet és faluközösség.* Mark House Kft., Gyergyószentmiklós

2001 *A székely közbirtokosság I–II.* Státus Könyvkiadó, Csíkszereda

2003 *Munkarend és hagyományörzés a székely faluközösségben. Gyergyóremete monográfiája I–II.* Státus Kiadó, Csíkszereda

2007 *Gyergyószentmiklós I–II.* Státus Kiadó, Csíkszereda

GAZDA Klára

1980 *Gyermekvilág Esztelneken.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

GEGESI László János – NAGY Ödön – SZÉKELY Ferenc

2002 *Népi gazdálkodás Havadon.* Nagy Olga ajánlásával. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

GERÉB Attila

1978 *A családok helyzete a Hargita megyei Hodgyában.* In: Imreh István (szerk.): *Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 245–262.

1982 *Agyagfalvi családfák (1850–1980).* Családdemográfiai tanulmány. In: Herédi Gusztáv (szerk.): *Metamorphosis Transsylvaniae. Korunk Évkönyv 1982.* Kolozsvár, 128–146.

GYÖRFFY György

1941 *A székelyek eredete és településük története.* (Erdély és népei.) Budapest

HAJDÚ FARKAS Zoltán

1986 *„A csíki székely kaláka: intézmény és jelkép”.* Közművelődési Információs Intézet, Budapest

1993 *Csíki kaláka.* (Kronika Könyvek.) Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

2001 *Székelyek és szászok. A kölcsönös segítség és intézményei a székelyknél és az erdélyi szászoknál.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

HALLER István

1999 Hadrév – hat év után. *Korunk* X. (9) 33–40.

HERÉDI Gustáv (szerk.)

1982 *Metamorphosis Transsylvaniae. Korunk Évkönyv 1982*. Cluj-Napoca

HERMANN Gusztáv

1993 *Székelyudvarhely művelődéstörténete*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

HERMANN Gusztáv Mihály

2003 *Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzet-tudat 1848-ig*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

HORVÁTH Gyula (szerk.)

2003 *Székelyföld*. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs

ILYÉS Sándor – JAKAB Albert Zsolt (szerk.)

2010 20 éves a Kriza János Néprajzi Társaság. *Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* XV. (1–2)

IMREH István

1973 *A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1974 Ősök és erkölcsök Keresztúr-fiúszékben. In: Molnár István (szerk.): *Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve*. Csíkszereda, 191–205.

1979 *Erdélyi hétköznapiak. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakából*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1983 *A törvényhozó székely falu*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1994 Határőr katonatisztek, székbeli elöljárók, falutörvények a Székelyföldön a 18. század végén. In: Kisbán Eszter (szerk.): *Parasztkultúra, populáris kultúra és központi irányítás*. Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 17–24.

1999 *Erdélyi eleink emlékezete (1550–1850). Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Szerkesztette Gyula. Teleki László Alapítvány–Polis Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár

IMREH István (szerk.)

1978 *Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

IMREH István – PATAKI József

1992 *Kászonszéki krónika 1650-1750*. Európa Könyvkiadó–Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Bukarest

INCZE László

2012 *A rendtartó székely város. Tanulmányok, cikkek, beszélgetések Kézdivásárhely múltjáról és múzeumáról.* Polis Könyvkiadó, Kolozsvár

ISTVÁN Lajos

1980 A korondi hagyományos állattartás köréből. In: dr. Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti dolgozatok 1980.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 47–59.

JAKAB Albert Zsolt – KINDA István

2012 *Háromszék honismereti bibliográfiája (1844–2012).* Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy

JAKAB Elek – SZÁDECZKY KARDOSS Lajos

1901 *Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől 1849-ig.* Budapest

JAKAB Zsigmondné Mészáros Rozália

2004 *Rugonfalva az idő múlásában.* Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely

JÁNOSFALVI Sándor István

1839 Rövid utazási jegyzések nemes Udvarhelyszéknek külső Homoród vize környékén 1839-ben. *Mulattató 1839.* 34–38.

1942 *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett I–II.* (Erdélyi ritkaságok, 7–8.) Sajtó alá rendezte Benczédi Pál. Kolozsvár

KARÁCSONYI István

1982 Maroshévíz lakosságának alakulása a XVIII. századtól napjainkig. In: Herédi Gusztáv (szerk.): *Metamorphosis Transsylvaniae. Kőrunk Évkönyv 1982.* Kolozsvár, 227–233.

KARDALUS János

1994 A csiki pásztorok kürtje. In: dr. Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti dolgozatok 1994.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 220–227.

1998 Szentegyháza közbirtokosságának rendtartásáról. In: Uó. (szerk.): *Népelet a Kis-Homoród mentén.* Polgármesteri Hivatal, Szentegyháza

KINDA István

2005a „Vannak cigányok, akik finomak”. Református egyház és Jehova Tanúi – kizáró és befogadó közösségek. *Székelyföld IX.* (9) 113–131.

- 2005b Tradicionális mesterség és profitorientált életstratégiák. Jövedelemszerzési stratégiák egy háromszéki cigány közösségben. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 4. Fiatalkutatók a népi kultúráról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 147–170.
- 2007a „...az igazságot tanították, s azétt tetszett, nem a pénzétt!” Szektásodási tendenciák a háromszéki protestáns cigányoknál. In: S. Lackovits Emőke – Szőcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásssosság a Kárpát medencében 7. I. Sepsiszentgyörgy–Veszprém*, 321–336.
- 2007b Felekezeti és kulturális disszimiláció egy orbaiszéki falu cigányainál. In: Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokalizások, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 153–172.
- 2011a Természeti-kímélő mesterségek vonzásában. In: Uő.: *Hagyományok béklyójában. Tanulmányok a falusi életmódok és kényszerstratégiák témaköréből*. Székely Nemzeti Múzeum–Kriza János Néprajzi Társaság, Sepsiszentgyörgy–Kolozsvár, 13–154.
- 2011b A háromszéki cigányok lakókörnyezetének főbb sajátosságai. In: Uő.: *Hagyományok béklyójában. Tanulmányok a falusi életmódok és kényszerstratégiák témaköréből*. Székely Nemzeti Múzeum–Kriza János Néprajzi Társaság, Sepsiszentgyörgy–Kolozsvár, 271–286.
- 2011c Agrárhagyományok és adaptációs tendenciák Cófalván. In: Uő.: *Hagyományok béklyójában. Tanulmányok a falusi életmódok és kényszerstratégiák témaköréből*. Székely Nemzeti Múzeum–Kriza János Néprajzi Társaság, Sepsiszentgyörgy–Kolozsvár, 155–182.
- 2011d Társas gazdálkodási formák Kelemtelkén. In: Uő.: *Hagyományok béklyójában. Tanulmányok a falusi életmódok és kényszerstratégiák témaköréből*. Székely Nemzeti Múzeum–Kriza János Néprajzi Társaság, Sepsiszentgyörgy–Kolozsvár, 183–218.
- 2013 „Furfangos úri hunczutságok” és megszorítóintézkedések Székelyföldön a 20. század első felében. In: *Acta Siculica*. Sepsiszentgyörgy, 687–694.
- KINDA István (szerk.)
2007 *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. (Zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai, 1.) Sepsiszentgyörgy

KISS Dénes

2001 Egy hetednapi adventista közösség kialakulása. A vallási konverziót befolyásoló tényezők. *Web Szociológiai Folyóirat*. 54 – 66.

2007 Vallásszociológia a posztkommunista Romániában. *Erdélyi Társadalom* V. (1) 195–220.

2009 Romii din Herculian și rolul religiei pentecostale în viața lor comunitară. In: Kiss Tamás – Fosztó László – Fleck Gábor (ed.): *Incluziune și excluziune. Studii de caz asupra comunităților de romi din România*. Editura Institutului Pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion, Cluj–Napoca, 119–144.

KISS Tamás

2009 Categorizare etnică și statut social la Valea Crișului, județul Covasna. In: Kiss Tamás – Fosztó László – Fleck Gábor (ed.): *Incluziune și excluziune. Studii de caz asupra comunităților de romi din România*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion, Cluj–Napoca, 83–118.

KISS Tamás – BARNÁ Gergő

2012 *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. Demográfiai és statisztikai elemzés.* (Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről, 43.) Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

KISS Tamás – CSATA Zsombor

2004 Migrációs-potenciál vizsgálatok Erdélyben. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó–RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 91–125.

KISGYÖRGY Zoltán

1973 *Erdővidék*. Sepsiszentgyörgy

KOLUMBÁN Vilmos József (szerk.)

2005 *A Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728–1790.* (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok, 3.) Kolozsvári Református Teológiai Intézet–Erdélyi Református Gyűjtőlevéltár, Kolozsvár

KOLUMBÁN Zsuzsanna

2011 Házasságra eröltetés és családbontás az udvarhelyszéki református egyházmegyében a 19. század folyamán. In: *Csiki Székely Múzeum Évkönyve VII.* Csiki Néprajzi Múzeum, Csíkszereda, 263–276.

KONDOROSI Ferenc (szerk.)

1991 *Kapcsolat, környezet, közösség. Csíkszeredai antropológiai írások.* Politika + Kultúra Alapítvány, Budapest

KÓSA László

1990 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920).* Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen

KÓSA-SZÁNTÓ Vilma

1978 Családszociológiai felmérés egy sepsiszentgyörgyi lakónegyedben. In: Imreh István (szerk.): *Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 93–112.

1980 A rokonságterminológia városiasodásának folyamata. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti dolgozatok 1980.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 147–158.

KÓS Károly, dr.

2011 Néprajzkutatásunk eredményei és feladatai a Székelyföldön. In: Uő.: *Néprajz és muzeológia.* Közzéteszi Kós Béla. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 28–39.

KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő

1972 *Kászoni székely népművészet.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

KOTICS József

1993 Csendháborítás vagy a közösség bosszúja? A charivari szokása Rozsnyó kézműves közösségében a 19. században. *Néprajzi Látóhatár* II. (1–2) 153–160.

1999 Integráció vagy szegregáció? Cigányok a háromszéki Zabolán. *Korunk* X. (9) 75–83.

2001 *Mások tekintetében.* (A Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék Könyvei, 4.) Miskolci Egyetem, Miskolc

KOVÁCS András, B.

2006 *Szétszabdalt Székelyföld. Háromszéki helytörténeti írások.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2011 *Szénacsínálás két zivatar közt. Székely gazdagondok a rendszerváltás korából (1991–2007).* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

KOVÁCS KISS Gyöngy

2003 *Álló- és mozgóképek. Vázlat az erdélyi főnemességről. Visszaemlékezések, feljegyzések, beszélgetések, tanulmányok.* Korunk, Kolozsvár

KOVÁCS Piroska

2008 *„Orczád verítékével...” Máréfalva a történelem sodrában.* Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont–Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely

KOZMA Ferencz

1879 *A Székelyföld közigazgatási és közművelődési állapota.* A Székely Mívelődési és Közigazgatási Egylet–Franklin-Társulat, Budapest

KÓVÁRY László

1842 *Székelyhon.* Kolozsvár

KRISTÓ Tibor

1999 *Kuláksors – székely kulákok története.* Státus Könyvkiadó, Csíkszereda

LÁSZLÓ Gyula – TORDAI Vilma

1995 *Egy székely család története.* (A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára, 5.) Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen

LÉTAY László

1984 Város – városközpont – városiasság. In: Egyed Péter (szerk.): *Változó valóság. Városkutató.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 136–145.

MAGYARI András

1997 *Gyergyóalfalu a történelem sodrában.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

MAGYARI Nándor László

2011 Romák a székely skanzenben. *Korunk* III. f. XXII. (9) 51–57.

MAGYAROSI Sándor

1999 Cigány változások – események és folyamatok. *Keresztény Szó* X. (4)

MÁTHÉ János

1978 Egy magángazda székely falu életéből. In: Imreh István (szerk.): *Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 199–214.

2008 *Magyarhermány kronológiája (1944–1964).* Közreadja, a héttér tanulmányokat és a jegyzeteket írta László Márton. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

MIHÁLY János (szerk.)

2001 *Lövéte néprajzából I.* Pro-Print Nyomda, Lövéte

2010 *Gyalogosan a két Homoród mentén. Útirajz 2009–2010.* Udvarhelyszéki Kulturális Egyesület–Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, Székelyudvarhely

MIKLÓS Zoltán

2007a Lakáskultúra-váltás a sóvidéki Korondon. In: Barti Levente et al. (szerk.): *Acta Siculica*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 657–676.

2007b Az agrárhagyományok éltetése Korondon. In: Hermann Gusztáv Mihály – Kolumbán Zsuzsa – Róth András Lajos (szerk.): *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok VII*. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 279–314.

2013 *Gazdasági stratégiák és társadalomszerkezet változása Korondon*. PhD értekezés. BBTE Bölcsészettudományi Kar, Hungarológiai Doktori iskola, Kolozsvár

MILLEKER Rezső

1939 A székely tízesek. *Debreceni Szemle* XIII. (1) 1–40.

MIRK Szidónia

2007 Magyar–román vegyes házasságok Zabolán a polgári anyakönyvek tükrében. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. Kriza János Néprajzi Társaság–Csángó Néprajzi Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 273–288.

MOHAY Tamás

2000 Egyének és életutak. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Társadalom. Magyar Néprajz VIII*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 760–790.

NAGY Olga (szerk.)

2000 *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár

NAGY Olga – NAGY Ödön

2000 Havad erkölcsi élete. In: Nagy Olga (szerk.): *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 387–410.

NAGY Ödön

1982 A havadi parasztcsalád szerkezete. Fejezet Havad község monográfiájából. In: Herédi Gusztáv (szerk.): *Metamorphosis Transsylvaniae. Korunk Évkönyv 1982*. Kolozsvár–Napoca, 178–195.

2000a A havadi család. In: Nagy Olga (szerk.): *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 59–102.

2000b Népi joghagyományok. In: Nagy Olga (szerk.): *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 33–386.

NAGY Zsolt

2013a A mítosz mint reprezentáció és a mitizálás mint elbeszélői stratégia. Egy 19. századi maroszekei pomológus életpályájának narratív megjelenítése. *Belvedere Meridionale* XXV. (2) 6–21.

2013b Egy muszáj-Herkules néprajzi gyűjtőtevékenysége. Fülöp Dénes 1976-os kézírata. *Művelődés* LXVI. (7) 14–19.

2013a A halott-tisztelet kegyeleti helyszínei – Társadalmi differenciálódás és a nemzeti szervezeti nyomai a gegegi temetőben. In: *Acta Siculica*. Sepsiszentgyörgy, 721–738.

NOVÁK Csaba Zoltán – TÓTH-BARTOS András – KELEMEN Kálmán Lóránt

2013 *Újjászületés, Háromszékből Kovászna. Kovászna Megye megszerzése és intézményesülése 1968–1972*. Háromszék Vármegye Kiadó–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

NOVÁK Károly István

2010 *Azok a boldog békeidők Székelyudvarhelyen*. Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont, Székelyudvarhely

OLÁH Sándor

2001 *Csendes csatatér. Kollektívizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

2004 *Falusi láttelepek (1991–2003)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

2008 *Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940–1989*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

OLIVERA Martin

2012 *Romanes. Tradiția integrării la romii gabori din Transilvania*. Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca

ORBÁN Balázs

1868–1873 *Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból* I–VI. Pest

1971 *Székelyföld képekben*. A bevezető tanulmányt írta, a fényképeket másolta Erdélyi Lajos. Sütő András előszavával. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1993 *Orbán Balázs összes fényképe a Székelyföldről*. A bevezető tanulmányt írta Erdélyi Lajos. Balassi Kiadó–Magyar Fotográfiai Múzeum, Budapest

OZSVÁTH Imola

2009 *Lámpások voltunk... Udvarhelyszéki pedagógusok élettörténete.* Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta Ozsváth Imola. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

PÁL Judit

1999 *Procesul de urbanizare în scaunele secuiești în secolul al XIX-lea.* Cluj-Napoca

2003 *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

PÁL-ANTALSándor

2001 *Karcfalva múltjából.* Alutus Kiadó. Csíkszereda

PÁL-ANTAL Sándor – ÖRDÖG Imre – BALÁZS Dénes – MIKLÓS Márton

2006 *Csikmadaras. Egy felcsíki falu múltja és jelene. Második bővített kiadás.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

PILLICH László – VETÉSI László (szerk.)

1987 *Leírtam életem... Népi önéletírások.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

POTSA József

1899 *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére.* Sepsiszentgyörgy

POZSONY Ferenc

1981 *Virrasztóbeli keserves nótáink". Népballadák közössége és szertartása. Korunk XL. (10) 735–738.*

1984 *Álomvíz martján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1993 *A háromszéki magyar ajkú cigányok vallásos hitélete.* In: Barna Gábor (szerk.): *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében.* (Cigány Néprajzi Tanulmányok, 1.) Magyar Néprajzi Társaság–Mikszáth Kiadó, Budapest–Salgótarján, 76–80.

1998 *Változások az erdélyi cigány társadalom életében.* In: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról.* Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő, 111–118.

2000a *„Adok nektek aranyvesszőt...” Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

- 2000b A szentsír állítása és őrzése Erdélyben. In: Uő.: „Adok nektek aranyvesszőt...” *Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 8–18.
- 2002 *Zabola*. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Budapest
- 2003 Magyarok, románok, cigányok a háromszéki Zabolán. In: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 109–138.
- 2006 A gazdasági év szokásai. In: Uő.: *Erdélyi népszokások. Egyetemi jegyzet*. KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, 235–280.
- 2007 Emlékkünnepségek Erdélyben és Háromszéken. In: Cziprián-Kovács Lóránd – Kozma Csaba (szerk.): *Háromszékiek Háromszékről*. Státus Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 210–238.
- 2007b Etnikai és demográfiai folyamatok Zabolán. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalmá és kultúrája*. Kriza János Néprajzi Társaság–Csángó Néprajzi Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 237–272.
- 2009 A vasárnap szerkezete egy székely kisvárosban és községben. In: Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc – Tötszegi Tekla (szerk.): *A fiatalok vasárnapja Európában*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék–Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 128–153.
- 2011a Társadalmi változások Orbaiszék településein (1850–2010). In: Kinda István (szerk.): *Beavatás. Tanulmányok a zabolai Fiatalszék Néprajzkutatók Szemináriumainak anyagából (2008–2011)*. Kriza János Néprajzi Társaság–Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 11–56.
- 2011b Páva társadalomtörténete 1567–2010. In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*. Kriza János Néprajzi Társaság–Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 9–56.
- 2012 *Zabola. Egy polgárosult orbaiszéki falu kulturális öröksége*. Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy
- 2013 Erdélyi tájházak a változó kultúrpolitikák sodrában. In: Bereczki Ibolya (szerk.) *Erdélyi tájházak és néprajzi gyűjtemények*. Magyarországi Tájházak Szövetsége–Kriza János Néprajzi Társaság, Noszvaj, 6–13.

- POZSONY Ferenc – ANGHEL Remus Gabriel (szerk.)
1999 *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. Asociația Etnografică Kriza János, Cluj
- POZSONY Ferenc – BALOGH Ferenc (szerk.)
1999 Tájházak fejlesztésének lehetőségei Erdélyben. *Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* IX. (3–4)
- POZSONY Ferenc – BORBÉLY Éva (szerk.)
1997 Tájházak, vidéki múzeumgyűjtemények fejlesztésének lehetőségei. *Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* VII. (1–2).
- POZSONY Ferenc – SZABÓ Árpád Töhötöm (szerk.)
2004 Anyakönyves vizsálatok erdélyi településeken. In: Pozsony Ferenc – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 12*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- RÁDULY János
1975 *Kibédi népballadák*. Gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Ráduly János. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- 1979 *Elindultam hosszú útra. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadáit*. Gyűjtötte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Ráduly János. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- 1987 *Mikor a szolgának telik esztendeje. A kibédi gazdai szolgák életéből*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- ROSTÁS Zoltán (szerk.)
1989 *Hát ide figyelj, édes fiam. Esszék az ifjúság-kutatás köréből*. Albatrosz Könyvkiadó, București
- SALAMON Anikó (szerk.)
1979 *Így teltek hónapok, évek... Ör életrajz*. A szövegeket válogatta és gondozta, az előszót és a jegyzeteket írta Salamon Anikó. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- SALLÓ Szilárd
2010 A Csíki Székely Múzeum pásztorbotjainak mintakincse. In: Murányi János (szerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2009*. Csíki Székely Múzeum–Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 59–120.
- 2011 Egy csíkmadarasi bács gazdasági kapcsolathálójának vizsgálata. In: Kelemen Imola (főszerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2011*. Csíki Székely Múzeum–Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 277–298.

- 2012a Egy csíkmadarasi család lakáskörülményei, lakásuk tárgyi ellátottságának tükrében. In: Kelemen Imola (főszerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2012*. Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 333–351.
- 2012b Egy naskalati eszténa eszköztárának vizsgálata. *Erdélyi Múzeum* 77. (4) 118–140.
- 2013 Egy csíkmadarasi bács gazdasági kapcsolathálójának vizsgálata. In: Farkas Judit (szerk.): *Kolozsvártól Pécsig, a yaoitól a juhászig – Néprajzi-kulturális antropológiai tanulmányok két doktori iskolából*. L'Harmattan, Pécs, 189–206.

SCHEINT G. Daniel

- 1833 *Das Land und Volk der Szekler in Siebenbürgen in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht*. Pest
- 2012 *Az erdélyi székelyek földje és népe természeti, politikai, statisztikai és történelmi szempontból (1833)*. Fordította: Boér Laura. Előszó: Zepezaner Jenő. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy

SEPSISZÉKI NAGY Balázs

- 1998 *Székelyföld falvai a XX. század végén I. Háromszék, Kovászna megye*. Nap Kiadó, Budapest
- 2000 *Székelyföld falvai a XX. század végén II. Csík-, Kászon- és Gyergyószék, Hargita megye*. Nap Kiadó, Budapest
- 2003 *Székelyföld falvai a XX. század végén III. Udvarhelyszék, Hargita megye*. Nap Kiadó, Budapest
- 2006 *Székelyföld falvai a XX. század végén IV. Marosszék, Aranyosszék*. Nap Kiadó, Budapest

SZABÓ Árpád Töhötöm

- 2009 *Kooperáló közösségek. Munkavégzés és kapcsolatok a falusi gazdaságban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely
- 2013 *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

SZENTIVÁNI Mihály

- 1986 *Gyaloglat Erdélyben*. Európa Könyvkiadó, Budapest

SZÓCS Levente

- 2011 *20. századi gyergyói népi önéletrajzok. A népi önéletírás funkciói*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék–Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2001 *Erkölc és közösség. Orbai széki erkölcsirányítás a XVII–XIX. században*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

2006 Feltorjai jobbágyalakások berendezése a 19. század elején. In: Boér Hunor (szerk.): *Acta III*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 29–34.

2009 Törvény és szokás viszonya. A háromszéki hozomány példája. In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – Jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 434–446.

TAKÁCS Péter

2002 *Háromszék parasztvallomásai 1820-ból*. Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen

2011 *Háromszéki parasztvallomások 1785-ből*. Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen

2012 *Csik-, Gergyó-, Kászonszék és Aranyosszék parasztvallomásai 1820-ból*. Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen

TAMÁSI Gáspár

1970 *Vadon nőtt gyöngyvirág*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

TÁNCZOS Vilmos

1998 Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön. *Magyar Kisebbség* IV. 2. (12.) 339–362.

TARISZNYÁS Márton

1982 *Gyergyó történeti néprajza. Tíz tanulmány*. Kós Károly előszavával. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

TESFAY Sába

2007 „Mi vagyunk a kalapos gábor cigányok, akik nem isznak...” A gábor cigány közösség belső kapcsolatait szabályozó kognitív sémák. In: Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Minden nap előítéletek. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet Évkönyve*. Balassi Kiadó, Budapest, 65–90.

TIVAI NAGY Imre

1996 *Emlékezés régi csíkiakról*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

TÓFALVI Zoltán

1982 A Temesváron élő atyhaiak közössége. In: Herédi Gusztáv (szerk.): *Metamorphosis Transsylvaniae. Korunk Évkönyv 1982*. Kolozsvár, 9–38.

- 1984 A Temesváron élő atyhaiak közössége. In: Egyed Péter (szerk.): *Változó valóság. Városkutatók. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 10–53.*
TOMA Stefánia
- 2011 A túlsordult teli pohár és az etnikai konfliktusok esete Romániában. *Pro Minoritate.* (3). 123–143.
- TÓTH Szabolcs Barnabás
- 2011 *A háromszéki önkéntes tűzoltók múltja és jelene.* Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy
- TÚROS Endre
- 1995 *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- TÜDŐS S. Kinga
- 2003 *Hadviselő székelyek végrendeletei. Erdélyi testamentumok I. Háromszék.* Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és jegyzetekkel összeállította Tüdős S. Kinga. Mentor Kiadó, Marosvásárhely
- ÚJFALVY Sándor
- 1941 *Mezőkövesdi Újfalvy Sándor emlékiratai I.* Szerkesztette Gyulai Farkas. Kolozsvár
- VAJDA András
- 2008 *Minden poklokon keresztül.* Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta Vajda András. Mentor Kiadó, Marosvásárhely
- VARGA E. Árpád
- 1998 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- VÁMSZER Géza
- 2000 *Helytörténeti adatok a hajdani Csík vármegye (Csík, Gyergyó és Kászon) településtörténetéhez.* Pallas-Akadémia, Csíkszereda
- 2007 *Csík vármegye településtörténete. Helytörténeti adatok.* Jegyzetekkel ellátta Szócs János. Pallas-Akadémia, Csíkszereda
- VENCZEL József
- 1936 Néhány adat a székely kivándorlás háttéréről. *Hitel* I. 4. Lásd Venczel 1988: 101–107.
- 1937 Öt Oltmenti székely község népmozgalma. *Hitel* II. (1) 31–44. Lásd Venczel 1980: 106–118.
- 1942a A székely kérdés lényege. *Ellenzék* 1942. október 24.
- 1942b A székely népfesleg. *Hitel* 1942. 1. Lásd Venczel 1988: 108–122.

- 1980 *Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből.* Bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Imreh István. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- 1988 *Erdélyi föld – erdélyi társadalom. Válogatott írások.* Szerkesztette Székely András Bertalan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- 1993 *A falumunka útján. Válogatott írások.* A bevezetőt Katona Ádám írta. Válogatta, szerkesztette és a záró tanulmányt írta Székely András Bertalan. Orbán Balázs Közművelődési Egyesület, Székelyudvarhely–Budapest
- VISY Zsolt (szerk.)
- 2008 *Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról.* Pro Énlaka Alapítvány–Pécsi Tudományegyetem Régészeti Tanszék, Énlaka–Pécs
- VITOS Mózes
- 2003 *Csíkmegyei füzetek. Adatok Csíkmegye leírásához és történetéhez* I–II. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda
- VOFKORI László
- 1978 A településhálózat és a városiasodási folyamat az Udvarhelyi-mendencében. In: Imreh István (szerk.): *Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 263–279.
- 1984 A társadalmi mobilitás, a foglalkozási-területi átrendeződés vetületei Székelyudvarhelyen. In: Egyed Péter (szerk.): *Változó valóság. Városkutatás.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 178–201.
- ZAKARIÁS Erzsébet
- 2000 *Asszonyélet Erdővidéken.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely
- ZEPECZANER Jenő
- 2012 Előszó a magyar kiadáshoz. In: Scheint, Daniel G.: *Az erdélyi székelyek földje és népe természeti, politikai, statisztikai és történelmi szempontból (1833).* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 5–18.
- ZSUPOS Zoltán
- 1988 Az erdélyi taxás fiskális cigányok 1783-as összeírása. *Néprajzi Értesítő* 1985–1988. LXVII–LXX. 129–193.

Nagy Janka Teodóra

A magyar népi jogéletkutatás és az erdélyi gyűjtések¹ (1939–1948)

„A kalotaszegi gyűjtéssel nem akarok szégyenben maradni!
Elég volt a programadó cikkekből.
Bizonyára már mindenkinek a könyökén jönnek ki.
Tettek kelleneek és eredmények...” (Bónis György)

A magyar jogi néprajz erős gyökerekkel kötődik az erdélyi területekhez. Meghatározó szakirodalmi publikációk, gazdag anyagközlések születtek a kutatások eredményeiként, archaikus szokásokról híradások sorozata látott napvilágot (Györffy 1939, Kőhegyi–Nagy 1997: 207–223. A témáról a legutóbbi publikáció: Nagy 2014a – megjelenés alatt). Az 1939–1948 közötti népi életkutatás legerőteljesebben az 1941-ben mindössze 27 évesen (feltehetően minden idők legfiatalabb jogtörténész professzoraként) ki-nevezett Bónis György révén kapcsolódik a kolozsvári egyetemhez. Bónis nemcsak cikkeivel, tanulmányaival, illetve szervezői és módszertani tanácsadói szerepvállalásaival volt részese a magyar népi jogéletkutatásnak, hanem tanítványaival eredményes gyűjtést folytatott 1942 és 1943 nyarán 14 kutató és hallgató részvételével Kalotaszeg 25 községében.

Tanulmányunkban a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Jogtörténeti Szeminárium, az Erdélyi Tudományos Intézet és az Igazságügyi Minisztérium támogatásával, Bónis György vezetésével és Tárkány Szücs Ernő részvételével folytatott kalotaszegi jogszokásgyűjtésekről kívánunk szólni a tudomány- és kutatástörténeti témához kapcsolódva. Emellett szólnunk az 1939–1948 közötti népi jogéletkutatás töredékesen

¹ A tanulmány az OTKA 109191. sz. pályázat támogatásával készült.

ránk maradt erdélyi anyagainak az újabb kutatások során feltárt adatairól, illetve az éppen 100 esztendeje született Bónis Györgynek és Tárkány Szücs Ernőnek a témához és a területhez köthető, részletekben, híradásokban megőrződött, a kutatástörténet szempontjából is rendkívül fontos eredményeiről.

Magyarországon a harmincas években a Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézete, illetve az annak keretében működő Országos Táj- és Népkutató Intézet vezetője, Györffy István kezdeményezésére az igazságügyi minisztérium támogatásával jogi néphagyomány-kutatás kezdődött, amely céljának „a tételes jog mellett, vagy annak ellenére a nép köztudatában élő jogelvek, szokások és eljárások” összegyűjtését tekintette. A résztvevők és az érintett községek számára vonatkozóan a szerzők eltérő adatokat említettek. Papp László 1943 júniusában még csak „82 gyűjtőtől 113 elkülönült részre oszló 95 db jelentésről” írt, ugyanezen időszakban jelentésében Hofer J. Miklós több mint 140 gyűjtőről szolt, a rendelkezésére álló anyagot áttekintve Tárkány Szücs Ernő pedig 120 résztvevőt említett (EA 13.300. 2 – Papp 1948a – OL K 579 IM 17443/1943 – Tárkány Szücs 1981: 16). Az érintettek pontos számát azért sem volt egyszerű meghatározni, mert előfordult, hogy ún. gyűjtőközösség munkájaként jelent meg egy-egy beküldött anyag. Papp László szerint „137 község, továbbá 10 járásbíróóság, 3 vármegye, 5 táj területére vonatkoznak a jelentések.” Tárkány Szücs Ernő hozzávetőlegesen 340 községre kiterjedőnek tartotta a gyűjteményt (EA 13.300. 4. – Tárkány Szücs 1981: 16).

A kutatásokat kezdeményező Györffy István professzorral megismerkedve Bónis György, a neves jogtörténész professzor (Bónis 2007: 101–148) mind gyakrabban foglalkozott cikkeiben, tanulmányaiban a jogi néphagyományok kutatásának elméleti és módszertani kérdéseivel.² A célok között már a gyűjtés kezdetén annak néprajzi, jogtörténeti és jogpolitikai jelentőségét hangsúlyozta: „Munkánk haszna hármas lesz: más oldalról ismerjük meg a magyar népet, a hagyományból jobban elénk tűnik jogunk múltja, jogtudományunk magyarabbá lesz” (Bónis 1939: 122).

Bónis György Papp Lászlóval együtt az első pillanattól tevékeny tagja volt a népi jogélet kutatására alakult munkaközösségnek, amelynek tevékenységébe később Viski Károly, Hofer J. Miklós, Fél Edit és Szendrey

² Bónis György a népi jogéletkutatással foglalkozó publikációi: Bónis 1933, 1938, 1938a, 1939, 1941, 1941a, 1942, 1943, 1943a, 1944, 1948, 1956, 1962, 1972, 1982, 2003.

Ákos is bekapcsolódott. Jelentkezési lapot szerkesztettek, amelyen a személyes adatokon túl a gyűjtő néprajzi tájékozottságára is rákérdeztek (pl. az ország mely vidékét ismeri jól, hol folytatott hosszabb ideig gyakorlatot), valamint kitértek a technikai kérdésekre (pl. mely tárgykör érdeklí legjobban a gyűjtőt, az egész kérdőívre, egy részterületre vagy csak egyetlen jogintézményre kíván adatokat gyűjteni). A munkacsoport kérdőívet szerkesztett a Tagányi Károly által megfogalmazott kérdőpontok, valamint René Maunier munkája alapján (Maunier 1938). Az öt fejezetre osztott, a magánjogra (I. család- és öröklési jog, II. dologi jog, III. kötelmi jog) és a büntetőjogra kiterjedő 95 pontos kérdőívet egy nyolc pontból álló gyűjtési útmutatóval kiegészítve Bónis később meg is jelentette.³ Amikor a kutatásszervezés és -előkészítés az igazságügyi minisztérium feladatává vált, az ügyért felelős Hofer J. Miklós táblabíró fontosnak tartotta kikérni Bónis véleményét: vajon egyet ért-e azzal, hogy önálló minisztériumi előadóként egy jogász-néprajzos szakember irányítsa és segítse a továbbiakban a gyűjtők munkáját.⁴ Szendrey Ákost javasolta a feladatra, de felajánlotta, hogy szükség esetén ő maga is részt vállal egy szakirodalmi segédlet összeállításában.⁵

Bónis nemcsak cikkei, tanulmányai, illetve szervezői és módszertani tanácsadói szerepvállalásai révén volt részese a hazai népi jogéletkutatásnak, hanem tanítványaival több alkalommal gyűjtött is. A Garam mentén végzett kutatásainak eredményei nyomtatásban is megjelentek,⁶ a kolozsvári jogtörténeti szeminárium vezetőjeként 1942 és 1943 nyarán pedig 14 kutató és hallgató részvételével Kalotaszeg 25 községében végzett gyűjtést, majd a szegedi egyetem jogtörténet professzoraként 1948. szeptember 1. és október 15. között Tápén is kutatott hallgatóival (Kóhegyi–Nagy 1995,

³ A későbbiekben a Bónis által meg is jelentetett kérdőívet (Bónis 1939) a szakirodalom az „1. sz. kérdőív a magyar jogi néphagyományok összegyűjtéséhez” címen ismeri. Papp László a gyűjtések tapasztalatai alapján egészítette ki ezt egy 595 pontos kérdőívvel és jelentette meg (Papp 1948). Részletesen: Kóhegyi–Nagy 1997: 210.

⁴ Az Országos Táj- és Népkutató Intézet által a kutatók képzésére tervezett egyhetes előadássorozat előadói között ott találjuk Bónis György egyetemi tanárt a népi jogszokás-kutatás történetéről szóló előadással. OL K 579 IM 1697. 9510/1941. (Kóhegyi–Nagy 1997: 213.)

⁵ Bónis György levele Hofer J. Miklósnak (Kolozsvár, 1943. január 30.). Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára, Tárkány Szücs Ernő-hagyaték 51.

⁶ Bónis 1941. A kutatott települések: Alsófegyvernek, Alsószece, Barsbaracska, Bori, Hontfüzesgyarmat, Hontkiskér, Marosfalva (egybeépült Újbarssal), Mohi, Nemesoroszi.

1998, 2003). A II. világháború kitörésének estéjén Eckhart Ferenchez írt „szellemi végrendelete” szerint a joghallgatókkal végzett jogszokásgyűjtés legfontosabb hozadékanak azt tartotta, hogy annak során a jövődő jogászai közvetlen tapasztalatokat szerezhetnek, megismerhetik a falut, a mindennapi joggyakorlatot. Mint fogalmazott, a jogszokásgyűjtés igen alkalmas dolog arra, „hogy a törvényelőkészítés megismerje a gyakorlatot, az ifjú jogászok pedig a falut. Arra kérem Professzor Urat, tegye lehetővé ezt a vezetése alatt álló proszeminárium tagjai között, ha arra sor kerülne” (Bognár 2010: 319).

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Jogtörténeti Szeminárium, az Erdélyi Tudományos Intézet és a Magyar Igazságügyi Minisztérium támogatásával végzett gyűjtések 1942 nyarán kezdődtek Kalotaszeg felszegei részén (a Kalota és a Sebes-Körös háromszögében), a következő év nyarán a Szilágyosság alatt fekvő Almás vízvázaló környékén folytatódtak. A kutatás résztvevői – akik jelentkezésüket követően kérdőívet is kitöltöttek – a kalotaszegi települések jogszokásainak térbeli és időbeli változásvizsgálatát, a magyar és a román nép jogszokásainak összehasonlítását tűzték ki célul. A gyűjtők és a helyszínek az alábbiak voltak: Dobos László (Bogártelke, Nyárszó, Sárvásár, Magyar-Bikal); Kovács Bálint (Sztána, Kispetri, Körösfő); Oriold Béla (Sztána, Középlak); Jégh Károly (Zsobok, Ketesd); Gányi György (Körösfő); dr. Szathmáry Balázs és dr. Steffler Sándor (Zentelke, Kalotaszentkirály); Báthory Zoltán (Bábony); Demkó Jenő (Farnas); Molnár István (Nagypetri); Tárkány Szücs Ernő (Kalotadamos, Jákótelke, Kalotaszentkirály, Váralmás, Körösfő, Mákófalva, Inaktelke, Magyarapus, Csucs). Prehoffer Elemér az okleveles anyagokat és az anyakönyveket kutatta.⁷

A kalotaszegi jogszokásgyűjtés közzétett eredményeiről és módszereiről szóló publikációkból tudjuk, hogy az 1942 és 1943 nyarán végzett terepmunkát szakirodalom-kutatás, forrásfeltárás, illetve annak önálló, a szokott szemináriumi keretek közötti feldolgozása előzte meg (Tárkány Szücs 1943: 254). A gyűjtés előtt a jogi előképzettség mellett a résztvevők néprajzi ismereteket és szociológiai módszereket is elsajátítottak. A községek történeti és társadalmi viszonyainak, gazdasági helyzetének,

⁷ Tárkány Szücs Ernő kalotaszegi gyűjtési helyszíneinek felsorolásánál pl. kimarad Csucs (Tárkány Szücs 1944: 395), ahol egy későbbi felsorolás szerint éppen ő maga gyűjtött (Tárkány Szücs 1981: 854).

statisztikai adatainak ismeretében speciális kérdőpontokkal egészítették ki a Bónis által korábban kidolgozott kérdőívet.⁸ A lokális előkészítés után minden kérdésre vonatkozóan 3-4 helybeli adatközlőt kérdeztek meg, majd ugyanennyivel kontrolláltatták is a gyűjtött adatokat. Módszertani szempontból rendkívül lényeges volt, hogy nem elvekre kérdeztek rá, „hanem eseteket boncoltak fel kellő részletességgel, és olyan nyelvezettel jegyezték le őket, ahogyan hallották” (Tárkány Szücs 1943: 254). Az adatközlők speciális csoportját jelentették a községi elöljárók, akiket csak a gyűjtés későbbi szakaszában, a már megismert adatok, jogelvek alapján kérdeztek meg (2. sz. melléklet).⁹ Amennyiben lehetett, a szóbeli közléseket a községhez és a jegyzői irodán rendelkezésre álló írott dokumentumokkal (végrendeletek, szerződések, periratok stb.) is kiegészítették. Mivel a közösség véleménye a község egyes részei szerint változhatott, „ezért minden irányban folytattak kiegészítő kutatásokat; lejegyezték a községben hallott általános jogelveket, de állandóan figyelemmel voltak a különleges esetekre is, amelyeket esetleg konzervatívabb hajlamú családok őriztek meg.”¹⁰ A kutatás kezdetén a kérdőpontok minden joghallgató esetében az általános jogi kérdések egészére vonatkoztak a választott településen, később az általános kérdőpontok mellett a kérdező speciális érdeklődésének megfelelően további egyéni gyűjtéseket is folytatott (Tárkány Szücs 1944: 395). A heti találkozókra a hallgatók beszámoltak a végzett munkáról, illetve megbeszéltek a gyűjtés folyamatában felmerülő kérdéseket. Önéletírásában Bónis így emlékezett a kalotaszegi népi jogszokásgyűjtésre: „A nyári vakációt felhasználtam a jogszokásgyűjtés folytatására. Már második tanári évemben összetoboroztam mintegy hét-nyolc hallgatót a munkára. Máriával együtt a központi fekvésű Sztánán béreltem szobát, és egy-egy hallgatót a környékbeli, kalotaszegi falukba delegáltam. Munkájukat heti összejevetelen ellenőriztem. A szervezés munkájában tanársegédem, Tárkány Szücs Ernő segített, aki később is hű maradt a munkához” (Bónis 2003: 114).

⁸ „A kérdőív 100 pontba foglalva tartalmazta a jogélet falun lehetséges teljes anyagát” (Tárkány Szücs 1943: 254).

⁹ „A jegyzői irodán a következő kérdésekre kérünk választ...” (Kolozsvári Egyetem Jegtörténeti Intézet kérdőíve. 1944. Körösfő. 1–13. pont.) Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára, Tárkány Szücs Ernő-hagyaték II/54.

¹⁰ U.o.

Az adatokat, a kérdésekre adott válaszokat a gyűjtés során a hallgatók egy füzetbe jegyezték fel, majd a feldolgozás során az adatközlő nevének és adatainak feltüntetésével nyolcad ívnyi papírokra írták. A kérdés kérdőívben szereplő száma került a bal felső sarokba, középre az adatközlő adatai, vagy állandó adatközlő esetén egy sorszám. Az így elkészült „cédulát” azután a kérdőív beosztása szerint rendezték el. A kutatás érdekes mozzanata volt, hogy a jogi múlt tárgyi emlékeit is gyűjtötték a joghallgatók a népi jogélet kutatásával párhuzamosan, illetve azt, amely „mint tárgyi hagyaték, adatot jelent a magyar parasztság jogi életének történetében.”¹¹ A gyűjtött írott anyag a kolozsvári egyetem Jogtörténeti Intézetének könyvtárába került, de a háború végén megsemmisült (Bónis 2003: 114). Közvetlenül a gyűjtés befejezése után (de még a végleges feldolgozást megelőzően) a részt vevők kutatási beszámolókat, kisebb-nagyobb elemző munkákat tettek közzé.¹² Az előzetes tervek szerint csak a kutatás befejezését követően, azaz Kalotaszeg mindhárom részének „teljes felgyűjtése” után került volna sor az anyag részletes feldolgozására és közlésére. A publikációs terv szerint a kutatás lezárását követően a gyűjtött anyag alapján fogalmazták volna meg a speciális szakterületekhez tartozó jogelvek érvényesülését, sőt, szükség esetén további összehasonlító vizsgálatokat is terveztek, összevetve a gyűjtött anyagot a tételes joggal (Tárkány Szücs 1943: 254). Bónis György 1946-ban össze is állította a gyűjtés eredményeit összegző „Kalotaszegi Kötet” szinopszisát. A gyűjtés történetének és az öröklési jogi résznek a megírását Tárkány Szücs Ernőre kívánta bízni, a családi jogi és a házassági vagyoni jogi fejezetet Jégh Károlyra, a dologi jogi kérdések bemutatását Dobos Lászlóra. A kötelmi jog vonatkozásában nem történt előzetes felkérés, a jogi hagyományok a régi joggal való összefüggéseinek bemutatására és a következtetések levonására pedig Bónis maga vállalkozott.¹³ A kötet megírása előtt Bónis György 1947. szeptember 15. és 30. között még tervezett egy hiánypótló és kontroll gyűjtést

¹¹ Ilyenek voltak például a falusi közelet tárgyasult emlékei (földmérő láncok, földosztó kockák, nyilak, adószedő rovások stb.) Tárkány Szücs 1943: 254.

¹² A gyűjtés módszertanáról Tárkány Szücs Ernő írt rövid közleményeiben. (Tárkány Szücs 1943, 1944). A kutatás célkitűzéseit Dobos László, a szeminárium egyik hallgatója foglalta össze (Dobos 1943).

¹³ Bónis György levele Tárkány Szücs Ernőhöz (Kolozsvár, 1946. november 29.), Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára, Tárkány Szücs Ernő-hagyaték II/54.

Markos András, Imreh István, Faragó József, Incze Miklós, Dobos László, valamint Jégh Károly ügyvédjelölt és egy III. éves joghallgató, Szilágyi Sándor bevonásával. Bónis abban bízott az előzetes egyeztetések, szakmai beszélgetések, kutatói teljesítmények alapján, hogy a gyűjtések és a készülő összegzés fontosságát felismerve, a „mélyfúrással” jellemzett módszertani ismeretek birtokában pl. Imreh István és Markos András elkötelezett és eredményes kutatói lesznek a jogi népszokásgyűjtésnek. Bónisnak a szakmai kompetenciák biztosításán túl azért is fontos volt a legnagyobb kutatók elkötelezése a téma mellett, mert a történelmi események már előre vetítették a kolozsvári professzori évek végességét. Tárkány Szücs Ernőhöz címzett egyik levelében aggodással vegyes reménységgel ír a nem is túl távoli jövőről: „Hogy mi lesz persze ezzel a munkával távozásom után nem tudom, de ha az említettek egyszer belekapnak, nem kell féltetni tervünket.”¹⁴

Bónis a „Kalotaszegi Kötet” megjelenéséhez, kutatástörténeti szerepéhez is mindvégig komoly reményeket fűzött. Az volt a célja, hogy a jogi néphagyomány-kutatás addigi tapasztalatait is hasznosítva egy „mintaadó” tartalmi, módszertani és a jogtörténet számára is hasznosítható következtetéseket megfogalmazó összegző munka szülessen. Így választotta ki a kötet egyes fejezeteinek szerzőit – elméleti és/inkább komoly gyakorlati tapasztalattal rendelkező – kollégái és hallgatói közül. „A kalotaszegi gyűjtéssel nem akarok szégyenben maradni! ... Tettek kellene és eredmények, akár Vásárhelyről, akár Erdélyből.”¹⁵

Tárkány Szücs Ernő a kutatási beszámolóiban már a gyűjtés helyszínét jelentő Kalotaszeg földrajzi, gazdasági, társadalomtörténeti és néprajzi bemutatását követően kiemelt néhány speciális magánjogi jogszokást, amelyek esetében utalt a tételes joggal egyezésre, illetve az attól való eltérésre (pl. a házasságkötés során a szólás, a kútbajtás jogszokására), de ezek részletes elemzését későbbre ígérte (Tárkány Szücs 1943a: 68–69). A tervezett összegzés a gyűjtött anyag megsemmisülése miatt ugyan elmaradt, a részközlések alapján azonban egyes kiindulópontjai rekonstruálhatóak. Az a Tárkány Szücs kutatásai során mindvégig meghatározó, majd

¹⁴ Bónis György levele Tárkány Szücs Ernőhöz (Kolozsvár, 1947. július 29.), Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára, Tárkány Szücs Ernő-hagyaték II/54.

¹⁵ Bónis György levele Tárkány Szücs Ernőhöz (Kolozsvár, 1946. november 29.), Hódmezővásárhelyi Levéltár, Tárkány Szücs Ernő-hagyaték II/54.

később jogi szintézisében is visszaköszönő felismerés, hogy a jog „alólról éppen úgy épül évszázadok óta a szokásjogon keresztül, mint felülről törvény és egyéb jogforrások útján” (Tárkány Szücs 1943a: 64). Vagy az a körülmény, hogy a népi jogéletkutatás kiindulópontjának tekintették „a nép jogi múltja és jelen viszonyának” tisztázását (Tárkány Szücs 1944: 387). Sokatmondó, hogy ezzel összefüggésben a kalotaszegi kutatások során Tárkány rendkívüli jelentőséget tulajdonított a szokások funkciói vizsgálatának, amely kérdésre későbbi publikációiban is újra és újra visszatér (Tárkány Szücs 1976, 1983).¹⁶ A korábbi, elsősorban öröklési szokásokra vonatkozó kutatások egyik legnagyobb problémájának is ezt tartotta (Tárkány Szücs 1944: 389). A Bónis vezette kutatás szemléleti alapjának szintén azt tekintette, hogy „a múlt és jelen jogi anyaga nyújtja Kalotaszeg népi életének teljességét” (Tárkány Szücs 1943: 253). Annak felismerését, hogy az élő jog és a hagyományok szoros összefüggésrendszerében a települések jogéletét pl. elhelyezkedésük, domináns gazdasági és társadalmi viszonyaik határozzák meg. Ez a kutatási tapasztalat is hozzájárul majd Tárkány Szücs Ernő életműve egyik komoly eredményéhez: a jogi néprajz egyik legfontosabb sajátossága, a „komplex módszer” fogalmának kidolgozásához (Tárkány Szücs 1981).

A kalotaszegi jogi népeletkutatás azonban nem valamely elszigetelten megvalósuló gyűjtés volt. Egyrészt kapcsolódott Bónis 1944. február 16-án Bánffyhunyon tartott előadásához. Bónis György egy szabadegyetemi előadás keretei között számolt be a kalotaszegi kutatások részeredményeiről, a terület jogi néphagyományairól. Előadását egybekötötte a jelenlévők körében végzett próbagyűjtéssel is a népi öröklési jogszokások tárgyában. A tíz kérdésre kapott válaszok célja nem is elsősorban a tényleges adatgyarapítás volt, hanem a jogi néphagyományok létezésének, fontosságának, sokszínűségének érzékeltetése, az volt a nem titkolt cél, hogy elkötelezze a jelenlévőket a népi jogéletkutatás iránt. Erre utalt a válaszok inkább csak százalékos, mint a maga differenciáltságában történő kiértékelése is (Tárkány Szücs 1944: 399). A másik, az erdélyi népi jogéletkutatás szempontjából cseppet sem érdektelen kapcsolódó vállalkozás a kalotaszegi kutatással közel egyidőben, 1941-ben Bálványosváralján (Szolnok-Doboka vármegye) zajló falukutatás volt. A Gusti-féle sociologia

¹⁶ A kérdés újabb megközelítése és új szempontú elemzése olvasható a kalotaszegi kelengye apropóján (Nagy 2010).

monografica pontjai alapján Venczel József irányításával 33 egyetemista – közöttük 7 joghallgató, akik később a kalotaszegi gyűjtésben is részt vettek – a közvélemény, a vallás, az erkölcs, a népi tudás, a jogi gondolkodás és a politikai magatartás, valamint a családi élet belső törvényszerűségeit vizsgálta.¹⁷ Ebbe a kutatásba kapcsolódott be Tárkány Szücs Ernő, aki már Bálványosváralján is az öröklési jogszokásokat vizsgálta. Mattyasovszky Miklós századfordulós adataival és a kalotaszegi népi jogéletkutatás eredményeivel összevetve később az erdélyi öröklési jogszokások vizsgálata során publikálta is ezeket (Tárkány Szücs 1944: 393).

Az említettekén túl az erdélyi területről 1939–1948 között csupán szórványos adataink vannak népi jogéletkutatásról. Figyelemre méltóak dr. Puskás Levente és társai Csíkszeredai és Csíkszépvízi járási, valamint a gyimesvölgyi csángó községekre vonatkozó gyűjtései (Csík m.),¹⁸ továbbá több utalás történik a Papp László által 1943-ban a gyűjtést elhivatottan és nagy hozzájárulással végző dr. Nagy Jenő közjegyző csíkszentmártoni és alsík-kászonszéki gyűjtésére. Ez utóbbit azonban már Tárkány Szücs is a háború során elpusztultnak vélelmezte,¹⁹ ahogyan dr. Gotthard Ferenc Sepsiszentgyörgyi (Háromszék m.) gyűjtését (Tárkány Szücs 1981: 851–858).

A fentiek ismeretében nem érdektelen számba venni: milyen hozadékaik lehettek Bónis György kolozsvári professzori éveinek, miképpen alakították, formálták a magyar jogi népeletkutatást?

1. A Bónis György által vezetett kalotaszegi gyűjtések résztvevői továbbra is aktív részesei maradnak az 1939-1948 közötti magyar jogi népeletkutatásnak.

Papp László a gyűjtők személyére és munkájára vonatkozó értékelő ismertetésében megemlítette,²⁰ a népi jogéletkutatás következő tervezett időszakában ismét bevonandó 33 gyűjtő között ott olvashatjuk számos,

¹⁷ A kutatásról ugyanaz a Tárkány Szücs Ernő számol be, mint a kalotaszegi népi jogéletkutatásról (Tárkány Szücs 1943b: 253). Tárkány Szücs 1981: 17, OL K 579 Jogi népszokásgyűjtés 1938–1948. I. 1697. csomó. Tárkány Szücs Ernő e gyűjtése meg is jelent: Tárkány Szücs 1944.

¹⁸ IM K 579.

¹⁹ OL K 579 IM 11290/1944. – Tárkány Szücs 1981: 858.

²⁰ Az OL anyagából hiányzik, de feltehetően megegyezik az EA 13 300 és EA 13 332 értékeléssel.

a kalotaszegi gyűjtésben részt vett egykori joghallgató, jogász nevét.²¹ A kalotaszegi kutatás során elköteleződött gyűjtők közül a későbbi években Tárkány Szücs mellett még jó néhányan újabb településeken is bekapcsolódtak a népi jogéletkutatásba. Dobos László²² (Boba, Kisköcsk, Nemeskocs – Vas megye, Pakos, Terekenye, Dörk – Zala, Tósok, Tósokberénd, Somlónévfőhely – Veszprém, Zalavég, Udvari – Zala m.) és Jégh Károly (Zsujta – Abaúj-Torna m., Tápé – Csongrád m., Egyházashetye, Duka – Vas m.) is hozzáértő és termékeny kutatója lett a magyar népi jogéletkutatás legjelentősebb mozgalmának (Tárkány Szücs 1981: 851–858).

2. Tárkány Szücs Ernő elkötelezése a jogi népeletkutatás, a jogi néprajz mellett.

Tárkány Szücs Ernő Bónis György ösztönzésére kezdte népi jogszokás kutatásait Mártélyon. Később a kalotaszegi kutatások szervezőjeként, résztvevőjeként, majd a tápéi gyűjtés aktív részeseként látjuk viszont. Személyéhez köthető az 1939–1948 közötti népi jogéletkutatás eredményeinek összefoglalása, egyfajta „híd-szerep” felvállalása is.²³

3. A jogi népeletkutatás, gyűjtés metodikai, módszertani alapozása.

A kalotaszegi jogszokásgyűjtések írott anyaga a II. világháborúban megsemmisült. A kutatási beszámolók, publikációk azonban töredékességük ellenére is rendkívül fontosak a népi jogéletkutatás erdélyi, illetve magyar kutatástörténete szempontjából. Egyrészt azért, mert valószínűsíthetően az ott kialakított metodika szolgált alapul, mintaként Bónis György tápéi gyűjtése során.²⁴ Másrészt a két kutatás szoros kapcsolatát bizonyítva Bónis György tápéi összegzésében visszaköszönnek az erdélyi kutatások közös tapasztalatai, Tárkány Szücs Ernő az erdélyi öröklési jogszokások értékelése kapcsán megfogalmazott azon felvetése, hogy az egykor kollektív népi jogalkotói tevékenység a polgári fejlődéssel együttjáró individualizálódás következtében háttérbe szorul, meggyengül (Tárkány Szücs 1944: 399–400).

²¹ EA 13 300, 13 332.

²² Dobos 1943.

²³ Tárkány Szücs Ernő Bónis György ösztönzésére ebben az időben született írásai: Tárkány Szücs 1943, 1943a, 1943b, 1943c, 1944, 1944a, 1944b. Tárkány Szücs Ernő életművének értékeléséről részletesen: Nagy 2014.

²⁴ Bónis György visszaemlékezésében maga csak annyit jegyez meg közvetve a tápéi kutatásról: „Amellett folytattam a népi jogéletkutatást a Néptudományi Intézet támogatásával, erről Kecskeméten is tartottam előadást” (Bónis 2003: 123–124). Böresök 1971: 243–255; Kóhegyi–Nagy 1995, 1998, 2003.

Bár a „Kalotaszegi Kötet” nem készül el, Tápén sem készül kutatásösszegzés és a gyűjtések anyaga csak cédulákon őrződik meg az utókor számára, Bónis György a Kalotaszegen szerzett tapasztalatokra alapoz, az ott félbemaradt gondolatokat szövi tovább, amikor Tápén a töredékesen maradt összegző fejezetben a „fent”, azaz a tételes jog és a „lent”, azaz a mindennapi életet szabályozó jogszokások kapcsolatrendszerét vizsgálja kölcsönhatásuk és fejlődésük törvényszerűségeire nyitva rá a jogtörténet, a néprajz és a rokon tudományterületek művelőinek szemét.²⁵

Szakirodalom

BÁRTH János

2013 *Két Véka féréje. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánfalvi székely családi levelesládák.* Bárh Bt.–Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet, Kecskemét

BOGNÁR Szabina

2010 *A népi jogélet kutatása Magyarországon. Tagányi Károly jogszabálygyűjtő programja.* Doktori disszertáció, Kézirat, Budapest–Kímle

BÓNIS György

1933 Riasanovsky, V. A.: Customary law of the Mongol tribes: Mongols, Buriats, Kalmucks. Harbin, 1928. (Memoirs of the Faculty of Law in Harbin, 8.). Ismertetés. *Századok* LXVII. (7–8) 326–329.

1938 Künssberg, Eberhard von: Flurnamen und Rechtsgeschichte. Weimar, 1936. Ismertetés. *Századok* LXXII. (7–8) 399–400.

1938a Schwerin, Claudius von: Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte. München, Leipzig, 1934. Ismertetés. *Századok* LXXII. (1–3) 70–72.

1939 *1. sz. kérdőív a magyar jogi néphagyományok összegyűjtéséhez.* Budapest

²⁵ „A jogi jelentőségüket veszített jelképek tehát bizonyos erők hatására lassan letűnnek. A népi szokásoknak azonban ezek mellett van egy élettel telített, az élet minden mozzanatánál megtalálható jogi jelentőséggel bíró csoportja, amely nem vesztet el, legfeljebb – bizonyos jogintézményeknél – változást mutathat.” Kőhegyi–Nagy 1995, 1998, 2003. Kiváló példákat idéz: Bárh 2013, Kajtár 2004, Homoki-Nagy 2009, Mezey 2009.

- 1939a Magyar népi jog. *Magyar Szemle* XXXVI. 1939. jún. 6. 121–126.
- 1941 Egyke és jogszokás a Garamvölgyén. *Társadalomtudomány* XXI. (3) 287–309.
- 1941a *Törvény és szokás a Hármaskönyvben*. Kolozsvár
- 1942 *Magyar jog-székely jog*. Kolozsvár
- 1942a Magyar törvény-magyar lélek. *Hitel*. 1942. okt. 410–421.
- 1943 Népi jogéletkutatás – levél a szerkesztőhöz. *Társadalomtudomány* XXII. 278–281.
- 1943a Jogtörténet és művelődéstörténet. *Magyar Jogi Szemle* XXIV. 288–293, 341–346.
- 1943b Papp László: Kiskunhalas népi jogélete. Budapest, 1941. Országos Táj- és Népkutató Intézet. 72. (A magyar táj- és népismeret könyvtára 2.). Ismertetés. *Századok* LXXVII. (7–10) 522–523.
- 1944 Előszó. In: Tárkány Szücs Ernő: *Mártély népi jogélete*. Kolozsvári Egyetem Jogtörténeti Szemináriuma – Jogtörténeti és népi jogi tanulmányok 1. füzet, Kolozsvár, 3–5.
- 1948 Népi szemlélet és jogalkotás. *Puszták Népe*. 15–23.
- 1956 *A népi jogszokáskutatás mérlege*. Az MTA Néprajzi Főbizottsága előtt 1956. október 18-án tartott előadás sokszorosított szövege. Kézirat. MTA Néprajzi Kutatóintézet Könyvtára
- 1962 Tárkány Szücs Ernő: Vásárhelyi testamentumok. Ismertetés. *Acta Ethnographica*. 218–220.
- 1972 *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- 1981 Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest. Ismertetés. *Ethnographia* XCIII. 158–159.
- 2003 Pályám emlékezete, 1983. (Közreadja: Ruszoly József) *Szegedi Műhely* XLVI. (3–4) Szeged, 2007. 101–148. (Különnyomat: Közlemények a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Bónis György szemináriumából 1. sorozatjelzéssel.)
- 2003a *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Osiris, Budapest
- BÖRCSÖK Vince
- 1971 A falu közigazgatása, a lakosság jogtudata és jogi szokásai. In: Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. Tápé, 243–255.
- DOBOS László
- 1943 *A jogi néphagyomány gyűjtéséről*. Március, május.

GYÖRFFY István

1939 *Néphagyomány és nemzeti művelődés*. Budapest

HOMOKI-NAGY Mária

2009 Az okozott kárért való helytállás a jobbágy-parasztság mindennapjainak joggyakorlatában. In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz-jogi kultúrtörténet: Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. (Jogi Kari Tudomány, 1.) ELTE–Eötvös Kiadó, Budapest, 383–404.

KAJTÁR István

2004 *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs

KŐHEGYI Mihály – NAGY Janka Teodóra

1995 Bónis György és társai jogi népszokás gyűjtése Tápén. Forrásközlés. I. In: *Studia Ethnographicae I. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. Szeged, 195–249.

1997 Adalékok a jogi néphagyománykutatás történetéhez. In: *CUMANIA XIV*. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kecskemét, 207–223.

1998 Bónis György és társai jogi népszokásgyűjtése Tápén. Forrásközlés. II. In: *Studia Ethnographicae. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. Szeged, 185–234.

2003 Bónis György és társai néphagyománykutatása Tápén. Forrásközlés. III. In: *Studia Ethnographicae. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. Szeged, 244–245.

MAUNIER, René

1938 *Introduction au folklore juridique*. Paris

MEZEY Barna

2009 Szokásjog és szokás határán: jogszokások. In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz - jogi kultúrtörténet: Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. (Jogi Kari Tudomány, 1.) ELTE–Eötvös Kiadó, Budapest, 13–25.

NAGY Janka Teodóra

2010 A paraszti mentalitásváltozás hatása a kelengye összetételére. In: Flórián Mária (szerk.): *Életmód és a módi változása a parasztság körében a 19-20. század fordulóján*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 451–492.

- 2014 A „híd-szerep” értelmezési lehetőségei Tárkány Szücs Ernő életművében. In: Uő (szerk.): *Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére*. (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár, 1.) Pécsi Tudományegyetem, Illyés Gyula Kar, Szekszárd, 45–56.
- 2014a *A jogi népeletkutatás erdélyi kutatástörténetéhez*. (Megjelenés alatt.)
- PAPP László
- 1948 *Vezérfonal a népi jogélet kutatásához*. Néptudományi Intézet, Budapest
- TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
- 1943 A kalotaszegi népi jogéletkutatás. *Néprajzi Értesítő*. 253–254.
- 1943a Jogszokásgyűjtés Kalotaszegen. *Kolozsvári Szemle*. 64–70.
- 1943b A bálványosváraljai falukutató-tábor néprajzi munkája. *Néprajzi Értesítő*. 253.
- 1944 Erdély öröklési jogszokásai. *Hitel*. 379–400.
- 1944a *Mártély népi jogélete*. Kolozsvári Egyetem Jogtörténeti Szeminárium – Jogtörténeti és népi jogi tanulmányok 1. füzet. Kolozsvár
- 1944b Jogi elemek a kalotaszegi népmesékben. *Kolozsvári Szemle*. 137–145.
- 1944c A juhtartás népi jogszabályai Bálványosváralján. *Erdélyi Múzeum*. 464–475.
- 1981 *Magyar jogi népszokások*. Akadémia Kiadó, Budapest
- ZLINSZKY János
- 1987 *György Bónis (1914–1985)*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 487–494.

Albert Ernő

Néprajz és iskola.

Székely Mikó Kollégium, Sepsiszentgyörgy

1. A Székely Mikó Kollégium (alább: SZMK) alapítási éve: 1859. Néhány száz évvel később kezdte működését az erdélyi református középfokú iskolák családjában.

Kolozsváron a magyar protestánsok első iskolája az óvári klostromban 1545-ben nyílt meg. Alig tizenegy év elteltével, 1556-ban már Székelyvásárhelyen (Marosvásárhely) is református iskola nyílt, amelynek működési helyéül Izabella királynő a Ferenc-rendiek kolostorát jelölte meg. A nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium elődje 1622-ben a fejedelem kezdeményezésére alakult Gyulafehérváron. Az országgyűléssel mondatja ki, hogy „akadémiát” létesítsenek. Azzal indokolja szükségességét, hogy elpusztul az az ország, amelyben a fiatalok nevelésére „gondviselés nem lesz.” S hogy a tanításban és tanulásban sem tanító, sem diák hiányt ne szenvedjen, a fejedelem „óriási adományokkal és ösztöndíjakkal alapozza meg anyagiakkal is létét.” Nehéz lenne felsorolni, hány város, hány falu jövedelmét hagyja az iskolára. De a II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata következményeként a török-tatár seregek Gyulafehérvárt az iskolát is felégették, így 1658–1662 között a tanítást Kolozsváron „bujdosó Kollégium”-ként folytatták, majd Apafi Mihály 1662-ben végleges helyének Nagyenyedet jelölte ki. Gondjai közé tartozott, hogy a Bethlen Gábor hagyatékából adományozott javak megmaradjanak, segítsék az „Enyeden berendezkedő professzorokat és diákokat” (Juhász 1979: 8–9, Köpeczi II. 1986: 765).

Zilahon is a reformáció kezdetén, a 16. században már működött középiskola, de 1630-ból biztos feljegyzések maradtak róla. A szászvárosi református iskolát 1663-ban Apafi Mihály, Erdély fejedelme kollégiumi rangra emelte, de már korábban is támogatta Báthory Gábor (1606–1613), majd I. Rákóczi György (1630–1648) is. A székelyudvarhelyi re-

formátus kollégiumot 1670-ben Bethlen János Apafi Mihály kancellárja alapította.¹

Adat található arról is, hogy 1637-ben a háromszéki vezetők kezdeményezték olyan iskola működtetését, amely középfokú képzést biztosít a székek fiataljainak, de ismeretlen okok miatt nem valósult meg, pedig számos faluban jól működő elemi iskolát elvégzett tanulók szülei igényelték a továbbtanulás lehetőségének biztosítását – helyben. Az első székelyföldi elemi iskola működéséről szintén Háromszékről maradtak fenn adatok. 1429-ben Hídvégen Mihály iskolamestert említették, Előpatakon pedig 1488-ból található adat az iskola működéséről. Szentkatolnán 1500-ban, majd Zabolán, Kézdivásárhelyen, Illyefalván stb. szintén ezekben az években kezdődött vagy folytatódott az oktatás. 1588-ban már Rétyen is rendszeres oktatása biztosítottak a fiataloknak (Egyed 1993: 12, Egyed 2006: 161–162, Dankanics 1970: 1733–1736, Nagy 2005: 104).

Mivel tehát az 1637-ben tervezett középfokú iskola Háromszéken nem valósult meg, a továbbtanulásra vágyó fiatalok közeli és egészen távoli iskolákban folytatták tanulmányaikat. Tanultak Székelyudvarhelyen, Marosvásárhelyen, Kolozsváron, sőt Szatmáron, még Máramarosszigeten is, de legtöbben a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban. Mivel Nagyenyeden az előbb említett körülmények kedvezőbb feltételeket biztosítottak a továbbtanuláshoz, ezért valóságos hagyománya alakult ki Háromszéken az ot-tani tanuláshoz. Elősegítette az is, hogy a Nagyenyeden végzett diákok közül többen Háromszéken tanítottak. Ismeretes, hogy „Zabolán (1664), Ajtán (1665), Gidófalván (1668), Illyefalván (1690), Kovásznán (1692), Torján (1694), Alsócsernátonban (1798)” helyezkedtek el a volt nagyenyedi diákok tanítónak (Juhász 1979: 21).

Az 1979-ben közzétett számbavétel nyomán megállapítható a fenti állításunk. A készített kimutatás szerint a Székelyföld különböző helységeiből 1622 és 1839 között itt 1559 diák tanult, közöttük háromszéki 1181 (75,76%) volt. Csupán néhány települést sorolunk fel, megjelölve az Enyeden tanuló diákok számát is: Bacon 61, Barátos 22, Bikfalva 17, Csernáton 81, Dálnok 42, Gidófalva 40, Illyefalva 44, Kézdivásárhely 140

¹ Világháló: Református Kollégium (Kolozsvár); Kozma Béla: A Bolyai Farkas Elméleti Líceum története; Református oktatásügy, Zilahi Református Kollégium; Dósa Dénes: A szászvárosi ev. református Kuun-kollégium; Backamadarasi Kis Gergely Református Líceum – Székelyudvarhely.

körül, Páké 28, Páva 31, Szemerja 18, Sepsiszentgyörgy 55 körül, Uzon 24, Zabola 16, Zágón 32 stb. (Jakó 1979: 69).

A háromszéki diákok nagy számban folytatták tanulmányaikat a marosvásárhelyi Református Kollégiumban is. Az 1653–1715-ig terjedő időszakban 325 tanulót számoltunk össze. A valóságtól valamelyest eltérhet az említett szám, hisz a közölt nyilvántartásból gyakran kimaradt egy-egy év, például az 1662 után az 1665-ik, az 1681 után az 1685-ik következett. Meg kell említenünk azt is, hogy Gidófalváról 48-an, Csernátonból 18-an, Zaboláról 17-en, Zalánból 12-en, Zágónból 10-en szerepeltek a közölt kiutatásban (Tonk 1994: 3–47).²

És tovább folytatva: a háromszéki diákok közül 32 faluból 97-en tanultak Szatmáron 1610–1852 között (Bura 1994: 46–193).

Eljutottak Máramaroszigetre is, ahol 38 háromszéki faluból rendszeresen legalább egy diák tanult. Az összesítő kiutatás szerint pl. 1740-ig 48, majd 1751–1850 között 16 helységről 26-an tanultak itt (Balogh 1999: 25 és 26).

Miért említettük a fenti iskolákat? Azért, mert Erdélyben korábban is, ezekben az években is, működtek középfokú iskolák, de a fenti kollégiumok már kialakítottak egy bizonyos közösséget, amely egymás látogatására, segítésére alapult. S az újonnan, 1859-ben alapított szentgyörgyi iskolát ebbe a közösségbe befogadták. 1869-ben, az iskola fennállásának tizedik évfordulóján, május 9–13. között Szentgyörgyön tartottak értekezletet, amelyre a fenti iskolákból 17 vendégtanár érkezett, a szászvárosi igazgató csak az értekezését tudta elküldeni. A 17 küldött között két, a népköltészet gyűjtésében kiemelkedő személyiség is szerepelt: Gáspár János Nagyenyedről, Szabó Sámuel, a korábban Marosvásárhelyen diákjaival jelentős mennyiségű és minőségű népköltészetet összegyűjtő tanár, aki 1869-ben a kolozsvári főtanoda küldöttei között szerepelt.

A találkozóról Domján István, az iskola történetének egyik megírója azt közölte, hogy az akkori „sepsiszentgyörgyi református tanodá”-ban az értekezlet három napján a tanárok kicserélték tapasztalataikat, egymásnak tanácsot adtak, és végső soron mindezek „az ifjú intézet”-nek „csak javára szolgáltak; viszont ezen elismerő nyilatkozatok csak szilárdították az intézet tekintélyét a közönség előtt.” Arra is kitért, hogy ez az értekezlet

² Beiratkozási főanyakönyv 1653–1848. I. 1653–1715. 3–47. oldal.

mind az oktatás javítását, mind az anyagi támogatás növekedését elősegítette (Domján 1898: 74–76).

Tíz év elteltével, 1879. augusztus 23–27 között az erdélyrészi tanárok értekezlete ismét a Mikó-tanodában kezdődött a már korábban említett iskolák küldötteinek részvételével, összesen harminc küldöttel. Az értekezleten ekkor is részt vett Szabó Sámuel mint a kolozsvári küldöttség tagja és Gáspár János mint Alsó-Fehér vármegye tanfelügyelője. A zárógyűlésen, „hol szokás szerint őszintén, leplezetlenül szokta feltárni mindenki az illető tanoda belélete, berendezése és gyűjteményei felől szerzett tapasztalatait”, mindannyian elismeréssel nyilatkoztak a szentgyörgyi fiatal iskoláról. „Ama rend és tisztaság – mondá egyik kolozsvári kollégánk –, melyet a tantermekben, lakszobákban, folyosókon, udvaron, szóval az egész intézetben találtunk, meglepett mindnyájunkat, s meggyőzött affelől, hogy a fiatal intézet sorsa avatott kezekben van.” Javasolták a természetrajzi gyűjtemények biztonságosabb őrzését. Üdvözölték a Székely Nemzeti Múzeum (alább: SZNM) itteni elhelyezését, amely intézmény segíti majd az oktatást is (Domján 1898: 117–119).

A Székely Mikó Kollégium elöljárósága és a Székely Nemzeti Múzeum felügyelő bizottsága 1890-ben is szerződést kötött, amely szerint a kollégium magára vállalta a múzeum gondozását (Csutak 1993: 79).

Ilyen teendők mellett az elért eredmények és a szülők állandó igényének növekedése, a városvezetés és a tanárok sürgetése következtében a közoktatási minisztérium engedélyezte a nyolcosztályos gimnázium megnyitását az 1889–1890-es iskolai évben – V. osztállyal. Az első érettségit így 1893 tavaszán tartották. Az iskolában közben megalakult az önképző kör. Ha korábban a IV. osztály befejezése után a 14–15 éves diákok elhagyták az iskolát, most lehetőség kínálkozott a szentgyörgyi diákok önálló, eredményes ténykedésére is.

2. Az iskolák diákjai önálló, hasznos munkájának felmérése, különösen a néprajz gazdagítása terén, egyre inkább időszerűvé vált. Annál is inkább, mert szórványos ismereteink arról győznek meg, hogy a diákság ezen a területen kiváló eredményeket ért el, továbbblendítette e tudományág fejlődését is.

Ortutay Gyula írta: „Deákok, Európát járt, s a népet, irodalmat szerető iskolamesterek, pataki, debreceni kollégiumok növendékei jegyeztették, néha még előkelőbb nemesúrfiak és kisasszonyok is, érzelmes polgárleá-

nyok és mord öregek. Énekeskönyvek, naplójegyzetek, siratók, tudományos próbálkozások, emléklapok és hivatalos irományok közt így búvik meg a népdal hangja, a mesészó s a közmondás bölcsessége, a népi szólás megannyi ízes fordulata” (Ortutay 1962: 522).

Amikor a pozsonyi *Magyar Hírmondó* az 1782. évi januári számában az „anglusokra”, franciákra, olaszokra, németekre hivatkozva Ráth Mátyás lapjában Révai Miklós, Bécsben élő magyar tudós felhívást közölt „a köz népnek szájában forogni szokott” énekek gyűjtésére, akkor közölte azt a címet is, ahová az olvasók gyűjteményeiket küldhetik. Ez a felhívás mindenkihez szólt, akik „a nemzeti költészet és saját nyelv fejlődését fontosnak tartják” (Ortutay–Katona I. 1970: 10).

A 18. századi sárospataki diákokról írva megfogalmazzák, hogy „jobbára a nép fiaiból idesereglett tanulóifjúság mindig kedvelője volt a nép eredetű, népies tartalmú és vonatkozású daloknak” (Harsányi 1913: 295). Ezt a gondolatot tovább folytatva a sárospataki diákok gyűjteményében található *A gunaras lány* típusú ballada (Harsányi–Hodossy 1914: 38).

Vargyas Lajos is megerősítette a fentieket, amikor *A gunaras lány* típusú balladáról írt: „Négy feljegyzés hely nélkül. 1789, kettő a 18. század végéről sárospataki diákok melodáriumából (Bartha 29. sz.) – ezek sokfelől összegyűlt diákok daltudásából származhatnak” (Vargyas II. 1976: 548).

Újabbban többen is vizsgálják a 18. századi énekeket. Megállapítják, hogy például a „Béborula- típust” a sárospataki és debreceni kollégium környékéről jegyezték fel (Csórsz 2002: 134).

3. Erdélyben hasonlóképpen tanárok és diákok is bekapcsolódtak a népköltészet gyűjtésébe. A kolozsvári unitárius kollégiumban 1671–1672-ben a syntaxisták tanítója volt Felvinczi György, aki könyvecskéjébe elsősorban tanítványai népköltészeti gyűjtéseit rögzítette. Később diákjai is folytatták a népi lejegyzéseket. Kocziány László a 18. századból két ilyen énekeskönyvet ismertetett (Kocziány 1956).³

Nemrég Küllös Imola két erdélyi diák énekeskönyvét ismertette, amelyeknek leírói a 18. század végi és a 19. század eleji verses és prózai közsöntőket rögzítettek (Küllös 2002: 175–197).

³ A közölt adatok azóta kibővültek.

Faragó József az 1810-es években a székelykeresztúri diákok nem gyűjtő, hanem terjesztő szerepéről írt. Közölte, hogy a fiatfalvi „ügyes copfos csizmadia”, Hints, aki a gimnázium „foltozó vargája lévén” a diákok meghibásodott csizmáját ott helyben megjavította, közben meséket mondott. A tőle hallott meséket a tanulók hazatérve „Szolnok-Doboka megyétől Háromszék”-ig tovább terjesztették, amely mesékre különböző helyeken később is ráakadtak. Azt is megállapította, hogy a székelykeresztúri gimnáziumban Erdély különböző unitárius köreiből 1793–1895 között 92 egyházközségből 2641 diák tanult, beleértve a háromszéki 9 kört is. De ezen időben 96 német és 95 román anyanyelvű diák is itt tanult, így bizonyára a hallott meséket anyanyelvükre is lefordították. Tovább folytatta: „ezeknek a mesemondó tanítványoknak aztán mindenféle újabb meg újabb rendbeli tanítványaik támadtak” – s így a mesék minden irányba terjedhettek (Faragó 1993a: 125–131).

A 19. század első évtizedeire esik Kriza János gyermekkora. Életútja során már gyermekkorában, majd diákként kapcsolatba került a népköltéssel, akár a nagyajtai, majd a torockói évekre gondolunk. Kriza János a *Vadrózsák Ismeretlen szerzőktől* jegyzetében arról írt, hogy Torockón Sebes Pál tanítója tanítványaitól megkövetelte, hogy „Szívet gyönyörkötető világi énekek” címen dalfüzetet vezessenek, s abból néhányat közölt a *Vadrózsák*-ban is „csak az okból is, hogy köztük több szép dalt az enyészet torkából megmentsen” (Kriza 1863: 538–539).

A népköltészet történetének kutatói számon tartják a nagyenyedi Bethlen Kollégium tanárának, Gáspár Jánosnak is irányító szerepét a diákok népköltészeti gyűjtésében (Olosz 2006: 158).

Bár ez a gyűjtemény elkallódott, de az 1847-ben *Csemegék* címen kiadott könyvében, az újabb kiadásban a „nép ajkáról gyűjtött anyaggal” kiegészítette a korábbi, gyermekeknek szánt kötetet (Bakó 1996: november 22).

Az 1830-as években egyre több helyen fokozódott az érdeklődés a népi alkotások iránt. Az alsósiménfalvi ifjúsági kör tagjai, amelyhez csatlakozott a tordátfalvi, medeséri és etédi ifjúság is, 1838–1839-ben levelet küldtek a kolozsvári unitárius kollégium önképző köréhez, amelyben folklórgyűjtésről, esetleg szándékról tájékoztatták. Arról írtak, hogy a kolozsvári kollégium társaságával „szövetséget” szeretnének kötni. Ígérik, hogy „székelhoni újságokkal, regékkel, népdalokkal, eredeti széköl elmésségekkel” kedveskednek majd a kialakuló kapcsolatuk révén (Faragó 1971a: 70–71).

Kriza János az 1843-ban kibocsátott „*Nyugtató*”-ban azt írta: „Néhány fiatal székelyföldi barátom, legkivált T. Ürmösy Sándor Úr lankadatlán fürge szorgalmának kell köszönnöm, hogy még az idén képessé vagyok téve »Vadrózsám« első virágszálát előfizetőim kezébe nyújtani” (Albert 2011: 686).

A kolozsvári diák, Gyulai Pál 1845 nyarán néhány társával végigjárta a Székelyföld jelentős részét azzal a céllal, hogy megismerjék e vidéket és népét, s közben népköltészetet gyűjtsenek. Somogyi Sándornak azt írta: „Bejártam egész Székelyföldet ... Népregét és dalt is gyűjtöttem, még tovább van ígérthetben, majd felküldöm őket a Kisfaludy Társaságnak.” Medgyes Lajosnak írt levelében azt közölte, hogy gyűjtése során balladára talált (a Szilágyi és Hagymási balladára utalt). Azzal folytatta levelét, hogy a helyieket is gyűjtésre biztatta, akik ígérték, hogy leírásuk után neki elküldik Kolozsvárra (Faragó 1977a: 29–35).

Gyulai Pál tanárként is a népköltészet gyűjtésére buzdította diákjait. Kolozsváron maga is lejegyzett néhány balladát, elemző előadásában felmérte a népballadák értékét, s hangoztatta, hogy az eddigi eredményekkel nem lehetnek megelégedve, különösen a Székelyföldről vártak számottevő példákat (Faragó 1977a: 31–32, 34–35).

Amikor a diákok népköltészeti gyűjtéséről beszélünk, rendszerint az irányító tanárookra, tanítóokra is gondolunk. Székely Adám az 1846-ban Erdélyi Jánoshoz küldött levelében arra kérte a népköltészeti gyűjtemény közreadóját, hogy „nem csak Erdéli hírlapok által, sőt magánlevél által ... Papjaikot, s még inkább a mestereket, rectorokat” kérje a népköltészet gyűjtésére. „Az iskolatanítók tola alol illy modon tömérdek számú, s igen sok jó népdalok kerülnének az olvasó világ színe eleibe, mert ők naponként a népel lévén érintkezésben – azoknak minden dalaival könnyen megismerkedhetnek” (Szakál 2012: 57–58).

A magyarországi népköltészeti gyűjtők is felfigyeltek az erdélyi eredményekre s a diákgyűjtők sikereire. Arany János folyóiratában ilyen sorok jelentek meg 1864-ben: „Népköltészetünk gyűjtése érdekében Szeberényi Lajos pozsonyi lyceumi tanár azon gondolatra jött – írja a M. S. –, hogy a tanuló ifjúságot szólítja föl, hogy a szünnapokat, midőn csaknem minden ifjú más-más vidékre megy haza, fordítsák a gyűjtésre; az így nyert gyűjteményt aztán ő a Kifaludy-társaságnak szándékszik beküldeni. – Szép, de az eszme már egyáltalán nem új: az erdélyi gyűjtők évek óta ezt gyakorolják, s hogy milyen sikerrel, hatalmasan tanúsítják gyűjteményeik. Így

gyűjté Kriza János a »Vadrózsák« egy nagy részét, így Szabó Sámuel marosvásárhelyi tanár a nála kéziratban lévő sok mesét, dalt s néhány balladát, így Gyulai Pál kolozsvári tanár korában a részben már közzétett balladákat s a még kéziratban levő egész gyűjteményt, melyet a Kisfaludtársaság gyűjteményébe szánt... ha az ország különféle iskoláiban egy-egy tanár elvállal annyi fáradságot, mint Szeberényi úr, s ha magánosan is igyekeznek ez ügyet előmozdítani, még megmenthetjük népköltészetünk kincseinek egy részét, mielőtt a ponyvairodalom, a kalendáriumoknak termékei végképp leszorítanák azokat még a nép ajkáról is. A Társaságnak szánt gyűjtemények Gyulai Pálhoz (Pest, Sándor utca 17. szám) mint megbízott szerkesztőhöz küldendők be” (Koszorú 1864: 527).

Visszatérve Kriza János gyűjteményére, megállapítható, hogy korábbi tanítványai, akiket szóban is biztathatott a népköltészet gyűjtésére, s későbbiekben vidéki papok lettek, ettől kezdve a velük tartott kapcsolat levelezés útján folytatódott (Faragó 1971a: 101, 103). Szakál Anna azt írta a Kriza János levelezését tartalmazó kötetében, hogy 34 gyűjtőtársról ismer adatokat (Szakál 2012: 37, 311–331).

És folytathatjuk a marosvásárhelyi diákok népköltészeti gyűjtésével az 1860-as években. F. Szabó Sámuel tanár irányításával a tanulók viszonylag rövid idő alatt 900-nál több népköltészeti alkotást gyűjtöttek, de magát a teljes gyűjteményt nem sikerült megtalálni (Faragó 1956a: 1038–1043).

Ha a teljes gyűjteményre nem is sikerült rátalálni, azért 2009-ben Olosz Katalin hosszas és alapos kutatásai eredményeként értékes kötettel gazdagította a magyar népköltési gyűjteményeket, amikor Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát majd 150 év után közreadta. Ez a kötet tartalmazza a *Közlemények az Önképzőtársulat műveiből* kéziratos lapból a folklóralkotásokat, valamint a különböző folyóiratokban közölt balladákat, népdalokat és más műfajokat, majd folytatva a kolozsvári Református Kollégiumban lejegyzett népdalokat, népmeséket, mondákat, népszokásokat. Kiegészítette Szabó Sámuel írásaival, levelezése egyik részével (Szabó 2009).

Szabó Sámuel gyűjteményét Olosz Katalin úgy értékelte, mint az erdélyi, székelyföldi gyűjtemények egyik kiemelkedő művét: „Népköltészeti gyűjtőmunkájáról is alig tud valamit a magyar folklorisztika. Pedig az 1860-as évek folyamán Kriza János *Vadrózsái*hoz mérhető folklórgyűjteményt hozott létre marosvásárhelyi diákjai segítségével” (Olosz 2009: 17).

Olosz Katalin a korábbi népköltészeti gyűjtők már-már feledésbe merült hagyatékát folyamatosan összegyűjti és közkinccsá teszi. Megjelentette Kriza János *Vadrózsáinak* második kötetét, amelynek kiadása már 1862-ben felmerült. Ezen törekvése eredménye Szabó Sámuel gyűjtésének közreadása, továbbá az utóbbi időben közölt tanulmányainak tanulsága szerint Kanyaró Ferenc kolozsvári tanár és diákjai értékes gyűjteményének kötetben való megjelentetése. Azt külön is meg kell jegyeznünk, hogy a gyorsan polgárosodó Háromszékről, az unitárius községekből Kolozsváron tanuló diákok is bekapcsolódtak a Kanyaró Ferenc irányította népköltészeti gyűjtésbe, és 1862–1906 között 66 balladát gyűjtöttek össze. Olosz Katalin részleteiben is bemutatta a balladákat, a gyűjtési adatokat, számos gyűjtődiák nevét is közölte. Olosz Katalin azt is kiderítette, hogy az unitárius kollégium diákjai 1901-ben Kriza Önképzőkör néven azaz a céllal csoportosultak, hogy tovább folytatják a népköltészet gyűjtését. Hozzá kell tennünk, hogy a kolozsvári unitárius kollégium diákjainak mesegyűjteményét Tekei Erika vizsgálta (Olosz 2001: 121–134, uó. 2008: 581–599, Vida 2011).

A nagyszalontai diákok Szendrey Zsigmond irányításával összegyűjtötték a város népköltészetének jelentős részét, amelyben Kodály Zoltán is közreműködött (Szendrey–Kodály 1924).

A kézdívasárhelyi diákok Balázs Márton tanár irányításával 1894–1905 között egész kötetre menő néprajzi anyagot gyűjtöttek össze, amely 1942-ben jelent meg. Számos néprajzi tárgyat juttattak el különböző múzeumoknak (Balázs 1942).

Viski Károly, aki a kolozsvári egyetemen latin–magyar szakos tanári diplomát szerzett, s akire hatással voltak Herrmann Antal néprajzi előadásai, majd 1940–1941-ben az újjászervezésre kerülő magyar egyetemen tanított, ahol Faragó József is tanítványai közé tartozott, szintén diákok segítségét vette igénybe, amikor 1902 és 1909 között 18 ballada 26 változatát rögzítette. A gyűjtés egyrészt saját gyűjtése, másrészt diákjai leírása. Ezeket a balladákat Torda vidékén, Udvarhelyszéken, Erdővidéken, valamint Hosszúfaluban gyűjtötték (Olosz 2012: 236).

Az 1940-es években a csíkszeredai Segítő Mária Gimnáziumban Székely László hittanár diákok bevonásával kezdett a csíki székelység elsősorban vallási néprajza összegyűjtéséhez. A vakációzó diákokhoz intézett felhívásait a *Csíki Lapok*ban is rendszeresen közölte. Eredményét füzetben, tanulmányban megjelentette, majd összegyűjtve 1997-ben külön kötetben le-

hetett látni (Székely 1943, uó. 1944: 104–105, uó. é. n. [1997]). Meg kell jegyeznünk, hogy 1947-ben a Bolyai Tudományegyetemen történelem–földrajz szakon tanári oklevelet szerzett, majd 1949-ben néprajzból doktorált. A karcfalvi polgári iskola igazgatójaként megszervezte a Felcsíki Néprajzi Múzeumot, amelyben sok értéket lehetett volna megőrizni.

A II. világháborút követően Faragó József, aki a Bolyai Tudományegyetem professzora, Gunda Béla mellett gyakornok, majd adjunktus, a csíksobotfalvi betlehemes leírásába kezdett. Az akkori tanítóképző diákjai Kocziány László vezetésével, aki szintén a Bolyai Egyetemen végzett, segítettek a szokás leírásában (Faragó 1949: 222–236).

A Bolyai Tudományegyetemen szerzett tanári oklevelet Kovács Ferenc is, aki Kisiratos népköltészetének egyik részét szintén diákok segítségével gyűjtötte össze (Kovács 1958).

Faragó József figyelemmel követte a székelykeresztúri és székelyudvarhelyi diákok népköltészeti gyűjtését az 1940-es évek végén és az 1950-es években, illetve Farkas Janó és Orbán László tanárok szerepét a gyűjtésben (Faragó 1965: 449–450).

1966-ban Freiburgban nemzetközi értekezleten az európai néprajzkutatók a népballadák kutatásának eredményeit vizsgálták, és új szempontok szerinti csoportosítását, közreadását állapították meg. Erre az értekezletre Faragó József is küldött tanulmányt, amelyben beszámolt a romániai balladakutatás eredményeiről. Arról is írt, hogy a Folklór Intézet munkáját jelentősen elősegítik a tanárok és diákok. Ugyanekkor a diákok balladagyűjtéséről írt tájékoztatót az *Utunkban* (Faragó 1966a: 566–568, uó. 1966b: 4).

Háromszéken 1969-ben kisdiákok román–magyar gyűjtéséből is kiadtak egy füzetet (Jancsó 1969).

Sorolhatjuk tovább azokat a népköltészeti gyűjteményeket, amelyek születéséhez hol nagyobb, hol kevesebb mértékben diákok is hozzájárultak. Ilyenek: Köncei Ádám gyergyói és margittai, Bura László szatmári, Király László, Ferenczy Éva, Józsa Miklós, Bandi Dezső gyűjtései (Szabó Zs. 1976: 73).

Faragó József azon folklórkutatók közé tartozott, akik pályájuk kezdetétől életük végéig folyamatosan követték a diákok szerepét a folklórgyűjtésben. Gyakran megfogalmazta, hogy egy-egy vidék folklórnak átfogó felmérését diákok segítségével lehet elvégezni. Erre utal a mezőcsávási kiolvasóversék gyűjtéséről szóló írásában, amelynek irányítója Péter Ilona tanárnő, továbbá ismerteti a Kászonban működő diákközpontot, két he-

lyen is írt a csíkszeredai Márton Áron Gimnázium tanulóinak folklórgyűjtéséről, többször is megfogalmazta, hogy a tanárok segítsék diákjaik bevonásával az erdélyi népköltészet minél teljesebb összegyűjtését és megismertetését. Abban is lehetőséget látott, hogy a még meglévő betlehemes játékokat a diákok segítségével összegyűjtsék (Faragó 1970: 39, uó. 1985: 37–38, uó. 1992, uó. 1993b: 4, uó. 1993c: 27, uó. XLII. [2] 27–29).

Legutóbb Osváth Imola nagyszerű tanulmányban foglalta össze pedagógusok és diákok közös munkájának eredményét a néprajz fejlődése szempontjából. Tanulmányában 74 szerző 172 művére hivatkozott, de ez nem jelentette azt, hogy teljesen kimerítette az eddigi eredményeket (Osváth 2010: 289–323).

Faragó József több kötete előszavában írt arról: egyik célja, hogy a fiatalok már kellő időben megismerjék a magyar népköltészet legjelentősebb alkotásait. Erről írt a *Diófának három ága* 1956-ban közzétett kiadványában is. Amikor a *Gyönyörű Bán Kata* megjelent a Tanulók Könyvtára sorozatban, annak zárószavában írta: „Első ízben történt, hogy a régi népballada költészetéről átfogó válogatást adunk ifjúságunk kezébe” (Faragó 1956b, uó. 1973: 385).

Faragó József tanárok és diákok segítségét kérte akkor is, amikor az utóbbi időben meghonosodott átfogó felmérésekbe kezdett. Abból indult ki, hogy Kriza János 1862. december 27-én a *Vadrózsák* előszavában így fogalmazott a népköltészet, különösen a balladák életéről: „e nyelvünk- s irodalmunkra nézve megbecsülhetetlen kincsek, mondani termésaranyak, veszőfélben vannak. Egy-egy versszakot egyik-másik népdalból még hallani olykor, de az egészet a századik éneklő ha tudja, s nem kevés töredék van, hogy egészen már senki sem tudja” (Kriza 1863: VI).

Faragó József vitába szállt Kallós Zoltán – Szabó T. Attila *Balladák könyve* alcímével, vagyis azzal a megfogalmazással, hogy „Élő hazai magyar népballadák” (Kallós–Szabó 1970). Így fogalmaz: „...körülhatárolás nélkül élő folklórról beszélni azt jelenti, hogy falvaink kultúráját azon a néhai folklórszinten szemléljük, amelytől rég eltávolodott, s amelytől rohamosan továbbtávolodik.” Éppen ezért „a folklórszociológiai fölmérések folklórkutatásunknak, s ezáltal nemzetiségi önismeretünknek egyaránt használni fognak” (Faragó 1977: 330–331).

A felmérések során kiderült, hogy például Kibédén, a 2500 lakosú faluban 1210 személy megkérdezése után a *Barcsai* című balladát – amelyet korábban itt lejegyeztek – egy 80 éven felüli férfi tudta, a *Molnát Annát*

három 50 éven felüli nő. A *Rossz feleséget* 14, a *Szabó Vilmát* 120, a *Rózsa Sándort* 167, a *Butyka Imrét* 20 lakos ismerte (Faragó 1971b: 12).

Hasonlóan jártak el Magyardecén Horváth Pál tanár irányításával a Besztercén tanuló helyi diákok bevonásával a bölcsődalok vizsgálatakor. Kiderült, hogy kikérdezett 1810 személy közül csupán néhányan tudtak két vagy több bölcsődalt. Pl. kettőt tudott 19 nő és 5 férfi (Faragó 1976: 134).

Szintén marosdecsei diákokkal közösen, tanáruk irányításával mérték fel a ritkaság számban található népballada, *A vitéz és a kegyes* ismeretét, s következtetésük az, hogy kiveszőben van (Faragó 1977b: 207–208).

Faragó József hasonló következtetésre jutott Rugonfalván is, amikor a *Görög Ilona* népballadának ismeretét vizsgálták 333 személy megkérdezésekor, s meg kellett állapítaniuk, hogy részben sem tudta senki, csupán néhányan hallottak róla (Faragó 1977c: 293–295).

Jelentős eredményekkel járt a népköltészet különböző műfajainak gyűjtésében Faragó Józsefnek Fábián Imrével kezdeményezett széleskörű gyűjtőmozgalma Bihar megyében. Eredménye a *Bihari gyermekmondókák* kötet megjelenése (Faragó–Fábián 1982).

Faragó József pályázatok kiírásával, felhívásokkal próbálta bevonni a fiatalokat, egyes esetekben a szülőket is jelentős eredménnyel az erdélyi magyar népköltészet gyűjtésébe. Szinte nincs is olyan magyar folyóirat, napilap Erdélyben, melyben pályázat, felhívás, eredmények értékelése ne jelent volna meg a népköltészet széleskörű gyűjtéséről.

Azzal zárjuk a tanárok, diákok népköltészeti gyűjtéséről szóló fejezetünket, hogy még számos adat hiányzik a felsorolásból, a teljes felmérés további kutatást igényel.

4. A Székely Mikó Kollégium,⁴ mivel viszonylag megkésve kezdte meg működését, az eltelt 155 év alatt számos területen igyekezett pótolni lema-

⁴ Mivel többször változott elnevezése, ezért minden időszakra vonatkoztatva ezt a nevet használjuk: 1859-től Református Tanoda, 1860-ban az árkos népgyűlésen a Sepsiszentgyörgyi Gimnaziális Oskolának szavaznak meg segélyt (SÁLvt F. 351. csomag 340. 11. sz. 162. lap – Árkos). 1876-ban „Székely Mikó”-tanoda, az 1881–1882. tanévtől Sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium, használják így is: Sepsiszentgyörgyi ev. ref. Székely Mikó Kollégium, 1944–1945-ben Magyar Tannyelvű Líceum, 1945–1948: Székely Mikó Kollégium, 1948–1953: Magyar Fiúlíceum, 1953–1954: X. osztályos Fiúközépiskola, 1954–1958: 1. számú Magyar Tannyelvű Középiskola, 1958–1965: 1. számú Középiskola, 1965–1974: 1. számú Líceum, 1974–1977: 1. számú Reál–Humán Líceum, 1977–1989: Matematika–Fizika Líceum, 1989-től– Székely Mikó Kollégium.

radását. Kiváló tudósok, kutatók, egyetemi tanárok, elismert művészek tanultak ebben az iskolában.

Ez alkalommal csupán arra figyelünk, az iskola miként járult hozzá a magyar szellemi és tárgyi néprajz gazdagításához. Felhasználtuk a korábbi ismertetőket is (Albert 1980: 35–39, uő. 1994: 130–139).

A „tanoda” alig kezdte meg működését, máris bizonyos eredményre utalhatunk. Amikor Faragó József a háromszéki balladakutatás történetét megírta, azt közölte, hogy az 1860-as években Háromszéken népballadákat gyűjtött Vass Tamás, az iskola tanára (Albert–Faragó 1973: 10).

Az 1898-ban megjelent iskolatörténetben Domján István a kezdeti időszak tanárainak nevét közölte. Ebben írta: Vas [sic!] Tamás az 1863–1864-ik iskolai évben az I. gimnáziumi osztály 55, míg az 1864–1865. iskolai évben a II. gimnáziumi osztály 42 tanulójának tanítója (Domján 1898: 208).

Legutóbb Olosz Katalin részleteiben is feltárta Vass Tamás életrajzát, népköltészeti munkásságát. Megállapította, hogy a folklór értékeinek megismerését, leírását már 1858-ban megismerhette, amikor diákként a kiváló népköltészeti gyűjtő, kutató Szabó Sámuel tanítványa volt Marosvásárhelyen. Tanult Kolozsváron is, ahol tevékenyen részt vett a református főiskola önképző körének munkájában, melyet Gyulai Pál irányított 1862-ig, Budapestre távozásáig. És 1863-ban Kriza János *Vadrózsák* kötete is megjelent, amely szintén felkeltette érdeklődését a népköltészet iránt.

Az említett években, 1863–1865 időszakban sepsiszentgyörgyi tanárként kapcsolatba került, most már gyűjtőként is a népköltészettel. Életében tulajdonképpen az itt töltött két év nyújtott alkalmat arra, hogy „mostani ismereteink szerint” le is jegyezzen néhány népköltészeti alkotást. Olosz Katalin közölte, hogy Vass Tamás Háromszéken nyolc balladát és balladás dalt, egy balladatöredéket, egy kolduséneket és három kortesdalt jegyzett le. Ha szám szerint kevésnek is tűnik ez az eredmény, annál értékesebbek ezek a magyar népköltészet gyűjtésének kezdeti időszakában. Vass Tamás írta le a *Váradai nótáját*, *Kádár Gyuri*, *Bács Jancsi*, *A zsvány felesége*, *Bíró Kata*, *Barcsai*, *Pálbeli Szép Antal*, *Barna Péter* balladákat, valamint a *Dancsuj Dávidról* szóló ballada-töredéket és a *Kalota*, *Kalota*, *hideg havasolja* balladás dalt. Vass Tamás feljegyzésében megörökített egy háromszéki, felsőrákosi történetet, amely külön értéke a balladakutatásnak. Az itteni csárdában megszállva tanúja lehetett annak, amikor két helybeli férfi verseng ballada-elmondással.

Olosz Katalin azt is közölte, hogy a *Csodahalott* balladája első szövege, a *Váradi nótája* első lejegyzése Vass Tamás nevéhez fűződik. A *Bíró Kata* balladájának változatára azóta sem akadtak rá a gyűjtők. Vass Tamás érdeme az is, hogy a népköltészet gyűjtését kiterjesztette újabb műfajokra is, mint a balesetballadára, a koldusénekekre és a kortesdalokra. Mindezekről megállapítható, hogy ha nem is minden felsorolt alkotás, de a döntő többség „Felsórakos folklórkincsének gazdagságát dicséri” (Olosz 2003: 46–59). Ezzel Vass Tamás megnyitotta azt az utat, amelyen az iskola mindmáig halad a folklór gyűjtésében, terjesztésében (Olosz 2003: 46–59).

Nem sokkal később a „tanoda” diákja volt Bodor János. Életrajzát Demeter Lajos, az iskola volt tanulója ismertette (Demeter 2013: 87–89). Bodor János az 1936-ben megjelent könyvében csernátoni gyermekkorára, a szentgyörgyi „tanodá”-ban töltött évekre is visszaemlékezik. Szentgyörgyön tanult 1870 és 1876 között. Leírása folklórtörténeti szempontból is értékes adatokat tartalmaz. Egyik közlése arról szól, hogy egy fegyelmi ügy során milyen, a népdallal kapcsolatos reformtörekvéseket kezdeményeztek az iskolában: „Ez év [1875] szeptemberének volt még egy megrázó eseménye, mely az egész osztálynak »kevésbé szabályszerű« magaviseleti minősítést – és egyszersmind a népdalok énektanításának nevezetes reformot eredményezett. Mikor ugyanis egy verőfényes délutánon, mikor az osztálynak éppen világi énekórája következett, V. Klárka [az igazgató leánya] vidám lepkelebegéssel jött le a kertbe, s babos kötényébe egy lehajló ágról a hamvas besztercei szilvát kezdte szedni. Valamilyik impertinens gyorsan feltalálta magát, s hunyorgatva néhány szót szólott a gyülekező fiúknak, mitől – mint száraz szalmába dobott tüzes kánóctól – gyújtó erővel lobbant fel a nóta:

Bárcsak engem valaki, valaki,
Szilva szedni hína ki, hína ki,
Leszedném a szilváját, szilváját
S megcsókolnám a lányát, a lányát!!

Persze, az utolsó sort már elpirulva, dongókar módjára zümmögték, hogy érthető ne legyen. (Az akkori negyedik gimnazisták ugyanis, bár eléggé kamaszok, de azért nagyon pirulósak voltak.) Bajos volna megállapítani, hogy Klárka bántva érezte-e magát, de mint negyedik polgárista, ő is fülig pirult, és somfordálva húzódott fel a kertből. Mert hát mi tagadás –

rajta is megesett egy kis szándéktalan kacérkodás. Tudniillik – vagy tán inkább nem is illenék – amint felágaskodott a fa ága után, a babos szoknyája alól – Uram bocsásd – kilátszott a bokája, sőt karján is szinte könyéig felcsúszott a blúz-ujj. Ebből a játszi bárányfelhőből iszonyatos vihar kerekedett. Meghallotta és meglátta ugyanis mindezt a folyton spicliske-dő szolga, János. Rögtön ment a tanár úrhoz, és besúgta, hogy a negyedik gimnázisták miféle istentelen nótát énekeltek a kerti nyitott ablak mellett. A legborzasztóbb különben az volt, hogy bizonyára igaz is volt: tényleg énekeltek. És pedig szó sem lehet másról, mert az a tiszteletlenség, hogy: – »bárcsak szilvaszedni hína ki«, kétségtelenül a tanár urat illette, mert az ő kertjébe zengett ki. S hát aztán ki másra szólhatott volna, mint Klárikára, hogy: »megcsókolnám a lányát – még ismételve – a lányát«?! ...

Hosszas kivizsgálás következett, a tanári kar kérdései: »Ki látta meg, hogy Klárika a kertben van? Kinek jött az a gyalázatos gondolata, hogy azt az orcátlan nótát énekeljék? Ki adta meg a hangot? Ki kezdte el az éneket? Ki szennyezte be leginkább azzal az ajkát, ki énekelte legerősebb hangon? És általában hol, kitől, mikor tanulták azt a bűnös nótát?«

A városban többféle vélemény elhangzott az esetről. Egyikük azt mondta: »Ugyan görbült-e meg Klárikának csak egy hajszála is attól az énektől? Miért nem kérdezik meg őt: mire ítélné ő a fiúkat?!«

A fenyegetések idején a szülők kérésére az árszaszéki elnök, a polgármester, a törvényszéki elnök, a kollégiumi gondnok is közbenjárt a büntetés enyhítéséért, s így „A jó énekesek, mivel már csak felbujtottak voltak, magaviseleti osztályzatuknak egy fokkal való lefokozására ítéltettek. Mindazonáltal bölcs előrelátással, hogy az efféle incselkedésnek eleje vétség, szélesebb körű intézkedések is tétetnek. Nevezetesen Málik polgári leányiskola igazgató megkeresendő és felkérendő sürgős intézkedésre, minthogy az efféle dolgok romboló hatása ott is kiütheti a fejét. Ezért a két iskola növendékeinek legyen más-más kimenő órája... Vasárnap pedig a lányok fehérbabos kék egyenruhájukban kissé később vezetessenek fel a templomba, és ott a karzat alatt úgy helyeztessenek el, hogy a fiúk a karzaton ne nézelődhessenek rájuk. De az a főbaj, hogy a tanulók – honnan, honnan nem szedik, de egyre megtanulják, és szíltében éneklük a minden pedagógiai idomítás nélkül termő népdalokat. E tekintetben különben Enyedről terjed a mótely. A kamasz diákok onnan hozták Háromszékre is az újabb nótákat, s megkívántatják ezeket az itteni kisebbekkel is... A pedagógiának ezen segíteni kell... Országos tanügyi megmozdulás

kell itt! Hiszent, amint az erdei szabad forrásokat betömni, a réti virágok nyílását megtiltani nem lehet: éppen úgy nem némíthatók el a népdalok. Ámde mederbe kell szorítani, hogy ne posványosítsák el a gyermeklelkeket. Gyermekük számára újra kell szövegezni azokat... csupán a »legény«, »leány«, »babám«, »rózsám« helyébe az »édesapám«, »édesanyám«, »hű testvérem« szókat kell behelyettesíteni. Milyen épületesen énekelheti akkor minden ifjú a »Szeretnék szántani« dalt, »ha az anyám jönne az ekét tartani.« Vagy ismét: »Ne menj, anyám a tarlóra, Gyenge vagy már a sarlóra.« Hiszen miért ne lehetne sokkal inkább gyenge az öregedő anyám, mint a bizonyára fiatal »rózsám.« (Bodor [1936]: 154–157).

Bodor János könyvében részletesen leírta a korabeli népi viseletet, a gyermekjátékok sokaságát, általában a szokásokat. Azt is, hogy diákkorában a szentgyörgyi iskolában milyen játékokat ismertek (Bodor [1936]: 42–189). Értékes megfigyelést közöl a helyi balladák születéséről is, akárcsak Székely Ádám 1846-ban, amikor arról írt, hogy bármi történik a faluban, azt „már másnap legény, leány faluban, erdőn, mezőn, kutaknál” éneklí (Szakál 2012: 57–58). Bodor János megfigyelése az 1860-as évekre vonatkozik: „Minden aratás megtermi a tél és a tavasz két-három új nótáját. Ezek között mindig akadnak – bár szerzőjük neve ismeretlen marad – bánatos balladák és csipős kuplék. De valóban az élet termi ezeket, és nem csupán költő eszeli ki. Egy szomorú tragédia vagy egy-egy ostorozó gúnyra méltó esemény mindig csak adja elé magát. Aztán urát adni éppen úgy nem lehet, mint például a kártevésnek. Vagy tán nem is egyetlen műhelyből telik ki, hanem itt kifaragják, ott megvasalják, amott kipingálják, és úgy halad kipingálva a nóta szekere, amint az esemény kószál a hír szárnyán, itt is, ott is ráadnak egy ruhadarabot, mígnem egyszer csak a ballada vagy a kuplé kifogástalan ruhájában utazik szántóföldről szántóföldre, olykor át a szomszéd falu határába is, élénkítve az aratás munkáját. N. N. becsületes jóra való gazdát rablógyilkosok pusztították el a torjai úton, mikor eladott két ökrének árával kullogott a városból hazafelé. A márkosfalvi torony gombját felhelyező derék ácslegény nagy bátorságban alászedült, maga is lezuhant az elköszöntött és ledobott porciós üveg után és szörnyethalt. X. Y. istenkáromló embert a Csigolyásban hirtelen leütötte az istennyíla, mikor éktelenül káromkodott, mert már-már száradt szénáját újra leverte egy hatalmas zápor. Vagy más irányban a házsártos, hencegő Áron Gyurkának kissé csúfosan megeresztették az orra vérét a táncban a többi legények, mert ákáciáskodott, kötekedett mindenkivel folytonosan.

Aztán mindenki jól tudta, de mégsem került ki teljességgel, hogy kinek a fokosa vétett úgy rá az orrára, hogy félre ment az egész életére. A felszege Páva Katit, akiről senki sem tudta, hogy miként jut a cifra viganókhöz, amikkel aztán henegeve bosszantja a tisztességes lányokat, egyszer csak rajtacsípték a városban, amint el akart siríteni egy vég selymet a Dávid István úr boltjában. A felső ruháit letépve, egy szál ingben kergették ki a városból, s egy álló hétig bujdokolt a mezőn, hogy senki észre ne vegye, mikor hazalopózkodik a faluba. Mire a falu Kati leányai összeállva együtt mentek a paphoz, kérve, hogy őket keresztelje át valami más névre. Ezek és ezekhez hasonló dolgok csak érdemesek voltak az aratók által kiéneklésre. Előbb – természetesen – a szöveg megszerkesztésére és aztán a dal megnotázására. Így vált valóságos mumus-jelszóvá a megbélyegzésre nem gondoló magaviseletűekkel szemben: »vigyázz, mert veled fognak aratni a nyáron.« Így változott valóságos népitéleti törvényszékké a mező” (Bodor [1936]: 106–107).

Dr. Barabás Samu a SZMK algimnáziumában tanult, 1877-ben a budapesti egyetem bölcsészeti karára iratkozott be. Később levéltárakban dolgozott, 1910-ben a MTA levelező tagjának választotta. Ő gyűjtötte össze a *SzOT* VIII kötetének anyagát, amely sok néprajzi vonatkozású adatot tartalmaz (Barabás 1934).

Erdélyi Lajos szintén a SZMK algimnáziumában tanult, a kolozsvári magyar egyetemen szerzett tanári oklevelet, 1898-ban doktorált. Egy évig a SZMK-ban tanított, az 1899–1900-as tanévben. A budapesti egyetemen a magyar nyelvjárastan és mondattan magántanára. Gyakran írt a székely nyelvjárásról (Erdélyi 1906: 309–344, uő. 1913: 55–57., uő. 1916: 37–46).

Az iskola fejlődése szempontjából fontos esemény az is, hogy 1879. szeptember 15-én, alapos előkészületek után, Cserey Jánosné Zathureczky Emília imecsfalvi gyűjteményét Székely Nemzeti Múzeum névvel a Székely Mikó-tanoda telkén lévő Béli-ház emeleti részén helyezték el, és a székely megyéket és városokat képviselő testület vette át. Az iskola vezetőinek egyik feltétele, hogy „a tárgyak a tanítás céljaira felhasználhatók legyenek” (Domján 1898: 116).

Ettől kezdődően az iskola és a múzeum közösen támogatták egymást: a tanárok önkéntesen vállalták egy-egy részleg irányítását. Arra törekedtek, hogy a diákokat is bevonják a múzeum anyagának bővítésébe, maguk egy-egy tudományág kutatói legyenek. E kapcsolat még inkább kiszélesedett, amikor a minisztérium engedélyével az 1889–1890-es tanévtől a fő-

gimnázium V. osztálya is megnyílt, és 1893-ban már az első érettségit is megtarthatták.

A nagyobb diákok, tanáraik kezdeményezésére 1891. szeptember 19-én megalapították az iskolai önképzőkört, amely kör később, 1904. december 17-én a Kőrösi Csoma Sándor nevét vette fel.

A diákok az önálló alkotások mellett az évente kiírt különböző témájú pályázatokra alapos kutatást igénylő dolgozatot készítettek. A pályázatok között számos néprajzi vonatkozású kiírást is találunk. Legtöbbször külön pontban jelölték meg a népköltészet különböző műfajainak gyűjtését, valamely székely község népviseletének leírását, a székely helynevek rögzítését és magyarázatát stb. Mivel a beadott pályaműveket az iskola könyvtárában nem őrizték meg, így csupán az iskolai értesítőkből közölt adatokra: a pályázati felhívás szövegére, a beérkezett pályaművek címére, az értékelésekre támaszkodhatunk. De ez is bizonyosága annak az iskolai törekvésnek, amely a háromszéki népköltészet, népi szokások, viselet, a helynevek összegyűjtésére irányult.

A népköltészet gyűjtésére ösztönző pályázati kiírás így hangzott: „VII. Székely népdalok, románcok és balladák gyűjteménye.” A pályázatra két gyűjtemény érkezett. Értékelése: „Mindkettő buzgó utánajárásra, szorgalmas gyűjtésre vall, de a II. számú füzet gyűjtője a kitűzött kérdésre nézve tévedésben van, a mennyiben a gyűjteménybe oly darabokat is fölvelt, amelyek már nyomtatásban többször és több helyen megjelentek... Az I. számú gyűjtemény rendszeresebb, több ízléssel és válogatottabb darabokból van összeállítva; gyűjtője arra is ügyelt, hogy lehetőleg új, eddig nyomtatásban meg nem jelent népköltészeti termékekből állítsa gyűjteményét... Írói Benkő Sándor és Nagy Ede VIII. o. tanulók” (*Értesítő* 1897–98: 39). Az értesítőben egyetlen címet sem említettek.

A következő évben is hirdettek hasonló célú pályázatot: „d) Epikai költemény vagy ezek gyűjteménye (románc, ballada, költői elbeszélés...)”, de pályázó nem jelentkezett (*Értesítő* 1898–1899: 100).⁵

Próbálkoztak népregék, népmondák költői feldolgozásával is, amely eljárás a 19. században jelentősen elterjedt a magyar irodalomban. A diá-

⁵ Értesítővel és az évszámmal jelöljük az évente kibocsátott kiadványt: az 1891–1896 között megjelenteket dr. Székely Bendegúz, az 1896–1902 közöttieket Pap Lajos, az 1902–1916 közöttieket Péter Mózes szerkesztette.

kok által beadott dolgozatokban közltekéből nem derült ki, hogy valóban elterjedt népi mondának-e feldolgozása.

Az 1894–1895-ik iskolai évben két népregét is sikerrel dolgoztak fel a tanulók. A II. számú dolgozat egy Sugásra vonatkozó népregét tartalmaz.⁶ A dolgozatról megállapították, hogy „önállóan”, „nem közönséges fantáziával és zengzetes verseléssel” készült. Írója Csákány Sándor VIII. o. t. A VI. számú pályamű erdővidéki népregéről szól, amelynek eseménye a török világban történik, amikor a székely nők hősies harcban legyőzik az ellenséget, megvédik tisztaságukat. Írója Fábián László VIII. o. t. Az értesítőben mindkét dolgozat rövid kivonatát is közlik (*Értesítő* 1894–1895: 79–80).

Több eredménnyel járt a szokások és viselet leírására kiírt pályázat. Az 1907–1908-as értesítőben székely népszokások összegyűjtését kéri a pályázat kiírói. Két tanuló készített dolgozatot: „Az I. számú munka szerzője az ország más vidékén élő barátjához intézett 18 levélben írja le Uzon és Barátos területéről a különböző népszokásokat. Legfőbb érdeme az eredetiség és az élénk előadás.” Írója Kovács Benedek VIII. o. t. A II. számú az előbbinél kisebb terjedelmű: Kézdivásárhely vidéki népszokásokat ír le túlságos rendszerességgel, de sok helyen teljes eredetiséggel” (*Értesítő* 1907–1908: 96–97).

Székely népszokások és babonák a következő évi pályázat témája, két pályamű érkezett. Az I. számú: karácsonyesti népszokásokat tartalmaz, kiegészítve 236 babona leírásával. A II. dolgozatban nyolc népszokás leírása található rövid magyarázatokkal, majd írója közöl még 324 Kovásznán gyűjtött babonát és népies szólást. Az I. dolgozat szerzője Csutak Mihály VII. o. t., a II.-é Kohn Mihály VIII. o. t. (*Értesítő* 1908–1909: 62).

Pályázatot írtak ki ilyen címmel: „Valamely székely közösség népviseletének leírása.” Értékelésekor azt írták: „saját megfigyelése alapján készült, 28 lapon, 16 ábrával írja le a község már-már kihaló félben levő régi ruházatát” (*Értesítő* 1911–1912: 112). A következő évben hirdetett viseletről szóló pályázat szerzője Varga Nándor Lajos, a későbbi európai híró grafikusművész. A homoródszentmártoni viselet leírását a bírálók egyértelműen kiválónak tartják, munkáját a SZNM is külön jutalmazta. Jellegje: „Ami belülről fakad, az ér valamit.” Hajós Imre VIII. o. t. Alsórákos

⁶ Sugás Sepsiszentgyörgytől 8 km-re fürdő- és kirándulóhely.

népviselőt írt le. 53 lapra terjedő dolgozatában mutatta be a férfi és női viseletet, az elkészítés módját, a ruházatkodással kapcsolatos szokásokat. Ez esetben is a SZNM a jutalomdíjat kiegészítette. (*Értesítő* 1913–1914: 35.)

Az ifjúsági önképzőkör vezetői figyeltek a megye határneveinek, helyneveinek összegyűjtésére is. A dolgozatokat ez esetben sem ismerhettük meg, de az értékelésből következtethetünk a diákok nagyfokú érdeklődésére. Az irányító tanárok felhívták a figyelmet arra, hogy térképekkel egészítsék ki a leírásokat, és a nevek eredetét, a hozzájuk kapcsolódó eseményeket, eredetükhöz fűződő mondákat is rögzítsék. Gocz Elek VII. és Pap István VIII. o. t. Nagybacon és Zalán helyneveit gyűjtötte össze. A felsorolt 190 helynév között 20-nak a hozzáfűződő néphagyományait is leírták. Hasonlóan járt el a zaláni határnevek gyűjtője is. Jellegük: „Szép hazám minden völgye-fája, Erdővidék mégis a virága.” Ekkor közölték a következő évi pályázati felhívást is. Bizonyára azért, hogy a nyári vakáció idején is a diákok elkezdhessék dolgozatukhoz az anyag gyűjtését (*Értesítő* 1910–1911: 60–61).

Ezen előrelátásnak meg is volt az eredménye, mert a következő évben a „Székely határnevek” felhívásra öt pályamű érkezett. Az I. dolgozat ismét Nagybaconról szól, most már 320 helynévvel. Jellegje: „Minden szó a nemzet kincse.” Szerzője: Gocz Elek VIII. o. t. A II. dolgozat Alsócsernáton helyneveit ismerteti, az elsőnél kevesebb számban. Jellegje: „Legszébb erény a hazaszeretet.” Készítője: Végh Andor. A III. dolgozat Gyergyóalfalu és Gyergyószentmiklós mintegy 200 helynévét tartalmazza. Írója: Wolmann D. VIII. o. t. A IV. dolgozat írója Sigmond János VIII. o. t.; Lécfalva helyneveit tartalmazza. Az V. dolgozat Barátos község 199 határnévét rögzíti. Szerzője: Kóvári Ármin és Gazda György VIII. o. t. (*Értesítő* 1911–1912: 111–112).

A következő évben Nagy Elek VIII. o. t. Sepsiszentgyörgy 208 helynévét írta le, térkép hozzátartásával, a nevek keletkezése magyarázatával. Jellegje: „Szeresd hazádat!” (*Értesítő* 1912–1913.: 47).

A következő évben készült dolgozatok: I. Dálnok, Papolc, Fotosmartonos helyneveiről szól. Jellegje: „Ha a föld Isten kalapja, Hazánk a bokréta rajta.” Írója: Hadnagy Pál. A II. dolgozat Papolc 311 határnévét térképpel együtt tartalmazza. Jellegje: „Titokzatos létünk céljának akkor felelünk meg legjobban, ha azon a helyen, amelyre a sors állított, tehetségünk szerint fáradunk.” Írója Kelemen Zsolt VIII. o. t. A III. dolgozat szerzője Mihályfalvi István VIII. o. t., aki 68 oldalon Fotosmartonos 269

helynevét írta össze. Jelígeje: „Szébb itt még a fűzfa ág is, mint másutt a gyöngyvirág” (*Értesítő* 1913–1914: 34–35).

Összesítve az eddigieket megállapítható, hogy hét településről a diákok 2007 helynevet gyűjtöttek össze. A szám azért nem pontos, mert egyes közlésekben nem tüntették fel az adatokat.

Minden esetben nem írtuk le a dolgozatok jelígejét, a közöltek beszédes bizonyítékai a kor diákjai gondolkodásának.

A felsorolt pályázatok és pályaművek újabb bizonyítékai annak, hogy kellő irányítással csupán néhány tanuló is jelentős mértékben hozzá tud járulni valamely tudományág gazdagításához.

A folyamatos és eredményesen kibontakozott ifjúsági mozgalom az I. világháború kitörését követően megszűnt. Az 1915–1916-os értesítőben már ezt írták: „Az ifjúsági egyesület a tanárok más irányú terhes elfoglaltsága s a felsőbb oszt. tanulók jórészének katonai szolgálata miatt szünetelt” (*Értesítő* 1915–1916: 22).

A háború befejeztével Csutak Vilmos igazgató folyamatosan azért fáradozott, hogy a háromszéki fiatalok továbbra is minél nagyobb számban középfokú tudásra tehessenek szert, és a sokszorosán megnehezített bejutási feltételek között a tehetséges diákok a román egyetemen folytathassák tanulmányaikat. Az évkönyvekben kevés feljegyzést közöltek az ifjúsági mozgalmakról, pályázatok sem jelentek meg, mégis új formát találtak arra, hogy a diákok az órán kívüli területeken önálló eredményt tudjanak felmutatni. 1936-ban az igazgatóság hirdető könyvben közölte a pályázati felhívást. Magyar nyelvből például ezt írták: A magyar paraszt Móricz Zsigmond műveiben, továbbá: Népköltészeti termékek gyűjtése. Földrajzból: Vidékünk leírása néprajzi szempontból (lehetőleg rajzokkal és fényképekkel) (N. n. [Könczey] 1969: 23).

A két világháború között, majd az azt követő időszakban a SzMK tanárainak jelentős része vagy a korábbi magyar, vagy a Trianon után alapított román egyetemen tanult, ahol – az utóbbin – ritkaság számban tanulhattak magyar fiatalok. Meg kell említenünk dr. László Ferencet, aki 1892-ben iratkozott be a Ferenc József Tudományegyetemre, majd fényes jövőt várt rá ott egyetemi tanárként, azonban 1897-ben lemondott tanársegédi állásáról, és a SZMK-ban pályázat útján elnyert katedráján természetrajzot, földrajzot és számtant kezdett tanítani. 1901-től katedrai teendői mellett az iskolában működő SZNM óra, majd igazgatója. Nevét az erődsdi ásatások tették Európa-szerte híressé, azzal, hogy 5000 éves leletre ta-

lált. László Ferenc a kolozsvári egyetemen Terner Adolf néprajzi előadásait is hallgatta. Bizonyára ez is segítette abban, hogy a SZNM-ban szorgalmazza a néprajzi gyűjtemény gyarapítását. Kapcsolatot tartott a kor jeles néprajzkutatóival, Jankó Jánossal, Herrmann Antallal stb. Gyűjtéseit kiterjesztette Háromszéken kívülre, Udvarhelyre, Csíkra. Csíkbánkfalván, Madarason, Ditróban, a Gyimesekben, Kászonokban számos értékes tárgyat talált. Munkássága közben diákjait is bevonta a gyűjtésbe. A sok név között meg kell említenünk a későbbi mikós tanár, Debreczy Sándor nevét is. László Ferenc tárgyak összegyűjtése mellett arra törekedett, hogy a népi élet minél szélesebb körét őrizze meg. Ezért tehetséges rajzoló diákjait arra kérte, hogy színes rajzokat, tusrajzokat, akvarelleket készítsenek utcarészletekről, épületekről. Segítőkézségével különösen kitűnt a ditrói Bajkó Mihály és a már említett Varga Nándor Lajos. A diákokkal végzett közös munka eredménye, hogy dr. László Ferenc irányításával és személyes gyűjtésével a múzeum 4773 tárggyal gyarapodott. Ő ösztönözte a tanulókat – amint már előbb leírtuk – a határnevek, hiedelmek, népviseletek leírására is (Gazda K. 1978: 64–74). Maga is készített néprajzi dolgozatokat Sepsiszentgyörgy és a megye időjárásáról, a székely kapukról stb. (László F. 1978: 103–112, uó. 113–117, uó. 174–177, uó. 208).

Csutak Vilmos 1878-ban született Zágonban. Diákként bőven megismerte a SZMK belső életét. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti karára, latin–történelem szakra 1898-ban iratkozott be, 1903-ban már a SZMK tanára, majd 1908-tól a múzeum őre is. Sikeresen dolgozott együtt László Ferencsel az iskolában is, a múzeumban is. Mint a SZMK igazgatója (1916–1936) arra kérte a kollégium tanárait, önkéntesen segítsék a múzeum munkáját. Vonatkozott ez a néprajzi részlegre is. 1928-ban írta: „A néprajzi gyűjtemény legelsősorban hivatott arra, hogy a múzeum-tulajdonos és fenntartó székely nép mindennapi küzdelmes életéről, szorgalmas asszonyainak és öntudatos férfainak a lelkében ősidők óta élénken élő, mai mindennapi munkája közben is oly gyakran megnyilatkozó s minden más fajtájú és nem történelmi múltú népétől élesen elváló művészi készségéről hű kifejezést adjon, lehetőleg teljes képet nyújtson s ezzel az egész múzeumnak különleges, önértékű, kifejezetten székely jelentőséget biztosítson” (Csutak 1929b: 23).

Csutak Vikmos nagy érdeme, hogy a múzeum fennállásának ötvenedik évfordulójára felbecsülhetetlen értékű emlékkönyvet jelentetett meg (Csutak 1929a). Az Emlékkönyvről úgy nyilatkoztak: „nyolcszáz oldala

huszonöt év múlva is a Székelyföldre vonatkozó tudományos értekezések legteljesebb gyűjteménye” (Kabay 1955: 162). Kabay Gábor megállapítása mindmáig érvényes. Az Emlékkönyvben megjelent néprajzi vonatkozású írások is annak bizonyágai, hogy Csutak Vilmos a kor legjelentősebb tudósaival tudott kapcsolatot tartani. Tanulmányát itt jelentette meg Kodály Zoltán: *Ötfokú hangsor a magyar népzeneben*; Viski Károly: *A székely nép művészetéről*; Solymossy Sándor: *A székely népballadáról*; Kós Károly: *A székely ház*; Haáz Ferenc Rezső: *Egy székely falu öltözte*; Roediger Lajos: *A Székely Nemzeti Múzeumban őrzött székely eredetű varrottasokról*; dr. Balogh Ernő: *A tulipános ornamentika eredete*; Bogáts Dénes: *Háromszéki helynevek* stb.

Konsza Samu, „az egyik legkiválóbb és -hűségesebb munkatárs és barát”, Csutak Vilmos halálának tizedik évfordulóján, 1946. május 14-én *Az építő* címen a SZMK-ban emlékbeszédet tartott. Ekkor hangzott el: „Ifjú álmok idején tudósnak készült, a sors azonban arra hívta, hogy építő legyen”, továbbá arról is szólt, hogy három-négy ember helyett dolgozott, nagyon értékes művet alkotott.

Csutak Vilmos születésének 90. évfordulóján, 1968-ban az iskolában méltó tisztelettel emlékeztek mindarra, amit a két intézményért és a székelységért tett. A SZMK iskolai folyóirata külön számában többen is emlékeztek alkotó személyiségére. Az iskola volt tanítványa, Egyed Ákos külön kötetet jelentetett meg Csutak Vilmos munkásságát értékelve, Zágomban tiszteletére 2007-ben emlékszobát rendeztek be, 2011-ben az iskola előtti egészalakos szobrát avatták, József Álmos külön képes füzetet jelentetett meg Csutak Vilmos életéhez kapcsolódó fényképsorozattal (Konsza 1946: 41–44, Csutak 1968, *Gyökerek* [2] [17]: 12–60, Csutak 1993, Egyed 1993: 5–104, József 2011).

A SZNM és a SZMK közötti kapcsolat folytatójaként működött a Csutak Vilmos halálát követően 1938-ben kinevezett múzeumigazgató, Herepei János is, annak ellenére, hogy nem volt közvetlen kapcsolata az iskolával. Ő is a Ferenc József Tudományegyetem hallgatója volt, Sepsiszentgyörgyön a mikós diákok bevonásával tovább gyarapította a néprajzi részleget (Sas 1999: 482, 491).

Herepei János munkatársa a későbbi Herder-díjas Balassa Iván, aki a magyar néprajz európai hírű tudósa, a Kriza János Néprajzi Társaság tiszteletbeli elnöke, mintegy 25 néprajzi tárgyú mű szerzője, az 1941–1942-es tanévben a SZMK tanára. Sepsiszentgyörgyi tartózkodása idején az

erdővidéki temetők tanulmányozásába kezdett, munkájához a kollégiumi tanulók segítségét kérte. A háborús viszonyok következtében művéről csak 1962-ben közöltek híradást (Balassa 1962: 217), majd 1992-ben könyv alakban is megjelenhetett *A székelyföldi Erdővidék temetői* címen (Balassa 1992). Ő irányította a múzeum néprajzi részlegét. Tervezte, hogy összegyűjti Erdővidék történeti- és hiedelemmonda kincsét, majd a vidék részletes áttekintését is elvégzi. Foglalkozott a gombfadaragással is (Balassa 1947: 153–158). Nagy figyelemmel követte általában a határon túli magyarság életét, néprajzi vonatkozású kötete is erről szól (Balassa 1989). Külön fejezetben tárgyalta Háromszék vármegyét, bő szakirodalmi felsorolással (204–215), és vizsgálta a népballadákat, a székelyföldi rovásírást, szarvasagancs lóportartókat, a födeles kapukat, a székely szőnyeget stb. (137–146).

Csutak Vilmos igazgatása idején tért vissza szülőföldjére 1925-ben Szászvárosból Konsza Samu a SZMK-ba rendes tanárnak. Bizonyára gyorsan felismerte a nagy lehetőséget, mert már 1927-ben diákjaival hozzákezdett a megye népköltészetének felkutatásához. A tanári szónak értéke, fogantatja, hatása oly erős volt a diákok körében, hogy nyomban hozzákezdtek a közösen kijelölt feladat megvalósításához. Gyűjtés közben egyre inkább láthatták munkájuk értékét a népköltészet gazdagításában. Ha Konsza Samu biztató szava nem talál megértésre a diákság körében, nem tudta volna megjelentetni értékes művét. Így viszont Faragó József megállapításával élve: „ekkor gyűjteménnyel mostanáig egyetlen más romániai magyar lakta megye sem büszkélkedik” (Albert-Faragó 1973: 15).

A *Háromszéki magyar népköltészet* kötet 1957-ben 30 évi gyűjtés eredményeként jelenhetett meg mintegy 1675 népköltészeti alkotással, amelyben a műfajok változatosságát találhatjuk. Számos mese, népbalada, népdal, gyermekjáték, köszöntő, táncszó, közmondás és találós kérdés, sírfelirat, tréfás sírfelirat, verses levél láthatott napvilágot ebben a kötetben (Konsza 1957).

Hadd jegyezzük meg, hogy Konsza Samu is azon mikós tanárok közé tartozott, akik folyamatosan segítették a múzeum munkáját.

Faragó József pedig 1967-ben, Konsza Samu születésének 80. születésnapján így emlékezett osztályfőnökére és tanárára: „Ezren meg ezren vagyunk országszerte, akik az iskolában irodalmat és emberséget tanultunk tőle ... Olyanok is vannak százával, akik az ő buzdítására – vaká-

ciók idején – figyelni és jegyzetelni kezdték szülőfalujuk folklórját, hogy szerény adalékkal mind tovább gyarapítsák magyar irodalomtanárunknak nagy népköltési gyűjteményét ... Konsza Samu pályája is tanúsítja, hogy a munkáját szerető tanár Nagybaconban, vagy Szászvárosban, vagy Sepsiszentgyörgyön: bárhol, mindenütt megtalálja nemcsak élethivatását, hanem hivatását kiteljesítő tudományos munka lehetőségeit is. Mély gyökereket ereszt, és oly magasra nő, hogy akik ismerjük, vagy csak hallottunk felőle, szerető tisztelettel nézünk fel reája” (Faragó 1967: 12–14).

Halálakor, 1971. szeptember 15-én az iskola tantestülete és diáksága főhajtással kísérte utolsó útjára Nagybaconba. Veress Gerzson I. C o. t. *Becsengettek. Dr. Konsza Samu emlékére* című versében ilyen sorokkal búcsúztatta:

katedrának támaszkodva
áll az idők kopjafája
rügyet fakad a kopjafa
csengetnek az iskolába,
- - -

lezárult a ládafödél
diákszívből rakott máglya
eső lába lóg az égből
csengetnek az iskolába
- - -

fut a szekér zúg a csengő
harangszóban ring az ének
fényes égből fehér hó hull
s a kopjafák égig érnek (Veress G. 1971: 99).

A város vezetői tiszteletük jeléül azt az utcát, amelyben lakott, Konsza Samu utcának nevezték el.

A SZNM igazgatásával bízták meg Szabédi Lászlót is, aki 1945–1947 között Sepsiszentgyörgyön tartózkodott. Tanított a SZMK-ban is. Folytatta a népi eszközök gyűjtését, hozzákezdett a háborús bombázások következtében elveszett múzeumi értékek valamelyes pótlásához, beleértve a néprajzi részleget is. Korábban maga is gyűjtött népköltészetet, román népdalokat jegyzett le és fordított magyarra (Szabédi 1945). Innen a Bolyai Tudományegyetemre nevezték ki tanárnak.

Szabédi László eltávozása után a múzeum irányítását 1947-ben Székely Zoltán vette át. Itt dolgozott 1990-ig. A SZMK-ban érettségizett 1930-ban. A kolozsvári román egyetemen szerzett latin–görög–történelem tanári oklevelet, és a SZMK-ban 1944-től megszakításokkal tanított. Ásatásai eredményeként egymás után jelentette meg régészeti dolgozatait, de gondja volt a néprajzi részlegre is, munkatársait a gyűjtemény bővítésére biztatta. 1968-tól újból néprajzi szakembert alkalmaztak a múzeumban, Gazda Klára személyében, aki szintén a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen végzett, majd az egyetem néprajzi szakán adjunktusként és docensként dolgozott. Közismert műve az esztelneki gyermekjátékokról szól (Gazda K. 1980). Székely Zoltán maga is közölt néprajzi vonatkozású írásokat (Székely 1969, uó. 1980: 105–114). Külön kötetben jelentette meg Varga Nándor Lajossal közösen a város építészeti emlékeit (Székely–Varga 1969).

László Kálmán, László Ferenc fia, a SZMK-ban érettségizett 1919-ben. Tanulmányait Kolozsváron folytatta, majd a közgazdasági szakon 1948-ban újabb diplomát szerzett. Háromszék és környéke növényvilágát, különösen a gombákat vizsgálta. Mikológiai gyűjteménye közel 4000 múzeumi értékű darabot tartalmaz. Egyik legismertebb gombaszakértőnek tartották. Cikkei sokaságát jelentette meg a hazai magyar nyelvű folyóiratokban és napilapokban. A gombákra úgy tekintett, mint hasznos növényre, de kellő ismeret hiányában életveszélyes lehet – mondta és írta. Gyűjteményét a SZNM-nak adományozta (László K. 1976–1977: 303–312). Követői László Kálmán néven Gombászegyesületet alapítottak, rendszeresen tartják ma is felvilágosításait megszabott napon és időben.

Imreh Barna 1926-ban érettségizett a SZMK-ban, Kolozsváron és külföldi egyetemeken végezte a teológiát. Néprajzi írásai Alsórákosról szólnak. A település monográfiáját is elkészítette (kézirat).

A kolozsvári egyetem végzősei közül a Sepsiszentgyörgyre kinevezett tanárok egyik része továbbra is foglalkozott a népköltészet gyűjtésével. Harkó Ferenc József 1936-ban a kolozsvári egyetemről földrajz–történelem–néprajz szakos diplomával érkezett a SZMK-ba, korábban ebben az iskolában érettségizett. Ő is már 1937-ben a múzeum munkájának segítségére sietett, és a néprajzos őr feladatát is vállalta. Megírta Uzon járás monográfiáját. Diákjaival helyneveket gyűjtött. Kereste a lehetőséget a II. világháború idején bombatámadás következtében elveszett gyűjtemények pótlására. Az 1955-ben kiadott évkönyvben a múzeumban található varrottasokról írt dolgozatot (Harkó 1955: 59–62). A lakodalmi rigmusokról

írta, hogy 1937–44 között mint fiatal tanár a SZMK tanulóival többször kirándultak a szomszédos falvakban, ahol népdalokat, szokásokat, rigmusokat, sőt néprajzi tárgyakat gyűjtöttek. Gyűjteményük egyik része a háború idején elveszett, újabban továbbra is tanulók segítségével igyekezett pótolni (Harkó 1876–1977: 365–384).

Árvas József szintén a kolozsvári román egyetem történelem–magyar szakán végzett. 1940-ben tanársegéd, majd Szentgyörgyön 1945-ben a múzeum igazgatója. Az 1953-ban alakult Állami Levéltár igazgatójának nevezték ki. A múzeumi gyűjtemény anyagával megnyílt levéltár – amelyben sok néprajzi vonatkozású anyag található – az ország legjelentősebb levéltárai közé tartozott. A múzeum könyvtára és levéltára 1932-ben 227 787 darabot számlált (Egyed 1993: 82.)

Árvas József már diákkorában néprajzi és helytörténeti kutatást végzett. Doktori értekezése a barcasági helynevekről szól. Előszavában a népnyelvet „a magyar néplélek egyik legnagyobb kincse”-nek nevezi (Árvas 1943: 4). Foglakozott hiedelmekkel, babonákkal, kincskeresőkkel (Árvas 1946: 87–90, 96–103). Levéltári kutatások eredményeként közölte az 1854-es Várad József és Bartalis Ferenc vezette háromszéki ellenállási mozgalmat bemutató tanulmányát, a kivégzéseket, börtönbe zárásokat, hivatkozott a történetek megénekléséről szóló nyolc akkor ismert népbalada-változatra (Árvas 1969: 169–192).

Az 1940-es években a diákok körében valóságos népi mozgalom alakult ki. A szünetekben mindennapi vitát jelentett a népi írók körüli nézetek ütközése. Népi írók látogattak az iskolába is. A mindennapi diákelet körében a népdal, a népbalada, a népi szokások előtérbe kerültek, amelllett, hogy folytatódott a háromszéki népköltészet gyűjtése. Népi játékokat, népmesei feldolgozásokat mutattak be műsoros összejöveteleken.

Bizonyos ideig, 1940–1948 között a SZMK-ban tanított Kiss Árpád, aki szorgalmazója, irányítója volt e mozgalomnak. A kolozsvári teológián, majd Hollandiában és Svájcban tanult, 1952-ben a Bolyai Tudományegyetemen pedagógia–lélektan szakos tanári diplomát szerzett. Diákok szereplésével, feleségével, K. Seprődi Annával, betanították Kodály Zoltán *Háry Jánosát*. Sikerrel szerkesztette az egész Székelyföldön terjesztett *Székely naptárt* 1946-, 1947-, 1948-ban. Gyakran dolgozott fel gyermekjátékokra épülő népi jeleneteket.

K Seprődi Anna szintén tanított a SZMK-ban, tanári oklevelet a kolozsvári egyetem magyar–történelem szakán szerezte. Népmeséket, bal-

ladákat dolgozott fel színpadra, és tanítványaival iskolai és városi ünnepeken sikerrel mutatta be. Kedvelt jelenetet készített a Szent Anna-tó regéjéből (K. Seprődi 1946a, uő. 1946b).

Seprődi János eredeti gyűjtése felhasználásával *Székely lakodalmas* című népi játékát a Dózsa György Textilgyár műkedvelői mutatták be, majd *Viszik a menyasszonyt* címmel a marosvásárhelyi Székely Népi Együttes is műsorára tűzte. Balladákat is dolgozott fel színpadi előadásra (K. Seprődi 1969, uő. 1971).

A SZMK növendéke volt Bálint Gyula, aki számos tanulmányban vizsgálta a Székelyföld, elsősorban Kovászna megye népesedési adatait, egészen a 14. századtól (Bálint 1976–1977: 111–119).

Salamon Sándor egyetemi tanulmányait a román egyetemen kezdte, majd 1943-ban magyar–francia szakos tanári oklevelet szerzett. 1945–1956 között a SZMK tanára. Színháztörténeti, szépirodalmi munkássága mellett elkészítette *Réty község tájszótárát*, amelynek egyik része, az A–CS betűig a *Gyökerekben*, majd a D–Ő betűig az *Alutában* jelent meg (Salamon 1968–1969: 12–20; uő. *Aluta* VI–XV).

Kicsi Sándor Dálnokból indult, a VIII. gimnáziumi osztályt a SZMK-ban 1938-ban végezte el, a tanári diplomája megszerzése után 1945–1947 között a SZMK-ban tanított, majd Magyarországra távozott. 1958–1980 között a MTA Lexikonszerkesztőségének igazgatója. Irányította a *Magyar Irodalmi Lexikon*, a *Magyar Életrajzi Lexikon*, a *Magyar Néprajzi Lexikon* stb. megjelentetését. Közreműködött a SZNM 1929-ben megjelent emlékkönyvének újabb kiadásában. Diákkorában Dálnokban balladákat gyűjtött, amelyek a *Háromszéki magyar népköltészet* kötetben jelentek meg.

Egy ideig a SZMK-ban tanult, Konsza Samu tanítványa volt Kós Károly és Faragó József. Mindketten a kolozsvári egyetemen hallgatói, ott Gunda Béla tanítványai voltak. Gunda Béla korán felismerte érdeklődésüket, tehetségüket, és támogatta a néprajzi pályán indulásukat.

Kós Károly 1935 és 1939 között a SZMK-ban tanult, majd a kolozsvári és budapesti egyetem hallgatója volt, 1944-ben Kolozsváron történelem–földrajz szakos tanári diplomát szerzett, néprajzból doktorált, 1955–1959 között a Bolyai Tudományegyetem előadó tanára, később a MTA külső tagja lett. A népi mesterségekről, táplálkozásról, viseletről, építészetről, társadalmi viszonyokról mintegy 14 kötete és számos tanulmánya jelent meg. Közülük kettőt említünk (Kós 1972a, uő. 1972b).

Faragó József 1941-ben érettségizett a SZMK-ban, amely iskolát mint 1940-ben Brassóból menekült diák, mindig második otthonának tartott. A Ferenc József Tudományegyetemen Gunda Béla tanítványa és tanársegéde volt, 1945-ben doktorált, majd a Bolyai Tudományegyetemen sok diákjával megszerettette a népköltészetet, gyűjtéseibe is bevonta a hallgatók egyik részét. A MTA külső tagja. Élete összefoglalása a *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.* kötetében jelent meg (Albert 2012: 367–398). Faragó József mintegy hatvan éven át meghatározó kutatója volt a romániai magyar folklórnak, kapcsolatot alakított ki az európai folkloristákkal, munkás életművének bizonyosága a mintegy 700 tételből álló bibliográfiai közleménye (Faragó 1998. 3–4). Csupán néhány háromszéki vonatkozású mű: Faragó 1969: 579–589, uő. 1972: 38–40, uő. 1973a: 49–51, uő. 1973b, uő. 1977d: 98–117, uő. 1977e: 372–388, uő. 1989: 505–508, uő. 1990: 510–515, uő. 1992a: július 11, uő. 1992b: 83–86, uő. 1998a, uő. 1998b.

Hervai Zoltán a SZMK-ban 1938-ban érettségizett, a bukaresti, majd a budapesti egyetem hallgatója. Rajztanár az iskolájában. Az ő irányításával az 1970-es években készítették a diákok a folyosón elhelyezett, ma is látható székely mintás kazettákat. Minden évben iskolai kiállítást rendezett a diákok önálló munkáiból, közöttük a népi mintás kézimunkákból.

Kovács Sándor szintén a SZMK-ban érettségizett, a Bolyai Tudományegyetemen biológia-kémia tanári diplomát szerzett, majd iskolájában tanított 1961-ig, amikor a SZNM munkatársává nevezték ki. Számos folyóiratban ethnobotanikával, néprajzzal kapcsolatos tanulmányokat, cikkeket jelentetett meg (Kovács 1969, uő. 1972). Kónya Ádámmal közösen írták le a Rétyi-nyírt (Kónya–Kovács 1970).

Szintén a Bolyai Tudományegyetemen, az orosz szakon végzett Eröss János, aki a SZMK-ban tanár volt 1955–1958 között, amikor az 1956-os események miatt lefoglalták. Szabadulása után a SZNM restaurátoraként dolgozott. Tanárként az akkori Székely Népi Csoport állandó segítője volt. A múzeumi évek alatt csontfaragványjaival vált ismertté. A székely népi élet részeit, számos népballada fontosabb mozzanatait faragta csontba. A népi írásbeliséghez szolgáltatott adatot (Eröss 1970: 413–415), és leírta a bélafalvi olajütőt, amelyhez hasonlót találni akkor már nagy ritkaság számba ment (Eröss 1969: 287–290, uő. 1970: 413–415).

Egyed Ákos 1948-ban a SZMK-ban érettségizett, és a Bolyai Tudományegyetemen szerzett 1952-ben történelemtanári oklevelet. Műveiben

a népi élet számos területével foglalkozott. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöke volt és a MTA tagja. Néhány művét említjük meg: Egyed 1968: 743–750, uő. 1972, uő. 1974–1975: 73–84, uő. 1995: 51–56).

Ugyanebben az évben, 1948-ban érettségizett a SZMK-ban Domokos Géza. Egy évet a Bolyai Tudományegyetemen tanult, majd a moszkvai Maxim Gorkij Irodalmi Intézetben fejezte be tanulmányait. 1970-ben a Kriterion Könyvkiadó igazgatójának nevezték ki. Sok más érték megvalósítása mellett a nemzetiségi öntudatot erősítette az általa irányított néprajzi, népköltészeti művek kiadásával.

Veress Dániel szintén 1948-ban érettségizett a SZMK-ban, majd a Bolyai Tudományegyetemen filozófia szakon tanult. A szépirodalmi, kritikai munkássága mellett figyelemmel követte a város művelődési életét, a népi mozgalmakat, vizsgálta a székely népnyelvet (Veress D 1972).

Tampa Ernő 1950-ben érettségizett a SZMK-ban, majd a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskolán agrármérnöki diplomát szerzett. A *Megyei Tükör* munkatársa. Cikkeiben a falu életét mutatta be. Foglalkozott Kovászna megye gyógynövényeivel is. 1992-ben ő szerkesztette a *Moldvai csángó kalendáriumot* (T. E.[Tompá] 1971, Tompa 1972, Fülöp [Tompá] 1976).

A SZMK-ban az 1950-es években érettségizett, majd a Bolyai Tudományegyetemen államvizsgázott Kónya Ádám földrajz–földtan, Kisgyörgy Zoltán geológia–földrajz, Gazda László földrajz–geológia, Gazda József magyar nyelv és irodalom, Fábíán Ernő történelem–filozófia szakon.

Kónya Ádám tanárként rendszeres kirándulásokon ismertette meg tanítványaival Erdély tájegységeinek népi életét, mint a Népi Művészeti Iskola igazgatója számos népművészeti kiállítást szervezett, 1990-től 2008-ig a SZNM igazgatója. Figyelemmel követte és elősegítette a néprajzi részleg működését, újabb szakemberrel bővítette ezt az osztályt Szőcsné Gazda Enikő, Demeter Éva, Kinda István és mások személyében. A *Megyei Tükör*ben 1969 és 1970 között sorozatban jelentette meg a megye falvainak tömör leírását. Számos helytörténeti tanulmány szerzője (Kónya 1972: 329–334, Boér–Kónya 2002: 115–162, Kónya–Kovács 1970).

Kisgyörgy Zoltán kiváló, népszerű újságíró. Talán nincs is közösség Háromszéken, amelyről kisebb-nagyobb írást ne közölt volna. Cikkeit a népi élet sokoldalú vizsgálata jellemzi. Külön kötetben mutatta be Kovászna megye településeit (Kisgyörgy 1974: 7, uő. 1990: 10–11, uő. 2001).

Kisgyörgy Benjamin, Zoltán öccse. Számos ismertetőt jelentetett meg a *Megyei Tükör*ben a város és környéke múltjáról. Kossuth Lajos és Sep-

siszentgyörgy kapcsolatáról a *Gyökerekben* írt ismertetőt (Kisgyörgy B. 1972: 75–78, uó. 1999). Önkéntesen elkészítette a város temetőjében nyugvó volt tanárok kopjafáját.

Gazda László megírta a Sepsiszentgyörgyi Dózsa György Textilgyár monográfiáját, belőle részletet mutatott be a *Korunkban* (Gazda L. 1980: 920–924), helytörténeti írásokat közölt, gyűjtötte a moldvai csángók népköltészetét. Testvére Gazda József, aki a művészeti életről szóló kötetei mellett sajátos módon írt a népi életről, mesterségekről (Gazda J. 1977: 53–54, uó. 1979: 189–201, uó. 1980, uó. 1984: 50–56, uó. 1993).

Fábián Ernő a Kovásznai Líceum tanára, majd igazgatója. Számos társadalmi, világnézeti írása mellett vallástörténeti, néprajzi vonatkozású cikket is írt (Fábián 1995: 47–49).

Beder Tibor szintén a SZMK-ban érettségizett, majd tanulmányait a BBTE-en fejezte be. Gyalog tett meg mintegy 2800 km utat, felkereste Törökországban Magyarfalut. Mintegy kilenc könyv szerzője. Részletesen leírja törökországi útját (Beder 2001).

Cserey Zoltán 1957-ben érettségizett a SZMK-ban, majd a BBTE-en történelmitanári oklevelet szerzett. Tanárság után 1966-tól a SZNM muzeológusa. Tanulmányaiiban a mezőgazdasági kérdésekkel (Cserey–Kozák 1971: 87–96), faluközösségek életével foglalkozott (Cserey 1980: 127–154, uó. 1984: 140–145). Cikksorozatban mutatta be a megye településeit a *Háromszékben* 1992–1994 között. József Álmossal közösen jelentették meg *Sepsiszentgyörgy képes krónikáját* (Cserey–József 2002).

Kozák Albert muzeológus, majd a SZMK tanára. Cserey Zoltánnal vizsgálták az 1945-ös földreformot.

Czegő Zoltán a SZMK-ban 1955-ben érettségizett, majd a BBTE pedagógia–lélektan–magyar szakán államvizsgázott. Kiváló költő, regényíró, a *Megyei Tükör* alapító tagja. Közben tanított is a SZMK-ban. Számos írásában mindig tisztelettel ír iskolájáról. 1967-ben verssel köszöntötte a 80 éves Konsza Samut, szintén verssel emlékezett az intézet kiváló igazgatójára, Csutak Vilmosra, amikor az iskolában születésének 90. évfordulóján méltattuk mind az iskolai, mind a múzeumi jelentős tevékenységét. Ő írta az iskola himnuszát is. A megyei újságban megjelent írásaiban számos település belső életét vizsgálta, bemutatta a falvak mindennapjait, népi szokásait (Czegő 1970: február 20.).

József Álmos 1959-ben érettségizett a SZMK-ban. Az iskola matematika tanára volt egészen nyugdíjba vonulásáig. Diákkorától foglalkoztatja a

város és környéke néprajza. Képeslap- és fényképsorozatokkal illusztrálja a történelmi eseményeket és a települések népi életét. Gyakran ismeretők sorában, képeslapjai és fényképei felhasználásával mutatja be a város kiemelkedő eseményeit, fontos emlékhelyeit. Olyan emlékeket idéz, amelyek a lakosság körében rég feledésbe merültek. A Cserey Zoltánnal kiadott, a város történetét bemutató könyvükhöz csatolt táblázatból kitűnik, hogy Sepsiszentgyörgyön 1920–1940 között egyetlen utca neve sem lehetett magyar (József 2003, uő. 2008, Cserey–József 1995, uők. 2002).

1961-ben érettségizett a SZMK-ban Szánthó Anna, aki a BBTE-en magyar szakon szerzett tanári diplomát, egy ideig iskolájában tanított. Diákjaival Kászonban néprajzi tábort szervezett. Az akkor gyűjtött balladák megjelentek a csíki balladákat tartalmazó kötetben (Albert 2004).

A következő évben érettségizett szintén a SZMK-ban húga, Száthó Vilma, Kósáné, aki a BBTE-en filozófia szakon végzett. Szociológiai és néprajzi kutató, szakíró. Írásaiban a társadalmi változásokat, annak a mindennapi életre, kialakult szokásaira való hatását vizsgálja. Kovászna és Hargita megye hímzész kultúrájával, örökösödéssel, lakásberendezésekkel, a székely és csángó népviselettel foglakozott. Jelenleg Amerikában él (Kósza-Szántó 1974–1975: 197–205).

Tulit Ilona a BBTE-en 1966-ban magyartanári oklevelet szerzett. Különböző iskolákban tanított, Sepsiszentgyörgyön a magyar szakos tanárok tanfelügyelője volt, majd az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségének elnökévé választották. Tankönyveket írt, Nagy Rozáliával közösen szerkesztették a *Tulipán Füzeteket*, amelynek első száma már 1989 decemberében megjelent. Döntő többségben néprajzi írásokat közöltek (Nagy–Tulit 1989–1993).

Péter Sándor a BBTE magyar nyelv és irodalom szakán 1964-ben végzett. Több középiskolában tanított, a Kós Károly Szakközépiskola tanára. A *Megyei Tükör* napilapnak is munkatársa volt 1989-ig. Diákjaival maga is gyűjtött népköltészetet, megjelentette a székelykeresztúri diákok korábbi népköltészeti gyűjteményét (Nagy–Péter 2006).

Bíró Béla 1965-ben érettségizett a SZMK-ban. A BBTE-en román–magyar szakon államvizsgázott. 2002 óta az irodalomtudományok doktora, a Sapientia Magyar Tudományegyetem docense. Már diákkorában Kántor Lajos, a *Korunk* szerkesztője felfigyelt tehetségére (Kántor 1964: 691). Mint a *Megyei Tükör* munkatársa cikkeiben a népi élet számos eseményét megörökítette (Bíró 1974. január 20.).

A SZMK-ban 1971-ben érettségizett Boros Judit. Jelenleg a Nemzeti Galéria képzőművészeti kutatója. Már középiskolás korában érdeklődött a népi díszítőművészet iránt, gyűjtötte, rajzolta a népi bútorokat, a tulipános ládákat. Gyűjtése rajzai a *Gyökerek*ben is megjelentek. A kézdiszentléleki népdalokat tartalmazó füzetben több rajza található. Belső oldalán olvasható: „Rajzolta saját gyűjtése alapján Boros Judit XII. o. tanuló (Sepsiszentgyörgy, 1. sz. Líceum).” A füzet végén Boros Judit rövid összefoglaló ismertetőt írt *Csomortáni tulipános ládák* címen (Benczédi 1970, Boros 1971, uő. 1972: 36–38).

1972-ben érettségizett a SZMK-ban Kádár Gyula. A BBTE-en történelem szakos tanári diplomát szerzett. Egy ideig a SZMK tanára. Szerkesztette a *Történelem*, majd a *Történelmi Magazin* című folyóiratot, amely kitűnő anyagot szolgáltatott a diákoknak, de kellő támogatás hiányában 2012-ben megszűnt. Műveinek döntő részében a székelység múltjával foglalkozik. Már diákkorában írt szülőfaluja történetéről (Kádár 1971a, uő. 1971b, uő. 1972: 111–112, uő. 2010, uő. 2012).

Székely Zsolt 1973-ban érettségizett a SZMK-ban, a BBTE-en 1978-ban történelem–filozófia szakon szerzett tanári oklevelet, 1997-ben doktorált. Jelenleg a BBTE Sepsiszentgyörgyre Kihelyezett Tagozatának tanára. Már diákkorában történelmi emlékekkel foglalkozott, ismertetőket írt az iskolai folyóiratban (Székely 1972: 73–74). Művei közül néprajzi szempontból is kiemelkedő a Csernáton községről szóló. Az előszóban írta: „... egy táj, mely ma valakinek szülőföld, és vére hosszú száz esztendők vér szerinti felmenőinek kötése köt hozzá, mindazon régi közösségeknek is a földje volt, akiről írott szó öröksége nem maradt ránk, és csak az akkor éltek életének és halálának emlékeivel keveredtek el benne véreink életének és halálának emlékei.” Egyben falutörvényeket vizsgál, számos vetületét tárgyalja a település népi életének (Székely Zs. 1972: 73–74, uő. 2007: 9, 20–30).

Szintén 1973-ban érettségizett a SZMK-ban Demeter Lajos. Jelenleg a Kovászna Megyei Bod Péter Könyvtár munkatársa. Diákkorától a temetők világát vizsgálta, alapos kutatással talált rá különböző korok jeles személyiségeinek elfeledett sírjaira. Számos történelmi emléket tárt fel, tanulmányok és cikkek sorát közli különböző folyóiratokban. Legutóbbi könyvében a város személyiségeit lexikon-szerűen mutatja be. Ilyen feladat elvégzésére ritkán vállalkozik egyetlen személy (Demeter 2007: 90–112, uő: 2013).

Tana Gyula 1978-ban érettségizett a SZMK-ban. Diákként szívesen keresgélte régi iratok között. Véletlen folytán került kezébe az a *Nyugtatvány*, amelyet Kriza János bocsátott ki 1843-ban előfizetők toborzásáért a *Vadrózsákra*, s amelyre mintegy 135 esztendő után először sikerült rátalálni. 2001-ben szintén véletlen folytán a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban találhattunk második példányára (Tana 1978: 47–49, uó: 1979: 59–61).

Fekete Réka a SZMK-ban tanult, a BBTE-en államvizsgázott, kutató-mérnöként dolgozott. 1991-től a *Háromszék* napilap munkatársa. Cikkeiben rendszeresen ír a néprajzi eseményekről, könyvek megjelenéséről, szokásokról (Fekete 1999, uó. 2005, uó. 2011).

A SZMK-ban 1979-bn érettségizett Berde Mária és Péter Júlia. Mindketten folytatták a helynevek gyűjtésének hagyományát, diákkorukban házi dolgozatként gyűjtésüket elkészítették, majd nyomtatásban is megjelentették. Péter Júlia a BBTE-en magyar–francia szakon végzett (Berde 1976–1977: 419–434, uó. 1978: 61–66, uó. 1979: 225–228, Péter 1979: 69–72).

Pál Judit 1980-ban érettségizett a SZMK-ban, majd a BBTE történelem–filozófia karán szerzett tanári oklevelet, 1998-ban doktorált *Városfejlődés a Székelyföldön* dolgozatával. Jelenleg docens a BBTE-en, az újkori történelem tanszéken tanít. Számos népélettel kapcsolatos tanulmánya jelent meg (Pál 2007: 47–78, uó. 2003).

Kozma Csaba 1993-ban érettségizett a SZMK-ban. A BBTE filológia karán államvizsgázott, majd doktorált, Bodokon tanár és a BBTE sepsiszentgyörgyi kihelyezett tagozatán működő Közigazgatási Tanszék oktatója. Nyaranta részt vesz az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége által szervezett táborok vezetésében, társsal szerkesztette a *Háromszékiek Háromszékről* című kötetet, amely a Háromszéki Magyarok Világtalálkozójára jelent meg (Cziprián-Kovács–Kozma 2007).

Több száz házi dolgozat közül, amelyekben a diákok szülőfalujuk leírását végezték el, népi szokásokat, a népköltészet különböző műfajait rögzítették, külön is meg kell említenünk Albert István és Dani Árpád dolgozatát. Két nyáron át kerékpárral járták végig a megyét, előtanulmányozás után felkeresték a várakat és vártemplomokat, alaprajzokat, fényképeket készítettek, leírták a várak történetét, majd a hozzájuk fűződő mondákat is rögzítették. Gyűjtésükről gyakran tartottak vetítettképes előadásokat diákoknak, felnőtteknek is (Albert–Dani 1970–1971). (A dolgozatok Albert Istvánnál találhatók).

A SZMK-ban – a 19. században kialakított hagyományokra alapozva – a tanulók önálló munkáinak közreadásáért *Gyökerek* címen iskolai folyóirat jelent meg. Kezdeményezői az 1966–1967. iskolai év őszén a XI. A osztály tanulói voltak. Az első szám kézírásban, a következők a 24-ikig gépelve, majd a 47-ik számig nyomtatva jelentek meg – mintegy 1000 példányban. 1980-ban betiltották Ez a folyóirat egy-két szám kivételével mindig közölt mutatóványt a diákok népköltészeti gyűjtéséből. Csak balladát 193-at mutatott be, amelyek között néhány a gépelt, majd a nyomtatott számban is megjelent. Helyet kaptak a folyóiratban a népköltészet más műfajai is: népdalok, népmesék, közmondások, találós kérdések, népi szokások, lakodalmas leírások, kurjantások, táncszók, verses levelek stb. A tanulók fordításban is közöltek a világ népeinek meséiből.

5. A folklór terjesztése szempontjából fontos szerepet töltenek be az énekarok, zenekarok. A SZMK-ban már a kezdet idején – követve az erdélyi iskolák eredményeit – találunk adatokat működésükről. Alig nyílt meg a középiskola, már 1862-ben Zayzon Ferenc énekkart alakított (Berde 1980: 33), az 1870-es évekből néhány népdal énekléséről is találunk feljegyzést. A század folyamán több zenét értő, de nem zene szakos tanár lelkes munkájának köszönhetően az iskolának 1889-ben már három énekkara alakult, és a „száz tagból álló kar igen szép hangszínezéssel, páratlan fegyvelmezettséggel” énekelt (Berde 1980: 38).

Az iskolában 1895-ben zenekar is alakult mintegy húsz taggal, amely önállóan is, az énekkarral közösen is szerepelt a diákok és a város közönsége előtt (Berde 1980: 43). A 20. század elején az iskola énekkara továbbra is száznál több tanulóval működött. Beőr Kálmán zenetanár klasszikus zeneszerzők művei mellett népdalokat is tanított (Berde 1980: 52). Bizonyára hatással volt az iskola zenei nevelésére is, hogy a városi Magyar Dalárda az 1920-as, 1930-as években egyre gyakrabban szerepelt népdalok feldolgozásával Kodály Zoltán, Bartók Béla gyűjtéséből.

A város zenei életében kiemelkedő és emlékezetes esemény volt Bartók Béla 1927. március 2-i szereplése a SZNM dísztermében. Mivel néhány napig Sepsiszentgyörgyön tartózkodott, kapcsolatba került a SZMK tanáraival is, sőt mivel itt-tartózkodása idején népdalokat is gyűjtött, Dániel Viktor, az iskola tanára arra emlékezett, hogy „a kollégium konviktusából sorra kirendelték hozzá a cselédlányokat, hogy énekeljenek neki. Sok népdalt jegyzett le tőlük, köztük olyanokat, amelyeket tudományos szem-

pontból is jelentékenynek talált.” Bartók Béla műsorában a klasszikus zeneszerzők mellett szerepelt: *Este a székelyeknél, Medvetánc, Siratóének, Tizenöt magyar parasztdal*, Kodály Zoltán *Székely keserves* című műve (Berde 1980: 78).

A SZMK zenetanárának Bágya Andrást 1932-ben nevezték ki, aki 1944-ig sikerrel irányította az iskola ének- és zenekarát. „Vezetése mellett éri el az énekkar a legmagasabb színvonalat.” A műsorban egyre több Kodály és Bartók mű szerepelt: *Esti dal, Székely fonó, Köszöntő, Egyetem-begyetem* stb. 1942-ben így írtak az iskola kórusáról: „A Mikó Kollégium legszebb hagyománya a népzene művelése.”

A SZMK zenei életében emlékezetes esemény volt, hogy 1943-ban az iskola énekara először Debrecenben, majd Budapesten nagy sikerrel szerepelt (Berde 1980: 61–62). Sepsiszentgyörgy zenei életének részletes bemutatására Berde Zoltán, a SZMK tanára vállalkozott (Berde 1980: 35–89).

A II. világháborút követően Kiss Árpádné Seprődi Anna rendezésében, Kiss Árpád és Salamon Sándor segítségével az iskola diákjai mutatták be Kodály Zoltán *Háry János* c. művét. A zenekart Molnár Károly, az iskola zenetanára vezényelte.

A SZMK-ból indulva, a *Háry János* főszereplője, Hubesz Valter, aki 1948-ban érettségizett, Kolozsváron a Zeneművészeti Főiskolán tanult, majd tanulmányait Bukarestben fejezte be. 1956–1970 között a Marosvásárhelyen működő Székely Népi Együttes karmestere volt. Művei közül megemlítjük a *Viszik a menyasszonyt*, amelyet Marosvásárhelyen mutattak be, és korábban, 1956-ben a sepsiszentgyörgyi Dózsa György Textilgyár műkedvelői adtak elő K. Seprődi Anna szövegkönyve alapján. A *Rózsa, rózsza, piros rózsza* népköltészeti gyűjteményét 1957-ben jelentette meg (Hubesz 1957).

A SZMK-ban 1954-ben alakult Székely Népi Csoport kiváló népdal-énekes volt Vargha Piroska, aki 1960-ban érettségizett, majd Kolozsváron tanult, a későbbiekben híres operaénekesnő. A következő időszakban szintén az iskola tanulója volt a kiváló balladaénekes, Kósza Teréz.

Időközben hosszabb-rövidebb ideig az iskola énekkarát Ferencz Jenő, Orbán Dezső, Balázs Zoltán, László Éva vezette, akik rendszeresen népdalokkal szerepeltek különböző előadásokon.

Az iskola életében kiemelkedő eredményt mutatott fel az 1950-es években Maxim Éva, aki a kolozsvári Zeneművészeti Főiskolán szerzett tanári oklevelet, a Mikóban kiváló eredménnyel tanította a népdalokat. Tanári

pályájának nagyszerű eredménye volt az általa előkészített Kodály-est, amelyen a *Mátrai képektől* elkezdve számos művét mutatták be Kodály Zoltánnak. Meghívottként szerepelt a Zeneművészeti Akadémia tanára, Deli Szabó Géza és Vargha László operaénekes.

Az 1960-as évektől kezdve sok sikert ért el az iskola ének- és zenekara Dancs Árpád vezetésével, aki a SZMK-ban érettségizett 1963-ban, tanulmányait Marosvásárhelyen és Bukarestben folytatta.

Napjainkban szintén sikerrel szerepel az iskola énekkara itthon és külföldön Dombora Anna vezetésével.

6. Az iskolában kevésbé volt hagyománya a népi táncoknak. Gyermekek-játékokat ugyan sorban mutattak be, de a népi táncok tanítására korábban nem került sor. A folyamatos tanítását alulírott 1954 őszén kezdte, aki mind a csíkszeredai, mind a Bolyai Tudományegyetemen a népi tánc csoport tagja, egy ideig irányítója volt. Az egyetemen megkezdte a népi táncok gyűjtését is. Irányításával sepsiszentgyörgyi két líceum diákjai 1954 decemberében már teljes estét betöltő műsort mutattak be. A zenekart kezdetben Kelemen József, majd Berde Zoltán irányította, a műsorok összeállításában és a humoros számok betanításában részt vett Eröss János, aki szintén a Bolyai Tudományegyetemen végzett. A plakáton így szerepelt: A sepsiszentgyörgyi 1. sz. Középiskola (volt Székely Mikó Kollégium) Székely Népi Csoportja. Műsorában a táncok mellett ballada-feldolgozás, balladaéneklés, szóló énekek, anekdoták szerepeltek. Műsorukat a rajoni, tartományi ünnepeken és versenyeken számos alkalommal bemutatták, bejárták a környező falvakat, meglátogatták a csíkszeredai, kézdivásárhelyi líceumot, 1956 szeptemberében fogadták a berettyóújfalui iskola kultúrcsoportját, a viszontlátogatásra októberben került volna sor.

A Székely Népi Csoport további működését Demes Gabriella irányította, aki szintén a csíkszeredai gimnázium és a Bolyai Tánc csoport tagja volt, majd a folytatók közé tartozott Komán Árpád. A román csoportot Bulat Ana és Murza Adela irányította. Előpatakon görög menekültek tartózkodtak, a fiatalok a SZMK-ban folytatták tanulmányaikat, ünnepeken bemutatták a görög népi táncokat is.

1968-ban a SZMK orosz katedrájára nevezték ki Péter Albertet, aki diákkorában a székelykeresztúri gimnázium, majd a Bolyai Tudományegyetem tánc csoportjának tagja volt. Nyomban hozzákezdett a népi táncok tanításához, s ezt eredményesen folytatta nyugdíjba vonulása után is.

A SZMK-ban új, teljes estét betöltő műsort állított össze. Munkájához kitűnő segítséget kapott – a korábban említett – Dancs Árpád zenetanártól, aki a táncokhoz szükséges zene- és énekszámokat válogatta, a népdalokat zenekarra dolgozta fel. A táncjátékok és külön ének- és zenekari számok mellett gyakran bemutattak színpadra alkalmazott népballadákat. Mindenekelőtt nagy sikere volt *A halálra táncoltatott leány* ballada táncfeldolgozásának, valamint *A szökött katona*, *a Kőműves Kelemenné*, *Balog Józsi*, *Budai Ilona*, *Bíró Szép Anna* balladajeleneteknek. Műsorukkal Kovászna megye majd minden településén szerepeltek, bejárták Erdély jelentős részét, eljutottak Moldvába, Havasalföldre. Külföldi szerepléseikkel sok barátot szereztek az iskolának, a megyének (Péter 2001).

A későbbiekben a csoportok volt tagjai hol további szereplésekkel, hol népi műsorok összeállításával, hol táncok tanításával ápolták továbbra is a népi hagyományokat.

*

Összegezőként említsük meg: legnagyobb érdeme a kolozsvári egyetemnek, hogy közel 150 éven át, a maga tudományos ténykedése mellett, táplálta hallgatóiban a néprajz iránti érdeklődést. Az Erdély különböző helységeibe érkező tanárok – vagy más területeken elhelyezkedők – lehetőséget kerestek és találtak a magyar néprajz további bővítéséhez.

Ez alkalommal egyetlen középiskola hozzájárulását próbáltuk megközelítőleg ismertetni mind a szellemi, mind a tárgyi néprajz gazdagításához. A SZMK-ban – rövid megszakításokkal – 1862 óta rendszeresen gyűjtöttek és terjesztették a népköltészetet. A diákok gyűjtéséből megjelent három kötet: egyik szinte minden műfajából közölt gyűjtést, a másik kettő népballadákat tartalmaz. Megjelent egy személyi monográfia is, majd hat kötetben gyimesi csángó hagyományokat közöltek. Az iskolához is köthető a SZOT VIII. kötete. Számos tanulmányt jelentettek meg a népköltészetéről.

Diák fedezte fel az elveszetnek hitt *Nyugtatványt*, amelyet Kriza János 1843-ban a *Vadrózsák* megjelentetéséért bocsátott ki. A helynévkutatás eredményeként három házi dolgozat anyaga nyomtatásban is megjelent. Az iskola kultúrscsoportjai folyamatosan népszerűsítették és terjesztették a magyar-székely népi alkotásokat. A diákok a tárgyi néprajz adatait is gyarapították.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a SZMK-ban olyan időszakban helyezték előtérbe a hagyományok tiszteletét és művelését, amikor általa jelentős mértékben lehetett erősíteni a nemzetiségi öntudatot.

Szakirodalom

ALBERT Ernő

1969 *A sepsiszentgyörgyi 1. számú Líceum monográfiája*. Sepsiszentgyörgy (k. n.)

1980 Újabb műfajokra is figyelünk. Sepsiszentgyörgyi Matematika-Fizika Líceum. *Művelődés* XXXIII. (5) 35–39.

1994 Néprajz a Székely Mikó Kollégiumban. In: Kelemen József (szerk): *A Székely Mikó Kollégium Emlékkönyve 1859–1994*. Sepsiszentgyörgy, 130–139.

2001 Kriza János – *Nyugtatóvány*. SÁLvt F. 74. *Cserey Emília iratai* XXXI. csomag 1843–1863. 1.

2004 *A halálra táncoltatott leány. Csíki népballadák*. Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy

2011 Kriza János születésének 200. évfordulójára. In: *Acta Siculica 2011*. Székely Nemzeti Múzeum–Muzeul Național Secuiesc, Sepsiszentgyörgy–Sfântu Gheorghe, 667–687.

2012 Faragó József (1922–2004). In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20. A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 367–398.

ALBERT Ernő – FARAGÓ József

1973 *Háromszéki népballadák*. Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

ALBERT István – DANI Árpád

1970–1971 *Kovászna megye várai és vártemplomai I–IV*. (kézirat)

ÁRVAY József (bevezette és magyarázatokkal közzéteszi)

1943 *A barcasági Hétfalu helynevei*. Erdélyi Tudományos Intézet, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár

1946 *Az ozsdolai kigyógyermek. Élőerdő élőföld, közelő erdő, közelőföld*. *Erdélyi Múzeum* LI. (1–4) 87–90.

- 1947 Az üver tájszó mai gyergyói jelentése. Szentivánnapi népszokásaink legrégebb említése. Székely kincskeresők hiedelmei. *Erdélyi Múzeum* LII. (1–4) 96–103.
- 1969 Várady József és Bartalis Ferenc. *Aluta* I. 169–192.
- BAKÓ Botond
- 1996 Gáspár János (1816–1892). *A Hét* XXVII. (46–47) november 22.
- BALASSA Iván
- 1947 Gombfa-faragás a háromszéki Bodoson. *Erdélyi Múzeum* LII. (1–4) 153–158.
- 1962 Történeti néprajzi adatok az Erdővidékről. *Néprajzi Közlemények* VII. (3–4) 217.
- 1989 *A határon túli magyarok néprajza*. Gondolat Kiadó, Budapest
- 1992 *A székelyföldi Erdővidék temetői*. Ethnica Kiadó, Debrecen
- BALÁZS Márton
- 1942 *Adatok Háromszék vármegye néprajzához*. Gyűjtötte, feldolgozta és közli: Balázs Márton. Felelős kiadó Balázs Márton, Sepsiszentgyörgy
- BÁLINT Gyula
- 1976–1977 Kovászna megye népessége és népesedése a XIV. században. *Aluta* VIII–IX. [1977] 111–119.
- BALOGH Béla
- 1999 Székely diákok a máramarosszigeti Református Líceumban (1682–1850). In: Kiss András – Kovács Kiss György – Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
- BARABÁS Samu (közzéteszi)
- 1934 *Székely Oklevéltár VIII.* (1219–1776). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- BEDER Tibor
- 2001 *Gyalogosan Törökországban*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda
- BENCZÉDI Huba (gyűjtötte és lejegyezte)
- 1970 *Felsütött az esthajnali csillag. Kézdíszentlékeki népdalok*. Népi Alkotások Kovászna Megyei Háza, Sepsiszentgyörgy
- BERDE Mária
- 1976–1977 Zalán és Feldoboly helynevei. *Aluta* VIII–IX. 419–434.
- 1978 Sepsikőröspatak helynevei. *Gyökerek* XII. (1) (42) 61–66.
- 1979 Sepsikőröspatak és Fotosmartonos helynevei. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXIII. (2) 225–228.

BERDE Zoltán

1980 Sepsiszentgyörgy zenei élete (1862–1944). In: Benkő András (szerk): *Zenatudományi írások*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 35–89.

BÍRÓ Béla

1974 Bodos és kőművesei. *Megyei Tükör*. január 20.

BODOR János

[1936] *Utam a csernátoni mesteri parókiától a zágoni papi parókiáig*.
Kiadja a Székely Mikó- és a Bethlen-Kollégium előljárósága. H. n.
[Kolozsvár]

BOÉR Hunor – KÓNYA Ádám

2002 A Székely Nemzeti Múzeum tervezett fal- és üvegfestményei. *Acta I*.
115–162.

BOROS Judit

1971 Csernátoni festett ládák. *Megyei Tükör*. január 10.

1972 Csernátoni tulipános ládák. *Művelődés XXV.* (9) 36–38.

BURA László

1994 *Szatmári diákok 1610–1852*. Szeged

CSEREY Zoltán

1980 Kihágások, büntetések, társadalmi ellentétek a kézdivásárhelyi szűcs céh életében. *Aluta X–XI*. 127–154.

1984 Faluközösség Kisbacóban a feudalizmus végén. *Korunk XLIII.* (2)
140–145.

CSEREY Zoltán – JÓZSEF Álmos

2002 *Sepsiszentgyörgy képes története*. Médium Kiadó, Sepsiszentgyörgy

CSEREY Zoltán – KOZÁK Albert

1971 Adatok az 1945-ös földreformhoz Háromszék megyében. *Aluta*. 87–96.

CZEGŐ Zoltán

1970 Farsangtemetés [Uzonban és Bölönben]. *Megyei Tükör*. február 20.

CZIPRIÁN-Kovács Lóránd – KOZMA Csaba (szerk.)

2007 *Háromszékiek Háromszékről*. Társadalomtudományi írások. Státus Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda

CSÓRSZ Rumen István

2002 Vagy egyképpen, vagy másképpen. Egy XVIII–XIX. századi mulatónóta variációs rendszere. In: Deáky Zita (szerk): *Ünnepi kötet Faragó József születésnapjára*. (Néprajzi Látóhatár Könyvtára, 8.) Budapest, 134–174.

CSUTAK Vilmos (szerk)

1929a *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára.* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy

1929b A Székely Nemzeti Múzeum alapítása és gyűjteményeinek ötvenéves fejlődése. In: Uő (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára.* A Székely Nemzeti Múzeum kiadása, Sepsiszentgyörgy, 5–25.

1968 Csutak Vilmosra emlékezünk. *Gyökerek* III. (2) (17) 12–60.

1993 *Közösség és művelődés. Válogatott írások.* Egyed Ákos gondozásában és bevezető tanulmányával. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

DANKANICS Ádám

1970 Az oktatásügy kezdeteiről a Székelyföldön. *Korunk* XXIX. (11) 1733–1736.

DEMETER Lajos

2007 Fadgyas Bálint honvéd főhadnagy az 1849. július 5-i eprestetői csatáról. In: Cziprián-Kovács Lóránd – Kozma Csaba (szerk): *Háromszékiek Háromszékről.* Társadalomtudományi írások. Státus Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 90–112.

DEMETER Lajos (írta és szerkesztette)

2013 *Sepsiszentgyörgy személyiségei. Életrajzok, életutak. Első kötet A–J.* Székelyföld Kulturális Fővárosa program kiadása, Sepsiszentgyörgy

DOMJÁN István

1898 *A sepsiszentgyörggyi államilag segélyezett ev. ref. Székely Mikó-Kollégium története 1859–1895.* Jókai-Nyomda-Részvény-Társulat, Sepsiszentgyörgy

EGYED Ákos

1968 Székely vándorlás a századfordulón. *Korunk* XXVII. (5) 743–750.

1971 „Sok súlyos terű alatt.” Ötven zágoni jobbágycsalád története. *Megyei Tükör.* június 20.

1974–1975 Erdővidék társadalma a XVIII. század közepén. *Aluta* VI–VII. 73–84.

1993 Csutak Vilmos élete és munkássága. In: Csutak Vilmos: *Közösség és művelődés.* Válogatott írások. Egyed Ákos gondozásában és bevezető tanulmányával. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 5–104.

1995 Népeesség és népesedés Erdélyben a XIX. század második felében és a XX.század elején. *Korunk* VI. (4) 51–56.

- 2006 *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda
- ERDÉLYI Lajos
- 1906 A háromszéki nyelvjárásról. *Nyelvtudományi Közlemények* XXXVI. (3–4) 309–344.
- 1913 Kriza mesemondásához. *Ethnographia* XXIV. (1) 55–57.
- 1916 A székelyek eredete nyelvjárásaik alapján. *Ethnographia* XXVII. (1–3) 37–46.
- ERŐSS János
- 1969 A bélafalvi olajütő. *Aluta* I. 287–290.
- 1970 A kovásznai rovásírásos mestergereenda. *Aluta* II. 1. 413–415.
- FÁBIÁN Ernő
- 1995 Régi kovásznai feredezések. *Honismeret* XXIII. (3) 47–49.
- FARAGÓ József
- 1949 Betlehemezés Csíksobotfalván 1946-ban. *Ethnographia* LX. (1–4) 222–236.
- 1956a A marosvásárhegyi diákok népköltészeti gyűjtőmunkája az 1860-as években. *Igaz Szó* IV. (7) 1038–1043.
- 1956b *Diófának három ága. Székely népballadák*. Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest
- 1966a Magyar népballadagyűjtés Romániában. *Ethnographia* LXXVII. (4) 566–568.
- 1966b Hogyan gyűjthetnek a diákok balladákat. *Utunk* XX. (20) (916). május 20. 4.
- 1967 Konsza Samu nyolcvan éves. *Gyökerek* II. 3 (10), XII. 15, 12–14
- 1969 Benedek Elek pályája a kisbaconi népmeséktől a népek mesevilágáig. *Igaz Szó* XVII. (9) 579–589.
- 1970 Mezőcsávási kiolvasóversek. *Művelődés* XXII. (10) 39.
- 1971a Kriza János és a *Vadrózsák*. In: Antal Árpád – Faragó József – Szabó T. Attila: *Kriza János*. Második átdolgozott kiadás. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 57–176.
- 1971b A népballada Kibéd mai köztudatában. *Művelődés* XXIV. (12) 41–49.
- 1972 A legrégebbi háromszéki népballada. *Művelődés* XXV. (6) 38–40.
- 1973a Nóta egy gyilkosságról a Rikában. *Művelődés* XXVI. (5) 49–51.
- 1973b *Gyönyörű Bán Kata. Régi magyar népballadák*. Válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és jegyzeteket írta Faragó József. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár

- 1976 Magyardécsi bölcsődalok. In: Kós Károly–Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1976*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 133–141
- 1977a Gyulai Pál, a balladagyűjtő diák. In: Uő: *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok és cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 29–35.
- 1977b *A vitéz és a kegyes* magyardécei balladája. In: Uő: *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok és cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 197–211.
- 1977c Búcsú Görög Ilona rugonfalvi balladájától. *Korunk* XXVI. (4) 293–295.
- 1977d Háromszéki balladagyűjtők. In: Uő: *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok és cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 98–117.
- 1977e Háromszéki helyi balladák. In: Uő: *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok és cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 372–388.
- 1985 Folklórgyűjtő iskola Kászonban. *Művelődés* XXXVIII. (8) 37–38.
- 1989 A háromszéki népballadák három gyűjteményének margójára. *Korunk* XLVIII. (7) 505–508.
- 1990 Albert Ernő népköltészeti műhelyében. *Korunk* I.(4) 510–515.
- 1992a A csíkszeredai tanulók folklórgyűjtő munkája. *Hargita Népe* IV. (133) július 11.
- 1992b Mikes Kelemen törökországi leveleinek magyar néprajzi forrásértéke. In: Hopp Lajos – Pintér Mária Zsuzsanna – Tüskés Gábor (szerk.): *Irodalom, történelem, folklór. Mikes Kelemen születésének 300. évfordulójára*. Ethnica Kiadó, Debrecen, 83–86.
- 1993a Egy fiatfalvi mesemondó az 1810-es években. In: Barna Gábor (Bódi Zsuzsa közreműködésével szerkesztette): *Cigány néprajzi tanulmányok*. Mikszáth Kiadó, Salgótarján, 125–131.
- 1993b A csíkszeredai mártonáronos diákok néprajzi gyűjtőmunkája. *Helikon* IV. (14) 4.
- 1993c Erdélyi néprajztudományunk a betlehemi csillag fényében. *Művelődés* XLII.(2) 27–29.
- 1998a *Faragó József bibliográfiája*. Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője, Kolozsvár
- 1998b *Ószékely népballadák*. Összesítő válogatás Faragó József gondozásában, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár
- FARAGÓ József – FÁBIÁN Imre
- 1982 *Bihari gyermekmondókák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

FEKETE Réka

1999 (Fekete) [Fekete Réka]: Háromszéki cigány népköltés. [Sok szép cigányleány]. *Háromszék* (2583). február 27. 4.

2005 (fekete) [Fekete Réka]: Csíki népballadák önálló kötetben. *Háromszék* (4373). január 22. 4.

2011 A magyar népköltészet egyetemes értékű (Kétszáz éve született Kri-za János) *Háromszék* XXIII. (6327). július 2.

GAZDA József

1977 Faragók. *Művelődés* XXX. (5) 53–54.

1979 Kapuállítók. *Korunk Évkönyv 1979*. Kolozsvár, 189–201.

1980 *Így tudom, így mondom. A régi falu emlékezete*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1984 Az a tűzi ember, a kovács. Régi falusi mesterségek. *Korunk* XLIII. (1) 50–56.

1993 *Mindennek mestere. A falusi tudás könyve*. Püski Könyvkiadó, Budapest

GAZDA Klára

1978 A néprajzos muzeológus. In: László Ferenc: *Táj és tudomány. Válogatott írások*. László Attila gondozásában és előszavával. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 64–74.

1980 *Gyermekvilág Esztelneken*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

GAZDA László

1980 A sepsiszentgyörgyi textilgyár száz éve. *Korunk* XXXIX. (12) 920–924.

HARKÓ Ferenc József

1955 Adatok a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum néprajzi gyűjteményében található varrottasokhoz. In: Székely Zoltán, dr. (szerk): *A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve 1879–1954*. Magyar Autonóm Tartomány, Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottsága kiadása, Marosvásárhely, 59–62.

1976–1977 Lakodalmi rigmusok Kovászna megyében. *Aluta* VIII–IX. 365–384.

HARSÁNYI István

1913 Két 18. századi dalgyűjtemény sárospataki kézírata. *Ethnographia* XXIV. 295.

HARSÁNYI István – HODOSSY Béla

1914 Két 18. századi dalgyűjtemény sárospataki változata. *Ethnographia* XXV. 38–47. 101–107.

HUBESZ Valter

1957 *Rózsa, rózsza, piros rózsza. Székely népdalok.* Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest

JAKÓ Zsigmond

1979 A Bethlen Kollégium diáktársadalma a feudalizmus korában. In: Jakó Zsigmond – Juhász István: *Nagyenyedi diákok. 1662–1848.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 41–80.

JANCSÓ Árpád (szerk.)

1969 *Flori alese – Leánymező.* Consiliul Județean al Organizației Pionierilor Covasna, Sf. Gheorghe

JÓZSEF Álmos

2003 *Mire a falevelek lehullnak. Levelek és egyéb írott emlékek az első világháborúból.* T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy

2008 *A Székely Mikó Kollégium képes története.* T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy

JÓZSEF Álmos (írta, szerkesztette és fényképezte)

2011 *Zágontól Sepsiszentgyörgyig. Csutak Vilmos emlékének.* T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy

JUHÁSZ István

1979 Diákélet a Bethlen Kollégiumban. In: Jakó Zsigmond – Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 5–40.

KABAY Gábor

1955 Csutak Vilmos. In: Székely Zoltán, dr. (szerk): *A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve. 1879–1954.* A Magyar Autonóm Tartomány Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottsága, Marosvásárhely, 160–163.

KÁDÁR Gyula

1971a Emlékezni fogunk rá. Kónsza Samu. *Megyei Tükör.* szeptember 22.

1971b Illyefalva. *Megyei Tükör.* október 3.

1972 A község története a vár építéséig (1400) [Illyefalva]. *Gyökerek* VI. (1–2), (32–33) 111–112.

2010 *Székelyföld határán.* Scribae Kádár Lap- és Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy

2012 A madéfalvi székelymészárlás (1764. január 7.) *Háromszék.* január 10.

KALLÓS Zoltán – SZABÓ T. Attila

1970 *Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák.* Kallós Zoltán gyűjtése, Szabó T. Attila gondozásában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

KÁNTOR Lajos

1964 Szentgyörgyi diákok. *Korunk* XXIII. (5) 688–692.

KISGYÖRGY Benjamin

1972 Kossuth és városunk. *Gyökerek* VII. 1 (35) 75–78).

1999 Az utolsó emberig. 150 éve volt a szépmezői csata. *Háromszék*. július 3.

KISGYÖRGY Zoltán

1974 Bálint András virágai. *Falvak Dolgozó Népe*. XXX. (43) 7.

1990 Kriza János és Nagyajta. *Az Ige*. I. (4–5) 10–11.

2001 *Kovászna megye. Barangolás a Székelyföldön 3.* Útikönyv. Második kiadás. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

KOCSIÁNY László

1956 *Őszi harmat után... Szemelvények két ismeretlen XVII. századbeli énekeskönyvből.* Bevezette és jegyzetekkel ellátta: Kocziány László. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest

KONSZA Samu

1946 Részletek Kónsza Samu beszédéből, melyet május 14-én tartott Csutak Vilmos halálának 10. évfordulóján. *Gyökerek* III. (2), (17). XI. [1968] 21. 41–44.

1957 *Háromszéki magyar népköltészet.* Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely

KÓNYA Ádám

1972 Kovászna megye idegenforgalmi övezetei. *Aluta* IV. 329–334.

KÓNYA Ádám – KOVÁCS Sándor

1970 *A Rétyi-nyír és környéke.* Sepsiszentgyörgy

KÓS Károly, dr.

1972 *A vargyasi festett bútor.* Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár

KÓS Károly, dr. – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő

1972 *Kászoni székely népművészet.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

KÓSA-SZÁNTÓ Vilma

1973 Még egyszer Lőrinczi Etelka szőtt és varrottas-kiállításáról. *Megyei Tükör*. dec. 5.

1974–1975 A néprajztudomány és a szociológia. *Aluta* VI–VII. 197–205.

KOSZORÚ

1864 Második évfolyam II. félév (Vegyes)

KOVÁCS Ferenc

1958 *Iratosi kertek alatt. Kisiratosi népköltészet.* Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest

KOVÁCS Sándor

1969 Méh vadász. *Megyei Tükör*. szeptember 26.

1972 Népi mesterségek. Halászat a Feketeügyön. *Megyei Tükör*. november 30.

[KÖNCZEY Lászlóné Izsák Anna]

1969 A tanárok és tanulók iskolán kívüli munkája. In: N. n. [Albert Ernő (szerk.):] *A sepsiszentgyörgyi 1. számú Líceum monográfiája. 1859–1969*. Sepsiszentgyörgy, 23.

KÖPECZI Béla (főszerk.)

1986 *Erdély története II. 1606–1830-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest

KRIZA János (szerk.)

1863 *Vadrózsák. Székely Népköltési Gyűjtemény. Első kötet*. Stein János Erd. Muz. Egyleti könyvtáros bizománya, Kolozsvártt

KÜLLŐS Imola

2002 Két XVIII. századi erdélyi diák énekeskönyv (Ünnepi köszöntő Faragó József 80. születésnapjára). In: Deáky Zita (szerk.): *Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára*. (A Néprajzi Látóhatár Könyvtára, 8.) Budapest, 175–197.

LÁSZLÓ Ferenc

1978 *Táj és tudomány. Válogatott írások*. László Attila gondozásában és előszavával. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1978 Az időjárás Sepsiszentgyörgyön 1899–1913. Az időjárás 1904-ben. In: Uő: *Táj és tudomány*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 103–112.

1978 Háromszék vármegyei időjárások. In: Uő: *Táj és tudomány*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 112–117

1978 A Székely Nemzeti Múzeum galambbúgos kapui. In: Uő: *Táj és tudomány*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 174–177. Uő: *Táj és tudomány*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 208.

LÁSZLÓ Kálmán

1976–1977 A brassói és sepsiszentgyörgyi piacon árusított gombák. *Aluta* VIII–IX. 303–312.

NAGY Endre, dr. – PÉTER Sándor, dr.

2006 *Vadrózsa virága*. (Székelykeresztúri diákok népköltészeti gyűjtéséből). Edeleny–Sepsiszentgyörgy

NAGY Lajos, dr.

2005 *Réty*. Médium Kiadó, Sepsiszentgyörgy

NAGY Rozália – TULIT Ilona (szerk.)

1989–1993 *Tulipán Füzetek*. Sepsiszentgyörgy

OLOSZ Katalin

- 2001 Kanyaró Ferenc és az erdélyi népballadakutatás. In: Keszeg Vilmos (szerk): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 121–134.
- 2003 A magyar népköltészet egy elfelejtett gyűjtője: Vass Tamás. In: Olosz Katalin: *Vízmentére elindultam. Tudománytörténeti, népismereti írások*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 46–59.
- 2006 Folklórgyűjtő diákok a kolozsvári unitárius kollégiumban a 19. század végén és a 20. század elején. *Keresztény Magvető CXII. (2)* 158–168.
- 2008 Háromszéki népballadák Kanyaró Ferenc hagyatékában. *Acta Siculica* 581–599. = *Keresztény Magvető* 2009. (2) 212–251.
- 2009 Szabó Sámuel – az ismeretlen ismerős. In: Szabó Sámuel: *Erdélyi néphagyományok*. Sajtó alá rendezte Olosz Katalin. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Európai Folklór Intézet–Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely
- 2012 Viski Károly balladagyűjtései a huszadik század elején. In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20. A néprajztudományok története. Intézmények, kutatások, kutatások*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 229–250.

ORTUTAY Gyula

- 1962 A magyar népköltészeti kutatás története. In: Cocchiara, Giuseppe: *Az európai folklór története*. Ortutay Gyula bevezetőjével és kiegészítő tanulmányával. Gondolat Kiadó, Budapest, 519–548.

ORTUTAY Gyula – KATONA Imre

- 1970 *Magyar népdalok I–II*. Szerkesztette és a bevezetőt írta Ortutay Gyula, válogatta és jegyzetekkel ellátta Katona Imre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

OSVÁTH Enikő

- 2010 A pedagógusok gyűjtőmunkájának helye a romániai magyar néprajzkutatás történetében. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 289–323.

PÁL Judit

- 2007 Városok, városkép a Székelyföldön. In: Cziprián-Kovács Lóránd – Kozma Csaba (szerk): *Háromszékiek Háromszékről*. Társadalomtudományi írások. Státus Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 47–78.

- 2003 Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- PÉTER Albert
- 2001 *A Székely Mikó Kollégium Népi Együttesének Krónikája 1968-tól 2001-ig.* A könyv anyagát összegyűjtötte, válogatta és közreadja Péter Albert. Proserved Cathedra, Sepsiszentgyörgy
- PÉTER Júlia
- 1979 Bögöz község helynevei. *Gyökerek* XIII. (1) (43) 69–72.
- SALAMON Sándor
- 1968–1969 Rétyi tájszótár. *Gyökerek* 11–20., *Aluta* 1974–1975, 1976–1977, 1981, 1983. VI–VII., VIII–IX., XII–XIII., XIV–XV.
- SAS Péter
- 1999 Herepei János a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója (19387–1945). In: Kiss András – Kovács Kiss Gergely – Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 481–497.
- SEPRÓDI Anna, K.
- 1946a *A síró-nevető királykisasszony. Mesejáték, életképek, kis színdarabok.* Ifjú Erdély, Cluj
- 1946b *Andris meseországban. Gyerekszíndarabok.* Ifjú Erdély, Cluj
- SZABÉDI László (gyűjtötte és fordította)
- 1945 *Zöld levél* (Román népi versek). Józsa Béla Athenaeum kiadása, Kolozsvár
- SZABÓ Sámuel
- 2009 *Erdélyi néphagyományok. 1863–1884.* Sajtó alá rendezte Olosz Katalin. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Európai Folklor Intézet–Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely
- SZABÓ Zsolt
- 1976 Irányított néprajzi gyűjtő-versenyek általános iskolás tanulókkal. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1976.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 73–84.
- SZAKÁL Anna
- 2012 *„Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez.* Kriza János Néprajzi Társaság–Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár, 57–58.

SZÉKELY László

1943 *Ünnepelő székelyek. Adatok a székelység vallásos néprajzához.* Csík-szereda

1944 *Áhítat a falun. Adatok Csíkszentdomokos vallásos néprajzához.* *Ethnographia – Népelet* LV. (2) 104–105.

[1997] *Csíki áhítat. A csíki székelyek vallásos néprajza.* Szent István Társulat, Budapest

SZÉKELY Zoltán

1969 Székelypogácsa. *Megyei Tükör.* május 17.

1980 Adatok a XVI–XVII. századi székely rendi tagozódás kialakulásához. *Aluta* X–XI. 105–114.

SZÉKELY Zoltán – VARGA Nándor Lajos

1969 *Monumentele arhitectonice ale oraşului Sf. Gheorghe – Sepsiszentgyörgy város építészeti emlékei – Die Baudenkmäler der Stadt Sf. Gheorghe.* Comitetul de Cultură și Artă al judeţului Covasna, Muzeul Sf. Gheorghe

SZÉKELY Zsolt

1972 Tatárhalom története. Vápa vára. *Gyökerek* VII. 1. (35) 73–74.

2007 *Csernáton község régészeti monográfiája.* Státus Kiadó, Csíkszereda

SZENDREY Zsigmond – KODÁLY Zoltán

1924 *Nagyszalontai gyűjtés.* Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV. Budapest

TANA Gyula

1978 Adatok a Vadrózsák történetéhez. *Gyökerek* XII. (1) (42) 47–49.

1979 Adatok a Vadrózsák történetéhez (kibővítve). *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXIII. (1) 59–61.

T. E. [TOMPA Ernő]

1971 Láthatsz itt kalongyát állani sorjában. [Erdélyi Mihály kököszi gazdálkodó följegyzései a XIX. század végén]. *Megyei Tükör.* december 26.

TOMPA Ernő

1972 Megpendült a falutábla. [A helyi kádármesterség hanyatlásáról]. *Megyei Tükör.* február 27.

FÜLÖP Zoltán [TOMPA Ernő]

1976 A faluban nincs több kovács [A csomakőrösi Vida Lajosról]. *Megyei Tükör.* december 17.

TONK Sándor (bevezetéssel közzéteszi)

1994 *A marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848.*
(Fontes Rerum Scholasticarum, VI.) Szeged

VARGYAS Lajos

1976 *A magyar népballada és Európa I–II.* Zeneműkiadó, Budapest

VERESS Dániel

1972 Mikes és a székely népnyelv. *Megyei Tükör.* július 16.

VERESS Gerzson

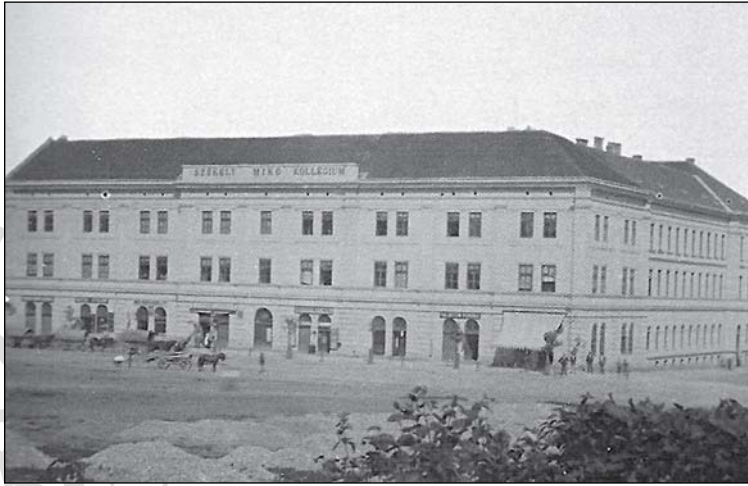
1971–1972 Becsengettek. *Gyökerek* (1–2) 99.

VIDA Tekei Erika

2011 A kolozvári unitárius kollégium folklórgyűjtő diákjai – népmese-
gyűjtemények a 20. század elején (kézirat).

Képek

1. A Székely Mikó Kollégium épülete 1895-ben

2. Csutak Vilmos 1878 – 1936

3. Konsza Samu 1878 – 1971
(1940-es kép)

Simion Valer Cosma

Népismeret a társadalomszabályozás folyamata és a nacionalizmus között.

A román klerikusok és a néprajzkutatás kezdetei a 19. századi Erdélyben¹

Amikor a modern idők erdélyi román társadalmának vonatkozásában a kultúra, a nevelés, a politika vagy akár a modernizáció kerül szóba, bármilyen megközelítésből is vessük fel a kérdéskört, előbb vagy utóbb a pap-sághoz és az egyházhoz jutunk. A történelmi diskurzusban közhellyé vált a két egyház és a hozzátartozó klerus központi helyzetének és meghatározó szerepének hangsúlyozása a román kultúrtörténet fejlődésfolyamatában, implicit módon pedig a nemzeti identitás kialakulásában (lásd erről: Hitchins 2000, 2013; Mitu 1997; Câmpeanu 2008). Ez a diskurzustípus körvonalazta az „értelmiségi” pap alakját az erdélyi román életvilágban, mintegy kiegészítve/ellensúlyozva a „paraszt”- és „szemi-analfabéta” pap figuráját (Cosma 2014: 101–110). Az értelmiségkép dimenziójába illeszkedik némely lelkész folklorisztikai tevékenysége is, mely vetülettel ezen írás keretében foglalkozunk.

Jelen tanulmány nem tűzi ki célul sem az erdélyi román néprajzkutatás kezdeteinek feltárását, sem a folklór-kutatás különböző irányzatainak feltérképezését vagy értelmezését, ahogyan a különböző folkloristák és etnográfusok eredményeinek felsorolásától is eltekint. Fő célja a néprajzi kezdeményezések, valamint a társtudományok kritikai átvilágítása az erdélyi társadalom modernizációs törekvéseinek és az utilitarista állam megszilárdítási folyamatának kontextusában. Következésképpen, ahhoz,

¹ A tanulmány a POSDRU/159/1.5/S/132400 számú szerződés alapján finanszírozott „Fiatal sikeres kutatók – interdiszciplináris és nemzetközi kontextusban való szakmai fejlesztés” című projekt keretében készült.

hogyan az erdélyi román társadalom vonatkozásában felvezzük a folklór tanulmányozását és értékesítését célzó érdeklődés megjelenésének elemzését, a modernizációs folyamattal kapcsolatos egész sor észrevétel kifejtése szükséges. A téma iránti történelmi érdeklődésem kettős indíttatású. Egyrészt az eddig is interdiszciplináris megközelítésre alapozottan folytatott vizsgálódásaim, amelyek egy a román pap szerepét a 19. századi erdélyi román paraszttársadalomban taglaló doktori értekezésben véglegesítődtek, megismertették velem mind a hagyományos néprajztudomány szakterületét, mind a nacionalizmus tárgykörét. Másrészt, úgy vélem, a történelmi és a néprajzi érdeklődés között kapcsolat van, amely nemcsak a romantikával és a nacionalizmus kibontakozásával kapcsolatos, hanem régebbi és mélyebben összefüggő változásokban gyökerezik.

Általános észrevételek a modernizációról és a folklórkutatás kezdeteiről

Azon tudományterület megjelenése, amely a folklór és a népi kultúra tanulmányozásával foglalkozik, a modern történelmi megismeréshez hasonlóan, összefügg egy sor változással, amely a modernizációs folyamat térhódításának velejárója. Ez elsősorban a 18. század elején végbemenő változások következtében kialakult történelmi-politikai mezőhöz tartozik, amelynek előfutáraként a francia Henri de Boulainvilliers történelmet tartják számon, aki, miként Michel Foucault írja, „a nemzetet, vagy inkább a nemzeteket választva tárgyként [...] – az intézmények, az események, a királyok és hatalmuk mögöttiségében – valami mást elemzett, vagyis azon társadalmakat, ahogyan akkor nevezték, amelyekben egyazon időben fonódtak össze az érdekek, a szokásjog és a törvények [...] A történelmi tudás a XVIII. század dal kezdődően harci tényezővé vált: a küzdelmek leírásában és a harcokon belül egyaránt fegyver” (Foucault 2009: 139–142). Azon előfeltételezésből kiindulva, hogy a folklór iránti érdeklődés, illetve a folklórt tanulmányozó tudományágak megjelenése ugyanezen történelmi-politikai térségben gyökereznek, a következőkben azt szeretném nyomatékosítani, hogy a néprajzi tudás is harci tényezővé válik, és ezt a folyamatot igyekszem megvilágítani.

Az etnográfia és a társtudományok megjelenése a 18. század végén és a 19. század elején a modernitással kapcsolatos két specifikus jelenséggel függ össze:

1. a tudományos térség „fegyelmezése”, mint a különböző „tudományok” átszervezése és leválása az antik és középkori hagyományokról;
2. a nacionalizmus megjelenése és elterjedése.

Az első ponttal kapcsolatosan Michel Foucault a 18. századot úgy jellemzi, mint „a megismerés fegyelmezésének / a tudás rendszerezésének évszázada, vagyis minden tudásterület tudományággá való szerveződése, amely saját területén belül egyszerre rendelkezik szelekciós kritériumokkal, amelyek biztosítják az áltudás, a nem-tudás kiküszöbölését, illetve tartalmakat szabályozó és egységesítő eljárásokkal, és legvégül, az ezen ismeretek centralizálását szolgáló belső rendszerrel, egy bizonyos fajta *de facto* axiomatizálással” (Foucault 2009: 149–150). A sajátos szokásokkal, szokásjoggal és hitrendszerrel rendelkező társadalmak leírásai Hérodotosz antik *Történelemjétől* kezdődően el egészen a Montesquieu-féle modern *Perzsa levelekig* különféle művekben szerepelnek. Ezek az etnológia és a hozzá kapcsolódó társtudományok egyfajta őstörténeti „előzményei”-nek tekinthetők. A modern korban viszont a folklór és a népi kultúra iránti érdeklődés az előző időszakokkal szemben jelentős mássággal bír. Ez mind ideológiai vetületben és a módszertanban megmutatkozik, mind a tudományterület és a tudományos kutatás tárgyának pontos körülhatárolását illető foglalatosságban. A foucault-i „fegyelmezés” terminus alkalmazása a tudományterületek rendszerezésének vonatkozásában, a modernitás, illetve a modernizáció folyamatának egyik alapvonását hangsúlyozza. Másrészt ugyanezen terminus a folklórkutatás egyik fő jellemvonását is megvilágítja. Tudvalevő, ahogyan más társadalomtudományok esetében, a folklórkutatással is együtt jár egyfajta „fegyelmezés”, a bőséges anyag rendszerezése bizonyos kritériumok függvényében, valamint ennek „rögzítése” a kultúra nagy gyűjteményébe.

Az etnológia megjelenése, pontosabban fogalmazva az etnológia tudományként való elkülönülése egy olyan korban következik be, amelyben a modern államot bizonyos terület és az ahhoz tartozó nép birtokbavétele foglalkoztatja, ennek pedig velejárója a „megismerés” és a „leírás”, majd pedig a rendszerezés, a rögzítés. James C. Scott szavaival „a kataszteri térképezés csak egy a modern utilitarista állam éppen bővülő tárházának eljárásaiból. És ha a premodern állam beérte annyi tudással, hogy a rendet fenntartsa, az adót behajtsa és a hadsereget összegyűjtse, a modern egyre inkább a »felelősség átvételére« törekszik, ami a nemzet természeti és human erőforrásainak produktívá tevését illeti. Az állam ezen pozitív céljai

szükségessé tették a társadalom alaposabb ismeretét, ehhez pedig a leglogikusabb kiindulási pont a terület, az emberek, a jövedelem, a foglalkozások és a normasértések számbavétele volt” (Scott 2007: 78).

Ezt a térképezés és népszámlálás általi „leltárbavétel”-i szakaszt számos más eljárás követte. Ezek a modern állam szemléletmódjának megfelelően, az adminisztráció fő céljaként a terület és a társadalom „átláthatóságát” voltak hivatottak növelni (Scott 2007: 18). Ezen célkitűzések tartalmas leírását találjuk ugyanannál a James C. Scottnál a következő részletben: „A modern állam [...] a bürokratáin keresztül arra törekszik, hogy egy olyan térséget és népességet hozzon létre, melyek pontosan olyan standardizált tulajdonságúak legyenek, amelyeket könnyen tud követni, számlálni, értékelni és adminisztrálni. Az állam utópikus, immanens és soha el nem ért célja a lábainál levő kaotikus, szétszórt és állandóan változó szociális realitás olyan valamivé redukálása, ami hasonlít arra az adminisztratív skálára, melybe észrevételeit jegyzi. A 18. század végi és 19. század eleji kormányzás törekvéseinek nagy része ennek a tervezetnek volt szentelve. [...] Ez a fajta uniformitásra és rendre való törekvés arra hívja fel a figyelmünket, hogy a modern kormányzás nagyrészt egy belső kolonizációs tervezet, gyakran, miként a birodalmi retorikában, »civilizáló misszióknak« álcázva. A modern nemzetállam megteremtői nemcsak leírnak, megfigyelnek és térképeznek, hanem erőfeszítést tesznek, hogy a népet és a környezetet úgy alakítsák, hogy a saját megfigyelési technikáikhoz alkalmazkodjanak” (Scott 2007: 112–113).

A „társadalmi fegyvelmezés” egy másik meghatározó összetevője ennek az összetett „birtokbavételi” eljárásnak. A fogalom, G. Oestreich meghatározásában „az összes állampolgárnak az államhatalom szabályaiba és törvényeibe való belefoglalását jelenti. Először meghatározza minden alattvaló fokozatos betagolódását az államba, adófizetőként, katonaként, árutermelőként és fogyasztóként. [...] A parasztságra tömérdek törvény és szabály zúdult, amelyek befolyásolták életük fontos vetületeit: hogyan öröklődtek gazdaságaik, milyen keretek között ülhetek ünnepet a falvakban, hogyan kellett elgondozzák időseiket és milyen helyzetekben könnyítettek adóikon. A következmény az lett, hogy sok olyan dolog, amit addig önálló módon döntöttek el a parasztságot saját közösségükben, most a hivatalos közeg által voltak szabályozva” (Rösener 2003: 188). Ez a „társadalmi fegyvelmezés” folyamata a vallásos hitújításban gyökerezik, fő összetevője lévén ennek egy új rend érvényesítése érdekében, melyet az isteni akarat-

tal megegyezőnek vélték (MacCulloch 2003: 591). Ugyancsak a reformáció kontextusában történő változások járultak hozzá a modern állam és a nemzeti öntudat kibontakozásához is, ez a kettő lévén a legfontosabb és egymással összefüggő következménye azon nézetnek, hogy a vallás/a hitfelekezet rendeltetése a premodern társadalom egyesítésére alkalmas „ragasztó” biztosítása is (Greyerz 2008: 41). A konfesszionalizációs folyamat és a modern nemzetállam kialakulásának összefüggéseiről hozzáférhető gazdag szakirodalmat nagyrészt egy korábbi tanulmány már kritikusan áttekintette, a társadalomszabályozás folyamatának fontosságát is hangsúlyozva (Harrington–Smith 1997).

A folklór és a népi kultúra iránti érdeklődés a *nemzet* és a *nemzeti kultúra* eszmeiségének kontextusában jelenik meg, egy olyan században, amelyben a folklórhagyományra az önrendelkezési jogért, illetve a más nemzetek fennhatalma alól való felszabadulásért vívott harcra szállt nép összetartozásának vitathatatlan nyilvánvalóságaként tekintettek, majd írták le. A 18. század végétől a folklór tanulmányozása, értelmezése, fel- és kihasználása a politikai célok jellegének és a társadalmi változások igényeinek függvényében alakult, a 19. század végére egyre inkább akadémikussá vált. Következésképpen nem meglepő, hogy az első professzionális etnográfusokat, vagyis a folkloristákat, hazafias lelkesedés fűtötte (Dégh 2005: 209). Philip Bohlman amerikai etnomuzikológus egy bekezdésben összegzi a folklórgyűjtemények fontosságát azon országokban, amelyek a 19. században a nemzetépítés mellett kötelezték el magukat: „ezeknek a 19. századi gyűjteményeknek az indítéka, felülről lefelé érkezve, tagadhatatlanul nacionalista volt, annak ellenére, hogy a tartalma nemzetiként tételeződött”² (idézi Constantiniu 2012: 29). Amint a történetírás az etnonacionalista ideológiák fő támaszává vált és hozzájárult az *organikus nemzet* fogalmának elterjedéséhez és meghonosodásához (Neumann 2005: 65), az etnológiai jellegű írások ezt szorosan követték, és a *Volkgeist* (‘népszellem’) romantikus körvonalazásának egyik eljárását képviselve „húst” (‘alapanyagot’) szolgáltak a történeti narratívának (Tacciu 1982: 304). Az ebben a korban létrejövő nemzeti identitás és önreprezentáció az értelmiségiek konstrukciója, amely kulturális és politikai

² Eredeti angol nyelvű szövegrészlet: „the motivations for these nineteenth century collections, coming from the top down, were decidedly nationalist, even though the contents were supposed to be national” (Bohlman 2011: 63).

jellegű alkotások által lett rögzítve. Ez egy modern képzetkörbe illeszkedik be és a közvélemény szintjén nyilvánul meg, fokozatosan távolítva el a hagyományos társadalmak kulturális önmeghatározásának régi módozatait. Mihelyt kialakul az értelmiségi réteghez tartozók körében, ez az önkép a 19. és a következő században más társadalmi szintek felé is közvetítődik, amint az írástudás, politikai kultúra és általánosan a modern nemzeti kultúra behatol a paraszti társadalom nagy tömegébe (Mitu 1997: 17–18).

Az erdélyi román folklorisztika kialakulása és fejlődése

Erdély esetében a Habsburg Monarchiába való bekebelezést a 17. század végén számos adó- és felekezeti összeírás követi, azon törekvés fokozódó szellemében, hogy minél több adóköteles személyt és állampolgárt leltározzanak és becsüljenek fel. A legrelevánsabb, később a történeti kutatás számára is nagyon fontos adatokat a II. József császár által elrendelt 1784–1786/87-es népszámlálás szolgáltatta, melyet a történészek az első erdélyi modern népszámlálásként tartanak számon (Nicoară 2001: 20). Ennek a folyamatnak a méreteit a határőrezredek esete körvonalazza, a főként románok által lakott területek felfegyverzése, amely maga után vonja a népszámlálást és a paraszti társadalom átszervezését, annak érdekében, amit James C. Scott egy terület és egy népesség „átláthatóságának” nevezett (Şotropa 1975: 74–94). Az ilyen jellegű eljárásokat számos olyan intézkedés egészíti ki, mely a Monarchiába újonnan beillesztett népesség szociális fegyelmzését célozza meg, illetve az állam által gyakorolt hatalom megszilárdulását, beleértve a vallásos jellegű ügyeket is (Dumitran 2007: 47). A területnek és a hozzátartozó népességnek a feltérképezés és népszámlálás általi „birtokbavételét/kisajátítását”, valamint azon cselekedeteket, amelyek a társadalom átszervezését célozták meg a modern utilitarista állam elvárásainak és szemléletének megfelelően, gyakran a császári köztisztviselők, a népesség és területtel kapcsolatos feljegyzései kísérik. Sokatmondó példa az Anton Cossimeli császári tiszt esete, aki a *Poëmation de secundae legione Valachica* című irodalmi alkotásában a Naszód megyei román népességet jellemzi, latinitásukat hangsúlyozva és azt, hogy a rómaiak utódai (Bichigean 1925). Nem meglepő tehát, hogy az erdélyi román társadalmat és a népi kultúra iránti érdeklődést is megcélzó modernizáció sajátosságos folyamatainak kontextusában „az elsők,

akik előtérbe hozzák a román folklór kérdését, idegenek: a *Geschichte des transalpinischen Daziens* (Bécs, 1781–1782) II. kötetében Sulzer tíz erdélyi és havasalföldi népdalt publikál, a leipzigzi 1814-es *Allgemeine musikalische Zeitung*ban néhány erdélyi dal jelenik meg stb.” (Cornea 1972: 504). Az erdélyi román közösség számára a Habsburg adminisztráció bevezetése a görög katolikus egyház kialakításával járt együtt, amely intézménynek meghatározó szerepe volt a román társadalom modernizációjában és a nemzeti identitás kidolgozásának és kultiválásának folyamatában. A *Regnum Marianum* barokk eszme jegyében fogant és a császári hatóságok felől érkező rendeletek hatályba léptetéséhez szükséges eljárások, amelyeket a görög katolikus egyház előljárói irányítottak közvetlenül, és amelyekben elkülöníthetetlenül egybefonódtak a vallási és állami célok (Bernath 1994: 77), úgy tekinthetők, mint a népesség egyfajta birtokbavétele egy új felekezet megszilárdítása érdekében. Ezen aspektust, mely egy adekvát tan tartalmának, illetve a tridenti reform szellemében elfogadott, a vallási doktrínáknak megfelelő kegyesség érvényre juttatása végett konkretizálódott, számos egyháztörténeti írás dokumentálta, elemezte és hangsúlyozta (lásd Ghitta 2001; Miron 2004; Dumitran 2007).

Az erdélyi románok körében, a folklór és a népi kultúra iránti érdeklődés megjelenése a modernitás két sajátos folyamatával áll kapcsolatban, melyet fentebb mutattunk be: a szociális fegyelmzés és a nacionalizmus kibontakozása. Az egyik sajátossága azonban a két román, a korban jelentős szerepű egyház működéséből fakad, és főként a görög katolikus egyházzal kapcsolódik. A népi kultúrával kapcsolatos írások megjelenése egybeesik a görög katolikus papság soraiból kivált első értelmiségi generáció működésével, amelyet az utókor a *Școala Ardeleană* ('Erdélyi Iskola') néven ismer. Ezek a művek, amelyek alapvetően a közép-európai felvilágosodásra jellemző szemléletet (lásd erről Kontler 2006) tükrözik, két irányba mutatnak. Egyrészt azzal a kritikus nézőponttal szembesülünk, amelyből számos, a román társadalom visszamaradottságának okaiként számon tartott hiedelemre és népi praktikára rámutatnak, másrészt, a nemzeti identitás viszonylatában ugyanezek hasznosítására kerül sor, amikor a román nép latinitásának, illetve az általuk lakott terület római folytonosságának bizonyítékaiként jegyzetnek.

Ezzel kapcsolatosan a következő írásokat említem: Samuil Micu *Scurtă cunoștință a istorii românilor* [A románok történelmének rövid ismerete. Buda, 1792–1796], Vasile Popp *Despre obiceiurile populare*

de înmormântare la români [A románok temetkezési szokásairól. Bécs, 1817] vagy Damaschin Bojină *Anticele românilor* [A románok őskorai. Buda, 1832–1833] című munkája (lásd minderről bővebben: Birlea 1974: 33–49). Ugyanúgy mint más európai népek esetében, a „nemzet” fogalma az értelmiségiek körében körvonalazódott, majd azon tömegeknél igyekeztek érvényesíteni, amelyekkel azonosulni próbáltak (Burke 1978: 9). De vegyük sorra ezt a két fő irányvonalat, amelyek a román társadalom modernizációjának kezdeteit strukturálják. Az erdélyi románság esetében is, a népi kultúra átszervezésének kezdeteit a reformáció időszakában kell keresni, amikor az erdélyi fejedelemség világi hatóságai és a református egyház sorozatos nyomást gyakorol az ortodox egyházra a kereszténység és a vallásos gyakorlat megtisztításáért a pogánynak vagy „babonának” vélt elemektől. Így hát nem meglepő, hogy a román folklór kezdeteiről szóló írásokban a két román egyház – ortodox és görög katolikus – szolgálói voltak az elsők között említve, mint akik visszaigazolják az erdélyi román nép régi szokásait és hitét. Ekként kerül említésre Sava Brancovici érsek, aki egy 1675-ös körlevélben számba veszi az általa igazgatott papság körében elterjedt szokásokat és „babonákat”, ezek kiirtása érdekében (Muşlea 1971: 11). Ezek az említések szintjén fennmaradt adatok mintegy a román folklorisztika őstörténeteként, a népi kultúrára jellemző hiedelmek és gyakorlatok régiségét adatolják. Ugyanakkor mindez a papság és az egyházi intézmények központi szerepét ugyanúgy hangsúlyozza, mind alapvető hozzájárulásukat a román kultúra, s magától értetődően a folklórkutatás fejlődéséhez.

A papok és az egyházi intézmények ezen központi szerepe magyarázza a modern osztrák állam általi beemelésüket (kooptálásukat) a modernizáció folyamatába. Az alattvalók körében a pap a birodalmi propaganda igazi közvetítőjének bizonyult (Mitu 2013: 503), hozzájárult a különböző intézkedések bevezetéséhez és népszerűsítéséhez, különböző érdekek függvényében pedig „eszköz”-zé vált az egyháznak vagy az államnak fontos információk gyűjtésében. Az egyházközségi jegyzőkönyvek kötelezővé tétele, amelyek egyre több adatot tartalmaznak – születések, házasságok, elhalálozások, vallási hovatartozás – a modern állam igazi tisztviselőivé változtatják az egyházatyákat (Cosma 2009: 67; Miron 2004: 234). A nemzeti öntudat és az identitás, valamint a nemzeti kultúra kialakítására és fenntartására való törekvések kettős, dinasztikus és nemzeti lojalitást eredményeznek (Maior 2006: 20). Ez a folklórhoz való viszonyulást is be-

folyásolja, ugyanakkor felerősíti a folklóryanag gyűjtésére és tanulmányozására irányuló figyelmet.

Az európai térséget a 19. század elején átható romantika kontextusában, Herder és a Grimm testvérek nyomán, akiknek hatása a század közepén jut el a román térségbe, a paraszti környezetből származó népmesék és népdalok, az „ősi” szokások és hiedelmek egészen más megvilágításba kerülnek. Egzotikusságukon és tiszteletre méltó korukon túl ezek jelekként, ősi bölcsességek letéteményeiként jelennek meg, amelyeknek erős identitáshordozó értéke van. A paraszti világot átható gyakorlatok és szokások nagy részét a népi, nemzeti kultúra részeként kezdik tekinteni és összegyűjteni, mint a „nemzeti lét” igazi őrzőit, melyek kifejezik ennek sajátosságait és jellemzőit. Amennyiben egy Herder vagy egy Goethe a folklór sokféleségében a *genus humanum* egységességét kereste, a romantika, s ez főként a kisebb keleti nemzetek esetében éppen a sajátosságot, a jellegzetest és az elvitathatatlant hangsúlyozza. A névtelen és száj-hagyomány útján terjedő népköltészet szerepe, amelyet a tudományos szemlélet korábban figyelmen kívül hagyott és lenézett, most exponenciálisan megnőtt: küldetése a néplélek felfedése, az önrendelkezési jogra való igény igazolása és biztosítása; erősítőként és érvként szolgál; kutatási tárggyá, de egyben egy nagyon hatékony térítőeszközzé is válik (Cornea 1972: 499). A folklór fogalma a 19. századi Európában jelent meg, kezdetben a hagyományt, az archaikus szokásokat, a fennmaradt ünnepeket, ősrégi, nem keltezhető énekeket és elbeszéléseket, archaikus mítoszokat, legendákat, állatmeséket, közmondásokat stb. jelölve. A folklórhoz tartozott az „irracionális” is: a kísértetekben, szellemekben és démonokban való hit, a talizmánok és amulettek használata. Az urbánus értelmiségiek szemszögéből, vagyis azokéből, akik a folklór fogalmát kidolgozták, ez a két fő attribútum – hagyomány és irracionális – csak a paraszti vagy primitív társadalmakra jellemző, így körvonalazódik egy harmadik minőség is: a ruralitás. A folklór fogalmát ez a hármasság uralta hosszú ideig, olykor napjainkban is. Idővel egy másik jellemző társul a korábbi háromhoz, a közösségiesség, amely aztán központivá válik (Ben-Amos 2005: 10–11).

Az etnológia és társtudományai eredetükből és jellegükből adódóan, ugyanúgy, mint más közép- és kelet-európai népek esetében, az erdélyi románoknál is erőteljesen politikai jelleggel bírnak, de ez egészen más, mint a brit szociálintropológia vagy az amerikai etnológia megjelenését és fejlődését meghatározó politikai háttér. Míg az említett nyugati kul-

túrák esetében ezek a gyarmatosítási folyamattal kapcsolatosak, jelen esetben a nemzeti identitás fejlődésével asszociálhatók, s ez egészen más történetiségre mutat rá. A nyugati nemzetek esetében a nemzeti kultúra alapját a művelt társadalmi réteg alakította, az a tudományos elit, amely egy hosszú időszak után, a 18. század végén fordul a falusi társadalom és annak jellegzetes kultúrája felé, amelyet addig idegennek érzéltek. A parasztot és a paraszti kultúrát saját idegenként fedezik fel és fokozatosan építik be az egyre demokratikusabb nemzeti kultúrába. Erre erősít rá az imperializmus és a gyarmatosítás tapasztalata, mindkettő meghatározó módon befolyásolva az etnológia és a hozzá/köré társuló tudományágak kialakulását és fejlődését (Halpern–Hammel 1969: 18).

A 19. század második felében elkezdődik a különböző típusú folklóranyagok széles körű gyűjtése. Az erdélyi román újságok folklór- és hagyományrovatokat indítanak a falu világából gyűjtött változatos anyag ismeretetésére és felhívást indítványoznak ezek megőrzésére és tárolására. Az első román kiadvány, amelyben tetten érhető a szájhagyomány útján terjedő alkotások, a folklór értékesítése iránti rendszeres érdeklődés, a *Foaie pentru minte, inimă și literatură* ('Lap az elméért, szívért és irodalomért' 1838–1865) (Cornea 1972: 506). A paraszti/népi örökség megismerése és megőrzése iránti érdeklődés fokozatosan nő és terjed, olyan jelentős értelmiségiektől indul mint Timotei Cipariu vagy Gheorghe Bariț a kisebb városok vagy falvak *intelighentsiája* fele, lelkesedést váltva ki a különböző formájú kezdeményezések és szervezkedések iránt. A negyvennyolcas elő-, illetve utólelkesedés közepette létrehozott irodalmi társaságok alapoznak meg olyan sajtóorgánumokat, mint *Filomela*, a balázsfalvi középiskolás diákok olvasóközösségének kiadványa (Florea 1994: 66–72), amelyben bőven akadnak folklórnak szentelt részek is. Olyan időszakos kiadványok (periodikák), mint a *Telegraful* ('Hírmondó'), a szebeni Ortodox Érsekség nyomtatványa, a *Gazeta de Transilvania* ('Erdélyi Hírlap'), a *Familia* ('A Család'), az *Amicul Familiei* ('A Család Barátja') és mások, a folklórgyűjtés szükségessége mellett érvelnek folyamatosan. A legtöbb folklórgyűjtő pap és tanító (lásd erről: Velea 1998), ami egyáltalán nem meglepő, mivel az erdélyi románok körében az egyház vállalta intézményként egyedül a közoktatási, kulturális és politikai tevékenység igazgatását (Hitchins 2000: 16).

Azon szövegek közül, amelyek a román értelmiséget voltak hivatva mozgósítani, az egyik a George Barițiu által közzétett felhívás, amely a

Foia literară ('Irodalmi Lap') 1838. május 7-i számában jelent meg és a nép „ajkáról” származó anyagok gyűjtését szorgalmazta: „mindenféle régi szokás, elbeszélés, melynek valamilyen történelmi és archeológiai jelentősége lenne és melyek ránk vonatkozó jellemvonásokat árulnának el nekünk, valamint népdalok, melyekből nálunk oly szépek és számosak vannak, továbbá siratók, közmondások, eredeti román szólások, melyek kevésbé ismertek vagy csak egy nyelvjárási területen elterjedtek”. 1839. január 29-én hasonlóképpen nyilatkozik: „Szívünk többízben feltárt vágya, hogy lassanként csak akadnak olyan férfiak, kik nem fognak késlekedni a román ossziánok és bárdok dalainak³ begyűjtésében, amelyek eredetiek, változatlanok, érintetlenek, úgy ahogy a nép ajkán élnek, a hegyekben, a völgyekben, az alföldön vagy bárhol. Lássuk, melyik nemzet veszi fel ezeket a versenyt? Ki ne tudná azt, hogy egy nemzet igazi jelleme legfőként énekeiben, meséiben, táncaiban, szokásaiban és szertartásaiban rejlik?” (Cornea 1972: 508).

Ezek a folklórgyűjtések és tanulmányozásuk nem ártatlan vállalkozás, nem egy semleges, kizárólag tudományos és kulturális jellegű adatrögzítést feltételeznek, hanem ideológiailag is szükségszerűen meghatározottak (Lehning 1995: 4). Velejárója a relevánsnak tartott adatok szelektálása, ezek rangsorolása, olyan szignifikánsnak vélt ismérvek szerinti besorolása, mint például:

A latinizmus: a különböző ünnepek, hiedelmek és népi praktikák adattolása által a román nép latin eredetének hangsúlyozása a folklórkutatásnak a kezdetektől egészen a 20. századig jellemző törekvése, ahogyan ezt olyan folkloristák munkássága bizonyítja, mint az Atanasie M. Marinescué (lásd erről: Bîrlea 1974). Ezen érdeklődés több mint a román folklórkutatás bizonyos szakaszára jellemző paradigma vagy kutatási irány. Itt egy olyan alapelvről van szó, amely egyaránt befolyásolta a folklóryananyagok gyűjtését, ezek feldolgozását, amikor ez szükségszerű volt, ahogyan a leíró vagy analitikus diskurzus kidolgozási módját is. A rómaiság eszméjének és a latinizáló komparativizmusnak egy árnyalt elemzése Bogdan Neagotă munkájában lelhető fel (Neagotă 2011: 11–21).

A dacizmus: a folklórkutatásban a 19. század második felében érvényesül, Bogdan Petriceicu Hașdeu *Pierit-au dacii* ('Elvesztek a dákok', 1871)

³ Értsd: katona- és hóradalok (*hóra* 'román népi körtánc').

című kiáltványával kezdődően, de más folkloristák és történészek munkássága is felemlíthető, mint például Nicolae Densușianu és az ő híres *Dacia Preistorică* ('A történelem előtti Dácia', 1913) írása. A hazai folklorikusatásban hosszú életűnek bizonyul ez az irányzat, gyakran fonódik össze a történelemkutatással, hogy majd kifogyhatatlan tartálya legyen a legfantáziadúsabb és festőien kidolgozott történeti leírásokhoz szükséges „érveknek, bizonyítékoknak”. Akárcsak a latinizmus esetében, itt is többről van szó, mint egy irányzatról vagy paradigmáról. Az anyag és a diskurzus kiválasztását és rendszerezését meghatározó kritériumként a dácizmus eredményesen érvényesül folklorikusatásban, addig mellőzött/elhanyagolt kérdéseket is középpontba helyez, de nem haladja meg a korra jellemző rögeszmét, az antikvitással való kapcsolat és folytonosság feszegetését. A *Volkgeist* és egy szilárd nemzeti kultúra kialakítása, a kor szokásainak megfelelően, szükségessé tette a mitikus szintézisek megjelentetését, így a történelem a mitológia folklorisztikai mellékáramlatával bővül, amellyel a Hașdeu-féle „etnopszichológia” foglalkozik. A nap- és holdkozmozgónia, amely egyes folkloristák, mint például Vasile Alecsandri szerint a római gyökereket igazolja, a mitikus lények természetfeletti világával ötvöződik, amelyet sárkányok (*zmei*), éjszakai nyomólények (*zburători*), erdők anyja (*mume ale pădurii*), idővarázslók, szépasszonyok, gonosz és jó tündérek (*Dochii, iele, mătaștre, Sânzâiene, șoimane, vîntoase, zîne*), lidércek (*strigoii*), prikulicsok (*vîrcolaci*), garabonciások (*șolomonari*), sorsasszonyok (*ursitoare*) stb. laknak, számos csodás motívumot és fantasztikus alakot kínálva az irodalomnak. A 19. század utolsó évtizedeiben a román mitológia fogalma fokozatosan teret nyer a folyóiratokban is. Az 1869-es *Pressa*-ban megjelenik a *Despre mitologia dacilor și aceea a românilor* ('A dákok és románok mitológiájáról') című cikk, Simion Florea Marian 1878–1880 között az *Albina Carpaților*-ban ('A Kárpátok Méhecskéje') és az *Amicul familiei*-ben ('A Család Barátja') *Mitologia daco-română* ('A dáko-román mitológia') címmel egy cikksorozatot publikál, valamint sárkányokról (*balauri*), ördögszolgákról (*spiriduși*), garabonciásokról (*solomonari*), visszajáró lelkekről (*moroii*), betegségdémonokról (*samca*) ír tárcákat (Tacciu 1982: 292–293).

Egységesség (a sokféleségben): a román folklor ezen szelekciós és rendszerezési elvének hosszú élete és nagy hatása volt, leglátványosabban a zenefolklorisztika esetében, ahogyan ezt a fiatal kolozsvári etnomuzikológus, Theodor Constantinu kiváló elemzése bizonyítja (Constantinu 2013: 28–

39). Attól függetlenül, hogy ezek az írások a folklór gazdagságát és változatosságát hangsúlyozzák, egy egységes dimenziót keresnek, a románságát hangsúlyozzák, a változatosságot pedig nem lényegbevágó eltérésnek tekintik, hanem ugyanazon téma variációjának, ugyanazon etnikus és spirituális tartalom arculatainak. Az egységesség rögeszméje és ennek a kritériumnak a meghatározó szerepe a folklóranyag válogatásában és a hagyományos román kultúrát illető diskurzus szervezésében, az erdélyi románok reprezentatív nemzeti viselete körüli vitákból világlik ki, mely népviseletnek értelemszerűen viselésre alkalmasnak kell lennie. A nemzeti viselet/népviselet és a körülötte folyó vita a román értelmiségiek más erdélyi etnikumok próbálkozásaival való összehangolódására tett számos kísérletének egyike. Ebben az esetben a magyar elit kezdeményezésével, amely saját polgári köreiből előnybe kívánta részesíteni a népviseletet. A románok esetében azonban egyetlen népviselet kiválasztása sikertelen vállalkozásnak bizonyult. Ebben a vitában Ion Pușcariu azt javasolta, hogy egy ilyen viseletnek két feltételnek kell eleget tennie: mindenekelőtt azt kellene hangsúlyoznia, ami sajátos más nemzetek viseleteivel szemben és értékesítse azt, ami közös minden román népviseletben. A második feltétellel kapcsolatosan akként vélekedett, hogy ami tájegységtől függetlenül közös minden román népviseletben, az a római örökség. Ugyanazon vita keretében, Athanasie Marinescu egyetért a román népviselet római eredetének hipotézisével, és úgy véli, hogy ez a viselet minden románok által lakott területen fennmaradt, de amikor ezen viselet standard formáját, szabásmintáját próbálja vázolni, számos tájegység változatos elemeit ötvözi. Próbálkozásai nem győzték meg a közvéleményt, főként amiatt, mert fontosnak vélt regionális sajátosságoktól tekintett el. Az ő szempontjából az ideális viselet csak a különféle regionális modellek „civilizálása” által érhető el; olyan módszer ez, melyet ő saját népköltészeti gyűjteményének kiadásában is alkalmazott, amely lehetségesnek vélte számos ballada felhasználásával egyetlen olyan prototípus megalkotását, amely az összes változat eredeti, ősváltozataként tételezett. Ebben a vitában nagy szerepe van George Barițiu-nak is, aki 1862-ben Brassóban megrendezi az első román néprajzkiállítást. Az egységes népviselet más védelmező-támogatóihoz hasonlóan ő is akként vélekedik, hogy a népviselet a románok római eredetét bizonyítja. Elismeri, hogy nehéz megállapítani, melyek a római gyarmatosítók által behozott viseletek és melyek a Fekete-tenger vidékét hosszú ideig uraló genovai olaszoktól kölcsönöztek. Meghatározó tíz fontosabb, ”el nem

korcsosult” viseletet is (Marica 1977: 247–256). Ez a vita rávilágít a nemzeti identitás, az etnikai tisztaság és az egyszerűsítő keretrendszer modern szemszögéből vizsgált népi kultúra változatossága által okozott nehézségekre, mind arra a tényre, hogy a folkloristák gyakran meghatározott ideológiák mentén viszonyultak a folklórhoz, amikor az anyagot rendezték, megtisztogatták és átdolgozták.

A *kereszténység* (ortodoxia): figyelembe véve, hogy a 19. század során a román értelmiség által forgalmazott nézet szerint a kereszténység a románság egyik meghatározó jellemzője volt (az ortodox változata lévén a legtartósabb és legerősebb, lásd erről Cosma 2011; Mitu 1997: 380–384), ezen kritérium erőteljesen meghatározta a folklórkutatást is. Annál is inkább, mivel ahogy ezt korábban említettem, a papoknak jelentős szerepük volt a folklórgyűjtésben és az anyag feldolgozásában. Ilyen vonatkozásban említhetjük Simion Florea Marian néprajzgyűjtő lelkész kutatásait, akit az etnológiai iskola egyik alapítójaként tartunk számon. Számos, a románok ünnepeiről, átmeneti rítusairól vagy varázslatairól és ráolvasásairól szóló írásában hangsúlyozza a kereszténység mély hatását a hagyományos népi kultúrára. A parasztok hiedelmei és szokásai, túl azon, hogy képesek megóvni a nemzeti szellemiségét és a nép jellegzetességét, egy sajátos módon román kereszténység kifejeződéseinek tekintettek. A felvilágosodás korabeli tudósok írásaitól eltérően, amelyek a racionalizmus szellemében, kritikus és hajthatatlan módon irtottak mindent, ami „babonának” számított, Simion Florea Marian lelkész munkái sokkal elnézőbbek, engedékenyebbek a népi kultúrával szemben. A *Descântece poporane române* (‘Román népi ráolvasások’, 1886) című kötetének előszavában a ráolvasások gyűjtése mellett érvel, ezeket a nemzeti szellem és bölcsesség tárházának tekintett népköltészet szerves részének tekinti. Mi több, bírálja a felvilágosodáskori nézeteket, amelyeket értelmetlen babonának minősítettek és a nép kulturális elmaradottságáért tették felelőssé őket. Véleménye szerint: „a [tényleges] varázslatokon kívül, [ezek] egyáltalán nem vallásellenesek, amiért is a végrehajtóik elítélhetők lennének (ahogy azt régen az Egyház tette), hanem ellenkezőleg, kezdeti pogány létükből egyesek, a kereszténység hatására, egyfajta keresztény ördögűzőkké lettek. [...] sok azok közül, amelyeket mi ma ráolvasásoknak tekintünk és elterjedtek a nép körében, kezdetben olyan amulett volt, amelyet nem a pogányok alkottak pogány szándékkal, hanem ellenkezőleg, a keresztény papok vagy szerzetesek és keresztény törekvéssel” (Marian 1886/1996: 99). Ahogyan

az előbb idézett szövegrészletből is kitűnik, a szerző elkülöníti a súlyos (ti. bűnnek minősülő), az Egyház által nem tolerált varázslatokat az enyhébb varázslatoktól, a feloldásoktól.⁴ A ráolvasások, azáltal, hogy keresztény utalásokat is magukba foglaltak (pl. a régi istenségeket keresztény közvetítőkkal váltották fel), többé nem tekinthetők nem keresztényeknek. Ezen kritériumnak az etnológiai diskurzusra gyakorolt hatása az átmeneti rítusokkal kapcsolatos népszokások leírásából is nyilvánvalóvá válik, ahol a különböző hagyományok nem keresztény rétegei kulturális értékű ráadásként szerepelnek, vagy mint amelyek a keresztény szellemiségtől oly mértékben áthatottak, hogy átalakultak.

A népi kultúra kutatása mellett elkötelezett tudományágak közvetítésével a néphagyomány és a folklór „lefagyasztott”, az értelmiségiek által előre meghatározott szempontrendszer szerint kimerevített, amelynek középpontjában az identitás a tét. A nép „megismerése”, a szokásainak és a hiedelmeinek leírása egyszerűsítéseket és lényegi kiemeléseket von maga után, egyes aspektusok vagy hatások lekicsinylését, ideológiai kényszerek függvényében. Lucian Boia történész *Játék a múlttal* című írásában a következőket állítja: „ideológia nélkül történelem nem létezhet [...] Objektív és lényegi módon, a történelem ideológiával telített. Ideológián pedig, a szó legszorosabb értelmében vett ideológiát értem: nem egy akármilyen véleményamalgámot a világról, életről és társadalomról, hanem egy jól meghatározott eszmerendszert, egy nem kevésbé meghatározott szociális és politikai keretbe iktatva” (Boia 2008: 106). Ahogyan az előző sorokban kifejtettekből is látható, nemcsak a történelem mint tudomány ideológiafüggő ilyen vagy olyan mértékben, politikai rendszerektől függetlenül, hanem a társadalomtudományok egész területe, beleértve a folklorisztikát, etnológiát vagy antropológiát. A tudományos és kulturális cselekedet ideológiafüggősége nemcsak a politikai hatóságok részéről érkezett direkt és explicit nyomást feltételez, hanem az ideológiai mezőkkel való összefonódást is, a különböző korszakokra jellemző gondolkodásmódokkal, viláértelmezésekkel és magyarázatokkal. Hogy továbbra is történelemírással analog területen maradjunk, az a tény, hogy az etnológiai „megismerés”-t, tudományos célján és néhány kutató folklór iránti őszinte szenvedélyén túl, egy nép/nemzet körmönfontabb és kifinomultabb

⁴ A szerző csoportosításának érvényességét ezen tanulmány keretén belül nem tárgyaljuk (lásd erről bővebben: Olteanu 1998).

„kisajátítási” és „átláthatósági” formájának tekinthetjük, a múlt történetírások általi „birtokbavételével” hasonlítható össze. Ennek az eljárásnak meghatározó szerepe van a politikai hatalom legitimitásának biztosításában és az egyes területek iránti igényekkel kapcsolatos vitákban, ahogyan Erdély példája bizonyítja: az egyetlen múlt ellenére a többszörös „történelmek” kedvezményezettje. Az adatok szelektálása, a különböző diskurzusok változatainak architektúrájában fontosnak tartott vetületek fókuszálása és lényegsítése ideológiailag és kulturálisan kondicionált, így számos különböző változat születik.

A papok szerepe a folklórgyűjtés és elemzés folyamatában, a nemzeti kultúra és öntudat megszilárdításának kontextusában a különböző ügyek által lelkesített aktivistákéhoz hasonló. *Intelighentsie* státusukból adódóan, ez alatt iskolázott/tanult embereket értve, akik az eszményadók (értelmiségiek) körül forognak és ezen eszmék terjesztéséhez és vulgarizálásához járulnak hozzá, az elit értelmiségiek nézőpontjának a támogatói és úttörői (Sowell 2011: 4–11). Ők az összekötő kapocs a tudósok – az értelmiségi elit – és a nép között, akit koordinálni és nevelni kell, hogy megértse helyét és szerepét. Folklorisztikai tevékenységükkel nemcsak egy gazdag anyaggyűjtéshez járultak hozzá, hanem ahhoz a folyamathoz is, amelyen keresztül a parasztok – a nép – arra voltak „nevelve”, hogy megértsék saját kultúrájuk jelentőségét, ez gyakran egészen más lévén, mint amelyet ők maguk tulajdonítottak neki, sokkal mélyebbek, ideológiai és politikai töltetűek. Az a mód, ahogyan a falvak tanult emberei, az értelmiségiek hozzájárulnak a nemzeti élet szervezéséhez, meghatározva az irodalom fejlődési irányát a folklórörökséghez fordulva, etnográfiai jellegű kiállításokat szervezve és a folklór nemzetiesítését hangsúlyozva, ideológiai környezet hatására vall. A romantika korának teljében a gyűjtő nemzeti hőssé válik, ahogyan Henri Stahl is mondja, „társ szerzővé, [...] egyfajta kisebb méretű, szerényebb Homérosszá” (idézi Taciu 1982: 278). Küldetése nemcsak a folklór megismerésére és a különböző népköltészeti alkotásokat közzétevő gyűjtemények megszerkesztésére korlátozódik, hanem maga után vonja ennek az anyagnak a megőrzését/megóvását is a modernizáció előrenyomulásából adódó veszélyektől (Marica 1977: 249). A folklór ismeretek gyűjtése, ahogyan a nacionalista ideológia és a nemzeti mítoszok terjesztése is, a tanult rétegek hazafias kötelessége, amelyek euforikus és fellelkesült légkörben zajlanak. Ez nem zárja viszont ki néhány lelkes kutató azon folklorisztikai kezdeményezéseit, amelyek elsősorban a

mitológia és folklór lenyűgöző hatására alapozottak, anélkül, hogy a kor politikai és ideológiai elkötelezettjei lettek volna. A néprajzkutatás és a korideológia közötti viszony hangsúlyozása egy olyan aspektus hangsúlyozását célozza, amely a román kultúrában csak alkalmasszerűen tárgyalt.

Következtetések

Következésképpen a két román egyház lelkészeinek közreműködését a folklórkutatás kezdeményezésében, és még inkább fejlődésében, érdemes mind a nemzeti identitás kiépítésének folyamatában, mind pedig az erdélyi társadalom modernizációjának kontextusában elemezni. Az ideológiai jellegű korlátozások elemzése, amelyek bármilyen korra, nemcsak a totalitarista rendszerre jellemzőek, egy olyan vetület, amelyet a román folklorisztika és etnológia jelenhez való kötődését illetően is érdemes elmélyíteni, illetve a kényelmes paradigmák átlépése végett, amelyek, akár csak a történetírásban, még mindig uralkodnak. Noha ezen tudományágak kutatástörténeti leírásaiban a néprajzkutatás és nacionalizmus közötti kapcsolat, valamint ennek megjelenése az európai romantika kontextusában, már rég közhellyé vált, addig egy mélyebb kontextualizáció, mely árnyaltabban emelje ki a román társadalom modernizációs folyamatának kontextusában történt különböző változásokkal és ezek felfejlődésével való összetett kapcsolatát, még várattat magára. A folklórtudomány megjelenése, egy terület és az ahhoz tartozó népesség „birtokbavétele” folyamatának kontextusába való helyezése, mely a modern utilitarista államra jellemző, új megvilágításba helyezi az értelmiségi és aktivista szerepkört, amely sok etnográfusra és folkloristára jellemző. Hasonlóképpen, a két román egyháznak, az erdélyi román társadalom modernizációs folyamatában, valamint a nemzeti identitás kialakulásában elfoglalt központi szerepe hatással van arra, ahogyan az etnológiai tudás körvonalazódott és kifejlődött az erdélyi román kultúra keretében.

Fordította: Czégényi Krisztina Juliánna

Szakirodalom

BEN-AMOS, Dan

2005 The Idea of Folklore. An Essay. In: Dundes, Alan (ed.): *Folklore. Critical Concepts in Literary and Cultural Studies*. Vol. I. *From Definition to Discipline*. Routledge, New York–London. [Első kiadás: In: Ben-AMI, Issachar – Dan, Joseph (eds.): *Studies in Aggadah and Jewish Folklore*. (Folklore Research Center Studies, VII.) The Hebrew University Magnes Press, Jerusalem, 1983, 11–17.]

BERNATH, Mathias

1994 *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*. Editura Dacia, Cluj-Napoca

BICHIGEAN, Vasile

1925 Poëmation de secundae legione Valachica. *Arhiva Someșană* 2–3. 13–19; 39–65.

BÎRLEA, Octavian

1974 *Istoria folcloristicii românești*. Editura Enciclopedică Română, București

BOHLMAN, Philip V.

2011 *Music, nationalism and the making of the New Europe*. (2nd ed. Focus on World Music.) Routledge, New York–London. [Első kiadás: 2010]

BOIA, Lucian

2008 *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*. Ed. a III-a. Humanitas, București [Első kiadás: 1998]

BURKE, Peter

1978 *Popular Culture in Early Modern Europe*. Maurice Temple Smith, London. [Magyar nyelvű kiadás: *Népi kultúra a kora újkori Európában*. (Metamorphosis historiae.) Századvég – Hajnal István Kör, Budapest, 1991.]

CÂMPEANU, Remus

2008 *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*. Ed. a II-a revizuită și adăugită. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca. [Első kiadás: 2000]

CONSTANTINIU, Theodor

2013 „Unitate în diversitate”: rolul folclorului muzical în construcția statului modern / Unity in diversity: folk music's role in the cultural

construction of the Romanian modern state. In: Cosma, Valer Simion (ed.): *INCLUȘI și EXCLUȘI. Problema identitară în epocile modernă și contemporană*. (Conferințele de vară de la Telciu, Ediția a I-a, Telciu, 20–21 iulie 2012) / *INCLUDED and EXCLUDED. The Identitary Issue during the Modern and Contemporary Times*. (Telciu Summer Conferences, First edition, Telciu, July 20 to 21, 2012). Editura Eikon, Cluj-Napoca, 28–39/30–41.

CORNEA, Paul

1972 *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780–1840*. Editura Minerva, București

COSMA, Valer Simion

2009 Preoțimea între tradiție și modernitate. Intrarea în modernitate. *Caiete de Antropologie Istorică* VIII. 2 (15) 55–68.

2011 Clerul român din Transilvania și proiectul identitar național. *Caiete de Antropologie Istorică* X. 1 (18) 42–50.

2014 Preotul ca „intelectual” în lumea țărănească a românilor din Transilvania secolului al XIX-lea. In: Chiriac, Aurel – Șipoș, Sorin (coord.): *Seminatores in Artium Liberalium Agro. Studia in honorem et memoriam Barbu Ștefănescu*. Academia Română–Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 101–110.

DÉGH Linda

2005 Bartók as Folklorist. His Place in the History of Research. In: Dundes, Alan (ed.): *Folklore. Critical Concepts in Literary and Cultural Studies*. Vol. II. *The Founders of Folklore*. Routledge, New York and London. [Első kiadás: In: Ránki György (ed.): *Bartók and Kodály Revisited*. Akadémiai, Budapest, 1987, 107–121.]

DUMITRAN, Daniel

2007 *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782–1830)*. Ed. a II-a. Editura Argonaut, Cluj- Napoca. [Első kiadás: Edotira Scriptorium, București, 2005.]

FLOREA, Virgiliu

1994 *Folcloriști ardeleni. Colecții inedite de folclor*. Transilvania Press, Cluj-Napoca

FOUCAULT, Michel

2009 *Trebuie să apărăm societatea. Cursuri rostite la Collège de France, 1976*. Ed. a II-a. Idea Design & Print, Cluj-Napoca. [Első román

nyelvű kiadás: Editura Univers, București, 2000. Ford. Bogdan Ghiu. Eredeti kiadás: *Il faut défendre la société. Cours au Collège de France (1976)*. Gallimard-Seuil, Paris, 1997.]

GHITTA, Ovidiu

2001 *Nașterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existență (1667–1761)*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca. [A könyv egy szövegrészletének magyar nyelvű közlése: Másodrendű katolikusok? *Provincia* 8–9. (2001) 15. 4. Ford. Hadházy Zsuzsa.]

GREYERZ, Kaspar von

2008 *Religion and Culture in Early Modern Europe, 1500–1800*. Oxford University Press, Oxford–New York. [Eredeti kiadás: *Religion und Kultur. Europa 1500–1800*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2000. Angol nyelvre fordította: Thomas Dunlap.]

HALPERN, Joel M. – HAMMEL, Eugene A.

1969 Observations on the Intellectual History of Ethnology and other Social Sciences in Yugoslavia. *Comparative Studies in Society and History* 11. (1) 17–26.

HARRINGTON, Joel F. – SMITH, Helmut W.

1997 Confessionalization, Community, and State Building in Germany, 1555–1870. *The Journal of Modern History* 69. (1) 77–101.

HITCHINS, Keith

2000 *Afirmarea națiunii. Mișcarea națională românească din Transilvania, 1860–1914*. Editura Enciclopedică, București. [Eredeti kiadás: *A Nation Affirmed: The Romanian National Movement in Transylvania, 1860–1914*. Encyclopaedic Publishing House, Bucharest, 1999. Román nyelvre fordította: Sorana Georgescu-Gorjan.]

2013 *Români. 1774–1866*. Ed. a III-a. Humanitas, București. [Eredeti kiadás: *The Romanians 1774–1866*. Oxford University Press, Oxford, 1996. Román nyelvre fordította: George G. Potra és Delia Răzdolescu.]

KONTLER László

2006 The Enlightenment in Central Europe? In: Trencsényi Balázs – Kopeček, Michal (eds.): *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770–1945). Texts and Commentaries. Volume One: Late Enlightenment – Emergence of the Modern Na-*

- tional Idea*. Central European University Press, Budapest–New York
- LEHNING, James R.
1995 *Peasant and French. Cultural Contact in Rural France During the Nineteenth Century*. Cambridge University Press, Cambridge
- MACCULLOCH, Diarmaid
2003 *The Reformation. A History*. Penguin Books, New York. [Magyar nyelvű kiadás: *A reformáció története. A reformáció teljes esemény-és eszmetörténete az előzményektől kezdve, kitekintéssel a mára is*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011. Ford. Varga Benjámin.]
- MAIOR, Liviu
2006 *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*. Editura Enciclopedică, București
- MARIAN, Simion [Simeon] Florea
1996 *Vrăji, farmece și desfaceri. Descânțete poporane române adunate de S. Fl. Marian*. Coresi, București. [Eredeti kiadás: *Descânțete poporane române*. Tip. R. Eckhardtîn (Cernăuți), Suceava, 1886. Illetve: *Vrăji, farmece și desfaceri*. Lito-tipografia Carol Gobl, București, 1893.]
- MARICA, George Em.
1977 *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*. I. Editura Dacia, Cluj-Napoca
- MIRON, Greta Monica
2004 *„...poruncește, scoală-te, du-te, propoveduește...”*. *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697–1782)*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca
- MITU, Sorin
1997 *Geneza identității naționale la românii ardeleni*. Humanitas, București. [Azonos címmel megjelent magyar nyelvű tanulmány: *A nemzeti önazonosság genézise az erdélyi románság körében*. *Korunk* III/8. (1997) 7. 79–81. Ford. Horváth Andor.]
- 2013 *Transilvania mea. Istoriei, mentalități, identități*. (Istorie.) Ed. a II-a. Polirom, Iași. [Első kiadás: 2006]
- MUȘLEA, Ion
1971 *Cercetări etnografice și de folclor* I. Editie îngrijită, cu studiu introductiv, bibliografie, registrul corespondenței de specialitate, indice, de Ion Talos. Editura Minerva, București

NEUMANN, Victor

2005 *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene.*
Ed. a II-a adăugită. Curtea Veche, București. [Első kiadás: 2003]

NICOARĂ, Toader

2001 *Transilvania la începutul timpurilor moderne (1680–1800).*
Societate rurală și mentalități colective. Editura Dacia, Cluj-Napoca

NEAGOTĂ, Bogdan

2011 *Ideea romană și comparatismul genetic latinizant în studiile de
folclor românesc.* ORMA 16. 11–21.

OLTEANU, Antoaneta

1998 *Ipostaze ale maleficului în medicina magică.* (Științe. Seria de
antropologie culturală și etnografie.) Editura Paideia, București

RÖSENER, Werner

2003 *Țăranii în istoria Europei.* Polirom, Iași. [Eredeti kiadás: *Die
Bauern in der europäischen Geschichte.* Beck, München, 1993. Ro-
mán nyelvre fordította: Maria-Magdalena Anghelescu.]

SCOTT, James C.

2007 *În numele statului. Modele eșuate de îmbunătățire a condiției
umane.* (Opus. Științe politice.) Polirom, Iași. [Eredeti kiadás:
*Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human
Condition Have Failed.* Yale University Press, 1998. Román nyelvre
fordította: Alina Pelea.]

SOWELL, Thomas

2010 *Intellectuals and Society.* Basic Books, New York

ȘOTROPA, Valeriu

1975 *Districtul grăniceresc năsăudean și locul său în lupta pentru
progres social și libertate națională a românilor din Transilvania.*
Editura Dacia, Cluj-Napoca

TACCIU, Elena

1982 *Romantismul românesc. Un studiu al arhetipurilor I.* Editura Mi-
nerva, București

VELEA, Marin

1998 *Preoți și învățători folcloriști și contribuția lor la dezvoltarea
folcloristicii românești. Rezumat teză de doctorat.* UNMB, Baia-
Mare

Keszeg Vilmos

A lokális–regionális gazdálkodás rekontextualizálása: az 1906-as tordai ipar- és gazdasági kiállítás

A Magyar Védő Egyesület tordai elnöke 1906. május 19-én jelentette be, hogy a városban szeptemberben „helyi érdekű”, de Erdélyre kiterjedő iparkiállítást szerveznek. A szervezők meggyőződése szerint a kezdeményezés lelkesíteni fogja az iparosokat, a földműveseket és a kereskedőket. (*Aranyosvidék* XVI. 20. 1906. május 19.)

A város, az ipara, az iparosegyletek, a munkanélküliség, az iparvédelmi mozgalom

Tordán 1900-ban 13 587 személy élt, közülük 9 433 volt magyar, 3 469 román, 91 német, 594 pedig más nemzetiségű. 1910-re ez a szám jelentősen módosult. Az összlakosság száma 15 167-re emelkedett, a magyar nyelvű lakosságé 10 533-ra, a románoké 4 184-re, a németeké pedig 103-ra.¹

Az 1880-as években Tordán járva Jankó János az alábbi mesterségekről szerzett tudomást: csizmadia, fazekas, asztalos, kereskedő, szőcs, takács, kerekes, kovács, kalapos, szabó, mészáros, hentes, fésűs, pecsenyesütő, pogácsasütő, tímár. Ebből a felsorolásból kimaradtak a kőművesek, a bádigosok, a kalapkészítők, a borbélyok. Egy feljegyzésből arról értesülünk, hogy 1909-ben Tordán 9 halászt is számon tartottak.

¹ <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/cjetno2.pdf> (Felhasználva: 2013. 10. 17.)

Amikor az 1872-es ipartörvény országszerte megszüntette a céheket, 1875-ben a tordai fazekasok ipartársulatot alapítottak 25 mesterrel, 8 segéddel és 3 tanonccal. A társulatnak 1889-ben húsz, 1936-ban 28 tagja volt. A Tordai Magyar Iparos Egylet 1879-ben alakult meg. Az egyletben részt vettek a csizmadiák, a tímárok, a szűcsök, a szíjgyártók, a fazekasok, a kalaposok, az asztalosok. A kereskedők 1890 előtt szerveződtek érdekvédelmi egyesületbe. Az egyesület működésének első évtizedeiről nincsenek adataink. 1929-től a Tordai Kereskedők Társulata néven működött. Nevét 1929-ben változtatta meg, ettől kezdve a Tordai Magyar Kereskedők Egyesülete nevet viselte. Az Egyesület választmánya (a tagokat képviselő személyek) havonta ült össze a felmerült nehézségek, a folyó ügyek megbeszélése végett.

1906-ban 7 erdélyi vármegyét (Alsó–Fehér, Beszterce–Naszód, Háromszék, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, Maros–Torda, Nagy-Küküllő, Szolnok–Doboka, Torda–Aranyos, Udvarhely) 17763 polgár hagyta el, 44%-uk Amerika, 33% Románia, 8,7% Németország felé távozott. Az emigráltak 74%-a román, 18% magyar, 15% pedig szász, 396 iparos, 261 értelmiségi, 102 kereskedő, 15 773 cseléd és napszámos (*Aranyosvidék* XVII. 32. 1907. aug. 10.).

A Magyar Védő Egyesület 1844-ben jött létre, a magyar nemzeti értékek pártolása végett. Elnöke Batthyány Kázmér, alelnöke Teleki László, védnöke pedig Kossuth Lajos volt. Szándéka volt a közművelődés fejlesztése, a nemzeti érzés ápolása, a nemzeti kötelezettségek árnyalt megfogalmazása ünnepekre, évszakokra, a családra, az iskolára, a társadalom különböző osztályaira, a nőkre. A sajtótól elvárta a lelkesítő hangnemet, a kereskedőket arra biztatta, hogy vásárokon, kiállításokon vegyenek részt, forgalmazzák termékeiket, szorítsák ki az idegen árut. A termelőket arra ösztönözte, hogy tökéletesítsék termékeiket, kedveltessék meg, tegyék híressé a magyar ipart. (*Aranyosvidék* XIX. 1. 1909. január 2. 4.) Az egyesület első közgyűlését 1845. november 17-én tartotta, 138 vidéki egylet részvételével.

A Magyar Védő Egyesület Tordán 1904-ben alakult. 1906-ban kezdeményezte a boltokban a magyar eredetű termékek népszerűsítését. A vásárlókat arra szólította fel, hogy honi terméket vásároljanak, a kereskedőket kérjék arra, hogy ilyeneket szerezzenek be, s a hazai termék hiányában a külföldi terméket a Magyar Védő Egyesületet támogató boltokban vásárolják. A felhívás kifejti azt is, hogy ez a döntés nem a kereskedők ellen irányul, hiszen ha tudatosítják a vásárlói opciót és prioritást,

berendezkedhetnek a magyar áruk forgalmazására. (*Aranyosvidék* XVI. 9. 1906. márc. 3. 1–2.) A kereskedők és az iparosok „Védőtáblán” tüntették fel a magyar gyártmányú termékeket. A városban elsőként zárkózott fel a javaslatához Kleinhempel József, Amirás Géza, Czirner István, Miron Kajetán, Fodor Domokos, Nagy Gyula, Demeter János (férfisزابó), Hary Árpád, Füßy József, Várady Dániel, özv. Baja Józsefné, Némethy József (bútorgyáros), Lefkovics L. (*Aranyosvidék* XVI. 22. 1906. június 2. 4.)

1906. május 1-jén Sorompó-liga alakult a városban, a Tordai Magyar Védő Egyesület szakosztályaként. Célja a kereskedő és az iparos ifjak összefogása, a magyar ipar védelmére való buzdítása. (*Aranyosvidék* XVI. 17. 1906. április 28. 4.) Az ifjúsági szakosztály dr. Batta Mihályt választotta elnökéül. (*Aranyosvidék* XVII.2. 1907. jan. 12. 3.) A Sorompó bátorította a külföldi termékek elleni küzdelmet. Megalakuláskor azt ígérte, hogy eljárást indít azok ellen a cégek ellen, amelyek nem vallják be, hogy külföldi árut hoztak forgalomba. A cégek megbüntetését és bojkottálását, az áruk elkobzását helyezte kilátásba. (*Aranyosvidék* XVII. 7. 1907. február 16.) A mozgalom felhívásában a következőket olvassuk:

„Az 1906. évi május hó 1-től kezdve szükségleteit mindenki azokban a kereskedésekben vásárolja be, – még azokat az áru-czikket is, melyeket a honi ipar még előállítani nem tud és így külföldről vagyunk kénytelenek beszerezni, – amely kereskedések kirakatában a Magyar Védő Egyesület védőtáblája a honi árukra a figyelmet felhívja.

Honleányok! Honfitársak! Semmi rábeszélés ne riasszon el senkit a honi iparpártolás hazafias kötelességének teljesítésétől.

Ha honi árut keres és követel mindenki, nyomban lesz minden kereskedésben magyar árucikk. A kereskedő azt kénytelen és köteles árusítani, amit a fogyasztók követelnek. Álljunk ellent egyes kereskedők kísérteinek és rábeszélésének. Az ország gazdasági hanyatlásának oka nemcsak az, hogy a magyar társadalom zömében elterjedt az a bűnös felfogás, hogy csak az jó, ami külföldi, hanem egyik nyomós ok az is, hogy sok kereskedő azt látva, hogy a társadalom (a fogyasztók) zöme mindenben a külföldet utánozza, a honi ipart nem támogatja, azzal szemben közönyös, sőt a vásárlók előtt arról kicsinyelését is nyilvánítja.

Ezen elterjedt hibákat egyedül a társadalom komoly akarata és a hazafias célban való állhatatos kitartása orvosolhatja.

A társadalom követelése a kereskedőket károsítani nem fogja, mert az áruközvetítés hasznát a hazai ipartermékeken is megtalálják. Az is a ke-

reskedő javára válik, ha a hazában növekszik a jólét, mert ezzel arányban nő a fogyasztók szükséglete, ez pedig növeli a kereskedők forgalmát, keresetét.

A Magyar Védő Egyesület kérelme annál könnyebben teljesíthető mindenki által, mert nem kéri azt, hogy igényeiről bárki is lemondjon, csak annyit kér, hogy amely szükségletet a magyar ipar már előállítani tud, így árucikkékként ne adjuk a pénzt a külföld iparának.

Ez nem áldozat, mert feltesszük mindenkiről azt, hogy e kérésnek a nemzeti jólét fejlesztésére való kihatását belátja s nem fogja áldozatszámba venni azt, hogy ruházati cikkeit, asztalneműit, kalapját, czipőjét, bútorait, gépeit, szerszámaikat, szappanját, gyertyáját, cukrárt stb. abból vásárolja be, a mit a különféle szükségletnek megfelelő minőségben a hazában állítanak elő és nem abból, a mit a külföldről hoznak be.

Adjuk pénzünket a hazai ipar munkájáért, jutalmazzuk vele iparos honfitársaink szorgalmát, így megbecsülve a honi ipar munkását és munkáját: az ipar erősödni és fejlődni fog, az iparosok versenyre kelek egymással, hogy jobb és olcsóbb munkájukkal minél több tért foglaljanak el a hazai piacon.

A munkásságnak ily fellendülése rohamosan nyújt a munkanélkülieknek becsületet kereset, rohamosan csökkenti a kivándorlást, együtt marad a nemzet, a jólét, az erkölcsös munkásélet terjed haza-szerte. E cselekedetben való kitartás jutalmát élvezni fogja a nemzet minden tagja.

A Magyar Védő Egyesület e kérelmének teljesítésében ne tántorítson meg senkit az, hogy a kereskedő külföldi árucikkeket valamivel olcsóbban kínálja, mint a hazait. Vásároljuk még akkor is a hazai árut. Gondoljuk meg, hogy a mi pénzt a honi árukért adunk ki, az a hazában marad, amit pedig a külföldi árukért fizetünk, abból esetleg csak az árbeli különbséget kitevő pár fillér marad itthon. Gazdálkodási érdeke ellen vét az is, aki merő üres hivalkodásból drágábban vásárolja meg a külföldi silányabb árucikket, mint a jobb és tartósabb hazai iparcikket.

Legyünk erősek elhatározásunkban és áldozatkészek mindnyájan! Kicsinyes okok ne tántorítsanak meg minket a tetteinkben. Utasítsuk vissza kíméletlenül azokat, kik ez elhatározásukban minket megtántorítani akarnak.

A Magyar Védő Egyesület e kérelmének teljesítésére fogadalmat nem kér senkitől, mert bizik abban, hogy mindenki fölismeri a honi ipar mellőzéséből az országra háramló súlyos veszélyt s így mikor a nemzeti létérde-

kek védelmezéséről, a közjólét, a nemzet kulturális és gazdasági erejének fejlesztésére irányuló társadalmi feladatok állandó ápolásáról van szó, reméli, hogy e mozgalomhoz csatlakozni és azt erejéhez mérten támogatni senki nem fog késni.

A művelt, erős és hatalmas nemzetek példáját kövesse végre a magyar társadalom ily irányban is.

E magasztos célra irányuló munkában értsünk egyet mindnyájan, egyéért: a hazáért!” (*Aranyosvidék* XVI. 9. 1906. március 3. 1–2.)

1906. március 15-én 90 személyből álló „előkelő hölgytársaság” tulipánrendet alapított. A hölgyek tulipán jelvény viselésével fejezték ki a rendhez való tartozásukat. A rend célja a hazafiság, a nemzeti érzés és az összetartozás kultiválása. A következő célokat állították maguk elé: 1. a nemzeti eszme terjesztése; 2. a nemzeti érzés ápolása a családi körben; 3. a fényűzés mellőzése a nyomor és a szenvedés körülményei között; 4. a nemzeti (társadalmi, kulturális és gazdasági) vállalkozások, kezdeményezések támogatása; 5. a magyar termelők termékeinek felkarolása. A mozgalmat mágnás családok hölgytagjai indították el, közöttük az Andrássy, Apponyi, Bánffy, Battyhány, Bethlen, Dessewffy, Károlyi, Lónyay, Majláth, Széchenyi, Teleki, Vay, Zichy grófi családok képviselői. A kezdeményezés ráépült az 1904-ben alapított Magyar Védő Egyesület szándékaira.

A jelvényt Burger Lajos művész tervezte meg, a kivitelezés jogát Fischer Emil fővárosi porcelánkereskedő szerezte meg. (*Aranyosvidék* XVI. 13. 1906. március 31.)

A tordai nők 1906. április 7-én kapcsolódtak be a mozgalomba. Polonyi N. János javaslata az volt, hogy ne várják meg a Budapesten készülő jelvényeket, azokat a tordai nők saját kezükkel varrják ki. Az első összejövetelen megjelent gr. Teleki Árvéd országgyűlési képviselő és mezőgazdasági szakíró, ígéretet tett, hogy felgyorsítja a jelvények beszerzését, néhány napon belül mintegy ezer jelvény érkezik a városba. (*Aranyosvidék* XVI. 14. 1906. április 7. A cikk szerzője Harmath Domokos, a Védő Egyesület elnöke.) Egy hét múlva száztagú hölgybizottság találkozott. Teleki Árvéd és felesége, Teleki Izabella grófnő elhozták a megígért ezer jelvényt, amit három árkategóriában értékesítettek. Lelkesítő beszéd hangzott el dr. Vertán Endre országgyűlési képviselő, Csongvay Domokosné szül. Ágoston Irma, a Tordai Erzsébet Jótékony Nőegylet elnöke részéről. (*Aranyosvidék* XVI. 15. 1906. április 14. 4.) Néhány nap múlva Felvincen

megünnepelték az alkotmány helyreállítását, s ez alkalommal alakult meg a „Tündérker” egyesület. (*Aranyosvidék* XVI. 16. 1906. április 21.)

A *Haladás*, az *Aranyosvidék* és a *Tordai Hírlap* hasábjain a korábbi években megjelent reklámokban a termékek és a szolgáltatások külföldi (angol, francia, osztrák, amerikai) eredete a minőség és a korszerűség garanciája és retorikai kifejeződése volt. Az 1906-ban bekövetkezett szemléletváltás a tudatzavarral határos megosztottságot eredményezett. A lapban feladott reklámok egyidőben kínálják az új, a változatos portékát, s igyekeznek elhallgatni eredetét. Az *Aranyosvidék* 49. számában Dick Jakab és társa kézmű divatáruháza női angol kockás lodent, kosztümöt, legújabb divat szerint készült női felöltőt, boát, selyem és flanel bluzokat és pongyolákat kínál. Polonyi Sándor kereskedő Minimax kézi tűzoltó készüléket árul. Az első Minimax tűzoltó készülékek Berlinben készültek 1902-ben, a vállalkozás nemzetközi szintre emelkedett, Amerikát is behálózta. A bécsi származású, monarchiaszerte kapcsolatokkal rendelkező Frucht Izidor műőrás és ékszerész arany- és ékszertárgyakat, óraláncot, gyűrűt, broche-tűt, fülbevalót, karperecet árusított. Guttermuth János műfogspecialista légszívókamarás, szájpaddlás nélküli fogsort kínált, amelyet hét államban használtak. Bizonyára külföldi termék volt az a Stomatin fogfehérítő por, amelyet Foji Lajos műfogász ajánlott. Pethő Bálint férfiszabó hirdetése szerint mind magyar, mind angol szövetet tart raktáron. Demeter János férfiszabó hazai, angol és francia szövetből dolgozott. Gajzágó Róbert és Mike Márton gyógyszerészek Kaiser-féle mell pasztillát forgalmaztak. A Kaiser köhögéscsillapító bonbon köztudottan Németországból indult világhódító útjára, 1889-ben. Sipos Gábor kereskedő kínálatában szerepelt a tokaji aszú, a budai vörös, a hazai stolverk csokoládé és cukorka, mellettük azonban a kubai és jamaikai rumot, a kínai teát is reklámozta. Több kereskedő tüntetően felkarolta a helyi termékeket. Kleinhempel Samu a következő hirdetést adta fel: „boraim nagyobb része kizárólagosan tordai termés.” Ugray József saját készítésű borait árulta. Polonyi Sándor fűszerkereskedésében a brassói Portland cementgyár terméke volt vásárolható. Rónai Manó és Társa az angol és a skót szövet mellett brassói, gácsi, zsolnai, besztercebányai és kőszegi szövetet hozatott raktárába. A Hazai Iparcsarnok nevet viselő kereskedelmi vállalkozás nagyenyedi harisnyát forgalmazott, Juhász Mihály kereskedő rimaszombati főzelék- és húskonzerveket. A reklámok között nagyobb számban szerepelnek a szolgáltatások: Freud Zsigmond szobafestő és mázoló, Baruch Bence kárpitos és díszítő, Krausz Gyula épületlakatos és

gépjavító, Pál István és a Micska Testvérek gőz- és villanyossági gépész, Váradi Rudolf épület- és bútorasztalos, Marinka Miklós épület- és bútorasztalos, Popa Juon és Vaszi Csinesel hidasi kőfaragó hirdetése. Balog János bérkocsi tulajdonos hármás, kettes és egyes fogatú fogatot, Kleinhempel Samu lisztet és kenyeret, Kalló Mihály cimbalmot és hangszerhangolást, Móricz Mihály mészraktára meszet, Gönczi Árpád szíjgyártó műhelye nyeret, ostort, kínált, a kolozsvári Szttyaszny József biliárdasztalos teasztalt készített, kávéházak, kaszinók, egyletek, vendéglőt felszerelését vállalta.²

Több, háziipari ismeretek és készségek kialakítását célzó tanfolyam szervezéséről van tudomásunk a 19. század végéről.

1891-ben Simó Béla tanfelügyelő háziipari tanfolyamot kezdeményezett, kézműves mesterségek (sás-, vessző-, szalma-, gyékényfonás) elsajátítása végett. Az oktatást Boér János szamosújvári gyakorló iskolai és képezdei tanító biztosította, s gyakorlati előadásokat tartott a bikatelep főkertésze, l'Huillier István. A tanfolyam 21 napon át zajlott, a nyári szünidő alatt. 21 tanító ingyenesen, többen saját költségen vettek részt a tanfolyamon. (Aranyosvidék I. 28. 1891. aug. 9. 118.) A tanfolyam célját a következőképpen fogalmazták meg: „a néptanító hivatása a háziipart mintegy becsémszíni az iskolából a családba”. A kézművesség kiegészítő keresetet biztosított a szerény jövedelmű tanítóknak. Ugyanakkor a fiatalok számára hasznos időtöltést kínált fel, s általuk egy-egy foglalkozás a családokba is bekerült. (Aranyosvidék I. 29. 1891. aug. 16. 122.) Amikor augusztusban sor került a tanfolyamra, a rendezvényt meglátogatta Bethlen Géza főispán. A résztvevők lábtörő, kézi kosár, szotyor, asztali dohánytartó, pincetok, villa- és késtartó, tál alá való tálca, szőnyeg, méhkaptár, szék készítését, üveg bevonását gyakorolták. (Aranyosvidék I. 31. 1891. augusztus 30. 131.)

A kiállítás előkészítése

A szervezők és egyben védnökök a Magyar Védő Egyesület (elnöke Harmath Domokos) és a Torda-Aranyos Vármegyei Gazdasági Egylet (elnök dr. Wolff Gyula). A kiállítás főszervezője, ügyvezető igazgatója mindvé-

² Négy tordai hírlap első évfolyamának reklámjainak elemzése: *Haladás* 1877, *Aranyosvidék* 1891–1892, *Tordai Hírlap* 1905, *Aranyosszék* 1932. A hírlapok reklámszövegeinek autobiografikus funkciói. *Keszeg V.* 2011: 209–259.

gig Harmath Domokos kereskedő maradt. Védnöke a vármegye főispánja, gróf Bethlen Bálint, aranyosgyéresi földbirtokos, korábban országgyűlési képviselő, a Védő Egyesület pártfogó elnöke, aki közéleti szerepéből kifolyóan is hátrítani tudta a felbukkanó akadályokat. Társvédnök dr. Betegh Miklós alispán. Már májusban 30 tagú bizottságot hoztak létre, akik több irányban fejtették ki tevékenységüket. Legfotósabb volt a helyi iparosok, mezőgazdászok és kereskedők részvételre való ösztönzése. A bizottság 12 szakcsoportból állt össze, a szakcsoportok a gazdaság, s következtében a kiállítás struktúráját jelenítették meg. A szakcsoportok vezetői egyúttal a kiállított tárgyakat értékelő bizottságnak is tagjai lettek. Ezek a következők voltak: I. Vas- és fémipar: szervező Papp Miklós kereskedő, II. Gép, közlekedés és villamosság: Széll Mihály mérnök, III. Bányászat és agyagipar: Gombos László kereskedő, IV. Faipar: Péter Antal tanár, V. Bőr-, sörte- és szőripar: Kovács Dániel tanár, VI. Fonó és szövőipar: Miron Kajetán kereskedő, VII. Ruházat: Gróf Bethlen Sándor, VIII. és XI. Papiros- és sokszorosító: Bölöni István isk. igazgató, IX. és X. Élelmezés és vegyész: Tóth Olivér tanácsnok, XII. Vegyes ipar és női kézi munka: Osztían Gézáné tanítónő. A bizottság rendszeresen összeült a fejlemények áttekintése végett. Cs. Mike Márton gyógyszerész gyógyszerzeti irodáját ajánlotta fel, hogy a szervezők délutánonként 5–6 óra között tanácskozzanak.

A kiállítás tervezett időpontja 1906. szeptember 1–3. volt. Ezekre a napokra alkalmi vásárt hirdettek, hogy a kiállított tárgyak megvásárolhatók legyenek. A kiállítás idején érvényes szabály szerint a „Torda város és a vármegye területéről jelentkezők közvetlen kiállítási jogosultsággal bírnak s kiállított tárgyaikat maguk felügyelete és kezelése alatt árusíthatják.” A város és a vármegye területén kívülről, Erdély területéről érkező kiállítók (gyár, ipar, egyéni vállalkozó) a kereskedelmi miniszter által kitöltött „kiviteli címtár” szerint szállíthatták Tordára a termékeiket, s azokat mindössze egy tordai kereskedő vagy iparos „közvetítése, felügyelete és kezelése alatt” állíthatta ki és értékesíthette. A rendelkezés a helyi iparosokra és kereskedőkre volt tekintettel. Az idegen kiállítók számára azonban nem teremtett hátrányos helyzetet.

A jelentkezési határidő 1906. július 20. volt.

A szervezők a következő érvekkel toborozták a kiállítókat: 1. „ismerettségük meg termékeiket és kézmű ipari alkotásaikat”, 2. termékeik minőségével győzzék meg a vásárlókat arról, hogy „a magyar társadalom meg tud élni a hazai iparúrukkal és termékeivel s nincs rákényszerülve ide-

gen külföldi gyártmányokra”, 3. a kiállításon való részvétel rálátást biztosít a szakma újításaira, mert „mindnyájunknak hazafias kötelessége körültekinteni s a kormányzat minden ágában keresni és alkalmazni azokat a tényezőket, melyek által elő lehessen készíteni a boldogabb jövőt”; az iparosoknak szaktudásukat, a kereskedőknek az áru beszerzéséhez szükséges földrajzi ismereteiket kell megalapozniuk. (*Aranyosvidék* XVI. 20. 1906. május 19.) A kiállítás a jó példák utánzására fogja ösztönözni a termelőket. (*Aranyosvidék* XVI. 25. 1906. június 23. 1–2–3.) 4. A kiállításon megjelenő miniszterek, államtitkárok a látottak alapján támogatni fogják a tordai iparosokat. (*Aranyosvidék* XVI. 33. 1906. aug. 18.)

A szervezők „kiállítási szabályzatot” szerkesztettek, amit bárki igénylőnek ingyen eljuttattak.

Az előkészítés során az elképzelések két szempontból módosultak. Már júniusban egyértelművé vált, hogy a kiállítást a mezőgazdasági termékekre is ki kell terjeszteni: „ne csak a hazai ipar produktumai legyenek megbírálás és tanulmányozás végett kiállítva, hanem hogy ez alkalommal bemutatva legyenek a mezőgazdák által fáradságos küzdelemmel előállított különböző mezőgazdasági termények is.”³

A terménykiállítás („mezőgazdasági kiállítás”) csupán a vármegye területéről fogadott kiállítókat, mezőgazdasági, kertészeti és szőlészeti termények és állatok bemutatásával. Mezőgazdasági gépekkel viszont az egész ország területéről jelentkezhettek gépgyárosok. A kiállítás védnökségét ebben az esetben is gróf Bethlen Bálint főispán és dr. Betegh Miklós alispán vállalta el. Hat kiállítási részleget hirdettek meg. Az „A” csoportba tartoztak a gabonafélék kalászban, szárral, csóvel, magban; a takarmánynövények szárítva, nyersen, gyökkel, gumóval és magban; az ipari és kereskedelmi növények (kumló, cukorrépa, kender, len, gyógy- és olaj növények) különféle alakban; a méhek, méhkasok, méhészeti termékek és eszközök; a tejgazdasági termékek és eszközök; a gazdaság körébe vágó háziipari cikkek és eszközök; egyes gazdaságok berendezését feltűntető táblázatok, kimutatások, rajzok, fényképek. A „B” csoportba sorolták a következő terményeket: mindennemű kerti termény, (facsemete, konyhai növény, virág és gyümölcs, nyersen és feldolgozva); kertészeti szállító

³ A gondolatot Nagy Albert, az *Aranyosvidék* című lap felelős szerkesztője, versíró fogalmazta meg. A cikk az *Aranyosvidék* XVI. 25. számában jelent meg, 1906. június 23-án. Lapszám 1-2-3.

és csomagló eszközök; kert berendezési tervek, rajzok, fényképek stb. A „C” csoport a következő termékeket fogadta: szőlőnövény és -gyümölcs; borok; egyéb szeszes italok. A „D” csoportba tartoztak a mezőgazdasági, kertészeti, szőlészeti és borkezelési gépek és felszerelési tárgyak; a háztartási gépek, eszközök és egyéb mezői gazdaságot érdeklő találmányok. Az „E” csoportban: szarvasmarhák, lovak, sertések juhok. Az „F” csoportban: pulykák, ludak, rucák és tyúkok.

A jelentkezőknek szeptember 15-ig kellett bejelenteniük részvételi szándékukat. A kiállítóknak térdíjat nem kellett fizetniük. (*Aranyosvidék* XVI. 31. 1906. augusztus 4. 3–4.)

A másik változás a rendezvény időpontját és helyszínét érintette. A kiállításnak a földművelésre való kiterjesztése a szervezőket arra kényszerítette, hogy bevárják a terménybetakarítás befejeződését. (*Aranyosvidék* XVI. 27. 1906. júl. 7.) Az eredeti elképzelés szerint az ipari termények a Vigadóban, a mezőgazdasági termények pedig a Széchenyi ligetben kerülnek közönség elé. A forrásokból nem derül, hogy a Vigadó miért és mikor bizonyul alkalmatlannak a kiállítás számára. Helyette a város számára realitássá kezdett válni egy kiállítási pavilonnak a ligetben való felépítése.

A szervezőbizottság szeptember 2-án tartott megbeszélésén világos volt, hogy kik álltak a kiállítás mellé, továbbá ekkorra elkészült a jelentkezettek és a kiállítandó tárgyak jegyzéke. Ekkor teszik közzé a bíráló bizottságok összetételét. Ezek a következők: **Bíráló bizottság:** I. Vas és fém: Papp Miklós cs. v., Kleinhempel József, Aramberboj Miklós, Szopkó Antal, továbbá Csongor György tanár (Budapest) és Lakács Lipót mérnök (Budapest) a központ részéről. II. Gép és közlekedés: Dobieczy Sándor (Budapest), Széll Mihály cs. v., Jáblonszky Fridolin, Simonffy István (Kolozsvár), Blényessi Miklós, Zalányi Dávid, Krausz Gyula, továbbá Csongor György tanár (Budapest) és Lukács Lipót mérnök (Budapest), a központ részéről. III. Bányászat és agyagipar: Dobieczy József (Budapest), Gombos László cs. v., Ebergényi Kálmán, Dr. Balázs András, Borza Zsigmond, Bölönyi Kálmán, Csongor György tanár (Budapest) és Lukács Lipót mérnök (Budapest), a központ részéről. IV. Faipar: Péter Antal cs. v., Király József, Szantner Károly, Marinka Miklós. V. Bőr, sörte és szörme: Kovács Dániel cs. v., ifj. Bardocz Ferencz, Kovács Atila, Farmossy Imre (szakértő). VI. Fonó- és szövőipar: Székelyhidy Viktor (Marosvásárhely), Miron Kajetan, Tamássy István (Kolozsvár), Hary Árpád, Gámán Károly. VII. csoport, a férfi ruha és egyéb ruházati tárgyak: Gróf Bethlen Sándor,

Lovassy Andor, Dr. Farkas Árpád, Dr. Balogh György, Fogarassy József, Dr. Abt Jenő, Osztián Ernő, Szalácsi Szabó Lajos (Dés), Szongott Tivadar (Szamosújvár). Szakértők: Nagy János és Kovács Lajos szücsők, Székely János kalapos, Jenei Samu szabó, id. Kolozsvári Miklós és Farkas Miklós csizmadiák, Mózsa Gyula, Nagy Károly cipészek Cipő és csizmadia s szücs áru: Keresztes József, Harmath Domokos, Zilahi Sebess Andor, Fekete Ferencz, Polonyi János. VIII. Papiros ipar: Bölöni István cs. v., Gálffy Bálint, Undy Domokos, Nagy Albert, Kassay F. Árpád, Dr. Fried Farkas. IX. Élelmezési és élvezeti ipar: Dr. Betegh Jenő, Dr. Gruber József, Tóth Olivér cs. v., Dr. Vertán Endre, Erdélyi Elemér, Bornemissza Gyula, Dr. Popescu György. X. Vegyészeti ipar: Dr. Tomcsik József (Aranyosgyéres), Dr. Nyiredy Géza tanár, (Kolozsvár), Dr. Wolff Gyula, Velits Károly, Varga Dénes. XI. Szokszorosító ipar: Egerházy Lajos, Lovassy Andor, Székely János igazgató, Schavscher Dániel. XII. Vegyes csoport: Osztián Gézáné cs. v., Téglás István, Lőrinczi Dénes pap, Szabó Jenő intéző. A női munkák bírálatához: Bocz Mózesné, Csekme Jánosné, Csernátony Gyuláné (Kolozsvár), Csongvay Domokosné (Ágoston Ilona), Ercsényi Béláné, Gombos Lászlóné, Imecs Erzsi, Lengyel Kristófné, Kozma Ferenczné (Kolozsvár), Széplaki Ödönné, Szőlősi Istvánné, Velits Károlyné, Weselényi Miklósné báróné (Kolozsvár), Zalányi Györgyné. Hangszerekre: Heltmann Lajos, Fekete Ferencz, Scharl Vilmos.

A szervező bizottság személyes megjelenésre kérte Kossuth Ferencz és Darányi Ignác minisztereket, valamint Szterinyi József kereskedelemügyi és Mezőssy Béla földmivelésügyi államtitkárokat.

A kiállítás megtekintését kirándulással összekötő látogatókra való tekintettel a bizottság úgy döntött, hogy kiállítja a természeti táj és vízrajzi térképgyűjteményét; özv. Borbély Márton toroczkói néprajzi tárgyait pedig a város számára megvásárolják.

Ezen a gyűlésen hirdették meg a sorsjátékot is. Levezetésére újabb bizottság alakult, amelyben részt vesz Harmath Domokos ügyvezető igazgató, Lakatos Dénes adótárnok, Dr. Fried Farkas ügyvéd, Dr. Benedek Aladár ügyvédjelölt és Batta Zoltán városi írnok. (*Aranyosvidék* XVI. 36. 1906. szeptember 8. 3.) A begyűlt pénzből a Magyar Védő Egyesület a kiállítás idején 100–150 tárgyat vásárol fel, hogy azt nyereségtárgyként kiadja. (*Aranyosvidék* XVI. 27. 1906. július 7.)

A kiállítás előkészítése lázas munkával haladt előre. Szeptemberben a Széchenyi ligetben vége felé közeledett a kiállítási pavilon építése. A mun-

kálatokat Király József építész és Marinka József műasztalos irányította. A ligetet tisztították, a teret planírozták és virággyakkal díszítették. (*Aranyosvidék* XVI. 38. 1906. szeptember 22.) A kijelölt időpontig több mint 300 iparos közölte részvételi szándékát. A részvétel arányát látva a szervezők elégtétellel jelentették ki, „hogy az ipari kiállítás nagyobb szabású lesz, mint volt a kolozsvári.” A beérkező tárgyak nagy számát látva a szervezőknek kétszer is kiegészítő megoldáshoz kellett folyamodniuk. Legelőbb négy katonai sátrat kölcsönöztek a marosvásárhelyi honvédszár ezredtől; ezek felállítását Bölöny Kálmán ny. őrnagy és Szántner Károly ny. százados vállalták el. (*Aranyosvidék* XVI. 38. 1906. szeptember 22.) Amikor ez sem nyújtott végleges, kielégítő megoldást, a vármegyeház két termét vették igénybe. Ebbe az épületbe került a gazdasági egyesület, valamint a női kézműipari munkák kiállítása, amelyet Osztian Gézané sz. Abt Vilma tanítónő és Pethő Miklós titkár rendezett el. (*Aranyosvidék* XVI. 39. 1906. szeptember 29.)

A gipszgyár igazgatója, Schmiel Dávid a kiállítás helyszínén, a ligetben gipszből megépítendő kisméretű cukrászdával jelentkezett be a rendezvényre. Az események lefolyása után az épület a város tulajdonába került. Az épület tervét Alpár Ignác műépítész készítette el.⁴ (*Aranyosvidék* XVI. 34. 1906. augusztus 25.) A Mendel Lázár fiai cég sórcsarnokot állított fel a ligetben.

Az 1906. szeptember 2-i választmányi és bizottsági ülés véglegesítette a megnyitó programját, kinevezte a megnyitásról gondoskodó bizottságot. (*Aranyosvidék* XVI. 35. 1906. szeptember 1. 3.)

1906 szeptemberében elkezdődött a város lakosságának az eseményre való felkészítése.

A szervezők az eseményekben való részvételre ösztönözték a lakosságot. „Tekintsék magukat meghívottaknak, hisz a tordai kiállítás sikere annyira közös érdekünk, hogy annak előre mozdítása mindnyájunknak hazafias kötelessége” – üzent a szervező bizottság a város azon lakóinak is, akikhez a

⁴ Alpár Ignác a korszak neves műépítésze. Tervei szerint készült a segesvári, a dicsőszentmártoni, a marosludasi, a szászrégeni, a piskitelepi, az abafáji, a brassói, a kékesi, az igazfalvi református templom, a wekerlefalvi római katolikus templom, a segesvári, a dicsőszentmártoni, a dévai, a nyíregyházi, a kolozsvári vármegyeháza, a nagyenyedi vármegyeháza átalakítása, a nyíregyházi színház, a budapesti Mezőgazdasági Múzeum, a kolozsvári tudományegyetem bejárati tömbje, a budapesti Ménesi úti Eötvös Collégium, a milleiumi kiállítás épületsora, sok iskola, laktanya, bank, fürdőépület, bér- és magánház, kastély (a csúcsai Boncza-kastély), továbbá postaépület, gyár.

nyomtatott meghívók nem jutottak el. (*Aranyosvidék* 1906. szeptember 15. 1–2.) A lokálpatrióta érzéseket a lap a következő szavakkal vette célba: „Pár ezer évvel, meg egy néhány századdal ezelőtt, a hatalmas Róma világhódító légiói romboltak és alkottak itt; rombolták a pogányvilág nomád népeinek sáfárszkeit és terjesztették a classicus birodalom műveltségét.

Alkotásaik hatalmas nyomait nem tudták elsöpörni a századok viharai, a föld felett és a föld alatt most is nyomára akadunk az ők nagy és dicsőséges alkotásaiknak; ipari és technikai téren elért, ma is utánzásra méltó colossális építményeiknek.

A római mérnökök sziklaszilárd utai, vízművei, várépítményei, vízvezetéki hálózatai, bánya művelésük, aranyosó telepeik, szobrászatuk ma is utánzásra készítik a nyomukba lépett és temetőik felett élő epigonokat.

Most nekünk hivatásunk, kötelességünk megmutatni, hogy a letűnt ezredévek után mennyit haladt a világ, mennyire fejlődött a mi culturánk?

A megújhodott modern világnak nem szabad, nem lehet hátrább maradni a réginél és nekünk, a gőz és villany szárnyain előre röpiült civilizált nemzetek sorából lehetetlen hátramaradni.

Kis kör az, amelyben mozgunk, szegényes eszközök, melyekkel síkra szállunk, de éppen azért, nagyobb a dicsőség és nagyobbak kell lenni az elismerésnek is, hogy Magyarország keleti részén nem aludtuk át századunk borongó éjszakáját, hanem haladtunk az idővel és dolgoztunk hazai iparunk fejlesztéséért, nemzeti culturánk felvirágzásáért.” (*Aranyosvidék* XVI. 39. 1900. szeptember 29. 1–2.)

A program közzétételekor a következő mozgósító felhívás hangzott el: „Készüljünk tehát mindannyian, lelkesen azokra a napokra melyek nekünk ünnepnapjaink lesznek. Fogadjuk vendégeinket lelkesen, öltösz zászló dísz a város, ünnepeljünk külsőleg is, legyünk mindannyian segítségére az amúgy is annyit fáradó rendezőségnek.” (*Aranyosvidék* XVI. 39. 1900. szeptember 29. 3.)

A kiállítás napijegy és állandó jegy alapján volt látogatható. (*Aranyosvidék* XVI. 27. 1906. július 7.) Az állandó jegy 2 koronáért volt megváltható, az egyszeri belépést biztosító jegyért pedig 40 fillért kellett fizetni. A gyerekek és a tanulók belépési díja ennek fele volt. A tanárok kíséretében érkező iskolai osztályok ingyenesen léphettek be a kiállításra. (*Aranyosvidék* XVI. 39. 1900. szeptember 29. 3.) Szintén ingyen léphettek át a kiállítás kapuit azok a tordai lakosok, akik 10 fős csoportban jelentek meg. (*Aranyosvidék* XVI. 29. 1906. július 21.) A kiállítás igazgatósága a kiállítást egy nappal

megnyújtotta. „Felhívjuk a tordai összes kézi iparágak képviselőit és gyárak vezetőit, hogy a tordai iparmunkakiállítás még vasárnapon e hó 7-én is nyitva lévén, szólítsák fel segédeiket, tanonczaikat, illetve összes alkalmazottait a kiállítás megtekintésére. Tíz vagy több tagból álló iparos csoportok vezetőikkel ellátva a jelzett napon a kiállítást díjtalanul megtekinthetik. A kiállítás igazgatósága.” (*Aranyosvidék* XVI. 40. 1906. október 6.)

A jegyeket Cs. Mike Márton gyógyszerész árusította. (*Aranyosvidék* XVI. 38. 1906. szeptember 22.) Az első napi táncestélyre Füssy József könyvkereskedésében lehetett belépőt vásárolni. (*Aranyosvidék* XVI. 39. 1900. szeptember 29. 3.) A sorsjáték jegyeit a dohánytőzsdékben és a Védőegyesület igazgatóságánál bocsátották áruba, 40 fillér ellenében. (*Aranyosvidék* XVI. 39. 1900. szeptember 29. 3.)

Harmath Domokos ügyvezető igazgató Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszterrel beszélgetve elérte azt, hogy a kiállítók és a védőegyesületi tagok vasúti kedvezménnyel utazzanak a városba: „A miniszter a kiállítók érdekében is közbenjárt, hogy termékeiket mérsékelt szállítási díjjal szállítsák.” (*Aranyosvidék* XVI. 38. 1906. szeptember 22.) A kiállítás idején Kolozsvárról a menetrend szerint közlekedő járatok mellett különvonatok is indultak. (*Aranyosvidék* XVI. 29. 1906. július 21.) Az egyik vonat Kolozsvárról d.u. 1 óra 16 perckor indult és Tordára 4 óra körül érkezett. Az ellenvonat Tordáról indult d.u. 6 óra 5 perckor és 8 óra után érkezett Kolozsvárra. (*Aranyosvidék* XVI. 39. 1906. szeptember 29.)⁵

A Magyar Védő Egyesület *Iparvédelem* című hivatalos közlönye a következő beharangozást közölte: „A tordai fiókegyesületünk által szervezett, hat napig tartó iparkiállítás megnyitásától már csak két hét választ el bennünket és ez alkalommal buzdíthatjuk tagtársainkat utolszor a kiállítás megtekintésére. Mint ügyvezető-igazgató urunk a helyszínen meggyőződött, a kiállítás a kiállítók nagy számánál és a rendezés mintaszerűségénél fogva igen sikeresnek ígérkezik. A kiállítás rendezősége szíves volt följátnlani, hogy egyesületünk összes megjelenő tagjait tordai tagtársaink vendégszerető házánál elszállásolja. Gazda tagtársainkat érde-

⁵ A Maros völgyét követő vasútvonal 1871–1873 között épült meg. Ezt keresztelte a Brassó–Kolozsvár közötti vágány. Tordára a vonal az aranyosgyéresi csomóponton keresztül érkezett. Az aranyosgyéresi állomáson 1873-ban haladt át az első szerelvény. 1905-ben Tordáról naponta két személy- és egy gyorsvonat indult Kolozsvár–Budapest irányába, Brassóba pedig naponta két gyors- és három személyvonat. Később az Aranyosgyéres–Torda közötti vasúti személyszállítás megszűnt; napjainkig szünetel.

kelni fogja az is, hogy ugyanakkor a Torda-Aranyos váremegyei Gazdasági Egyesület ugyanott sikeresnek ígérkező mezőgazdasági kiállítást rendez. A zsüri szeptember 30-án, vasárnap végzi a jutalmak kiosztását. A kiállítás rendezősege ez úton is meghívja a tagtársainkat. A kereskedelmi kormány menetjegykedvezményt volt szíves a kiállításra utazóknak engedélyezni (III. osztályú jeggyel a II. osztályon utazhatnak). Az egyesület központi és vidéki egyesületei a kiállítás megnyitása után értekezletet tartanak. A kiállítást október 1-jén délelőtt 10 órakor nyitják meg. A kiállítás megtekintése után a kirándulók meglátogatják a sósfürdőt, a sóbányát és a tordai hegyhasadékot, este pedig díszelőadás lesz a színházban. A kiknek ideje engedi, másnap kirándulhatnak Torockó gyönyörű vidékére, harmadnap pedig a révi cseppkőbarlangot, a kalotaszegi varrottas készítését Bánffy-Hunyadon, és Kolozsvár nevezetességeit tekinthetik meg. A kalauzolás erdélyrészi osztályunk és tordai fiókegyesületünk az Erdélyi Kárpátgyesülettel karöltve szívesek magukra vállalni. A Központi Menetjegyiroda egyesületünknek, valamint a kiállításnak hazafias céljára való tekintettel önzetlenül mindent elkövet, hogy egyesületünk e kirándulása sikeres és jutányos legyen. A mennyiben a különvonat indításához szükséges számú jelentkező jelentkeznék, az utazás részleteiről a napi lapok fogják a közönséget tájékoztatni. Jelentkezéseket elfogad a központi vezetőség is.” (*Aranyosvidék* XVI. 38. 1906. szeptember 22.)

Az esemény

Az iparkiállításra szeptember közepéig 280 bejelentés érkezett, végül azonban 300 fölé emelkedett a kiállítók száma. S ezáltal a rendezvény – a tordai polgárok büszkeségére – méreteiben túlszárnyalta a korábban lezajlott kolozsvári iparkiállítást.

Ünnepélyes keretek között, gondosan előkészített forgatókönyv szerint a kiállítás 1907. október elsején, hétfőn nyílt meg.⁶ Az ünnepélyes pil-

⁶ Az *Aranyosvidék* című lap megfejthetetlen ellentmondással beszél a kiállítás megnyitásáról. A kiállítás programja szerint a Vigadóban felszolgált díszebédre a kiállítás első napján kerül sor. Az eseményről készült beszámoló azonban egyértelműen a második nap programjába helyezi bele. Az ebéden elhangzó pohárköszöntők, Justh Gyula jelenléte ezt valószínűsítik. A kiállítás ünnepségei. *Aranyosvidék* XVI. 39. 1900. szeptember 29. 3. Kapuzárás előtt. *Aranyosvidék* XVI. 40. 1906. október 6-i számában. 2–3–4.

lanat 10 órakor érkezett el. A város lakossága a Széchenyi ligetben tolongott. A Tordai Dalkör előadásában felcsendült a himnusz. A programot a Tordai Zeneegylet előadása zárta. Ezután került sor a kiállítás megtekintésére.

3 órakor a Ligetben a két zeneegylet újra pódiumra állt, felváltva szórakoztatta a kiállításnéző közönséget. A vendégek délután megtekintették a városi sósfürdőt, 5 órakor pedig a sóbánya látogatására voltak hivatalosak. Este a Vigadóban táncestély zajlott.

Október másodikán, kedden újra az állomáson gyülekezett „a város egész polgársága.” A vonat 7 óra 55 perckor futott be az állomásra. A leszálló vendégek közül a kíváncsiság és a figyelem Justh Gyulát tüntette ki, akit az őszi reggelen lelkes éljenzéssel fogadtak. A politikus ekkor 57. életévén volt túl, a képviselőház elnöke, a függetlenségi és a negyvennyolcas párt vezető egyénisége, Torda frissen választott díszpolgára. Tiszteletére az állomáson a Tordai Dalkör előadásában felcsendült a himnusz. Ezt követően a főispán, dr. Szenkovits Aurél tisztú ügyész, majd Egerházy Lajos függetlenségi meggyőződésű református lelkész köszöntötte, „igen szép beszéddel.” A menet a főtér felé indult, elől ment a lovasbandérium, nyomában a város dalosai, majd a kocsik „beláthatatlan” hosszú sora. Az utat mindenütt lelkes tordaiak sorfala szegélyezte.

A vendég a főispáni lakásban fogasztott reggelit.

A város képviselőtestülete a városháza dísztermében díszközgyűlésre ült össze. 10 órakor Zilahi Sebess Andor polgármester javaslatára héttagú bizottság (élén Fogarassy József tanácsos) indult a tekintélyes vendég meghívására. Amikor gróf Bethlen Bálint főispán, dr. Betegh Miklós alispán kíséretében Justh Gyula megérkezett, a városháza folyosóján éljenzés harsant fel. A vendéget a polgármester köszöntötte, majd dr. Vertán Endre országgyűlési képviselő szólalt fel. Beszédében kiemelte a városnak a múlt küzdelmeiben hozott áldozatait, a polgárok városépítő erőfeszítéseit, szülőhelyükhöz való ragaszkodását. Beszéde közben Körösfői Kriesch Aladárnak a teremben elhelyezett tablójára mutatott.⁷ A házelnök díszpolgárrá választását a városnak iránta érzett bizalmával magyarázta. A város

⁷ Körösfői Kriesch Aladár (1863–1920) az 1896-os milleniumi kiállításra készítette el a város felkérésére az 1568-as, a vallási türelmet kihirdető tordai diétát ábrázoló romantikus tablót, mint a vármegye területén lezajlott egyik legjelentősebb esemény ábrázolását.

nem kéri a politikus pártoló segítségét, hanem követni és támogatni kívánja a hazáért kifejtett erőfeszítéseit.

A beszédet „viharzó taps” követte. Válaszában Justh Gyula megtisztelőnek minősítette a város elismerését és bizalmát. Méltányolta a tordai polgárok és iparosok erőfeszítéseit. Meggyőződése, hogy a virágzó ipar biztosítja az ország hírnevét, függetlenségét és szabadságát. A függetlenségi eszmékhez való következetes hűségéről biztosította Torda városát.

A város tanácsosai a házelnököt a kiállításra kísérték. A vendég elismeréssel nyilatkozott a tordai ipar termékeiről. A tordai lap szerint Justh Gyula figyelmét különösen felkeltették a háziipari termékek, a női kézimunkák, a gipszpavilon, a magyarországi mezőgazdasági gépgyártás világhírű termékei, a tordai kertmunkás iskola gyümölcsei, Pethő Miklósné befőttjei. Az iparos a tanoncok kezemunkájának jutalmazására segélyadományt ajánlott fel. A látogatás végén a sörcsarnokban tordai kofapecesnyét és Mendel-sört fogyasztott.

A vendég a főispán lakásán a vármegye, a város, az állami tisztségviselők, a felekezetek és az egyesületek képviselőit fogadta. Bethlen Bálint főispán a jelenlévők nevében „magyar szívvvel” köszöntötte „a mindig tiszta, egyenes úton járó, becsületes magyar hazafit.” „– E város mindig rendíthetetlenül kitartott a magyar nemzet ügye mellett. [...] Tudom, hogy önök helyt állanak a jövőben is, mint azt a múltban tették. Én pedig örökké hálas leszek szeretetük megnyilatkozásáért” – válaszolt a vendég.

Justh Gyula útja a függetlenségi pártkör székházában folytatódott, ahol a tordai 1848-as és függetlenségi pártkör újabb kitüntetéssel ruházta fel, dísztagjává választotta. Justh Gyula újra kifejezte a város iránt érzett elismerését, s biztosította a jelenlévőket arról, hogy pártja a nemzeti érdekeket, a függetlenséget, az általános választójog kivívását, a magyar pártok közötti koalíciót tartja szem előtt, a bécsi „darabontok” megosztó reakciós politikája ellen tevékenykedik. „– Ha olyan táborunk lesz mindenütt, mint a tordai polgárság, a poklok kapui sem döntenek meg bennünket” – zárta felszólalását.

Déli 1 órakor a Vigadóban „ismerkedési Társas-ebédre” terítettek. 250 személy ült asztalhoz, akik az ebéd elfogyasztása előtt ünnepélyes köszöntéseket hallgattak végig. Gróf Bethlen Bálint főispán ismét Justh Gyulát köszöntötte, a házelnök Torda polgárait, Nagy Mózes, dr. Betegh Miklós ismételten éltette Justh Gyulát, válaszként a vendég dr. Betegh Miklóst, Lovassy Andor pedig a kiállítás főszervezőjének, Harmath Domokosnak

mondott köszönetet, dr. Fried Farkas a főispánt, Bartha Lajos Harmath Domokost, Harmath Domokos Justh Gyulát és gróf Bethlen Bálintot, dr. Balázs Endre főesperes–plébános dr. Vertán Endrét éltette.

Ebéd után a házelnök a cellulóz- és a gipszgyárba látogatott el.⁸

Délután fél ötkor „városunk életének színe-java” újra összegyülekezett a főispáni lakás termeiben. Az ablak alatt a Tordai Dalkör és a Zeneegylet énekelt, miközben a vendégek Szabó Gábor aranyosgyéresi vendéglős ételeit és a keresdi pincze borait fogyasztották.

Az illusztris vendég hat órakor a vasútállomásra távozott, ahova Bethlen Bálint főispán, dr. Betegh Miklós, dr. Vertán Endre, Lovassy Andor, Zilahy Sebess Andor és dr. Balázs András kísérte el.

A kiállítás megtekintői délután az Aranyos völgyébe és Torockóra kirándultak.

Október 3–6. között a kiállítás zavartalanul nyitva tartott. A forgalom élénk volt, a vásárlói hajlandóság lankadatlan. 6-án délután 5 órakor a tárlat hivatalosan véget ért. Ám 7-én utoljára belépődíj nélkül még láto-gatható volt.

A kiállítás védnöke az ünnepélyes zárás keretében köszönetet mondott a szervezőknek, s dicsérő szavakkal illette a kiállítók teljesítményét. A helyzi lap beszámolója szerint: „F. hó 7-én vasárnap délután 5 órakor záródott be a kiállítás ünnepélyes keretben, a tordai zeneegylet és a dalkör közreműködése mellett Gróf Bethlen Bálint főispán mint a kiállítás védnöke, egyszerű, kerestetlen szép szavakban emlékezett meg az elért eredményről. Elismeréssel emlékezett meg Harmath Domokos ügyvezető igazgató csüggedést nem ismerő s a kiállítás érdekében kifejtett buzgó munkájáról s köszönetét fejezte ki a kiállítás munkájában részt vevő nőknek, valamint az összes kiállítónak. Míg egyfelől az iparosokat az ipar fejlesztésére hívta fel, másfelől a közönség figyelmébe ajánlotta a tisztességes magyar ipar támogatását, amit ős is kötelességének ismer, s ennek főispáni beavatása alkalmával is kifejezést adott.” (*Aranyosvidék* XVI. 41. 1906. október 13.)

A sorsjegyek árusítására több intézmény segítségét kérték. A felkérést a következőképpen fogalmazták meg: „Tisztelt Czim! Hazafias kö-

⁸ Schoeller és Társa1891-ben nyitott cellulózgyárat Tordán. Ezt Neufeld Károly 1898-ban modern gépekkel újította fel, s 1899-ben részvénytársaság kezdte meg a működtetését. A gipszgyár 1902. július 2-án kezdte meg működését Tordai Gypsz- és Műtrágyaipar Rt néven.

zönségünk és az Erdélyrészi vármegyék törvényhatóságai, a kereskedelmi és iparkamarák, valamint a székelyföldi kirendeltség által ígért erkölcsi támogatás reményében, Tordán folyó évi október 1–6-án tartandó erdélyrészi iparmunka kiállítással kapcsolatban a hazai ipar fejlesztésére törekvő versenyképes munka jutalmazása céljából jótékony sorsjátékot is rendezünk. Midőn erről értesíteni bátorkodunk, egyben kérjük, méltóztassék kiállításunkat nagyrabecsült látogatásával megtisztelni és a jótékony hazafias cél előmozdítását olyképp kérjük támogatni, hogy az ide csatolt 20 darab nyeremény sorsjegyet elfogadni kegyeskedjék és annak értékét legkésőbb október hava 1-ső napjára a Magyar Védő Egyesület címére Tordára beküldeni méltóztassék. Végül a nemes cél érdeke azon megjegyzésre kényszerít, hogy a jelzett határidőre be nem érkezett sorsjegyek értékét – a később visszaküldeni szándékolt sorsjegyekkel nem lehet kiegyenlíteni –, mert a megejtett húzáson az ezekre eső nyeremények a tisztelt címzet[el]i[er] így az október hó 1-ső napjáig ki nem egyenlített sorsjegyek értékének kifizetése kötelező. Azért küldöttünk 20 darab sorsjegyet, hogy minden csoportból legyen szerencse szám. – Torda, 1906. szeptember 6-án. Újítva kérésünket maradunk hazafias tisztelettel a Magyar Védő Egyesület nevében: Harmath Domokos ügyvivő igazgató, Zilahi Sebes Andor elnök, Gámán Károly, titkár.” (*Aranyosvidék* XVI. 37. 1906. szeptember 15.)

A szervezők két főnyereményt helyeztek kilátásba: a Szandrik-féle bars megyei alsóhárom gyönyörű ezüst teakészletét 500 koronáért szereték be, a második nyeremény pedig Belezna Ödön festőművész két tájképe volt Székelykocsárd vidékéről. A kiállításon vásárolt tárgyakkal további 200 személyt örvendeztettek meg. (*Aranyosvidék* XVI. 38. 1906. szeptember 22.)

A sorshúzás a városháza közgyűlési termében zajlott, „kiküldött politikai biztos” jelenlétében. (*Aranyosvidék* XVI. 39. 1900. szeptember 29.3.) A kiállítás sorsjátéka Hary Bálint mezőbői földbirtokosnak kedvezett. A díjon Hary Péter Antal mezőnagycsáni református lelkésszel osztott, minthogy a sorsjegyet együtt vásárolták meg. (*Aranyosvidék* XVI. 42. 1906. október 20.)

December elején Harmath Domokos arról értesítette a kiállítás díjazottjait, hogy az érmek és díszoklevelek kiosztása nyomtatási okokból megkésett, s december 16-án kerül rá sor. (*Aranyosvidék* XVI. 49. 1906. december 8. 5.) Az iparkiállítás lezárására ezen a napon került sor. A Ma-

gyar Védő Egyesület ekkor tartotta meg a végleges elszámolást, ekkor került sor a díjak kiosztására. (*Aranyosvidék* XVI. 51. 1906. december 22. 5.)

A mezőgazdasági kiállítás zsűrije a következő terményeket értékelte.

A gazdasági termények kategóriájába tartoztak a gabonafélék. Díszoklevélben részesült Gróf Teleki Arvéd, a székelyföldi kirendeltség és Velits Ödön, elismerő oklevélben pedig Zalányi György, Bocz Mózes, Bencze Sándor, a felvinczi gazdakör, Nagy Dénes, dr. Horváth Miklós, dicsérő oklevelet kapott Pethő János, Csetri Ferencz, Pálffy Sándor, Koppányi Imre. Pénzdíjban (5-5 korona) részesült Versendi János és Pethő János. Kerti terményeiért Pethő Miklósné és Szász Józsefné díszoklevelet, Zsigmond Elek, Kiss Elekné, Kovács István, Ebergényi Kálmán, Jenei Samu, Fehér Mihály, Pálffy András elismerő oklevelet, Dézsi Dénes, Rostás János, Rostás Pál, br. Jósika Gábor, Szentkirályi Samu, Mendel Simon dicsérő oklevelet, Kiss Pál, Arkosi Mózes 10-10 korona, Szabó Ferencz és Magurán Geraszin pénzjutalmat kapott. Versenyen kívül elismerésben részesült br. Weselényi Miklósné és a Torda–Aranyosmegyei gazdasági egyesület versenyterméke. Szőlőterméséért Füzer Sándor, dr. Vertán Endre, dr. Bogdánffy Lajosné, Babos Miklós, Egerházy Lajos és az állami kertészet díszoklevélben, Dr. Tomcsik József, a gyéresi szőlőtársaság elismerő oklevélben, Gegesi József, Gegesi Samu, Csernaczkai Samu és Flackbart Károly elismerő oklevélben részesült. Pénzdíjjal (15 korona) Vájna Gábort jutalmazták. Borával Mészáros István díszoklevelet, Egerházy Lajos, Bagoth Elek, Gegesi József, a gyéresi szőlőtársaság, Ratozár Gerő elismerő oklevelet, Gegesi Samu dicsérő oklevelet érdemelt ki.

A mezőgazdasági gépek kiállításán Kühne Ede, az Alpha separátorgyár, Kalmár Zsigmond díszoklevelet, Töröcsik Gáspár elismerő oklevelet kapott. A zsűri értékelte a versenyen kívül indult Bächer Rudolf és Melichár Ferenc ekéit és vetőgépeit.

A zsűri az állatokat öt csoportban vette számba. Teheneiért Szép Gábor 60 korona, Menasági Istvánné és Nemes Károly 40-40 korona, Csernaszky Károly és Rostás Miklós 30-30 korona, Bardocz István, Stieber Ferencz és Vlászka Dénes 20-20 korona jutalomban részesült, díszoklevelet nyert Dr. Wolff Gyula és Horváth Miklós. Üszőt hozott a kiállításra Sóvágó Vazul (40 korona jutalomdíj), Bocz Samu, Menasági István (30-30 korona), Kis Pál, Zsigmond Elek (20-20 korona), Kolozsvári Pál, Simonffi Tamás és Beán Miklós (10 -10 korona). Bikát állított ki Harasztos és Kövend (20–20 korona), valamint Nagy Mihály (10 korona). Ju-

haival jött Bocz Mózes (30 korona), Keresztes Árpád (20 korona), Csép József (10 korona), Nagy Dénes (díszoklevél), az alsódetreheimi kincstári birtokkezelőség (elismerő oklevél), Velits Ödön és Fülöp Gyula (dicsérő oklevél). Sertésekkel érkezett az alsószentmihályfalvi közbirtokosság, Egerházi Lajos, Pethő Miklósné (30-30 korona), Kis Pál, Cs. Mike Márton (20 korona), Dézsi Vilmos (10 korona) és Hosszú Béla (dicsérő oklevél). A baromfiakat szintén csoportosítani kellett. Pulykákért részesült elismerésben Érsek Mártonné és Elekes Árpád (15-15 korona), Zeyk Albert (10 korona), ludakért Viski Elekné (15 korona), Nagy Sándorné, Bartha Lászlóné, Szász Józsefné (10-10 korona), Mendel Simonné (5 korona), Szabó Jenő (5 korona), récéért Sándor Pálné (10 korona), Gerendi Sándorné, Érsek Mártonné és özv. Bartha Gergelyné (5-5 korona), tyúkokért Bencze Sándor, Velits Ödön, Szentgyörgyi Géza, Szabó Jenő, Z. Kis Jenő, Ebergényi Kálmán, Balogh János és Szigethy Sándor (10-10 korona), Elekes Árpád, Z. Kis Jenő, Szilágyi Tamás, Bálint Gyula, Velits Ödön, Szilágyi Sándor, Ebergényi Kálmán, Szabó János, Elekes Árpád és Bertalan József (5-5 korona). (*Aranyosvidék* 1906. október 6. 5.)

Az iparkiallítás díjazottjainak újságban való népszerűsítésére nem került sor.

Számvetés

A kiállításra 845 iparos⁹ és kereskedő jelentkezett be, 1563 tárgyat hoztak el. Ebből 308 iparos/ipari termék volt, a többi női és férfi kézimunka (hímzés, varrottas, faragás). Az állattartók felhajtottak 73 tehenet, 61 üszőt, 12 bikát, 80 juhot, 28 sertést, 37 pulykát, 85 ludat, 45 récét és 284 tyúkot.

A hét nap alatt 9600 személy tekintette meg a kiállítást. Közülük 7245 személy belépőjeggyel érkezett. A tanintézetek oktatói és növendékei ingyenesen léphettek be. Iskolás csoportok érkeztek Tordáról, Kolozsvárról, Szamosújvárról, Nagyenyedről és Temesvárról.

A kiállítás pénzügyi mérlegét Harmath Domokos egyesületi igazgató és Osztian Géza pénztárnok állította össze október 28-án, s ezt dr. Balázs

⁹ Egy másik forrás 848 kiállítót említ.

András, Székely János és Polonyi János ellenőrizte és hagyta jóvá október 29-én.¹⁰

A Védő Egyesület bevétele (sorsjáték, belépőjegy, adomány, térdij, áruforgalmi illetmény) 9 556 korona volt. Ebből 1 095 korona származott a sorsjáték jegyeiből, 7 245 korona a belépőjegyekből, egyéb bevételből 269 korona, segélyadományból 5 066 (?) korona.

A kiállítók 27 500 korona értékű áruforgalamat bonyolítottak le. A szervezők a begyűlt pénzből 2 500 korona értékű terméket vásároltak fel a kiállítóktól. A kiállítók díjazására (arany, ezüst és bronzérem, díszoklevél) a szervezők 1 195 koronát fordítottak. 213 kiállító mellett kitüntetésben részesült 17 iparossegéd és tanonc, 460 korona értékben.¹¹

A szervezők a rendezvény előkészítésére és népszerűsítésére (felhívás, plakát, hírlapi hirdetés, nyomtatvány, postaköltség) 1 156 koronát költöttek. Az iparcsarnok felépítése 150 000 koronát emésztett fel, ehhez a szervező Védő Egyesület 3 ezer koronával járult hozzá. A csarnok berendezéséért és díszítéséért 1 131 koronát kellett fizetni. A kiállítás biztonságáért (felügyelők, tűzoltók) 846, tűzbiztosításra és kártérítésre 365 koronát kellett fizetni. A költség összesen 5 489 koronára rúgott.

A kiállítás tiszta jövedelme 1 411 korona volt, amit a szervezők a tordai ipar fejlesztésére kívántak fordítani.

A kiállítás szakmai értékelését szintén Harmath Domokos készítte el.

A bőr-, sörté- és szőripari termékek közül Benner Karolin kolozsvári tímármester sajátkészítésű, jó minőségű munkáit emelte ki. Példaként emelte ki azt, hogy a közmeggyőződéssel szemben az országszerte hiányzó bőr kis műhelyben is előállítható. Méltatta a medgyesi tímár Karres Sámuel, a nagyenyedi szíjgyártó Király Béla termékeit, valamint a budapesti Szőke Gábor újszerű lábszőnyegeit, versenyképesnek minősítette a bánffyhungyadi Torday József, a tordai Antkó Károly kefekötők, a debreceni Falk és Társa kefegyár termékeit.

A fonó- és a szövőipari részlegre megkülönböztetett figyelem fordult, minthogy a külföldről behozott termékek oroszlánrésze erről a területről került ki. Az összegzés örömmel állapította meg, hogy Erdélyből és Magyarországról „impozáns felvonulás” történt a tordai kiállításra. Jelen voltak a nagyenyedi Bálint János „népies motívumokra támaszkodó szőt-

¹⁰ A mezőgazdasági termények kiállításának költségei nem állnak rendelkezésünkre.

¹¹ A szervezők összesítése szerint 232 „törekvő iparos” részesült jutalomban.

tesei”, Klinger Henrik sepsiszentgyörgyi Első Székely Szövőgyárának¹² a „kalotaszegi, toroczkoí és székelyföldi tündérek remeken készült házi munkáival” vetekedő termékei, a brassói Scherg Vilmos posztói, lódenkésztményei, pejacsevics¹³- és színes kamgarn¹⁴-szövevei, a Zimmermann Testvérek segesvári műhelyének divatszövevei, a nagyszebeni Scholze és Preissler, a barcarozsnyói Papp István és Fia gyár szövevei. Wein Károly és társai késmárki lenszövőgyára „háziasszonyok szemét szinte kápráztató fényes kiállítást rendezett”, a gácsi posztógyár pedig szövetmintáit állította ki. A kötélverők standján Komjátszegi György termékei ragadták meg a tekintetet, Medgyesi Dániel marosvásárhelyi mester pedig ablakzsinórokkal örvendeztette meg a vásárlóit.

A sajtó mély elismeréssel méltatta három személynek a kiállítás előkészítésében, az események vezetésében játszott szerepét. Ezek a személyek gróf Bethlen Bálint főispán, Harmath Domokos, a Tordai Magyar Védegyelet elnöke, valamint a Gazdasági Egylet „csöndben, de eredményenél működő” titkára. A sajtó továbbá „az elismerés pálmáját” ítélte meg a „mi derék jó gazdaasszonyainknak, hatalmas és becsületes munkát végzett iparosainknak és mezőgazdászainknak is.” (*Aranyosvidék* XVI. 40. 1906. október 6.) A város 1908-ban gróf Bethlen Bálintot és dr. Vertán Endrét díszpolgáraivá avatta. (*Aranyosvidék* XVIII. 27. 1908. július 4. 4.)

A kiállítás zárójelentése szerint az egyhetes rendezvény kifogástalanul és zavaró incidensek nélkül zajlott le. Száz év fátylát nem sikerül fellebenteni a kiállításról. Azonban elképzelhető az, hogy szakmai villongásokra, vetekedésekre is sor került. Egy ilyen vitát a *Tordai Hírlap* és az *Aranyosvidék* tett közzé. Frenkel Lipót cipésmester a *Tordai Hírlap*ban rosszindulattal és irigységgel vádolta meg a standját meglátogató vetélytársát. István Vilmos cipésmester az *Aranyosvidék*ben védekezett: 25 éven keresztül nevet szerzett magának a városban, amit nem kell féltennie Frenkel Lipóttól.¹⁵

¹² Klinger Henrik 1901-ben vette bérbe a vállalatot, 1904-től a gyár az ő nevét viselte. A két háború idején, majd a népi hatalom és a szocializmus éveiben a termelés változó méretekben, meg-megújuló technikai felszereltséggel folyamatosan zajlott. Gazda 1980.

¹³ Nadrágszövet.

¹⁴ Fésűsgyapjú szövet.

¹⁵ *Tordai Hírlap* 1906. október 4., *Aranyosvidék* XVI. 42. 1906. okt. 20. 7.

A kiállítás következményei

Mi történt Tordán 1906-ban?

Az ipari és a mezőgazdasági termelés, az áruforgalmazás és -vásárlás, a termékek átértékelődésében jelentős szerepe volt annak a diskurzusnak, a diskurzus retorikájának, amelyet a kiállítás hívott életre. Ez a termékek használati értékén, funkcionalitásán túl azok egyéb kvalitásait is hangsúlyozta.

1. (A helyi ipar és kereskedelem felfedezése és felértékelése) A monarchia keretében a 20. század első éveiben a nemezeti jövedelem évi 3,7–3,2 %-kal növekedett, a kiegyezés évéhez viszonyítva 3–4–5-szörösére emelkedett, s ezzel megközelítette/meghaladta az európai átlagot, mindössze a dán, a svéd és a német fejlődés üteme mellett maradt le.¹⁶ A kiegyezést követő gazdasági fellendülés az áruk és szolgáltatások szabadversenyét fogadta el és gyakorolta, s a szabadverseny a külföldi, a nyugati, a nagyvárosi kínálat felsőbbrendűségét honosította meg a mentalításban. „Az ország gazdasági hanyatlásának oka nemcsak az, hogy a magyar társadalom zömében elterjedt az a bűnös felfogás, hogy csak az jó, ami külföldi, hanem egyik nyomós ok az is, hogy sok kereskedő azt látva, hogy a társadalom (a fogyasztók) zöme mindenben a külföldet utánozza, a honi ipart nem támogatja, azzal szemben közönyös, sőt a vásárlók előtt arról kicsinyelését is nyilvánítja” – olvassuk a Magyar Védő Egyesület érvelését. (*Aranyosvidék* XVI. 9. 1906. márc. 3. 1–2.)

Mint hogy az európai kapitalista és a monarchiabeli ipar a szabad munkaerő- és áruforgalmat gyakorolta, a szabadkereskedelem jelentősen viszszaeszközött a tordai ipari és mezőgazdasági hagyományokat és kapacitást. Az 1906-os évben kibontakozott mozgalom a helyi erőforrások hátrányos helyzetét, valamint ennek káros következményeit tudatosította. Mondhatni, arra tett kísérletet, hogy a hazai ipart méltó versenyhelyzetbe állítsa, s ebben a kompetícióban előnyben részesítse. Ily módon letapínthatóan megjelent a hazai versus külföldi dichotómia, amely önkéntes patrióta és lokálpatrióta mentalitásba épült be.

Torda lakossága rövid idő alatt lelkesen felzárkózott a Magyar Védő Egyesület érdekképviseleti szerv, valamint a Védő Egyesületet támogató Tulipán Rend által kezdeményezett mozgalomhoz. Megértette a hazai

¹⁶ http://hu.wikipedia.org/wiki/Osztr%C3%A1k%E2%80%93Magyar_Monarchia (Felhasználás: 2013. 10. 16.)

ipar, a nemzetgazdaság pártolásának szociális összefüggéseit, következményeit és fontosságát. Felhívta a figyelmet arra, hogy nem csupán a piacra kerülő termékekre kell figyelni. A kereskedelem mögött ott vannak a termelők, akik maguk, családjuk életszínvonalát, műhelyük berendezését, munkájuk minőségét, a termelés újraindítását a bevételből tudják biztosítani. Tudatossá vált a vásárlás, a termékválasztás *támogatás* funkciója. A mindennapi élet szintjén a fogyasztói magatartás tudatossá vált, a vásárlási motivációk közé (a termék minősége és ára mellett) beépült a helyi, a hazai és a nemzeti termékek és szolgáltatások felértékelése, valamint a támogatói hajlandóság. „Ha honi árut keres és követel mindenki, nyomban lesz minden kereskedésben magyar árucikk. A kereskedő azt kénytelen és köteles árusítani, amit a fogyasztók követelnek. Álljunk ellent egyes kereskedők kísértetéseinek és rábeszélésének” – szól az egyesület érvelése. (*Aranyosvidék* XVI. 9. 1906. március 3. 1–2.) Az akció rendre kihatott a kereskedői, a vásárlói habitusokra, s hamarosan bevonta és áthatotta a női réteget, továbbá pedig a fiatalokat.

A kereskedelemre és a szolgáltatóiparra gyakorolt nyomás következtében transzparenssé vált a városban érvényesülő áru- és szolgáltatáskínálat szerkezete és eredete. A kiállítás szervezői a záró számvetésben figyelmeztették a termelőket, hogy a külföldi árukínálatot valójában nem erőszakos zárlattal, hanem a termékeik jobb minőségével lehet kiszorítani. (*Aranyosvidék* XVI. 45. 1906. november 10. 1–2.) A Tulipán Szövetség és a Magyar Védő Egyesület hamarosan stratégiaváltásra kényszerült. Tudomásul kellett vennie, hogy a külföldi áruk forgalmazásának nem tud gátat vetni. Ezért a hangsúlyt a hazai termékek népszerűsítésére helyezte át, s ennek egyik keretévé a *nemzeti vásár* vált.¹⁷ A tordai termékiállítás ennek a stratégiának a mintapéldája volt. A kiállítás szervezői arra hívták fel a tordai iparosok és kereskedők figyelmét, hogy „igyekezzenek felhasználni a tordai kiállítás alkalmát arra, hogy ismertessék meg termékeiket és kézmű ipari alkotásaikat, hogy a vevő és fogyasztó közönség győződjék meg arról a megdönthetetlen igazságról, hogy a magyar társadalom meg tud élni a hazai iparárúkkal és termékeivel s nincs rákényszerülve idegen külföldi gyártmányokra.” (*Aranyosvidék* XVI. 20. 1906. május 19.)

¹⁷ Megfogalmazva: *Aranyosvidék* XVIII. 5. 1908. február 1. 3.

A kereskedelmi minisztérium utazási kedvezmények biztosításával támogatta a tordai, az erdélyi és a magyar ipar és mezőgazdaság eredményeinek megismerését. A vasút a kolozsvári érdeklődők számára különjáratokat indított. A szervezők a csoportos látogatást, a tanoncok, s általában az iskolások bemenetelét részesítették támogatásban. „Ez a kiállítás a hazai ipar ismeretterjesztője” – fogalmazódott meg a jelszó 1906 szeptemberében.

A technika kora a horizontok elmozdulását, a világ felfedezésének, az egzotikumot láthatóvá válásának eufóriáját hozza magával. A tordai lap reklámösszeállításai éveken keresztül az európai kereskedelmi centrumok (Bécs, Budapest, London) elérhetőségét sugallta a tordai olvasóknak (amerikai kukoricamorzsoló, francia konyak és lucernamagvak, bécsi fogászati készítmények, órák). Ezt követően nemsokára kialakul a lokalitások, a szülőföld, a saját világ iránti vonzódás. A tordai lap gazdag reklámanyagából kimaradnak a külföldi termékek, kizárólagosan a hazai, ezen belül a tordai termékek és szolgáltatások népszerűsítése történik.¹⁸

Az 1906-os évi mozgalom, s ennek kulminációs pontja, az ipar- és mezőgazdasági kiállítás a tordai, Torda vidéki termelési tradíciókat állította ki, tette közszemlére, ünnepélyes körülmények között, ezek minőségét emelte ki.¹⁹ Láthatóvá tette a vármegye nyersanyag adottságait és tartalékait, és munkaerő kapacitását, a terméktípusokat, rangsorolta a termelőket. Ezzel jelentős mértékben, hosszú időre kihatóan befolyásolta a helyi/regionális áruválasztást, valamint a helyi ipari hagyományoknak országos piacot teremtett (Tompai kerámia, tordai pogácsa), tudatosította a helyi heverő munkaerő elhelyezésének lehetőségeit, s ezeket turisztikai programba is beépítette. A kiállítás lezárulta után „az egyesület választmánya a főispán indítványára kiküldött egy bizottságot, melynek feladata leendő a vármegye területén összegyűjteni az adatokat arra nézve, hogy mely anyagokat lehetne iparvállalati feldolgozásra alkalmazni, mint áruforgalmi cikkek s az erről szerkesztendő emlékirattal a kereskedelemügyi miniszter figyelmét fogják felhívni és segélyét kérni s mind ez eddig csupán azért szenvedett mulasztást, mert munkás népünknek nem volt

¹⁸ A folyamatot bemutatja Bausinger 1995.

¹⁹ A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók X. Nagygyűlésének keretében, Marosvásárhelyen 1864. augusztus 27. és szeptember 2. között került sor az első termény- és ipartárlat. Kezdeményezője és előkészítője Szabó Sámuel. Előkészítéséről: Olosz 2003.

irányító vezetése és oktatója, másfelől a tőke hiánya iránt a tehetséges hatalmi tényezők közönyösek voltak.” (*Aranyosvidék* XVI. 45. 1906. november 10. 1-2.)

Az iparkiallítás a következő években is érezte hatását. Kleinhempel Samu tordai bortermelő 1908-ban büszkén reklámozta a saját készítésű borát, amelyet a kiállításon aranyoklevéllel díjaztak. (*Aranyosvidék* XVIII. 1908. jan. 18. 11.) 1908. februárjában Lászlóffi Ernőné és Kovrig Margit okleveles óvónők csetneki csipke tanfolyamot hirdettek, az oktatás 12 résztvevővel indult. (*Aranyosvidék* XVIII. 6. 1908. február 7. 6., *Aranyosvidék* XVIII. 7. 1908. február 15. 5.) A polgári leányiskolában két éves női kézimunka tanfolyam működött. 1908-ban harmadik képzési évvel egészült ki, amikor a hallgatók fehérmemű varrást, rece- és klöpli csipke verést tanultak. (*Aranyosvidék* XVIII. 29. 1908. július 18.) Újtordában a Székely Társaság 1907 elején kosárfonó tanfolyam szervezett, Azary Mihály vezetésével. 40 tanuló végezte el; a tanfolyam végéig 220 gazdasági, kézi és egyéb célra használt kosarat kötöttek. A kosarak egy részét kiállításra vitték. (*Aranyosvidék* XVII. 8. 1907. február 23. 5.) Aranyosegerbegen 1907-ben kákafonó tanfolyam indult. (*Aranyosvidék* XVII. 7. 1907. február 16. 5.) A városi tanács és a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara közbenjárására a kereskedelmi miniszter öthetes cipész- és szabóipari szabászati tanfolyamot engedélyezett. Az ingyenes képzés 20-20 hallgatóval indult, az előadók Kolozsvárról jöttek a városba. (*Aranyosvidék* XVIII. 28. 1908. július 11.) 1909-ben gróf Bethlen Sándorné Nemes Polixéna grófnő kezdeményezésére, Gál Miklós helybéli unitárius lelkész felügyelet alatt Torockószentgyörgyön csipkeverő tanfolyam indult. A szervezésben oroszánrészt vállalt br. Rudnyánszky Béláné szül. Thoroczka Mária, aki a helyi csipkeverés hagyományát életre keltette, amit csupán egy 75 éves nő ismert. A tanfolyamot 20 nő látogatta. (*Aranyosvidék* XIX. 2. 1909. január 9. 4., *Aranyosvidék* XIX. 3. 1909. január 16. 6.)

Az 1906-os iparkiallítást követően a városban többször került sor kiállításra. Gróf Bethlen Sándorné az egyesült Tulipán Szövetség és a Magyar Védő Egyesület női szakosztálya nevében női kézimunka kiállítást hirdetett meg 1908. október 1–4.-re. A szervezők három tárgytypust verseny formájában értékelték (felső ruházati cikk, diványpárna, kiegészítő). (*Aranyosvidék* XVIII. 15. 1908. április 11. 25., 1908. június 20. 6.) A rendezvény 1908. november 5-én nyílt meg a vármegyeház épületében. A megnyitón a Tordai Dalkör és a Zeneegylet lépett fel. A kiállított tárgyak

beléptidj ellenében naponta 9–12, 14–17 óra között voltak megtekinthetők. (*Aranyosvidék* XVIII. 44. 1908. október 31. 7.) A kiállítást 1082 személy látogatta meg, közöttük 230 iskolás. A belépőjegyek 348, az estély pedig 410 korona bevételt eredményezett. (*Aranyosvidék* XVIII. 46. 1908. november 14. 4.) Sikere a Magyar Védő Egyesület budapesti vezetőségének is tudomására jutott. Gr. Batthányi Lajos a következő táviratban köszöntötte a tordai nőket: „A testvér egyesületet és különösen annak női szakosztályát szívből üdvözljük a kiállítás megnyitása alkalmával. Hálás köszönet a kiállítást rendező bizottságnak, az estély szereplőinek és a kiállítóknak közreműködésükért. A központ nevében Gróf Batthányi Lajos elnök, Ligart János ügyvivő tanácsos.” (*Aranyosvidék* XVIII. 45. 1908. november 7. 4.)

A tordai termelők szintén kedvet kaptak a kiállításokon való megmérettetésre. 1907-ben Osztián Gézáné Abt Vilma tanítónő,²⁰ a kézimunka tanfolyam vezetője versenymunkájával ezüstérmét nyert a pécsi országos kiállításon. (*Aranyosvidék* XVIII. 26. 1908. június 27. 4.) 1907-ben Temesvárt országos műkedvelő és háziipari kiállítás nyílt meg, női kézimunkákból, ruházati cikkekből, háziipari cikkekből, gyermekjátékokból. Ősszel Sepsiszentgyörgyön mezőgazdasági termékek seregszemléje zajlott, „székelykiállítás” névvel. (*Aranyosvidék* XVII. 7. 1907. február 16. 3.) 1908 októberében Dicsőszentmártonban és Temesvárt került sor hasonló kiállításra. (*Aranyosvidék* XVIII. 31. 1908. szeptember 26. 5–6.)

Az iparkiállítást követően Harmath Domokos javaslatára 1906 decemberében megalakult a Magyar Védő Egyesület női szakosztálya is. A kiküldött bizottsága tagjai a következő hölgyek voltak: gróf Bethlen Sándorné, Bocz Mózesné, Lázár M. Simonné, Velits Károlyné, dr. Vertán Endréné, Zalányi Györgyné. Az alakuló közgyűlést december 23-ra hirdették meg. Ekkor választottak ügyvezető elnököt, 12 bizottsági tagot. (*Aranyosvidék* XVI. 51. 1906. december 22. 5.)

Az alakuló ülésre végülis 1907. jan. 6-án került sor gróf Bethlen Bálint pártfogásával. (*Aranyosvidék* XVII. 1. 1907. január 5.) Elnöke ifj. gr. Bethlen Sándorné, további vezetői Velits Károlyné előadó, dr. Vertán Endréné előadó, pénztáros Nagy Gyuláné. A szakosztályba 60 nő iratkozott be. Az első rendezvényt farsang idejére hirdették meg. A lap ezt heteken ke-

²⁰ Osztiánné Abt Vilmát 1908 decemberében a polgári leányiskola kézimunka tanítónőjévé nevezték ki. (*Aranyosvidék* XVIII. 49. 1908. december 5. 6.)

resztül „honi estélyként” emlegette. Javaslat szerint a hölgyeknek „magyar népviseleti ruhában” kellett megjelenniük, ehhez kizárólag magyar iparcikket kellett vásárolniuk. A javaslat elhangzását követően szót kért Wiborg Kazéna, a takarékpénztári igazgató (Fekete Ferenc) felesége, a „jó magyar asszonnyá lett norvég nő”: a viseletet ne csupán multságokon viseljék, hanem állandóan (*Aranyosvidék* XVII. 2. 1907. január 12. 3.) A javaslat tovább érlelődött a tordai nők beszélgetéseiben. Egy hét elteltével a tervezett rendezvény neve „magyar népviseleti honi-estély”-re kerekedett. A szervezők kalotaszegi, székely, palóc, alföldi, esetleg más viseletet ajánlottak. Az időpontot január 26-ra rögzítették, 1500 báli meghívót címeztek meg. Miután egy olvasó azon morfondírozott, hogy népviselet parádéva alakul az estély, a szervezők újrafogalmazták a rendezvény célját. Azt kell kideríteni, hogy „magyar szövevből milyen báli ruhát lehet csinálni”. (*Aranyosvidék* XVII. 2. 1907. január 12. 6.) A rendezvény jó hangulatban zárult, „magyaros őszinte jókedvet ébresztett.” Szándéka azonban nem vált valóra; nem derült ki egyértelműen, hogy a magyar szövet alkalmas-e a báli ruha készítésére. (*Aranyosvidék* XVII. 5. 1907. február 2.)²¹ A nők iparpártoló lelkesedése a férfiakat is lázba hozta. A város polgármestere és több városi tisztviselő elhatározta, hogy ünnepélyes alkalmakra „magyar ruhát készített”. (*Aranyosvidék* XVII. 15. 1907. április 20. 9.) 1907-ben három „úri asszony” a bécsi nyakkendőnek Tordáról való kiszorítását fogadta meg. Minthogy Ausztriából évente több millió nyakkendőt importáltak, „virágzó házi iparrá fejlődhetik a nyakkendő gyártás.” Az első termékeket („ízléses szép nyakkendők”) Miron Kajetán boltjában helyezték el. (*Aranyosvidék* XVII. 7. 1907. február 16.5.)

Az Aranyosvidék szintén 1907-ben, *Makacs hazafiatlansággal* című cikkel állt ki a magyar gyufa terjesztése mellett. „Szégyellje magát az a tordai kereskedő, ki a jóhírnevű magyar gyufa mellőzésével még ma is osztrák gyufát árul kétféjű sas jegy alatt” – írja a lap, azzal fenyegetve a kereskedőt, hogy legközelebb a nevét is felfedik. „Szégyellje magát az is,

²¹ Készülődve a tordai kereskedők magyar selymet kerestek. Ekkor derült ki, hogy selymet egyedül az 1899-ben alakult Bujatti-féle szentgotthárdi selyemszövőgyár állított elő. A bécsi kereskedők a Sorompó liga szándékait ismerve a szentgotthárdi gyár teljes termelését felvásárolták, annyira, hogy a magyar kereskedőknek a magyar selymet bécsi terjesztőktől kellett beszerezniük. A tordai kereskedők ebből azt a tanulságot vonták le, hogy a megrendeléseiket korábban kell leadniuk a termelőknek. (*Aranyosvidék* XVII. 4. 1907. január 26. 5.)

a ki nemzeti színű címirattal bécsi miligyertyát ad a vevőinek és a pesti magyar Turulgyár hirdetési címkéjére írja számláját.” (*Aranyosvidék* XVII. 1. 1907. január 5. 5.) Egyik magyar gyufagyár négy évvel korábban 30 munkással működött; az iparpártolási mozgalom óta 250-en dolgoznak a gyárban – tudósít a lap. (*Aranyosvidék* XVII. 5. 1907. február 2. 5.)

1909-ben március közeledtével Harmath Domokos kívánatosnak tartja, hogy a március 15-i ünneplésen a tordaiak ne osztrák szalagot viseljenek. Berkovics Rezső külai²² szalaggyáros erre az alkalomra nagy mennyiségű szalagot állított elő. (*Aranyosvidék* XIX. 7. 1909. február 13. 4.)

A női szakosztállyal egyidőben szervezkedtek a tordai ifjak is.

1908-ban a főgimnázium új tanárai megalakították a Magyar Védő Egyesület társadalmi osztályát, valamint tanítványaikból a Sorompó ifjúsági szakosztályát. Az új szakosztály elnöke Sebők Sámuel tanár, társintéző dr. Kemény Gábor tanár, főjegyző Boross Elek, további bizottsági tag Vincze István lapszerkesztő. A tanárok felolvasások, ismeretterjesztő előadások tartására vállalkoztak. A Sorompó ifjúsági szakosztály a tanulók körében a hazai iparcikket népszerűsítette. A szakosztály élén Lőrinczi Géza tanár állt. (*Aranyosvidék* XVIII. 44. 1908. október 31. 6.)²³

2. (A termékek kiállítása) A vásár a termékeket összegyűjtötte, megtekinthetővé tette és a kiállítás esztétikai horizontjába vonta. A kiállítás terében a termelők a legelőnyösebb látványt konstruálták meg magukról. A látogatók vásárlási hajlandóságát a termékek kinézésével kívánták ösztönözni. Szintén a kinézés, a megjelenítés kívánta a kiállításon áthullámzó tömeg számára emlékezetessé tenni a termékeket. A szervezés kezdetén a kiállítás esztétikai követelményeire a következőképpen hívták fel a figyelmet: „A rendezőknek ezen beküldött tárgyakkal szemben aztán csak az lesz a tiszte, a hivatása: minden tárgyat a maga helyére aképpen osztani be, hogy az a beosztás után ne csak a szakszerűségnek, de a csínak és az elegánsnak is megfelelhessen és meg is feleljen.” (*Aranyosvidék* XVI. 25. 1906. június 23. 1–2–3.)

²² Ma Szerbiához tartozó bácskai település.

²³ Itt jegyezzük meg, hogy a az iparpártolás nem járt a várt hatással. A Tulipán Szövetség és a magyar Védő Egyesület 1908. április 12-én tartotta közgyűlését. Az ügyvezető igazgató Harmath Domokos közlése: a szövetség megalakulása óta több a behozatal, mint korábban. Gámán Károly azt tette szóvá, hogy 1907-ben a tagok száma 215, 24-gyel kevesebb, mint 1906-ban. Gróf Bethlen Bálint leleksiéni próbálta a tagokat. (*Aranyosvidék* XVIII. 17. 1908. április 25. 3.)

A kiállítás mint rendezvény másik, pragmatikus funkciója a termelőknek és a közönségnek az áru kínálat megtekintése általi nevelése. Ez a szándék egyszerre vette célba a helyi és az erdélyi kínálat megismertetését és felfuttatását, másik oldalon pedig a helyi termelőknek az új terméktípusok követésére való ösztönzését. Ezeket a szándékokat a lap cikkírója, N. A. a következőképpen fogalmazta meg: „Majd a kész és szép munkával szemben aztán a közönségnek az lesz a teendője: mindent behatóan megvizsgálni, tanulmány tárgyává tenni. Az arra kötelezetteknek a kiállított tárgyakkal szemben maguknak ismereteket szerezni, vagy a már meglévő ismereteket bővíteni; titkokat lesni el a kiállított ipari tárgyak vizsgálata közben, a melyeket majd saját műhelyükben értékesíthessenek, nagyobb csint és tetszetősebb formát adván ez által a műhelyükben végzendő produktumaiknak, mint a milyennel azok eddig bírtak – meggondolván azt, hogy a ki jelen korunkban a műveltség folyamában előbb meg előbb nem halad, az saját vesztére, hátra marad; az a nemes versenyben »le fog törni« biztosan és mint számba alig vehető tényező fog csak szerepelni az állami élet széles küzd homokján...” (*Aranyosvidék* XVI. 25. 1906. június 23-án. 1–2–3.)

A kiállítások 1906-ban immár Torda városában is napirenden voltak.

3. (A beszélés és a cselekvések retorikája²⁴) A kiállítás előkészítése, lezajlása és kiértékelése folyamán zajló diskurzusban több visszatérő motívum ismerhető fel.

Az 1906-os kiállítás a város lakosságát *hazafias érzelmekre* apellálva tette érdekeltté. „Torda város közönségének is tudnia és éreznie kell hazafias kötelességét” – írta az *Aranyosvidék* 1906. szeptember 15-én. „Honleányok! Honfitársak! Semmi rábeszélés ne riasszon el senkit a honi iparpártolás hazafias kötelességének teljesítésétől.” „A tordai kiállítás sikere annyira közös érdekünk, hogy annak előre mozdítása mindnyájunknak hazafias kötelessége” – fogalmazta meg ugyanaz a cikkíró. Ezt a hazafias érzést a vásárló polgároknak a mindennapi életben kell gyakorolniuk. Az olyan gesztusok és habitusok, mint a vásárlás, a fogyasztás, az öltözködés patriotikus dimenzióba illeszkedtek be: „Ez nem áldozat, mert feltesszük mindenkiről azt, hogy e kérésnek a nemzeti jólét fejlesztésére való kihatását belátja s nem fogja áldozatszámba venni azt, hogy ruházati czikkeit,

²⁴ A tordai közélet fesztivizálódásáról, az ünneplés kultúrájának kialakulásáról: Keszeg V. 2000, 2004.

asztalneműit, kalapját, cipőjét, bútorait, gépeit, szerszámait, szappanját, gyertyáját, cukrát stb. abból vásárolja be, a mit a különféle szükségletnek megfelelő minőségben a hazában állítanak elő és nem abból, a mit a külföldről hoznak be. Adjuk pénzünket a hazai ipar munkájáért, jutalmazzuk vele iparos honfitársaink szorgalmát, így megbecsülve a honi ipar munkását és munkáját: az ipar erősödni és fejlődni fog, az iparosok versenyre kelnek egymással, hogy jobb és olcsóbb munkájukkal minél több tért foglaljanak el a hazai piacon.” (*Aranyosvidék* XVI. 9. 1906. március 3. 1–2.) A tordai lap mély felháborodással számolt be arról, hogy egy „hazafiatlan kereskedő” osztrák gyertyát árusított a boltjában. „Kérjük a jó érzésű közönséget, kerülje el a boltját” – fogalmazódott meg a felhívás az öntudatos vásárlókhoz. (*Aranyosvidék* XVIII. 34. 1908. augusztus 22. 5.)

Ugyanakkor a szervezők kifejezték azt a reményüket, hogy a rendezvény méltó lesz a város történelmi múltjához: azaz Erdély társadalma számára a kiállítás olyan fordulópontot fog jelenteni, mint amilyenek az 1568-as diéta döntése bizonyult.

A szervezők jelentős mértékben képviselték és felhasználták a Magyar Védő Szövetség, a Gazdasági Egylet, a Sorompó-liga és a Tulipánrend mozgalmi beszédmódját. A figyelmet az iparosok és a kereskedők életkörülményeire irányították, tudatosították, hogy a kézművesség, a földművelés és a kereskedelem a családok megélhetésének forrása. Tudatosították, hogy a *helyi és a honi ipar támogatása* az Amerikába való kivándorlást, ezáltal a családok munkaerővándorlás miatti széthullását képes megfékezni, jólétet visz a lakásokba, enyhíti a szegény családok gyerekeinek gondjait. A tordai lapban 1906 decemberének elején jelent meg az alábbi fiktív levél. A lap megjelenésétől kezdve előszeretettel promoválta a karácsonyi fenyőállítását és az ajándékozást. Ebben az évben ez a szándék a hazai ipar támogatásával kapcsolódott össze. „Levél az angyalhoz. Kedves angyal. Most, mikor közeledik karácsony szent ünnepe és mi téged és a te ajándékaidat szívrepesve várunk, kérünk szépen, kedves angyal, hogy minket csakis olyan ajándékkal örvendeztess meg, amit magyar földön magyar bácsik készítettek. Mert azt hallottuk, hogy sok gyermeknek nemcsak hogy nem hoz semmit sem az angyal, de hideg és sötét szobában éhezve és fázva szenvednek a szent ünnepen, mert te eddig olyan ajándékokat hoztál nekünk, amit idegen bácsik csináltak és ezért ezeknek a szegény pajtásainknak a papája nem kapott munkát és messze a tengeren túlra kellett kimennie. Azért, kedves Angyal, arra kérünk, hogy ezentúl csak

olyan ajándékokat hozz a karácsonyfával, a mit édes hazánkban készítették, hogy ezeknek a szegény, didergő, éhes gyermekeknek is lehessen ezentúl szép, meleg karácsonyuk. A tordai gyermekek. – A tordai gyermekek kérésére kiadta a Sorompó-liga intéző-bizottsága.” (*Aranyosvidék* XVI. 49. 1906. december 8.)

A diskurzus harmadik retorikai motívuma az *összefogás, az egység* volt. A nyilvános beszéd újra és újra hangsúlyozta, hogy az individuális cselekvéseket az egyezségnek, az egyetértés szellemének, a hallgatólagos szövetkezésnek, egyfajta nemes cinkosságnak kell áthatnia.

Legelőbb a nemzetgazdaság ágai, az ipar, a mezőgazdaság és a kereskedelem érdekeinek szétválaszthatatlansága fogalmazódott meg. N. A.-nak az *Aranyosvidék* XVI. 25. számában 1906. június 23-án megjelent cikkéből idézünk: „És ez jól is van, miután az ipar és a mezőgazdaság nem ellenlábaskak egymással, hanem rokontermészetűek. Az ipar és a mezőgazdaság egymás nélkül el nem lehetnek; egyiknek a másikra szüksége van. Amit az egyik alkot és teremt, azt használatba veszi a másik és viszont. Az ipar és mezőgazdaság egymással alkot egy egészet; úgy képzelhetjük őket, mint egy testnek különböző részeit, a mely kapcsolatnak a természetes következménye aztán az, hogyha az egyik valamely betegségben, valamely bajban szenved, éppen a jelzett összeköttetésnél fogva ezt a betegséget föltétlenül megérzi a másik is; valamint az egyiknek fejlődése, virágzása jó és emelő hatással van a másik termelési ágra nézve is. [...] Mentől fejlettebb egy országnak az ipara, a kereskedelme, a mezőgazdasága: annál nagyobb a jóllét, a megelégedés is abban az országban. A nemzeti vagyonosodás nagy épületében a fejlett ipar és mezőgazdaság is két oly hatalmas méretekkel bíró szegletkő, a melyek ama nagy épületnek tartósságot és maradátságát biztosítanak. Vegyük ki csak ebből az épületből az egyik szegletkövet s már az épületet teljesen meggyengítettük, mely gyengeséget más foltozásokkal helyrepolni már nem lehet.

Igy állván a dolog; mi a Tordán tervezett ipari kiállításnak a szerencsés kezekkel keresztülvitt kiegészítését fogjuk látni majd a tervezett és létesítendő mezőgazdasági kiállításban. Az egyik kiállításnak fényessége viszszerződik majd a másik kiállítás homlokzatára is és a kettő együttesen lesz hivatva Torda városának és Torda–Aranyos vármegyének jóhírnevét növelni, öregbíteni.”

Másodszor, ezzel az érdekegyesítő mozgalommal kapcsolódott össze a termelők, a forgalmazók és a vásárlók, fogyasztók, harmadsorban pedig a

falu és a város, negyedsorban a centrum és a periféria, ötödször pedig a férfi és a női szféra érdekegyesítésére történő felhívás.

A diskurzus negyedik motívuma a *fejlődéssel, a modernitással való lépéstartás*. Eszerint a modernitásnak, a korszerűségnek helye van a mindennapi életben, mind a termelésben, a munkában, mind pedig a fogyasztásban. Az előbbi cikkben olvassuk: „ki jelen korunkban a műveltség folyamában előbb meg előbb nem halad, az saját vesztré, hátra marad; az a nemes versenyben »le fog törni« biztosan és mint számba alig vehető tényező fog csak szerepelni az állami élet széles küzd homokján...” (Aranyosvidék XVI. 25. 1906. június 23.) A kiállítás lezárulta után a haladással való lépéstartás imperatívusza újra szóba került. A cikkíró szerint „a gőz-és villany szárnyain előre röptült civilizált nemzetek sorából lehetetlen hátramaradni” (Aranyosvidék XVI. 39. 1906. szeptember 29. 1–2.)

Retorikai motívumként hatotta át a kiállítást a *reprezentáció*. A kiállítás folyamán, s különösen a program kulcsmozzanataiban jelképes értékű volt a különböző intézetek és intézmények jelenléte. Ezek jelenléte az eseményt mint kiállítást és mint vásárt közéleti, szociális, politikai, kulturális eseménnyé avatta. Az esemény szerkezetében megjelentek a főváros, az ország, az erdélyi városok, a Székelyföld, az ipar, a parlament, a politikai pártok, a közművelődési egyesületek képviselői, akik jelenlétükkel az általuk képviselt régiót, eszmét tették jelenvalóvá, megtapasztalhatóvá. A legnagyobb figyelem és lelkesedés az országvezetést, ezen belül a függetlenségi küzdelmeket képviselő elnök, Justh Gyula megjelenését követte. Alakja és szerepe jelentős mértékben összefonódott a függetlenségi pártot Torda és a vármegye színeiben képviselő dr. Vertán Endre alakjával. A vármegyei hivatal részéről gróf Bethlen Bálint főispán és dr. Bethlen Miklós alispán vett részt a rendezvényen. Képviseltették magukat a város jelentős gyárai (a cellulóz és a gipszgyár), a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara s a székely kirendeltségek, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az Erdélyi Kárpát-Egyesület, az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület.

Ugyanakkor említeni kell azt is, hogy az előkészületek, a kiállítás lebonyolítása és lezárása bővelkedett a *ritualizálás és az ünnepélyesség/fesztivizáció látványos gesztusaiban*. Ilyen volt a szerepek szétosztása, amely által a szervezők a helyi előljárókat, a helyi ipar és kereskedelem képviselőit, az erdélyi és a nemzeti társadalom vezetőit tiszteletben részesítették. A szerepek szétosztása jelölés és szavazat alapján történt, ezt követte az ünnepélyes felkérés, a kiválasztott személy reprezentációs fel-

adatainak a rendezvény programjába, a program idő- és térstruktúrájába való beillesztése. A rendezvény során a kiválasztott személyek neve ismétlődött, ők voltak azok, akik a rendezvény retorikai üzenetét megfogalmazták, s akiknek a rendezvény érdemeit, eredményeit tulajdonították. A kiállítás szereprendszerébe tartozott az ügyvezető elnök, a védnök, a pénztáros, a zsűriző bizottság, a sorsjáték bizottság, a díszvendéget a díszgyűlésre kísérő héttagú bizottság.

Az egy rövid lejáratú közéleti esemény keretében létrejött szimbolikus szerepkör betöltésére való *felkérés* gesztusában szertartásos módon nyilvánult meg a város elismerése és bizalma. A felkérés vonatkozhatott testület vezetésének vagy testületi tagság elfogadására, a testület profiljának, szándékainak képviselésére vagy megjelenítésére és propagálására. A felkérés előzetes kollektív döntés alapján, küldöttség által történt. 1906 májusában „a kiállítás védnökéül gróf Bethlen Bálint Torda–Aranyos vármegye főispánja az egyesület pártfogó elnöke kéretett fel, ki azt elfogadva, megígérte, hogy a kiállítás védnökségét nem csak elfogadja, de annak érdekében felsőbb helyen is támogatást fog kieszközölni.” Ugyanekkor történik meg a 30 tagú bíráló bizottság felkérése. (*Aranyosvidék* XVI. 21. 1906. május 26. 5.) Júliusban a szervező bizottság úgy dönt, hogy a kiállítás szervezője két, tekintéllyel rendelkező intézmény, a Magyar Védő Egyesület (elnöke Harmath Domokos) és a Torda–Aranyos Vármegyei Gazdasági Egylet (elnök dr. Wolff Gyula). A két egylet egyúttal a kiállítás védnöke is; reprezentatív védnök Bethlen Bálint főispán, társvédnök dr. Betegh Miklós alispán. (*Aranyosvidék* XVI. 27. 1906. július 7.)

A *fogadás, a fogadtatás* a rendezvényre érkezőknek szánt kitüntető, közönség előtti gesztus volt. Főszereplője a szervezőbizottság, a város, a vármegye vezetőségének egy vagy több tagja. A kiállítás forgatókönyve a város lakosságát a tordai vasútállomásra szólította, másokat pedig arra biztatott, hogy a vasútállomás és a város központja közötti útvonal szélén sorfalat alkosson. A szervezők két alkalommal hirdettek díszes fogadást a város vasútállomásán: a kiállítás megnyitásának reggelén, valamint másnap, Justh Gyula házelnök érkezésekor. A vasútállomásra kigyűlt a város lakossága. Az érkező vendéget éljenzéssel fogadták, ezt követően a zeneegylet a himnuszt énekelte. A város nevében Szenkovits Aurél tiszti ügyész, a függetlenségi párt tordai fiókjának nevében Egerházy Lajos református lelkész mondott köszöntő beszédet. A vendég meghatódva, ünnepélyesen köszöntötte vendéglátóit.

A *vonulás, felvonulás* kötött szerkezetű társadalmi formáció megszállott útvonalon való látványos, közönség előtti vonulása, evidens szándékkal. A szervezésnek tulajdoníthatóan Justh Gyula városba való bevonulása a városlakók számára látványosnak, a vendég és a kísérők számára pedig megtisztelőnek bizonyult. A vasútállomás és főispáni lakás közötti egy kilométeren a menet élén a lovasbandérium haladt, utána a tordai daloskör, majd a lovaskocsik sora zárta a menetet. Az utat a város lakói szegélyezték tömör sorokban. 10 órakor Torda lelkes polgárai a városháza dísztermében váraoztak a díszvendégre. Pár perccel korábban Fogarassy József városi tanácsos vezetésével héttagú díszmenet indult a főispáni lakásra a díszvendég átkísérése. A menet élén haladt a megbízott városi tanácsos, a díszvendég, a főispán, az alispán, a menetet a bizottság tagjai zárták. A városházásra érkező csoportot tapssal fogadták. A házelnököt a kiállításra a város népes képviselőtestülete kísérte el. A látogatás befejeztével Justh Gyulát gróf Bethlen Bálint főispán, dr. Betegh Miklós alispán, dr. Vertán Endre országgyűlési képviselő. Lovassy Andor főjegyző, Zilahy Sebess Andor polgármester és dr. Balázs András kísérte a vasútállomáshoz.

A *köszöntés* közönség előtti, rövid, ünnepélyes, udvarias verbális gesztus. A köszöntő személy a szervezők által rá kiosztott szerep alapján jár el, nem/nem csupán individuumbként, hanem az őt megbízó intézet nevében szólal meg. A megnyitóra érkező vendégeket a vasútállomáson, a Széchenyi ligetben a megnyitó ünnepségen, a táncestélyen, a díszbédén köszöntötték. A Tordára érkező házelnököt köszöntötték a vasútállomáson, a díszközgyűlésen, a kiállításon, a díszbédén. A városházán Zilahi Sebess Andor polgármester a város, dr. Vertán Endre országgyűlési képviselő a város képviselőtestülete nevében üdvözölte. A kiállítás megtekintése után a vendég a főispáni lakásba vonult vissza, ahol a vármegyei, a városi és az állami intézmények tisztviselői, a felekezetek és az egyesületek képviselői köszöntötték. A függetlenségi párt kabinetjében Vertán Endre mondott köszöntőt. A Vigadóban 250 személyre terített díszbédén gróf Bethlen Bálint főispán Justh Gyulát köszöntötte, Justh Gyula Torda város polgárait, Nagy Mózes ismét, ezúttal versben, dr. Betegh Miklós beszédben éltette a díszvendéget, aki válaszában Betegh Miklóst éltette. Lovassy Andor főjegyző a kiállítás igazgatójához intézett köszöntő szavakat. Dr. Fried Farkas a főispánt, Bartha Lajos újra a kiállítás szervezőjét, Harmath Domokost, Harmath Domokos Justh Gyulát és gróf Bethlen Bálint főispánt

éltette, dr. Balázs Endre főesperes-plébános dr. Vertán Endrének mondott köszöntő szavakat.

A *megnyitó* a kiállítás helyszínén, a Széchenyi ligetben zajlott, a felkért személyek részéről elhangzó vagy nekik címzett köszöntőt, köszönetmondást tartalmazott, tág ideológiai, idő- és szociális dimenzióba (Torda római kori múltja, a tordai ipar és mezőgazdaság nemzeti kerete) ágyazta az eseményt, s ugyanakkor bővelkedett tárgyi, textuális és akusztikus szimbólumokban (zászló, himnusz, énekszámok, köszöntők, szociális reprezentáció). A kiállítás megnyitásának elhúzódó epizódja volt a díszbéd, a táncstély, a házelnöknek a kiállításon tett látogatása.

A *munkaülés* – tényleges, pragmatikus szerepe mellett – a kiállítás előkészítésének és sikerének szimbolikus garanciája volt. Vezetője, munkarendjének összeállítója a kiállítás ügyvezető igazgatója volt, résztvevői pedig a megválasztott szervezőbizottság tagjai. A szervezők 1906 májusától kéthetente, hetente vagy még sűrűbben ültek össze. Ilyenkor javaslatok hangzottak el, a bizottság tagjai vitáztak, beszámolt tartottak. Cs. Mike Márton gyógyszerész állandó értekezleti helyiséget bocsátott az ügyvezető elnökség rendelkezésére. Ebben a helyiségben naplót nyitottak, ahova bárki bejegyezhetette építő javaslatait. A munkaülés döntéseiről a helyi lap folyamatosan beszámolt.

A *díszközgyűlés*. A kiállítás megnyitása után a Magyar Védő Egyesület központi és regionális szerveinek képviselői közgyűlésre ültek össze. A díszközgyűlés bővelkedik a rituális gesztusokban, a retorikai fordulatban.

A *díszbéd* ritualizált ételfogyasztás. Strukturális elemei a felszolgált ételek bősége és a lokális gasztronómiával való kapcsolata, a tálalás térszerkezete, a helyek szétosztása, a meghívottak és a résztvevők státusa, a tárgyi szimbólumok és a rituális vagy ritualizált szövegek és énekek használata. A 250 személy számára terített ebédet követően a főispán délután 5 órára teaestélyre hívta a város polgárait.

A *táncstély* az előljárók, a meghívottak és helyi társadalom együttléti alkalma volt. A köszöntésekre, a rendezvény üzenetének megjelenítésére, népszerűsítésére, a vele való azonosulásra újabb alkalmat szolgáltatott.

Díszelőadás a színházban a kiállítás megnyitásának napján került sorra.

A *díszpolgárrá választás* a 19. század első évtizedeitől van gyakorlatban. Ezzel a megtisztelő gesztussal egy település a szülőtteivel vagy egy korszak személyiségeivel szembeni elismerését fejezi ki. A 19. század második felében Torda városa Orbán Balásznak, Kossuth Lajosnak ítélte meg

ezt a címet. Justh Gyulát a városba érkezése előtt választották meg Torda díszpolgárává. Az iparkiállításra való érkezése a nyilvános diskurzusban Justh Gyula hazatéréseként értelmeződött, s bensőséges, családias hangulatba ágyazódott. Hasonló elismerő gesztusnak minősült Justh Gyulának a tordai függetlenségi párt dísztagjává való megválasztása. Mindkét gesztus a városnak a függetlenségi eszmékkel való azonosulását jelenítette meg.

A *köszönetmondás* a rendezvény szervezésében, lebonyolításában, a város életében szerepet vállalt személyek, az eseményre meghívott díszvendégek közül kiemelt néhány személyt, s szerepüket hangsúlyozva köszöntette őket. Ez a megtiszteltetés érte Harmath Domokost, „ki úgy ide lenn, mint Budapesten, lankadatlanul kilincsel és zörgetett; aki buzdította a csüggedőket, lelkesítette a kétkedőket és kért, követelt, míg szavai meghallgatásra nem találtak. Övé az érdem és dicsőség oroszlán része és azoké a férfiaké, kik a Harmath Domokos munkálkodását hazafias jó indulattal támogatták.” (*Aranyosvidék* XVI. 39. 1906. szeptember 29. 1–2.) A maga során Harmath Domokos a kiállítás záróaktusában ünnepélyesen megköszönte a szervezők és a kiállítók közreműködését. Ugyanekkor gróf Bethlen Bálint köszönetet mondott Harmath Domokosnak, a kiállítóknak és a kiállítás előkészítésében részt vállaló nőknek. (*Aranyosvidék* XVI. 41. 1906. október 13.) Köszönetben részesültek a támogatók, valamint az erdélyrészi vármegyék azon főispánjai, akik figyelemmel kísérték a szervezés előrehaladását, a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara és a székelyföldi kirendeltsége.

A *kiállítás meglátogatása* ünnepélyes, felemelő aktusnak bizonyult. Motivációi között egyaránt ott volt a szakmai és vásárlói kíváncsiság, a lokálpatriotizmus, az önreprezentációs szándék, a helyi és honi ipar és földművelés iránti elismerés és tisztelet kinyilvánítása. A szervezők egyaránt számoltak a családok, a baráti társaságok, a segédek, a tanoncok, az iskolások, a kirándulók csoportos és a magánszemélyek látogatásával. A csoportok látogatását a szervezők támogatásban részesítették. Justh Gyula a főispán és Harmath Domokos kíséretében tekintette meg a kiállítást. Élénken érdeklődött a háziipari, a női kézimunka cikkek és a gépek iránt. Elismeréssel adózott a tordai gipsz- és sörgyár, az állami kertmunkás iskola termékeinek és a magyar gyártmányú Kühne-féle gépeknek.

A *zsúrizás és a díjazás*. A zsűri a kiállítás első napján, hétfőn délután tekintette végig a standokat és hozta meg a döntését. A kiállított termények

értékelése nemzeti, regionális, kereskedelmi és szakmai kritériumokat tartott szem előtt. A díszoklevelek nyomásának elhúzódnása miatt az érmek, a díjak és az oklevelek szétosztása december 16-án történt meg. A díjak és az oklevelek szétosztása a kiállítás zárásának ünnepélyes mozzanata volt. Az elismerés egyszerre szólt az egyéni és a csoportos teljesítménynek, a nemzetgazdasági ágazatnak, a település és a régió lakosságának. A díjjal és az oklevéllel járó egyszeri anyagi és morális elismerés pozitívan kihatott a termény, a termelő, a műhely presztizsére és keresettségére.

A *kirándulás* a városlakók és a városba érkezők közös, közeledési akciója volt. A látogatók figyelme ráirányult a városlakók életterére, életvitelére, természeti környezetére. A házigazdák örömmel fogadták és szolgálták ki az érdeklődést. Együtt járták be a város, a város környéke nevezetes látnivalóit (sóbánya, bányafürdő, Tordai-hasadék, Torockó, révi cseppkőbarlang, kalotaszegi varrottások, Kolozsvár). A kalauzolás a védőegyesület tordai, erdélyrészi fiókjának, valamint az Erdélyi Kárpát-Egyesület tagjai vállalták.

A kiállítás *bezárása* a szervezők, a kiállítók és a látogatók utolsó közös akciója volt. Vasárnap, 1906. október 7-én került sor rá a Széchenyi ligetben, a megnyitás helyszínén. A kiállítás fővédnöke, gróf Bethlen Bálint főispán ünnepi „keresetlen szavakkal” mondott köszönetet a kiállítás ügyvezető igazgatójának, a kiállításért lelkesedő nőknek és a kiállítóknak. Az iparosokat a magyar ipar fejlesztésére, a résztvevőket a magyar ipar támogatására kérte fel. Az eseményt – akárcsak a kiállítás megnyitását – a két tordai zeneegylet szereplése tette élményszerűvé, ünnepélyesebbé.

Az esemény tér- és időszerkezete. A mezőgazdasági terménykiállítás helyszínéül a Széchenyi liget lett kiválasztva, a város téli–nyári ünnepelésének tere. A ligetben kerültek sorra a nyári táncok, a zeneegylet előadásai, télen korcsolyázni gyűlt ide a város lakossága, nyáron a férfiak tekézni jöttek le. Az iparkiállítás egyik része számára a közügyek intézésének központja, a megye- és a városház nyitotta meg a kapuit. Justh Gyula köszöntésére a városházán szerveztek díszközgyűlést. További ünnepi mozzanatok helyszíne volt a város Vigadója. Itt zajlott a táncestély és a díszbéd.

A rendezvény egy hetet vett igénybe. Az első kiemelkedő mozzanata volt a vendégek fogadása, az ünnepélyes megnyitó, a zsűrizés, a táncestély. A második napot a házelnök érkezése, a díszközgyűlés, a házelnöknek és kíséretének a kiállításon tett látogatása és a díszbéd tette emlékezetessé. A rendezvény vasárnap délután, zenei műsor keretében zárult.

Beszédmódok. 1906 májusától az év végéig zajló diskurzus különböző beszédmódokat vett igénybe. A vásárlói orientációban jelentős mértékben meghonosította a közgazdasági, a politikai, a zsurnalisztikai és a poétikai és az anekdotikus beszédmódot és nézőpontot. A közgazdasági beszédmód a mindennapi vásárlói habitusokban a termékpiacon összetett, a szükségletek pragmatikus kielégítése mellett a termékek versenyképes és modern voltára, lokális és honi eredetére, az ebből fakadó új értékére irányította a figyelmet.

A politikai (közéleti) beszédmód a termeléshez és a fogyasztáshoz az országérdek, a nemzeti, ezen belül – Justh Gyula országelnök, valamint a helyi országgyűlési képviselő, Vertán Endre jelenléte révén – a függetlenségi és konzervatív eszmeiséget társította.²⁵ A termelést és a fogyasztást a patriotizmus és lokálpatriotizmus érzésével és ideológiájával kapcsolta össze.

Torda hetilapja, az Aranyosvidék a kiállítás ötletének megszületésekor megnyitotta hasábjait a rendezvény felé. Beszámolt a szervezés előrehaladásáról, megszólaltatta, idézte a kiállítás sorsát befolyásoló közéleti egyéniségek szavait, értelmezte a történeteket, érvelt, elmarasztalt és dicsért. A zsurnalisztikai beszédmód polarizálta az álláspontokat, a történeteket gondolatok, elvek irányába kanalizálta. Az újságírói nézőpont ilyenképpen mélyen beépült a kiállítás (s következőképpen a város lakosságának) ideológiájába/mentalitásába.²⁶

A poétikai beszéd évszázadokon keresztül jelen volt a mindennapi életben. Két formája a költészetnek a közéletben való felhasználása, a költészetnek közéleti esemény forgatókönyvébe való illesztése, vagy versnek kizárólagosan az esemény számára való előállítását által.²⁷ Nagy Albert

²⁵ Takáts József Csetri Lajosra hivatkozva teszi az alábbi megjegyzést: „A politikai beszédmód nem csupán fogalmakat, »szótárat« jelent, hanem viszonylag állandó témákat is, mintákat, amelyekhez viszonyít e nyelv használója, érveléseket és értékeket, továbbá előfeltevéseket és hiteket, amelyek lehetővé teszik az érveléseket. Takáts 1998. 668.

²⁶ A professzionálzáló újságírás megszűnik a közvélemény szócsovének lenni. Az újságírás specifikus célja az informálás, a vélemények befolyásolása, a szenzációkeltés. Az újságírás az eseményeket a maga sajátos nézőpontjából látatja. Campagne 1993.

²⁷ A szociológia *amatőr írásként* tartja számon az autodidakta írók tevékenységét. Az amatőr író lehet alkalmi szerző, amennyiben a versét egy esemény számára állítja elő, egy esemény keretében mutatja be, vagy autonóm író, amennyiben személyes érseit és gondolatait a maga számára önti verses formába. Az amatőr és az alkalmi költészetről: Viala 1985, Mouaci 2001: 153–178, Keszeg V. 2008: 249–282, Keszeg A. 2011.

versebe foglalta az iparkiállítással kapcsolatos gondolatait, a verset a kiállítás megnyitásának előestéjén adta közre a helyi lapban. Justh Gyula látogatásakor a Nagy Mózes református lelkész a Vigadóban tartott díszében minden versben köszöntötte fel a vedéget.

Az anekdotikus beszéd a lokális társadalom értékrendjét jeleníti meg. A tordai rátótiadák egész sora áll rendelkezésünkre (Keszeg V. 2006). Valahányszor a város életében valamilyen technikai újítás került alkalmazásra, az egész várost mozgósító közéleti eseményre került sor, az anekdotikus beszéd minden alkalommal felütötte fejét, az eseményhez való anakronisztikus viszonyulást ironizálta, a különböző nézőpontokat polarizálta és szórakoztatott, egy másik, groteszk történelem epizódjainak számát duzzasztotta. Az iparkiállítás történetéből egy, a kiállítás helyszínén emelt épülettel kapcsolatos anekdota áll rendelkezésünkre.

Az 1906-as kiállítás a tordai termelőket új **kapcsolathálóba** ágyazta. A termelők betömörültek a Tordai Magyar Védő Egyesületbe, amelyet éveken keresztül Harmath Domokos irányított, lelkesen és eredményesen. Legelőször a tordai nők álltak az iparosok és kereskedők oldalára. A Tulipán-rendbe való belépéssel a helyi és a honi iparosok és kereskedők támogatóivá váltak. A boltokban különbséget tettek a hazai és a külföldi termékek között, számon tartották a tordai termelők termékeit.

A védő egyesület a tagjait az országos szervezetbe kapcsolta. A tordai kereskedők és termelők érdekeit egybehangolta az ország iparosainak érdekeivel, érdek- és véleményközösséget formált. A különböző rendezvények szervezésével és népszerűsítésével a tordai iparosokat kiemelte a lokális életvilágból, információkkal látta el, regionális és országos mézönyben való szereplésre ösztönözte, illetve a tordai iparosok gondjait és eredményeit az országos nyilvánosságba építette. Az 1906-os tordai kiállítást a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara,²⁸ a Magyar Védő Egyesület központi vezetősége, az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület directoriuma erkölcsi és 200-200 korona anyagi támogatásában részesítette. A Tordai Egyesült és Kisegítő Takarékpénztár és a tordai cellulosegyár 100-100 koronával sietett a szervezők segítségére. Az iparkiállítás az idegenből érkezett kiállítók terményeiket saját nevük és cégjelük alatt, ám egy tordai iparos vagy kereskedő közvetítésével forgalmazhat-

²⁸ A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara 1851-ben alakult meg.

ták.²⁹ Ezáltal a szervezők a tordai iparosok tekintélyét igyekezett növelni. A Magyar Védő Egyesület tordai fiókjának tagjai vállalták, hogy az országos egyesület Tordára látogató tagjait házaiknál szállásolják el, személyes kapcsolatokat alakítva ki.

1901-től a megye függetlenségi párti országgyűlési képviselője dr. Vertán Endre. Tordán született 1864-ben, szülővárosában és Kolozsvárt tanult, majd Tordára tért vissza. Lelkesen vetette magát bele a vármegye közéletébe. Függetlenségi elveket vallott. A függetlenségi párt élére állt, ennek a pártnak a képviselőjeként került a parlamentbe. Lojálisan képviselte a város, a megye és Erdély érdekeit. Támogatta az idegen áruforgalom bojkottját, s bátorította a tordai iparkiallítás tervét. Kossuth Ferenc kereskedelmi, Darányi Ignác földművelésügyi minisztert arra kérte, anyagi támogatást rendeljen el a kiállítás támogatására. Kossuth valóban 4000 koronát ajánlott meg a tordaiaknak, Darányi Ignác azonban húzódozott a kiállítás patronálásától. 1906. szeptember 2-án a szervezők választmányi és bizottsági ülést tartottak. Bethlen Bálint főispán Kossuth Ferenc és Darányi Ignác miniszterek és Sztérinyi József és Mezőssy Béla államtitkárok meghívását. Végül a rendezvényen mindössze Justh Gyula, a képviselőház elnöke, Vertán Endre eszmetársa jelent meg.

A tordai kiállítás népszerűsítésében, a látogatásra való ösztönzésben több erdélyi egyesület tűnt ki. A szervezők hálával fogadták az Erdélyi Kárpát-Egyesület, az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület által kezdeményezett mozgalmat. Szintén érezhető volt a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara és a székelyföldi kirendeltségek ösztönző hatása. A sajtó ez utóbbi intézetek részéről „jelentékeny anyagi és erkölcsi” támogatást konstatált.

És nem utolsósorban kell említeni azt, hogy a városban két zeneegylet működött, amelyek minden ünnepi alkalmon egymással rivalizálva biztosították az ünnepi hangulatot. Most napokon keresztül az iparosoknak és a földműves termelőknek szólt részükről az ének. A Tordai Erzsébet Jótékony Nőegylet is azonnal a tordai iparosok és kereskedők támogatására rendelkezett be.

²⁹ A félreértések elkerülése végett hangsúlyozzuk a kiállítás szabályzatának azon kitételét, hogy mindössze szimbolikus eljárásról volt szó; a tordai iparosnak előnye, az idegenből jött kiállítóknak hátránya nem származott ebből az együttműködésből. *Aranyosvidék* XVI. 20. 1906. május 19.

Szakirodalom

BAUSINGER, Hermann

1995 *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris Könyvkiadó, Budapest
CHAMPAGNE, Patrick

1993 La vision médiatique. In: Bourdieu, Pierre (dir.): *La misère du monde*.
Edition du Seuil, Paris, 95–123.

GAZDA László

1980 A sepsiszentgyörgyi textilgyár száz éve. *Korunk* 39. (12) 920–928.

KESZEG Anna

2011 *Gyöngyössi János. Szövegek és kontextusok*. (Ligatura) Ráció Kiadó, Budapest

KESZEG Vilmos

2000 Allegória a hídról, a fáról és a vasról – Torda, 1909. július 3. *Kortárs* 44. (5) 71–76.

2004 Az ünneplő Torda. Az ünneplés alkalmi és terei egy kisvárosban. In: Pócs Éva (szerk.): *Rítus és ünnep az ezredfordulón*. Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2004, 21–42.

2006 Torda és a malacok. Rátótiáda és művelődéstörténet. In: Ekler A. – Mikos É. – Vargyas G. (szerk.): *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*. L'Harmattan, Budapest, 115–148.

2007 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Egyetemi jegyzet. KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár

2011 *A történetmondás antropológiája*. Egyetemi jegyzet. KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár

OLOSZ Katalin

2003 *Egy kiállítás emlékképei*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
MOUACI, Aude

2001 *Les poètes amateurs. Approche sociologique d'une conduite culturelle*. L'Harmattan, Paris

TAKÁTS József

1998 Politikai beszédmodok a magyar 19. század elején. *Irodalomtörténeti Közlemények* CII. (5–6) 668–686.

VIALA, Alain

1985 *Naissance de l'écrivain*. Editions de Minuit, Paris

Mellékletek

1. A tordai iparkiallítás

(N. A.) Szerencsés eszmének tartjuk azt, hogy a „Magyar Védő Egyesület” tordai fiókja által a f. évi október hava elejére tervezett tordai iparkiallítást az arra hivatottak öszsze akarják kötni mezőgazdasági kiállítással is, hogy ezáltal ne csak a hazai ipar produktumai legyenek megbirálás és tanulmányozás végett kiállítva, hanem hogy ez alkalommal bemutatva legyenek a mezőgazdák által fáradságos küzdelemmel előállított különböző mezőgazdasági termények is.

És ez jól is van, miután az ipar és a mezőgazdaság nem ellenlábask egymással, hanem rokontermészetűek. Az ipar és a mezőgazdaság egymás nélkül el nem lehetnek; egyiknek a másikra szüksége van. A mit az egyik alkot és teremt, azt használatba veszi a másik és viszont. Az ipar és mezőgazdaság egymással alkot egy egészet; úgy képzelhetjük őket, mint egy testnek különböző részeit, a mely kapcsolatnak a természetes következménye aztán az, hogyha az egyik valamely betegségben, valamely bajban szenved, éppen a jelzett összeköttetésnél fogva ezt a betegséget föltétlenül megérzi a másik is; valamint az egyiknek fejlődése, virágzása jó és emelő hatással van a másik termelési ágra nézve is. „A mezőgazdaság is abban az arányban lesz belterjesebbé és gyümölcsözőbbé és ölt magára mind rendszerebb műalakot, amint az ipart szövetségeseül veszi s vele és általa termelvényébe és annak feldolgozásába, értékesítésébe ipari elveket vezet be. A nemzetgazdaság nagy háztartásában így jönnek egymás segítségére; így mutatnak egymással szemben jóakaratot, a melyet nélkülözni nem lehet. A mit az egyik nyújt a másiknak, legyen az bármi is, a minék ő a létrehozója, azt a másiknak el kell fogadnia; mert reá van szorulva; mert létfenntartásához tartozik elfogadása a felajánlott dolgoknak.

A két termelési ágnak együttes fejlődése és haladása is egyik biztos fokmérője mindig egy ország előhaladásának, gazdagodásának; mert vajon ki tagadná azt, hogy mentől fejlettebb egy országnak az ipara, a kereskedelme, a mezőgazdasága: annál nagyobb a jóllét, a megelégedés is abban az országban. A nemzeti vagyonosodás nagy épületében a fejlett ipar és mezőgazdaság is két oly hatalmas méretekkel bíró szegletkő, a melyek ama nagy épületnek tartósságot és marandóságot biztosítanak. Vegyük ki csak ebből az épületből az egyik szegletkövet s már az épületet teljesen meggyengítettük, mely gyengeséget más foltozásokkal helyrepolni már nem lehet.

Igy állván a dolog; mi a Tordán tervezett ipari kiállításnak a szerencsés kezekkel keresztülvitt kiegészítését fogjuk látni majd a tervezett és létesítendő mezőgazdasági kiállításban. Az egyik kiállításnak fényessége visszaverődik majd a másik kiállítás homlokzatára is és a kettő együttesen lesz hivatva Torda városának és Torda–Aranyos vármegyének jóhírnevét növelni, öregbíteni.

A mi már most azt a kérdést illeti, ha vajon képes lesz-e ezen kiállításokat a rendező bizottság az ipari és gazdaközönség odaadó buzgalma és támogatása mellett akképpen berendezni és felszerelni, hogy azok a velők szemben támasztott igényeknek aztán képesek legyenek megfelelni: erre a kérdésre az a határozott válaszunk, hogy e tekintetben minket az aggálynak még legkisebb árnyéka sem bánt; mert az intézők, jobban mondva: a vállalat élén állók szakismeretében és fáradság-

hatatlan kitartásában mi látunk legalább is annyi garantiát, a mennyi szükséges ahhoz, hogy ezt a vállalatot is (a tervbe vett kiállításokat) teljes siker kísérje. Hiszen elég kezesség lenne a siker eléréséhez már csak az is, hogy a vállalat élén gróf Bethlen Bálint főispán áll, mint a kiállítások védnöke, aki a napokban fennjárt a kereskedelmi és földművelésügyi minisztereknél anyagi támogatás kieszközlése végett. És a tett lépéseknek eredménye is lett, mert Kossuth Perencz 4000 korona segély kiutalványozását ígerte meg, míg Darányi Ignác földművelésügyi miniszter szintén nem késett a hathatós támogatást kilátásba helyezni.

Ott vannak továbbá a kiállítás rendezésére hivatott bizottság többi tagjai is (élén Harmath Domokos igazgatóval), akiknek mindegyike előtt csakis egy cél lebeg, a melynek elérése, lehetővé tétele végett bizonyára mindent el fognak követni, és ez a cél pedig nem más, mint a tervbevett kettős kiállítást létrehozni és pedig létesíteni aképpen, hogy az szélesebb körben is méltán kelthessen fel figyelmet, érdeklődést.

Ezen intézőknek munkája pedig – attól ne féljünk – hogy a miatt mondjon majd csütörtököt; mert nem lesznek kiállítók, nem lesznek igen számosan mind a két termelési ág téren olyanok, a kik terményeikkel, produktumaikkal a kiállításon szerepelni akarnának. Lesznek elegen és pedig olyanok, a kiknek kiállítandó tárgyait bátran lehet majd elhelyezni egyik vagy másik pavillonban. A rendezőknek ezen beküldött tárgyakkal szemben aztán csak az lesz a tiszte, a hivatása: minden tárgyat a maga helyére aképpen osztani be, hogy az a beosztás aztán ne csak a szakszerűségnek, de a csínak és az elegánciának is megfelelhessen és meg is feleljen.

Nem akarunk mi a világértsem az intéző bizottság tagjainak bárminemű tekintetben is utasítást adni; hiszen ők ismerik teendőiket, a melyeket bizonyára közmegelegedésre fognak elvégezni, elismerést és dicsőiséget viva ki ezzel maguknak.

Majd a kész és szép munkával szemben aztán a közönségnek az lesz a teendője: mindent behatóan megvizsgálni, tanulmány tárgyává tenni. Az arra kötelezeteknek a kiállított tárgyakkal szemben maguknak ismereteket szerezni, vagy a már meglévő ismereteket bővíteni; titkokat lesni el a kiállított ipari tárgyak vizsgálata közben, a melyeket majd saját műhelyükben értékesíthessenek, nagyobb csint és tetszetősebb formát adván ez által a műhelyükben végzendő produktumaiknak, mint a milyennel azok eddig bírtak, – meggondolván azt, hogy a ki jelen korunkban a műveltség folyamában előbb meg előbb nem halad, az saját vesztére, hátra marad; az a nemes versenyben „le fog törni” biztosan és mint számba alig vehető tényező fog csak szerepelni az állami élet széles küzd homokján...

Végül, a midőn még megemlíjtjük, hogy a mezőgazdasági kiállítás a Széchenyi ligetben építendő pavillonban, az iparkiállítás pedig a városi Vigadóban lesz rendezve; nem tehetjük, hogy már eleve is köszönetet ne mondjunk a Magyar Védő Egyesület tordai fiókjának az eszme megpendítéséért és azért a törekvéséért, hogy a tordai ipari és mezőgazdasági kiállítás rendezését kezébe véve, az ügy iránti magas fokú lelkesedés hatása alatt fokozott erővel igyekszik a maga elébe kitűzött célt elérni, valósítani.

Meg vagyunk győződve, hogy a város és vármegye dicsőségének emelésére ezt a célt el is fogja érni és ezzel az a nemes törekvés, az a vágy, a mely a jelzett fióknak a kiállítás ügyében szereplő tényezőit nyugodni most nem hagyja, nem engedi:

majd később, a valóság idején, a szemmel látható és érzékelhető magasztos tetteben fog édes megnyugvásra találni. Adja Isten!

Kolofon. A fenti cikk az *Aranyosvidék* XVI. 25. számában jelent meg, 1906. június 23-án. Lapszám 1–2–3. A cikkíró N.A. (Nagy Albert) örvendezve, közgazdasági érvek felsorakoztatásával támogatja a kiállítás szervezőinek azt a tervét, hogy mezőgazdasági termékek is kiállításra kerüljenek. A szerző felhasználja értesüléseit, de ugyanakkor a témában való jártasságát, elképzeléseit is kifejezésre juttatja.

2. A tordai kiállítás

Torda, szeptember 29.

Alig pár nap választ el bennünket, hogy megnyíljk a „Tordai Magyar Védő Egyesület” és a „Torda-Aranyos vármegyei Gazdasági Egylet” által rendezett kiállításnak a kapuja.

A kiállítás rendezősege, élén gróf Bethlen Bálint főispánnal, nagy sietséggel serkentik a derék munkásokat, az utolsó kalapácsütésekre s a díszes pavillonban és a vármegyeházán, lázas igyekezettel rendezik a beérkezett tárgyakat, lenn a Ligetben pedig a „Gazdasági Egylet” készítetteti a teret a százados nagy fák alatt.

Az előjelekből és az eddigi bejelentésekből ítélve, úgy az ipari, mint a gazdasági kiállítás kitűnően fog sikerülni; sőt némelyek azt állítják, hogy az ipari kiállítás nagyobb szabású lesz, mint volt a kolozsvári. Megérdemelt dicséret ez a helybeli és vármegyei iparosokra, kik méltó módon rukkolnak ki a felhívó szöszatra.

E sorok írója volt az, ki annak idején a „Magyar Védő Egyesület” megalapítása alkalmával indítványozta ezt a kiállítást; az odavetett eszmét felkarolták a „Védő-Egylet” vezéremberei, köztük a fáradhatlan buzgóságú ügyvezető elnök Harmath Domokos, ki ugy ide lenn, mint Budapesten, lankadatlanul kilincsel és zörgetett; aki buzdította a csüggedőket, lelkesítette a kételkedőket és kért, követelt, míg szavai meghalgtásra nem találtak.

Óvé az érdem és dicsőség, oroszlán része és azoké a férfiaké, kik a Harmath Domokos munkálkodását hazafias jó indulattal támogatták.

Mert érdem és dicsőség a fényes eredmény és nem szabad azt a guny, a gáncs és a lekicsinylés szenyynes rongyaival bemocskolni.

Pár ezer évvel, meg egy néhány századdal ezelőtt, a hatalmas Róma világhódító légioi romboltak és alkottak itt; rombolták a pogányvilág nomád népeinek sárfészkeit és terjesztették a classicus birodalom műveltségét.

Alkotásaik hatalmas nyomait nem tudták elsöpörni a századok viharai, a föld felett és a föld alatt most is nyomára akadunk az ők nagy és dicsőséges alkotásaiknak; ipari és technikai téren elért, ma is utánzásra méltó colossális építményeiknek.

A római mérnökök sziklaszilárd utai, vízművei, várépítményei, vízvezetéki hálózatai, bánya művelésük, aranymosó telepeik, szobrászatuk, ma is utánzásra készítik a nyomukba lépett és temetőik felett élő epigonokat.

Most nekünk hivatásunk, kötelességünk megmutatni, hogy a letűnt ezredévek után mennyit haladt s világ, mennyire fejlődött a mi kulturánk?

A megújhodott modern világnak nem szabad, nem lehet hátrább maradni a réginél és nekünk, a gőz-és villany szárnyain előre röppült civilizált nemzetek sorából lehetetlen hátramaradni.

Kis kör az, amelyben mozgunk, szegényes eszközök, melyekkel sikra szállunk, de éppen azért, nagyobb a dicsőség és nagyobbak kell lenni az elismerésnek is, hogy Magyarország keleti részén nem aludtuk át századunk borongó éjszakáját, hanem haladtunk az idővel és dolgoztunk hazai iparunk fejlesztéséért, nemzeti kulturánk felvirágzásáért.

Kolofon. A cikkíró megnyugtatja a lap olvasóit a szervezés eredményes volta felől, s egyúttal máris megelőlegezi a dicséretet a szervezőknek. Kevéssel a kiállítás előtt retorikai fordulatokat épít be a kiállítással kapcsolatos diskurzusba. Orbán Balázsnak, Téglás Istvánnak köszönhetően közismert volt Torda környékének római kori leletekben való bővelkedése. A cikkíró a tordai ipart a római kultúra méltó folytatásának, ugyanakkor a modern kor színvonalán állónak minősíti. *Aranyosvidék XVI.* 39. 1900. szeptember 29.1–2.

3. Dal a kiállításról.

– Levél a Szerkesztőhöz –
 Mélyen tisztelt Szerkesztő ur,
 Szivem ismét kesereg,
 Mert fületem rágja folyton
 Hü nőm és e lánysereg.
 Kiállítást rendez Tordán
 A jó Harmath Domokos,
 Melyre honi iparcikket
 Allít majd ki sok okos.
 Én is arra buzdítok ám
 Minden nőtlen hazafit,
 Hogy ne menjen külföldre, de
 Pártolja a hazait.
 Honi gyártmányt véd manapság
 Virágunk, a tulipán,
 De hiába mondom én, hogy
 Hat leányom honi lány !
 E nemzeti nagy actio
 Reánk nézve hasztalan
 És e miatt hü nőm velem,
 Nap-nap után bajba van.
 Azért kérem, ha hétfőn a
 Ligetbe ellátogat,
 Szerkesztő ur, állítsa ki
 Hat hervadó lányomat.
Kesergő családapa

Kolofon. A lap tréfás rovata a versrovat. A *kesergő* apa közéleti eseményeket reagál le. *Aranyosvidék XVI.* 39. 1900. szeptember 29.

4. Iparkiállításunk

Irta Nagy Albert

Munka az akarattal kezét fogva
Teremteni tud dicsőt és nagyot,
S bár el van rejtve mélyen, előhozza
A napvilágra – a gondolatot.
Ott lappang lelkünk mélyében az eszme,
Ki tudja, meddig... sokáig talán;
De alakra tör, nincsen az elveszve;
S mert nyűgöt nem tűr hosszasan magán.

Alakra tör és égi származását
Átváltozva és hirdeti nekünk,
Igy nem veszi el bűvölő varázsát,
Íránta így is lelkesedhetünk.
Minden eszme, gondolat, hogyha szép az,
Megtetesülve is csak szép marad,
A milyen addig is a rózsás tavasz,
Míg az, az Isten gondolatja csak.

Az eszme van megtetesülve benned,
Létrehozott *iparkiállítás*.
Egyre és folyton sugárzó fényednek
Mí fogjuk venni hasznát, senki más.
S hirdetni fogod messze, széles földön,
Hol lesznek szépért, jóért áldozók,
Hogy a sorsunk bármilyen arcot öltjön,
Munkások vagyunk, nem ábrándozók.

Nem ábrándozók, hanem tetterre készek,
Kik az hirdetjük, hogy *haladni kell!*...
Igy már jöhetnek zivatarok, vészek,
A *magyar iparos* sem veszhet el,
Méltó állást fog kívívni magának,
A munkája is keresett leszen,
S önalkotója lévén a sorsának,
Hitvány dolgokat számba nem veszen.

Nekünk is van iparunk, amelyet,
Bátran és büszkén bemutatthatunk,
Hogy nyerhessünk egy elsőrangú helyet,
Amelyet magunkéának mondhatunk.

Hiszen az ipar teremtő munkája
Szépet s jót itt is létrehozni tud,
S itt is meg van a munkának varázsa,
Melylyel a munkás sikerekhez jut.

Ezt a sikert, jelét a győzelemnek,
A kiállítás hirdeti nekünk;
Mely munkája az égő szeretetnek,
Hol nyerni fogunk s nem veszhetünk:
Megnyerjük a hír, a dicsőség fényét,
Mely az érdemnek leszen a jele;
És megismerjük a jövőnek képét,
Mely a virágzás arany mezeje!

E kiállítás majd hirdetni fogja,
Hogy a jövő is biztosítva van;
Hogy az iparos – jól folyván a dolga–,
Győztes lehet a létharcaiban;
Mert kedvet érez – haladni a korrall.
Fölhasználva ennek vívmányait.
S a *jóllét-várát* támadva ostrommal
Beveszi rendre minden sánczait.

Igen, eljön a diadalmak napja,
Sokáig ez már nem is késhetik.
Minden iparos komolyan akarja,
S a harcot ezért el nem veszthetik.
Oh, mert bizony az iparos is harczol,
Sorsa neki is: harcz és küzdelem.
S ha gyáva lenne, megfutni a bajtól:
Nyomon követné – a veszedelem.

Föl bátran hát, kiállani a térre!
Kézbe ragadva *vésőt, tűt, gyalut!*
Előre nézzünk és soha se félre,
S a küzdelemünk így biztos célra jut...
S e kiállítás legyen egy határjel;
Hirdesse az egy jobb kor hajnalát,
Mely jönni fog, ha nem lankadt erővel,
Az iparis is „*fölküzdí*” – magát!...
(*Aranyosvidék* XVI. 39. 1906. szeptember 29.)

Kolofon. Nagy Albert a város szülötte, az *Aranyosvidék* című lap felelős szerkesztője. Versekét, publicisztikát közölt a lapban. 1900. május 26-án lépett visz-

sza, Lovassy Andornak engedve át a szerkesztői munkát. Verseit két kötetben jelentette meg. Az első 1899-ben, az ünnepelt 80. születésnapjára jelent meg, *Levél Kőváry Lászlóhoz* címmel (Torda, Harmath József nyomdája, 1899). A második kötet versgyűjtemény, *Felhő-foszlányok* címmel (Torda, Füssy és Sztupjár nyomdája, 1901). A kötetben helyet kapnak a kortársakhoz, a tordai társadalom tagjaihoz írott verses levelek, további ismétlődő téma az elmúlás, a természet körforgása, a magyar nemzeti múlt (Petőfi, Vörösmarty, Kriza János, a dévai vár). Kedvelte a kötött formát (szonett), a romantikus nyelvi fordulatokat, a borongós érzelmeket.

Az iparkiállítás akkor ihlette meg, amikor a körvonalai határozottan láthatók voltak. A kiállítás szándéka mindenki számára nyilvánvaló volt, tudni lehetett, hogy a korszak intézményei közös összefogással a rendezvény támogatására siettek. A jelentkezők, a kiállításra szánt termények és termékek nagy száma előrejezte a kiállítást, Torda, a tordai ipar és a vármegye mezőgazdasága sikerét. A kiállítás programja elkészült, s a látogatók is útra készen várakoztak.

A kilenc strófából álló vers az iparkiállítást egy eszme valóra váltásának nevezi, a munkát, a nemzeti ipart és a haladást magasztalja. A munkás, az iparos nem ábrándozó, hanem harcos, sorsának és jövőjének alkotója. A munka bátor küzdelem, amely jólétet, sikert, dicsőséget hoz. A vers strófái egyenként nyolc sorból állnak, a sorok pedig hangsúlyos ütemekből. A vers ritmusképlete 5/4/2, illetve 5/4/1.

5. Kapuzárás előtt

Justh Gyula látogatása

Kitüntetések és díjazások

– Saját tudósítónktól. –

Október 6.

Alig pár nap választ el bennünket a tordai kiállítás bezárásától és az eddig elért dicsőséges siker hatása alatt, igaz örömmel adózunk elismeréssel azoknak a férfiaknak, kik a siker érdekében buzgólkodtak.

Egy vidéki újság hasábjai nem elég nagyok ahhoz, hogy mindenkiről külön külön megemlékezzék, de ki kell emelnünk a sorból a vármegye érdemes főispánját gróf Bethlen Bálintot, s a Tordai Magyar Védőegylet buzgó és fáradhatatlan ügyvezető elnökét Harmath Domokost, a Gazdasági egylet csendben, de eredménynyel működő titkárát Pethő Miklóst, a közönségnek és a sajtónak oda kell nyújtani az elismerés pálmáját a mi derék jó gazdaasszonyainknak, hatalmas és becsületes munkát végzett iparosainknak és mezőgaz-dáinknak is.

Justh Gyula látogatása.

A képviselőház érdemes elnöke, Torda Táros díszpolgára Justh Gyula is látogatásával tisztelte meg a kiállítás alkalmával a mi városunkat, erről a látogatásáról a következőket írja tudósítónk.

Az elnök fogadtatása

Kedden reggel 8 óra után érkezett Justh Gyula Tordára. Az állomáson lelkes éljenzéssel fogadta az érkezőt a város egész polgársága. A zeneegylet reárendített a Hymnusra, majd Bethlen Bálint főispán meleg szavakkal üdvözölte Justhot. Utána a város nevében dr. Szenkovits Aurél tisztü ügyész, s a függetlenségi pártkör nevében Egerházy Lajos ref. lelkes üdvözölte mindkettőt igen szép beszéddel.

Justh Gyula köszönetet mondott a gyönyörű fogadtatásért.

Erre megindult a hatalmas menet. Elöl a lovasbandérium, majd a zeneegylet s utána a kocsi beláthatatlan sora. A polgárság az egész útvonalra sorfalat állva köszöntötte a kedves vendéget.

Aztán Justh Gyula, a főispánnál reggelizett, és ezalatt a város képviselőtestülete összegyülekezett a városháza közgyűlési termében.

A város díszközgyűlése

A város díszközgyűlését tíz óraker nyitotta meg Zilahi Sebess Andor polgármester és indítványozta, hogy egy hét tagu küldöttség hívja meg Fogafassy József t. tanácsos vezetésével a díszközgyűlésre a város díszpolgárát és addig a gyűjést felfüggesztette.

Nemsokára lelkes éljenzés hangzott a folyosó felől és gróf Bethlen Bálint főispán, dr. Betegh Miklós alispán és az érkezett vendégek kíséretében megjelent Justh Gyula kit Zilahi Sebess Andor üdvözölt, majd átadta a szót dr. Vertán Endre orsz. képviselőnek, ki a nevezetes alkalomra méltó hasonlatokban gazdag, gyönyörű beszéddel üdvözölte a város díszpolgárát. Kivonatban az alábbiakban közöljük.

Dr. Vertán Endre beszéde

Méltóságos Elnök Ur! Engedd meg, hogy ma, midőn először lépted át a város határát, a város képviselőtestületének nevében és megbízásából mint díszpolgárt én üdvözöljelek. E képviselőtestület adta neked a legmagasabb kitüntetését, mit nyújthatott, midőn a város díszpolgárai közé emelt. E képviselőtestület, mely a maga valójában mutatja városunk képét, összeállítva ennek munkás polgáraiból. Azok ülnek itt, kiket a multaknak minden emléke s a jövőnek összes reménysege e várossal köt össze, kiket itt tart a temetőben domboruló sirhantoktól kezdve minden emlék, mely az embert az otthonnal összeffűzheti s kik azon reményben munkálkodnak, hogy fáradságteljes munkájuk nemcsak a jelen nemzedék, de kései unokáik boldogságának is alapjait teremti meg. Ezért olyan e terem, mint a regebeli templom, mely annál tágasabbá vált, minél többen siettek felépítéséhez s mely annál több munkás karnak biztosított munkakört, minél több munkás kar igyekezett hatalmasabbá és szebbé tenni.

Ezért sem tekintjük polgártársaink megbízását egyszerű dísznek, hanem a fokozottabb munkára való buzdításnak s ezért érezzük ide belépve a kötelességteljesítésnek fokozottabb felemelő érzetét.

Mert nekünk e fokozaltabb munkára szükségünk is van, hisz dacára annak, hogy nemcsak azért kell dolgoznunk, hogy a haladó versenyben is helyt állhassunk, hanem exponált helyzetünkben, mint a magyarság védvára ennek erejét is kell védenünk: nincs egyetlen kő e város határában, melyet ne a polgárság verejtékes munkája helyezett volna oda.

Hiszen a hatalmasok kegyét sohasem kerestük s ha fejedelmi javadalmazásokra rámutathatunk, ezeket nem a hatalmat szolgálva, de a haza közkinccseit védve érdemeltük ki s meg nem érdemelt kegyet sosem kértünk, soha el nem fogadtunk, mert a míg két karral vettük ki a részünket ott, ahol munkára volt szükség, nem mozdult mag karunk soha, midőn alamizsnát osztogattak. Téged sem azért választottunk meg, mert e nemzet első közjogi méltótsága vagy. De nézd e képet, mely megörökíti azt a jelenetet, midőn e város falai közt kimondták, hogy a

hit isten ajándéka s midőn testté váltották a lelkiismeret-, a gondolat- és szólás-szabadságát. Ez eszmék hatása alatt küzdöttünk fáradhatatlanul s keblünkben azon kiapadhatatlan reménnyel, hogy ezeknek hatása alatt hazánk szabad és független legyen. Ez eszmék előharczosát ismerjük meg Benned s ez kapcsolta össze sziveinket, hogy vezérré válasszunk. Munkatársunkká akartunk tenni, hogy legyen kit kövessünk. És mégse kérünk, hogy itt e város falai között velünk együtt munkálkodj. A mi fáradságos e munkában, azt készséggel elvégezzük mi. Te csak küzdj lankadatlanul azon a helyen, hová nemzeted bizalma emelt s mi csak arra kérünk, hogy küzdelmeddel tartsd fenn a haza függetlenségébe vetett erős hitünket, törhetetlen reménységünket. Légy üdvözölve!

Just Gyula beszéde

Alig hangzott el a viharzó taps, felállott Just Gyula és kijelentette, hogy imély meghatottsággal hallgatta Vertán Endre szavait. Mély meghatottsággal, mert azok a lelkéhez szólottak és a midőn hálásan megköszöni a kitüntetését, hogy e város díszpolgárává választották, ezt tekinti a legszebb kitüntetésnek, a legszebb jutalmának, mert ezt a polgárság szeretete juttatta neki. Ő a kötelességét teljesítette a multbau, azt teljesíti a jövőben is. Nem változott meg és nem is fog soha. S az ilyen kitüntetések élesztik benne a hitet az ország jövődjéért. Örvend annak, hogy a város derék polgárságának előhaladását, iparát megismerhette. Ezen az uton kell haladnunk, mert ez vezet a nemzeti jóléthez és csakis gazdag nemzet juthat el az önállóságához, a függetlenséghez.

Virágzó ipart kell teremtenünk, ki kell szorítanunk mindent, a mi idegen, mert így gazdagok leszünk. Ha látjuk a nemzetek történetét, abból megtanulhatjuk, hogy csak erős ipar biztosíthat a népek jogokat, a nemzetnek szabadságot.

Ha mindenki teljesíti – úgymond – a kötelességét, akkor a nemzet jövődjő sorsa biztosítva van s akkor megtudjuk védeni magunkat úgy belső, mint külső ellenségeinktől. Ha kicsi, nagy összefog, ha kizárjuk munkánkból az egyéni motívumokat, akkor közel jutunk a diadalunkhoz és akkor nem vesz rajtunk erőt sem az osztrák sem az áruló magyarság.

Midőn ismételten köszöni a kitüntetését, kifejezést ad ama meggyőződésének, hogy a behelyezett bizalomra érdemes lesz, benne csalódní nem fognak. S nem fog megszűnni soha küzdeni a népjogokért, a nemzet függetlenségéért és szabadságáért.

Tartsanak meg – úgymond – szeretetükben addig, míg ez eszmékhez híi lesznek.

A hatalmas és nagyarányú beszéd után perezekig tartott az éljen és a taps és miután Fogarassy József városi tanácsos az elhangzott beszédeknek jegyzőkönyvben való megerősítését indítványozta a díszközgyűlést bezárta.

A kiállításon

A díszközgyűlés után, nagy kísérettel a kiállítást látogatta meg Justh Gyula, hol a főispán és Harmath Domokos kalauzolták a város vendégét.

A kiváló férfiú melegen érdeklődött minden dolog iránt, különösen a házi ipari czikkek, női kézimunkák és gépek érdekelték. Elismerését fejezte ki Schmiel Dá-

vidnak a gipszgyár igazgatójának, ki városnak egy díszes gipsz pavillont építtetett továbbá érdeklél figyelve a Kühne-füle gépeket, nagy dicsérettel emlékezett meg az állami kertmunkás iskola vezetőjéről Szász Józsefről, kinek gyümölcs kiállításánál hosszasan időzött, továbbá Pethó Miklósné gyönyörű befőtjtjeit dicsérte s kedvesen lepte meg midőn a kis Vertán Duczika, dr. Vertán Endre képviselő leánya szép virágsokrot nyújtott át neki. Végül Mendel Lázár Simon sörcsarnokában pihent meg és jó étvágygal fogyasztotta a híres tordai kofapecsenyét és dicsérte a Mendel-féle sörgyár productumát.

Tisztviselők tisztelgése

A kiállítás megtekintése után a főispáni lakásra ment Justh Gyula, hol a vármegyei, városi és állami tisztviselői kar, valamint a vallás felekezetek és egyesületek monstre küldöttségeinek tisztelgését fogadta, kiknek nevében gróf Bethlen Bálint főispán üdvözölte a ház elnökét, kinek megtisztelő megjelenéséért hálás köszönetet mondott.

Magyar szívvvel köszöntünk – úgymond – becsületes magyar érzéssel. Köszöntünk, mert amióta ismerlek, mindig tiszta, egyenes uton járó, becsületes magyar hazafi voltál. Az Úristen éltesse!

Just Gyula meghatva köszönte a megtiszteltetést, hogy eljöttek ragaszkodásuknak kifejezést adni. Legszebb emlékeim között őrzöm – úgymond – az itt eltöltött időt, mert hiszen e város mindig rendíthetetlenül kitartott a magyar nemzet ügye mellett. Azt következtetem, hogy ez után is ezt az utat követik s követnek engemet. Sajnos, még olyanok a viszonyok, hogy alkotmányunk, magyar nemzetünk nincs konszolidált viszonyok között. Kétszeres erővel kell szervezkednünk, válhoz vetve, *h o g y* szembeszállhassunk minden alkotmányellenes törekvéssel. Tudom, hogy önök helyt állanak a jövőben is, mint azt a múltban tették. Én pedig örökké hálás leszek szeretetük megnyilatkozásáért.

A pártkörben

A tisztelgések után kíséretével együtt a függetlenségi pártkörbe vonult a házelnök hol dr Vertán Endre hazafias meleg szavakkal köszöntvén a kiváló vendéget értésére adta, hogy a tordai 48-as és függetlenségi pártkör disztagjává választotta. Elmondta ezután a pártkör küzdelmes történetét és győzelmes fennállását.

Just Gyula megköszönte a megtiszteltetést, így szólt:

Önök uraim, rövid itt létem alatt valósággal elhalmoztak kegyeikkel, úgy, hogy érzem, hogy azt a sok jót és kitüntetést alig tudom meghálálni. Törekedni is fogok erre.

Amit a tordai pártkör múltjáról mondott az én kedves barátom, reáillik az egész országra. Azt tapasztaljuk, hogy azok, akik ellenünk törték ezelőtt, akik mindent elkövettek, hogy soha diadalra ne juthassunk, azok ma azt mondják, hogy íme a függetlenségi párt elhagyta a függetlenségi eszméket, hogy hűtellen lett elveihhez. De úgy, a hogy itt, úgy mindenütt a józan magyar polgárság meglátja a lólábát, hogy az a céljuk ezeknek, hogy üszköt dobjanak a koalíció különböző pártjai közé, hogy szétrobbantva azt ismét ők jussanak uralomra és akkor ne abban versenyezzenek, hogy ki tud többet tenni a hazáért, hanem, hogy megbontva a koalíciót s nép jogait elnyomhassák, a nemzet jogait eltiporhassák. Mi most átmeneti időt élünk.

A nemzet jobbjai szövetkeztek bizonyos, meghatározott célok megvalósítására. A jelen országgyűlés átmeneti és ideiglenes a jelen kormány is, amelynek nincs más feladata, mint megteremteni ez alkotmány biztosítókat, kiterjeszteni a népjogokat és ha lehetséges kiirtani a darabontrendszer maradványait.

Azért, hogy mi csupán ezeket a feladatokat teljesíthetjük, nem mondjuk azt, hogy ósrégi programmunkat elhagyjuk, mert két helyzet előtt állottunk. Vagy elvállaljuk ezt a feladatot, vagy a darabontok uralmát tűrjük. A mostani országgyűlés körül ott settenkedik az ármány, az árulkodás lefelé és ugyanezek ajánlkoztak felfelé, hogy szolgálják a bécsi reakciót – amely a magyar nemzet ellen tört mindehha.

Erős küzdelmünk van és lesz még ezekkel. De elnyelünk minden keserűségei, minden gyanúsítást s nem fogjuk otthagyni helyünket, mert kötelességünket akarjuk teljesíteni. Ha megalkottuk az általános szavazati jogot, ha körülbástyáztuk alkotmányunkat, ha végeztünk egyénileg is a darabantokkal, akkor ugy is feloszlik az országgyűlés és dönt a nemzet akarata, az új országgyűlésnek lesz kötelessége előrehaladni és fejleszteni a magyarság ügyét lépcsőről-lépésre és menni a cél felé, amelyet apáink tűztek ki maguknak amelyet mi hiven és becsületesen akarunk szolgálni.

Minden amit most teszünk a nagy cél szolgája: nemzetünk függetlenségét.

Fogadják ismételten hálás köszönetemet és kérem kövessék ezután is a nemzet vezéreit.

Merem mondani, hogy erőse, méltók leszünk a bizalmukra s ha olyan táborunk lesz mindenütt, mint a tordai polgárság, a poklok kapui sem döntenek meg bennünket.

Lelkes éljenzés követte a beszédet, mely után Justh Gyula elbeszélgetett a kör vezetőivel és mindnyájan átvonultak a Vigadóban levő diszebédre.

A bankett

Délben a Vigadó nagytermében mintegy 250 terítékű bankett volt az előkelő vendégek tiszteletére.

Az első felköszöntőt Bethlen Bálint gróf mondotta és pedig éltette keresetlen magyar beszéddel Justh Gyulát.

Utána a házelnök nagyhatású beszédben köszöntötte fel Torda város polgárságát. Az elnöki jogokról beszélt szépen és azt fejtegette, hogy ő mindig a pártokon felül álló elnök az elnöki székben. de joga van politizálni azon kívül, – hiába szíszszennek is fel a haladó újságok, amint valahol megszólal, mert az elnök nem lehet politikai eunuch, hanem kell hogy valamelyik párthoz tartozzék és elveit meggyőződését az elnöki széken kívül érvényesítse.

A viharos taps után Nagy Mózes igen szép pohárköszöntővel a város polgársága nevében éltette Justh Gyulát

Majd dr. Betegh Miklós emelkedett szólásra s a kiállításról szólva kérte Justhot, legyen elnéző és vegye számba a mi szegénységünket, ne feledkezzék meg a mi szorgalmas, igyekvő népünkről, a vármegye nevében meleg szavakkal köszöntette a város nagyérdemű díszpolgárát.

Utána Justh Gyula megemlékezvén a vármegyék szerepléseiről a múltban, dr. Betegh Miklóst éltette.

Majd Lovassy Andor emelt poharat a kiállítás buzgó és lelkes főrendezőjéért, Harmath Domokosért.

Dr. Fried Farkas a főispánt, Bartha Lajos Harmath Domokost, ez pedig Justh Gyulát és gróf Bethlen Bálintot élte, dr. Balázs Endre főesperes-plébános dr. Vertán Endreért üritett poharat.

Bankett után a Cellulose gyárat és a tordai Gipszgyárat látogatta meg Justh Gyula és kísérete.

Thea estély a főispánnál

Este fél 5 órakor városunk életének színe-java az elnök tiszteletére rendezett theaestélyre gróf Bethlen Bálint főispánhoz volt hivatalos.

A hatalmas méretű termék zsúfolásig megteltek vendégekkel, kiket a háziúr és háziasszony, Gróf Bethlen Bálintné, sz. Bédly Berta grófné lekötelező szivességgel fogadták.

Mig az ablak alatt a híres tordai dalkör Adorján Domokos karnagy vezetése alatt szebbnél szebb dalokat énekelt és a tordai zeneegylet tagjai játszottak addig a hölgyek és urak az asztalhoz ültek, kedélyesen töltötték az időt és fogyasztották a Szabó Gábor aranyos-gyéresi vendéglős által kitűnően szervírozott buffet jóízű ételait és a híres keresdi pincze borait.

Hat óra tájban gróf Bethlen Bálint főispán továbbá, dr. Betegh Miklós, dr. Vertán Endre, Lovassy Andor, Zilahy Sebess Andor és dr. Balázs András a vasúthoz kísérték Justh Gyulát, az esteli vonattal birtokára a Csanádmegyei Tornyára utazott.

A kiállításról

Justh Gyula elutazás utáni napokon is folytonosan nagy közönség látogatta és látogatja a kiállítást.

A bíráló bizottság is megállapodásra jutott már, melynek eredményét lapunk mellékletén egész terjedelmében közöljük.

Tegnap nyílt meg az állatkiállítás, melyhez nem nagy reményeket fűztek és mégis fényesen sikerült.

Erről a kiállításról is mindenki elismeréssel és elragadtatással beszél.

Az állat díjazás eredményéről a hivatalos bírálat alapja a következőkben számon be tudósítónk.

Kolofon. Az *Aranyosvidék* című lap saját tudósítóját küldte ki a helyszínre, hogy beszámolót készítsen a kiállítás megnyitásáról. A kiállítás előkészítéséért a cikkíró elismeréssel adózott a vármegye főispánjának, a védőegyesület elnökének, a kiállítás ügyvezető igazgatójának, a gazdasági egyletnek, valamint torda asszonyainak.

A tudósítás részletes beszámolót készít az országház elnöke látogatásáról. Az eminens vendég fogadásának feszítv elemei: a vasútállomáson várás és köszöntés, a városba való bevonulás, a reggeli, a képviselőtestület ünnepi közgyűlése, Justh Gyula ünnepélyes meghívása a részvételre, a házelnök átkísérése a városházára, a köszöntő, Justh Gyula díszbeszéde, a kiállítás megtekintése, a köztisztviselők tisztelegése, a díszbéd, a köszöntők, a két gyár meglátogatása, a teaestély, a vendég távozása.

Vertán Endre köszöntőbeszédében a következő gondolatok fogalmazódtak meg: a város a díszpolgári cím adományozásával nem hízelegni kívánt, hanem el-

ismerését fejezte ki az államelnök iránt; Torda nem leste a fejedelmek kegyeit, mindent a maga erejéből, küzdelmes munkával épített fel; a város szabad szellemét tükrözi az 1568-os diéta határozata; Justh Gyula a függetlenség eszméjének szimbóluma. Válaszában Justh Gyula hangsúlyozta, hogy az ország jövőjéért küzd; a tordai polgárság törekvése a jólét, a függetlenség, az ország szabadságának garanciája; az összefogással nő az ország ereje, az oszták veszély és az áruló magyarság ereje így törhető meg; megtisztelő a tordai kitüntetés, addig kéri a tordaiak szeretét, amíg függetlenségi eszméihez hű marad.

A kiállítás megtekintése után a vendéget a főispáni lakásban a köztisztviselők küldöttsége köszöntötte fel. A küldöttség nevében Bethlen Bálint főispán „Magyar szívvel, becsületes magyar érzéssel” köszöntötte a „mindig tiszta, egyenes úton járó, becsületes magyar hazafit”. A házelnök a tordaiak munkálkodásában a haza ügyének képviselőjét méltányolta, támogatásukra a továbbiakban is számít.

A tisztelgést követően a vendég a függetlenségi párt székházába ment, ahol Vertán Endre köszöntötte, s értesítette, hogy a párt dísztagjává választotta. Justh Gyula megtisztelőnek nevezte a város ismételt elismerését; kifejtette politikai álláspontját: kemény küzdelmet kell folytatni a nemzeti széthúzás megszüntetéséért, a bécsi hatalom félresöppréséért, a függetlenségi párt következetességének megőrzéséért. „Merem mondani, hogy erősek, méltók leszünk a bizalmukra s ha olyan táborunk lesz mindenütt, mint a tordai polgárság, a poklok kapui sem döntenek meg bennünket” – fejezte be felszólalását.

6. A tordai kiállítás tanulságai

– Torda, november 10.

A learatott tarlóról a kalászokat minden okos gazda kötelessége betakarítani, szintűgy kötelessége mindenkinek letűnt események tanulságait levonni és abból okulást meríteni a jövőre.

Nem elég volt csak megcsinálni a tordai kiállítást, nem volt elég csak a kirakatba helyezett elsőrendű tárgyakkal brillírozni, hanem ki is kell annak eredményeit aknázni és további tevékenységre serkenteni iparosainkat és termelő gazdáinkat.

A példa meg volt adva, tessék a megtört nyomon bátran lelkesen haladni.

A vármegye érdemes főispánjánál tartott „Védőegyesületi” választmányi ülésen sok üdvös és gyakorlati eszme merült fel, melyeknek megvalósítása, istápolása és keresztülvitele a legközelebbi jövő feladata lesz és a melynek ismertetésére minden alkalommal nyitva állanak e lapnak hasábjai.

Most csak azt a jelentést, illetve részletes tudósítást közöljük, melyet a kiállítás önzetlen munkása, a minden szépért, jóért lelkesedő Harmath Domokos küldött hozzánk az alábbiakban.

A „Magyar Védő Egyesület” az 1906 évi október 1–7-én Tordán rendezett erdélyrészi iparmunka kiállításának eredményéről a november 8-án megtartott választmányi gyűlésében beszámolt.

Az anyagi eredmény után az erkölcsi siker is megítélhető: azért mindenek előtt beszéljenek a statisztikai adatok.

A hét napra terjedő kiállításra 848 kiállító jelentkezett 1563 kiállított tárggyal, melyek közül közforgalmi iparcikkokkal 308 iparos és ipar vállalati termelő szerepelt. A többi jelentkező a női kézimunka köréből himzés, varottas, díszmunkák, festészet és műfaragászi szép munkákkal emelték a tárlat díszét.

Az összes tárgyak I–XII. szakcsoportokba olyképp voltak kiállítva, hogy a szemlétetésre alkalmas tárlat volt látható.

A személyforgalom 9600 látogató, kik közül 7245 egyén pénztári jeggyel látogatta a kiállítást, a többi részére, nevezetesen: tanintézetek növendékei és tanárainak (Kolozsvár, Szamosújvár, Nagyenyed, Temesvár és a tordai iskolából) tiszteletjegyek adtak ki.

Az áruforgalom, mint alkalmi vásár vétele 27500 korona összeggel tehető a kiállítók által s az egyesület részéről a nyeremény tárgyai és részint közvetített áruk eladásával 2500 korona összeggel emelte az áruforgalmat.

Ez a kicsiny mértékre szabott kiállítás a következő bevételek és kiadások szám-összegeit eredményezte; a tárgysorsjáték tiszta

jövedelme hozott	...	1095 K. 94 fill.
a 7245 pénztári jegyért		3135 K. — fill.
vegyes bevételek	269 K. 06 fill.
s a segélyadományok	...	<u>5066 K. 67 fill.</u>

Igy a bevételek főösszege 9556 K, 67 fill mely összeggel szemben a kiadási tételek, bár eléggé magasra emelkedtek, még sem haladták túl a bevételt.

Az előkészítés munkájával járó felhívások, plakát és hírlapi hirdetések, nyomtatvány és postaköltségei 1156 kor. 22 fill. Torda város által építtetett állandó jellegű iparcsarnok 15000 korona építési költségeihez az Egyesület hozzájárult 3000 koronával, (mely összeg a költségelőirányzatban ideiglenes építkezésre volt felvéve).

A csarnok berendezése és díszítési költségei 1131 kor 86 fillért vetek igénybe és a kiállítás idejére alkalmazott felügyelő kezelő személyzet s a tűzoltó egylet őrsége részére járó díjazásokra 846 kor. 20 fillért kellett kiadni.

Mindezekhez hozzávéve a kiállítás költségszámájára kiadott tűzbiztosítás s egyéb kisebb mérvű kártérítési díjak 365 kor. 14 fill. összegű tételét: a kiállítás költségei összesen 5489 korona 41 fillérbe kerültek s így a mutatkozó jövedelemből 213 kiállító iparos kitüntetésére arany, ezüst és bronzérmekre s a megfelelő díszoklevelekre 1195 korona 84 fillért és 17 iparos segéd és tanonczmunkás jutalmazására 460 kor. összeget vehetett igénybe.

E szerint ezen a kiállításon 232 törekvő iparos részesült megérdemelt kitüntetésben és jutalmazásban az általuk előállított kézimunkájukért s bemutatott használató, versenyképes honi iparúrukért.

A kitüntetésekre és jutalmazásokra fordított 1555 kor. 84 filléren kívül a Védő Egyesület még 1411 kor. 42 fillér olyan tiszta jövedelmet tud felmutatni, melyet a kiállítás tanulságai és tapasztalatai alapján az iparfejlesztés érdekébe nagyobb mérvű ténykedésre fog törekedni.

A Védő Egyesület tehát a Tordán rendezett Erdélyrészi kiállításával kétségtelen jelét adta annak, hogy az ország közigazdasági érdekében mily üdvös és hasz-

nos munkát lehet végezni, ha a társadalmi tényezők hazafias kötelesség érzetével támogatják a jóra való törekvést.

A mi kiállításunk sikere mindenképp felett annak köszönhető, hogy Egyesületünk pártfogó elnöke Gróf Bethlen Bálint, mint a kiállítás buzgó védnöke, kieszközölte a kormány segélyző támogatását és a magyar iparfejlesztés igaz pártfogója Kosuth Ferenc, Magyarország kereskedelemügyi minisztere a Tordai Magyar Védő Egyesületnek a honi iparárúknak ismeretterjesztése céljából rendezett kiállítására nemcsak jelentékeny anyagi segínyt nyújtott, hanem a kiállítók részére mérsékelt szállítási díjszabást a Védő Egyesületi tagoknak az állami vasutak vonalain személyjegy kedvezményt és Kolozsvár s Torda között külön vonatközlekedést engedélyezett.

A hazafias kormány részéről idejekorán érkezett anyagi és erkölcsi támogatás nemcsak biztató jelenség volt, hanem maga után vonta más tényezők pártfogását is s e tekintetben a kolozsvári kereskedelmi s iparkamarát, a Magyar Védő Egyesület központi vezetőségét és az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület directoriumát kiváló elismerés illeti, mert mindenike az erkölcsi pártolás mellett 200–200 korona segélyadománnyal járult a kiállítás létrehozásához.

Úgyszintén a Tordai Egyesült és Kisegítő Takarékpénztár (100 kor.), a tordai cellulose gyár (100 kor) és a gypsgyár igazgatósága a külön épített állandó jellegű pavillonjával s Mendel Lázár fia cég a sörcsarnokával, mindenik tanúságot tett a maga áldozatkészségéről és emelni igyekeztek a kiállítás díszét és sikerét.

De nyilvánosan köszönet illeti az erdélyrészi vármegyék azon főispánjait is, kik meleg érdeklődést tanúsítottak az erdély-részi kiállítás sikere iránt, úgyszintén a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamarát és a székelyföldi kirendeltséget, kik szintén a legnagyobb készséggel és hazafias jóakarattal buzdítottak a hatáskörükhez tartozó területeken.

Maradandó, kedves emlékezet benyomását tette a kiállítás alkalmával Torda város azon ünnepi díszje, melylyel a város díszpolgárát: Justh Gyulát, a képviselőház elnökét fogadta, ki a Védő Egyesület kiállítását nemcsak nagyrabecsült látogatásával tisztelte meg, hanem a tanonczmunka kiállítást azon kiváló figyelmére méltatta, hogy a kiállító tanonczok megjutalmazásához maga részéről is segélyadománnyal járult.

Mindazok, kik a tordai kiállítás sikere érdekében fáradoztak s annak rendezését előmozdították, most már teljes tudatával bírnak azon tapasztalatoknak, hogy ezen vármegye területén az iparfejlesztés terén mennyi teendő volna és mily sok iparú anyag feldolgozatlanul hever s azokból mily hasznos iparvállalatokat lehetne létesíteni, melyeknek feldolgozásával és áruforgalmával munkás népünknek állandó kenyérkereseti forrásokat lehetne megnyitni s azzal a kívándorlást hajlandóságot is csökkenteni lehetne.

Az egyesület választmánya a főispán indítványára kiküldött egy bizottságot, melynek feladata leend a vármegye területén összegyűjteni az adatokat arra nézve, hogy mely anyagokat lehetne iparvállalati feldolgozásra alkalmazni, mint áruforgalmi cikkek s az erről szerkesztendő emlékirattal a kereskedelemügyi miniszter figyelmét fogják felhívni és segínyt kérni s mind ez eddig csupán azért szenvedett

mulasztást, mert munkás népünknek nem volt irányító vezetése és oktatója, másfelől a tőke hiánya iránt a tehetséges hatalmi tényezők közönyösek voltak.

Ha tehát az erdélyrészi kiállításához hasonló méretű tárlatok rendezetnének kizárólag honi iparúrból és az ország különböző részeiben a vétel kedvet is minden lehető módon fokozni törekednének, úgy bizonytalán mind az iparfejlesztés, mind a fogyasztó közönség érdeklődése fokozódnék.

Az iparosokat pedig komolyan kell arra figyelmeztetni, hogy az iparpártolás akciója reményében ne arra törekedjenek, hogy az előállított iparúruk értékét fokról fokra emeljék, hanem igyekezzenek a minőség versenyével a külföldi árakat is legyúrni.

Különben a kiállított tárgyak minősége és értékelésére nézve a Magyar Védő Egyesület hivatalos közlönye az „Iparvédelem” észrevételében közölt tanulságokat mi is le fogjuk közölni, mert azokkal nemcsak az érdekelt kiállítóknak, hanem a nagyközönségnek is hasznos szolgálatot fogunk tenni.

Harmath Domokos

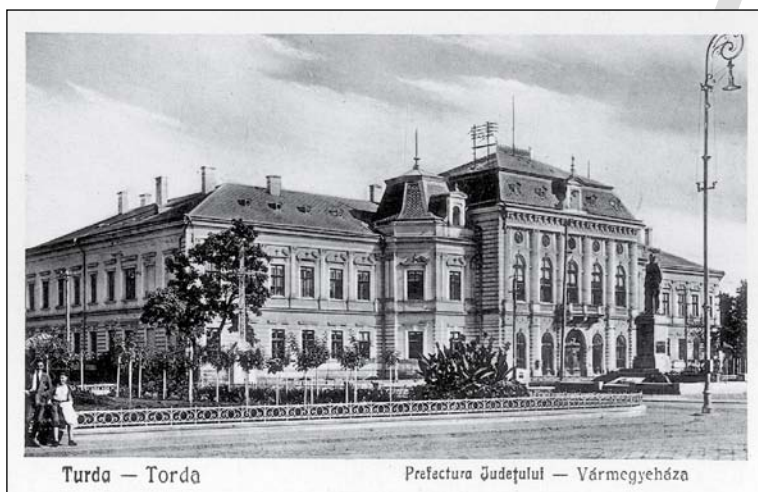
Kolofon. *Aranyosvidék* XVI. 45. 1906. november 10. 1–2.

Képek

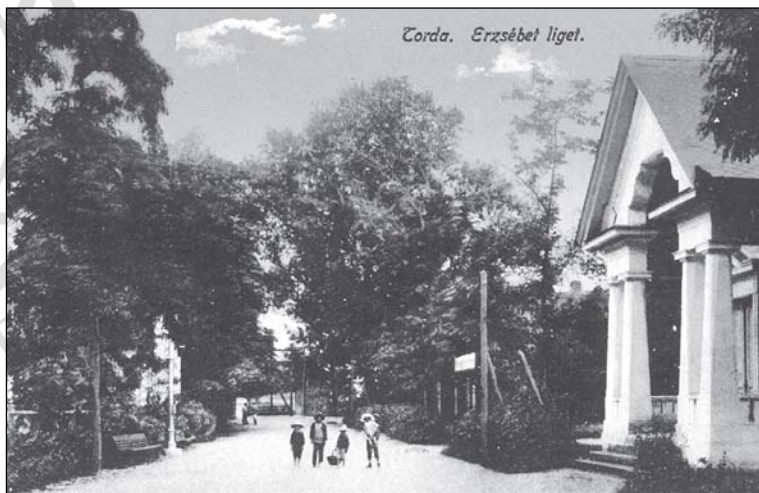
1. A kiállítás helyszíne: a Vigadó

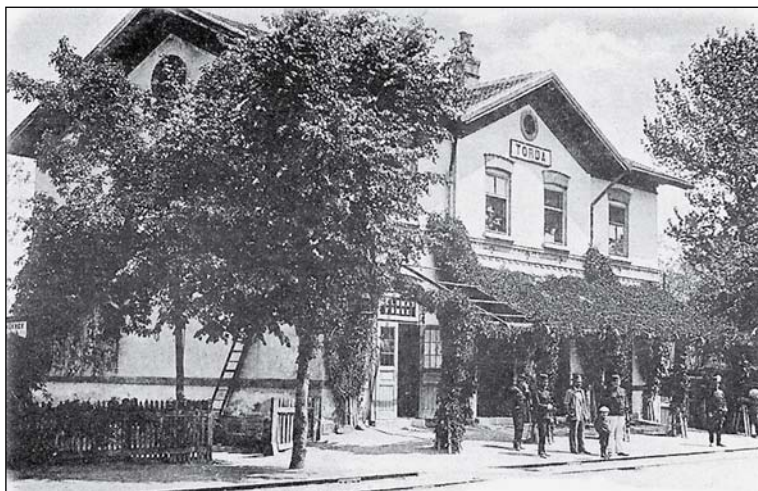
2. A kiállítás helyszíne: a megyeház

3. A kiállítás helyszíne: a Széchenyi liget

4. A gipszgyár cukrászdája

5. Torda vasútállomása

Szócsné Gazda Enikő

**A kutatástól a tömegmozgalomig:
az 1930-as évekbeli háromszéki
szótteszmozgalom története¹**

**A szótteszmozgalom általános kulturális,
társadalmi és politikai keretei**

A népviselet felújítására irányuló mozgalmaknak Európa-szerte nagy múltja van. Halasy Mária példából tudjuk, hogy Svédországban már a 18. században kísérleteztek azzal, hogy a kiszoruló népviseletet áttemeljék a nemesi réteg hétköznapi ruhájává, ezáltal próbálták meghosszabbítani annak élettartamát és visszajuttatni használatát a nép körébe. Osztrák körökben Ferencz József császár is magára öltötte a stájerországi népviseletet, hogy szavazói körében népszerűsége tegyen szert (Halasy 1989: 303–304).

Ezek a nyugati minták is jelzik a népviselet felújítására irányuló kísérletek egyik jellegzetességét: nem a valós viselői körében lángolt fel a revival-mozgalom, hanem „felsőbb” kezdeményezésre, tudatos kultúrpolitikai célzattal történt a viselet felkarolása. Az értékek megőrzése mellett fő célja Nyugaton is a tömeggel való szimpatizálás tudatosítása és ezáltal a tömeg politikai manipulálása volt. De a politikai érdekkörök elképzeléseinek érvényesítésén túl nyilvánvaló volt annak többletértéke, szociális töltete is: a viselet felemelésével együtt keresethez próbálták juttatni an-

¹ A szótteszmozgalom történetéről korábban már megjelentettem egy rövid összefoglalást, lásd Szócs Gazda 2002. Az akkori tanulmány adatainak lényeges kiegészítésére a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja nyújtott lehetőséget, melyet ezúttal is köszönök. Tanulmányomban a régi tanulmány adatait is felhasználom, hogy átfogóbb képet tudjak adni a háromszéki mozgalomról.

nak előállítóit, és tudatosítani akarták bennük az általuk alkotott művészet értékét.

Az erdélyi részeken is többen próbálkoztak egy-egy ruházati elem felújításával, nemzeti jelképpé emelésével. Az 1850-es évek végén, az 1860-as évek elején a *magyar ruha* divatja figyelhető meg a bálokon. „Már magam is magyar öltönyről gondolkodom, mert itt sehova se mehet az ember anélkül” – olvashatjuk az Erdélyi Múzeum 1959-es megnyitó bálja után egy levélből.² Erről a korszakról írta Benczédi Gergely is a naplójában: „Ilyenek vagyunk mi magyarok. A nemzetiségből is divatot csinálunk” (Gál 1939: 80). 1896-ban az Erdélyi Kárpát-Egyesület által szervezett néprajzi bálon úgyszintén kötelező volt a népviseletben való megjelenés, az ekkor elindult szellemiség a századfordulóra tömegméreteket öltött, megeremtve az ún. Tulipán mozgalmat, amelynek célja a népies magyar elemek magyar iparba való beépítése volt.

Az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején a népviseletnek más típusú felértékelődését követhetjük nyomon. „Nem szabad olyan tulipán mozgalmat csinálni, amelynek a jelvényeit külföldön csinálják” – sumázták a lényegyet 1933-ban (*Székely Nép.* 1933. LI. évf. 5. sz.).

A Trianoni Békeszerződést követően az erdélyi magyarság néhány esztendeig magába roskadt, meghasonlott. A tömbmagyar Székelyföldön is jópár esztendőnek kellett eltelnie, míg az általános társadalmi kábultságból kiemelkedtek azok az emberek, akik az új helyzetben is perspektívákat keresve dacolni kezdtek a fásultsággal. 1930-ra kialakult az a vezetőréteg, amely az etnikai hovatartozás túlkommunikálásával³ igyekezett a lankadó csoporttudatot megerősíteni, és ezáltal etnikai és gazdasági perspektívákat próbált körvonalazni az új léthelyzetébe egyre inkább beletörődő erdélyi magyarságnak. Az 1930-as években a *szöttesmozgalom*⁴ épp akkor bontakozott ki, mikor Európán gazdasági világválság söpört végig. A tartós és szép népviselet és házi szöttes propagálása így egybeesett egy olyan pénzhiányos periódussal, amelyben az emberek képtelenek voltak

² Zathureczky Gedeon levele szüleihez, 1860. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, F. 64 – Zathureczky család levéltára, VIII. Fasc. 231.

³ Goffmann-i terminus.

⁴ A mozgalom újabban ezen a néven kezd ismertté válni, viszont nem pusztán a szöttesek felújítására koncentrált. A székelyföldi teljes népművészetet próbálták ekkor felújítani és etnikai színezetét tudatosítani, viszont a népviselet új funkcióba helyezésével, etnikai szimbólummá emelésével tudta elérni a tömegmozgalom szintjét.

a gyorsan változó divatöltözékeket megvásárolni. A népviselet megszövetésével, megvarratásával több célt próbáltak összekapcsolni a székelyföldi értelmiségiek: keresethez juttatták a pénz nélküli falusi szövőaszszonyokat, tartós és szép ruhával látták el a szórakozni vágyó ifjúságot, és ugyanakkor az etnikai töltetű viselet propagálásával, szokásokba és a felvonulásokba való integrálásával erősíteni próbálták a nemzettudatot és csoportkohéziót.

A szőttesmozgalom tehát a folklorizmus, ezen belül pedig a reprezentációs folklorizmus fogalomkörébe tartozik: a népi kultúra egy elemét, a székely népviseletet kiemelték eredeti kontextusából, és más használói közegbe beemelve, más jelentéssel látták el: nemzeti szimbólumként, egy etnikai csoport kohézióját kifejező, így szimbolikus tartalommal is telítődő ruházként szerepeltették azt.⁵

A mozgalom érdekes vonásának viszont azt tekintjük, hogy a viseletrekonstrukciók megvalósításához tömeges „kutatói” bázist építettek ki. Ez az elképzelés – hogy bárki hasznossá teheti magát a saját közösségében és hozzájárulhat a nemzeti neveléshez – a kor kultúrpolitikájában és kormányzati retorikájában visszatérő szövegek voltak. Az 1910-es évek végén és az 1920-as években a sajtó és a kultúrával foglalkozó szakemberek egyaránt felröppentették és divatossá tették a *népművelés* terminusát, és több információs csatornán tudatosították ennek fontosságát. 1919-ben már egyértelműen a falu felé irányulást tekintették a legfontosabb feladatnak, mivel – a kor heroizáló megítélése szerint – itt maradt meg leginkább „a magyar életnek igazi mivolta, értelme s célja” (idézi Belovári 2010: 85). Ugyanakkor a tömegbázis megteremtése is ajánlott eszköz volt a kellő hatékonyság megteremtése céljából. A kor egyik kultúrpolitikai szakírója, Deptner Tibor ezt a célt a következőképpen írta le: „Minél több embert sikerül a haszon vágyán megfogva, a javítás és alkotás vágyának tért és sikert biztosítva, a közös érdek felismerésére elvezetnünk, vele a maga hasznát egyetemes szükségletek kielégítésében megláttatnunk: annál sikeresebb a nemzetté nevelés, mert akkor a ma külön érdekeket látó részek egységgé, azaz egyakaratú, összetartó, közös célra néző nemzetté válhat-

⁵ Bíró 1987: 32 szerint a folklorizmus meghatározása a következő: „a népi kultúra egy eleme, elemcsoportja vagy akár egésze idegen környezetbe jutva megváltoztatja jelentését, más lesz, mint ami a népi kultúra rendszerében volt.” A folklorizmusnak szerinte 4 válfaja van: tudományos, reprezentációs, mindennapi és művészi folklorizmust különít el.

nak, melyben erős közszellem uralkodik” (Deptner 1920: 4–5). Deptner, hogy egyértelművé tegye, kit gondol a *nemzetépítő* feladatra alkalmasnak, ki is fejti azt, hogy „a falusi intelligenciára” bízna azt a feladatot, hogy „az ősi falusi kultúrát megvédje, büszkévé tegye a népet erre s az ősi falusi kultúra alapján emelje a falu kultúráját az okos kultúrhaladással. (...) A falusi kultúra védelmének s fejlesztésének nagy hivatása van nálunk, s ez: a modern és nemzetietlen városi s így az egész nemzet kultúrájának nemzetivé tétele” (Deptner 1920: 15).

Az 1920-as évek végén fellángoló székelyföldi *szótteszmozgalom* egyértelműen ebből a kultúrpolitikai háttérből és stratégiából táplálkozott. A falusi kultúra nem rurális jellege, hanem *székely* többletjelentése révén vált egyre érdekesebbé, a *nemzetietlen városi kultúra* ellenpólusává. A kutatások kiszélesítésével, a közemberek bevonásával a kollektív emlékezet feltérképezésének és lejegyzésének fontosságát tudatosították, a hagyományt a közösség kohéziós erejeként, a nemzetépítés kiindulási pontjaként és továbblépési irányaként határozták meg.⁶

A sokszor túlzott, fárasztó etnocentrikus szóhasználatot nem lehet figyelmen kívül hagyni, amennyiben e korszak kultúrmozgalmait interpretáljuk. A divatos etnikai jelzők ugyanannyira a kor jellemzői voltak, mint pár évtizeddel később a minden tanulmányt átható marxista szóhasználat, vagy korunk sokszor fárasztó metanyelve. Ezt a szóhasználatot nem a kisebbségi létforma generálta: mind a magyarországi tudományosságban, mind a nyugat-európai tudományos nyelvben diadalmaskodott. Ámbár fontos a kutatások motivációinak a feltérképezése is, mégis az 1930–1940-es évek népművészet-felmérő mozgalmaiban a nyelvi sallang mögött a lényegyet kell meglátnunk: egy olyan mozgalom bontakozott ki, amely részletes vagy vázlatos leírásai révén kétségtelenül fontos szerepet játszott a falusi kultúra revitalizálásában. Az egyre szélesedő társadalmi érdeklődés megszabta a kutatás irányvonalait, és erőszakos követeléseivel, provokáló hangnemével állásfoglalásra kényszerítette a környék néprajzosait, történészeit, társadalomkutatóit is. Ez az alulról vagy éppen a népművelők által irányított kultúrakutatás nem mindig haladt azon a nyomvonalon és azon az igényes szinten, amelyet a kor kultúrakutatói elvártak volna. Akárcsak a magyarországi Gyöngyösbokrétá mozga-

⁶ A közösség fogalom változásairól lásd Tóth G. 2002.

lom⁷ esetében is látható volt, a szöttesmozgalom is jó és kevésbé jó leírások sorát hagyta az utókorra. Ennek ellenére fontos szerepet töltött be a Székelyföld népművészeti kutatásának történetében.

A húszas évek háromszéki hagyományértelmezése kezdetben a 19–20. század fordulóján meghonosodott népművészeti mozgalmak bevált sémái alapján indult el a maga útján. Újból a varrottasok, szöttesek felújítását, reprodukálását tűzték ki célként, és újból a kiállításokon keresztül reprezentációval próbálták a kulturális rétegek közti válaszfalakat lebontani, a népművészetet a *magas kultúra* részévé és örök inspirálójává tenni. Ennek több előfordulási esetéről tudósított a helyi média: 1927-ben például Kovásznán egy Nagy Erzsébet nevű iparművész rábeszélte a református nőszövetség tagjait, hogy áldozzanak egy-egy órát a „régii székely varrási formák felújítására.” A sikeres akció eredményeit mint az etnikus kultúra produktumait a Székely Nemzeti Múzeumban tették közzszemlére (*Székely Nép.* 1927. XLV. évf. 35. sz.). 1929-ben a sepsiszentgyörgyi római katolikusok által működtetett Oltáregylet is a környék asszonyait szólította fel, hogy „a fontos kultúrcél érdekében” küldjék be Sepsiszentgyörgyre a tulajdonukban lévő kézimunkákat, főként a szötteseket és varrottasokat, hogy ezeket olyan kiállítás keretében tudják bemutatni, mint amilyent Csíkban is „a fáradhatatlan ügybuzgalom és lelkes fajszeretet” létrehozott (*Székely Nép.* XLVII. [1929] évf. 38. sz.). A kulturális reprezentáció céljával indított útjára az Erdélyi Gazdasági Egylet 1929-es kiállítását is, ahol a kiállított termékek több tájegység mozgalmai számára nyújtottak összehasonlíthatási alapot, és amelyekben már feltűntek a kibontakozó *szöttesmozgalom* fontos nevei: Csíkból Pál Gáborné⁸ és Gál Ferencné⁹ festékes szőnyegek-

⁷ A Gyöngyösbokréta mozgalom az 1930–1940-es évek magyarországi, tömegbázisú néprajzi mozgalma. Elindítását Paulini Béla nevéhez köti a szakirodalom. Az elsősorban népdalokra, táncokra, szokásokra koncentráló mozgalom fővárosi és vidéki színpadi bemutatókon, saját újságokon, cikkeken, rádióműsorokon keresztül népszerűsítette a népi kultúrát. A mozgalom kétségtelen sok gyűjtésre alapozott, ám ezek sok esetben szakmailag megalapozatlanok voltak. A mozgalom történetéről lásd Pálfi 1969–1970.

⁸ Pál Gáborné Kammer Edit, Pál Gábor országgyűlési képviselő felesége, a székely festékes szőnyegek szövetésének egyik kezdeményezője. Háziipar-pártoló tevékenységéről lásd Vámszer 1976: 45, valamint Fülöp 2012: 136–137.

⁹ Gál Ferencné Sántha Juliánna, Gál Ferenc csíkpálfalvi tanító felesége, kézműves, aki a festékes szőnyeget előbb maga szötte, majd szövőkört működtetve látta el a megrendeléseket. Háziipari tevékenységéről lásd Fülöp 2012: 137–138.

kel, Háromszékről Csulak Magda¹⁰ reprodukált és általa tervezett árapataki varrottasokkal és szőttésekkel jelentkeztek. A húszas évek kultúraértelmezésében – akárcsak a századelő mozgalmában – a népművészet már nem pusztán másolható mintagyűjtemény szerepét játszotta, hanem a *nemzeti formanyelv*¹¹ jellemző, élő és variálódó, a művészetet megújító és folyamatosan hatása alatt tartó, átértelmező hajtóerejeként tekintettek rá.

1930-ban a csíki térségből a kiállításoknak egy élőbb, a környékbeli értelmiségi életformát struktúrájában befolyásoló módozata rajzolódott ki: ennek alapformája a *szőttesbál*, nagyobb erődemonstrációba való integrálódása a népviseletes felvonulás volt. A kiállításra kiszemelt tárgy így élő közegbe, reális viselők testére vándorolt át, így tárgy és egyén lelki kapcsolatát nyíltan hirdette az új bemutatási forma. A háromszékiek fogékonysága az új megjelenési mód iránt nyilvánvaló volt: egy írogató falusi nő, Elek Sarolta úgy érezte, hogy ehhez a helyi sajtón keresztül is „hozzá kell szólni.” Abban a periódusban, amikor „a cselédek is selyem ruhára rakogatják össze béreiket”, Csíkban „a székely szőttes a székely leányok ünnepi és templombajáró ruhájává lesz felavatva” – írja a beszámoló. A mozgalom mozgatórugóinak azokat tekintette, „akik iskolát végeztek”, vagyis elsősorban a falusi tanítónőket, hivatalnokokat, azokat, akik igyekeztek kiemelkedni az átlagból (*Székely Nép*. 1931. XLIX. évf. 19. sz.).

1930 nyarán, az egyre súlyosbodó gazdasági válság nehézségeit megvitatni kívánó megyei gazdasági gyűlésen a szőttesmozgalom is szóba került, és mivel Háromszék egyik országgyűlési képviselője – Dr. Ferenczi Géza – vetette fel e témát, a mozgalom politikai síkra terelését követhetjük nyomon (*Székely Nép*. 1931. XLIX. évf. 22. sz.). 1931 márciusában már a háromszéki média propagandaszövegekben követelte a szőttesmozgalomba való bekapcsolódást: „Hivassanak föl a vezető székely asszonyok, a tanítónők, varrónők megteremteni a székely divatot, amelynek alapanyaga a szé-

¹⁰ Csulak Magda árapataki tanítónő és textilművész, fő tevékenységi területe az árapataki híres varrottas felújítása és életben tartása. 125 szálánvarrott keresztzemes hímzését publikálta Gazdáné Olosz 1972.

¹¹ A századelő szecessziós iparművészeti mozgalmának jellemző terminus technicusa. Számos művész érzekelte úgy, hogy a nemzeti specifikumnak számos megnyilvánulási területe van. Ezeknek csupán egyike az élő nyelv, ezek mellett művészi anyanyelv és zenei anyanyelv is létezik. Lásd Lyka 1906. A nemzeti formanyelv egyik fontos éltetőjének a népművészetet tekintették. Pl. Kós Károly is kiemelte: „Népművészetünk alapja a középkor építészete, nemzeti művészetünk alapja a népművészet” (Márton 2012: 32).

kely-szöttes. Járuljon hozzá minden hozzáértő egy gondolattal és az eredményt mutassák be a legilletékesebb helyen, a Székely Nemzeti Múzeumban, nyilvános kiállítás keretében” (*Székely Nép.* 1931. XLIX. évf. 24. sz.).

**A szöttesmozgalom szervezési keretei
és főbb szervező egyéniségei Háromszéken.
A szervezéstől a kutatásig terjedő út**

Már a csíki mozgalom elindulásából is érzékelhető volt, hogy mozgalom-má csak akkor válik valami, amennyiben vannak társadalmilag hiteles, jó szervező egyéniségek, és vannak olyan szervezeti keretek, intézmények, egyesületek, amelyek közös munkával és személyes példamutatással létre tudják hozni a működéshez szükséges tömegbázist.

Akárcsak a csíki falvakban, Háromszéken is a szöttesmozgalom egyik fontos elindítója Domokos Pál Péter (1901–1992) lehetett. Domokos Pál Péter 1929-ig volt a csíkszeredai tanítóképző tanára. Mivel budapesti oklevelét nem ismerték el, és nem maradhatott tovább a csíki tanítóképzőben, moldvai gyűjtések után tért vissza szülőföldjére. 1930-ban az iskolák összevonása miatt a tanítóképző Kézdivásárhelyre költözött át, és ekkorra sikerült elintézni, hogy Domokos Pál Péter itt folytathassa tanári pályafutását. Egy életútinterjúban nem pusztán a csíki szöttesmozgalomról emlékezett meg, hanem a háromszéki szervezőmunkájáról is: „1930 és 33 között Kézdin is megszerveztem a ruhamozgalmat, az énekkart. Hangversenyek sorozatát tartottuk” (Zelei 1990: 333). Egyelőre nem sikerült konkrét adatokat találni arra vonatkozóan, hogy milyen szakmai irányítást adott Domokos Pál Péter a kézdivásárhelyi ruhafelújítási mozgalomnak, milyen mértékben szólta bele a falvak ruhakészítésébe.

Nem szervezőként, viszont szakmai tanácsokkal Roediger Lajos (1854–1941) is ellátta a félresiklášhoz jutott népviseletfelújítást. A torjai születésű Roediger a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulatban betöltött titkári szerepkör után a század elején tért haza Háromszékre, és Kovászna vajnafalvi részében telepedett le. A történelemmel, művészet-történettel, néprajzzal, régészettel, geológiával egyaránt foglalkozó kutató a Székely Nemzeti Múzeum külső munkatársaként fontosnak tekintette, hogy az általa észlelt fonákságokra felhívja a kovásznai szervezők figyelmét, és ő maga is konkrét kutatással, az orbaiszéki népviselet feltárá-

sával irányítsa a mozgalmat. 1932-ben a Székely Nemzeti Múzeumot tudósította a *nájmódis*, hamis viselet terjedéséről és arról, hogy annak elképzelése honnan eredhetett, 1933-ban pedig Kernné Bibó Erzsébetet, a mozgalom fő sepsiszentgyörgyi szervezőjét informálta az általa begyűjtött szóttesmintákról (Roediger 2012: 63–67).

A harmincas évekbeli próbálkozások egyik legfontosabb szervezője és mozgatója Kernné Bibó Erzsébet (1885–1961) a Székely Mikó Kollégium történelem–magyar szakos tanára, a Mikó leánygimnáziumának igazgatónője, a Magyar Párt alelnöke, a Rikán Belüli Református Nőszövetség sepsiszéki elnökhasszonya, a Székely Nemzeti Múzeum múzeumőre volt.¹² Elsősorban az ő közbenjárásának köszönhetjük, hogy a háromszéki mozgalom 1933-ban tömegméreteket öltött és próbált a tudományosság határán belül maradni.

Kernné Bibó Erzsébet tevékenysége abban a periódusban bontakozott ki, amikor az egyházi és a világi nőszövetségek közti határok egyre inkább kezdtek elmosódni. A nőszövetségek országos egyesületbe való tömörülésével a mozgalom állami juttatásokat is tudott szerezni, így a konkrét szervezőmunkához bizonyára kisebb állami pénzeket is felhasználhattak.¹³ Kernné az erdélyi egyesült magyar nőszövetségek elnökhasszonyával, Huszár Pálnéval is szoros levelezésben volt, hagyatékában három neki címzett, illetve tőle kapott levél található.

Amint az a Rikánbelüli Kommunitás Nőszövetségi Elnökségének 1933. február 13-án kelt gyűlési jegyzőkönyvéből kitetszik, a viseletfelújítás nőszövetségi felkarolását Kernné ezen vetette fel a jelenlévő tagok – Kiss Albert esperes, Vollandcs Miklósné, Bajkó Györgyné, Csutak Vilmosné, Bartha Mózesné, Csorja Sándorné,¹⁴ Jancsó Lázárné elnökségi tagok – előtt: „A mai idők szükségessé tették s szent kötelességünknek érezzük, hogy a székely népművészet minden felkutatható emlékét kiássuk, előhozzuk, igazi eredetiségüket tisztázzuk és azok fennmaradásáról, megőrzéséről történel-

¹² Kernné Bibó Erzsébet életrajzi adatainak pontosításában köszönöm Demeter Lajos sepsiszentgyörgyi helytörténész segítségét.

¹³ Erre közvetlen bizonyítékunk nincs, esetleg abból következtethetünk rá, hogy a Népművelési, Vallási és Művészeti Minisztérium (Ministerul Instrucțiunii, al Cultelor și Artelor) közvetlen tevékenységi beszámolókat kért a sepsiszentgyörgyi nőszövetség által szervezett programról, és több olyan boríték van a Kernné Bibó Erzsébet levelei közt, amelyek 1932–1933-ban ettől a minisztériumtól érkeztek, ám a konkrét levél tartalma elveszett. A források feltáratlansága miatt egyelőre nem sikerült nyomára bukkannunk a minisztériummal folytatott kapcsolatoknak.

¹⁴ Csorja Sándorné a lécfalvi pap felesége volt.

mi hűséggel gondoskodjunk. Azonkívül pedig e népművészeti dolgok közül azokat, melyek olcsóbb és jobb, tehát gazdaságosabb anyagul szolgálnak az idegenből bekerült, közhasználatban levő dolgoknál, azokat szaporítsuk, fejlesszük, tökéletesítsük s a gyakorlati életbe mennél szélesebb körbe bevezessük és használjuk. Ilyen volna első sorban a székely szőttés és ruha, kézimunka és varrottas. Kutassuk ki tehát községekben: milyen anyagokból, milyen mintájú szöttésekből s milyen viselettel készítették háromszéki őseink ruháikat? Milyen kézimunkákkal, szöttésekkel, varrottasokkal öltöztették lakásaikat? Így megállapítva a régi háromszéki viselet és lakásberendezés igazi karakterét, ez év márc. 30-án egy »székely nap« keretében mutassuk be a legeredetibb mintákat és modelleket, hogy arról lemintázva, menél több példány készülhessen az ez év szeptemberben, az Erdélyi Múzeum Egyesület vándor gyűlésével kapcsolatban tartandó székely népművészeti kiállításra” – vezették a jegyzőkönyvbe Kernné Bibó Erzsébet szavait. Kiss Albert esperes ezen a gyűlésen kérte fel Kernné Bibó Erzsébetet a felvázolt feladat lebonyolítására.¹⁵

Kernné szöttésmozgalommal kapcsolatos levelezése részben fennmaradt a Székely Nemzeti Múzeum Irattárában. Ebből látható, hogy 1933. március 1-jén nyílt levélben szólította fel a környékbeli nőszővetségeket: „A sepsii egyházmegyei Nőszővetség a rikánbelői Nőszővetségek bevonásával a háromszéki specialitás felújítását vette tervbe és ehhez kéri minden lelkes ügybarát szíves munkáját és segítségét.

Mint a sepsii ref. egyházmegyei Nőszővetség megbízottja, tisztelettel kérem, szíveskedjék a 100-120 esztendőes ládafiakban felkutatni a mi háromszéki szöttés-mintáinkat, akármilyen kis darab, nem baj – azonkívül leírásokból, esetleg régi képekből, vagy öregek emlékezőtehetségéből rekonstruálni a mi jellegzetes háromszéki népviseletünket és azt vagy leírásban, vagy rajzban hozzám minél előbb beküldeni.

Nagy nyereség volna, ha egy régi teljes öltözetet kaphatnánk. Persze minél régiebb, annál jobb, mert a közlekedési eszközök hiánya, a gyári munkák ismeretlensége, régebben biztosította a népművészeti alkotások eredetiségét.”¹⁶

¹⁵ A Rikánbelüli Kommunitás Nőszővetsége 1933. február 13-án tartott gyűlésének jegyzőkönyvéből. SZNM Irattára, Kernné Bibó Erzsébet iratai.

¹⁶ A Rikánbelüli Nőszővetség felhívása a szöttések felgyűjtésére, 1933. március 1. SZNM Irattára, Kernné Bibó Erzsébet iratai.

Ő volt tehát a központi szervező, aki mozgatta a szálakat, hozzá futottak be a levelek és a viseletleírások, minták. A fennmaradt számlákból megállapítható, hogy a viseletszövés gyakorlati lebonyolításában is aktívan résztvett azáltal, hogy a sepsiszentgyörgyi textilgyártól ő maga vásárolta a szükséges pamutfonalakat. A háromszéki szervezőkön kívül kapcsolatot tartott a szótteszmozgalom más megyékben tevékenykedő legjelesebb tagjaival: a keresztúri Gyárfás Pálnéval¹⁷, az udvarhelyi Haáz Ferenc Rezsővel,¹⁸ a csíkszeredai Hirsch Hugónéval,¹⁹ de segítséget, irányítást vagy éppen véleményt kért a megyebeli fontosabb kutatóktól, Roediger Lajostól, Csutak Vilmostól²⁰ is.

Kernné munkássága hatás nélküli maradt volna, ha a helyi sajtó nem vállalja fel a mozgalom népszerűsítését. A *Székely Nép szerkesztősége* szintén a túlkommunikálással próbálta köztudatba vinni a népművészet felújítására vonatkozó mozgalmakat. A lap 1933-as évfolyamában 11 cikk értekezett a témáról, ezek zöme a népviselet felújítására irányuló mozgalmat reklámozta.

A helyi sajtó problémamegközelítése egyértelműen összekapcsolta a hagyományok felértékelődését az etnikai jellemzőkkel. A mediatisálással, a másság tudatosításával, a tömegmozgalmi lépték propagálásával viszont egyre jobban aktiválódtak az etnikai határok.²¹ A tudatos határkijelölés természetesen azt a közösséget is válaszlépésekre készítette, amellyel szemben kijelölték a határt. A fellángoló etnicitást a gyülekezési jog megvonásával, az „irredenta” viselet büntetésével próbálták visszaszoríta-

¹⁷ Székelykeresztúri Dr. Gyárfás Pálné Fejérváry Judit, a székelyudvarhelyi református kollégium nőnevelő intézetének gondnoki tisztségét ellátó Dr. Gyárfás Pál felesége, a Református Nőszövetség elnökasszonya. Vezetése alatt a huszas évektől Keresztúr mintegy 120 házában adtak megrendelést háziszóttas anyagok készítésére. Tevékenységéről lásd Orbán 1943: 108–109, illetve 242–243.

¹⁸ Haáz Ferenc Rezső (1883–1958) képzőművész, néprajzos, a székelyudvarhelyi református kollégium tanára.

¹⁹ 19 Hirsch Hugóné Fülöp Judit, a csíkszeredai Római Katolikus Népszövetség alelnöke, a csíkszeredai népkonyha működtetője, a csíki nőmozgalmak egyik aktív tagja. Életrajzáról röviden lásd Várady–Berey 1934: 186.

²⁰ Csutak Vilmos (1878–1936) történelemszakos tanár, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója, a református egyházmege gondnoka. Tevékenységéről összefoglaló olvasható Egved 1993.

²¹ Az etnikai határok aktiválódásáról, ennek koronkénti váratlan előtöréséről lásd Erikson 2008: 61. Szerinte „a kulturális különbségeknek csak akkor van jelentőségük az etnikai határok létrehozásában, ha az interakciókban jelentőségük van.”

ni. „Bukarestben vagy Brassóban sokszor több magyarruhás lányt lehetett látni, mint idehaza” – jelezte Jakab Antal egy újságcikkben (*Székely Nép.* 1941. nov. 1.). Ez az akció tehát ideiglenesen visszaszorította a viseletparádákat, hogy aztán a második bécsi döntést követően annál nagyobb intenzitással lépjenek felszínre.

A negyvenes évekbeli mozgalom kezdetei spontán szervezkedésről tanúskodnak: a magyar katonaság bevonulására előkerültek a ládákból a harmincas évek második felében elrejtett szöttesek, másrészt viszont gyorsított léptekkel indult meg a családi ruhavarrási akció, gyors iramban készültek a katonaság fogadására. A bevonulásról készült nagyszámú fotó bizonyítja a magánakció sikerét.

1940–1941-ben, a társadalmi átrendeződés periódusában egyre erőteljesebb lett ismét a társadalmi igény a népviselet felújítására. Az igényt felismerve a málnási református esperesi hivatal részéről *Tőkésné Simon Emma* tanítónő vállalta fel a szervezési munkálatokat, körlevélben szólította fel a környék nőszövetségeit a népviseletek elkészítésére.²² A nőszövetségekről fennmaradt fényképek sokasága bizonyítja, hogy a felszólítás nem maradt visszhang nélkül. Tevékenysége talán egy töről fakadt a másik, református vonalon szerveződő akcióval, amely az *Országos Családvédelmi Alapon* keresztül vállalta fel a háziipari mozgalom átfogását.²³

1941-től kezdődően a katolikus egyházi szervezési munkálatok is egyre dominánsabbakká váltak. 1941 novemberében Kézdivásárhelyen megnyílt a Katolikus Leány Népfőiskola, amelynek célja „magyar asszonyokat nevelni”. E patetikus célkitűzést a népművészet, népviselet propagálásával fűzték össze, előadói és szervezői közt ott látjuk Földi István (1903–1967) népművelési titkárt, kézdivásárhelyi helytörténészt, Domokos Pál Péter barátját, Zakariás Flórát, szociális nővért, a csíksomlyói Kaláka Népfőiskola mindenesét, Bethlen Mária grófnőt (1882–1970), a népművészet felújítására irányuló akciók mentorát, népművészeti kiállítások szervezőjét is (*Székely Nép.* 1941. nov. 16.). 1941 decemberében megal-

²² A körlevélről tudomásunk van, ám mindeddig nem sikerült nyomára bukkanni. A málnási egyházi levéltárban nem maradt fenn példánya, az esperesi levéltár átkutatása folyamatban van.

²³ Az Országos Családvédelmi Alap ezirányú tevékenységéről a székelykeresztúri református nőszövetség elnökasszonya, Gyárfás Pálné számolt be Csíkszeredában. Kiemelte, hogy „illetékes helyről” megbízást kapott, hogy a négy székely vármegye háziipari munkásságát fogja össze e szervezet tevékenységén keresztül (*Székely Nép.* 1941. dec. 3.)

kult a Háromszékmezei Népművelési Bizottság is, amely már az országos irányítási rendszer részeként vállalta fel a mozgalom nehézségeinek elintézését – például a fonalak beszerzését – a háború által megtépázott kereskedelmi rendszerben is.

A negyvenes évek elején az egyre szerteágazóbb mozgalom megszólalásra készítette a Székely Nemzeti Múzeum szakembereit is: Harkó József (1914–1999) a Seps-i járás néprajzáról írt összegzése keretében summásan összegezte a viseletet (Harkó 1941), Balázs Márton (1867–1948) általános viseletleírásában pedig elsősorban a felújításra nem került férfiviseletet mutatott be részletesebben (Balázs 1942: 139–143). A félresiklott felújításokat Herepei János (1891–1970), a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója magánlevélben kritizálta.²⁴ A székely népviselet régi formáiról a történész Cs. Bogáts Dénest (1882–1949) is megszólaltatta a helyi újság (*Székely Nép.* 1941. márc. 15.).

Rövid összegzés

A háromszéki szőttesmozgalom tehát 1932 és 1944 közt bontakozott ki. A kezdetben iskolai és református nőszövetségi vonalon induló mozgalom csíki példák alapján terjedt el Háromszéken, és a tömegbázis elérésével az etnikai erődemonstrációk eszközévé vált.

A háromszéki mozgalom fontos célkitűzése az volt, hogy próbáljanak hiteles viseleteket készíttetni. Ennek elérése céljából a falusi értelmiség segítségéhez folyamodtak, környékbeli kutatókkal konzultáltak.

A mozgalom fontos szerepet töltött be a székelyföldi népviselet és népművészet revitalizálásában, és továbbélési lehetőségeket biztosított a népviselet számára.

²⁴ SZNM Irattára, 276/1942-es iktatószám. Herepei ismertetése szerint 20–22 bükszádi iskolás lány csíki szőttesben látogatta meg a Székely Nemzeti Múzeumot. Az igazgató szerint „a régi szokások, a régi viselet kicserélése könnyen végzetes következményekkel járhat.”

Adattár a szótteszmozgalom településenkénti alakulásáról

A székely népviseletek falvankénti rekonstruálásáról Gazda Klára és Haáz Sándor tollából hasznos és fontos, tudományos alapossággal megírt kötet áll a rendelkezésünkre. Ebben az általános jellemzőkön kívül speciális szintáblákban a falvak viseletének fellelt színhasználatát is feldolgozzák a szerzők, információikhoz elsősorban terepkutatásokból jutottak hozzá (Gazda–Haáz 1998). Az említett kötetnek a szövege csupán röviden tér ki a szótteszmozgalomra, viszont a falvankénti elkülönülési szándék éppen a szótteszmozgalom hatására vált dominánssá. Az általam fellelt adatokat azért teszem adattár formájában nyilvánossá, mivel árnyalják vagy éppen kiegészítik a két szerző fontos munkásságát, de ugyanakkor betekintést nyújtanak a szótteszmozgalom műhelymunkájába is.

1. Kovászna

A szótteszmozgalom helységenkénti alakulását a kovásznai példa lejegyzésével kezdjük, mivel ebben a helységben valamennyire beleláthatunk a legfontosabb eseményekbe. Roediger Lajos, a Kovásznával mára nagyjából összeforrott Vajnafalván élő szakképzett néprajzkutató 1932-ben szakjelentésben fordult a Székely Nemzeti Múzeum igazgatóságához, melyben beszámolt a Kovászna környéki „székely szóttesz” mozgalmanak kibontakozásáról és kisiklásáról. Beszámolójából kitetszik, hogy Kovásznán a népviselet felújítását egy fénykép alapján Hadnagy Károlyné²⁵ indította el. A megvalósított első viseletek fehér vászonból készültek, és szabadrajzú fehér hímzéssel díszítették őket. Mivel a viselet fehér hímzései idegenek voltak a helyi stílustól, így Roediger a felhasználó fotó eredete után kezdett nyomozni, és kiderült, hogy a zabolai Mikes családnál dolgozó felvidéki tót vendégmunkásokról készült 1870-es évekbeli fotót választottak a viselet rekonstruálására. Roediger beszámolója fontos képet nyújt a mozgalom továbbgyűrűzéséről: az idegen elemek alapján készült viseletrekonstrukciót két helybeli kiskereskedésben, az özvegy Pap Sándorné és Magyarfi féle kereskedésekben kezdték terjeszteni. A felhasználó vásznat az Orbán-

²⁵ Hadnagy Károlyné kereskedőasszony, férje a Kovászna központjában lévő Hadnagy Bazárt működtette.

né féle szövödében²⁶ készítették, és a hímzés számára Pap Sándorné által előnyomtatott mintákat az üzletből tudták beszerezni (Roediger 2012: 63–64). A mozgalom tömegméretűvé azáltal vált, hogy 1932-ben a helyi papné, Havadtői Sándorné Kovács Zsuzsanna²⁷ bekapcsolódott a szervezőmunkába, és a helyi nőszövetség szervező segítségével jelentősen kitágították a potenciális viselők körét. Havadtőiné a korábbi fehérhímzések szőttés helyett saját lánya számára Haáz Rezső azon viseletrekonstrukcióit készítette el, amelyek az *Iffjú Erdély* című folyóiratban jelentek meg. 1932 szeptemberében a Kovászna melletti Vajnafalván 200 „magyar varrottas ruhába öltözött leány” vett részt a templomszentelésen.²⁸

A kovásznai ládafiák faggatása alapján Roediger Lajos több női viseletvariációt írt össze: a) asszonyok és kisebb lányok számára két nyüstös szőttés, a kék csíkban kék–fehér sirített fonalas szövéssel. b) Öregebb asszonyok szőttese: két nyüstös szőttésből készült, fekete–kék–bordó csíkozással. A fekete csíkban fekete–sárga–fekete–sárga sodort szálból csíkosrokat szőttek. c) Négy nyüstös sávolykötésű szőttés kislányok számára. d) Nagy lányok viselete világos kék és vörös csíkozással (Roediger 2012: 64).

A negyvenes években egy magyarországi, ismeretlen nevű *népfőiskolás nő* irányította tovább a mozgalmat, tevékenységét a papi család segítette.²⁹ 1941-ben az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet kiállításához csatlakozó viseletes parádén Kovásznáról Harasztosi Sándorné vezetése alatt hatvan népviseletes asszony vonult fel (*Erdélyi Gazda*. 1941. szept. 1.).

2. Zabola és Páva

E két, mára már egybeolvasztott faluban viszonylag sokat tudunk a szőttésmozgalom alakulásáról. 1932-ben kezdett e két településen kialakulni az igény arra, hogy szőttésekbe öltözzenek és ebben jelenjenek meg a felvonulásokon és a bálókban. A mozgalom divattá válásában viszont kétségkívül fontos lépés volt, hogy a két Mikes gróflány³⁰ is bekapcsolódott,

²⁶ Az Orbánné féle szövöde a kovásznai Fürdő utcában volt. Gyűjtés CsFUE-től, 2013.

²⁷ A helybeli emlékek szerint Havadtőiné zabolai származású volt, és a férje által elindított népnevelési akciókba jelentősen bekapcsolódott. CsFUE közlése.

²⁸ Roediger Lajos levele Csutak Vilmoshoz. SZNM Irattára, Roediger hagyaték, 1932. szept. 3-án keltezett levél.

²⁹ Saját gyűjtés Cs. F. U. E-től, Kovászna, 2013.

³⁰ Mikes Johanna és Mikes Katalin.

ők is szőttesbe öltöztek. 1932 augusztusában a Gyárfás kúriában a református és katolikus ifjúság együtt szervezett szőttes bált, „csupa úri publikummal, gazdaember féle se volt egy se. [...] Valami 12-en voltak szőttesbe, nagyon jól néztek ki. Leengedett haj, hosszú szalag benne, bő 3 méteres rokoja vagy csikos vagy egy szín, az alján fekete bársonnyal, a mellény olyan mint a szoknya olyan szőttes csak egy szín és az is bársonnyal van diszitve, fehér ing (hosszu ujjú, magas nyaku) és fekete vagy fehér kötény.”³¹ 1932 szeptemberében Makkai püspök meglátogatta Zabolát, az esti díszvacsorán már több lány jelent meg a helyi csikos szőttesben. A szeptember 18-i kovásznai templomszentelésre a szőttesbe öltözött lányok külön szekérrrel mentek. A püspöklátogatás és templomszentelés fontos esemény volt: „Erre nekem is kész lett a szőttes ruhám” – írta egy levélben Bartha Gabriella.³² 1933 februárjában a zabolai dalárda bált rendezett, amely már fontos lépés volt a szőttesbálok felé: Balogh Lenke³³ vezetésével székelyruhába öltözött lányok színdarabot és székely táncokat adtak elő (Szócsné Gazda 2011: 151).

Akárcsak a szomszédos Kovásznán, a csikos helyi szőttesnek megvoltak a helyi konkurrencsei Zabolán és Páván is, a tótos fehér hímzett szőttesek formájában. „Eddig Zabolán csak színes szőttes volt, de most a papné biztatására többen csináltak fehér hímzettet, ugynevezett papi szőtest” – írta egy levél (Szócsné Gazda 2011: 151). A fehér hímzett változat ellen már 1933 májusában felemelték hangjukat Páván is: „itt a vidékünkön egy pár hölgy akiknek vezető szerepük van a nők között, minden nagyobb összejövetelen, templomban, vallásos és világi ünnepélyeken stb tüntetően a »fehér varrottasban« jelenik meg és azt a kijelentést tették, hogy levélbeni utasítást kaptak (hogy kitől, azt nem jegyeztem meg sajnos jól) hogy a fehéret tartsák meg ünneplőnek és a színes legyen a hétköznapi.

Az ilyen kijelentéseknek a káros hatása sajnos már jelentkezik is, mert olyan tanult lányok, akiknek már egy év óta van meg a színes szőttesük és szívet-lélekkel mindent elkövettek annak érdekében, azt mondják, hogy kénytelenek feladni a harcot és engedni mindenkit menni a merre akar. Ugyanis hiába beszélnek, ha másik oldalról mindig lerontanak mindent.

³¹ Idézet a pávai Bartha Gabriella 1932. augusztus 21-én kelt leveléből. Lásd Szócsné Gazda 2011: 149.

³² Bartha Gabriella (1902–1986) a pávai tanító leánya, később kovásznai tisztviselőnő.

³³ Balogh Lenke a zabolai Balogh tanítócsalád nyolc gyermekének egyike volt.

Az én szerény véleményem az, mivel mindig a falusi emberek közt éltem és szívét-lelkét, gondolkodás módját jól ismerem. Tudtul kell valahogyan illetékes helyről a népnek és nem a vezetőknek adni, (u. i. a vezető asszonyok erre a mi vidékünkön mind a fehér lelkes hivei mai napig is), hogy a fehért viselhetik mint idegen népektől átvett viseletet, de az székely szőttes soha sem is volt és nem is lesz.³⁴

A vita – amint a fennmaradt beszámolókból kitűnik – a falun belül veszekedésekbe és személyes sértődésekbe torkollott. A pávai Fikker Ferenc református lelkész³⁵ leveléből érzékelhető, hogy a csikos és a fehér hímzett viseletek konfliktusa egy idő után konfesszionális és személyes konfliktusok kútfőjévé is vált: „Szíves elnézését kérem levelemért így ismeretlenül, de feljogosítva érzem magam erre – legalábbis így gondolom – azonnal, hogy Ngs Asszony egy pávai asszonytól (Fintáné) valami izenetet küldött a szőttes ruhára vonatkozólag. Hogy az üzenet miben állott, nem tudom, átadva ez volt: »Kérem mondják meg a Tiszteletes Úrnak, hogy a Püspök Úr is a legszigorúbban elrendeli és kéri a lelkészeket és Nőszövetségeket, hogy mivel a téves irányba induló hímzett szőttes akció megindulása éppen a Ref. Nőszövetségeket terheli, igyekezzék (név szerint a lelkész és Nőszöv) ezt a csorbát helyrekösörülni azáltal, hogy a legrövidebb idő alatt sok tarka szőttes legyen.« Sajnos, hogy sem Elnöknőnk, sem én betegség miatt nem lehettünk jelen a Szentgyörgy-i gyűlésen, mikor is a szőttes-ügy eldőlt, s kénytelen voltam érdeklődni, hogy mennyiben esett szó a hímzetről, mire egyik azt válaszolta, hogy megmutatták a hímzést, a másik meg erre vonatkozólag semmit sem tudott. Ahogy Fintáné mondja, Nagyságodnak erre vonatkozólag is volt izenete: »Hímzést csak a párna-bütü varrásban mutattunk be, hímzett ruháról nem tudunk, sohasem is létezett.«

Páva kicsiny falu, mi valamit indítványozni, megkezdeni nem tudnánk, nem is akarnánk – valahogy etnográfiailag is az a szerepünk, hogy alkalmazkodjunk a minket beékelő Kovászna és Zabola községekhez. Va-

³⁴ Pávai özvegy Vajna Györgyné levele Kernné Bibó Erzsébethez, 1933. május 19. SZNM Irattára, Kernné Bibó Erzsébet levelezése. Vajna Györgyné a híres pávai Vajna földbirtokos család tagja volt.

³⁵ Abrudbányai Fikker Ferenc (1906–1969) 1932-től 1949-ig töltötte be Páva református papi státusát. Híres papja volt a településnek, aki fontos szerepet töltött be a település vallási életében. 1949-ben, letartóztatásakor a faluban lázadás és nyílt ellenállás tört ki, egy emberként védelmezték a papjukat.

lahogyan a szöttes kérdésben még annyira sem alkalmazkodtunk, mint kellett volna, minek eredménye, hogy két fehér-hímzett és két csikos ruha van. Helyesebben csak volt, mert ma már sokkal (10) nagyobbította a konfirmandusok száma, akiknek konfirmációi ruhának a hímzettet állapítottuk meg. Nagy kedvvel hozzá is kezdtetek a ruhákhoz, közbejött azonban a Szentgyörgy-i gyűlés és vele együtt, hogy a tarka-ruhát lesajnálták, leszavazták, s ennek eredménye lett, hogy bizony a konf. leányok nem a legjobb kedvvel folytatták munkájukat, ruhájuk továbbvarrásán (ma már készen vannak) s határtalan volt a szülők elkeseredése is. Ezen ma már túlestünk, a Szentgyörgy-i gyűlés úgy ahogy elfelejtődött, aztán katolikus Fintáné Nagyságod izenetével igyekezett tovább verni a port, hát hála Istennek ez sem sikerült. A Ref.[ormátus] Családban (1932, 5. szám) találtam bizonyítékát, hogy konfirmációra mégiscsak talál a hímzett ruha. Igen kicsinyes kérdések ezek Asszonyom, egy gyülekezetnek mégis nagy kérdései – amelyekről úgy látszik, a Szöttes Intézőbizottság? Nem gondolkodott, vagy ha igen? – de nem tudunk róla – nem hinnénk hogy így gondolták volna, hogy ebben a tarka-csikos-felleges-ruhában fognak ifjaink konfirmálni. Talán mindig meg volt a megkülönböztetés a rendes viselet és a konfirmációi ünnepélyes viselet között, melynek bizonyítéka a Gyárfás Pálné gyűjtemény – vagy esetében ő olyan nagyot tévedett volna? Azt ő tudja, ez azonban nekünk nagy kérdésünk, s mivel mástól felvilágosítást nem kaphattam volna, bátorkodtam Nagyságodhoz fordulni szíves útbaigazításért.

Mély tisztelettel, a megtisztelés érzésével vettem Nagyságos Asszony izenetét, valahogyan mégsem tartom egészen szerencsésnek az olyanok által történő izenetet, akik azt egyházunkkal, annak vezetőivel szemben igyekeznek felhasználni és nem olyan jóindulatúlag továbbadni, amint az Nagyságos asszony által izenve volt. Ha valami speciális izenet van a Nőszöv-nek, talán az Egyházmegyei Nőszöv-i Elnökség útján is el lehetne intézni és így talán csírájában megfolytódna a rosszindulat. Nem akar tiszteletlenség lenni ez a kérés, csak szerény, nagyon szerény vélemény, amiért is bocsánatot kérek.”³⁶

A Rikán Belüli Református Nőszövetség szervezkedésének hatására a mozgalomba a helyi papok és papnék is bekapcsolódtak. Zabolán Bedő Béláné nőszövetségi elnökhasszony, református papné próbálta kinyomoz-

³⁶ Pávai Fikker Ferenc református lelkész levele Kernné Bibó Erzsébethez, 1933. április 24. SZNM Irattára, Kernné Bibó Erzsébet levelezése.

ni a valós népviseletet: „Nagyon sok öreg székely aszonyt felkerestem otthonába, kik a legnagyobb készséggel mutogatták meg a birtokukba lévő régi szőttes dolgaikat s adtak felvilágossítást a régi szőttesekről. Azonban a legnagyobb sajnálatomra közlöm, hogy olyan régi, mint a körlevél emliti, 100–120 éves szőtteseket nem találtam. Telyes öltözetet szintén nem. A lájbiról, ingvállról csak hallottam, de nem található. Nagyon érdekes szövésű szoknyák, kötény és néhány rongy darab áll rendelkezésemre, de ezek csak 30–75 év multra tekintenek vissza. Hosszas beszélgetéseket folytattam 72–85 éves öreg, jó szövő-fonó székely asszonyokkal, kik beszélgetéseikben hivatkoztak édes és nagymamájukra. Érdekes és megjegyezni kívánom, hogy az adott felvilágosítások elég egybehangzóak voltak. A beszélgetésekből a következőket írhatom:

Leányoknál szoknya, ünnepi:

Inkább egyszínű, meggyvörös (vérpáros ritkábban), zöld, buzavirág kék, ezeknél ontok és mejék ugyanilyen szín. De szőtték pl úgy is, hogy a mejék fekete volt és az ontok volt csak színes. Így egy tompább szint kaptak. Ami a legrégebbi pl az mikor 2 szint, így a feketével pirosat vagy lillát v kékét, v barnát v zöldet v fehérét seritettek össze s a serített anyaggal öltötték le a fekete vagy fehér mejéket. Az így kapott anyagot nevezik fellegesnek, igen érdekes, nehéz anyag. Vagy csak egy csépet szőttek a felleges anyaggal, s utána öltöttek valamilyen vonalat s ismét a felleggel s így ismételték. De már az ilyen mintázotthoz inkább bluzot mint mellényt hordtak. A szoknya szárközépig ért, derékon sűrűn élére szedve (nem huzott), elvágva soha se volt, alján 2–3 szélesebb hajtással vagy 2–3 mm széles régi zsinorral. A slusz elül a kötény alatt.

Mellény: A mellény anyaga selyem és bársony. A szoknya színével megtalálható, ritkábban szőttes. A mellény és a szoknyánál említett keskeny 2–3 mm zsinorral diszítve, mit mindenki akarata és kedve szerint helyezett el. Emlegetnek ezek az öreg nénikék valami érdekeset, a táblás lájbit. Ez olyan formán volt összeállítva, hogy az elkészülő mellény aljához kerek kis kockák voltak illesztve, magy(arázat) szerint 4 cm széles és 4 cm hosszú lehetett, közvetlen egymás után, itt ezeket a táblákat diszítették az említett zsinorral.

Ingváll: Az ugynevezett pendejít viselték, a vállra fordították a fő súlyt, mivel ez látszott (vagy egész hosszú, de gyakrabban $\frac{3}{4}$ -es azaz alkar középig ért a fodra). Anyaga háziszőtt fehér gyolcs. Akik értették a horgolást, nyakát és ujjá szélét csipkével körítették.

Kötény: Fekete selyem vagy klott. Ritkábban az ingvállal azonos gyolcs, körítve csipkével.

Lábbeli: Fekete harisnya (csak fekete). Csizma vagy cipő

Alsóruha: Csak szöttes, ez már fehér, de csépezték színessel.

Viselőruha lányoknál:

Ezek főképp az ünnepi megviseléséből kerültek ki. Szöttek azonban külön erre a célra is, de ez már csak tarkázott volt. Egyszínű szöttes mellény hozza, disz nélkül. Tarka szöttes kötény v a mellénnyel azonos. Fehér ingváll, háromnegyedes újjal (dolog közbe nem akadályozza és nem piszkolodik annyira).

Általánosan jegyzem meg, hogy egyesek szerint összeért a mellény, mások szerint nem. Helyesebben voltak összegombolt és fűzött (ezek nem értek össze) mellények. Sebestyén, Köpeczi régész úr szerint sem ért össze a mellény.

Asszonyoknál szoknya ünnepi

Az asszonyok ünnepi ruhája csak egyszínű és sötét. Leggyakrabban fekete, ritkábban sötétkék és felleget (fekete sötétkékekkel serítve). A rokolya egészen hosszú (földig érő), alján 3–4 nagyobb hajtással, vagy 1 sor keskeny (a leányoknál említett) fekete zsinor. Felső része sűrűn szedve (élére). Plusz elől a kötény alatt.

Mellény: Csak fekete. Anyaga selyem és bársony, ritkán fekete szöttes. Az említett zsinórral diszitve.

Kötény: Fekete selyem v szöttes, fekete csipkével.

Ingváll: Fehér (hasonlóképpen pendejt viseltek). Anyaga házi szött gyolcs. Hosszú újjal.

Lábbeli: Csizma, száras cipő.

Viselőruha: Itt már az asszonyok is megengedték maguknak a színes tarka dolgokat. Az eleven színeket így pirosat, barnát, zöldet, fehéret, kéket és lillia színeket dolgoztak bele szöttesseikbe. Két-három, sőt több színnel is szöttek egy anyagba s mindezt oly csodálatosan ügyesen keverték, hogy egészen szép és izléses. Leírni nem is próbálhatom meg ezt megmagyarázni, anyira különös. Ezekhez a szoknyákhoz inkább a szoknya anyagából bluzot csináltak, mi szabadon volt a szoknya felett és a hátsó részen alul, belül pertli volt erősítve és ezzel a bluz alatt előre kötődött, de a bluz szabadon volt. Az igazi székely asszony viselete ez, mely a régi öreg asszonyoknál még ma is megvan.

Kötény: tarka szöttes.

Ingváll: Az előbbi. (Háromnegyedes ujjal).

Ezekben próbáltam meg egy képet nyújtani arról amit hallottam. Nagyon hiányos és lehet egyes helyeken érthetetlen. Talán szóban könnyebben megtudtam volna magyarázni. Nem említettem, hogy a leányoknak is kevés kivétellel mindeniknek volt sötét ruhája fekete v sötétkék. Komoly alkalmakkor lehetett látni, temetés, templom, urvacsora vétel stb. A leányok hajukba színes szallagot viseltek, hajukat leengedve, vagy koszoruba hordták. Kontyot csak asszonyok viseltek. Az asszonyok fejükön főkötőt és fejkendőt hordtak. Gyöngy ugy a leányoknál mind az asszonyoknál látható volt. A szöttekseik igen érdekesek, két egyének nincs egyforma. Igen különösen vannak színezve, mit leírni nem lehet. Van nálam még egy szoknya darab, melyben kb 2 cm távolságonként fekete anyagban arany és ezüst szálak váltakoznak. Azt mondja a tulajdonos, hogy a leányok piros, zöld, kék, lilla anyagba öltöttek arany szálát és ezüstöt felváltva. A mellény előbbinél fekete, utóbbiaknál a szoknyával azonos szín.

Nagyon érdekes dolgokat tudnék eljuttatni, de amint már említettem, csak 30 évtől 75 évig visszamenőleg. Amennyiben érdekelné a bizottságot, készségesen eljuttatom. Megjegyezni kívánom még, hogy e régi asszonyok állítása szerint a bársonyt pántozni a szöttekre nem használták, csak szövet ruhák díszítésénél használták, de ott se pántozva, hanem tetszés szerint helyezte el kiki a magáét.”³⁷

3. Angyalos

Kernné Bibó Erzsébet levelezéséből látható, hogy a szöttekmozgalom alkalmával Angyaloson is kutatták a helyi népviseletet, elsősorban a mellény rekonstrukciójára fektettek nagyobb hangsúlyt. A Kernné felhívására 1933-ban Imréné Kövér Erzsébet válaszolt, a következőképpen: „A napokban elmentem az itteni öreg asszonyokhoz és kutattam a régi székeley mellények után. Eredménnyel is jártam, mert meg tudtam, milyen volt a régi székeley mellény.

Mellényt ugyan nem kaptam, de mindenik egybevágoan a következő kép mondotta el, hogy milyen volt a régi mellény:

³⁷ Balogh Béláné zabolai nőtáncosnő elnökszöveg levele Kernné Bibó Erzsébethez, 1933. március 17. SZNM Irattára, Kernné Bibó Erzsébet levelezése, leltárszám nélkül.

A mellény két féle színű volt. A leányoké piros, az asszonyoké fekete színű.

A pirosnak az anyaga olajos karton vagy házi szőttes volt. A feketéé szövet vagy bársony. Diszítése mind a kettőnek egyforma volt. Diszítésre keskeny fekete sujtás zsinort használtak. A zsinor kereken a mellény alján három vagy négy soroson jött simán vagy a középső esetleg hullámosan. Elöl a mellény szélén szintén egy vagy két sor simán, azon kívül szintén a mellén magyaros vitézkötés vagy tulipán forma zsinorozások voltak. Némelyek a nyak kivágás körül feket(e) vert csiupkét is tettek. A nyak kivágás szélére apró cakkok jöttek kereken ilyen formán: (rajz)

A cakkok apró négyszögű darabokból készültek a mellény anyagából, olyan formán, hogy a darabkákat négy rétet hajtották és a csucsával fölfelé mindeniket hozzá erősítették a mellény színéhez. A bélléssel belől még egyszer lefoglalták.

A kar kivágáshoz is jött két sor sima zsinorozás kereken.

A gazdagabbak a piros meg a fekete szövet mellény aljára 3 ujj széles fekete bársony pántot is tettek és még ezen felül 2 sor zsinort.

A mellény gombbal vagy kapocccsal volt összecsupva. Ilyen volt a székelly mellény 30–70 évvel ezelőtt.

Igy mondták el nekem az öreg asszonyok és igyekeztem az elmondottakat pontosan leírni.

Itt küldök még két régi szőttes darabkát. Ilyen köténynek valót szőttek régebb.

Az ígért fényképet nem tudom küldeni, mert azt hallottuk, hogy az Olt kiáradt és nem lehet átmenni Zoltánba. Így aztán nem is mentünk el. Azt hiszem, ez után a leírás után meg lehet csináltatni a mellényt.”³⁸

A mozgalom további alakulásáról nem tudunk, de 1941-ben az Erdélyi Gazdasági Egylet kiállításához csatlakozó viseletes felvonuláson Angyalosról 11 viseletes nő érkezett Katona Anna vezetésével (*Erdélyi Gazda*. 1941. szept. 1.).

³⁸ Imréné Kövér Erzsébet angyalosi nőszövetségi tag levele Kernné Bibó Erzsébethez, 1933. március 13. SZNM Irattára, Kernné Bibó Erzsébet levelezése.

4. Nagyajta

1933-ban Kernné Bibó Erzsébet a székely nap szervezési munkálatai kapcsán kéréssel fordult Dezső Miklós nagyajtai gyógyszerészhez: „tudva azt, hogy milyen élénk érdeklődéssel és hozzáértéssel foglalkozik a népművészet és népipar kérdéseivel, nagyon kérem, hogy legyen segítségünkre a háromszéki szoba berendezésénél és a háromszéki népviseletben felvonuló tömegek összegyűjtésénél, megszervezésénél. Impozánssá szeretném tenni a székely napot, felvonulást és szabadtéri előadást egyaránt, hadd legyen ez a nap nemcsak a kiállítás gazdagságánál fogva, hanem külső megnyilatkozásban is a székely erő dokumentálója. Ha bejön, legyen jó keressen fel.”³⁹

A megszólított Dezső Miklósrá⁴⁰ nem véletlenül esett a választás. Amint azt a nagyajtai helyszíni gyűjtésekből sikerült rekonstruálni, korának megszállott kutatója volt, aki az impresszionista ihletésű tájképfestészen kívül szívesen nyúlt a népelet tematikájához is. Nagyajtán családjával együtt háziipari kiállításokat is szervezett, így 1941-ben a családja által készített gyermekjátékok árusítására emlékeznek a helyiek.⁴¹

Bár Dezső Miklós válaszelei nem maradtak fenn, és a mozgalom intenzitására sincs rálátásunk, egy 1941-es tudósításból értesülhetünk arról, hogy Dezső Miklós eleget tett a felkérésnek, és székelyruha-rekonstrukcióval állott elő: „Fiatal női ruhát sikeres formában rekonstruált Dezső Miklós nagyajtai gyógyszerész, festőművész. Általánosan elfogadható mintaterve a következő: fehér ing, nyaknál ráncos, váll alatt szintén ráncos. Piros vagy meggyvörös mellény, középen fekete díszsinórral. Alul fekete bársony szegő. Kötény: fehér vászon, csipkével a szélén. Rokolya: piros, kék, zöld, fabarna. Alul egy-két vagy három bársony szalag, aszerint, hogy milyen rangú az egyén. Pórnépnek egy zsinór, lófőnek két zsinór, nemesnek szintén két zsinór alul a rokolyán. Lábbeli csizma vagy fekete cipő, fekete vagy fehér harisnyával” (Harkó 1941: 41).

Dezső Miklós népviseleti rekonstrukciói nem maradtak fenn, és a településen 2013-ban nem sikerült újabb adatokra bukkannunk.

³⁹ Kernné Bibó Erzsébet levele Dezső Miklós nagyajtai gyógyszerészhez, 1933. július 12. SZNM Irattára, Kernné Bibó Erzsébet levelezése.

⁴⁰ Dezső Miklós (1890–1955). Festőművész, nagyajtai gyógyszerész. Festményeiből több kiállítás nyílt Erdély nagyobb városaiban és Bukarestben. Munkásságáról részletesebben lásd Várady–Berey 1934: I. 97.

⁴¹ Sajat gyűjtés 2013-ban S. Á.-tól Nagyajtán.

5. Málnás

Málnáson a szótteszozgalm már a harmincas években elindult, ám az 1940–1944 közti ún. „kicsi magyar világban” kapott nagyobb lendületet. A mozgalm főbb elindítója és szervezője Tőkés Józsefné Simon Emma tanítónő, a Seps Református Egyházmegye esperesének felesége volt, aki 1935-ben és 1936-ban szövöszékeket vásárolt Ákosfalváról.⁴² A szövöszék elsődleges funkciója ekkor még a kenderszóttés készítése volt, amelyet a református nőszövetség tagjai a szászvárosi árvaház részére szótték meg (Tőkés 2002: 16).⁴³

1940-ben az esperesné a szóttésakció kibővítésére szánta el magát: körlevélben szólította fel a környékbeli papnékat a mozgalmhoz való csatlakozásra. A helybeli visszaemlékezések szerint *az esperesnéasszony is tudott szőni, neki modernebb szövöszékje volt, onnan indult ki az egész. S akkor volt az iskola, az egyházi iskola, ott is voltak ilyen osztóváták – úgy mondtuk osztóvátá – felállítva, s ott is szótték.*⁴⁴

Mivel Tőkésné zabolai születésű volt, de bükszádi birtokai is voltak családjának, így ismerte a környékbeli népviseletet. Szerény, alázatos, a faluban is nagyon kedvelt, népszerű asszony volt, aki személyes példájával, segítőkészségével igazi sikerre vitte a viseletfelújítási mozgalmat. 1941 májusában egy tudósítás arról számolt be, hogy „a málnási asszonyok szociális szempontból rendkívül figyelemreméltóan egyeztek meg. Elhatározták kizárni akarva a versengést, hogy az öregeknek egyforma mintájú és a fiataloknak szintén egyforma mintájú anyagot készítenek. A mintát szintén egymástól írják le. És büszkék, a szemük ragyog, az arcuk tüzel. Székely ruha. Egy asszony egy nap alatt megszövi ruháját. Málnáson már 88 asszonynak van készen. Még több mint 20 jelentkező van. Talán több is lesz. Egyik székely asszony, leány sem akar elmaradni a többi mögött (Székely Nép. 1941. LIX. évf. május 16.).⁴⁵

⁴² Málnási Református Egyházközség Levéltára, Az egyházközség iktatókönyve, 130/1935, illetve 99/1936-os iktatószámok.

⁴³ A nőszövetség folyamatosan pártolta a szászvárosi árvaházat, az egyházi levéltárban több levél jelzi ezirányú működésüket. A kendert is a nőszövetség termelte, aratásáról 1935-ös fénykép található egy helyi lakos tulajdonában.

⁴⁴ Saját gyűjtés, S. I., Málnás, 2013.

⁴⁵ Az adatot publikálta Szócs Gazda 2002: 208.

A málnási visszaemlékezések szerint valóban csaknem valamennyi lánynak és asszonynak elkészült ekkor a székelyruhája. A lányoknak piros-fekete csíkos rokolya (piros alap, a fekete csíknál a fekete a pirossal összesírtve), piros zsinóros mellény, fehér ráncos ing, fehér kötény, az asszonyoknak pedig bordó-fekete csíkos szoknya kényült.⁴⁶ Elsősorban ünnepi ruhaként használták: ezt öltötték fel vasárnap a templomban, de székely szőttesbe öltözöttek jelentek meg a lányok az 1942-es málnásfürdői országzászló avatón is.

A helyi emlékezések szerint az esperesné nem pusztán a szövésére vette rá az asszonyokat és lányokat, de a szálánvarrott hímzések elkészítésére, horgolásra is.⁴⁷

6. Réty

A rétyi szőttesmozgalom a negyvenes években indult útjára, mikor a faluban már csaknem teljesen elfelejtették a népviseletet. A falu monográfusa, dr. Nagy Lajos szerint a székelyruha viselése „nem volt nagyon elterjedt Rétyen”, és csupán a negyvenes években „élte reneszánszát.” Ekkor „általában piros és fekete csíkok váltották egymást, de néha zöld is. Az idősebbeké piros fekete csíkú volt, de nem mindig. Birtokunkban van egy ilyen régi ruha, amelyik piros, fekete, sárga, barna színű fonalak kombinációjából szőttek, minden tíz miliméteres csíkot egy két miliméteres fekete csík választ el, és minden hatodik csík fekete” (Nagy 2005: 37).

1940 körülről már több fénykép tanúsítja, hogy intenzív ruhaszövési akció volt a településen. Igazán nagy, tömeges szőtteses felvonulásra 1942-ben került sor a faluban, mikor a 24-es honvéd szobrát a rétyi nyírben felállították, és az avatását nagy népünnepéllyel kötötték össze. A rétyi székelyruhás iskolások ekkor Földes Anna tanítónő vezetésével vonultak fel (Nagy 2005: 109).

7. Sepsikőröspatak

A mozgalom történetéről kevés adattal rendelkezünk, holott már az 1930-as években elindult a szőttesek előállítását itt is. Úgy tűnik, hogy itt nem

⁴⁶ Saját gyűjtés, Sz. K. L., Málnás, 2013.

⁴⁷ Saját gyűjtés, S. I., Málnás, 2013.

kapcsolódott a református egyházhoz a szóttesmozgalom – nem volt a településen ennek az egyháznak nagyobb tömegbázisa.

A népviselet divattá válásában sokat tett Kálnoky grófné, aki pozitív példával járt a falu élén, maga is felöltötte a népviseletet, már egy 1932-es gelencei diplomavetítéses fotón népviseletbe öltözött jelent meg a két Mikes lány mellett. Demeter Lajos sepsiszentgyörgyi helytörténész emlékei szerint az ő édesanyja és nagynénjei a Kálnoky családnál dolgoztak, és ők is elkészítették a népviseletet maguknak. Az Erdélyi Gazdasági Egylet 1941-es sepsiszentgyörgyi kiállításához csatlakozó viseletes felvonuláson Sepsikőröspatakról ötvenen vonultak fel, Asztalos Vilmosné vezetése alatt (*Erdélyi Gazda*. 1941. szept. 1.).

8. Uzon

A negyvenes években kapott nagyobb lendületet a székelyruhák elkészítése. A magyar honvédség 1940. augusztus 13-án vonult be Uzonba: „A piactéren várakozott az egész falu. A lányok, a fiatalabb asszonyok, székelyruhában. Ez a vidéken már abban az időben kikopott a székelyruha, de erre az alkalomra, a várakozás két hete alatt mindenki varratott magának” – írja a falu vázlatos monográfiája (Ambrus 2008: 26). A publikált fekete-fehér fotókról a szóttesek színhasználata ugyan nem látszik, viszont a használat tömegmértétét felmérhetjük. Egy korabeli fotón a település református nőszövetségét örökítették meg, melynek minden tagja népviseletben van, itt is ők járultak hozzá a népviseletek propagálásához. 1941-ben, az Erdélyi Gazdasági Egylet által szervezett kiállításához csatlakozó sepsiszentgyörgyi viseletes felvonuláson Uzonból húszan vettek részt, Konti Józsefnéval az élén.

9. Fotosmartonos

Az ikerfalu népviseletével Cserr Tünde foglalkozott egy egyetemi dolgozat keretében. A faluban végzett felmérés során több női viselet nyomára bukkant, ezek többsége vörös csíkozású. Megállapítása szerint a talált viseleteket a harmincas-negyvenes évek viseletfelújítási mozgalma alkalmával készítették.⁴⁸

⁴⁸ Köszönöm Cserr Tündének, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kéziratos tanulmány szövegét, Cserr 2011.

10. Kézdivásárhely⁴⁹

A kézdivásárhelyi mozgalom elindításában fontos szerep jutott Domokos Pál Péternek, aki Kézdivásárhelyen és környékén is szőttesbálokat kezdeményezett.

A mozgalom 1940-es évekbeli alakulásáról vannak konkrét adataink: 1941 májusában a kézdivásárhelyi Római Katolikus Nőszövetség elhatározta, hogy Kézdivásárhelyen is megszervezi az Ezer Székely Leány Napját, ám ez az elhatározás csak terv maradt volna, ha fel nem karolja az ügyet Hayde Irén, az Erdélyi Szociális Szervezet háromszéki vezetője. Az általános fonalhiány korszakában a magyarországi származású asszony fonalat osztott ki a falvak lakosságának, így valósulhatott meg a viseletes felvonulás (*Székely Nép*. 1941. máj. 7.). A június 8-án megrendezésre került Kaláka Leánynap a kantai búcsúhoz kapcsolódott, és a Mária-zászlók alatt felvonuló viseletes leányok tarka serege tette emlékezetessé. Ennek szervezési munkálataiba bekapcsolódtak a környék előkelő asszonyai is, és a sajtó külön kiemelte Apor Péterné szerepét. A felvonuláson mintegy 600 székelyruhás leány vett részt (*Székely Nép*. 1941. jún. 10.).

1941 novemberében a megnyíló Katolikus Leány Népfőiskola is fontos szerepet játszott a szőttesmozgalom propagálásában.

11. Sepsiszentgyörgy

Háromszék megyeszékhelye a szőttesmozgalom szervezésének fontos központja volt, hisz innen irányította a mozgalmat Kernné Bibó Erzsébet 1933-ban és 1941-ben.

A konkrét szervező munkálatokról már korábban beszámoltunk, így csupán azt említjük meg, hogy 1933. január 7-én az eseményeket egy nagysikerű *szőttes bál* indította, amelyen több mint száz szőttesbe öltözött lány és asszony jelent meg. A bálhoz műsoros estély társult, melynek meghívott előadója volt Domokos Pál Péter kézdivásárhelyi tanár, a csíki szőttesmozgalom egyik elindítója (*Székely Nép*. 1933. jan. 15.).

⁴⁹ A kézdivásárhelyi mozgalom történetének kinyomozása még kezdeti fázisban van, mivel még nem sikerült megtalálni Földi István népművelési titkár levelezését, és a kézdivásárhelyi napilapokat sem sikerült átnézni. Adataim így csak a *Székely Nép* beszámolóira hagyatkoznak.

Március 29-én a Rikán Belőli Kommunitás Nőszövetségeinek szervezése alatt a Székely Mikó Kollégium tornatermében egy konferenciára került sor, amelynek előadásai közt elhangzott Csutak Vilmosnének egy székely népművészetet ismertető összegzése. Egy újságtudósítás szerint e konferenciát követő vitán „megoldották a háromszékmegyei szóttésruha kérdését is” (*Székelyföld*. 1933. ápr. 6). A konferenciát nagysikerű *székely nap* követte, melyre a megye egész területéről székelyruhás lányok érkeztek. A viseletparádéra meghívták a csíki és udvarhelyi leányokat is, hogy a résztvevők tudják megállapítani a háromszéki és a más székely székek viselete közti különbséget (*Székely Nép*. 1933. márc. 26.).

A második bécsi döntés után, a magyar hadsereg bevonulását Sepsiszentgyörgyön is népviseletbe öltözött tömeg fogadta. A Székely Nemzeti Múzeum fototékájában egy fotóalbum található a bevonulásról, amelyből jól látható a székelyruhás tömeg.⁵⁰ 1941-ben Hayde Irén és Kernné Bibó Erzsébet szervezésében sor került Sepsiszentgyörgyön is a háromszéki újabb Ezer Székely Leány Napjára, amelyet az 1941-es EGE kiállítás mellékeményeként hirdettek meg. A népviseletes felvonulásról az Erdélyi Gazda 1941 szeptember 1-jei száma részletes tudósítást tett közzé, ebből látható, hogy az egész Háromszék felvonult. A viseletes felvonulás számára a város nem pusztán helyszín volt, hanem a lakosok maguk is résztvettek ezeken. Sepsiszentgyörgyről 90 embert vezetett fel Fekete Sándorné, Szemerja városrész külön vonult fel hetven lánnyal, Barabás Andorné vezetése alatt.

Szakirodalom

AMBRUS Anna

2008 *Uzon monográfiája*. A Pro Urbe Csorvás Egyesület kiadása, Csorvás

BALÁZS Márton

1942 *Adatok Háromszék vármegye néprajzához*. Jókai Nyomda, Sepsiszentgyörgy

BELOVÁRI Anita

2010 A népművelés célközönsége – agrárnépesség a két világháború között Somogyban. *Acta Scientiarum Socialium*. Tomus XXXII, 85–97.

⁵⁰ SZNM Fototéka, József Álmos gyűjtemény.

BÍRÓ Zoltán

1987 Egy új szempont esélyei. In: Bíró Zoltán – Gagy József – Péntek János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 26–48.

CSERR Tünde

2011 A háromszéki székely női viselet. Az egykori fotos-martonosi női viselet még fellelhető elemei. *Szemináriumi dolgozat, kézirat*. Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Néprajz- és Antropológia Tanszék.

DEPTNER Tibor

1920 Népművelés és szabadoktatás. www.mtdaportal.extra.hu/books/deptner_tibor_nepmuvelés_es_szabadoktatás.pdf (Letöltés: 2014. augusztus 3.)

EGYED Ákos

1993 Csutak Vilmos élete és munkássága. In: Csutak Vilmos: *Közösség és művelődés. Válogatott írások*. Egyed Ákos gondozásában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 5–104.

ERIKSEN, Thomas Hylland

2008 *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák*. Gondolat Kiadó–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs

FÜLÖP Hajnalka

2012 A székely festékes szőnyeg és a csíki háziipar története. In: Fülöp Hajnalka – Lackner Mónika et alii: *Nők, szőnyegek, háziipar – Women, Hand-Woven Rugs, Home Industry*. Kiállítási katalógus. Néprajzi Múzeum, Budapest, 132–167.

GAZDA Klára – HAÁZ Sándor

1998 *Székelyek ünneplőben. Színek és formák a székelyföldi népviseletben*. Planétás Kiadó, Budapest

GAZDÁNÉ OLOSZ Ella

1972 *125 árapataki szálánvarrott hímzészeminta*. Népi Alkotások és a Művészeti Tömegmozgalom Kovászna megyei Irányító Központja. Sepsiszentgyörgy

GÁL Kelemen, Dr.

1939 Benczédi Gergely születésének százéves fordulójára. *Keresztény Magvető LXXI. (2)* 78–89.

HARKÓ József

1941 A Sepszi járás néprajza. In: Dávid József (szerk.): *Székelyföld írásban és képen*. Kaláka Könyvkiadó, Budapest, 40–47.

LYKA Károly

1906 Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz. *Művészet* V. (1) 1–18.

MÁRTON László

2012 *Kós Károly, a művészi kovácsoltvas formatervezője*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár

NAGY Lajos, Dr.

2005 *Réty. Adalékok Réty monográfiájához*. Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy

ORBÁN János

1943 *Székelykeresztúr története*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt, Kolozsvár

PÁLFI Csaba

1969–1970 A Gyöngyösbokréta története. In: *Táncstudományi tanulmányok 1969–1970*. Budapest, 115–161.

ROEDIGER Lajos

2012 *Kászonszék és Háromszék néprajzos szemmel*. Anyagát összegyűjtötte, sajtó alá rendezte Szócsné Gazda Enikő. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy

SULYOK István, Dr.

1930 Az erdélyi magyarság társadalmi szervezete. In: Sulyok István, dr. – Fritz László, dr. (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv 1918–1929, I. évf.* Juventus kiadás, Kolozsvár

SZÉKELY NÉP

1927–1933-as évfolyamai

SZÓCS GAZDA Enikő

2002 A székelyföldi szótteszmozgalom és a Székely Nemzeti Múzeum. In: Boér Hunor – Wolf Tamás (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*. Délkeleti Intézet–T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 203–214.

SZÓCSNÉ GAZDA Enikő

2011 20. század eleji értelmiségi életmód Páván egy családi levelezés tükrében. In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*. Kriza János Néprajzi Társaság–Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 119–158.

TÓTH G. Péter

2002 A „közösség.” Egy fogalom megalkotása, kiteljesedése, széthullása és felszámolása. In: Pócs Éva (szerk.): *Közösség és identitás.* L`Harmattan–PTE Néprajz Tanszék, Budapest, 9–31.

TŐKÉS István

2002 *Tőkés József (1884–1951).* Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontja, (Kolozsvár)

VÁMSZER Géza

1976 Néprajzi vonatkozású mozgalmak Csíkbán a két háború közti években. In: Kós Károly (szerk.): *Népismereti dolgozatok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 41–46.

VÁRADY Aladár – BEREY Géza

1934 *Erdélyi monográfia I–II.* Gloria Könyvnyomda, Szatmár

ZELEI Miklós

1990 Szép zöld ágairól zöld levelek hullnak. Beszélgetés Domokos Pál Péterrel. In: Domokos Pál Péter: *Múltbanéző. Tanulmányok.* Szerkesztette és sajtó alá rendezte Fazakas István. Magvető Kiadó, Budapest, 322–341.

Adatközlők

Cs. F. U. E. – Csorja Ferencné Ugron Erzsébet, Kovászna, sz. 1927.

S. Á. – Simon Áron, Nagyajta, sz. 1937.

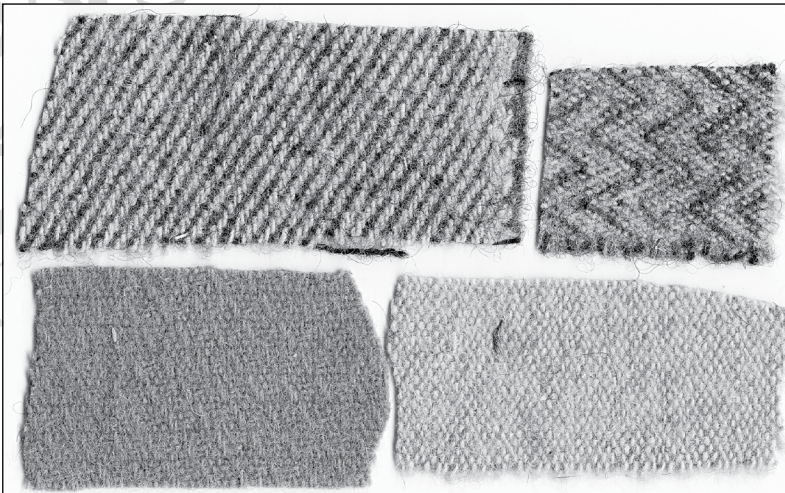
S. I. – Sala Irén, Málnás, sz. 1929.

Sz. K. L. – Szépné Keresztes Lenke, Málnás, sz. 1938.

Képek

1. Székelyruhába öltözött lányok a zabolai református templomban.
Székely Nemzeti Múzeum fototékája, F. 281. Mikes Hanna felvétele, 1935.

2. A Rikán Belüli Református Nőszövetség által gyűjtött szőttesminták.
Székely Nemzeti Múzeum, Néprajzi dokumentumtár.

3. Székelyruhába öltözött lányok a magyar bevonuláskor, Sepsiszentgyörgy, 1940. Székely Nemzeti Múzeum fototékája, JA18-9-2. Ismeretlen fotós.

4. Székelyruhába öltözött tömeg a magyar bevonuláskor, Sepsiszentgyörgy, 1940. Székely Nemzeti Múzeum fototékája, JA20-1-1, Ismeretlen fotós.

Péntek János

A harmadik (újra)kezdés

1. Az idő, elsősorban a múlt idő mítoszában élünk. Már legújabb tudománytörténeti konferenciáinknak, kiadványainknak és kutatásainknak is történetük, sőt jubileumuk, évfordulójuk van. Húsz éve, 1994 májusában a már-már mitikusnak tekinthető helyszínen, Jegenyében magyarországi kollégáinkkal együtt emlékezhettünk a közös gyökerekre: a Magyar Néprajzi Társaság száz évvel korábbi indulására, Herrmann Antalra, Jankó Jánosra, a modern magyar néprajztudomány megszületésére. 1998-ban az egyetemi képzés centenáriuma, 2008-ban a 110 éves évfordulója irányította újra Herrmann Antalra a figyelmet. 2000-ben Csíkszeredában az egyetemi oktatás és KJNT tíz éve volt újabb alkalom a visszatekintésre. Az emlékülések, konferenciák inspirálói és ösztönzői voltak a kutatásnak, a megjelent kiadványok, bibliográfiák pedig további kutatások forrásai. És részei, eszközei a kanonizálásnak.

Érthető, hogy – talán éppen a több évtizedes kényszerű szünetek, szakadékok miatt – mindenki érzi az egyetemi képzés, a tudományos képzés fontosságát. Aminek folyamatosan jelen kellett volna lennie, és biztosítania kellett volna a szakma folytonosságát, az nálunk csak lökésszerűen, rövidebb időszakokban tölthette be szerepét. Nem volt véletlen, hogy a 2008-ban elindított konferenciasorozat felhívása éppen a kolozsvári néprajzi oktatás három korszakának feltárását ajánlotta kutatótársaink figyelmébe. A mostani konferencia-felhívás a közelmúltban elhunytakról állapítja meg, mennyire esetleges az „utóéletük”, a megismerésük és elismertségük: „annyira esetleges, mint amennyire a száz évvel korábban élt gyűjtőké.” Az egyetemi képzéssel hasonló, sőt talán még rosszabb a helyzet.

Húsz évvel ezelőtt Bálint Gábor utóéletét elemezve (aki Herrmann Antal kortársa és egyetemi kollégája volt) nem ok nélkül ajánlottam: „Kíváncsinos volna többet elmélkednünk a mitizálódás transzszilván mechanizmusáról, modelljéről, amely néha érthetetlen, bántó amnéziával párosul.

Miért van az, hogy némelyeket teljesen elfeled az utókor, míg másokat az egekig magasztal?” (Péntek 1994: 19). A „mechanizmus” a tudománytörténetben is tetten érhető: nem figyelünk arra, amiben benne vagyunk, azokra, akikkel együtt élünk és dolgozunk, nem rögzítjük, nem dokumentáljuk kellőképpen a jelent, a közelmúltat, nem gondoskodunk arról, hogy minden, ami fontos, pontosan kerüljön be a szakmai közösség (sőt a nagyközönség) hosszú távú memóriájába. Nem is fogalmazunk mindig pontosan, ténszerűen, az érzelmi viszonyulás (vagy más egyéb) ilyen vagy olyan irányba viszi el mondatainkat. Megvárjuk, amíg az erdélyi mitizáló, szimbolizáló hajlam megtalálja a maga új hőseit, mítoszait és szimbólumait, hogy aztán minden mást az amnézia nyeljen el. Ez a mechanizmus az egyik oldalon: mulasztás → elfeledkezés → felejtés → teljes amnézia, a másik oldalon: (meg)emlékezés → emlékezet → megszépítő emlékezet → mítosz. Mindkét oldalon sok az esetlegesség, a véletlen, a manipuláció, és ez torzítja, néha lehetetlenné teszi a tárgyilagos és méltányos tudománytörténeti értékelést és még inkább a megbízható kanonizálást.

2. A kolozsvári egyetemi néprajzi oktatás harmadik korszakáról, az újraindulásról magam egy alkalommal beszéltem, a 2000 májusában tartott jubileumi konferencián (Péntek 2001).¹ Miközben figyeltem, hogy mások mit írnak erről a korszakról, hogyan értékelik a tanszék munkáját vagy akár az én szerepemet a szak elindításában, tartózkodtam attól, hogy megszólaljak. Két okom volt rá: az egyik a dolog személyessége, ami az illő tartózkodásra intett, a másik az időbeli perspektíva. Erre mindig azt mondtam tanszékeink újabb kori megújulásával kapcsolatban – akár rosszat mondtak, akár jót –, hogy ez még csak *story*, de nem *history*. Az idő azonban meggondolásra int. A néprajzi oktatásunk a 25. tanévét kezdte most október 1-jén. Személyes jubileumom is volt: most szept. 1-jén volt 50 éve, hogy az egyetemi, tanszéki szolgálatom elkezdődött. Ez már nem tréfa, tényleg történelem. Ami pedig a személyességet illeti: az ember azt is látja nem kevés példán, hogy az álszerénység, a szerénykedés a legbántóbb szerénységtelenség. És egyébként is a hozzám közel állók tudják,

¹ Közvetlenül az első tanév után a *Néprajzi Hírek*ben beszámoltam az akkor még közös tanszék tartalmilag is megújult oktatásáról (Péntek 1991). – 2001-ig az indulást bőségesen dokumentálja Keszeg Vilmos tanulmánya: Keszeg 2002. A következő évtizedről Tánzos Vilmos összefoglalása a közeljövőben várható.

hogy erre érzékeny vagyok és szerénytelen: igen, úgy gondolom, különösen az első évtizedben döntő volt a szerepem a szak elindításában, szakmai kapcsolataink építésében és ápolásában, a doktori képzésben, a doktori iskola elfogadtatásában, megszervezésében, a szak viszonylag gyors felfuttatásában. A mi egyetemünkön folyó magyar nyelvű oktatásban ez mindenképpen egyedülálló.

Különleges volt az az év, 1990. A felsőoktatásban a nagy tét a romániai magyarság számára a Bolyai Egyetem volt, annak jogos restitúciója. Az idősebbek és a kívülállók minden egyetemi fejlesztést csak az önálló magyar egyetemi keretben tudtak elképzelni, így beszélt erről dr. Kós Károly is Budapesten a Néprajzi Társaság májusi közgyűlésén a néprajzi képzésről (ahol én meg azt jelentettem be, hogy ősztől néprajz szakos képzés indul Kolozsváron). Sőt, az volt az általánosabb vélemény, hogy a belső fejlesztéssel is várni kell, mert az ronthatja az önálló egyetem esélyét. Mi azonban, akik belül voltunk, tudtuk, hogy az egyetemre készülő fiatalok nem várhatnak. Felelőtlenség lett volna a politikusoktól és a politika kiszámíthatatlan fordulataitól tenni függővé a szakma és egy nemzedék jövőjét. Egyébként még mindig várhatnánk...

Nyilvánvaló volt tehát a szükség és az igény a szak elindítására, adott volt rá a lehetőség (ez belülről volt nyilvánvaló, nem a nagypolitika oldaláról, mert annak ebben nem volt szerepe), és a feltételeket is meg lehetett teremteni. A kérdés az volt, mint nagyon sok más hasonló dolgunkban, vállalja-e, vállalhatja-e valaki az igény és a lehetőség összekapcsolását, felismeri és kihasználja-e valaki a kínálkozó alkalmat, a kegyelmi vagy történelmi pillanatot. Dolgaink nagyon személyfüggők voltak akkor is, most is azok. Ez a valaki lettem én, aki akkor váratlanul jó pozícióba kerültem a karon, az egyetemen: januárban vezetőjévé választott az előző időszakban az életképesség határára szűkített (nyelv és irodalom) tanszék, egyetemi tanárrá és doktori irányítóvá neveztek ki, bekerültem az egyetem vezető testületébe. Tisztában voltam a helyzettel, a feltételekkel, tudtam, hogy ott vannak valahol volt diákjaink, akiknek nincs ugyan néprajzos diplomájuk (mint ahogy nekem sem volt), de szakmailag felkészültek és elkötelezettek, számíthatok rájuk. és tudtam azt is, hogy akik erre a legméltingebbak volnának, az előző kiváló nemzedék kifutott az időből. Nekik diplomájuk is volt, doktori fokozatuk, kiváló szakmai munkásságuk, szakmai presztízsiük: támaszaink lehettek, de egyetemi kollégáink már nem. Úgy tűnhetett, hogy ennek a méltánytalanságnak mi vagyunk az okai, elsősor-

ban én, de be kellett látni: a történelem, az idő volt velük méltánytalan. Legtöbbször belátták ezt, és hűséges támogatóink, külső munkatársaink lettek, de volt, aki emiatt a mi hitelünket próbálta gyöngíteni szakmai körökben. A nyitottá és szabaddá vált világban éltünk a lehetőséggel, hogy külső munkatársakat is fölkerjünk. Saját szakterületével, kutatásaival került be a képzésbe többek között Imreh István, Nagy Olga, Almási István, Demény István Pál, Balogh Ferenc, Bíró Zoltán. És jelentős számban fogadhattunk magyarországi vendégtanárokat. Ilyen szakmai háttérrel már az indulás időszakában is biztosítani tudtuk az oktatás színvonalát, a tanszéki fiatal oktatók szakmai fejlődését. Azt be kellett látnom, hogy az indulásnak, a fejlesztésnek fokozatosnak kell lennie: az akkor ötévesre visszaállított alapképzésben a néprajz szakot második szakként indítottuk, csak jóval később jutottunk el oda, hogy szakként és tanszékként is önálló legyen. Közben el kellett háritani egyik oldalról azt a nyomást, hogy a korábbi (akkor már meghaladott) magyarországi minta szerint népművelő szakot is indítsunk, a másik oldalról az egyetem rektorának azt a szándékát, hogy a tanszék teljesen antropológiai profilú legyen.

3. Három korszakról beszélünk és két történelmi, nemzedékbeli szakadékról, kényszerű szünetről. Ezek nagyon különbözőek voltak, de mindhárom esetben kiváló az eredmény: a szakma egy-egy nagy nemzedékének indulásában volt döntő szerepe. A harmadiknak a mostani korszakban, a jelen időben van ilyen szerepe. A külső körülmények nagyon különbözőek voltak. Lássuk a legfontosabb adatokat:

I. Magyarország, Ferenc József Tudományegyetem. Első a magyar egyetemi képzésben, világszinten is egyik legelső. 1898–1918, 21 és fél szemeszter, az Erdélyi Kárpát-Egyesület kezdeményezésére, Herrmann Antal, egyetemi magántanárként, „nem jelentette néprajzi tanszék ... létesítését, s még kevésbé tekinthető szakalapításnak” (Paládi-Kovács 1999: 35).

Szünet: 1918–1940. 22 év

II. Magyarország, Észak-Erdély, háború, Ferenc József Tudományegyetem, 1945-től: Bolyai Egyetem. 1940–1948,

16 szemeszter, Viski Károly, K. Kovács László és **Gunda Béla 1943–1948**, választható 2. szak.

Szünet: 1948–1990. 42 év

III. Románia, a diktatúra után, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, 1990–, 48 szemeszter, előbb 2. szak, majd főszak 1999-ben, monoszak, Péntek János, tanszékvezetőként 2002-ig, önálló tanszék 2002-től, Keszeg Vilmos, Szikszai Mária.

Az első indulás nyugodt békeidőben történt, maga a kolozsvári egyetem már túljutott az indulás negyedszázadán, kiváló tanárai voltak. Intézményesült és korszerűvé vált a magyar néprajztudomány, a művészek, a tudósok és a nagyközönség is itt a közelben, Kalotaszegen fedezik fel a magyar népművészetet. Szinte mindenben Herrmann Antal volt a főszereplő. Járt már a vonat Budapest és Kolozsvár közt, így annak sem volt akadálya, hogy Herrmann ingázóként kapja meg a magántanári státust, a képzés jogát. Minden a dolgok logikája szerint haladt, a végkifejlet azonban annál tragikusabb volt. Magyarországon indult, Romániában ért véget.

A második újramezést a történelem produkálta a Magyarországhoz visszakérült Kolozsváron, látszólag, az egyetem nevét tekintve is, az előző folytatásaként. De egy időben indult a háborúval, mintha itt is a győzelem túl nagy önbizalmával. A két pályázat anyagán, az 1942. és az 1943. évin lehet látni (Keszeg 2010, 2012), milyen nagy volt az érdeklődés a kolozsvári néprajzi tanárság iránt: lelkes fiatalok jelentkeztek a néprajz akkori új nemzedékéből. Az oktatás túlélte a háborút és az egyetemet, de a romániai felsőoktatásban 1948-ban végrehajtott, szovjet mintát követő átszervezést már nem. Ez a képzési időszak is Magyarországon indult, és Romániában szakadt meg. A Bolyai magyar egyetemi kerete sem menthette meg. Gunda Bélának magyar állampolgárként mennie kellett, Debrecenben folytatta páratlan, iskolateremtő munkásságát. Itt maradtak tanítványai, akik a következő évtizedekben többnyire méltatlan körülmények között folyamatosan dolgoztak. A méltánytalan helyzeten egyedül a Kriterion Kiadó enyhített.

A harmadik újramezést lehetőségét újra a történelem változása hozta meg, a diktatúra utáni Romániában, negyedszázaddal ezelőtt. Román ál-

lami egyetemen, a kolozsvári egyetem bölcsészkarán indíthattam el a néprajzi képzést, közös tanszéki keretben a nyelvészettel és az irodalomtudománnyal. Abban az értelemben rendszeridegen maradt, hogy a román felsőoktatásban azóta sem jöttek létre sehol máshol hasonló tanszékek. A bolognai rendszer bevezetése a néprajz szak helyzetén is rontott, hasonlóképpen az az egyetemi finanszírozási rendszer, amely olyan szakoktól is a tömegesítést várja el, amelyeknek az egyik fő veszélye éppen a tömegesedés. De a képzés, a szak – a kiváló munkaközösségnek köszönhetően – megőrizhette folyamatosságát, oktatók új nemzedékének itt teljesedett ki a szakmai és egyetemi pályája. Az eddigi 48 szemeszter máris több mint az előző két időszak összesen.

4. A személyek szerepében is láthatóak a különbségek a korszakok között. Az első korszakban magát a képzést az Erdélyi Kárpát-Egyesület kezdeményezte, az egyetem befogadta, és magántanári képesítéssel Herrmann Antalra bízta. A második korszakban a régi egyetem tért vissza, de csak a nevében volt a régi. A professzorok jelentős része Magyarországról jött (legtöbbször Szegedről), kisebb számban erdélyiek is voltak. A néprajzra viszonylag hosszú átmenetet követően a Gunda Béla pályázatát fogadták el, aki nem hosszú kolozsvári működésével és későbbi kivételes szakmai, professzori teljesítményével igazolta a bizottság döntését.

Az én szerepem megítélésében két végletet látok. Az egyik abban a kötetben olvasható, amely akadémiai nagy kiadványként kanonizálja a tudománytörténetet (a *Magyar néprajz I. 1.*-ről van szó), és amely szerint személytelen volt az indulás, senkinek nem volt semmilyen szerepe: „... a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetemen 1990 őszén szerveződött meg a 'néprajz B szak', melyből később létrejött az önálló néprajzi tanszék és a PhD-program” (Paládi-Kovács 2011: 117). A másik végletnek Keszeg Vilmos 2009-ben leírt véleménye tekinthető: „A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán működő etnológusképzést Péntek János kezdeményezte és szervezte meg, 1990 őszétől. 2002-ig tanszékvezetőként felelt a szakról. Ez idő alatt épült ki a Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék személyi kerete, erősödött meg a tanszéki munkacsoport szakmai és kutatói profilja, a szakképzés három szintje, stabilizálódott vendégtanár programja” (Keszeg 2009: 33). Úgy érzem, ebben a részletezőbb leírásban benne van a lényeg az én működésemmel kapcsolatban (annak kivételével, hogy a hivatalos román terminustól eltérően

magyarul én ezt nem etnológusképzésnek tekintettem, hanem magyar néprajzinak).

A hazai, a belső megítélés azonban mintha Keszeg Vilmos korábban már említett, 2002-es, a kanonizálásra valóban alkalmasabb tanulmányának a megállapítását követné: „Több évtizedes szünet után a néprajz szak megszervezésére a Magyar Filológia Tanszék (jelenleg: Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék) keretében, Péntek János egyetemi tanár kezdeményezésére került sor 1990 őszén” (Keszeg 2002: 120). 2010-ben a *18. Évkönyv* szerkesztői hasonlóképpen fogalmaznak: „Újabb szünetet követően a néprajz szakos képzés Péntek János kezdeményezésére indult az 1990–1991-es tanévtől.”²

Ebből úgy tűnik, hogy Budapestről nézve ment ez magától, belülről nézve pedig személyemet illetően azt látom állandósulni, hogy **kezdeményeztem** a néprajz szakos képzést 1990-ben. Semmiképpen nem tartom megfelelőnek a szóhasználatot. Kezdeményezni itt nagyon sok mindent kezdeményeztek, harcoltak és harcolnak is nagyon sok mindenért: én nem kezdeményeztem, nem is harcoltam, egyszerűen elindítottam, megszerveztem, gondoskodtam a fejlesztéséről. Előbb gyakorlatilag egyedül, aztán az egyre bővülő csapattal. Napi munkám, napi felelősségem volt. De nem egy nap alatt történt, nem is egy évben, évtizedben, hanem folyamatosan: az oktatói keret kiépítése, a nyitás és a nyitottság: a belső és a külső kapcsolatok közvetlenné tétele, a doktori képzés, az egyetemi pozíciók gyors elérése (közvetlenül az illetékes minisztériumi bizottság tagjaként), a könyvtári állomány folyamatos gyarapítása stb. Akik a közelemben voltak, láthatták, hogy – különösen az első évtizedben, amíg a tanszéki közösség a saját lábára nem állt – elsősorban ezzel a szakkal foglalkoztam. Az általam irányított és megvédett 34 doktori disszertáció közül 16 volt néprajzi vagy etnolingvisztikai, és ezek többsége az első időszakban készült el, közvetlenül erősítette a tanszéki munkacsoportot, nagyrészüik nyomtatásban is megjelent. És közben – de már 1990 előtt is – nagyon sok szakdolgozatot és tanári I. fokozati dolgozatot irányítottam, a doktori dolgozatokkal párhuzamosan magiszteri dolgozatokat is.

² Szerkesztői bevezetés. In: Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos–Pozsony Ferenc (szerk.): *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2010, 7.

5. De mi közöm nekem szakmailag a néprajzhoz? Korábbi és kortárs erdélyiek szakmai pályája mutatja, hogy a létszámbeli szűkösség, az intézményhiány vagy a történelmi terelőfalak miatt is gyakran kényszerültek rá a pluri- és interdiszciplinaritásra, a kissé mindig gyanús polihisztorkodásra. A múlt század közepén, amikor pályámat kezdtem, az egyetemen szigorú elvárás volt a diszciplináris határok betartása. Később lett divat a diszciplínák határterületeinek kutatása. Az én területemen, dialektológia és néprajz határán, ennek mégis volt hagyománya, itt Erdélyben különösen, ahol hivatkozni lehetett történelmileg és a jelenkorban is a nyelv és a kultúra szoros kapcsolatára. De hivatkozni lehetett a német indíttatású „szavak és dolgok” szemléletére és módszerére is. Nálunk ezt a Csúry-iskola művelte, a kolozsvári dialektológusok is átvették. Az első, ebbe a körbe tartozó saját témám (doktori értekezésem) a kalotaszegi népművészet terminológiája volt, amely azonban messze túlment a korábban szokásos leírás, elemzés határain (1970, 1979).³ Az is ismert, hogy 1975-től egy akkor bevezetett tantárgyat, az általános etnológiát taníthattam a magyar szakosoknak, a szeminárium magyar néprajzi tematikájú volt. Később részt vettem a *Korunk* társadalom néprajzi körének munkájában, a karon pedig magyar néprajzi tudományos diákkört szerveztem a 80-as években. Közben az alapkursusom az általános nyelvészeti bevezetés volt I. éven.

Tematikailag az általános nyelvészeti előadásomban, illetve ennek nyomtatott változatában (1988) és hozzá kapcsolódó publikációimban (pl. a ritualizált szövegről: 1997a) mutattam be a kommunikáció antropológiájának, a beszélés néprajzának az alapkérdéseit (ennek hatásáról lásd Keszeg 2007); szintén ebben az évenként előadott kurzusban vázoltam a verbális kommunikáció és a kulturális kommunikáció viszonyát, azt is például, hogy adott közösségekben a nyelvi leépülést mintegy kompenzálja az ének, a zene, a tánc (így kapcsolódott össze a szociolingvisztika és az etnolingvisztika). Noha a strukturalizmust végig gyanakvás övezte, a 70-es, 80-as években már közvetíteni lehetett a nemzetközi szakirodalom alapján, mennyire produktív lehet (a nyelv struktúrájához hasonlóan) a kulturális jelek paradigmatiszta szerveződésének és szintagmatikus elrendeződésének vizsgálata (ennek is volt inspirá-

³ Az évszámokkal a továbbiakban saját, külön jegyzékbe szedett munkáimra utalok. Ezeket tekintem legfontosabbaknak azok közül, amelyek néprajzi vonatkozásúak vagy ilyen értelemben interdiszciplinárisak.

ló hatása, lásd Könczei 2009). Egyebekben is folyamatosan figyeltem a nyelv és a kultúra jellegének, szerveződésének párhuzamát. Nyilvánvaló például az archaikus kultúra – archaikus nyelv párhuzama a mezőségi és a moldvai magyarok körében. De ennél többről van szó. Az ilyen jellegű elemzések általánosabb keretét a szemiotika, az etnoszemiotika és az etnoszemantika nyújtotta (Péntek 1975, 1979). A hímzések terminológiája és a botanikai terminológia elemzése nagyon tanulságosnak bizonyult az etnoszemantika szempontjából (Péntek 1978, 1979, 1985, 2003). Közismert, hogy hagyományosan a dialektológia nem fordított különösebb figyelmet a nyelvjárások szemantikájára, pedig nyilvánvalók a regionális eltérések, sajátosságok pl. a lexikális mező tagolásában, a kategorizálásban, a fogalmi tagolódásban és hierarchiában, és az is nyilvánvaló, hogy éppen itt kell keresni a nyelv és a kultúra kapcsolódását. Igazolható megfelelés van pl. egy helyi kultúra szimbolizáló jellege és a nyelvjárás metaforizáló hajlama között (Péntek 1972, 1978). Ezek a párhuzamok – mint egy proxemikai témájú dolgozatomban bemutattam – a történeti folyamatokban is kimutathatók (Péntek 1997b). És hasonlóképpen szoros belső összefüggés van a nyelvi és a kulturális hatások, kölcsönhatások között. Ez a kérdés szociolingvisztikai és etnolingvisztikai témaként végig kísérte pályámat (Péntek 1977, 1981, 1996). Mások számára is inspiráló, bizonyos értelemben „módszerteremtő” volt a növénynevek és a földrajzi nevek kapcsolatának történeti szempontú vizsgálata (Péntek 1980). Összefoglalva: ez az etnolingvisztikainak tekinthető kutatási terület, amely az egyetemi képzésnek is része volt, mások számára is követhetőnek bizonyult a dialektológiában, a kontaktológiában, a beszélés néprajzában, az etnoszemiotikában és különösen a biológus, botanikus barátommal, Szabó T. Attilával új utakra terelt etnobotanikában.

Szakirodalom

KESZEG Vilmos

2002 A romániai magyar néprajzkutatás egy évtizede. 1990–2001. In: Tánczos Vilmos – Tókécs Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. I. kötet. Sapientia Kiadó, Kolozsvár, 119–170.

- 2007 A történetmondás funkciói egy közösség életében. In: Benó Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. 1. (A SZTANYI Kiadványai, 4.) Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 436–454.
- 2009 Az etnológus Péntek János. In: Bolla Kálmán (szerk.): *Péntek János. Magyar NyelvészPályaképek és Önvallomások 89*. Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 31–33.
- 2010 A Kolozsvári Ferenc József TE Bölcsész- és Történettudományi Karának 1943. április 8-i jegyzőkönyve (Gunda Béla, Szendrey Ákos, Bálint Sándor, Bartha Károly, Lükő Gábor, Kovács László, Tálasi István pályázatának értékelése). In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18. Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 205–288.
- 2012 A Kolozsvári Ferenc József TE Bölcsész- és Történettudományi Karának 1942. április 16-i jegyzőkönyve. In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20. A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 15–78.
- KÖNCZEI Csilla
- 2009 *Kulturális identitás, rítus és reprezentáció a Brassó megyei Háromfaluban. A borica*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE
- 2010 *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18. Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt*. Szerkesztette Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–9.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
- 1999 Hermann Antal a magyar néprajzkutatás intézményesüléséért. *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője*. (1–2) 31–39.
- 2011 A magyar etnográfia tudománytörténete. In: Uő (főszerk.) – Flórián Márta (szerk.): *Magyar néprajz I. 1. Táj, nép, történelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 39–126.
- PÉNTEK János
- 1991 Oktatás a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar filológiai tanszékén. *Néprajzi Hírek XX*. (2–3) 86–95.

- 1994 Koreszmék és rögeszmék. In: Borecsa János (szerk.): *Szentkatolnai Bálint Gábor*. (ETF, 220.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 13–20.
- 2001 Nemzedékváltás és intézményépítés. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 14–17.

**Legfontosabb publikációim az etnolingvisztika,
néprajz, antropológia témakörében:**

- 1972 A tájszók leíró szempontú osztályozásáról. *NyÍrK* XVI. (2) 231–241.
- 1975 A hímzés és a hímzett ruhadarabok néhány szemiotikai funkciója Kalotaszegen. *NyÍrK* XIX. (1) 59–64.
- 1976a *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. (Társszerző: SZABÓ Attila)
- 1976b Egy háromszéki falu népi növényismerete. *Ethnographia* LXXXVII. (1–2) 203–225. (Társszerző: SZABÓ T. E. Attila)
- 1977 *A magyar nyelvűjárások román kölcsönszavai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. (Társszerző: MÁRTON Gyula, VÖÖ István)
- 1978 Rendszerszerűség és produktivitás a *Phaseolus* népi terminológiájában. *NyÍrK* XXII. (2) 175–190.
- 1979 *A kalotaszegi népi hímzés és szókincese*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- 1980a A régi növényvilág és változásai a kalotaszegi földrajzi nevek tükrében. In: Teiszler Pál (szerk.): *Nyelvészeti tanulmányok 1980*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 131–172. (Társszerző: SZABÓ T. E. Attila)
- 1980b Kerti virágok és dísznövények Kalotaszegen. In: *Népismereti Dolgozatok 1980*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 100–114. (Társszerző: SZABÓ T. E. Attila)
- 1981 Az alakor (*Triticum monococcum* L.) Erdélyben. *Ethnographia* XCII. (2–3) 259–277. (Társszerző: SZABÓ T. E. Attila)
- 1985 *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. (Társszerző: SZABÓ T. E. Attila)
- 1988 *Teremtő nyelv*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

- 1991 *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza I–II.* (MNYTK, 193.) Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. (A kiadás előkészítője MURÁDIN Lászlóval)
- 1996 A magyar–román interetnikus kapcsolatok néhány nyelvi vonatkozása. In: Katona Judit – Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei (Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga).* Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 113–120.
- 1997a A ritualizált szöveg. In: Uő (szerk.): *Szöveg és stílus.* Szabó Zoltán köszöntése. Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár, 329–334.
- 1997b Kert, gyepű, határ. *Ethnographia* CVIII. (1–2) 219–234.
- 2003 *Népi nevek, népi hagyományok.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely
- 2004a A moldvai magyar nyelv szótára – elvek és problémák. In: Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében.* (MNYTK, 221.) Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 180–196.
- 2004b Ethnobotanical and ethnobiodiversity studies for in situ protection of horticultural plant genetic resources in Alp–Balcan–Carpath–Danube (ABCD) Area. In: *Acta Horticulturae*, 618–642, ISHC, Leuven, CD-ROM. Online: http://www.actahort.org/books/623/623_6htm (Társszerző: SZABÓ T. A. – SZABÓ I. – BA-LOGH L. – BAUER N. – FRENDEL K.).
- 2005 Magyar nyelv- és nyelvjárászigetek Romániában. *MNy* CI. (4) 406–413.
- 2006 A belső tagolódás kérdése a moldvai magyarban a szóföldrajz alapján. *NyIrK* L. (1–2) 29–52.
- 2012 The self-concepts of the Moldavian Hungarians from the 50's of the last century. In: Lehel Peti – Vilmos Tánzos (eds.): *Language Use, Attitudes, Strategies. Linguistic Identity and Ethnicity in the Moldavian Csángó Villages.* The Romanian Institute for Research on National Minorities, Cluj-Napoca, 121–138. (Magyarul: 2013 „Mi lesz itten velünk, ezekkel a magyarokkal?” (A moldvai magyarok nyelvi önképe az előző század ötvenes éveiből.) *Székelyföld* XVII. (9) 155–170.
- 2013 Mutatvány *A moldvai magyar nyelv szótárából.* *NyIrK* LVII. (2) 137–150.

Halász Péter

Csángó kutatás a tilosban

Őszintén be kell vallanom, hogy első alkalommal teljesen véletlenül kerültem Moldvába a csángók közé. Azt viszont már a magam érdemének tudhatom, hogy immár 48 esztendeje igyekeztem tőlem telhetően szolgálni csángó népcsoportunk kulturális értékeinek összegyűjtését és közkinccsé tételét. Úgy kezdődött, hogy két ifjúkori, akkoriban orvostanhallgató barátommal, az 1960-as évek elején jutottam Erdélybe, először Marosvásárhelyre, onnan pedig az ifjú orvosok szülőföldjére: a Nyikó menti Rugonfalvára, Homoródalmásra, Csíkszeredába, Sepsiszentgyörgyre, ahonnan aztán bejártuk és megszerettük a Székelyföld nagy részét. Mikor aztán elvégeztük az egyetemeinket – ők az orvosit, én az agrármérnököt –, erdélyi barátaink nem a szülőföldjükön kaptak állást, hanem akkori szokás szerint a Kárpátokon túl, vagyis a Regátban. Onnan írták, hogy az egykori Etelközben olyan települések körorvosai, kórházi orvosai lettek, ahol valami furcsa, a székelyhez is hasonlító, románnal kevert nyelvet beszél a helyi falvak népe. Elhatároztuk, hogy a nyári szabadságunk idején meglátogatjuk őket moldvai otthonaikban és közelebbről is megnézzük azokat a „moldvai magyarokat”.

A magam részéről nem mentem egészen tudatlanul. Bár egy gazdasz végzettségű embertől nem várható el, hogy tájékozott legyen Moldva etnikai viszonyaival, de akkor már bekapcsolódtam a budapesti Néprajzi Múzeum önkéntes gyűjtők számára szervezett mozgalmába, több díjnyertes pályázatot készítettem, és Morvay Pétertől eltanultam annyit, hogy érzekjem a hagyományos népelet kutatásának tudományos és nemzeti jelentőségét.

1966 nyarán került sor első moldvai utamra. Az Ojtozi-szoroson át jutottunk el az akkor Gheorghiu-Dejnek nevezett Onyestre, onnan pedig a Szeret folyót jobb felől kísérő dombok közé ékelt Csíkfaluba és Külsőrekecsinbe. Itt beszéltem életemben először csángómagyar emberrel, itt szembesültem először hagyományos településünkkel, életmódjuk-

kal, nyelvújítás előtti korból való beszédükkel, középkorias elemeket tartalmazó viseletükkel. Úgy éreztem, mintha néprajzi olvasmányaim lapjai keltek volna életre, évszázados okleveleink szólaltak volna meg a zsúpos, zsindeles fedelű házakban élő, régóta itt felejtett magyarok száján. Ők pedig úgy hallgatták a Magyarországról szóló elbeszéléseimet, mintha az Óperenciás tengeren túlról mesélnék nekik. Szeretnivaló naivsággal tudakozódtak és válaszoltak kérdéseimre. Úgy éreztem magam, mint egy hátráló időutazás részese, aki rátalált a magyar műveltség feltáratlan forrásvidékére. Tudtam, hogy kincsre leltem, de még nem érzékeltem, mekkora értéket jelent ez a kincs. Jellemző a felismerés erősségére, hogy úgy éreztem, le kell írnom első moldvai utam részleteit és meg kell ragadnom az élmény erősségét, amit aztán, jóval később meg is jelentettem (Halász 2004: 419–428).

Hazatérésem után első utam az akkor még a Nemzeti Múzeum oldalában lévő Országos Széchényi Könyvtárba vezetett, s meglepődve láttam, hogy a moldvai magyarokkal foglalkozó szakirodalom jelentős részét általános iskolai osztálytársam, Domokos Ádám édesapja, Domokos Pál Péter írta. Nem kellett tehát messzire mennem, édesanyámék Kruspér utcai házától mindössze párszáz méternyire, hogy élőszóval is választ kaphassak mindazokra a kérdésekre, amikkel szembekerültem moldvai utamon.

Már akkor megfogant bennem egy nemzeti szolgálat terve és lehetősége. Akkoriban szerveződött a magyar néprajztudomány három nagy vállalkozása, a *Néprajzi Atlasz*, a *Néprajzi Lexikon* és a *Magyar Néprajz* anyagának összeállítása, s úgy éreztem ezt a lehetőséget, ami moldvai helyismeretem, személyes kapcsolataim révén megnyílt előttem, arra kell felhasználnom, hogy a csángók által – földrajzi, vallási, etnikai, politikai elszigeteltségükben – megőrzött kulturális örökségből minél több kerülhesen ezekbe az akkor még csak tervezett kötetekbe, gazdagítva a magyar néprajzi anyagot és dokumentálva a moldvai csángók magyarságát.

Gyakorlatilag innen, az 1966-os esztendő második felétől számíthatom azt az időt, amit a moldvai csángómagyarok kutatásával töltöttem és töltök. Persze ez a munka nem olyan volt, mint ha egy kutatóintézet vagy néprajzi tanszék gondosan felépített munkatervébe illesztve valósult volna meg, hiszen sem az Agráregyetemen, sem az Agrárgazdasági Kutatóintézetben, de még a Magyar Művelődési Intézetben vagy a Duna Televízióban sem tartozott munkaköri kötelességeim és lehetőségem közé a moldvai csángó népélet gyűjtése és kutatása. Ezzel kizárólag hivatalos időmön

kívül, szabadságom idején, vagy – horribile dictu! – a munkaidőből elcsípett időmorzsákban, majd 2010-től, immár 'de facto' nyugdíjas koromban dolgozhattam. De ha rápillantok a moldvai magyarokkal foglalkozó, helyhiány miatt itt nem közölhető publikációim csaknem négyszáz tételes jegyzékére, ha nem is lehetek különösebben elégedett, talán szegyenkezésre sincs okom.

Ez a gyűjtő- és kutatómunka azonban, mint a következőkből kiderül, meglehetősen rapszodikus, hogy úgy mondjam, esetleges volt. Bár igyekeztem gyűjtőmunkámat biológiai érdeklődésem és agrármérnöki végzettségem meghatározta sínen tartani, nem állíthatom, hogy ezekről a pályákról a gyűjtés vagy a közlés lehetőségei olykor nem térítettek el, de talán ezek a kitérők sem váltak a kutatómunka kárára. A közlés tekintetében pedig igyekeztem minden alkalmat kihasználni, minden kinyújtott kezet elfogadni, az úgy minden kínálkozó lehetőségre lecsapni.

Hogy milyen eredménnyel, annak megítélését másokra bízom.

A Néprajzi Lexikon anyagának gyűjtése

Még 1967-ben beszéltem Barabás Jenővel, aki azok közé a kiváló néprajzkutatók és -oktatók közé tartozott, akik nem nézték le az „önkéntes” néprajzi gyűjtőket, hanem igyekeztek őket „rendeltetészerűen” használni, vagyis bevonták őket a gyűjtő- és feldolgozó munkába. Barabás Jenő is tudomást szerzett moldvai utamról, s azonnal lecsapott rám, hiszen akkor szervezte többedmagával a *Néprajzi Lexikon* anyagának összegyűjtését, aminél nehézségekbe ütközött a románok együttműködéstől való elzárkózása. Ezt a nehézséget az erdélyi anyag összegyűjtése során fel lehetett oldani, de Moldvára nem volt jelentkező. Harmadmagammal – Kóka Rozáliával és Kelemen Andrással (első moldvai útítársammal) – vállalkoztunk a feladatra, mivel akkor már volt ott valamelyes helyismeretünk. Nem állítom, hogy szakmai szempontból mi lehettünk a legalkalmasabbak erre a munkára, de „ha nincs ló...” alapon végül is számottevő néprajzi anyagot hoztunk a készülő *Néprajzi Atlasz* számára. A magam részéről még próbagyűjtéseket is végeztem a Vác melletti Kosdon és a háromszéki Alsócsernátonban, s mindhárman többször is megfordultunk az 1940-es években Baranyába telepedett csángók között, hogy Egyházaskozáron, Mekényesen tájékozódjunk és emberi kapcsolatokra tegyünk szert.

Összehangolt munkánk eredményeként összesen nyolc településről gyűjtöttünk és hoztunk adatokat: Balusest, Bogdánfalva, Külsőrekecsin, Lészped, Magyarfalva, Ploszkucén, Szabófalva, Tatros. Mai szemmel és ésszel tekintve nem kevés kívánnivaló volt ezekben a gyűjtésekben, de az anyag mégis több volt a semminél, az Atlasz térképlapjain Moldva nem főrészként éktelenkedik.

Moldvában végzett további kutatásaim jelentős mértékben az Atlaszhoz gyűjtött anyagon alapulhattak, s lehetővé tették, hogy sokféle témakörben folytathassam a munkát.

A Baranyába települt csángók további kutatása

Nem veszték kárba a terepgyakorlatok sem, amit a Baranyába települt csángók között kezdtünk, mintegy bemelegítésként. Kelemen Andrással antropológiai vizsgálatot végeztünk Egyházaskozáron (Kelemen 1988: 1030), Kóka Rozália Mekényesen kezdte a lészpedi halottlátó „szent leán” anyagának gyűjtését, majd publikálását (Kóka 1982: 29; 2006), én pedig a zömmel csángókból álló egyházaskozári termelőszövetkezeti mozgalom történetének szociográfiai feldolgozásával igyekeztem bemutatni azt a folyamatot, aminek során az évszázados moldvai hátránnyal Baranyába került csángók néhány évtized alatt behozták a gazdálkodás technikájában mutatkozó elmaradásukat és a járás első közös gazdaságai közé kerültek (Halász 1970: 47, 1971: 149, 1980: 33).

Helynévgyűjtés

Moldvai útjaim során minden lehetőséget felhasználtam arra, hogy a meglátogatott telepeken összegyűjtsem a belterületi és külterületi helyneveket. Ez nem volt könnyű munka, mert az „adatközlők” otthonaiban való elsődleges tájékozódás után be kellett járni a terepet is, vagyis a falu egész – sokszor nem éppen kicsi – határát. Egyrészt azért, hogy a különböző helyneveket feltüntethessem egy bármily hevenyészett és vázaltszerű térképen, másrészt pedig mert a helyek „személyes” meglátogatása jó-tékonyan befolyásolta, mintegy megmozgatta adatszolgáltató barátaim emlékezetét, újabb és újabb helynevek kerültek felszínre, ilyen alkalmak-

kor örvendetesen gyarapodott a helynevekre vonatkozó ismeretanyag is. A helynévgyűjtés egyetlen módszerét nem alkalmazhattam Moldvában, nevezetesen a levéltári, vagy legalábbis az írásos forrásokhoz – ha voltak egyáltalában – nem juthattam hozzá.

Ezzel a „korlátozott” módszerrel kilenc településről tudtam annyi ismeretanyagot összegyűjteni, amit már érdemes volt publikálni. Erre jó lehetőséget nyújtott nemrég elhunyt Hajdú Mihály barátom, aki a *Magyar Névtani Dolgozatokat* szerkesztette, s készséggel helyet adott helynévgyűjtéseimnek, amik – egy híján – ebben a sorozatban jelentek meg: Magyarfalu, Lészped, Onyest, Klézse, Pusztina, Külsőrekecsin, Lábnyik, Szabófalva, valamint Diószén (Halász 1981, 1983a, 1983b, 1986, 1987, 1994a, 1994b, 1997, 2005). Ezek a közlések természetesen arra is lehetőséget adtak, hogy egy-egy település dióhéjba foglalt történelmét is közölhessem. A helynevek alapján utóbb egy elméleti tanulsággal szolgáló tanulmányt is készítettem (Halász 1999: 365). Természetesen legalább kétszer ennyi településről van annyi anyagom, amit viszonylag kevés munkával közölhetővé lehetne tenni, az azonban még nyomasztó adóságaim közé tartozik.

S ha már a *Névtani Füzetek*nél tartunk, elmondom, hogy akkori feleségemet is bevontam a csángó kutatásba, rávettem és hozzásegítettem, hogy a csángók gyógynövényismeretére és -használatára vonatkozóan gyűjtött anyagét közlétegye (Halászné Zelnik 1981: 361, 1987).

A Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület

Az 1970-es években, Domokos Pál Péter moldvai csángókkal foglalkozó előadásai és nem utolsósorban a táncház mozgalom által keltett érdeklődés nyomán egyre több magyarországi fiatal látogatott a moldvai csángókhoz. Ennek az érdeklődésnek többféle gyökere volt, a kalandvágytól a népművészeti tárgyakkal való adásvételen keresztül a néphagyomány iránti jó szándékú, akár tudományos érdeklődésig. Volt, aki fényképezte a csángó népeletet, volt, aki népdalt, népmesét gyűjtött, viseletet kunyerált vagy vásárolt, s volt, aki éppen csak megjárta magát, hogy aztán elmesélhesse a barátainak: jártam Moldvában! Az 1970-es évek közepén merült fel a gondolat, össze kellene hangolni ezt a spontán érdeklődést, hogy a tudomány-nak, sőt maguknak a csángóknak is hasznuk legyen belőle. Mint a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtők Szakosztályának titkára, vállalkoz-

tam egy afféle néprajzi–módszertani tanácskozásnak nevezett találkozó megszervezésére, amire az érdi művelődési központban került sor. Száznál több meghívót küldtünk szét és hetvennél többen jöttek össze. Főként arról beszéltünk, hogy fontos volna: ne csak nézelődni járjunk Moldvába, hanem gyűjtsünk is, persze elsősorban nem tárgyakat, hanem ismeretanyagot. Ehhez jó segítségül lettek volna a Néprajzi Múzeum Adattárának kisebb-nagyobb kérdőívei, gyűjtési útmutatói; ha pedig tárgyakat hoz valaki, ne kótyavetyélje el, hanem ajánlja megvételre a múzeumnak.

A belügyi rendőrség azonban, a román érdeket féltve, napokon belül lecsapott a társaságra, vagyis rám és még néhány társamra, ma sem tudom pontosan, hányunkra. Még az Érden résztvevő Domokos Pál Pétert is kihallgatták, s mindnyájunkat megfenyegettek. Így aztán a szervezett csángó kutatásra akkor még nem volt lehetőség. A téma azonban továbbra is vonzotta egyfelől azokat, akik a romantikát keresték a hazai és romániai szekusok, meg a helybeli besúgók által „elaknásított” terepen, másfelől tartalmas lehetőséget kínált azoknak, akik a hagyomány archaikus rétegeiben keresték a magyar múlt emlékeit. Egyre több hazai folyóirat közölt csángó témájú írásokat, s a tudományos érdeklődéssel összefonódó nemzeti elkötelezettség zászlajára írhatta a „világ legelfeledettebb kisebbségének” ügyét. Így aztán 1990-ben nem volt nehéz összegyűjteni azt a 10–12 embert, akivel megalapíthattuk a Lakatos Demeter csángó költő nevét viselő kulturális egyesületet, amit aztán 1990. szeptember 27-én vett nyilvántartásba a bíróság. Fő célkitűzésünk (1) a moldvai csángómagyarok történelmével, néprajzával és sorsával foglalkozók munkájának összehangolása és segítése, (2) a moldvai csángómagyarok művelődési értékeinek, társadalmi és politikai helyzetének minél szélesebb körben való megismertetése, és (3) a moldvai csángókkal való kulturális, vallási és emberi kapcsolatok elősegítése volt.

Ez alkalommal sem hely, sem idő, de talán szükség sincs arra, hogy a Lakatos Demeter Egyesület keretében végzett csángó kutatásokról teljes képet adjak. Csupán néhány rendezvényünket és kiadványunkat fogom megemlíteni. Mindenekelőtt a Domokos Pál Péter 90. születésnapja alkalmából rendezett konferenciát, ahol 23 előadás hangzott el és jelent meg (Halász 1993). Libisch Győző szerkesztésével és Beke György előszavával két kötetben megjelentettük Lakatos Demeter hozzáférhető verseit, leveleit és prózai írásait (Lakatos 2003), továbbá öt füzet látott napvilágot a csángókkal foglalkozó néprajzi témákban. Ezeket Budapesten adtuk

ki ugyan, de anyaguk túlnyomó része a csángók által őrzött művelődési értékeket közvetíti. Az első füzet azt a mintegy másfélezer bibliográfiai tételt tartalmazza, amit a csángó néprajzkutatás helyzetével foglalkozó tanulmányom készítése, majd a *Katolikus Lexikon* és az *Új Révai Lexikon* csángó helytörténeti szócikkeinek összeállítása során tekintettem át, s úgy gondoltam, hogy hasznos lesz, ha a témával foglalkozók rendelkezésére bocsátom (Halász 1996). A füzetek 2. száma a *Csángó sorskérdésekről* 1994 októberében, Újkígyóson rendezett tanácskozás 23 előadásának szerkesztett szövegét tartalmazza (Halász 1997). A 3. füzetben a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület első tíz évének történetét adtuk közre (Halász 2002), a 4. füzet a Domokos Pál Péter születésének századik évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásainak szerkesztett szövegeit (Halász 2004), az 5.-ben pedig egyesületünk elnökének, Jáki Sándor Teodóznak 75. születésnapja tiszteletére rendezett tudományos ülés 9 előadását (Halász 2006). Ezekon kívül tervben volt még legalább két füzet megjelentetése, de nem volt rá pénzünk. Az egyikben a Magyarországon tanuló csángó diákok által falujukról írt kisebb, de sok fontos néprajzi adatot tartalmazó írások kerültek volna, a másikba pedig azok az előadások, amelyeket tagjaink, valamint meghívott előadók tartottak a Lakatos Demeter Egyesület rendszeres összejövetelein különböző alkalmakkor és témákban.

A megjelent és a tervezett *Csángó füzetek* tehát annak a kutató műhelynek a motorját kívánták betölteni, ami a Lakatos Demeter Egyesület egyik fő értelmét adta, hogy a nyilvánosság lehetőségének megteremtésével ösztönözze a moldvai csángók iránt érdeklődőket a minél szakszerűbb néprajzi gyűjtőmunkára és a gyűjtés eredményének közzétételére. Meg kell azonban mondanom, hogy az egyesület nem tudta, vagy mondjuk úgy, én magam nem tudtam a kívánt mértékben és eredménnyel működtetni a munkaközösségnek csak korlátozott mértékben tekinthető egyesületet. Talán a kezdeti munkakörülmények, a hazai és a romániai rendőr-ég által veszélyeztetett állapotok miatti illegális és fél illegális állapota volt az, ami nem kedvezett a közösségi összefogásnak, ami sokszor bűvópatakszerű egyéni akciókra tördelte a munkánkat. Talán a civil szerveződések természetéből adódott az együttműködés, az egymás keze alá dolgozás feltételeinek hiánya, az is lehet, hogy „mi már csak ilyen magunknak való voltunk”, a lényeg az, hogy néhány ritka esettől eltekintve nem sikerült igazi munkaközösséggé válnunk.

Természetesen ezzel a kívánatosnál – véleményem szerint – csekélyebb mértékű összedolgozással is jelentős teljesítmények születtek a Lakatos Demeter Egyesület tagjainak munkája nyomán, amiket azonban – bármennyire is jól esne – nem mernék egyértelműen a Lakatos Demeter Egyesület teljesítményei közé sorolni. Sem a magamét, sem a többiekét. Persze egy szépen zöldellő fánál sohasem tudhatjuk biztosan, hogy honnan szívja az éltető nedvességet.

De hát nem is ez a legfontosabb kérdés, hanem hogy azok a kezdeményezések, amiket néhányan a legsötétebb diktatúrák idején indítottunk a moldvai csángó értékek és érdekek számbavétele és felmutatása érdekében, az utóbbi két és fél évtizedben számottevő eredményeket hoztak. Csak a magam munkáját tekintve, a tilosban kezdet, többé-kevésbé üldözötten gyűjtött néprajzi anyagot az elmúlt évtizedekben tudtam kiegészíteni, kiteljesíteni, tanulmányokká, könyvekké, tanulmánykötettké formálni. A sors keserves ellentmondása, hogy a legnehezebb körülmények között gyűjthettem Moldvában a legértékesebb néprajzi anyagot, hiszen akkor még éltek a hagyományos paraszti tudás teljességének birtokában lévő emberek; ma pedig, amikor már akár kamerával és reflektorfénynél is gyűjthetünk, lassan teljesen elfogynak, vagy legalábbis megkopott az emlékezetük.

Amit azonban az 1960-as, 70-es, 80-as években összegyűjtöttem, az ma a tudományt szolgálja. A moldvai magyarok helynévanyagára, hiedelemvilágára (Halász 2005), hagyományos állattartására (Halász 2007), növényismeretére (Halász 2010), földművelésére (Halász 2015) vonatkozó anyagom immár könyvekben is hozzáférhető; a hagyományos teherhordás, veteményezés, árutermelés, kendermunka, szappanfőzés, a terhesség és a tavaszi ünnepkör szokásainak ismeretanyaga kötetbe gyűjtve (Halász 2002); a hagyományos moldvai halászatra, méhészetre, aratásra, szőlőművelésre, a kutak készítésére és használatára vonatkozó anyag tanulmánykötetekben elszórva némi utánajárással hozzáférhető, vagy hamarosan azok lesznek. S ha a gondviselés is hozzájárul, számos részletet tudok majd közölni azokból a szinte mágnesként összegyűjtött értékekből, amiknek – csak most számoltam utána – éppen a felét, de az értékeiből felét – a „tilosban” gyűjtöttem össze.

*

Nem tudom, hogy ez a munka milyen mértékben tekinthető a romániai magyar néprajzkutatás részének, hiszen a zömét Belső-Magyarországról végeztem és ott is publikáltam. De anyagát tekintve azért mégiscsak a konferencia témakörébe tartozna. Még talán azon a „jogon” is, hogy immár több mint négy esztendeje magam is gyimesi lakos vagyok. Mindenesetre megtiszteltetésnek venném, ha néprajzi munkásságomat hivatalosan is a romániai magyar néprajzkutatás részének tudhatnám.

Szakirodalom

HALÁSZ Péter

- 1970 Egy Baranya megyei egyesült termelőszövetkezet [Egyházaskozár] első két éve. *Gazdálkodás* 14. (10) 47–56.
- 1971 A termelőszövetkezeti mozgalom története Egyházaskozáron. *Agártörténeti Szemle* 13. (1–2) 149–195.
- 1980 Az egyházaskozári csángók utolsó kálváriája. *Dunatáj* 2. 33–43.
- 1981 *Magyarfalu helynevei*. (Magyar Névtani Dolgozatok, 19.) Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest
- 1983a *Lészped helynevei*. (Magyar Névtani Dolgozatok, 26.) Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest
- 1983b *Ónfalva (Onyest) helynevei*. (Magyar Névtani Dolgozatok, 32.) Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest
- 1986 *Klészse helynevei*. (Magyar Névtani Dolgozatok, 58.) Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest
- 1987 *Pusztina helynevei*. (Magyar Névtani Dolgozatok, 68.) Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest
- 1994a *Lábnyik helynevei*. (Magyar Névtani Dolgozatok, 130.) Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest
- 1994b *Külsőrekecsin helynevei*. (Magyar Névtani Dolgozatok, 139.) Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest
- 1997 *Szabófalva helynevei*. (Magyar Névtani Dolgozatok, 143.) Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest
- 1999 A moldvai csángómagyar falvak helyneveinek néhány településtörténeti tanulsága. *Széphalom* 10. 365–372.
- 2002 *Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához*. Európai Folklor Intézet, Budapest

- 2004 Tilosban. Első moldvai utam. In: *Uő: Nem lehet nyugtunk*. Magyar Napló, Budapest, 419–428.
- 2005a *A moldvai magyar hiedelmei*. General Press, Budapest
- 2005b Diószén helynevei. *Moldvai Magyarság* (4), (5), (6), (7)
- 2007 *A moldvai magyarok hagyományos állattartása*. General Press, Budapest
- 2010 *Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban*. General Press. Budapest
- 2015 *A hagyományos szántóföldi növénytermesztés a moldvai csángó magyaroknál*. General Press Könyvkiadó, Budapest
- HALÁSZ Péter (összeáll.)
- 1993 „Meggfog vala apóm szokcor kezemtül...” *Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére*. Lakatos Demeter Egyesület, Budapest
- 1996 *A moldvai magyarság bibliográfiája*. Lakatos Demeter Egyesület, Budapest
- 1997 *Csángó sorskérdések*. Lakatos Demeter Egyesület, Budapest
- 2002 *A Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület története*. Lakatos Demeter Egyesület, Budapest
- 2004 „...teljes célomat elértem”. Domokos Pál Péter születésének századik évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásai. Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület, Budapest
- 2006 *A népének mint a hagyományos vallásgyakorlat egyik legfontosabb eleme*. Jáki Sándor Teodóz OSB a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális egyesület hetvenöt esztendő elnöke tiszteletére rendezett tudományos ülés előadásai. Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület, Budapest
- KELEMEN András
- 1988 *A moldvai magyarok antropológiája*. *Életünk* 11. 1030–1036.
- KÓKA Rozália
- 1982 *A lézpedi „szent leján”*. *Tiszatáj* 36. (8) 29–44.
- 2006 *Bételjesítem Isten akaratját... A lézpedi szent leány látomásai*. L'Harmattan–PTE Néprajz-Kulturális Antropológiai Tanszék, Budapest
- LAKATOS Demeter
- 2003 *Csángú országba I–II*. Összeállította Libisch Győző. Lakatos Demeter Csángó Kulturális Egyesület, Budapest

Vajda András

A tárgyi népi kultúra kutatásának és gyűjtésének korszakai Maros megyében

1. Történeti előzmények

A népi kultúra felfedezésére Európában a 18. század folyamán került sor, egy olyan kontextusban, amikor a másság iránti érdeklődés társadalmi síkra terelődött, amikor az európai elit a tőle földrajzilag és időben távol eső primitívek és antik civilizációk iránti rajongása a saját társadalmuk alávett osztályainak szellemi és anyagi kultúrája felé forduló érdeklődéssel egészült ki. Ezzel párhuzamosan indult meg, főleg Európa északi és nyugati részén, a falusi lakóházak iránti érdeklődés is.

Magyar nyelvterületen a parasztházak iránt tanúsított, leginkább a tájképfestészetben manifesztálódott, romantikus vonzódás gyökerei a 18. századra nyúlnak vissza. A tudományos igény és igényesség szintjére azonban csak a 19. század második felében ért. Ekkor indult meg a falusi épületek kutatása, az alapvető lakóháztípusok és ezek táji változatainak azonosítása (Sisa 2001: 48, Pozsony 2007: 551). A népi építészet iránti érdeklődés megerősödésének első – és egyben látványos – jeleit a különböző világkiállítások alkalmával felépített és kiállított/bemutatott épületek képezik. Az 1867-es és 1889-es párizsi világkiállításon egy nádfedeles magyar csárda felépítésére került sor, mely „már nemcsak a nemzeti gasztronómiát, hanem a hazai népi építészet jellegzetességeit is reprezentálta” (Pozsony 2007: 551). Az 1873-ban Bécsben rendezett világkiállításon a nemzetközi faluban egy észak-magyarországi és három erdélyi (egy székely, egy román és egy szász) ház révén mutatták be a szervezők Magyarország népi építészetét.¹

¹ Sisa József tanulmányában külön kihangsúlyozza, hogy ezeknek a házaknak a felállítását nem a hivatalos magyar szerveknek, hanem a rendezőknek és részben magánkezdeményezéseknek volt köszönhető (Sisa 2001:47).

A magyarországi kiállítások sorát az 1885-ös budapesti országos kiállítás nyitja, melynek keretében 15 berendezett *parasztszoba* (és nem parasztház) szemléltette a népművészetet. Erdélyből székely, hétfalusi, kolozszi és torockói lakásbelsőik kerültek bemutatásra, melyek közül a „székely ház” Demjénházáról származott,² s a kiállítást megelőzően Marosvásárhelyen, a baromvásártéren is kiállításra került (lásd Lénárt 2004: 155–202). A magyarországi népi építészet reprezentációjának 19. századi csúcspontját azonban az 1896-os millenniumi kiállítás alkalmával megszervezett néprajzi falu létrehozása képezi. Ez a kiállítás a tudományos érdeklődés kifejlődésén túlmenő politikai és társadalmi jelentőséggel is rendelkezett. Az ugyanis, hogy „a néprajzi falu létrehozása az állami reprezentáció legmagasabb szintjén [...] történt, jelképes gesztusként a nép nemzetbe történő beemelésének a – reformkorban megindult – folyamataiba illeszthető [...]” (Sisa 2001: 48). A kiállítást tervező és felügyelő Jankó János alapos helyszíni dokumentálódás után 24 parasztházat állított fel, a kiállításon Erdély vonatkozásában Brassó, Csík, Hunyad, Kolozs és Szeben vármegyék népi építésze és lakberendezése került bemutatásra.³ A hat hónapig tartó kiállítás után a házakat ugyan lebontották, de berendezéseik a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába kerültek, ezek képezték a magyar néprajzi tárgyi gyűjtemény létrejöttének alapját (l. Pozsony 2007:551).

Ezt követően Erdélyben is sorra születtek a néprajzi gyűjtemények és kiállítások. Az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum-Egyesület már működésének első évtizedében jelentős mennyiségű tárggyal rendelkezett. Erdély Nemzeti Múzeuma a gróf Mikó Imre által adományozott kolozsvári kerti villában kezdte meg működését, mely a történelmi, numizmatikai, könyvtári, levéltári, művelődési és természetrajzi állagok mellett gazdag néprajzi gyűjteményt is őrzött. A 20. század első éveiben Herrmann Antal játszott fontos szerepet abban, hogy az Erdélyi Kárpát-Egyesület 1902-ben állandó néprajzi kiállítást nyitott Mátyás király kolozsvári szülőházában (Pozsony 2004: 25).

² A székely szobában a szervezők a lakásbelső bemutatása mellett egy háziipari kiállítást is rendeztek (Lénárt 2004: 155–202).

³ Ugyanakkor itt kell megemlíteni, hogy a kiállítás négy kapuja közül az egyiket egy Huszka József tervei alapján elkészített székely kapu képezte (Sisa 2001:48).

Székelyföldön, 1875-ben nyílt meg a közönség számára a Kézdivásárhely melletti Imecsfalván Csereyné Zathureczky Emília (1824–1905) magángyűjteménye, amikor a magyar orvosok és természetvizsgálók országos testületének 289 tagja tett itt látogatást. Ez a kollekció alakult át közgyűjteménnyé (1877), és került elhelyezésre 1879-ben Sepsiszentgyörgyön, a Székely Mikó Kollégium épületében. Ez az anyag képezte a Székely Nemzeti Múzeum alapját, mely a Kós Károly által 1911–1913 között kimondottan erre a célra tervezett és kivitelezett épületbe került végső elhelyezésre. A múzeum anyagának tudományos igényű rendszerezését második óre, Nagy Géza (1855–1915) kezdte meg, melynek során a korábban egyékesen kezelt anyagot öt gyűjteménycsoportra (régiségek-érmék, néprajz, természetrajz, könyv- és oklevéltár, képek-metszetek gyűjteménye) osztotta fel (lásd Kató 2004:12, Boér–Várallyay 2012: 11). A „szélesebb horizontú néprajzi tárgygyűjtést” a Székely Nemzeti Múzeumban László Ferenc honosította meg, aki 1903-tól kezdve szervezett gyűjtőutakat a Székelyföldön. Munkássága azért is jelentős, mert figyelme a hétköznapi, díszítetlen tárgyakra is kiterjedt, ugyanakkor egy szabadtéri részleg kialakításának tervei is megfogalmazódtak benne. Néprajzi fotói pedig szintén a múzeum féltett kincseit képezik (Szócsné Gazda 2004: 19).

A székelyföldi kisvárosokban élő magyar értelmiségiek a két világháború közötti időszakban ismételtelen múzeumok létesítését kezdeményezték. Haáz Ferenc Rezső Székelyudvarhelyen az iskola-múzeum 1913-ban alapított néprajzi gyűjteményéből 1921-ben állandó kiállítást/ múzeumot létesített. 1929-ben Domokos Pál Péter Csíkszeredában a Római Katolikus Főgimnáziumban néprajzi kiállítást szervezett Orbán Balázs születésének századik évfordulója tiszteletére. Egy évvel később pedig a pünkösdi búcsú alkalmával a csíki székelyek hagyományos nép- és egyházművészetéről rendezett kiállítást Csíksomlyón Nagy Imrével és Vámszer Gézával közösen. Dienes Ödön kézdivásárhelyi ügyvéd 1922-ben kezdeményezte hely- és várostörténeti múzeum alapítását (Pozsony 2004: 25).

A második világháborút követően a múzeumalapítási törekvések továbbéltek, s gyakorlatilag az 1968-as megyésítést követően zárultak le. Gyergyószentmiklós 1900-as évek elején létrejött gyűjteménye a két világháború között gazdátlanul hanyódott, a második világháború idején pedig gyakorlatilag teljesen megsemmisült. 1946-ban merül fel újra a múzeum megszervezésének igénye dr. Kós Károly néprajzkutató munkatársi körében. A gyűjtést Tarisznyás Márton (1927–1980) néprajzkutató-helytörté-

nész elsőéves egyetemi hallgatóként az 1948–49-es tanévben kezdi el. A gyűjtemény megnyitására 1954-ben került sor (Boér–Gagyi é.n.). Kolozsváron 1949-ben alapították meg Erdély Néprajzi Múzeumát, melybe betagozták az Erdélyi Kárpát-Egyesület nagyon gazdag magyar néprajzi gyűjteményét is (Pozsony 2004: 25). Székelykeresztúron a néprajzos dr. Molnár István tanár (1910–1997), 1946-ban az unitárius középiskola mintegy 1000 tárgyból álló, csaknem kizárólag néprajzi anyagot tartalmazó gyűjteményét 1947-ben állította ki először. Önálló múzeumpt 1950. augusztus 23-án nyitnak először (Boér–Gagyi é.n.).

Sepsiszentgyörgyön 1911-ben határozták el a szabadtéri részleg létesítését, de a konkrét telepítési tervek megvalósítására csak az 1930-as évek derekán került sor. Haszmann Pál kezdeményezésére Alsócsernátonban, a Domokos-kúriában az 1970-es években alakult ki néprajzi múzeum és a kúria udvarán egy kisebb szabadtéri múzeum, melynek felügyeletét szintén a Székely Nemzeti Múzeum látta/látja el. A székelykeresztúri múzeum udvarára az 1950-es években építettek fel újra a közeli falvakból behozott házakat. Szintén ebben az időszakban került áttelepítésre a gyergyói mendencéből néhány ház a Tarisznyás Márton Múzeum udvarára. A Csíki Székely Múzeum az 1968-as megyésítést követően költözött be a Mikó-várba, melynek szomszédságában 1970–1978 között kisebb (6 házból, 1 gabonásból, 1 kerekas kútból és 15 faragott kapuból álló) falumúzeum jött létre (Pozsony 2007: 552–553).

Romulus Vuia 1922-ben kezdeményezte Kolozsváron Erdély Néprajzi Múzeumának megalakítását, mely a román állam és a királyi család támogatásával 1929-ben a város melletti Hója erdőben Avram Iancu vidrai lakóházának telepítésével kezdte meg tevékenységét. Nagyszeben mellett 1963-tól kezdődően épült ki Románia legnagyobb szabadtéri múzeuma (ASTRA), mely elsősorban a falusi, népi kézművességet, háziipart kívánja bemutatni (Pozsony 2007: 552–553).

Ebbe a szélesebb múzeumalapítási és néprajzi tárgyak gyűjtését célul kitűző tudományos áramlatba illeszkednek a marosszéki és Maros–Torda vármegyei (majd később Maros megyei) törekvések is, hol megelőzve, hol lemaradva a többi magyarországi, erdélyi vagy székelyföldi kezdeményezéstől.

Mint fentebb már láthattuk, Marosszéken már igen korán megindul a népi értékek, közöttük a tárgyi kultúra iránti érdeklődés, hiszen az 1885-ös országos kiállításon a térség már képviseltette magát. A népi tárgyi kul-

túra iránti érdeklődés legimpozánsabb eredménye azonban egy lépéssel még a fentiekben jelzettnél is korábbi időre vezethető vissza. 1864-ben ugyanis a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók X. vándorgyűlése alkalmából Szabó Sámuel vezetésével Marosvásárhelyen néprajzi kiállítás rendeztek, mely a maga nemében úttörőnek számít az egész magyar nyelvterületen (lásd Olosz 2003, 2009: 94–102).

A 20. század elején az első szabadtéri múzeum terve szintén Marosvásárhelyhez köthető. 1910-ben Toroczkai Wigand Ede a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság előtt bemutatta az első magyar állandó skanzen tervét, melynek legfőbb feladata éppen a Székelyföld hagyományos falusi építészetének bemutatása lett volna (lásd Toroczkai Wigand 1911: 23–24). A szerző gyergyói, háromszéki, Küküllő és Nyárad menti valamint torockói és kalotaszegi telket tervezett, emellett templom és temető is került volna a skanzenbe (Vass–Buzás 2007b: 229).

Néhány év múlva (1913) Herrmann Antal szintén Marosvásárhelyről nyújtotta be tervezetét a minisztériumnak és az EMKE-nek, melyben a székelység etnográfiajának megírását valamint a székely néprajzi tárgyak összegyűjtését szorgalmazta (lásd Lénárt 2004: 155–202). 1914-ben pedig Toroczkai székely háziipari vásáros kiállítást rendezett Szovátán a királyi Magyar Automobil Klub kárpáti túrája alkalmából, mely május 26-án érkezett Szováta fürdőre.⁴

Az első székelyföldi múzeum, a Székelyföldi Iparmúzeum szintén Marosvásárhelyen került megalapításra 1886-ban, a Székely Művelődési és Gazdasági Egyesület kezdeményezésére. Az intézmény elsősorban a régió kézműves életének eszközeit és termékeit gyűjtötte össze és állította ki (Bónis 2003). Ezt követően azonban fél évszázadnak kell eltelnie, hogy az egykori Marosszéken és Maros–Torda vármegye területén újabb múzeumalapításokra kerüljön sor. Erdőszentgyörgyön 1957-ben, Szászrégenben pedig 1960-ban alapítottak múzeumot (Boér–Gagyi é.n.), Szováta Város Múzeumát 1971-ben Szabó Mihály helyi tanár alapította, létrejöttét segítette a városi néptanács és a helyi fogyasztási szövetkezet is. A múzeum gazdag néprajzi agyaggal rendelkezett, melyet az 1960-as években a helyi iskolában megalakult néprajzos kör gyűjtötte össze. A múzeum azonban, akárcsak az erdőszentgyörgyi, rövid életűnek bizonyult, 1975-ben ugyanis felszámolták.

⁴ Lásd *Székelynép* 1914. 53. 2, 1914. 54. 2.

A korán megindult kezdeményezések ellenére a vizsgált térségben az egyetlen szabadtéri múzeum Szászrégenben valósult meg, ez azonban elenyésző mennyiségű magyar anyagot tartalmaz.

2. Néprajzi múzeumok Maros megyében

A jelenlegi adminisztratív határokon belül mindössze két olyan intézmény található, mely önálló néprajzi múzeummal rendelkezik: a Maros Megyei Múzeum és a Szászrégeni Néprajzi Múzeum. Kutatási területük azonban (a múzeum küldetését megfogalmazó alapító okiratok alapján) átlépi a megye határát. Ez elsősorban annak tudható be, hogy az 1968-as megyésítés során úgy húzták meg az adminisztratív határokat, hogy a néprajzi tájak jelentős hányadát több megye között osztották szét. Így például a Sóvidék településeiből egyaránt került Maros és Hargita megyéhez. A Küllő mentén Maros, Szeben és Fehér, a Mezőségen pedig Maros, Kolozs és Beszterce–Naszód megyék osztoznak.

A Maros Megyei Múzeum Néprajzi és Népművészeti Osztálya.⁵ Elődje az 1886-ban alapított Székelyföldi Iparmúzeum, melynek 1893-ra készült el az önálló székháza. 1905-től a Kereskedelmi Minisztérium fennhatósága alá került, ekkor gyűjteménye jelentős gyarapodást ért el. Furcsa tény azonban, hogy az intézményt az 1897-ben újraszerveződő Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége nem tartja nyilván. Az első világháborúban jelentős veszteségeket szenvedett. Az I. világháború után 1935-ben⁶ alakul meg a városban a román régészeti és néprajzi múzeum, Aurel Filimon (1891–1946) munkássága nyomán. A múzeum az újonnan épült Kultúrpalotában kapott helyet, az intézményt azonban 1940-ben bezárták. Az 1949-től újrainduló múzeum, ahová az iparmúzeum anyagai is bekerültek, a rajoni rendszer létrehozását követően Tartományi Régészeti és Néprajzi Múzeum lett. 1957-ben épp a volt Iparmúzeum épületét kapta meg (Boér–Gagyai é.n.). A múzeumnak néprajzi részlege (osztálya) 1984-ben alakult, amikor az addig raktáron levő anyagból állandó kiállítást nyitottak az 1982/3-as megyei rendelet nyomán mú-

⁵ Hivatalos megnevezése: Muzeul Județean Mureș, Secția de Etnografie și Artă Populară. Elérhetőség: <http://www.muzeumures.ro>.

⁶ A román irodalomban az 1934-es évszám szerepel (lásd Diaconescu 2009).

zeumi célokra átadott Toldalagi-palota épületében. Ekkor a megyei múzeum, mely csak 1979-ben alkalmazta az első főállású néprajzos muzeológusát, további két muzeológust és restaurátort is alkalmazott (lásd Diaconescu 2009).⁷ Ez a kiállítás azonban, ahogy a címe is jelezte (*Unitate, continuitate, originalitate în arta populară din județul Mureș*⁸), az akkori román pártvezetés ideológiájának kiszolgálója volt, ahol szinte semmilyen formában nem került megjelenítésre a megye felét kitevő magyar etnikum (de ugyanígy a szász vagy cigány sem). Ez az alapkiállítás apróbb módosításokkal az elmúlt évekig fennmaradt,⁹ szimbolikusan is meghatározva az intézményben zajló munka ideológiai irányultságát. Az újabb muzeológus nemzedék feltűnésével azonban ez a koncepció jelentősen módosulni látszik, ami a kutatási témák és területek, a tárgybeszerzés és az időszakos kiállítások tematikájában egyaránt érzékelhető. Legnagyobb hiányosságnak azonban mégis azt tekintjük, hogy az 1989-es változásokat követően sem került sor a megye magyarságának népi kultúráját bemutató nagyobb kiállítás vagy szakszerű tanulmánykötet/monográfia elkészítésére, de még a részleg évkönyvében sem szenteltek legalább egy tematikus számot a Maros megyei magyar népi kultúrának.

A Múzeum jelenleg osztályvezetővel, négy muzeológussal és egy tudományos kutatóval rendelkezik, akik között egyetlen magyar anyanyelvű, frissen alkalmazott muzeológus található. Emellett, mintegy külső szakmai tanácsadó minőségben vesz részt 2009 óta a részleg tevékenységében jelen tanulmány készítője is.

A részleg gyűjteményének alapját az egykori Székely Iparművészeti Múzeum anyagának egy része, valamint Aurel Filimon gyűjteménye képezi. A múzeum tárgyllományában jelentősebb magyar vonatkozású anyag a kerámia-, a viselet- és a textilgyűjteményben található. Az előbbi még az iparművészeti múzeumból maradt hátra, az utóbbi kettő pedig elsősorban az 1990-es évek második felétől gyakoribbá váló tárgyvásárlások útján került a gyűjteménybe.

⁷ A szerző visszaemlékezései szerint 1940 és 1984 között mindössze egy alkalommal, 1962-ben rendeztek időszaki kiállítást a néprajzi anyagból.

⁸ Egység, folytonosság és egyediség a Maros megyei népművészetben.

⁹ Az újabb alapkiállítás előmunkálatai a jelenben zajlanak.

Szászrégeni Néprajzi Múzeum.¹⁰ Az Anton Badea alapította intézmény indulásakor mindössze 64 néprajzi tárggyal rendelkezett. Gyűjtőterületét alapításakor az egykori Maroshévíz, Régen és Ludas román többségű járásokhoz tartozó falvak képezték. A múzeumhoz szakszemélyzetet 1966-tól alkalmaztak, s ekkor indult meg az intézmény keretében a rendszeres terep- és gyűjtőmunka is. A múzeumnak szabadtéri részlege is van, mely az intézmény székhelyéül szolgáló, 1892-ben épült Farkas Adalbert-kúria udvarára lett telepítve, jelenleg 10 építményt (3 lakóházat, egy istállót csűrrel, egy templomot, egy malmot és négy présházat) foglal magába. Az intézmény 6 897 tárgyat és 27 000 fényképet tartalmaz. A múzeum egy tudományos kutatót, 2 muzeológust és 1 restaurátort foglalkoztat. Az intézménynél 2006-tól magyar ajkú muzeológus is dolgozik. Az elmúlt években (2008–2009) politikai nyomásra egy görgényszentimrei *magyar ház* került telepítésre (lásd Borzan 2010), 2011-ben pedig a múzeum nagyobb horderejű tematikus kiállítást szervezett *Szászrégen környékének magyarsága* címmel, melynek alkalmával egy, a kiállítással azonos című kétnyelvű kötet is napvilágot látott (sz. n. 2011). A kötet mind arcukat, mind a magyar szövegek gondozását illetően számos hiányosságot mutat.

3. Néprajzi tárgyú tematikus kiállítást tartalmazó városi múzeumok Maros megyében

A **Segesvári Történeti Múzeum** az Órás-torony négy szintjén található. A múzeumot 1899-ben Bacon József orvos alapította, majd ezt követően az 1904-es évtől kezdődően a Sebastian Hann Alapítványnak jutott jelentős a fejlesztésében. A múzeum kezdetben az *Alt Schässburg* (Régi Segesvár) nevet viselte. Jelenleg az intézmény a régészeti és történeti gyűjtemények mellett néprajzi gyűjteménnyel is rendelkezik, mely elsősorban a Nagyküküllő-menti falvakból származó tárgyakat tartalmaz. A múzeumban (az épület négy szintjén) régészeti, orvos-, fegyver-, céh-, bútortörténeti, kerámia- és néprajzi kiállítás is látható. Ezen kívül egy középkori kincskamra is be van rendezve a torony pincéjébe. A néprajzi kiállítás

¹⁰ Hivatalos megnevezése: Muzeul Etnografic Reghin. Elérhetőség: <http://muzeureghin.xhost.ro>

elsősorban a Segesvár környéki szász és román népi lakásbelsőik tárgyait mutatja be.

A **Dicsőszentmártoni Városi Múzeum**. Alapította és egyben első önkéntes igazgatója dr. Scheitz Endre volt. Az akkor rajoni múzeum a Művelődési Házban nyílt meg az 1960-as évek elején (1962), az alapító régészeti és őslénytani gyűjteményének tárgyaiból (Ilyés–Gagy–Székely–Varga 2006: 29). Az 1968-as megyésítés alkalmával a múzeumot városi múzeummá minősítették át és átköltöztették a Béli kastélyba, ahol jelenleg is található. A múzeum régészeti, őslénytani, néprajzi, numizmatikai, természetrajzi és régi könyv gyűjteménnyel rendelkezik. A múzeum néprajzi tematikus kiállítása elsősorban a Küküllő vidékének román viseletét, valamint mezőgazdasági és háztartási tárgyait mutatja be.

A jelenlegi Maros megye területén található városok közül még Erdőszentgyörgyön és Szovátán működött muzeális intézmény, ezeket azonban az idők során felszámolták, gyűjteményeik pedig nagyjából elkallódtak. Az erdőszentgyörgyi múzeumot a megyésítés során számolták fel, anyagának egy része minden valószínűség szerint a marosvásárhelyi megyei múzeumba került (lásd Boér–Gagy é.n.). A szovátai múzeum pedig 1975-ben szüntette be tevékenységét, ma csupán „virtuális múzeumként” működik.¹¹

4. Tájházak és helyi néprajzi gyűjtemények

Egy nemrég lezajlott kutatás során 36 Maros megyei magyar tájházat és néprajzi gyűjteményt azonosítottam (Vajda 2013). Ezek megoszlása néprajzi tájegységenként a következő képet mutatja: 6 múzeum (Andrássytelep, Csittszentiván, Marossárpatak, Mezőpanit, Mezőfele és Vajdaszentivány) a Mezőségről származik. A Felső-Maros mentéről 3 múzeum (Marosvécs /2/ és Magyaró), a Lapos-Maros mentéről 3 (Marosjára, Nagvernye és Sáromberke), a Nyárád mentéről 11 (Backamadaras, Geges, Jobbágytelke /2/, Kisadorján, Mikháza, Nyárádszentbenedek, Nyárádszentimre, Nyárádszent-simon, Székelybő és Vadasd), a Küküllő vidékéről pedig 12 (Dicsőszentmárton, Fehéregyháza, Havadtő, Kibéd, Kiskend, Küküllődombó, Küküllőpócs-

¹¹ Elérhetőség: <http://www.szovata.ro/muzeum/huno2.htm>

falva, Magyarózd, Magyarsáros /2/, Makfalva és Székelyvécke) múzeumról van tudomásunk. Emellett itt kell megemlítenünk, hogy Marosvásárhelyen, az 1. Számú Általános Iskolában Asztalos Enikő alapított az 1970-es években néprajzi szakkört, melynek keretében 7 megye 91 településéről összesen 430 tárgyból álló iskolai néprajzi gyűjteményt létesített.

4. 1. A gyűjtemények típusai

Az általunk azonosított gyűjtemények közül négy gyűjtemény esetében (Jobbágytelke, Marosvécs, Magyaró és Nyárádszentsimon) használják a *tájház* elnevezést, emellett további négy gyűjtemény (Kibéd, Küküllőpócsfalva, Küküllődombó és Székelyvécke) szintén tájház jelleggel bír. Ezek kivétel nélkül újabb alapítású gyűjtemények, a 2000-es évek táján vagy azt követően jöttek létre.

A gyűjtemények egy másik jelentős része *falumúzeum*, olyan létesítmény, mely néprajzi és helytörténeti anyagot egyaránt tartalmaz. Ezek legtöbb esetben rendeltetésüket veszített egyházi (tanítói vagy kántori lakás) vagy iskolai épületekben, esetleg alapítványi pénzen vásárolt egyéb épületben (udvarház, kúria) működnek. Emellett több településen működnek az iskolában vagy művelődési házban *néprajzi szobák*. Például Andrásytelepen, Nagyvernyében vagy éppen Marosvásárhelyen.

Az falusi múzeumok jelentős része magánkezdeménnyezésre jött létre, ám ezek sok esetben egyházi, iskolai, községi vagy valamilyen alapítványi támogatást élveznek. Néhány esetben azonban ezek a kezdeményezések minden intézményi támogatás nélkül működnek. Ilyen a magyarói, a küküllőpócsfalvi, küküllődombói és székelyvéckei gyűjtemény. Alapítóik között vállalkozókat, építészeket és képzőművészeket találunk. A *magán-gyűjtemények* egy másik része a tulajdonos lakóházának egy-két szobájában kerültek elhelyezésre. Ezek egy része szintén látogatható. És végül számolnunk kell néhány olyan gyűjteménnyel is, mely ugyan nem látogatható, de darabjaiból már több alkalommal szerveztek kiállításokat különböző székelyföldi múzeumokban.

A gyűjtemények egy része *élő múzeum*, ami arra utal, hogy a múzeum falain belül rendszeresen hagyományőrző tevékenységek zajlanak. A Nyárádszentsimonon működtetett tájház esetében például a tárgyak mellett a hagyományos gazdálkodás állatait és helyes tartásuk módját is bemutatják.

A felkutatott múzeumok között három irodalmi *emlékház* is található (Horváth István – Magyarózd, Kemény János – Marosvécs, Petőfi Sándor – Fehéregyháza), emellett emlékházat szenteltek Széillyes Sándor népdal-énekesnek (Mikháza) és Balla Antal népnevelőnek (Jobbágytelke), illetve emlékszobát rendeztek be Madaras Gábor (Kibéd) emlékére.

4. 2. Alapítók és intézmények

A falusi környezetben alapított múzeumok elsősorban a helyi értelmiségiek kezdeményezésére jöttek létre. Az általunk összeírt múzeumok alapítói 10 esetben tanítók, tanárok, 6 esetben lelkészek, három-három esetben orvosok és vállalkozók, 2 esetben néprajzkutatók voltak. Emellett előfordul az alapítók között színész, építészmérnök, koreográfus, népnevelő, falufelölős és környezetvédelmi szakember is. Több esetben alapítványi vagy egyesületi kezdeményezéssel is számolhatunk.

A gyűjtemények 8 esetben az iskola egy-egy termében, 7 esetben egyházi tulajdonban lévő épületben, 2 esetben a művelődési otthonban, 2 esetben a tanács tulajdonát képező épületben, 7 esetben alapítványi/egyesületi tulajdonban lévő épületben, 7 esetben pedig magántulajdonban lévő parasztházban vagy annak egy részében vannak elhelyezve.

4. 3. A tájházalapítások korszakai Maros megyében

Maros megyében három nagyobb múzeumalapítási hullám látszik körvonalazódni: az első az 1960-as évek végétől az 1989-es rendszerváltásig tart és főleg az említett korszak első évtizede számít aktív időszaknak. Ebből a korszakból az adatbázisunkban 5 múzeum található. Az 1960-as évek végétől kezdődően a helyi tanítók és tanárok sorra hoztak létre kisebb-nagyobb néprajzi gyűjteményeket az iskolák és a művelődési házak egy-egy üresen álló termében. Ezeknek a gyűjteményeknek az anyaga azonban mára a legtöbb helyen megsemmisült, vagy pedig elfekvőben van. Ennek ellenére ezek a jobbára iskolamúzeumoknak számító korai kezdeményezések jelentős mértékben meghatározták az 1989-es rendszerváltozást követő évek múzeumalapítási törekvéseit. A második az 1990-es éveket foglalja magában, ebből az időszakból szintén 5 múzeumot azonosítottunk. Végül a harmadik korszak a 2000-es évvel veszi kezdetét. Ebben a periódusban mintegy 20 múzeum létesült.

5. Maros megyei parasztházak a romániai szabadtéri múzeumokban

A *Dimitrie Gusti* nevét viselő *bukaresti szabadtéri múzeumot*¹² 1936-ban alapították a Herăstrău parkban, ahol 6,5 hektár területen 1936 és 1940 között 33 épületegyüttes került telepítésre. A múzeum területén napjainkban 31 teljes gazdaság, 13 lakóház, 3 félig földbe ásott kunyhó, egy csárda, 4 templom, 2 kereszt (troița) és 31 egyéb építmény (juhakol, malom, présház, kovácsműhely, fazekasműhely stb.) található. A múzeum, mint ahogy azt burkoltan a nevében is jelzi, a román falu- és háztípusok bemutatását nem territoriális (azaz a Románia területén található), hanem etnikai (vagyis a román nemzetiségűek által lakott) alapú koncepció mentén képzelte el és valósította meg. Így a Románia területén élő más nemzetiségű (esetünkben magyar) csoport kultúrájának reprezentációját a múzeumban hiába keresnénk. De ugyanígy a magyar többségű megyékből származó épületek száma is alacsony: Hargita és Maros megyékből egy-egy parasztház, Kovászna megyéből pedig egyetlen épület vagy egyéb létesítmény sem található a múzeumban. A Maros megyéből származó lakóház egy 18. századi szászkezdői ház, melléképületek nélkül. A múzeum online adatbázisában az épületről leírás nem, mindössze egy fénykép található.

A szebeni *ASTRA Múzeum* több muzeális intézményt gyűjt magába, melyek között a Szeben melletti erdőben létrehozott szabadtéri néprajzi múzeum a maga 96 hektáros területével nemcsak Románia legnagyobb ilyen jellegű létesítménye, de európai viszonylatban is jelentős helyet foglal el. A múzeumot, mely elsősorban a falusi, népi kézművességet és háziipart¹³ mutatja be skanzen formában, 1963-ban alapították és 1967-ben nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt. Az intézmény 1990-től (újra) felvette az ASTRA nevet, a szabadtéri részleg pedig a Hagyományos Paraszi Civilizáció Múzeuma¹⁴ nevet kapta (lásd Bucur 1995: 11–35). A szabadtéri részlegben Székelyföldről két épület található, mindkettő Hargita,¹⁵ megyé-

¹² Muzeul Național al Satului "Dimitrie Gusti".

¹³ Ezt hangsúlyozta múzeum elnevezése is: *Muzeul Tehnicii Populare* (A Népi Technika Múzeuma).

¹⁴ Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA

¹⁵ Hargita megyéből egy 1922-ben Friederich Jahrmann szász kereskedő által építtetett gyergyőtölgyesi csárda, mely 1958-ig működött. Az épületet 1991-ben telepítették át a múzeum területére (Bucur et alii. 1995: 282–283). A másik épület egy, a 19. század

ből származik. Maros megyéből három épület származik, ezek között található egy 1833-ból származó görgényorsovai malom, mely 1965-ben került a múzeumba (Bucur et alii. 1995: 126–127), egy görgényhodáki román fűrlyakészítő mester 19. század első feléből való háza, melyet 1971-ben telepítettek (Bucur et alii. 1995: 196–197) és egy szászkezdí fazekasmester háza (Bucur 2007: 302–303).

A már korábban is említett kolozsvári **Erdélyi Néprajzi Múzeum**¹⁶ fennhatósága alá tartozó Hójában található **Romulus Vuia Nemzeti Néprajzi Parkban**¹⁷ 13 porta (lakóház és gazdasági épület) került telepítésre, mind a tágan értelmezett Erdély területéről. A 13 porta között mindössze egy 1678-ból származó magyar (csíkkászoni székely) porta található, mely dr. Kós Károly főosztályvezetősége alatt (1951–1979) került áttelepítésre (Pozsony 2007: 552). Maros megyét a szabadtéri múzeumban egy, a 19. század elején épült görgényhodáki román ház képviseli.

A **Szászrégeni Szabadtéri Múzeumban**, amint már korábban is utaltunk rá, három parasztház található, mindhárom a Felső-Maros mente és a Görgény völgye román vidékeiről származik. A görgényhodáki ház a 18. század második felében épült és 1966-ban építették fel a múzeum udvarán. A hozzá tartozó gazdasági épületet (istálló és csűr egy fedél alatt) pedig 1993-ban. A Hargita megyéhez tartozó Kelemenpatakról szárazó ház 1873 körül épülhetett és 1993-ban telepítették át a múzeumba. A múzeum *magyar háza* – ahogy korábban jeleztük – Görgényszentimréről származik. A négy helyiségből álló (elsőház, konyha, szoba és kamra) boronafalás, oldaltornácós épület a 19. század második feléből származik. Emellett található itt még egy 17. századból származó marosjára ortodox fatemplom és egy 19. századból való, felsőrépai malom, mely 1968-ban került áttelepítésre. Ugyanakkor itt került kiállításra négy 2000-ben áttelepített fedett szőlőprés egy 20. század elején készült, Görgényhodákról származó fedett olajprés és két kendertörő is. A szőlőprések közül az egyik 1863-ból való Bátosról, egy-egy a 19. század végéről való Tekéből, illetve Árdányból (Beszterce-Naszód megye) és egy a 20. század elejéről Székelyhodosról származik (Borzan 2010: 23–30).

második feléből származó korondi magyar fazekas háza, melyet 1973-ban költöztettek a múzeumba (Bucur et alii. 1995: 234–235).

¹⁶ Muzeul Etnografic al Transilvaniei

¹⁷ Parcul Etnografic Național „Romulus Vuia”

6. Maros megyei parasztházak a szentendrei Skanzenben

A Szentendrei Szabadtéri Múzeum alapításakor csak a mai Magyarország népi kultúrájának és épített népi örökségének bemutatására korlátozta tevékenységét, ám a 21. század megváltozott konjunktúráját kihasználva a múzeum vezetése napirendre tűzte a határon túli magyarság kultúrájának bemutatásának tervét. A múzeum munkatársai 2005 decemberében fogtak neki az erdélyi tájegység előzetes telepítési koncepciójának kidolgozásához, melyet 2006-ban egy konferencia keretében mutattak be a magyarországi és erdélyi szakemberek előtt.¹⁸ A konferencián elhangzott előadásokat pedig a *Ház és Ember* 20. számában közölték. A telepítési terv értelmében az erdélyi tájegység a következő jellegzetességeket fogja megjeleníteni: szekerezés, kisállattartás túlsúlya, szilvafeldolgozás jelentősége, pálinkafőzés szerepe, pityókatermesztés és -fogyasztás, táncház, fonó, szalmakalap-készítés, kályhacsempe készítés, házhoz temetkezés, zsindeykészítés, festőasztalosság, gyűjtögetés, népi orvoslás, ványolás, fűrészmalom, tejfeldolgozás, borvíz, mofetta, faszénégetés, búcsújárás, törökbúza- és puliszka-fogyasztás, viseletváltás, háziipar kialakulása Kalotaszegen, oktatás, unitárius vallásosság, fedeles híd, székelykapu állítása és végül kürtőskalács (Vass–Buzás 2007b: 231). Az erdélyi épületegyüttesen keresztül Szilágyság, Mezőség, Kalotaszeg, Torockó, Küküllő vidéke, a dél-erdélyi szórványmagyarság, Sóvidék, Csík, Homoród mente, a hétfalusi csángók, Gyimes és a moldovai magyarság, emellett a templom és környezete, a tanya, az esztena és vízgépek kerülnek bemutatásra. A bemutatás időkerete a 18–20. század az épületek szintjén és az 1880–1920. közé eső időszak a berendezések szintjén (lásd Vass–Buzás 2007b: 234–262). Ebben a formában Maros megyéből legfeljebb egy porta kerül telepítése. Ez a Küküllő vidékét, valamint a búza és a kukorica felhasználását (puliszka) lesz hivatott bemutatni (Vass–Buzás 2007b: 243–245).

¹⁸ Közölve Vass–Buzás 2007a: 227–268, 2007b: 227–269.

7. Maros megyei (néprajzi) múzeumok és gyűjtemények online adatbázisokban

A *Román Kulturális Örökség Hivatala* adatbázisa¹⁹ régészet (arheologie), művészet–építészet (artă–arhitectură), írott örökség (patrimoniu scris), tárgyi örökség (patrimoniu mobil), néprajz (etnografie), történelem (istorie), zene (muzică), éremtan (numismatică) és színház (teatru) alapkategóriákat tartalmaz. Emellett innen érhető el a *Romániai Múzeumok és Gyűjtemények Adatbázisa*²⁰ is. A néprajzi adatbázis tartalmazza a román néprajzi atlasz online változatát (a kérdőívekkel együtt), a romániai szabadtéri néprajzi emlékek virtuális múzeumát, a romániai népi motívumok, a téli népszokások, valamint a népi mesterségek adatbázisát. A virtuális múzeum²¹ 21 építményt tartalmaz, ezek valójában az ország szabadtéri múzeumaiban található anyag egy elenyésző részét jelentik. A gyűjteményben mindössze egy magyar vonatkozású építmény, a szászrégeni szabadtéri múzeumban található székelyhodosi fedett szőlőprés, található. A múzeumok adatbázisa 14 Maros megyére vonatkozó tételt tartalmaz. Ezek nagy részét a megyeközpontban vagy a megyei rangú városokban található múzeumok és emlékházak teszik ki: Szászrégeni Néprajzi Múzeum, N. D. Cocea Emlékház (Segesvár), Segesvári Történeti Múzeum, Ion Vlasiu és Nagy Imre képtárak (Marosvásárhely), Bolyai Múzeum (Marosvásárhely), Maros Megyei Múzeum (a Képtár, a Természettudományi és a Néprajzi Osztály külön is!) és a Dicsőszentmártoni Városi Múzeum. Ugyanakkor itt szerepel a marosvásárhelyi állatkert is. Ezek mellett a fehéregyházi Petőfi emlékmúzeum jelenik meg, és tévesen itt szerepel a galócászataki,²² magántulajdonban lévő tájház is.

¹⁹ IMeC–Institutul de Memorie Culturală. Elérhetőség: <http://cimec.ro>

²⁰ Ghidul muzeelor și colecțiilor din România. Elérhetőség: <http://ghidulmuzeelor.cimec.ro/sel.asp>

²¹ ETNOMON – Muzeul virtual al monumentelor etnografice în aer liber din România. Elérhetőség: <http://monumente-etnografice.cimec.ro/aeretrn.htm>

²² Gălăuțaș-Pârâu (Harghita megye)

Összegzés

Az elemzés azt a következtetést engedi levonni, hogy a Maros megyei magyar vonatkozású tárgyi népi kultúra/ örökség a néprajztudomány (és ezen belül is a néprajzi muzeológia) számára – annak ellenére, hogy a térség a népi kultúra iránt kibontakozó érdeklődés hőskorában több fontos eredménnyel is büszkélkedhetik – a 20. század második felében felerősödő intézményesülés időszakában, és az azt követő időszakban nem (volt) „népszerű” kutatási terület. Nem keltette fel sem a megye, sem más térségek múzeumaiban dolgozó muzeológusok és kutatók érdeklődését. Ezt legjobban az jelzi, hogy a vidék hangsúlyosan alulreprezentált az országos és a regionális gyűjteményekben. A szakma (muzeológia) szempontjából ez a térség tehát még sok szempontból felfedezésre vár.

Szakirodalom

- BOÉR Hunor – GAGYI József
 é.n. *Ideológusok és szakemberek* (A Magyar Autonóm Tartomány múzeumai). Adatbank. <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=164> (utolsó ellenőrzés 2013. március 18.)
- BOÉR Hunor – VÁRALLYAY Réka
 2012 *Kós Károly Székely Nemzeti Múzeuma*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy
- BÓNIS Johanna
 2003 *A székelyföldi iparmúzeum*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely
- BORZAN, Maria (coord.)
 2010 *Muzeul etnografic Reghin 1960–2010*. Editura Nico, Tîrgu-Mureș
- BUCUR, Cornel
 1995 *ASTRA Museum: museum of traditional folk civilization Romania*. In: Bucur, Cornel – Deleanu, Valer – Gangolea, Cornelia (coord.): *Romanian Millenary Civilization in ASTRA Muzeum – Sibiu. Catalogue guide*. ASTRA Museum, Sibiu, 11–35.
- 2007 *Muzeul Civilizației Populare Tradiționale "ASTRA" (Dumbrava Sibiului) – Catalog*. Editura "ASTRA Museum", Sibiu

- BUCUR, Cornel – DELEANU, Valer – GANGOLEA, Cornelia (coord.)
1995 *Romanian Millenary Civilization in ASTRA Muzeum – Sibiu. Catalogue guide.* ASTRA Museum, Sibiu
- DIACONESCU, Aurelia
2009 *Aurel Filimon (4. III. 1891.–6. III. 1946.) fondatorul muzeului din Tîrgu-Mureş. Activitatea etnografică.* Muzeul Judeţean Mureş, Colecţia Etnografică, Editura Cezara Codruţa Marica, Tîrgu Mureş
- ILYÉS Lajos – GAGYI Zoltán Loránd – SZÉKELY-VARGA Béla
2006 *Dicsőszentmárton jeles magyar személyiségei a XIX. század végén és a XX. század elején.* Alsó Kis-Küküllőmenti Magyar Ifjúság Szövetsége (Alkisz), Dicsőszentmárton
- KATÓ Zoltán
2004 A Székely Nemzeti Múzeum 125 éve. *Magyar Múzeumok X.* (1) 11–15.
- LÉNÁRT Anna
2004 Magyar Skansen és a Székely Nemzeti Múzeum In: Boér Hunor – Wolf Tamás (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára II.* T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 155–202.
- OLOSZ Katalin
2003 *Egy kiállítás emléképei.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
2009 Az erdélyi néphagyományok elfelejtett gyűjtője: Szabó Sámuel. In: Szabó Sámuel: *Erdélyi néphagyományok* (Sajtó alá rendezte Olosz Katalin). Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 15–129.
- POZSONY Ferenc
1997 Tájházak, vidéki múzeumgyűjtemények fejlesztésének lehetőségei. *Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője 1-2.* 1–45.
2004 Néprajzi gyűjtemények az erdélyi múzeumokban. *Magyar Múzeumok X.* (1) 25–27.
2007 Tájházak Erdélyben. *Acta Siculica.* 551–556.
- SISA József
2001 Az 1896-os ezredéves kiállítás néprajzi faluja és a magyar állam ön-reprezentációja. *Korunk III. XII.* 46–50.
- SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
2004 A Székely Nemzeti Múzeum néprajzi részlege. *Magyar Múzeumok X.* (1) 19–21.

VAJDA András

2013 Tájházak, falumúzeumok és néprajzi gyűjtemények Maros megyében. *Örökségünk. Történelem. Népelet. Néphagyomány.* 4. 20–23.

VASS Erika – BUZÁS Miklós

2007a Az Erdélyi épületegyüttes a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban (Telepítési koncepció, 2006. november) *Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve* 20. 227–268.

2007b A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületegyüttesének előzetes telepítési koncepciója. *Ethnographia* 118. (2–3) 227–269.

Sz.n.

2011 *Maghiarii din Reghin și împejurimi. Szászrégen vidékének Magyarsága.* Editura InfoArt Media, Sibiu

Laczi Enikő

A tordaszentlászlói amatőr színjátszás mint kitalált hagyomány

A magyar parasztság társadalmát, kultúráját évszázadokon keresztül hagyomány által közvetített, elsősorban organikus jellegű intézmények (pl. család, nagycsalád, szomszédságok, faluközösségek stb.) szervezték. A 18. század végén, a 19. század elején azonban elindult egy olyan folyamat, amelynek hatására megkezdődött a kultúra és társadalom az addigiaknál gyorsabb változása. A polgárosodásnak köszönhetően a 19. század második felétől jelentek meg a parasztság körében a különböző egyletek, körök, amelyek új keretet biztosítottak a parasztság életének megszervezéséhez. Nevelő szerepük legalább akkora, mint az iskoláé. Ezek az egyletek igyekeznek a saját homogenitásuk védelmére. Ezért szervezik meg belső struktúráikat, alakítják ki saját szokásrendszerüket, melyek a mindennapi élet cselekvéseinek szintjén biztosítják ezen csoportok működését, megmaradását. Az egyesületek kutatása és a néprajz vizsgálati területe több ponton is érintkezik. Ezek a társadalmi intézmények igen sokféle funkciót tölthetnek be egy-egy közösségben. Benda Gyula a polgárosodáshoz kapcsolható változásokat négy csoportba sorolja: a gazdasági mentalitás terén lezajló átalakulások, az individualizáció és az ehhez kapcsolódó mentálisbeli változások, az állampolgárrá válás folyamatával összefüggő jelenségek és végül az életmód és mentalitás polgári formái és értékei (Benda 1991: 171–172). Politikai és társadalmi történések voltak az előzményei az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (Erdélyrészi Magyar Egyesület), az EMKE 1885. április 12-i megalakulásának, mely a Felvidéki Közművelődési Egyesület mintájára történt. Kolozs megyében az EMKE-nek három választmánya alakult: a „tekevidéki (központ Teke), másik a türe-kapusvidéki, harmadik a gyalui.”¹ A gyalui kör hatásköre kiterjed: „Gyalu, Lóna, Ó-Fenes,

¹ EMKE Szerveződé közgyűlés aug. XXXI. Kolozsvárt 1885. Az első id. nagy gyűlés (alakuló közgyűlés) 1885. ápr. 12-én Kolozsvárt 1885. 18. <http://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/periodice/emke/>

Sz.-László, Sz.-Fenes községekre. Van 6 alapító, 37 rendes, 1 pártoló, összesen 44 tagja.”²

Az EMKE 1887-es közgyűlési jegyzőkönyvében közzéteszi az év júliusáig felvett alapító, rendes és pártoló tagok névsorát. A rendes tagok névsorát olvasva három tordaszentlászlói lakos nevére bukkantam: „Kerekes Bogdan Szt. László, Püspöki András Szt. László, Tamó Gyula Szt. László.”³ Tamó Gyula lelkész,⁴ mivel tagja volt az EMKE-nek, az ott szerzett tapasztalatai alapján olyan falvak mintájára, akik már bejegyeztették egyesületeiket, dalkörüket, olvasó egyesületüket, a nagybaconi Borbély József állami elemi népiskolai igazgató-tanítóval, iskolaigazgatóval⁵ együtt alapította meg a *Tordaszentlászlói Ifjúsági Dalkört*.⁶ Megkönnyíthette a dolgot, hogy mindig lelkiismeretes, igényes pedagógusok, kántorok, papok tanítottak a tordaszentlászlói iskolában.⁷

1898-ban megalakult a *Torda-szent-lászlói Műkedvelők Köre*, vagyis a színjátszókör, melynek anyakönyve megnyitott 1900. április 23-án. A *Torda Szent Lászlói Olvasó Egylet* 1898-ban alakult. 1899-ben létrejött a *Tordaszentlászlói Gazdasági Egylet* és a *Tordaszentlászlói Önkéntes Tűzoltó Testület* (Székely 1899: 111). Az önkéntes tűzoltókra azért volt szükség, nehogy megismétlődjék az 1871. március 30-i tüzeset, amikor egy pár tehetősebb gazda bosszúból felgyújtotta a falut, míg a falu népe a templomban volt. Ily módon a falu fele a tűz martalékává lett.⁸ 1898-ben megalakult a *Torda-Szent-László és vidéke községi hitelszövetkezet*.⁹ A Tordaszentlászlói Ifjúsági Dalkör 1923-ban kettévált: a *Tordaszentlászlói Ifjúsági Egyesület- és Tordaszentlászlói Dalkörre*. 1928. február 12-én

² EMKE első rendes közgyűlés augusztus XXIX. Kolozsvárt. 1886. 38.

³ EMKE közgyűlési jegyzőkönyv 1887. aug.1 .73-75. <http://documente.bcucuj.ro/web/bibdigit/periodice/emke/>.

⁴ Tamó Gyula 1885–1907 között volt lelképásztora Tordaszentlászlónak (Dálnoky Teleky 1941: 31).

⁵ Borbély József 1877–1906 között volt tanító Tordaszentlászlón. Borbély József nevét viseli a tordaszentlászlói iskola 2006 óta.

⁶ Az egyesület pecsétjén *Torda-Szent-Lászlói Ifjúsági Dalkör*-ként jelenik meg az egyesület neve, de több újságcikkben, meghívókban Daloskörként. Tehát egy és ugyanazon egyesületről van szó.

⁷ A Szentlászlói ev. ref. egyház közgyűlési és presbiteriális jegyzőkönyve 1873 (3.oldal) Domján Ferencz lelképásztor bejegyzése. Kézirat

⁸ 1873. A szentlászlói ev. ref. egyház közgyűlési és presbiteriális jegyzőkönyve. 4. kézirat

⁹ 1889-ben Borbély József állami elemi népiskolai igazgató-tanító szervezte a hitelszövetkezetet. *Tantestületi Értesítő* V. (1903) 2. 21.

megalakul a *Tordaszentlászlói Református Nők Szövetsége*. 1934-ben megalakult a Tordaszentlászlói Önkéntes Tűzoltó Egyesület *Tűzoltó Fúvós Zenekara*. 1940-ben a Tordaszentlászlói Ifjúsági Egyesület felveszi a *Tordaszentlászlói Iparos Egyesület* nevet. 1946–1947-től a kommunista hatalom törvényesen megszüntette a Dalkört. 1998-ban, az 1924-es törvény alapján újra bejegyeztetik, *Tordaszentlászlói Tamó Gyula Közművelődési Egyesület*¹⁰ néven, így örökítvén meg Tamó Gyula lelképásztor emlékét. A falu lakossága a mai egyesületet az 1888-ban megalakult Ifjúsági Dalkör folytatójának tekinti.

A közművelődési tevékenység, a kultúra ápolása generációról generációra öröklődött. Négy teljes önállóságot élvező testületbe tömörül az egyesület tagsága ezek a *Tordaszentlászlói Női Kar*, a *Tordaszentlászlói Amatőr Színjátszócsoport*, a *Tordaszentlászlói Fúvószenekar*, a *Tordaszentlászlói Hagyományőrző Néptáncsoport*. Évente több rendezvény részesei helyben és külföldön egyaránt. Ezek az egyesületek nem egyforma súllyal szerepeltek a falu mindennapjaiban. Az Ifjúsági Dalkör kiemelkedett a többi közül. Saját székhelye volt, tevékenysége a társas élet területeire irányul.

Tudott tény, hogy ebben a témában a legtöbb a levéltárakban nincs olyan irategyüttes, mely hiánytalan lenne. Sőt a falusi egyletek iratai nemigen kerültek be a levéltárakba, annál az oknál fogva, hogy a közigazgatási szervek csak betekintési joggal rendelkeztek az egyesületi irattárakba. Az egyesületek történetét viszont számos más írásos dokumentum is átörökíthette az utókornak, a jegyzőkönyvek, tagságnyilvántartások, naplók. Az egyesületek működésének történetét az utókorra átörökítő írásos dokumentumok megőrzése csak az egyletek egy-egy lelkiismeretes tagjának gondoskodásán múlott.¹¹ Az egyesületek hétköznapi életének kutatásában fontos szerepet játszanak a meghívók, plakátok, programok. Ilyen plakátokat, meghívókat találtam a helyi Dalkör irattárában. Az egyesületek tevékenységét már a kezdeti időktől a média is figyelte. Az újságok, folyóiratok, manapság a televízió, internet is beszámolnak a programokról, ren-

¹⁰ Tamó Gyula lelkész neve a korabeli egyházi jegyzőkönyvekben h betű nélkül jelenik meg, úgy is ír alá. Az egyesület neve pedig Th-val van bejegyezve, feltételezhetően elírás következménye.

¹¹ Tordaszentlászlón Tamás András János volt a Tordaszentlászlói Dalkör irattárosa az 1960-as évekig. Emberemlékezet óta ez a család őrizte a helybeli énekkar írásos dokumentumait, az iratokat ők mentették át a háborús években.

dezenyokról, előadásokról. A kutatás forrásaihoz kapcsolható a számos interjú, adatfelvétel, melyek eddig ismeretlen adatokat hoztak a felszínre. Ezekből az interjúkból többé-kevésbé sikerült rekonstruálni az egyesületek, csoportok hétköznapi életét. Végül a fényképek, a házilag készült videofelvételek, más tárgyi dokumentumok (jelvények, zászló, alapító levél, adományozók névsora stb.), a fennmaradt épületek¹² is forrásul szolgáltak az egyesületi élet kutatásához.¹³ A források egy részét könyvtárakban, magántulajdonban őrzik, másik részét saját gyűjtésem képezi.

Tanulmányomban Tordaszentlászló falusi amatőr színjátszó tevékenységének a falu közösségében elfoglalt helyét szeretném bemutatni. A színjátszás fogalma alkalmazható a népszokásokkal összefüggésben, de a betanított színpadi darabok előadására is érvényes (Ambrus 2001: 160). Dömötör Tekla a színjátszás faluban betöltött szerepének bemutatásakor a *falusi színjátszás*, a *falusi öntevékeny színjátszás*, az *öntevékeny színjátszás* és a *színjátszás kifejezéseket* használt (Dömötör 1960: 23–26). Az öntevékeny vagy amatőr színjátszás már nincs összefüggésben a népi színjátszással (Ambrus 2001: 161); bizonyos vonásaiban hasonlít a népi színjátszáshoz, de nem népszokás. Nevelő, oktató mozzanatain kívül közösségformáló ereje van, ami falun nagyobb szerepet játszik, mint városban. Az előadások, a jó előadások a szereplőt és nézőt egy közösséggé kovácsolják (Dömötör 1960: 22). A falu életében ünnepi alkalomnak számít. Műkedvelő színjátszóknak nevezték azokat a színjátszókat, akik a színjátszást nem foglalkozásszerűen, hanem kedvtelésből űzték. Ugyanezeket a színjátszókat a kommunizmus éveiben öntevékeny színjátszóknak (Bicskei 1983: 78), később amatőröknek hívták (Bicskei 1983: 77). A falusi amatőr színjátszás a 19. század utolsó harmadában bontakozik ki. Az 1880-as évektől a falvakban már tartottak előadásokat többnyire a helyi értelmiség valamely képviselőjének (pap vagy tanító) az irányításával.

A tordaszentlászlói amatőr színjátszást hat korszakra lehet osztani. Az első korszakot az első világháború utáni évekig, pontosabban 1924-ig tehetjük. A Dalkörben ekkor változások történtek és ez kihatott a szín-

¹² A Dalkör 1898-ban felavatott „Otthon”-a ma felújított állapotban létezik. A polgármesteri hivatalhoz tartozik. Az 1963-ban átadott Művelődési Ház kitűnő, felújított állapotban (2009) ad otthont a különböző rendezvényeknek.

¹³ A színjátszással kapcsolatban nem sok fotó maradt fenn az utókor számára. A fényképek az előadásokról készültek. Ezek többségét a családtagok készítették.

játszásra is. A második korszak a két világháború közötti időszak, a harmadik a világháború idejére tehető, mivel a menekült fiatalok akkor is igyekeztek darabokat tanulni. A második világháborútól napjainkig tartó hosszú (negyedik) időszakot három korszakra bontom. Az 1945–1960 közötti időszakot nevezhetjük a népszínművek korszakának. A következő, 1960–1989 közötti korszak a diktatúra korszaka, amikor a kultúrotthonban a párt által előírt, jóváhagyott darabokat is be kell mutatni, de ennek ellenére az akkori vezetésnek sikerült minőségi munkát végezni és más értékesebb darabokat is bemutatni. Az utolsó korszak 1990-től napjainkig tart. Ez korszak a megújulás korszaka.

Az 1888-ban alakult dalkör első fellépése az új templom felszentelésekor volt 1889. július 7-én. A siker arra buzdította a tagokat, hogy továbbra is együtt maradjanak. Első karnagyuk Botos Imre¹⁴ állami tanító volt 1892 őszéig, amikor áthelyezték, és a karnagyi állás betöltetlen maradt. Így az 1892. októberi közgyűlésen Székely Lászlót,¹⁵ az állami iskola igazgatóját választották meg a dalkör titkárának és karnagynak egyaránt. 1894-ben engedélyezték a közművelődés alapszabályzatát, 1896-ban az egyleti zászló felavatására került sor, Dr. Pap Samuné országgyűlési képviselőné zászlóanyasága mellett. Az első szeg felverése a zászlórúdra a következő jelmondat kíséretében zajlott: „Mindig magyar dalra buzdíts!” A díszgyűlés tiszteletbeli vendégei Br. Jósika Andor, Gr. Mikés Zsigmond voltak. A befolyó jövedelmet az egylet az épülő otthona javára fordította, melyet 1898-ban, a Dalkör fennállásának tizedik évfordulóján avattak fel.

1897. március 14-én Dalestélyt szerveztek, melyen előadták a *Leánykérő* énekes népszínművet 1 felvonásban.¹⁶ 1898. december 25-én és 31-én két egyfelvonásost mutattak be, amelyekhez a díszleteket és a maszkokat a kolozsvári színház szakemberével készítették el.

Ilyen körülmények közt alakul meg az új kulturális alakulat a Tordaszent-lászlói Műkedvelők Köre, vagyis a színjátszókör, melynek anyakönyvét 1900. április 23-án nyitották meg.¹⁷

A tordaszentlászlói amatőr színjátszás első előadásáról is van írásos adat: „...kedvesen kell felemlítenem, hogy ez évben a színdarabok előadá-

¹⁴ Botos Imre 1889–1892 között volt tanító Tordaszentlászlón.

¹⁵ Székely László 1892–1930 között volt iskolaigazgató Tordaszentlászlón.

¹⁶ 1. sz.kép.

¹⁷ 2.sz. kép.

sa is műveltetvén a tagok ezek betanulásával lévén elfoglalva csak annyi új darabot tanultak, amennyi a hiányzó műsor-számok betöltésére szükségsek voltak. Előadatott egy 3 felvonásos énekes színmű 2 szer, egy 1 felvonásos népszínmű 1 szer. A kezdet nehézségein a tagok átestek, a jég meg van törve, hogy ezen új nemben tovább lehessen haladni, a tagok lelkesedésétől függ¹⁸ (Székely 1896–1897: 69). Bevétel reményében 1901-ben kiszállást szerveztek: „Körünk előadásainak látogatottsága fényes, működése jóirányba halad. Nem tartanak komédiásoknak többé, hanem igazán műkedvelőknek¹⁹ (Székely 1901: 120–121). Székely László igazgató-kar-nagy erős akarató, rendszerető, lelkes vállalkozó volt.

Az első világháború rányomta bélyegét a művelődésre. A békeszerződés 1920-tól nagy változásokat hozott a falu korábbi társadalmi, kulturális, oktatási életében. Megkezdődött a magyar közművelődés ellehetetlenítése, legfőképpen a cenzúra által. Az Ifjúsági Dalkör is megszenvedti ezeket az éveket, 1923-ban a régi dalköri tagok kimaradnak a dalkörből, vagyonukat és felszerelésüket átadták az ifjú dalosoknak, amely Tordaszentlászlói Dalkör néven tevékenykedik tovább, az 1903-ban alakult Ifjúsági Egyesület mellett. Mind a két körnek külön műkedvelői voltak. Az Ifjúsági Egylet aktívabb, ezért többször tart dalestélyeket, mint a Dalkör. Az 1899-ben alakult Tordaszentlászlói Önkéntes Tűzoltó Testület 1934-ben megalakítja a Fúvószenekarát, Deák Sándor²⁰ tanító vezetésével. Mi sem természetesebb, hogy a Fúvószenekarnak is külön színjátszó csoportja alakuljon.²¹ Ekkor az előadások már nem csak a sátoros ünnepeken zajlanak, hiszen minden csoport igyekszik minél több előadást tartani és természetesen minél nagyobb közönség előtt. Az 1930-as évek elején Tordaszentlászló lakossága 1565 fő és 1940-ben már 1611 főre növekedett. Nem csak az ünnepek bizonyultak kevésnek, hanem az épület is kicsinek bizonyult, ezért kérvényezték az Otthon bővítését. Kaptak is rá engedélyt az akkori polgármesteri hivataltól. Ez a szoba a község tulajdonát képezte, de a Dalkör hasznélvezeti jogot kapott rá. Ezért volt az, hogy a Fúvószenekar és a színjátszó csoportja bérleti díjat fizetett a Dalkörnek.²²

¹⁸ Székely 1896–1897. évi működésről Titkári jelentés 69.

¹⁹ Uő. 1901-ik év. 13. működési év Titkári jelentés 120–121.

²⁰ Deák Sándor 1932–39 között tanítókodott Tordaszentlászlón.

²¹ A tűzoltó egyletek Magyarország más vidékei is működtek, és szerveztek színi bemutatókat (Jávor 1992: 227).

²² Ezek a feljegyzések a Fúvószenekar levéltárában létező dokumentumok között találhatóak.

a.) Az előadott darabok. A tordaszentlászlói amatőr színjátszás első korszakának repertoárját a Székely László által vezetett évkönyvből lehet körvonalazni. Hogy honnan szerezték be a darabokat, az nincs feljegyezve, de az igen, hogy hány új darabot vásároltak, milyen értékben. „A színműtár gyarapodott 19 darabbal: 8 vigj., 6 bohózat, 2 népsz. 1 daljáték, 1 komédia, 1 drámai költeménnyel. Darabok száma 34 értéke: 28 ko 90 fl. Műkedvelő körünk összesen 12-szer működött.”²⁴

Az 1920-as években az előadásra kerülő darabok cenzúra alá kerültek. A Színészeti Felügyeletről csakis a színdarabok engedélyezését kellett kérni. Műsoros kultúr- vagy dalestély engedélyezése a helyi hatóság hatáskörébe tartozott. A színdarabok engedélyezése iránti kérelmet az előadás előtt legalább három héttel be kellett nyújtani, csatolva a színdarab szövegét is. Az engedélyt tulajdonképpen a kultuszminisztérium adta ki. A beérkezett darabokat a felügyelőség elolvasta és véleményezte. A színdarabok nem tartalmazhattak az államra nézve sértő kifejezéseket (*Magyar Dal* X. 1931. nov.–dec. 16.) Ez az intézkedés megmagyarázza, hogy az 1925–1938 között miért adtak elő oly kevés népszínművet, drámát önálló esten a műkedvelők. A dalestélyekre elég volt csak a helybeli hatóságok engedélye. Mindezek ellenére a színjátszás az 1930-as években fellendülőben volt, hiszen immár három színjátszó csoport vetélkedhetett Thália színpadán. Erre az időszakra esik a Szentimrei Jenő által elindított „kék madár” dráma- és játszóstílus. Ennek célja, hogy a színház az együttes-elv alapján működjön. Vagyis nem a színész egyéni sikere, hanem az együttes minél művészbibb teljesítménye legyen a cél (Kántor–Kötő 1994: 43).

Kiemelkedő esemény a magyarfenesi Bárdos Péter parasztpolitikus *Gyűjtogatók* című színművének tordaszentlászlói bemutatása, amely a tordaszentlászlói 1871-es nagy tűzvész eseményeit vitte színre. Györkös Zsidó Ferenc tordaszentlászlói kőművesmester *Szentlászlói vőlegény* című népi játékát a kolozsvári Thália Színház tűzte műsorára és mutatta be a szentlászlói műkedvelők bevonásával és Szabédi László stilizálásával 1935. szeptember 28-án.²⁵

A népszínmű mindvégig alkalmas maradt a nemzeti tudat ébrentartására, az idegen hatalmakkal szembeni ellenállásnak – legalább a színpadon

²⁴ Székely 1902. év 14. működési év Titkári és műkedvelő igazgatói jelentés, 126.

²⁵ Boldizsár Zeyk. http://www.tordaszentlaszlo.ro/kozseg/szentlaszlo/th_szinj.html. Letöltve: 2014. 01.13.

megvalósuló – demonstrálására (Gráfik 1996: 39–51). A népszínmű műsoron tartásának egyik titka a könnyű műfaj, a látványosság, a hazafias érzés, a másik meg az, hogy az izgalmas cselekményt dalok és táncbetétek tették még élvezhetőbbé. A Tordaszentlászlón játszott darabokról mindig szívesen beszéltek az adatközlők. Ugyancsak bővelkednek a színdarabokkal kapcsolatos adatokban a Művelődési Ház jegyzőkönyvei. A két forrást összehasonlítva sikerült az 1960-as évekről is bejegyezni az előadott darabokat a Tordaszentlászlói Amatőr Színtársulat darabjainak listájára.²⁶ Vannak olyan darabok is, melyek a közösség erkölcsi életét szabályozták és társadalombíráló funkciójuk volt (Dömötör 1960: 20). Egy-egy darabból az érdekesebb beszédfordulatok, vagy akár előadásokkor valaki által elhangzott vicces megjegyzés is bekerülhet a mindennapok orálisításába. Először csak a színjátszók számára van értelmük, de lassan-lassan kikerülnek a színpad falain kívül. *Már nem tudom, hol voltunk kiszálláson, de közönség az nem igen volt. Egy három felvonásos darabban voltunk itt Gyaluban vagy Körösfőn. Mindenki el volt keseredve, hogy milyen kevesen vannak, és azért elő kell adni, ha már eljöttünk. Na, álljatok csak meg, mondtam, kezdjük el és, mikor intek, húzzátok le a függönyt. Úgy is csináltak. Én kiálltam és azt mondtam: ennyi pénzért ennyi jár. Ezzel vége volt. Mindenki kacagott, s a pénzt visszaadtuk s jöttünk haza. Ilyen is volt. Azóta ez szállóigévé lett a színjátszók körében: „ennyi pénzért ennyi jár.”* (V.Ty.E. sz. 1940)

Ha az 1990-es években előadott darabokat nézzük, érdekes egyveleget találunk. Szigligeti Csikósától kezdve, Tamási, Heltai, Sütő drámáján át Harsányi–Kodály *Háry Jánosát* és Kálmán Imre *Csárdáskirálynőjét* is megtaláljuk a repertoárban. Aztán a 2000-es években Rejtő Jenő mellett megtaláljuk George Feydeau, Goldini, Nóti, Cooney, Görgy számos darabját. Érdekes választások: a népszínművektől a drámán át az operettkig. Ebben a korszakban a színdarabok minden műfajával próbálkoztak, még az oly nehéz operettekkel is. A színházak ismert repertoárjai jelentek meg színpadon. Az operettek nagyon nagy hatással voltak a közönségre. Ezeket Szép Gyula²⁷ és Venczel Péter nélkül nem sikerült volna megvaló-

²⁶ A Tordaszentlászlói Amatőr Színtársulat 1897-től máig 274 darabot adott elő. Az adatok nem véglegesek.

²⁷ Szép Gyula, a Kolozsvári Magyar Opera igazgatója. Neki köszönhetjük, hogy a darabok szöveggönyvét megkaptuk és hogy bemutatta Venczel Péter zeneszerzőt, aki a mi szereplőink hangszínéhez átírta a zenei részt.

sítani. Természetesen a szereplők nélkül sem. Ez idő alatt kétszer próbálkoztak népszínművel és egy Csiky Gergely darabbal, majdnem bukás lett a vége. A népszínmű eredeti alakjában ma már élvezhetetlen. Ezért igyekeztek olyan darabokat előadni, amit a közönség szívesen megnézett.

b.) Az előadások helyszíne. Mint már említettem, 1898-ban felavatták a kultúra otthonát. Az előadásokat itt tartották meg. Később az otthon bővíteni kellett, mert a három csoport már nem fért el. A Dalkör volt a haszonélvező és a másik két csoport bért fizetve használhatta a termeket. Az 1898-ban felépített otthon első terme lett a nézőtér és a bálók helyszíne, míg a később épített három szoba a Fúvószenekar, a Dalkör és az Ifjúsági Egylet próbaterme, kelléktára. *Persze, ott a hátulsó szobába volt a tűzoltóknak a próbaterme, a közbelső volt a dalárdéé s a színpad. Oda a hátulsóba jártunk próbákra.* (T.K.I. sz. 1928)

A betanult darabokat nem csak helyben, hanem kiszállásokon is bemutatták: Kolozsváron, Magyarlétán, Magyarfenesen. 1948 után az egyesületek megszűntek, az előadásokat 1963 után az új művelődési házban tartották. A Dalárdaházhoz viszonyítva ez az épület megfelelt az akkori modern követelményeknek. Az épületben öltözők, színpad, nézőtér, a fiataloknak klub, a bálóknak és a mozinak nagy terem, a bálterem, könyvtár kaptak helyet. A technikai felszereléseket, a székeket a nézőtérre, a színpadi függőnyt a Kolozsvári Magyar Színháztól kapta a falu. *Tehát így segített a Kolozsvári Magyar Színház. Tehát hogyha kellett a kellék, akkor ők kihozták, és nem vitték el, itt hagyták, s ezek mindig bekerültek a leltárba.* (B.Z.I. sz. 1930) Az épület felépítéséhez és befejezéséhez az anyagi fedezetet nem csak az akkori néptanács finanszírozta, de a falu népe is kivette részét az építkezésből – önkéntes munkával. Felépült és használatba adták a nagy és szép épületet, csak egy gond volt: a fűtés. Ez a kérdés örökös gond volt az 1990-es évek elejéig. Nagy volt a színpad, nem lehetett kifűteni. Amíg az olvasópróbák folytak, behúzódtak a könyvtárba, de ez mindössze 1–2 hétig tartott. Ezekben az években a színjátszók mobilitása elég nagy volt. A környékbeli falvak nagyon sok alkalommal érintkeztek egymással, ezek a kapcsolatok nagyon intenzívek voltak a térségbeli településekkel. Gyakoriak voltak a kiszállások, ezek legtöbbször kölcsönösségi alapon működtek. Viszont egy dolgot mindig minden korosztály megjegyzett: olyan közönség, mint a tordaszentlászlói, nincs még egy.

Az 1963-ban átadott Művelődési Ház ebben a korban is a társadalmi–kulturális események központja volt. Itt tartották az előadásokat, bálakat, kisebb-nagyobb kulturális rendezvényeket, kivéve a lakodalmakat. Az 1990-es évek vége fele valamelyest javult a helyzet. A fűtési gondok többé-kevésbé megoldódtak. Az előadások és bálók bevételeiből beszereltettek egy fás központi fűtésrendszert. A próbák alatt a szereplők már kesztyű nélkül, de kabátban próbálhattak. Ebben a forradalom utáni korban színjátszók mozgástere lényegesen megnőtt, meghaladta a kistérség határait. A művelődési ház épülete a 21. századra, a többszöri javítások ellenére is megérett egy nagyobb felújításra, melyre 2009-ben került sor. Ezt követően elmondhatjuk, hogy a színjátszók méltó körülmények között készülhetnek az évi kétszeri előadásra.

c.) Az előadások időpontja. Az első korszakból nem sok feljegyzés maradt ránk arról, hogy milyen időszakokban folytak az előadások. Nagy fontossággal bírt a téli ünnepkör, a karácsony és a farsang időszaka, hiszen a falusi embernek ekkor volt ideje próbákra járni. Ezért sokszor vita tárgya volt a csoportok között, hogy ki, mikor, milyen időpontokban adja elő a betanult darabokat. Az amatőr színjátszást nem lehet elkülöníteni a népi kultúra ünnepeitől, az ünnepi hagyományaitól, és a paraszti gazdálkodás időrendjétől (Dömötör 1960: 22). Ez a két szempont határozta meg a tordaszentlászlói előadások időpontjait.

Az ünnepekhez való kötődés nemcsak az előadások időpontján látszott, hanem az ünnephez fűződő más eseményen is. Ilyen események voltak a bálók. A bálók is polgári hatásra szerveződtek, hiszen a parasztság táncalkalmi nem igényeltek hosszabb szervezést, mint a bálók. A bálók szervezéséből adódó bevétel az illető csoport vagyonát gyarapította, akárcsak az előadások bevétele. Az 1961–1964-es jegyzőkönyvből kiderül, hogy milyen tevékenységek folytak napi szinten: különböző pártkonferenciák, irodalmi estek, mezőgazdasági tanfolyamok,²⁸ szimpozionok. A színházi előadások esetében a szezonális megmaradt. Az előadások az ünnepkörök köré csoportosultak. Habár az 1990-es évektől a gazdasági évek kevesebb jelentősége van a faluban, mint az elmúlt száz évben, ezek az ünnepi időszakok megmaradtak az előadások bemutatására. Ebben a

²⁸ Ezeken a mezőgazdasági, gazdálkodási tanfolyamokon igyekeztek megtanítani a falusi embert a hatékony állattartásra, gazdálkodásra.

korszakban évi kétszeri előadásról beszélhetünk: egy karácsonyi és egy húsvéti előadásról. Ilyenkor a fúvószenekar és a hagyományörző néptáncsoport is fellép, hiszen ők is aktív részesei a művelődési életnek. Minden előadást bál követ. A bálók szervezéséből adódó bevétel fontos része a csoport gazdálkodásának.

d.) A darabválasztás. Az első korszakban a darabválasztás kizárólag a tanító hatásköre és feladata volt. Ez a feladat tudatos volt, csak olyan darabok jöhettek szóba, amik megfeleltek a közönség igényeinek. Ilyen darabok voltak a népszínművek, a bohózatok, a vígjátékok. A feljegyzésekből az derül ki, hogy a közönség jobban szereti a népszínműveket, de a tanító célszerűbbnek tartotta a bohózatok és vígjátékok előadását, mert ezek rövidebbek voltak és kevesebb idő kellett a betanításukhoz. Míg az első korszakban a darabválasztás kizárólag a tanító hatásköre és feladata volt, a második korszakban megjelent az olvasni, írni tudó parasztember mint a darabok kiválasztója és betanítója. A darabokat az írni, olvasni tudó testvérpár²⁹ mellett a lelkész és felesége³⁰ és az abban az időben a faluba kerülő fiatal tanítónő³¹ választotta ki. Ezek a személyek figyelembe vették az akkori közönség igényeit. Ezek az igények a népszínművek bemutatására fókuszáltak. Az 1960-as évektől kezdődően a népszínművek mellett a nemzeti ünnepeken hazafias szellemben íródott darabokat is előadtak, még akkor is, ha arra nem kapták meg az engedélyt. Ebben a korban a színdarab kiválasztása részben az éppen „szolgálatos” pedagógus feladata volt, részben a vezetőtanács feladata. A kiválasztott darabokat az 1960–1970-es években jóvá kellett hogy hagyja a Szocialista Kultúra és Oktatás Bizottsága (Comitetul de Cultură și Educație Socialistă) vagy a Kultúra és Művészet Állami Bizottsága (Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă).³² Bármennyire is ellenére volt a hivatalos műsorpolitika, az 1970–1980-as években a hivatalosan ajánlott és a klasszikus szerzők művei mellett újból előkerültek a népszínművek. Az 1980-as évek elején újból színpadra került Györkös Zsidó Ferenc *A szentlászlói vőlegény* című népi játéka. Ebben a darabban két fiatal szerelmi drámája bontakozik ki,

²⁹ Vincze György és Vincze István.

³⁰ Teleky Mihály és Telekyné Pálffy Ilona tanítónő.

³¹ Boldizsárné Balázs Veronka tanítónő.

³² Az évek során a minisztérium más-más névvel jelölte a kulturális szaktárcát.

mely lakodalommal ér véget. A műkedvelő mozgalom számtalan ismert és ismeretlen irányítója írt át népszokást színpadra, s a színjátszó csoport színjátékként játszotta ezt el (Balázs 1984: 147). Tordaszentlászlón egy amatőr rendező soha nem mondhatja azt, hogy túl sok szereplőm van, túl sokan vannak, akik szerepelni akarnak, inkább azt mondja, kevés szereplő van a darabban. Az előadás témáját meghatározhatja a rendelkezésre álló irodalom, az élethelyzet, a csoport és a kítűzött feladat. A szerencsés vagy szerencsétlen szereposztás dönti el a darab végleges sorsát. 2009-ben, mikor Múvldési Ház felújítása megtörtént, úgy gondolták, tizenöt év után elő lehet venni a *Szentlászlói vőlegényt*, és az elkészült munkák örömeire mintegy díszelőadásként lehet előadni. Éjfélig vagy még azon túl tartó próbák sokasága előzte meg az előadást. A hagyományőrző néptánc-csoport is közreműködött, ők voltak a násznép, illetve a katonának rukkoló fiúk és az őket kísérő kedveseik. A zenét Szép Gyula, Bardócz Sándor és Kostyák Alpár biztosították. Mikor lement a függöny, Szép Gyula ezekkel a szavakkal búcsúzott: „egy kis javítgatással, sok-sok próbával előadhatnátok a Kolozsvári Magyar Operában is.” 2010 pünkösd vasárnapján, ami május 23-ra esett, megtartottuk az előadást a Kolozsvári Magyar Operában.³³ Több mint ötvenen voltunk egyszerre a színpadon: színjátszók, táncosok és a kórus. Feledhetetlen élmény volt mindenki számára.

A falusi amatőr színjátszás rendezője ügyel arra, hogy a színpad berendezése, a szereplők kora a darabnak megfelelően, a jelmezek korhűek legyenek. Az ilyenfajta színjátéktípussal a mai városi amatőr mozgalomban nem találkozunk. A falusi amatőr rendezők még nem vették a bátorságot és talán soha nem is veszik, hogy a darabokat aktualizálják, hogy az író mondanivalójához hozzátegyék a világról alkotott saját véleményüket. A szereplők alkotják azt a mikroközösséget, amely egyfajta kohéziós erőt képvisel a faluban, és hatással van az egész fiatalságra, sőt, az egész faluközösségre.

e.) A szerepek kiosztása. A tanító irányította a színjátszást, az ő hatásköre volt a szerepek kiosztása is. A közönség a színjátszókat nem tartotta komédiásoknak, mégis nehéz volt színjátszót toborozni és megtartani. „Megbénítólág hat, hogy női tagokban szűkölködünk és még a férfitagok

³³ 3.sz. kép.

is huzadoznak szerepet vállalni. Ha ez így fog tartani a 100 ik előadás nagyon későre fog bekövetkezni. Lehet talán az is, hogy soha.”³⁴ Az évek folyamán a legtöbb darabot újra meg újra elővettek és új szereposztással, átalakítva adták elő. Mint tudjuk, Székely László aggodalma alaptalannak bizonyult, hiszen a 100. működési év jubilálása is bekövetkezett.

A szerepeket az a személy osztotta ki, aki a darabot kikereste, majd be-tanította. A szerepválasztás, kiosztás, tanítás is teljesen külön történt a csoportoknál. Az amatőr színjátszás kedvelt időtöltés volt a faluban, hosszú téli esték unalmát úzték el a próbákkal. Az 1960-as évektől kezdődően a Tordaszentlászlóra került tanárok, tanítók azzal szembesültek, hogy a párt a tanügyi alkalmazottakat a tanítási óra mellett társadalmi munka címszó alatt a falu kulturális életének megszervezésére kötelezi. *Nekem abban az időben soha nem volt se karácsonyom, se húsvétom, mindig a kultúrházban voltam. Kisgyerek mellett, itt kellett legyek. Eleinte megmondom az igazat, rettentő terhemre volt, mert biza nem tetszett nekem, hogy kisgyerek mellett kellett menni esténként, akkor abba az időben... volt, mikor áram nem volt, akkor hideg volt, olyan hideg volt, hogy mikor hazamentem, úgy el volt zsibbadva a lábam, attól a hidegtől. [...] Utána, hogy teltek az évek, már szívesen csináltam. Szívesen foglalkoztam a színjátszással.* (T.B.M. sz. 1943) A falusi értelmiségi réteget a nemzet napszámosaiként emlegették. Ha a tanügyi káder irányította a színjátszást, akkor a szerepek kiosztása is az ő feladata volt. *A szerepeket, igen, osztottuk, így általában azért megkérdeztük, ki melyiket vállalná, hogy érezné, megtörtént, nagyon ritkán történhetett meg, hogy cserélni kellett.* (B.A. sz. 1942)

Ha a szereplők úgy érezték, hogy már kiöregedtek, átadták a stafétabotot a fiatalabb nemzedéknek. *Ahogy befejezték édesapámék, kezdtük mi. A szülő kiment és vitte maga helyett a gyermekét.* (K.V.I. sz. 1930) A színjátszásba bele kellett születni, nem akárki játszhatott a színpadon. A „színészcsaládba” való beleszületés meghatározó lehet a gyermek szocializációjára. De azért vannak kivételek, azaz olyan színjátszók, akik nem „családi örökségként” sajátították el az amatőr színjátszást. De gyakran van olyan eset – még ha adottak is a feltételek –, amikor a gyermek nem viszi tovább a családi örökséget, vagy esetleg egy másik csoportba lép be (táncsoport, fúvószenekar) (Könczei 2011: 108).

³⁴ Székely 1906. év, 18. működési év. 143.

A darab sorsát legtöbbször a szerencsés vagy szerencsétlen szereposztás dönti le. Általában minden amatőr csoportban van két-három átlagon felüli tehetségű színjászó, akikre többfajta szerepet lehet bízni, vannak olyanok, akik egyfajta szerepre jők.

Tordaszentlászlón a színjászók a családon, a rokonságon keresztül integrálódtak az adott csoportba. Gyűjtésem során rájöttem, hogy az évtizedek folyamán a színjászó csoportban résztvevők rokonsági hálózata nagyon kiterjedt. Szülők, nagyszülők, dédszülők, nagynénik, nagybácsik, unokatestvérek, az egész közösség részt vett/vesz ebben a kiterjedt rokonsági kapcsolathálóban.³⁵ *Ez öröklés, ezt nem lehet sem megvásárolni, ez már lelkileg benne van az emberbe. Nagyapám szerepelt, édesapám szerepelt, a fiam, lányom szerepelt, unokám szerepel, én szerepeltem.* (K.V.I. sz. 1930)

A színjászó azért tagja a csoportnak, mert művelődni akar, ki szeretné fejteni önmagát, a család szereplési hagyományát szeretné továbbvinni, tehát szerepet kell kapnia. Egyet azonban nem szabad elfelejteni: könnyen kell tudjon azonosulni a rá kiosztott szereppel. A közönség azért ül be az előadásra, mert jó előadást szeretne látni, jól felkészített és nem közepes tehetségű színjászókkal. Az amatőr színjászót munkája, családja a „nem művészeti” köznapokhoz kötik. Kedvtelését, a színjászást akkor hagyja abba, amikor akarja, vagy amikor az élet lekényszeríti a színpadról.

f.) A próbák. A színdarab megvalósulásának folyamata egyazon módon történik, mind az amatőr, mind a hivatásos társulatoknál. A kezdeti korszak forrásaiban egy utalást találtam a próbákra: „Egyet azonban nem hallgathatok el s ez a következő: a tagok egy része későn, szinte a végén jelenik meg a próbákon. Ez pedig a tanulásbani előrehaladást hátráltatja. Kérem tehát önöket, hogy a próbákra a rendes időben pontosan megjelenni szíveskedjenek.”³⁶ Az első korszakból nem maradt feljegyzés arról, hogy mennyi időt szántak egy-egy darab betanulására, viszont azt tudjuk, hogy évente tizenkét előadást is tartottak, ami igencsak lerövidíti az új darab betanulására szánt időt. Ez az idő attól is függött, hogy milyen da-

³⁵ A Tordaszentlászlói Amatőr Színjászók névsorában 1897-től 2014-ig 396 személyt sorol fel a szerző, akik az évek során felléptek. Az adatok nem véglegesek.

³⁶ Székely1893–1894-ik év. fennállás 6. éve Titkári jelentés 28.

rabot választottak ki: háromfelvonásos népszínművet vagy egy-egy rövidebb bohózatot.

Az adatközlők elmondásából kitűnik, hogy a színdarabok próbái lassan átvették a fonó szerepét. *Esténként, nem volt hideg, fűtve volt, hát kicsi volt az a hátulú szoba. A színpadon csak a főpróba volt. Hát jól telt, vittük a kézimunkát s kézimunkáltunk. Mi megelégedtünk, ha csak oda mehettünk, nem is mindig kellett szerep.* (T.K.I. sz. 1929)

Az amatőr színjátszás próbaidejét is meghatározta a mezőgazdasági munkák rendje. Ha tavasszal húsvétra vagy pünkösdre tanulták a darabot, mindig este későn kezdődhettek a próbák, miután mindenki hazament a mezőről. *Emlékszem, Feri bátyádnak mindig sok szerepe volt. Aztán jött haza a mezőről és evett s amíg pihent egy kicsit, mielőtt ment volna próbára, lefeküdt és engem odatett, hogy üljek mellé és olvassam a szövegét hangosan. Így tanulta. Mikor már elég jól tudta, akko csak a másik végszavát kellett olvassam. Hát így volt, így tanulta a szerepet.* (T.M. sz. 1926) Az előadásra való felkészülésnél mindig ügyeltek arra, hogy szépen, tisztán beszéljenek a színpadon. Az 1960-as évek közepéig a próbák gyakoriságát a darabok hossza határozta meg. Egyes darabok betanulása több időt vett igénybe, míg máskor elég volt két-három hét. *Egy ideig összeolvastuk, az nem sokáig tartott, de azért hosszason tanultuk. Nem 2-3 hétig.* (K.V.I. sz. 1930) – Jártak rendszeren próbára? – *Persze, mondom vittük a kézimunkát. Minden este ott voltunk egész télen. Ha nem ott, akkor a fonóba. – Nyáron? – Nyáron is. Jöttünk haza a mezőről, mosdottunk meg, s mentünk. Két- három hét alatt be volt tanulva egy darab. – Két, három hét alatt? – Akkor igen, most igényesek. Akkor azok mind falusi izék voltak na, hogy mondják, népszínművek.* (T.K.I. sz. 1929)

A falusi életforma nagyon sok elemének, ezzel együtt a szokásoknak, a különböző társas összejöveteleknek és szórakozási formáknak a gazdasági-társadalmi alapja felbomlott, eltűnt. A színjátszási alkalmak átvették a fonó szerepét. *Nekem egyik örömöm az volt az ilyen esetekben, mint régen a fonók, a tollfosztók, az együtt töltött téli estéken a fiúknak, lányoknak megvolt a szórakozása s a falu asszonyainak, hogy ezek a színjátszós alkalmak hál Istennek kerekítettek ki új családokat. Kapcsolatok alakultak, ismerkedések, és nem egyet tud az ember elmondani, aki innen indult el, mint férj és feleség.* (B.A. sz. 1942)

Az előadásokat megelőző próbák megerősítették a közösségi életet. Míg az előző korszakok próbaidejét a mezőgazdasági munkák határozták

meg, addig az 1960-as évektől kezdődően a próbalehetőségeket meghatározta az is, hogy egyre többen jártak dolgozni a közeli Kolozsvárra. *A próbákat október elején kezdtük, legkésőbb október közepén, aztán próba, próba, próba, sokszor a nehéz az volt, hogy 4-5-en voltunk a 10-ből, vagy 12-ből. Azután jött a főpróba, na, akkor valahogy megjelentek. Nem pont a főpróbán, hanem az utolsó héten. [...] Főpróbára kijött Kolozsvárról egy háromtagú színész csoport, hogy meghallgassa, megnézzze az előadást és tanácsokat is adjon, és valósággal csodálkoztak, hogy ennyi idő alatt ekkora szerepet meg tudtak tanulni. Azt mondták, hogy a hivatásos színész is csoda, ha ennyi idő alatt megtanulná.* (T.B.M. sz. 1943) *Egy gyertyával, hidegbe és mindég meg kellett várni a negyed tízes autóbust, ami tízre érkezik, mert volt, aki ingázott és csak azzal tudott hazajönni. Szállt le a buszról és jött be próbára. És azelőtt valamivel mentünk hamarabb próbáltunk, akik, és amikor ez a busz megjött, akkor leszállt az illető és jött be próbára. 12 előtt soha nem mentünk haza.* (T.B.M. sz. 1943)

Ma a próbalehetőségeket az egyetemen tanulók órarendje határozza meg. Egy-egy darab betanulására mindössze hét-nyolc hét áll rendelkezésre. Ez alatt az idő alatt minden este elpróbálják a teljes darabot. Székely László igazgató is azért panaszkodott, hogy a színjátszók nem járnak rendszeren próbákra; a 2014-es tapasztalat ugyanezt erősíti meg. A munkát olvasópróbákkal kezdik, aztán két-három hét után a színpadon kezdenek próbálni. Általában most is csak egyszer vannak mind együtt az előadáson kívül: a főpróbán. Ezek a próbák, a színjátszás, az előadások összekovácsolják a fiatalokat. Kolozsvár nagyon közel van, szinte karnyújtásnyira. A mai fiatalok olyan elfoglaltságot találnak a színjátszásban, ami a faluhoz köti őket.

g.) Az előadások szervezése. Rengeteg tennivaló volt addig, ameddig a színdarab előadásra készen áll. Össze kellett állítani a jelmezeket: „Igen lényeges kérdés az öltözködés és a maszkírozás. A siker legtöbb esetben ettől függ. Ne irtózzunk tehát a szerepnek megfelelő öltözékben és maszkírozással megjelenni. Ez biztosítja előadásunk külső sikerét.”³⁷A jelmezeket és berendezési tárgyakat a színjátszók a legtöbb esetben a faluból

³⁷ Székely1903. év 15. Működési év. Titkári jelentés 131.

gyűjtötték össze. Könnyű dolguk volt a zenés népszínművek betanulásában, hiszen a falunak nemcsak fűvés-, hanem vonószenekara is volt.

A színpad és a kellékek összeállítását a szereplők végezték, a helybeli asztalosok segítségével.

A dalárdaház színpada nem volt nagy, így elég könnyű volt festett vászonnal megoldani a háttérrel. A népszínművekben a jelmezek beszerzése nem okozott gondot, hiszen mindenkinek volt népviselete. Az előadásokon, de már a próbákon is volt sűgő. A csoportok a szünetekben is igyekeztek szórakoztatni a közönséget. *Mert mikor szünet volt, akkor nekünk állottak a tüzoltók körbe s húzták, s mi jártuk a közönségnek. Aztán jól telt erőssen jól telt.* (T.K.I. sz. 1929)

Azok a személyek, akik a darabokat betanították, rendkívül leleményesek voltak. *Táncoltunk, a lányok öltöztek betyárnak, amelyik magasabb volt, nekem Kriska Ilus volt a párom, ő öltözött bűgatyába s nagy ingbe.* (T.K.I. sz. 1929)

A próbákon kívül más feladatokat is meg kellett oldani az előadások előtt. A legfontosabb és a legelső a szerepek lemásolása. „A másolást az írás történetében különböző szerepben látjuk felbukkanni. Elsődlegesen a sokszorosítást szolgálta. Legfontosabb szerepét azonban az emlékezetművészet egyik formájaként töltött be. Továbbá a betűről betűre történő másolás, átírás a szöveggel való huzamos, intenzív együttlét, az interiorizálás, az olvasás, a műélvezet, a stílus ízlelgetésének sajátos formája” (Fabre 1997: 12–14).

Összegzés. A magyar parasztság történetében több olyan jelenséggel találkozunk, amely nem tartozik szorosan a népi kultúra hagyományrendszerébe, mégis a paraszti társadalom életében nagy jelentőségű volt. A parasztság körében a 19. század második felében összetett politikai–gazdasági–társadalmi folyamatok hatására indult meg az egyesületek alapítása. Ezek az elsősorban városi mintára létrejött egyesületek időbeliségükben korszerűbb kulturális elemként épültek be a paraszti társadalomba. Ezáltal olyan jelenségek alakultak ki, melyek a népi kultúra határterületén álltak. Ennek egyik szakasza az amatőr kulturális tevékenység, és ezen belül az amatőr színjátszás. Kutatásaim során Tordaszentlászló amatőr színjátszásának legfontosabb jellemvonásait, valamint a falusi közösségben elfoglalt helyét szerettem volna bemutatni. Az amatőr színjátszás a 19. századi egyesületek elterjedésének részeként jelent meg. Az amatőr színjátszás kezdetben polgári modelleket vett mintának, hiszen városi kulturális elemként jelent

meg. Műsorösszetételében is a 19. század városi színházait követte, a már mellőzött népszínműveket kedvelte. Ez az intézményesülés a 20. század első felében tovább folytatódott, amikor a falusi kulturális élet a szervezett egyletek felügyelete alatt tovább működött. A nemzeti, illetve kisebbségi környezetben az amatőr színjátszásnak identitásmegőrző funkciója volt (Ambrus 2001: 168). A kommunizmus ideje alatt az amatőr színjátszásnak olyan műsorpolitikát kellett folytatnia, amely megtalálta az egyensúlyt a hatalom kívánalmai és a közösség elvárásai között. Az amatőr színjátszás sikerélményben részesíti a színjátszót, s ugyanakkor közösségteremtő folyamat része. A közösségélmény ma lételeme az amatőr színjátszásnak, és ezért ma is fontos a falu identitástudatának szempontjából. Az előadások átjárást biztosítanak a csoportok, illetve a települések között. Fontos szerepet tölt be a közösség életében és a színjátszók ezzel nagy felelősséget vállalnak magukra. A színjátszás a közösségi funkciót nem csak a tagok életében, hanem a falu életében is betöltötte. Miről szóltak a darabok? Szerelem, féltékenység, megcsalás, megcsalottság, összetartás, felebaráti segítség, anyagi jólét, megélhetés. A darabok célja nem csak a szórakoztatás, hanem a nézők elgondolkodtatása is. A színpadot a valós élet kellékeivel rendezték be, a színjátszó a közösség életéből vitte át színpadra a gesztusokat. A néző a színpadon látottakat beviszi saját saját életébe.

Az amatőr színjátszás funkciói koronként kisebb-nagyobb mértékben módosultak. A módosulásokat több tényező idézte elő: a hatalom, a csoport mozgásteret, a vezető alkalmassága, a csoport erőforrásai, kapcsolatrendszere. A falusi amatőr színjátszás egyik legfontosabb vonása – és ennyiben hasonlít egyes népszokásokra – a szezonális. Az előadások szervezése, és lebonyolítása a népi színjátékok és a hivatásos színjátszás néhány jegyét is magán viseli.

Szakirodalom

AMBRUS Vilmos

2001 A falusi amatőr színjátszás megközelítési lehetőségei. In: Ambrus Vilmos – Péter Krisztina – Raffai Judit (szerk.): *Folytatás. Folklorisztikai tanulmányok, melyekkel tanítványai köszöntik a hatvanéves Voigt Vilmos professzort.* (Artes Populares, 18.) ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 159–170.

BALÁZS Lajos

1987 Színpadra vitt népszokások. In. Bíró Zoltán – Gagy József – Péntek János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 147–161.

BENDA Gyula

1991 A polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetősége *Századvég*. (2–3) 169–176.

BICSKEI Gábor

1983 *Amatőrök színjátéka*. Kozmosz Könyvek, Budapest

BOLDIZSÁR ZEYK Imre

[é.n.] *Tordaszentlászló és vidéke az erdélyi faluturizmusban*. (Tordaszentlászlói füzetek, III.) Glória Kiadó, Kolozsvár

DÁLNOKY TELEKY Mihály

1941 *A Tordaszentlászlói Református Egyházközség története*. Aiud-Nagyenyed

DÖMÖTÖR Tekla

1960 *A színjátszás funkciója falun*. (Színházi tanulmányok) Színháztudományi Intézet, Budapest

FABRE, Daniel

1997 *Par écrit*. Édition de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris

GRÁFIK Imre

1996 A népszínmű szerepe a nemzeti tudat őrzésében. *Magyarságkutatás 1995–1996*. 39–51.

JÁVOR Kata

1992 Egy falusi tűzoltóegylet tevékenysége a XX. század első felében. In. Mohay Tamás (szerk.): *Közelítések. Néprajzi, történeti antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. Ethnica, Debrecen, 227–237.

KÁNTOR Lajos – KÖTŐ József

1994 *Magyar színház Erdélyben 1919–1992*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

KÖNCZEI Csongor

2011 *A kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatáról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

VEREBÉLYI Kincső

2005 *Szokásvilág*. (Studia Folcloristica et Ethnographica, 46.) Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa, Debrecen

Felhasznált források

BOLDIZSÁR ZEYK Zoltán (szerk.)

2007 *Tordaszentlászló iskolája 1606–2006. 400 év egy kisközösség szolgálatában.* Glória Kiadó, Kolozsvár

E.M.K.E. Közgyűlési jegyzőkönyv. 1887.

Szentlászlói ev. ref. egyház közgyűlési és presbiteriális jegyzőkönyve. 1873.

Tantestületi Értesítő V. (2) 1903. február. 21.

SZÉKELY László: *A tordaszentlászlói Dalkör Évkönyve 1892-től 1923-ig.* (Kézirat)

Képek

MEGHÍVÓ.

A torda-szent-lászlói „IFJUSÁGI DALOSKÖR“
f. 1897. év márczius hó 14-én
az áll. iskola 4-ik számú tantermében, **egyleti pönztára javára**
mükedvelői előadással egybekötött

DALESTÉLYT

RENDEZ.

MŰSOR:

1. „Fehér“ Hócs Jánosól. Szóvaly Léonó katonay szertés: mellett előadja a vegyeskar.
2. Kiváltvintre: ottandóv: „Tevésztet-utakon“ Zúkes népszimű. 3. Elvondában. váltin: zailan szerezposztással.
3. „Az évcsere fordulólan“ Előkép.
4. „Az új szerez bajjalán“ Szabó Jenőöl. Szavajai Báns Sárka k. n.
5. „A posta az erdőben“ Schäfer H.-öl. Postaközön. előadja Halmágyi Andria, Górhár k. n.
6. „Apotheosis“ Előkép.
7. „Népdalok“ Hócs Jánosól. Előadja a vegyeskar.

LEÁNYKÉRŐ.

Működés megkezdéséhez 4. február 20-án. Szóvaly Léonó k. n.

Személyek:

Szege Miklós, gazdag pásztor	Béni István	Csalai Miklós
Béni, a helyes	Bokros Dorottya	Ferencz Mihály
Károlyi Ferencz, jelleme gazda	Ferencz Mihály	János k. n.
Világos István, tanár	József Mihály	Társai k. n.
Hócs Pál, gazdag helyes	Károlyi Ferencz	László k. n.
		Csalai Ernő

6. „Tuduló“ Rückentöl. Előadja a férfiak.

Beleptidj: I. Remé ülőhely 60 kr., II. remé ülőhely 50 kr., gyermekjegy 15 kr.

Kezdete este fél 8 órakor.

Előadás után táncz.

Márczius 15-én az 1840-ik évi nagy napok emlékére 4. a. 9 órakor isteni tisztelés az ev. ref. templomban. 11 órakor „DALESTÉLYT“ az áll. iskolában. Nélkülj 10 kr. Jövedelmén a „Községi segélyegylet“-re fordítottik.

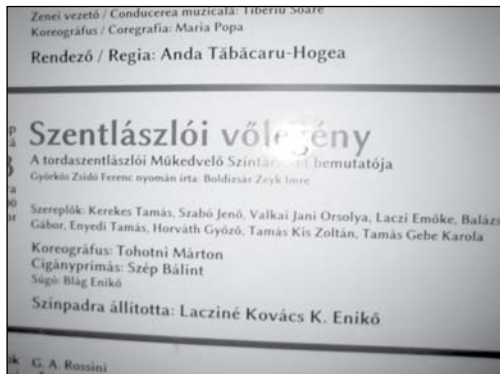
1. 1897. március 14-i Dalestély meghívója.
Az első népszimű: Leánykérő

A torda-szent-lászlói „Mükedvelőkör“
Anyakönyve.

Megjegyzés: 1900. jún. 23. óra.

<p>Szegey László</p> <p>Károlyi István</p> <p>Károlyi Róza</p> <p>András Károly</p>	<p>Szegey László</p> <p>Károlyi István</p> <p>Károlyi Róza</p> <p>András Károly</p> <p>Károlyi István</p> <p>Károlyi Róza</p> <p>András Károly</p>
---	--

2. A Torda-szent-lászlói Mükedvelő Kör
Anyakönyve

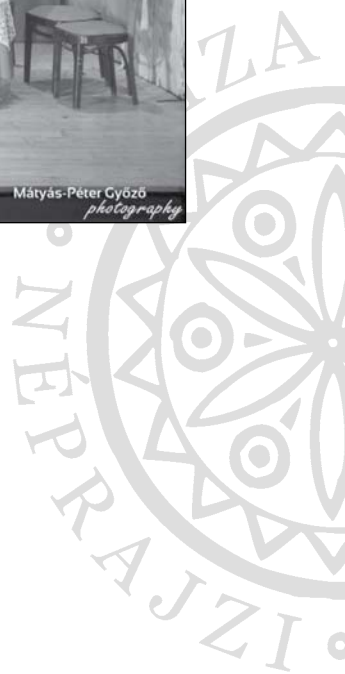
3. 2010. A Szentlászlói vőlegény –
Kolozsvári Magyar Opera (hirdetés)

4. Fellépés Tordaszentlászlón, 2009, Művelődési Ház

5. Fellépés Tordaszentlászlón, 2012, Művelődési Ház

**Kutatói pályák
és életművek**

Tánczos Vilmos

Újabb adatok Petrás Ince János (1813–1886) életpályájához

Petrás Ince János a 19. század derekán megalapozta a moldvai magyarságra vonatkozó hiteles, tudományos szemléletet, személyében ugyanakkor a magyar népi kultúra egyik legelső tudatos, személyes terepmunkára alapozó gyűjtőjét is tiszteljük, aki egy falu, a moldvai Klézse, népi tudásának rendszeres bemutatására törekedett.

Születésének 200. évfordulóján, a 2013-as jubileumi év egymást követő eseményei¹ a szélesebb nyilvánosságban is tudatosították, hogy életének van néhány olyan időszaka, amelyről továbbra is keveset vagy éppen semmit sem tudunk. A bicentenáriumi emlékévben sokakat foglalkoztatott az, hogy továbbra sem ismerjük a tudós csángó minorita pap születésének pontos idejét, alig vannak adataink az Erdélyben és Magyarországon végzett tanulóéveiről, semmit nem tudunk a Moldvába való hazaérkezés körülményeiről, időpontjáról, hogy talányos a Döbrentei Gáborral, a Magyar Tudományos Akadémia titkárával kialakított intenzív tudományos kapcsolat hirtelen megszakadása, hogy az 1841–1886 közötti klézsei plébánosi működés bizonyos korszakait teljes homály fedi, hogy túl sok a

¹ A jubileumi évet 2013. január 18-án Budapesten nyitották meg a Moldvai Magyarok a Moldvai Magyarokért Egyesület szervezésében, majd február 8-án a Csángó Bálon is megemlékeztek Petrás Ince Jánosról. Teológiai tanulmányainak színhelyén, Egerben a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület, az Egri Hittudományi Főiskola és az Egri Fertálymesteri Testület szeptember 21-én szervezett Petrás-konferenciát, amelynek keretében egy Petrás-dokumentumokat bemutató kiállítást is megnyitottak. Október 19–23. között a Lakatos Demeter Egyesület szervezésében moldvai emlékútra került sor Petrás életének moldvai színtereire (Pusztina, Klézse, Forrófalva), amelynek keretében előadások is elhangzottak. A csíkszeredai *Székelyföld* (XVII. évf. 8. szám, 2013. augusztus) és a budapesti *Csángó Tükör* (X. évf. 32. szám, 2013. 12) folyóiratok tematikus lapszámokkal tisztelegtek emléke előtt, Iancu Laura drámát írt róla (*Petrás Incze János*. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2013).

kérdőjel tragikus elhalálzásának körülményeit illetően is, és így tovább. A Petrás-életút feltáratlan kérdéseire választ keresve Barna Gábor néprajzkutató az egri papnevelő intézet anyakönyveit és az itteni minoriták 1820-as és 1830-as évekre vonatkozó háztörténetét, Gál Tibor könyvtáros az egri Hittudományi Főiskola levéltárát és könyvtárának vendégkönyvét, magam pedig a Kézdivásárhely melletti kantai minoriták Marosvásárhelyen őrzött levéltári anyagát, a Bákó Megyei Levéltár Klézseére és Forrófalvára vonatkozó egyházi iratanyagát, valamint a klézsei plébánia korabeli iratait tekintettük át. Előzetes eredményeinket a 2013. szeptember 21-i egri Petrás-konferencián, illetve az emlékünnepe több előadását kivonatoltan közreadó *Csángó Tükör* című folyóirat tematikus lapszámában (2013/12) ismertettük (Barna 2013, Gál 2013 és Tanczos 2013).

A forrófalvi Petrás-kántordinasziára vonatkozó eddig ismert adatokat kiegészítve, Petrás Ince János családfáját Bucur Iulian, a Bákói Múzeum csángó származású néprajzos muzeológusa állította össze a *Carpica* múzeumi évkönyvben közzétett, a nagypataki fatemplomot bemutató alapos tanulmányában (Bucur 2011). A Petrás-család moldvai őse, Petrás Mihály, akit Petrás Ince János a Döbrentei Gáborhoz 1841-ben írt *Feleletek*-ben „Szép Atyám”-ként emleget,² 1671-ben jött be Moldvába Baranyából, Adzsud környékén vásárolt birtokot, majd onnan kerültek át Forrófalvára (Domokos 1979: 1297 és 1344–1345). Petrás Mihály a 17. század végén magyar nyelvű naplót írt a csángók történetéről, amelynek kézírata a 18. század végén még a forrófalvi plébánián volt, adatait a Moldvában bujdosó Zöld Péter csíksdelnei plébános fel is használta a Batthyány Ignác püspökhöz írt, 1781-ben kelt jelentésében.³ Domokos Pál Péter ottjártakor, 1929-ben a kézirat talán még megvolt, de amint írja, a plébánián szolgáló pap magyarellenessége miatt ő nem igyekezett azt megkeresni (Domokos 2001: 185). Lehetséges, hogy ugyancsak Petrás Mihály a szerzője a 744 + 23 oldal terjedelmű, szép kézírással készült ún. *Forrófalvi imádságoskönyvnek* is, amelyet Domokos Pál Péter második moldvai útja során, 1931-ben Trunkon talált meg, és amelyből *A moldvai magyarságban*

² Lásd: Domokos 1979. 1345., *Feleletek*, 29.

³ Az 1781. január 11-én Csíksdelnén írt jelentés forrásai között Zöld Péter ezt a régi forrófalvi kéziratot is megnevezi, amelyet ottjártakor még a templomban őriztek. A jelentést teljes terjedelmében lásd: Domokos 2001: 86–93. A Petrás Mihály kéziratára való hivatkozás: uo. 93. old.

közül is néhány részletet, olyan verses himnuszokat, amelyek mögött latin eredetűt sejt (Domokos 2001: 186–189). A könyv az esztendő minden napjára tartalmaz imádságokat. A kézirat 10. oldalán található bejegyzés (...mert noha már tizenhét száz Esztendők előtt lett Emberré és jött a Világra...) arra utal, hogy a moldvai magyarság egyik legjelentősebb nyelvemlékének szerzője valóban Petrás Mihály „tudós férfiú” lehetett (Domokos 2001. 189).

Petrás Ince János nagyapjának, az ugyancsak kántor Petrás Mihálynak (1732–1793), emlékét ma is fakeseszt őrzi Forrófalva és Nagypatak közös temetőjének 16. századi fatemplomában Felirata:

IHS
Michael Petras Kantor
For
oBit
In
Xto
Ano
Die 9
men

A nehezen kibetűzhető és emiatt hiányos felirat fordítása: „IHS Michael Petras forrófalvi kántor megtért Krisztushoz ... év ... hónap 9. Napján.”⁴ Nagyapjáról Petrás Ince a *Feleletek*ben így emlékezik meg: „Atyám élő nyelven beszéli, hogy nagy Atyámis előtte azon helyen az említett egyházi hivatalt több évekig folytatta.”⁵

Édesapja, Petrás Ferenc (1775–1843) ugyancsak Forrófalva kántora volt, aki magyar anyanyelvén kívül románul, latinul, sőt olaszul is beszélt (Domokos 1979: 1344). Szakadozott bőrkötésű imakönyvének kötési lapjára, amely Pázmány Péter 1631-ben kiadott *Imádságos könyve* volt, halála után fia feljegyezte, hogy kántorsága 1793-ban kezdődött és 1843. május 5-én bekövetkezett haláláig tartott: „Nunc vero francisci Pétrás cantor is huju tis Forrófalvensis Anno 1793 post mortem ejus quae contigit 5 Maii 1843 obtinuit filio suo Innocentio Petrás Minoritae Conventuali

⁴ A feliratot román nyelvű fordítással együtt közli: Bucur 2011: 129.

⁵ Lásd: Domokos 1979. 1345., *Feleletek*, 29.

e Provincia Hungariae nunc Missionarius in Moldavia”(Domokos 2001: 516, 23. jegyz.). A latin nyelvű, 18. századi possessori bejegyzéseket tartalmazó imakönyv Domokos Pál Péter tulajdonában volt, de a második világháború idején sajnos elveszett (uo.). Petrás Ince János saját kezűleg elkészítette édesapja emlékkeresztjét is. Ez a nevezetes emlék ma is fellelhető az említett 16. századi műemlék fatemplomban. A kereszt magyar nyelvű felirata a következő:

*Itt az
Urnak
Sz.
Nevé
ben*

*Petrás Ferencz meg pihen
Mig a trombita szavára a nagy napon felszerken*

*Elhunyt
Életének
68ik
Esztende
jében
Forrófal
vi
kántor
ságának
50
Május 5
1843
A Halálát
kesergik
hitvese
magzati
vérei
jóakarói⁶*

⁶ A kereszt leírását, a felirat lejegyzését lásd: Csoma 1993: 233–235, illetve a felső rész fényképével együtt: Csoma 2004: 18–19. Ugyanígy adja közre: Bucur 2011: 130.

Petrás Ince János életútjának több, korábban nem ismert vonatkozását is megvilágítja az az eddig ismeretlen Petrás-életrajz, amelyre a Maros Megyei Levéltárban, a Szent Erzsébetről elnevezett magyarországi minorita rendtartomány 1881–1911 között vezetett elhalálozási anyakönyvében (*Liber Defunctorum Patrum et Fratrum Ordinis Minorum ab anno 1881*)⁷ találtam rá. Mivel Petrás a magyar minorita rendtartomány tagja volt, és Moldvában szolgálatot teljesítve is a kantai konventhez volt affiliálva (Domokos 1979: 1298), halála után a *Liber Defunctorumba* a többi rendtársak között az ő nekrológját is feljegyezték. Ezt a rövid, másfél oldal terjedelmű életrajzot (a továbbiakban: *Nekrológ*) a tudós klézsei pap halála után fél évvel, 1887. március 4-én az aradi minorita rendházban írták. Megszövegezője és aláírója Jánosy Damján tartományfőnök volt, aki a *Nekrológ*ot a kantai kolostorba és esetleg máshová is elküldte, a levél forma legalábbis erre utal. A rövid, mintegy másfél oldal terjedelmű életrajz teljes terjedelemben és eredetiben történő közreadása indokolt.⁸

N[ume]rus 224/1887

L[audetur] J[esus] C[hristus].

Ab officio Ministeriali Ord[inis] Min[orum] Convent[ua]lium.

Adm[odum] Reverende P[ater] Custos!

Confrater in Domino Aestimatisime!

Pax vivis, requiem defunctis!

Dilectus in D[omi]no c[onfra]ter noster A[dmodum] R[everendus] P[ater] M[agister] Innocentius Petrás Moldavia ex pago Forrófalva a[nno] 1813o 24 Julii oriundus afflante Spiritus S[anctus] gratia a[nno] 1829o 12a Novembris Seraphicae societati nostrae nomen dedit. Cantae indutus expleto ibi pro more noviciatus anno Nyirbátorini pro studiis philosophicis adscriptus est. Anno 1831 theologiam Szegedini annis duobus in studio domestico inde Agriam dispositus in Lycaeo Archiepiscopali etiam duobus annis frequentavit. Theologicis studiis decenter terminatis a 1835o die 17 Martii solemniter vota emisit. Anno 1836o 17

⁷ Marosvásárhelyi Állami Levéltár. 100. fond., leltári szám: 463, 48. kötet.

⁸ Itt köszönöm meg Kovács András kolozsvári művészettörténész professzornak és Jakubinyi György gyulafehérvári érsek úrnak, hogy a néhol nehezen olvasható, tekervényes egyházi kifejezéseket és rövidítéseket is tartalmazó életrajzot, valamint a kantai rendház alább idézett két diáriumi bejegyzését kérésre lejegyezték és lefordították.

Septembris ibidem in presbyterum ordinatus, preco verbi divini factus est et procurator Agrariae; anno 1838 professor gymnasii Cantae, tum cooperator.

Anno vero 1839 Missionarius in Moldavia qua zelosus animarum curator in Klézse multas animas lucratus est Ecclesiae nostrae solae salvificae (?); et quidem usque ad finem anni 1885 universim convertit 256 animas. Et quidem baptisavit judaeum unum, e schismate convertit 26, unitarios 3, e secta Calvini et Lutheri 226. In regimine animarum dexterum et sacerdotali spiritum plenum curionem Episcopus Jasiensis pro vicario episcopali enunciavit. Seraphica autem nostra respublica quae illum aluit et educavit, cuius autem denatus in sorte sua secunda oblitus est, qua bona mater Cathalogo Provinciae Patrum adscripta.

Sic ad cacumen honorum erectus Almae Provinciae nostrae Pater, Adm[odum] R[everendissimus] Mag[ister] Innocentius in opibus mundanis in diem ditior evasus elemosynam petentibus miseris vix praebuit juvamen. Ex hac incidenti forsitan latrones diversis temporibus illum spoliarunt. Anno 1886 noctu mensis aprilis in diem 30 vergente, latrones clam per fenestram intrantes spoliatum verberibus crudelissime affectum semi vivum reliquerunt. Adhibita ope medica, spiritum vitae reassumens, vires vitales amplius reassumere non potuit, quare praevie viatico confortatus die 18 mensis septembris expiravit, anno aetatis suae 73, religiosae professionis et ad V[enerabilem] Conventum Cantaensem affiliationis 510, sacerdotii vero 500 omnibus completis.

Corpus eius exanime (?) die 21 septembris parentantibus et prius pro refrigerio animae praesente cadavere sacrum solemne de requiem Confratribus Missionariis districtus Bákó, in communis Coemetrii Capella illatum requiescit.

„Consumptus aetate mortuus est, et appositus est populo suo senex et plena dierum” Gen. 35 Vers. 29.

Dum vivis pacem, defunctis requiem adprecarem, huius denati Confratris nostri animam consuetis suffragiis commendando, necrologii vero huius per Custodiam suam publicationem et inprotocollationem ordinando maximo cum aestimii cultu persisto.

A[dm]odum] R[everendae] Patris Vestrae

Aradini, die 4 martii 1887

Addictissimus in Christo

Frater Damianus Jánosy

O[rdinis] M[inorum] C[onventualium] *Minister provincialis*
et Comissarius Generalis

Fordításban:

224/1887. szám

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

A Kisebb Testvérek Konventuális Rendje Tartományfőnöki Hivatalától
 Nagyon tisztelendő Kusztoş⁹ Atya!

Nagyrabecsült Testvérem az Úrban!

Béke az élőknek, nyugalom az elhunytaknak!

Szeretett Testvérünk az Úrban Nagyon tisztelendő Petrás Ince János magiszter atya, aki Moldovában Forrófalva faluban született 1813. július 24-én, aki 1829. november 12-én a Szentlélek kegyelmétől ihletve és szeráfi társulatunknak adta nevét, miután Kantában beöltözött, szokás szerint ott töltötte noviciátus évét, Nyirbátorba irattatott be a bölcsészeti tanulmányokra. 1831-ben két év teológiát [végzett] a szegedi házban, onnan Egerbe rendeltetett, és szintén két évet hallgatott az érseki Lyceumban. Miután tisztességesen elvégezte teológiai tanulmányait, 1835. március 17-én ünnepléses fogadalmat tett. 1836. szeptember 17-én ugyanott pappá szenteltetett, Isten igéjének hirdetője¹⁰ lett és Egerben prokurátor¹¹; 1838-ban a kantai gimnázium tanára, ugyanakkor segédlelkész.

1839-ben Moldovában misszionárius, ahol a lelkek buzgó gondviselőjeként Klézsében sokakat megnyert egyedül üdvözítő egyházunknak, így az 1885. év végéig összesen 256 lelket térített meg. Megkeresztelt egy zsidót, a szkizmából megtérített 26-ot, 3 unitáriust, a kálvini és lutheri szektából 226-ot. A lelkek kormányzásában ügyes és a papi lelkülettel eltelt szónokot a jászvásári püspök püspöki helynökévé nevezte ki. A mi szeráfi köztársaságunk, amelyik táplálta és nevelte őt, amelynek meghalt tagjaként kedvező sorssal ellátott, mint jó anya a Provincia Atyáinak Katalógusába bevezette.

Így a tisztelet csúcsára emelkedve anyatartományunk pátereként Nagyon tisztelendő Magiszter Ince a világi javakban naponta bővelkedőbb lett, az

⁹ Custos = őr

¹⁰ Vagy: „hithirdető”, „hitzónok”, korabeli 19. századi magyar terminussal: „hitküldér”

¹¹ A rendi házfőnök helyettese, jószágigazgató is

alamizsnát kérő nyomorultaknak alig tudott segílyt nyújtani. Talán ebből az esélyből kifolyólag a rablók különböző időnként fosztogatták. 1886. évben április hó 30. napján éjszaka fordultával¹² a rablók titokban az ablakon át beléptek, és a kegyetlenül összevertet félholtan hátrahagyták. Orvosi segílyt felhasználva visszanyerte élete leheletét, az életerőt bővebben már nem tudta visszanyerni, ezért előzőleg az Útravalóval megerősítve¹³ szeptember hó 18. napján kilehelte lelkét, életkora 73. évében, szerzetesi fogadalmának és a T[iszteletreméltó] Kantai Rendházhoz való csatlakozásának 51. évében¹⁴, papságának pedig 50 teljes eltöltött éve után.

Leke által elhagyott testét szeptember 21. napján gyászoló hozzátartozói és a bákói kerület Hithirdető Testvérei¹⁵, miután lelke nyugalmaért a holttest jelenlétében ünnepélyes gyászmisé¹⁶ tartottak, a közös temető kápolnájában elhelyezték, ott nyugszik.

„És kora felemészté őt és meghala és népéhez tére, öregén és napokkal telten.” (Genezis, 35. 29. vers)¹⁷

Amíg az élőknek békét, az elhunytaknak nyugalmat kívánok, ezen elhunyt rendtársunk lelkét a szokásos könyörgésekbe¹⁸ ajánlva, a nagyrabecslés legnagyobb tiszteletével kitartóan kérem, hogy rendeljék el ennek a nekrológnak az Őrség általi közlését és jegyzőkönyvbe vételét.

Nagytisztelendő Atyaságodnak

Arad, 1887. március 4. napján

Krisztusban odaadó híve

Fr. Jánosy Damján

a Konventuális Kisebb Testvérek Rendjének tartományfőnöke
és általános megbízott

¹² Értsd: április hónap 30. napjára virradólag

¹³ Viaticum = 'a haldokolók ellátása szentségekkel, útravalóval'

¹⁴ Ezek szerint az 51 évvel korábban, 1835. március 17-én Egerben ünnepélyes fogadalmat tett Petrás már belépése pillanatában is a kézdivásárhelyi kantai rendházhoz tartozott.

¹⁵ A latin szövegben: „...Confratribus Missionariis districtus Bákó...”. A Petrás temetésén rekviemet éneklő Bákó kerülethez tartozó „misszionárius confráterek” vélhetően ugyancsak minoriták lehetnek.

¹⁶ A latin szövegben: rekviemet

¹⁷ Az Izsák haláláról szóló bibliai szövegrész a korabeli régi *Vulgata* szerint került be a nekrológba. A magyar fordítás Káldi Györgytől származik. Ma: *Teremtés könyve* 35, 29.

¹⁸ Értsd: halottakért végzett

A *Liber Defunctorum* nekrológja tehát tartalmazza Petrás Ince János születésének dátumát: 1813. július 24. Ezt a születési időpontot más forrásokból ugyan nem tudjuk megerősíteni¹⁹, de helyességében nincs okunk kételkedni, hiszen a magyarországi minorita renden belül forgalmazott saját születési adatait életében bizonyára maga Petrás is ismerte.

A *Nekrológ* továbbá tudósít arról, hogy a Kézdivásárhely melletti Kanta minorita kolostorában 1829. november 12-én, azaz tizenhat éves korában az újoncidió megkezdve beöltözött, és ezt követően 1829–1830-ban itt elvégezte a noviciátus évét. Minden bizonnyal édesapja, Petrás Ferenc forrófalvi kántor íratta be a minoriták kantai gimnáziumába, ahol annak idején maga is tanult.²⁰ Valószínű, hogy a beöltözést előkészületi idő, felkészülés előzte meg. Petrás vélhetően már a noviciátum megkezdése előtt megérkezett Kantára, és a minoriták „szeráfi társulatának” (szerafikum) tagjaként már gyermekora egy részét is ebben a környezetben tölthette. Innen 1830–1831-ben újabb egy évre Nyírbátorba került a rend ottani kolostorába, ahol bölcsészeti tanulmányokat folytatott. Ezt követően 1831–1833 között Szegeden, a minoriták renden belüli teológiáján végezte el a teológia I. és II. évét, majd 1833–1835-ben az egri Hittudományi Főiskolán a III. és IV. évfolyamot.²¹ 1835. március 17-én Egerben ünnepélyes szerzetesi fogadalomtétellel lépett be a rendbe. A már minorita növendékpap első nagy megmérettetése a Kováts Mátyás professzornál 1835. április 27-én pasztorális teológiából és morálisból kítűnő eredménnyel letett vizsgája volt, a vizsgajegyzőkönyvben nevét ekkor az „eminentes”-ek között találjuk (Barna 2013: 13, Gál 2013: 8). A rendbe való belépést követően 1836. szeptember 17-én ugyanitt pappá is szentelték²², majd 1836. október 9-én az egri minorita templomban első szentmiséjét is bemutat-

¹⁹ Régebbi egyházi anyakönyvek nincsenek már a forrófalvi plébánián. A Bákói Megyei Levéltárban csak a Petrás Ince János születését megelőző 1781-es, 1793-as és 1800–1801-es anyakönyvek (*Liber Status Animarum*) lelhetőek fel, amelyek nyomtatásban is megjelentek (Coşa 2009: 258–340). Ezeket az anyakönyvi adatokat a forrófalvi Petrás-kántordinasztia tagjai életrajzi adatainak összeállításakor Bucur Iulian bákói kutató is felhasználta (Bucur 2011: 126–129).

²⁰ Domokos 1979: 1344., *Feleletek* 29.

²¹ Petrás egri éveire vonatkozóan Barna Gábor és Gál Tibor végeztek újabb levéltári kutatásokat. Lásd: Barna 2013 és Gál 2013.

²² A szerzetesi fogadalomtétel (1835. márc. 17.) és a pappá szentelés (1835. szept. 17.) időpontja az egri minorita háztörténetben (lásd Barna 2013: 14.) ugyanaz, mint az 1887-ben Aradon kelt *Nekrológ*ban.

ta. A háztörténetben feljegyezték papi primíciájának rövid leírását is. Eből kiderül, hogy az esemény menyegzői ünnephez volt hasonlatos (virágok és gyertyák az oltáron, bőséges ebéd, beszédek stb.) (Barna 2013: 14). A pappá szentelés ünnepi eseményével lezárultak tanulmányai, melyekre mindvégig a magyar minoriták környezetében (Kanta, Nyírbátor, Szeged és Eger), illetve a minoriták segítségével került sor. „Egész neveltetésemet köszönöm háladatossággal a Szent Erzsébetről nevezett Magyar Minorita Szerzetnek” – írja később.²³

A teológia elvégzését és pappá való felszentelését követően rendje természetesen feladatokkal látta el. Az egi háztörténetben 1836. november 24-én ezt a feljegyzést találjuk: „R. P. Innocentius Petrás Procurator Jász Ladányiensis ad suam stationem perrexit.” Vagyis: „Tiszteendő Pater Petrás Innocentius jászladányi meghatalmazott elfoglalja állomáshelyét” (Barna 2013: 14). Az általa feltárt adatot értelmezzve Barna Gábor úgy vélekedik, hogy a „procurator” szó valószínű jelentése ’a koldulással, a kolduló körutakkal kapcsolatos megbízott’ (Barna 2013: 14). Ugyanez a latin szó a papi működését összegző, 1887-ben Aradon kelt *Nekrológ*ban is felbukkan, de az a forrás az újonnan felszentelt Petrás nem mint jászladányi, hanem mint egi „procurator”-t említi (*procurator Agriae*). Jakubinyi György gyulafehérvári érsek a fordításhoz fűzött megjegyzésében a ’megbízott’ jelentésű „procurator” szót így értelmezi: ’a rendi házfőnök helyettese, jószágigazgató is’.

Azt, hogy 1836 végétől pontosan meddig tartott Petrás egi (jászladányi?) „prokurátori” működése, nem tudjuk. Életének ezt a másfél-két esztendejét továbbra is homály fedi. A *Nekrológ* szerint 1838-ban már a kantai minorita gimnázium tanára és egyidejűleg segédlelkész (*professor gymnasii Cantae, tum cooperator*). Nyilvánvaló, hogy ezekkel az új feladatokkal is rendje bízta meg. Kérdés azonban, hogy ez a második rövid kantai tartózkodás mennyire volt a Moldvába való végleges hazatelepedést megelőző előkészület, a tudatos felkészülés, esetleg a moldvai plébánosi kinevezésre való várakozás időszaka.

Moldvába való elindulásának időpontját pontosan ismerjük, ugyanis a kantai rendház diáriumi naplójában (*Liber diarii v. Conventus Cantensis*) 1839. április 26-i keltezéssel az alábbi bejegyzést találjuk: *Aprili 26a*.

²³ Domokos 1979: 1345., *Feleletek*, 29.

*Reverendus Pater Innocentius Petras, a concionatore Cantensi in consequentiam accepta dispositionis zelosi Missionarii partes procul dubio expletuans in Moldaviam proficiscitur. Beatus vir, qui post aurum non abiit nec speravit in pecunia et thesauris – hic est, laudamus illum.*²⁴
 Vagyis: Április 26. Főtisztelendő Petrás Ince atya kantai hitszónokként következetesképpen kihelyezést kapott kétségen kívül buzgó hithirdetőként feladatát teljesítve, hogy Moldvába induljon. Boldog a férfi, aki nem indult meg az arany után, a pénzben sem reménykedett, sem a kincsekben – ez az, dicsérjük őt.²⁵

Ekkor már kétségtelenül rendelkezett a pusztainai plébánosi kinevezéssel, de számos jel mutat arra is, hogy már a Kantáról való végleges távozását megelőzően is szoros kapcsolatban állt moldvai szülőföldjével. Úgy tűnik, hogy a misszionáriusnak kiképzett Petrást a magyar minoritarend Egerből hazarendelte Moldvába, és az ezt megelőző kantai tanári, valamint segédlelkészi működése csupán a kényszerű várakozás elhúzódó időszakát jelentette, amíg új állomáshelyét hivatalosan is elfoglalhatta. A magyar minoriták és a Rómából szervezett moldvai misszió viszonyát erre az időszakra vonatkozóan Domokos Pál Péter részletesen ismerteti (Domokos 1979: 1298–1300). Ennek alapján úgy tűnik, hogy Petrás egy bizonyos ideig talán a magyar misszionáriusok moldvai jelenléte kapcsán kialakult feszült helyzet miatt nem foglalhatott el moldvai plébániát az 1838 őszéig hivatalban lévő Ioannes Carolus Magni püspök idejében, akinek magyarellenes és minden tekintetben zsarnoki magatartását a Magyar Tudományos Akadémiához írt terjedelmes levelében (*Észrevételek a moldvai magyarok ügyében*) (Domokos 1979: 1312–1317) maga Petrás leplezte le. Miután I. C. Magnit 1838. szeptember 28-án az egészen más szellemben működő Petrus Raphaël Arduini apostoli vizitátor váltotta fel (Jakubinyi 2010: 77), akivel később maga is személyes baráti kapcsolatot alakított ki, elhárult az akadály tényleges „hitküldéri” tevékenységének megkezdése elől. Domokos Pál Péter – forrásmegjelölés nélkül – azt írja, hogy „felszentelése és kinevezése közötti szabad idejében bejárta Moldvát, és

²⁴ *Liber diarii v. Conventus Cantensis. 1815–1885.* Maros Megyei Állami Levéltár. Leltári szám: 463, 28. kötet

²⁵ A bejegyzés második fele szentírási helyet idéz: „Boldog a gazdag, ki hiba nélkül vagyon, / És nem tévedt meg az arany miatt, / És nem bizakodott sem pénzben, sem kincsben! / Ki az, hogy magasztalhassuk, / Mert csodát tett életében!” (*Jézus, Sirák fiának könyve* 31. 8–9.)

megnézte testvéreinek, a moldvai csángómagyaroknak életkörülményeit” (Domokos 1979: 1299). Ez akár valóban így is történhetett, hiszen az *Észrevételek...*-et 1838. április 10-én (!) a moldvai „Igazvölgyben” (nem létező, allegorikus helynév) keltezi, és ez az írása már kitűnő helyismeretről, az ottani viszonyokban való biztos tájékozottságról tanúskodik.

Az 1839 tavaszán elfoglalt első állomáshelyén, a pusztinai plébánián, amelyhez azidőtájt több mint húsz, a Tázló és a Tatros folyók vidékén elszórtan fekvő, mind a plébániától, mind egymástól igen tetemes távolságra lévő filia is tartozott, két évig működött. Innen 1841-ben a klézsei plébániára helyezték át. Misszionáriusi hivatásához méltóan leveleiben sokszor nevezi magát „hitküldérnek”.

A kantai minoritákkal való szoros kapcsolatát jelzi az is, hogy fiatal klézsei plébánosként 1842 februárjának első felében, a farsangi időben ellátogatott a székelyföldianyakolostorba, ahol egy hetet töltött. Erről a látogatásról ugyancsak a kantai diárium egyik – igen nehezen olvasható és megfejthető, és emiatt kissé homályos tartalmú – bejegyzése tanúskodik: *Februario. Prima dimidium hujus a mensis P. Alexander Pap (?) et non multo post. Pater Innocentius Petras Missionarii Moldavici, sincero confratrum suorum amore ac veneratione compulsus honsum (?) excurrerant exactoque deliciosos inter affutus septimanae spatio relictos isthic sui desiderio revertabantur.*²⁶ Vagyis: Február. Ezen hónap első felében P. Pap (?) Sándor és nem sokkal később P. Petrás Ince moldvai hithirdetők rendtársaik őszinte szeretetétől és tiszteletétől indítva (?) kirándultak, és [miután] édes (?) eltöltve egy hét időtartamban ott hagyták vágyaikat, hazatértek. A kantai kolostornak bizonyára később is fontos szerep jutott a magyarországi tudósokkal kialakított kapcsolat-tartásában: ide érkezhettek a Budapestről neki címzett levelek, könyvek és így tovább.

Alsó- és Felső-Klézsében, valamint a hozzá tartozó filiákban (Somoska, Pokolpaták, Újfalú [Dózsa], Csík, Alsórekecsin, Berendfalva, Külsőrekecsin, Kápota és Szászkút) 1841–1886 között 45 esztendőn át szolgált az Úr alázas, egyszerű és szerény szolgáljaként. Vallásos hitének ereje és személyiségének lelki nagysága öregkori ínséges helyzetében mutatkozott meg igazán. Élete utolsó, 73. évében napi betéví falatja sem volt meg, be-

²⁶ *Liber diarii...* (adatait lásd előbb)

tegség kínoztá, érezte ereje fogytát, ráadásul ezidőtájt négy ízben ki is rabolták, a gonosztevők minden ruháját és kevéske pénzét elvitték. A budapesti Szent László Társulathoz írt utolsó levelei arról vallanak, hogy leginkább az általa nagy nehézségek árán felépített kápotai templom belső berendezésének hiánya búsítja, de önmaga nehéz sorsára is panaszkodik. 1885. augusztus 30-án írja: „Az inség itt oly nagy lévén hogy kevés embernek jut mindennap málé, hol keressek segedelmet szükségemben, nem tudom; nem lévén itt valami intézet, magánosoknál pedig hijába zörgeünk.”²⁷ Majd december 13-án: „4-ik kiraboltatásom után nagy inségben szenvedek, betegséggel is meglátogatott a jó Isten. Nem is kell említenem, milly sanyarú, télben betegeskedni, kellő öltöny nélkül, mitül megfosztottak a gonoszok, filléreimtől, és kelméimtől. [...] Hitvány írásomat mentse ki nyavalygó sorsom! Buzgottam, törekedtem a jó Isten háza tisztességére és szent neve dicsiretére: de ha e lett jutalmam, legyen áldott szent neve érette Égben, földön, és mindenütt ámen. Örökön öröké!”²⁸

A klézsei plébániára éjszaka rátörő gonosztevők végül életétől is megfosztották. Ötödik (!) kiraboltatása alkalmával olyan súlyosan megsebesítették, hogy ezt a beteg, legyengült öreg „hitküldér” már nem élte túl. A *Nekrológ* szerint erre a rablótámadásra 1886. április 30-ára virradólag került sor. A merénylet után néhány hónapig még élt, és súlyos betegen is igyekezett elvégezni papi feladatait. A plébánia 1885-ben, vagyis még Petrás által elkezdett, majd mások által folytatott házassági anyakönyvben²⁹ jól nyomon követhető, hogy a bejegyzések írásképe lassan elbizonytalanodik, a Petrásra korábban jellemző gyönyörű, kalligrafikus és nagyon határozott íráskép fokról-fokra reszketeggé, nehezen olvashatóvá válik,

²⁷ Levél a Szent László Társulathoz 1885. augusztus 30-án. Lásd: Domokos 1979: 1507–1508.

²⁸ Levél a Szent László Társulathoz 1885. december 13-án. Lásd: Domokos 1979: 1510.

²⁹ *Matricula ... 1885.* – Petrás idejéből a klézsei plébánián csupán ezt az anyakönyvet találtam. Az általa vezetett anyakönyvek, gazdasági kimutatások, a feletteseivel való kapcsolattartás iratai stb. ma a Bákó Megyei Levéltárban találhatóak. (Lelt. szám: 1828) Ezek nyelvészeti, mégpedig névtani forrásértékére itt hívjuk fel a figyelmet. Bár nem tudományos célzattal, hanem plébánosi hivatásából fakadóan készítette el az 1850-es, 1860-as és 1870-es években újra és újra a plébániájához tartozó 10-12 csángó falu teljes lakosságának pontos, részletes és igen lelkiismeretes összeírását, ezek a még feldolgozatlan, magyaros helyesírással és szemlélettel készült anyakönyvek kétségkívül rendkívül jelentősek lesznek a jövő moldvai csángó névtani kutatásainak szempontjából, hiszen ehhez fogható impozáns forrással a csángó személynévanyag tekintetében nem rendelkezünk.

míg végül az öreg, nagybeteg „hitküldér” már a sorszámozást is eltéveszti. Utolsó, saját kezű bejegyzése 1886. július 26-án kelt, majd az anyakönyvet ugyanezen év augusztus 31-én már a szomszédos Forrófalva papja, az olasz Domenicus Miglioratti folytatja, aki bizonyára a megfelelő esketési szertartást is végezte.

Domokos Pál Péter szerint Petrás Ince János 1886. szeptember 6-án halt meg. Legalábbis ez a dátum állt a klézsei temető kicsiny kápolnájában álló hajdani fakeresztjén, amelynek feliratát Domokos Pál Péter 1929-ben lejegyezte: „Tisztelendő Pater Petrás János klézsei megyének 45 esztendőös lelkipásztora itt fekszik. Kimúlt ez világból a rablók keze által életének 75. esztendejében, papságának 50. esztendejében, szeptember 6 napján Anno 1886.” (Domokos 2001: 106). A sírfelirat a meghalt plébános életkorát illetően kétségkívül téved, hiszen Petrás nem 75, hanem 73 éves korában halt meg, ezt már Domokos Pál Péter is észrevette és az adatot korrigálta is (Domokos 2001: 516., 26. jegyzet). Meggondolkodtató viszont, hogy az 1887. március 4-én Aradon készült Petrás-nekrológban, amely az utolsó, végzetes rablótámadás körülményeiről is tudósít, 1886. szept. 18. (!) szerepel az elhalálozás és szept. 21. a temetés időpontjaként. Valószínű azonban, hogy ezen a ponton a magyar minoriták fél évvel később készült életrajzi bejegyzése valami ok folytán téved, és az elhalálozási dátumát illetően inkább a klézsei sírfelirat által megjelölt időpont a helyes. A sírfelirat adatát erősíti, hogy a Domenicus Miglioratti előbb már említett forrófalvi plébános az ugyancsak említett házassági anyakönyvbe szeptember 14-én, vagyis az eseményekkel egyidejűleg (!) azt a latin bejegyzést tette, hogy a klézsei plébánia a lelkipásztor halála miatt már üres (*viduatae ab mortem pastoris*), és ezzel indokolja, hogy az ott esedékes, anyakönyvelt esketést a szomszéd falu plébánosaként maga végezte el. Ha tehát ekkor, szeptember 14-én Petrás Ince János már nem volt életben, akkor valóban a temetőbeli kápolna hajdani fakeresztjén szereplő *1886. szeptember 6.* volt az elhalálozás tényleges időpontja.

A nagybeteg Petrás Ince Jánost legjobb barátja, az akkor még fiatal P. Petrus Neumann bogdánfalvi minorita plébános gyóntatta meg, aki a mérnylet hírére nyomban átszaladt a nem túl messze fekvő Klézsére. Évtizedek múltán, 1929-ben minderről Domokos Pál Péternek is beszámolt, aki *A moldvai magyarságban* így idézi fel az előszóban hallott visszaemlékezést: „Petrás ágya, szobája vérrel volt tele, feje hatalmas sebtől vérzett. Sápadtan járkált szobájában. A gyilkosok nevét sohasem mondotta meg, bár hangjuk-

ról felismerte őket. Mintegy két hónapig³⁰ vitte sebé, és azután csendesen elhunyt. Gyilkosai azt gondolták, hogy sok pénze van. Csalódtak”(Domokos 2001: 105–106). Az öreg minorita „hitküldér” lelki nagyságát tanúsítja, hogy felismert gyilkosainak nevét halálos ágyán a szentgyónásban sem árulta el, hősi fokon gyakorolva ezzel a keresztényi megbocsátás erényét.

Petrás Ince Jánost a forrófalvi rokonság és a moldvai misszionárius minoriták jelenlétében az azóta többször is átépített klézsei temetőkápolnában helyezték örök nyugalomra. Erre ma a kápolna bejárat melletti falán egy 2011-ben elhelyezett, arcképpel ellátott, kétnyelvű (román és magyar) beramázott felirat emlékeztet, amelyen eredeti fakeresztjének sírfelirata is olvasható. A klézsei Szent Ferenc-plébánia templomkertjében 2012. május 25-én magyar nyelvű szentmise keretében szentelték fel fából készült szobrát.³¹

Irodalom

BARNA Gábor

2013 Petrás Incze János egrí éveiről. *Csángó Tükör* X. (32) 13–15.

BUCUR Iulian

2011 Ecce lignum sau despre biserica de lemn din Faraoani. *Carpica* XL. Bacău, 115–138.

COȘA, Anton

2009 *Monografia Comunei Faraoani*. Editura Magic Print, Onești

CSOMA Gergely

1993 Petrás emlékek Nagypatakon. *Néprajzi Látóhatár* II. (1–2) 233–235.

2004 *Elveszett szavak. A moldvai magyarság írott nyelvemlékei. – Banned Words. Remnants of the Hungarian Moldavians' written Language*. Etnofon Kiadó, Budapest

DOMOKOS Pál Péter

1979 Petrás Incze János élete és műve. In: „...édes Hazámnak akartam szolgálni.” Szent István Társulat, Budapest, 1297–1514.

³⁰ Petrás az április 30-án történt merénylet után még négy hónapig élt. Domokos Pál Péter itt azért téved, mert nem ismerte a rablótámadás időpontját.

³¹ A szobrot Csoma Gergely magyarországi szobrászművész és csángó néprajzkutató készítette.

2001 *A moldvai magyarság*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 6. kiad. (1. kiad. 1931).

GÁL Tibor

2013 Az egri papnevelés a 19. század első felében. *Csángó Tükör X.* (32) 7–9.

JAKUBINYI György

2010 *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*. Verbum, Kolozsvár

TÁNCZOS Vilmos

2013 Petrás Incze János (1813–1886) élete és életműve. *Csángó Tükör X.* (32) 4–6.

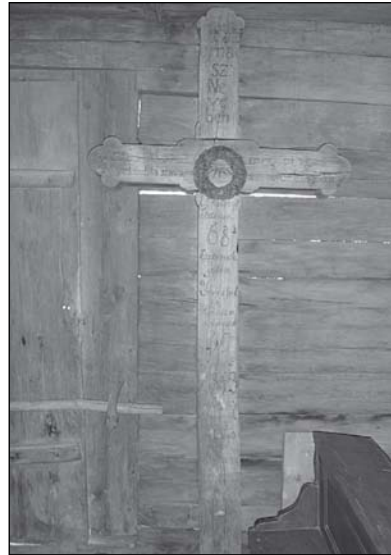
Képek

1. A 16. századi fatemplom Forrófalva és Nagypatak közös temetőjében

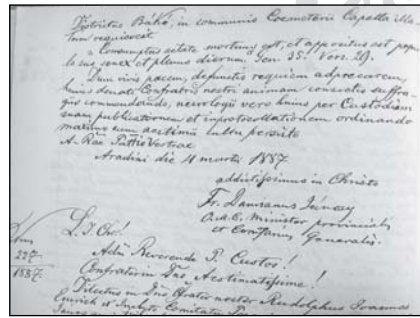
2. Petrás Mihály (1732–1793)
forrófalvi kántor fakeresztje

3. Petrás Ferenc (1775–1843)
forrófalvi kántor fakeresztje

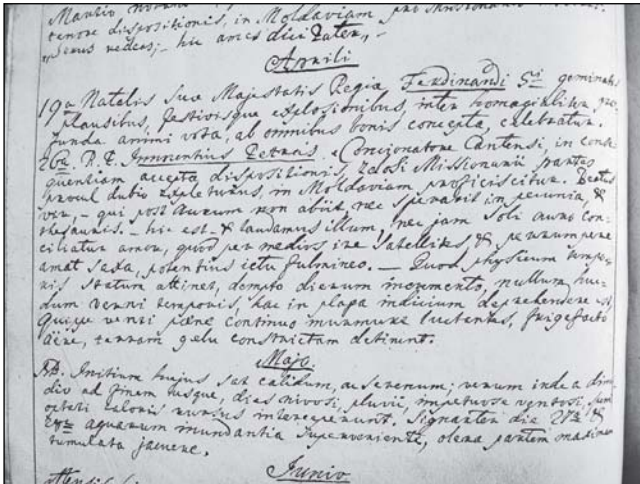
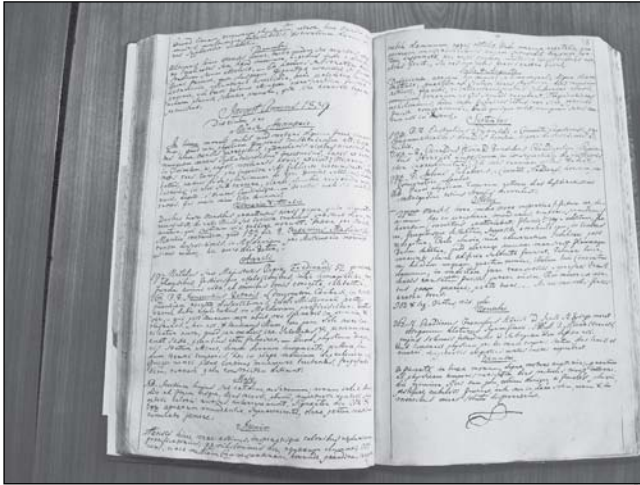
4. A magyar minorita rend 1881-ben elkezdett elhalálozási anyakönyve (Liber Defunctorum)

5–6. Petrás Ince János 1887. március 4-én kelt nekrológja a minoriták elhalálozási anyakönyvében

7. A kantai minorita rendház 19. századi naplója

8–9. Az 1839. április 26-i Moldvába indulásról tudósító diáriumi bejegyzés

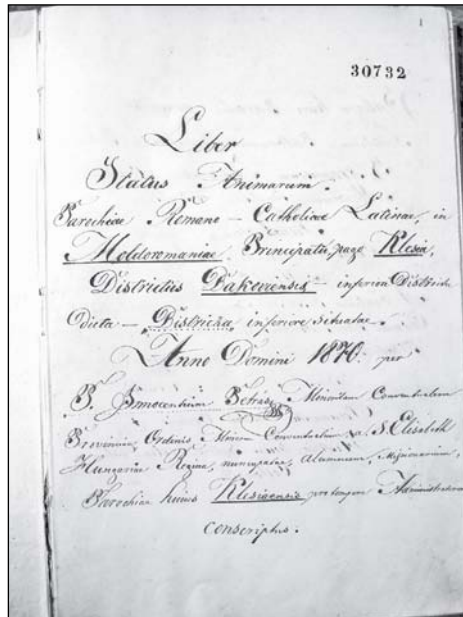
14. A kézsei temetőkápolna, ahol Petrás Ince János nyugszik

15. Felirat a kézsei temetőkápolna külső falán

16. Petrás Ince János szobra a kézsei Szent Ferenc plébánia templomkertjében. A szobor Csoma Gergely szobrászművész alkotása

17. Az 1870-es klézsei anyakönyv címlapja.
 Bákó Megyei Levéltár. Lelt. szám: 1828.

335	Magyar György, fzf	6.	33
,	Marcus, fzf	,	29
,	Roda, fzf	,	7
,	Dorina, fzf	14	1.
336	Petrus Innocentius minoris, em	,	68
,	Bartholomaeus minoris, em	,	64
,	Josephus minoris, em	,	74
,	Andreas minoris, em	,	72
Agnes huius parochiae Status animarum in parochia Kleis			

18. Az 1870-es klézsei anyakönyvben a 336-os, utolsó sor-
 szám alatt a plébániához tartozó személyeket sorolja fel,
 köztük önmagát

Barabás László

A kalendáriumi népszokások gyűjtésének és kutatásának kezdetei Székelyföldön.

A népszokáskutató Kriza János

A népi kultúra iránti tudatos értelmiségi érdeklődés Közép-Európa-szerte a 18. században kezdődött és a 19. század első felében általános tendenciává vált. A nemzeti kultúrák megteremtésének időszakában az értelmiségi elit leginkább a parasztság hagyományaiban vélte megtalálni a nemzeti kultúra eredetiségét és felfedezni, megőrizni, közkinccsé tenni érdemes szellemi értékeit. A népi kultúra „felfedezése” együtt járt a nemzeti identitások sokféle megnyilatkozásával, a polgári átalakulással, társadalmi–politikai mozgalmakkal, forradalmakkal.

A folyamatosságában is többfázisú „kultúrakeresés” és „kultúraépítés” szűkebb szakterületünkön a szórványos elméleti jelzésektől és gyűjtési felhívásoktól a költészeti minták szépirodalmi meghonosításán át a tudatos népköltészeti, néprajzi gyűjtés megindulásáig és az első eredmények közzétételéig terjedt.

A magyar és ezen belül a székely kultúrában ezt a folyamatot leginkább Kriza János (1811–1875) munkásságával lehetne érzékeltetni. A nagyajtai unitárius papfiú gyermekként megismerkedhetett szülőfaluja népköltészetével, székelykeresztúri diákként az unitárius kollégiumba sereglett székely fiatalok nyelvi ízeivel, nyelvjárásával, kolozsvári diákként a kor szellemi áramlataival, a népköltészeti gyűjtésre való felhívásokkal, majd berlini tanulmányútja során megismeri a német példákat. Sokféle értelmiségi hivatása mellett – lelkész, majd püspök, költő – Kolozsváron tudatosan kezdte gyűjteni a „székely népelme virágait.” „Székelyföldön járásum alatt jöttem véletlenül azon észleletre, mily sok ily régi kincs hever, senkitől sem figyelve meg, a nép alsó rétegeiben; s attól fogva ez egyet

számtalan foglalatosságaim közepett sem vesztettem el szemeim elől.”¹ Önéletrajzában írja, hogy már 1842-ben felhívást adott ki *Vadrózsa* című népköltészeti gyűjteményre, 1844-ben pedig gyűjtésre buzdít a népköltészet legszélesebb területéről: „az önmaga vagy mások ajkán élő népkölteményeket, le a táncban felhevült népfia ujjongásáig s a vidéki népszokásokat és erkölcsöket följegyezvén, a gyűjteménybe elküldje.”² Hatalmas méretű levelezéssel – diák- és paptársaiból, tanítványaiból, tanítókból – valóságos gyűjtőhálózatot hozott létre, szerteágazó gyűjtőmunkáját mégis egyszemélyes tudományos intézményként végezte.³

Tervére és gyűjteményére életéből két évtizedet áldozott, de megvalósította. Joggal állapítja ebbéli érdemét 20. századi monográfusa, Faragó József: „A Magyar Tudományos Akadémia, majd a népköltészet ügyét magára vállaló Kisfaludy Társaság országos arányú, szervezett gyűjtőmozgalmát és kiadvány sorozatait megelőzve, a Krizáé volt az első rendszeres, átgondolt, kötettel záruló gyűjtőmunka.”⁴

Kriza János klasszikus gyűjteményét, a *Vadrózsákat* (1863) elsősorban az ószékely népballadák felfedezésért értékeli a folklórtudomány, az irodalom- és művelődéstörténet. Kriza szerint is ezek a „nyelvünk, irodalmunkra nézve megbecsülhetetlen kincsek,” de a *Vadrózsák* gazdag tárháza egyéb „székelységeknek” is (Kriza kifejezésével élve): népdaloknak, népmeséknek. Ezek mellett külön fejezetben közli a népköltészet rövidebb műfajait: a táncszókat, gyermekjátékokat, szólás- és közmondásokat stb. A *Népsajátságok* fejezetben családneveket, keresztnéveket, gúnyneveket, állatneveket, mező-, erdő- és hegyneveket. A kötet végére egy táj- és nyelvjárás tanulmányt szerkesztett.⁵

Kriza János tehát a székely néphagyomány egészét szerette volna feltárni és bemutatni. A *Vadrózsák* egészéből nemcsak a gyűjtő, a gyűjtés-

¹ Kriza János önéletrajzi levele (1866). Legutóbb Szakál Anna tette közzé (Szakál 2012: 262–266).

² Figyelmeztetés a *Vadrózsa* iránt. *Erdélyi Híradó*. 1844. január 3. Újra közli Faragó József: Antal–Faragó–Szabó T. 1971: 76.

³ Kriza János gyűjtőtevékenységének történetéről, gyűjtőiról, a velük folytatott hatalmas levelezésről lásd: Szakál 2012.

⁴ Antal–Faragó–Szabó T. 1971: 77.

⁵ A *Vadrózsák* 1863-as kiadásának, további kiadásainak változó szövegtörzseit a *Magyar Folklór Szöveggyűjtemény* ismerteti. Szerk. Voigt 2005: 109–263. Jelen tanulmányban a legutóbbi, a Faragó József gondozásában megjelent kiadást használtuk: *Vadrózsák. Kriza János székely népköltési gyűjteménye*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.

szervező, a rendszerező, a szerkesztő érdemei bontakoznak ki, hanem egy nagyformátumú tudós életműve körvonalazódik. Nemcsak a néphagyomány egészére terjedt ki a figyelme, tudatosan törekedett arra is, hogy gyűjtésével a teljes földrajzi–történelmi Székelyföldet átfogja. Ez csak részben sikerült, mert gyűjtőtársai leginkább udvarhelyszékiek és azon belül is Keresztúr környékiek – unitárius papok és tanítók – voltak, a legtöbb alkotást innen gyűjtötték. De nem maradt ki Háromszék és Marosszék sem. Gyűjteményében székek szerint rendezi a balladákat és más költészeti alkotásokat, sőt a székely székeken belül megjelöli a kisebb néprajzi tájat is: Udvarhelyszéken Keresztúr fiúszéket, Fehér-Nyikó mellékét, Hargita környékét, Homoród vidékét; Marosszéken Sóvidéket, Nyárad mentét és a Mezőséget, Háromszéken Erdővidéket. Csíkszék és benne Gyergyó és Kászon vidéke, valamint a távolabbi Aranyosszék kimaradt a gyűjtésből, Kriza János bánkódott is emiatt.

Kriza János az adott kor fiaként az esztétikai értékű népköltészeti alkotások gyűjtését tartotta legfontosabbnak, de korát meghaladóan a kultúra teljességében gondolkozott. Kriza János népszokás kutatónak is kiváló. Ezt néhány szemléletes példa meggyőzően bizonyítja. Az első a karácsonyi regölés szokása. A szokásdalok sorában találjuk az „őszékely regesek dalát” Homoród vidékéről:

„Porka havak hulladoznak: de hó reme, róma,
Nyúlak, rókák játszadoznak: de hó reme, róma,
Bényomozók a faluba: de hó reme, róma,
Sándor Ferenc udvarába: de hó reme, róma stb.”⁶

Kriza János nemcsak az ének szövegét közli, hanem tanulmánnyal felérő jegyzetet mellékel hozzá, és ebből nyomon követhetjük gyűjtői és kutatói munkamódszerét. Először is tisztázza, pontosan megjelöli a gyűjtés helyét, helységét: „egyedüli fészke jelenleg a Székelyudvarhely közelében fekvő Kénos. Évek óta folytatott kutatásaim által sem juthattam annak legkisebb nyomára is, hogy e népdalt s a vele járó népszokást egyebütt az egész székelyországban ismernék.” Példákat sorakoztat fel viszont a magyar nyelvterület távoli vidékeiről (Zalából, a palócságból), valamint tör-

⁶ Kriza 1975: 143–144.

téneti adatokat is, annak bizonyítására, hogy a regölés „egykor nagyon el lehetett terjedve, s különös szertartásokkal, cselekményekkel volt összekötve.” Ezután következik a népszokás bemutatása: „A kénosi reges népszokásról egyik gyűjtőtársam ezt írja: Midőn új pár kel össze vagy idegen pár települ e helységbe, ezzel az énekkel tisztelik meg karácson másod napján reggel, a mit regelésnek neveznek” stb. Kriza János azonban nem elégszik meg gyűjtőtársa sommás leírásával a szokás résztvevőiről, az éneklés és a szokáscselekvés párhuzamáról, a helybéli lelkészt fölkéri e népszokás „bővebb nyomozására.” Nem ismerjük a bővebb nyomozás kérdéseit, de valószínű, hogy a *rótt ökör és a régi törvény* szimbólumokra koncentrálnak, mert a közölt válasz ezeket részletezi. Azt is megtudjuk a válaszból, hogy a lelkész kikérdezte a nyolcvan éves öregeket a szokás gyakorlásának értelméről is: „mi az új házásokat illetőleg megtisztelő ugyan, de némi erkölcsi kényszerrel van párosítva.”⁷

Kriza János tehát a szokásdalhoz fűzött jegyzeteiben komplex szokáselemzést végzett: a szöveg közlésétől a szokás pontos helységének és idejének megjelölésével, az elterjedés évekig tartó vizsgálatával, a szövegvariánsok összetetésével, többféle forrásból származó szokásleírással, „nyomozással”, a szimbólumok és a szokás közösségi funkciójának értelmezéséig. A regölés megtisztelő, felköszöntő jellegű, de egyben normatív, kötelező érvényű is. Kriza ezzel a szokáskultúra közösségi érvényességét, belső szabályait, lényegét érinti, mutatja be a konkrét példán.

Számomra ugyanilyen sokatmondó, hogy észreveszi a karácsonykor gyakorolt regölési szokások zalai és kénosi változatainak eltérő jellegét, színezetét, amit azzal magyaráz, hogy a keresztény ünnep, karácsony után csakhamar következik a „világi fársáng.” „Ebből a világi elemből jókora adag is van elhintve kivált a kénosi népszokáson, melyben a családias naviság legvégül tetőpontját éri el, míg a zalai reges szokáson és mondókán az ókeresztényi színezet vonul végig.”⁸ Kriza János ezzel előlegezi a későbbi kutatásokat az ünnepi népszokások összetettségéről, a szokáskultúra szent és profán jellegzetességeiről.

A második példa a *Népsajátóságok – szólásmódok, közmondások* fejezetéből való. Ebbe nem esztétikai igényű nyelvi megnyilatkozások kerültek egymás mellé, látszólag rendszertelenül. De ez a fejezet a székegy

⁷ Kriza 1975: 471–473.

⁸ Kriza 1975: 472.

népélet nyelvi humorba, székely észjárásba oltott kis enciklopédiája. A szövegekből, megnyilatkozásokból kibontakozik a rendtartó székely falu erkölcsi világa, mentalitása: a köszönés, a megszólítás, a vendéglátás, az étkezés, a munkavégzés, betegség, gyógyítás, békesség, harag, büszkeség, gyermekévek, leány- és legényélet, öregség, a játék, az ének és a tánc szokásrendje. E szokásrendben meghatározott helyük, szerepük volt az ünnepeknek és hétköznapiaknak, munkaszokásoknak: ezekkel tagolták, mérték az időt, az idő múlását. A népi nyelvű szövegek hiteles közlésére kínosan vigyázó Kriza János ebben a fejezetben gyakran átvált a szövegekből fölsejlt szemlélet, mentalitás értelmezésére. A népi kalendáriumról szóló példa is ezek közé tartozik. „Nagyobb része a székelységnek az időt nem hónapról, napról, hanem bizonyos évszaki foglalatosságokról vagy ünnepekről méri, p.o. aratáskor esztendeje, tavaszi szántás előtt két héttel, kapálás után, szilva aszaláskor, káposztavágáskor, meszeléskor stb... A székely a változó napokhoz, innepekhez is megszegi állításait ú.m. húshagyókor esztendeje lesz, pünkösöd első napjára virradólag éppen esztendő lesz a fiam. Továbbá: karácsonkor, karácson előtt három héttel, csonka héten múlt esztendeje; Szent György nap előtt két héttel, Szent Márton napja után öt nappal stb.”⁹ Másutt a „Küsasszon küs haszon”¹⁰ szólásmondást értelmezi: a Küsasszon napkori vetés = küs haszon. (Vagyis az őszi vetést nem szeptember 8-án, Kisboldogasszony napján szabad, kell végezni. B.L. megj.) Észrevette tehát, hogy népe körében az ünnepi kalendáriummal összefonódva, azzal párhuzamosan élnek meg az agrárkalendárium, a munkaszokások, a hétköznapi élet visszatérő eseményeinek kalendáriumát. Bár nem végzett részletes kalendáriumi népszokásgyűjtést, népismere, szemlélete ebben is korát meghaladó, sőt egészen mai.

Talán mégis feltehető a kérdés, hogy – bár az 1844-es felhívásban a „népköltemények” mellett a „vidéki népszokások” följegyzésére is buzdít – miért nem közölt Kriza ezekből bővebben a *Vadrózsákban*. Erre maga válaszol a *Vadrózsák Előszavában* (1862) azzal, hogy gyűjteménye Népsajátóságok fejezete „több rovatának készlete: Mondák, Babonák, Álmodások, Népszokások, s Innepélyek egy más kötetre maradnak”. Vagyis a sokáig tervezett második kötetben szeretne volna ezeket megjelentetni.¹¹

⁹ Kriza 1975: 302.

¹⁰ Kriza 1975: 315.

¹¹ Kriza 1975: 35.

Ezeknek a gyűjtését a továbbiakban is szorgalmazta, amint az például a Péterfi Sándor gyűjtőtársához írt 1865-ös leveléből kitűnik: „talán karácsoni s más ünnepnapj régi szokásos versek, sokhelyt egész drámai előadásban divatoznak? – Majd a jövő télen, vagy bármikor puhatolja ki”¹², Gálffy Sándor pedig „a Babonákat s Szokásokat tartalmazó Jegyzeteket küldi vissza Krizának.”¹³

Közismert, hogy a második kötet teljes kiadása sem Kriza életében, sem a halála óta eltelt évtizedekben nem valósult meg. A gyűjtemény hányatott sorsáról frissiben Olosz Katalin készített kiváló összefoglalást, és ő állította össze a szétszórt hagyatékból a *Vadrózsák* második kötetét, amelyet az összmagyar művelődéstörténet egyik jelentős eseményeként jelentetett meg 2013-ban a Kriza János Néprajzi Társaság.¹⁴

Nos, a második kötet népszokás „készlete” is eléggé szegényes: egy kivétellel egyetlen gyűjtőtárs, Ürmösy Sándor leírásait tartalmazza. Ezek többségét nem is a Kriza hagyatékban, hanem a Kriza munkatárs Marosi Gergely tervezett gyűjteményének címén találta meg Olosz Katalin¹⁵, de mindenképpen Kriza gyűjtőtevékenységéhez kapcsolódnak. Ürmösy Sándor (1811–1865) rövid írása a húsvéti és pünkösdi népszokásokról első jelzése nemcsak a legények húsvéti csoportos, köszöntős-szertartásos öntözésének, és a pünkösdi zöldág hordás szokásának, hanem a kor divatjának megfelelően vérbő romantikus életkép is. Ürmösy Sándor Kriza egyik legelső gyűjtőtársa volt, unitárius lelkeszi hivatása mellett újságíró és nagy utazó, aki foglalkozott az erdélyi népcsoportok és a román fejedelemségekbe szakadt magyarok történetével és demográfiájával is.¹⁶ Krizának bőségesen gyűjtött népdalokat és meséket, s csak sajnálhatjuk, hogy gyakori utazásait népszokások gyűjtésére tovább nem fordította, vagy ha igen, ezek egyelőre nem kerültek elő. Mint ahogy még lappanghatnak más gyűjtések is.

Kriza János életművének és gyűjtőtársainak nem a népszokásgyűjtés és kutatás a legfontosabb része. Kriza viszont – talán a fentiek is bizonyítják – ebben is maradandót alkotott. Ebből és a teljes életművéből föl-

¹² Szakál 2012: 176.

¹³ Szakál 2012: 184.

¹⁴ Kriza 2013.

¹⁵ *Vadrózsák II.* 85.

¹⁶ Szakál 2012: 330–331.

sejlenek azok a támpontok, amelyek mentén a székelyföldi kalendáriumi népszokások gyűjtésének és kutatásának vázlatos de folyamatos története összeállítható Kriza Jánostól napjainkig. Vagy legalábbis nem hagyhatók figyelmen kívül. A nevek és életművek változatos sorrendje a következő lehetne: Jakab Elek (1820), Orbán Balázs (1829), Szabó Sámuel (1829), Réső Ensel Sándor (1833), Jankó János (1833), Vitos Mózes (1847), Herrmann Antal (1851), Benedek Elek (1859), Sebestyén Gyula (1864), Balázs Márton (1867), Viski Károly (1882), Konsza Samu (1887), Róheim Géza (1891), Vámszer Géza (1896), Domokos Pál Péter (1901), Bálint Sándor (1904), Volly István (1907), Molnár István (1910), Gunda Béla (1911), Székely László (1912), Venczel József (1913), Nagy Ödön (1914), Nagy Olga (1921), Faragó József (1922), Antal Árpád (1925).

Olvasatomban ezek a támpontok a következők:

1. A népszokásgyűjtői-kutatói szemlélet és ennek alakulása. Mi vezérelte a gyűjtőket és kutatókat tágabb összefüggésben? A gyűjtői és kutatói „iskolák” hatása. Mit tartottak fontosnak gyűjteni, közreadni a szokások világából: szokásszövegeket, verset, éneket, mondókát, cselekvések leírását, hiedelmet, gyermekkori emléket, publicisztikát stb. A vallásos-egyházi vagy a világi elemeket helyezték előtérbe?

2. A népszokáshagyomány megnevezésének alakulása. Milyen fogalmakat használtak erre a különböző időszakokban, és mennyire szűken vagy tágan értelmezték e területet?

3. A gyűjtők felekezeti hovatartozása. A felekezeti hovatartozás (pl. felekezeti iskola, kollégium) mennyiben befolyásolta a gyűjtői-kutatói szemléletet, a gyűjtési területet, a koncepciót stb.?

4. A gyűjtési terület a Székelyföldön. Melyik vidékre terjedt ki a gyűjtés? Konkrét településre, településekre? Vagy általában a székelysége? Mi ennek a magyarázata és milyen tendenciák figyelhetők meg az idők során?

5. A gyűjtés módja, szervezése. A közlők, kutatók maguk gyűjtenek vagy elsősorban a munkatársak? Ha létezett, kikből állt a gyűjtőhálózat? A gyűjtési módszerek alakulása. Adatközlők kikérdezéséből készített „ideális változat” alapján, vagy személyes élmények, emlékek, netán részvétel alapján?

6. Mikor, mely időszakokban intenzívebb vagy lanyhább a kalendáriumi szokások, népi színjátékok gyűjtése, vizsgálata? Milyen tényezők befolyásolták az érdeklődést?

7. A gyűjtési eredmények közzététele. A gyűjtők egyszemélyes intézményként, többnyire magányosan, elszigetelten végezték munkájukat, hosszú ideig várva a publikálásra, vagy tudományos intézmények, társaságok, kiadók stb. álltak a gyűjtők és kutatók mögött?

8. A konkrét adatgyűjtés és az összegzés viszonya. A székelyföldi gyűjtésekből, kutatási eredményekből mi, mikor és hogyan került be a szakirodalomba, a tematikus összefoglalásokba és a nemzeti köztudatba? A periféria és a központ viszonya. Összhang, szinkronitás vagy állandó lemaradás, megkésetttség a jellemző?

9. Mesterek és tanítványok, kortársak és nemzedékek. Létezett-e az egymást követő gyűjtő-kutató nemzedékek között mester–tanítványi viszony, vagy legalább párbeszéd, egymás munkáira figyelés akár intézményes formában (pl. tanár–diák kapcsolat), akár magánemberként?

10. Milyen tudományos és egyéb „előnyökkel” járt a székelység népszokásainak gyűjtése, kutatása, közzététele? Mindezek mennyiben járultak hozzá a speciális és általános népismerethez és a folklórtudomány saját eredményeihez?

Szakirodalom

ANTAL Árpád – FARAGÓ József – SZABÓ T. Attila

1971 *Kriza János*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár

KRIZA János

1975 *Vadrózsák*. Kriza János székely népköltési gyűjteménye Faragó József gondozásában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

2013 *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. II. kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin.

Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

SZAKÁL Anna

2012 „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez*. Kriza János Néprajzi Társaság–Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár

VOIGT Vilmos (szerk.)

2005 *Magyar Folkór Szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest

Pozsony Ferenc

Gunda Béla a kolozsvári tudományegyetemen 1943–1948

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen első ízben Herrmann Antal tartott rendszeres néprajzi előadásokat 1898–1919 között. *A néprajztudomány általános kérdései, Bevezetés az etnográfiaiba, Néprajzi múzeumi gyakorlatok, A hagyomány szociológiai jelentősége, Erdély néprajza* című kurzusai jelentős mértékben hozzájárultak az első szakképzett néprajzos nemzedék kiképzéséhez (Pozsony 1999). A magántanárként működő egyetemi oktató két évtized alatt Kolozsvárt olyan tudósokat nevelt, mint Györffy István, Szendrey Zsigmond és Viski Károly, majd Budapesten Istvánffy Gyula és Vuia Romulus, Szegeden pedig Bálint Sándor volt tanítványa, akik később mind meghatározó szerepet játszottak a hazai tudományos, oktatói és múzeumi életben (Kósa 1989: 134–135). Mivel az első világháborút lezáró békeszerződések eredményeképpen a nyugati nagyhatalmak Erdélyt a román királyságnak ítélték, a kolozsvári tudományegyetem Magyarországra, Szegedre költözött, s az ígéretes magyar tudós- és elítékzés hirtelen félbeszakadt a kincses városban.

A második bécsi döntés eredményeképpen Észak-Erdélyt újból Magyarországhoz csatolták, s így 1940 őszén a Ferenc József Tudományegyetem visszatérhetett Kolozsvárra, annak keretében önálló néprajz tanszéket is alapítottak.¹ A néprajzi tanszék vezetését az 1940–1941-es tanév mindkét félévében, majd az 1941–192-es tanév első szemeszterében a Tordán született Viski Károly látta el, mellette pedig K. Kovács László intézeti tanárként, Haáz Ferenc pedig tanársegédként oktatott (Vinczi 1942c: 53, 85).

Mivel Viski Budapestre távozott, az 1941–1942-es egyetemi év II. félévében, valamint az 1942–1943-as tanév I. szemeszterében a tanszéket

¹ Lásd *Ellenzék* LXI. 245. (1940. október 24.)

helyettes egyetemi és intézeti tanárként K. Kovács László irányította, aki ugyanakkor a Kolozsvárt alapított Erdélyi Tudományos Intézet kutatója is volt. A magyarság néprajzáról, a magyarság szellemi néprajzáról és az etnikai csoportok népművészetéről tartott előadásait (Vinczi 1942a: 29, 1942b: 28) számos gyakorlati jellegű foglalkozással egészítette ki: például 1941–1943 között diákjait az Erdélyben élő magyarok, szászok és románok háziiparának kutatására ösztönözte (Vinczi 1942a: 60). A kolozsvári Bástya utcában működő intézet tevékenységébe Roska Márton 1941–1942 között megbízott intézeti igazgatóként, majd ifjabb Kós Károly 1941-től gyakornokként, 1944-től pedig tanársegédként kapcsolódott be. Faragó József adatai szerint a néprajzi oktatás szünetelt Kolozsvárt az 1942–1943-as tanév II. és az 1943–1944-es tanév I. félévében (Faragó 2001: 42).

A Ferenc József Tudományegyetem vezetősége a Néprajzi Intézet üresen álló igazgatói székébe előbb 1942-ben szándékozott kinevezni vezetőt. A meghívásos pályázatot elbíráló bizottság számára Zolnai Béla hat lehetséges magán- és címzetes tanár (Marót Károly, Bartha Károly, Bálint Sándor, Gunda Béla, Karsai Géza, Cs. Sebestyén Károly és Ortutay Gyula) addigi szakmai tevékenységét értékelte, véleményét az akkor készített jegyzőkönyv a következőképpen összegezte: „Terjedelemben és értékben magasan kiemelkedik Ortutay Gyula munkássága. Nagyobb munkássága mellette csak Bálint Sándornak van, Gunda Béla munkássága szűkkörű és apró részletmunkákban merül ki; inkább múzeumi tudós foglalkozásra való, mint katedrúra; a nem magántanárok között Gundánál sokkal nagyobb munkássággal bírók vannak. Ortutay meghívását az emberek és munkák ismeretében, lelkiismeretem és meggyőződésem független parancsa alapján ajánlom a tekintetes Bizottság figyelmébe és bölcs belátásába” (Keszeg 2012: 23).

A bizottság végül is elfogadta Zolnai javaslatát, aki Ortutayban olyan tudóst és oktatót látott, aki európai rangú szellemi műhellyé tudta volna átalakítani a kolozsvári tanszéket. A bizottság javaslatát és döntését azonban élénk kari vita követte 1942. április 16-án, melynek keretében Szabó T. Attila határozottan elutasította Ortutay Gyula meghívását, mivel a nyelvtudós inkább egy tárgyi néprajzost látott volna szívesebben az erdélyi néprajzi intézet élén. A kari vita végén lebonyolított szavazás során 9 oktató támogatta, 7 tanár elutasította Ortutay meghívását, 4 pedig nem véleményezte, tehát tartózkodott. Mivel a kar döntését többen megkérdőjelezték és külön véleményeket is megfogalmaztak, az egyetem vezetősége

végül is elnapolta a tanszékvezető kijelölését, s meghosszabbította K. Kovács László helyettesítói megbízatását (Keszeg 2012: 29).

A kolozsvári tanszékvezetői tisztség betöltésére csak egy év múlva, 1943-ban írtak ki újabb pályázatot. Akkor már heten neveztek be a versenybe: Gunda Béla, Szendrey Ákos, Bálint Sándor, Bartha Károly, Lükő Gábor, K. Kovács László és Tálasi István. Az intézetvezetői tisztség betöltésével foglalkozó bizottság számára ezúttal Hantos Gyula készített értékelőt, jelentést a versenyvizsgára benevezettek tudományos és oktatói eredményeiről. A bizottság írott jelentése kihangsúlyozta, hogy Gunda Béla messze kiemelkedik a pályázók közül, Györffy István és Teleki Pál tanítványa, kitűnő megfigyelő és ábrázoló, jól ismeri a hazai viszonyokat, a magyar és az idegen nyelvű szakirodalom eredményeit, az európai tudományosság színvonalát képviseli, szintetikus látásmód és analitikus munkastílus jellemzi, jó személyes külföldi szakmai kapcsolatokkal rendelkezik, jó terepmunkás, a hazai eredményeket pedig az általános etnológia eredményeinek kontextusában elemzi. Prinz Gyula, külső szakértőként írott véleményében Gunda Béla erőnyeit a következőképpen foglalta össze: „Benne láttam az új nemzedék legerősebb tudós egyéniségét. Ez igazi kutató ember” (Keszeg 2010: 218). A bizottság szavazatai alapján Gunda Bélát jelölték az első helyre, Bartha Károlyt és Szendrey Ákost a másodikra, Tálasi Istvánt és K. Kovács Lászlót pedig a harmadikra. Az 1943–1944-es egyetemi év elején a néprajzi intézetet már Gunda Béla vezette nyilvános rendes tanárként (Keszeg 2010: 219).

A hét pályázó közül kiválasztott 32 éves Gunda Bélát végül is Horthy Miklós kormányzó nevezte ki nyilvános rendkívüli egyetemi tanárnak. Közvetlenül megérkezése után tisztelete jeléül meglátogatta Kolozsvár polgármesterét, Kolozs vármegye fő- és alispánját, Erdély református és görög katolikus püspökét (Lukács 2011: 60).

A kolozsvári néprajzi tanszék keretében Gunda Béla az 1943–1944-es tanév II. szemeszterében 5 előadást és 1 gyakorlatot hirdetett meg: *Általános etnológia, Családformák és társadalmi rendszerek a természeti népeknél, A magyarság néprajza, Mondák és mítoszok a világ teremtéséről, Egy erdélyi falu néprajzi tanulmányozásának módszere, Néprajzi gyakorlatok* (Faragó 2010: 42–43).

Az 1944–1945-ös tanév első félévében már a következő tantárgyakat oktatta: *Általános etnológia (A természeti népek vallása), A magyarság néprajza, Székely balladák és regösénekek, Néprajzi gyakorlatok.*

A második szemeszterben a magyar népmeséről, a néprajz tárgyköréről és módszereiről, valamint a néprajz újabb irodalmáról tartott előadásokat (Vinczi 1944: 30, Faragó 2001: 43) Nem volt könnyű dolga Gunda Bélának sem ebben a tanévben, mivel a városon 1944 októberében átvonult a front, s Kolozsvárt újra román hatalom és adminisztráció rendezkedett be. Mivel a magyar egyetem nem hagyta el a várost, az egészen 1945. május 28-ig Kolozsvári Magyar Tudományegyetem néven működött, majd 1945 őszén már Bolyai Tudományegyetem néven folytatta tevékenységét (Faragó 2001: 43). Mivel a magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium a Kolozsvárt oktató magyar állampolgárokat külszolgálaton tartózkodó tanároknak minősítette, azok kezdetben Budapestről és Bukarestből is kapták fizetésüket (Lukács 2011: 60).

A Bolyai Tudományegyetem értesítői szerint Gunda Béla az 1945–1946-os tanévben csak a *Bevezetés a néprajzba, A néprajz újabb irodalma* című kurzusát hirdette meg. A következő, 1946–1947-es egyetemi év során már a *Bevezetés a magyar néprajzba, A társadalmi formák néprajza, Észak- és Dél-Amerika néprajza* című előadásait tartotta, ugyanakkor szemináriumi gyakorlatot is vezetett. Az 1947–1948-as év során az egyetemisták a *Néprajz elmélete és módszere, Ázsia néprajza, Az oroszok néprajza és az orosz néprajzi törekvések, A néprajzi gyűjtemények szervezése és jelentősége* című kurzusait hallgathatták, ugyanakkor néprajzi gyakorlatot is szervezett számukra (Faragó 2001: 43).

Faragó József, akkori tanítványa így emlékezett mesterének oktatói tevékenységére: „A professzor kurzusai rendkívül népszerűek voltak, s ezt vonzó, érdekes tartalmuknak és figyelmet ébren tartó, magával ragadó előadásmódjuknak egyaránt köszönhették. Nemcsak néprajz szakosok hallgatták – köztük néhány román diák is. A protestáns teológusok [...] jövendő falusi életpályájukra készülve, előadásainak gyakori és nagyszámú látogatói voltak. A hatékony oktatás igényeit szolgálva, némelyik kurzusát a tanrendben különös tekintettel a jogász és közgazdász, máskor a földrajz szakos hallgatók figyelmébe ajánlotta” (Faragó 2001: 43).

Gunda Béla kolozsvári éve alatt rendszeres, európai rangú szakmai képzést valósított meg. Mivel kiváló és szerteágazó külföldi szakmai kapcsolatokkal rendelkezett, hatékonyan közvetítette Erdély felé a korabeli európai néprajztudomány legjobb és legújabb eredményeit, ezáltal pedig újabb témákat és módszereket (pl. funkcionalizmus, eszközmonográfia) honosított meg az akkor fiatal erdélyi kutatók körében.

Oktatói munkája nem korlátozódott csak az egyetem előadótermeire, mivel elsősorban Kolozsvár környékére, számos vonattal vagy gyalog megközelíthető településre szervezett szakmai kirándulást. Diákjaival és tanártársaival rendre megfordultak Györgyfalván, Torockón, Aranyosszéken, az Erdélyi Érchegységben, Retyezátban, a Gyulai és a Radnai havasokban, Gyimesekben, Szilágyságban és a Székelyföldön, miközben élénk szakmai megbeszéléseket, vitákat folytattak, voltaképp szervesen összekapcsolták elméleti ismereteiket a gyakorlattal. Egyetemi tanártársai közül útjain elkísérte Szabó T. Attila, Tulogdy János, Nagy Zoltán, diákjai közül pedig Antal Árpád, Palkó Attila, Kovách Géza, Hunyadi Ödön, Zsigmond József, Técsi Zoltán és még sokan mások. Ennek is köszönhető, hogy tanítványainak jelentős része megkedvelte és később is előnyben részesítette a terepmunkát (Faragó 2001: 44–45). Kolozsvári éve alatt kiváló szakmai, tanári és baráti kapcsolatot tartott fenn Tulogdi János földrajzprofesszorral, Szabó T. Attila nyelvtörténésszel, László Gyula régésszel (Lukács 2011: 60).

A Néprajzi Intézet vezetőjeként kezdeményezte egy önálló néprajzi, szakmai periodika megjelentetését. Ennek célját a következőképpen fogalmazta meg: „Az Erdélyi Néprajzi Tanulmányok a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara néprajzi tanszékének kiadványa. A kiadványsorozatban Erdély néprajzával, Erdély népi műveltségét érintő kelet-európai néprajzi kérdésekkel és a néprajz módszerével foglalkozó tanulmányok jelennek meg” (Faragó 2001: 45). A periodikának 1943–1947 között összesen kilenc füzetét sikerült megjelentetnie Kolozsvárt, melynek címlapját Haáz Ferenc és dr. Kós Károly tervezte (Benedek–Vargyas 1943, Gunda 1943, Faragó 1943, Gunda 1945, Vincze 1945, Gunda 1946, Faragó 1946, 1947, Gunda 1947). Gunda Béla voltaképp ebben a sorozatban szándékozott rendre megjelentetni a vezetésével doktrált fiatal tudósok (pl. Kós Károly, Faragó József) disszertációit.

Gunda Béla egyik nagy érdemének tekintjük azt, hogy pár év alatt Kolozsvárt olyan újabb, szakképzett kutató nemzedéket nevelt, mely közel fél évszázadon át jelentős tudományos feladatokat, kérdéseket oldott meg, újabb és újabb kutatási programokat tudott megvalósítani. Erdélyi tanítványai közül dr. Kós Károly, Faragó József, Nagy Olga a romániai magyar néprajzkutatás kiemelkedő, azt alapjaiban meghatározó kutatói voltak a második világháborút követő évtizedekben. Kihangsúlyozzuk, hogy Gunda Béla még a legnehezebb években is, folyamatosan ellátta szakmai taná-

csokkal és szakirodalommal az Erdélyben élő és munkálkodó dr. Kós Károlyt, Szabó T. Attilát, Vámszer Gézát, Tulogdy Jánost, Faragó Józsefet, Nagy Jenőt, Molnár Istvánt. Ugyanakkor bensőséges baráti és szakmai kapcsolatot tartott fenn Tancred Bănăţeanu-val (Faragó 2001: 46).

Megjegyezzük, hogy az 1947–48-as egyetemi tanévben Stockholmban, Sigurd Erixon Néprajzi Intézetében dolgozott, ahol rendszeres egyetemi előadásokat is tartott (Lukács 2011: 44). Az új kommunista hatalom már 1948-ban, tehát közvetlenül a második világháborút lezáró békeszerződések megkötése után, nehéz választás elé állította a Bolyai Tudományegyetemen oktató, nem erdélyi származású tanárokat. Akik maradtak, azoknak fel kellett venniük a román állampolgárságot és le kellett mondaniuk a magyarról. Gunda Béla 1948 áprilisában éppen terepen tartózkodott a Nagyhagymás és a Feketehagymás környékén élő gyimesi csángóknál, amikor értesítették, hogy munkaszerveződését a bukaresti oktatási minisztérium felbontotta (Lukács 2011: 60).

Távozásának körülményeiről Gunda Béla később így vallott: „1948 nyaráig működhettem a Bolyai Egyetemen, amikor a román illetékes hatóságok szerződésemet váratlanul felbontották. [...] 1948 augusztusának utolsó napjaiban hagytam el több kollégámmal a Bolyai Egyetemet. A birkakeresztesi állomásnál a vasúti kocsik szomorúan csikorogva gördültek át a határon” (Faragó 2001: 46). A második világháborút kísérő határváltoztatások azért is érzékenyen érintették, mivel Temesfüvest, szülőfaluját szintén Romániához csatolták, ugyanakkor itt maradtak erdélyi feleségének, Sándor Évának a rokonai is (Lukács 2011: 60).

Gunda Béla 1948-ban végleg visszaköltözött Magyarországra, ahol 1949-ben Debrecenben, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen alapított néprajzi tanszéket. A Kolozsvárt elkezdett oktatói és tudományos munkáját ott gyökeresen más etnikai, társadalmi és politikai kontextusban folytatta. Kihangsúlyozzuk, hogy tanítványait, munkatársait ott is folyamatosan terepkutatásokra, külföldi tanulmányutakra, alapos filológiai felkészülésre biztatta. A keze alól kikerült kutatók egészen napjainkig a magyar néprajztudomány élvonalához tartoznak.

Gunda Béla az Erdélyben elkezdett kutatásait csak rövidebb kiszállásokkal tudta még pár alkalommal kiegészíteni. Elsősorban bukaresti román kapcsolatainak köszönhetően eljutott még a moldvai csángó falvakba is. Ismerte és a magyar néprajztudomány felé közvetítette a nemzedékéhez tartozó román tudósok legjobb eredményeit. Erdélyi évei jelentős

mértékben elősegítették azt is, hogy jól megismerte a Kárpáti régióban élő román közösségek hagyományos kultúráját. Az Erdélyben meg a Moldvában szervezett kutatóútjainak eredményei és tapasztalatai rendre beépültek később megjelenő tanulmányaiba és köteteibe. Egész életében fontosnak tartotta a különböző ajkú és kultúrájú népek, tudósok közötti párbeszéd előremozdítását, eredményeiért a debreceni néprajzkutatót 1978-ban Herder-díjjal tüntették ki.

A román kommunista hatalom 1948. augusztus 3-án új oktatási törvényt hirdetett ki, mely sok más reakciónak tartott, megbélyegzett diszciplína, szak mellett megtiltotta a néprajz egyetemi oktatását is, így megszüntette a Bolyai Tudományegyetemen működő Magyar Néprajzi Intézetet és néprajzi oktatást is. Megjegyezzük, hogy Gunda távozása után, 1948–1958 között dr. Kós Károly és Nagy Jenő tartott pár alkalommal előadást etnográfiaival, Faragó József és Antal Árpád pedig népköltéssel kapcsolatban a Bolyai Tudományegyetem hallgatóinak. Később, egészen 1989-ig Mitruly Miklós népköltéssel, Péntek János pedig általános etnológiával és etnobotanikával kapcsolatos kurzusokat tartott a Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom szakos hallgatóinak. Mindketten számos néprajzi tárgyú szakdolgozat elkészülését irányították. Közvetlenül az 1989-es romániai rendszerváltozás után Péntek János kezdeményezte és valósította meg a magyar néprajz szak újraindítását a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékén. A kolozsvári egyetem bölcsészkarán a néprajz 1990–2000 között előbb mellék/minor-, majd azután fő-, 2004-től pedig monoszakként választható. A néprajz egyetemi oktatása Kolozsvárt 2002-től kezdődően már az önálló, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék keretében zajlik, mely ugyanattól az évtől kezdődően saját mesteri programot is működtet. Keszeg Vilmos és Pozsony Ferenc néprajzi tárgyú disszertációkat is irányít a Bölcsészkar Hungarológiai Doktori Iskolájának keretében. Mindezek a kezdeményezések és eredmények voltaképp a Gunda Béla által 1943–1948 között vezetett önálló kolozsvári néprajzi tanszék hagyományaira épültek.

Szakirodalom

BENEDEK András – VARGYAS Lajos

1943 *Az istenesi székelyek betlehemes játéka. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 1.* A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Kolozsvár

FARAGÓ József

1943 *Ismeretlen Kriza-életrajzok. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 3.* A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Kolozsvár

1946 *A tánc a mezőségi Pusztakamaráson. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 7.* A Magyar Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Kolozsvár

1947 *Betlehemezők és kántálók Pusztakamaráson. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 8.* A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Erdélyi Tudományos Intézete, Kolozsvár

2001 Gunda Béla, a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem néprajzi professzora. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 42–48.

GUNDA Béla

1943 *Magyar hatás az erdélyi román népi műveltségre. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 2.* A Magyar Királyi Ferenc József-Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Kolozsvár

1945 *A funkcionalizmus kérdése a néprajzban. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 4.* A Magyar Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Kolozsvár

1946 *Munka és kultusz a magyar parasztságnál. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 6.* A Bolyai Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Kolozsvár

1947 *Miscellanea Ethnographica. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 9.* A Bolyai Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Kolozsvár

1966 *Ethnographica Carpathica.* Akadémiai Kiadó, Budapest

1979 *Ethnographica Carpato-Balcanica.* Akadémiai Kiadó, Budapest

1989 *A rostaforgató asszony.* Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest
KESZEGVilmos

2010 A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelvi és Történettudományi Karának 1943. április 8-i jegyzőkönyve. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza Já-*

nos Néprajzi Társaság Évkönyve 18. Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 205–288.

- 2012 A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészlet-, Nyelv- és Történettudományi Karának 1942. április 16-i jegyzőkönyve. In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20. A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 15–78.

KÓSA László

1989 *A magyar néprajz tudománytörténete.* Gondolat Kiadó, Budapest

LUKÁCS László

2011 *Emléktöredékek Gunda Béláról. Gunda Béla és Lukács László írásai.* Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

POZSONY Ferenc (szerk.)

1999 *Herrmann Antal. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője IX.* (1–2) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

VINCZE Lajos

1945 *A kender termesztése és feldolgozása Bálványosváralján. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 5.* A Magyar Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Kolozsvár

VINCZI Károly (szerk.)

1942a *A Magyar Királyi Ferenc József-Tudományegyetem Tanrendje az 1941–42. tanév második felére.* A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Kiadása, Kolozsvár

1942b *A Magyar Királyi Ferenc József-Tudományegyetem Tanrendje az 1942–43. tanév első felére.* A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Kiadása, Kolozsvár

1942c *A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Évkönyve az 1940–41. tanévről.* A M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem Kiadása, Kolozsvár

1944 *A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tanrendje az 1944–45. tanév első felére.* A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Kiadása, Kolozsvár

Tasnády Erika

Sebestyén Dobó Klára életpályája (1924, Kolozsvár – 2013, Bukarest)

A *Szabadság* 2013. július 3-i számában jelent meg a következő gyászír: „Mély fájdalommal tudatjuk, hogy Sebestyén Dobó Klára néprajzkutató, zenetanár, 89 éves korában, Bukarestben csendesen elhunyt.” Nevét hiába keressük kézikönyvek, lexikonok lapjain, mert nem tartják számon. Családja szerint senki nem ismerte igazán: magáról alig beszélt; készségesen segített, lektorált, megbízható szakmai tanácsokat adott hosszú élete végéig, de nem óhajtotta, hogy nevét feltüntessék a kiadványokon.

Sebestyén Györgyné Dobó Klára *Én elmenyek kicsi búval* című, kivitelezésében és tartalmában is gyönyörű könyve¹ 2001-ben, a gyűjtő hetvenhetedik életében jelent meg a Kriterion Könyvkiadónál. A kötetben közölt anyag negyvenkilenc évig feküdt egy íróasztalfiókban. „Én őriztem és babusgattam és csomagoltam. S tudtam, hogy még tartozom ezzel valakinek” – mondta Dobó Klára a könyve bukaresti bemutatója előtt adott interjújában.²

E könyv – melynek alcíme *Kászoni népzene és néphagyományok 1952-ből* – egyetlen gyűjtőút terméke. Dobó Klára befejezetlennek érezte, és az

¹ A könyvet Imets László képzőművész fametszetei díszítik.

² A Bukaresti Rádióban, a *Hétköznepok* 2013. július 11-i adásában a Sebestyén Dobó Klára emlékére készített műsort Forró László. Itt volt hallható Tomcsányi Mária riportja is: az egyetlen olyan dokumentum, amelyben a népzene-kutató-zenetanárnő önmagáról, pályafutásáról vall.

előszóban jelezte is, hogy vissza szeretett volna térni a terepre pontosítások, kiegészítések végett. A kiadvány nagyobb részét az énekgyűjtés teszi ki, de emellett jutott hely a hangszeres táncdallamok, gyermek- és fonójátékok, találós kérdések, szokásleírások számára is. Dobó Klára nem csak a falusi életből kiragadott énekeket jegyezte le (gyakori bevett szokás szerint), de az énekek kontextusára is rávilágított az interjúk, vallomások által. E könyv nyomán teljes képet alkothatunk az ötvenes évek Kászoni-vidékének énekes szokásairól, hiszen, legalább jelzés szintjén, helyet kaptak benne még az – 1950-es években igen nagy népszerűségnek örvendő – műdalok is. „1952-ben Kászoni öt falvában, a régi zenei réteg fokozatos eltűnése mellett nagyon elevenen élő népzenei anyagot találtam” – írta Sebestyén Dobó Klára könyve előszavában –. „Az új réteg, az ún. új stílusú népdal virágzott, terjedt, közkinccs volt, számtalan változatot hozott létre. Hat éves-től hetvennyolc évesig minden korosztálytól volt mit gyűjteni. A hagyományt közösen őrizték, becsben tartották.” (Sebestyén Dobó 2001: 7–8). Korábban, a 20. század elején, gyűjtött már Kodály Zoltán is a Kászoni-vidékben, az 1940-es években³ pedig Jagamas János, de tisztán kászoni, monografikus jellegű gyűjtést egyikőjük sem közölt. Egy esetleges, Kászoni-vidéki népi énekhasználatot, repertoárt, annak alakulását, törvényszerűségeit kutató, diakrón összehasonlító vizsgálatban értékes forrást jelenthetne a három kutató által gyűjtött anyag.

Egy ilyen gazdag és gondos munka ismeretében méltán remélhettük, hogy akad még a hagyatékban elzárva ehhez fogható kincs. Nincs másik dosszié. Beszélhetnénk hát egy megtört karrierű néprajzkutatóról, elmondhatnánk, hogy mi mindent tehetett volna még. Ezt tennénk akkor, ha a cselekvő értelmiségi mércéje kizárólag publikációinak mennyisége lenne. Dobó Klára sorsa, mondhatnánk, jellegzete asszonyi sors. Fiatalon, lelkesedéssel tele elindult egy olyan szakmai úton, melyen nem haladhatott tovább. A bukaresti magyar diaszpórába került, ott lett családanya, feleség és lelkes zenetanár haláláig. Családjáért pedig „hajlandó volt mindenről lemondani egy zokszó nélkül.”⁴ Tudását más területen, nem a népzene-kutatásban kamatoztatta; elveit, meggyőződését, lelkesedését másokba, tanítványaiába plántálta át.

³ Bartók–Kodály 1923, Kodály–Vargyas 1951, Kodály 1943–1944, Jagamas–Faragó 1974.

⁴ Halmos Katalint idézem. Sebestyén Dobó Klára Kolozsváron élő unokahúga, a zenetanár, kórusvezető, tankönyvíró nagy segítségemre volt e munka elvégzésében.

A 2001-es kötet megjelenése közügy volt: kis csapat bábáskodott annak érdekében, hogy az napvilágot láthasson.⁵ A szeretet, mellyel a szerzőt övezték, mellyel munkáját gondozták, annak bizonyítéka, hogy Dobó Klára, hihetetlen szerénysége ellenére – vagy éppen ennek köszönhetően – nagy hatású nevelő, jó pedagógus volt. Tanítványai szerették, tisztelték.

Dobó Klára 1924-ben született Kolozsváron, a Görögkeleti templom utcában. Édesapja Dobó Ferenc,⁶ könyvkiadó- és lapszerkesztőként tevékenyen részt vett az erdélyi kultúréletben. Az 1920-as években, lánya születése idején, az *Ellenzék* szerkesztője volt: azé a napilapé, melynek irodalmi rovatát Kuncz Aladár és Áprily Lajos vezette. Dobó Ferenc a Korunk alapításában is közreműködött. Szerkesztői munkája mellett műfordítóként is dolgozott. Érthető tehát, hogy lánya a református leánygimnázium után francia–német szakon tanult. „Elvégeztem, mert el kellett végezni. Mindenesetre örültem, hogy akkor a franciát kivették a tanügyből és nem lehetett elhelyezkedni vele...”⁷ – vallotta Dobó Klára.

A széles látókörű, haladó szellemű Dobó Ferenc Lepage-könyvkereskedésében dolgozott testvérhúga, Szegőné Dobó Júlia⁸, aki fiatal éveiben rendszeresen közölt cikkeket, írásokat az *Ellenzék* illetve a *Korunk* hasábjain. Bartók Bélával készített beszélgetése⁹ életreszólóan meghatározta további pályáját.¹⁰ Szegő Júlia 1932-ben, harminckilenc éves korában beiratkozott a budapesti Zeneakadémiára és ugyanekkor, egy tizenkét évig tartó énekési karriert is elkezdett.¹¹ Kolozsvárra visszatérte után, lélektan–szociológiai tanulmányai elvégzését követően népzenekutató lett, 1949–1950-ben pedig a kolozsvári Folklór Intézet első vezetője.

Szegő Júliára még sokan emlékeznek napjaink Kolozsvárján, ezért nem hallgathatjuk el, hogy nem tett egyértelműen pozitív benyomást minden ismerősére. Unokahúga nagyon ragaszkodott hozzá. Ő volt az, aki a zene, a népdal szeretetét – Dobó Klára szavaival – „egy életre” belé oltot-

⁵ Tüdős Kinga, Szenik Ilona, Macalik Arnold, Csörsz-Rumen István nyújtott segítséget.

⁶ Dobó Ferenc (1886–1965) jogász, az akkoriban még Kárpátaljához tartozó Karácsfalváról származott. Nagyvárad, Berlin, Budapest egyetemén tanult, s végül 1908-ban doktori címet szerzett Kolozsváron, ahol le is telepedett.

⁷ Tomcsányi Mária riportjában.

⁸ Szegő (lánykori nevén Dobó) Júlia népdalgyűjtő (1893–1987, Beregszász–Kolozsvár).

⁹ Szegő Júlia: Menteni kell a tűnő kelet-európai dallamkincset. *Ellenzék* LVII. (1936) 236.

¹⁰ Erre enged következtetni a zeneszerzőről írott számos könyve, tanulmánya.

¹¹ Több európai országban fellépett, felvételeiből a Pátria lemezgyár sorozatot jelentett meg.

ta. És benne „talajra talált”, pontosított Halmos Katalin, Klári néni zene-tanárnő unokahúga. A mondén, különöc Szegő Júlia – akár erősítette, akár szárnyát szegte önbizalmának – mindenképpen meghatározta a gyermek Dobó Klára bontakozó érdeklődési körét, sőt életpályáját is.

Szegő Júlia legbecsesebb, hűgának adományozott ajándékai népdalok voltak: „Egyáltalán, hogyha hozzá mentem, akkor ajándékba mindig kaptam egy dalt és azzal mentem haza. Úgyhogy a népdalokkal egész kisgyerekek koromban ismerttetett meg” – vallotta Dobó Klára. Az *Én elmenyek kicsi búval* dedikációja így hangzik: „Szegő Júlia emlékére, akitől életre szóló zenei útravalót kaptam.”

Érdeemes itt megjegyeznünk, hogy – az akkor már teológia doktora és régizene-szakértő – Rajeczky Benjámín Szegő Júliával egy esztendőben, 1932-ben kezdett bejárni a budapesti Zenekadémiára. Majdan, az 1950-es években, a Magyar Néprajzi Múzeum Rajeczkyt bízta meg a moldvai csángók körében végzett népzenei gyűjtések irányításával. E gyűjtéseken részt vett Szegő Júlia és unokahúga, az akkor még „csak” bölcsész diplomás Dobó Klára is.

Szegő Júlia, Kodály Zoltán tanácsára, zenei óvodát létesített és vezetett 1948–1949-ben: a Kolozsváron ma is működő zenei óvodák¹² őseit. A kisgyerekeket saját lakásában fogadta. A kodályi koncepció jegyében fogant célkitűzése szerint elsősorban magyar népdalok tanítása által akarta segíteni a legkisebbeket a zenei anyanyelv elsajátításában. E munkában már Dobó Klára is részt vett, aki, bár sohasem volt Kodály Zoltán közvetlen tanítványa, szellemiségét örökölte, módszereit alkalmazta: a népdal kutatása, tanítása egységet képezett az ő felfogásában is.

A fiatal Dobó Klára kezdettől fogva részt vett a Folklór Intézet népzenei munkásságában. „Mikor létesült a kolozsvári Folklór Intézet, akkor ahhoz nem is fért semmi kétely, hogy azt ott meg kell tanuljam és oda kell menjek. S oda is mentem. Párhuzamosan ment a konzervatórium és a folklórmunka. Hát a konzervatóriumból egypárszor kiestem rossz származás miatt, aztán visszaestem... Úgyhogy a konziban bent voltam, kint voltam, de a Folklór Intézetben külső munkatárs voltam és Jagamas Jánostól, amit csak lehetett, tanultam.”

¹² Bár sokszor nagyon nehéz körülmények között, de 1949-től folyamatosan működött Kolozsváron a legkisebbek zenei nevelésére szánt foglalkozás. Lásd Braica Tünde: Zeneoktatást, születés előtt 9 hónappal. *Szabadság* (Kolozsvár) 2009. 10. 24.

Faragó József így írt erről az időszakról: „Egyéb tennivalók közt a moldvai magyar folklórgyűjtéshez nem sokkal az alapítás után, 1950 szeptemberében hozzáfogtunk, és 1958-ig az Osztály hivatásos, valamint önkéntes munkatársai (Demény Dezsőné Szabó Piroska, Elekes Dénes, Faragó József, Gurka László, Jagamas János, Kallós Zoltán, Kusztos Endréné Szabó Piroska, Nagy Jenő, Sebestyén Györgyné Dobó Klára, Szabó Gyula, Szegő Júlia, Szenik Ilona és mások) számos gyűjtőutat szerveztek Moldvába. Munkájuk nyomán az Osztály archívuma 32 faluból összesen 4145 hallás utáni lejegyzést, illetőleg magnetofonfelvételt őriz, és kisebb-nagyobb arányban a népköltészet meg a népzene úgyszólván valamennyi fontosabb műfaját felöleli” (Faragó 1979:29).

Ezekben a munkálatokban vett hát részt Dobó Klára, a Jagamas János mellé felsorakozott fiatal kutatókkal együtt¹³ – akik lassacskán elszéledtek, miután Jagamas Jánosnak 1960-ban le kellett mondania az intézetben betöltött állásáról. A gyűjtések, természetesen, az Intézet archívumában maradtak: „amit gyűjtöttem, általában bement a Folklór Intézetbe, és ott mindig csak egy gyűjtő voltam a többiek között... De a kolozsvári intézetben van egy csomó gyűjtés, mert részt vettem mezőségi, moldvai, kalotaszegi gyűjtésekben, amíg ott külső munkatárs voltam, de hiába akarnék most még egy könyvet előállítani, mert sajnos, nálam itthon nincs semmi.”

Valóban, a Folklór Intézet gyűjtési jegyzékeiben Dobó Klára neve gyakran szerepel 1950 és 1953 között. Nagyon termékeny gyűjtő volt. Román folkloristákkal román terepre is kiszállt,¹⁴ vegyes lakosságú falvakban magyarokat és románokat egyaránt megkeresett, de természetesen, főleg magyar terepen gyűjtött. Adatközlői, az egész fiatal gyerekektől idős emberekig, minden életkort képviseltek. Énekeket és alkalom adtán hangszeres dallamokat, táncszókat, gyermekjátékokat is gyűjtött. Az Erdély területén szervezett kisebb gyűjtések¹⁵ mellett részt vett az 1951-es inaktelki nagy gyűjtésen, ahol egymaga negyedfélszáz dallamot rögzített (a két és fél ezerből). A moldvai csángókhöz is több ízben visszatért¹⁶.

¹³ A fenti névsort ki kell egészítenünk Ligeti György, Sárosi Bálint, Forrai G. Magdolna nevével.

¹⁴ Gárda de Sus és Albac 1951-ben.

¹⁵ Feketelak (1950), Katona (1951), Visa (1951)

¹⁶ Gyűjtött Lujzikalagorban (1950), Dioszénben (1950), Klézsén (1950), Lészpeden (1950), Újfaluban (1950, 1951), Külsőrekecsinben (1953), Ónfalván (1951), Templomfalván (1951), Trunkban (1953).

Dobó Klára egyéni megbízást kapott 1952-ben, melynek igen lelkiismeretesen eleget is tett. A Román Akadémia magyar néprajzkutató csoportja a Kászonokba készült gyűjteni. Ehhez „kértek a Folklor Intézettől valakit, aki foglalkozzon a zenével, és akkor engem küldtek s én mentem. Boldogan gyűjtöttem, mert csodálatos terep volt. Nagy szerencsém volt vele.” Dobó Klára gyűjtése nem volt egy jelentéktelen esemény a kászoni falvakban; a még élő, hajdani adatközlői nagy szeretettel emlékeznek rá.¹⁷

Sajnos, a terepmunkát követően a gyűjtésre senki nem tartott igényt. Dobó Klára mindössze tizenkilenc népdalt közölt belőle 1958-ban a *Kötöttem bokrétát* című, Szegő Júliával közösen kiadott kötetben.

Az ötvenes években néhányszor, Szegő Júliával együtt, moldvai csángó falvakban gyűjtött.¹⁸ Gyűjtésük 1988-ban látott napvilágot, Szegő Júlia neve alatt, bár a kötet egyharmadának gyűjtője és lejegyzője Sebestyén Dobó Klára volt.

Kolozsvárról elkerülve Sebestyén Dobó Klára népzene kutatói tevékenysége teljesen abbamaradt. Zavaros, nehéz idők következtek az erdélyi kultúréletben. 1960 után a Folklor Intézet vezetősége megváltozott. 1958 és 1969 között egyetlen magyar nyelvű, folklorisztikai témájú könyv sem jelent meg. Szegő Júlia 1957-ben nyugdíjba vonult. Az Intézetnek 1960-tól 2004-ig mindössze egyetlen magyar zenekutatója volt, Almási István személyében. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a kászoni népzenei gyűjtemény nem jelent meg.

1970-ben Sebestyén Dobó Klára nagy meglepetésére, végre megjelent az 1952-es kászoni gyűjtés tárgyi néprajzi anyaga (Kós–Szentimrei–Nagy 1972), de a kötetbe nem került folklor fejezet. Ez a mellőzés fájó pont maradt számára: „Húsz évre a gyűjtés után láttam, hogy megjelent a kászoni könyv. Kicsit csodálkoztam, gondoltam, hogy nekem is lehet, hogy ott lett volna a helyem...”

A kászoni gyűjtést követően Sebestyén Dobó Klára hamarosan Bukarestbe költözött: férjét, a műépítész, egyetemi tanár Sebestyén Györgyöt követte. A magyar iskola, a mai Ady Endre Líceum zenetanára volt huszonnégy éven keresztül, 1958-tól 1982-ig. Az utolsó években, a magyar osztályok leépítése következtében csökkent a magyar tannyelvű órák szá-

¹⁷ Ezt az információt Tánzos Vilmos közölte, aki több ízben gyűjtött a Kászonokban.

¹⁸ Ezek a gyűjtések kerültek az *Ismeretlen moldvai nótafák* című kötetbe, melynek előszavát Rajeczky Benjámín írta. Tari (szerk.)1988.

ma. Ezekben az években, katedrakiegészítésként több iskolában tanított, és természetesen, nem kizárólag magyar gyerekek zenei nevelésével foglalkozott.

Tanítványai elmondása szerint zeneórái alapját a népdal, a közös éneklés képezte. „És így történt, hogy ezek a gyerekek, akik a bukaresti magyar iskolában végeztek, több népdalt ismertek, mint nem egy erdélyi iskolából kikerült gyerek.”¹⁹

Aktív tanári működése idején Sebestyén Dobó Klára részt vett a romániai magyar zenepedagógia kézben tartásáért, iránytartásáért folytatott kemény munkában. Szerény „háttérmunkásként” éveken keresztül készítette a romániai magyar zenei tantervet,²⁰ lektorálta a tankönyveket.²¹ (Ezekben az években a tankönyvekben közölt énekek harmadát magyar népdalok, negyedét pedig magyar zeneszerzők művei tették ki.) Az 1990-es évek elején a Tanügyminisztérium egy olyan didaktikai audio melléklet megszerkesztésével bízta meg, melyet a zenetanárok a népdaltanításhoz használhattak.

Sebestyén Dobó Klára bevezette iskolájában a furulyaoktatást. Tanítványaiból és az általa elindított hagyományból született meg később, Öllerer Ágnes tanárnő vezetésével a Lyceum Consort régizene-együttes. Ebben, 1992-től fogva, sok éven keresztül a nyugdíjas Klári néni is tevékenyen részt vett. Az együttes gregorián, illetve reneszánsz-kori régizene repertoárt játszik.

A magyar népzene kutatás kritikusai nemegyszer rótták fel a szakmának azt, hogy a gyűjtők egyszerű „köz munkások” gyanánt, a nagy gótikus katedrálisok építőihez hasonlóan árnyékban maradnak. Sebestyén Dobó Klára tett annyit a nagy konstrukció érdekében, hogy kiemeljük a névtelenség homályából. Ennyivel tartozunk Neki.

Az életpálya rekonstruálásában Tomcsányi Mária riportja mellett Halmos Katalin, Öllerer Ágnes és Forró László vallomásaira támaszkodtam. Segítségüket köszönöm.

¹⁹ Tomcsányi Mária riporternő megjegyzése.

²⁰ Sajnos nem sikerült az 1970–1980-as évek romániai magyar zenei tanterveit előkeríteni.

²¹ A szintén tanterv- és tankönyvíró, zenetanárnő Halmos Katalin elmondása alapján.

Sebestyén Dobó Klára publikációs jegyzéke

- 1958 SZEGŐ Júlia – SEBESTYÉN DOBÓ Klára: *Kötöttem bokkrétát. 150 népdal*. Zenei Kiadó, Bukarest
- 1990 SEBESTYÉN DOBÓ Klára (gyűjt.): *Jézus-altatók. Művelődés. XXXIX. [XLIII.!] évf. (11–12) 34–35.*
- 1999 SEBESTYÉN DOBÓ Klára: *Kászoni népzene gyűjtés 1952-ből I.* In: Boér Hunor (szerk.): *Acta II.* Székely Nemzeti Múzeum–Csíki Székely Múzeum, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda
- 2001 SEBESTYÉN DOBÓ Klára: *Én elmenyek kicsi búval. Kászoni népzene és néphagyományok 1952-ből.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár
- 2001 Tomcsányi Mária: *Beszélgetés Sebestyén Dobó Klárával.* In: *Bukaresti Rádió, Hétköznapiok*, 2013. július 11.

Sebestyén Dobó Klára gyűjtéseit is közlő kötetek (a teljesség igénye nélkül)

- DOBSZAY László
2007 *A magyar dal könyve*. Timp kiadó, Budapest
- DOBSZAY László – SZENDREI Janka
1988 *A magyar népdaltípusok katalógusa – stílusok szerint rendezve.* I–II. Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet, Budapest.
- JAGAMAS János – FARAGÓ József
1974 *Romániai magyar népdalok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
Digitális Balladatár: <http://www.kjnt.ro/balladatar/>
- OLOSZ Katalin (szerk.)
1982 *Ha folyóvíz volnék. A magyar népi líra antológiája.* Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár
- TARI Lujza (szerk.)
1988 *Ismeretlen moldvai nótafák. Csángófalvak énekközlőinek szövege és dallamkincse.* Szegő Júlia gyűjtése. Európa Könyvkiadó, Budapest (A kötetben közölt énekek harmadát Sebestyén Dobó Klára gyűjtötte és jegyezte le.)

**Sebestyén Dobó Klárára hivatkozó írások
(a teljesség igénye nélkül)**

ALMÁSI István

2009 Népzene kutató műhely Kolozsváron. In: *A népzene jegyében. Válogatott írások*. Európai Tanulmányok Alapítvány Kiadója, Kolozsvár, 296–302.

FARAGÓ József

1979 A magyar folklór gyűjtése Moldvában. *Művelődés* XXXII. (11) 29–31.

KESZEG Vilmos

Romániai magyar népballadák. Adatbank. Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár. <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=39>

LÁSZLÓ Ferenc

2001 Volt egyszer egy hőskor [Sebestyén Dobó Klára: Én elmenyek kicsi búval]. *A Hét* 40.

PÁVAI István

1996 Kis-Küküllő menti népzene. *Honismeret*. (2) 74–77.

RAJECZKY Benjámin

1988 Bevezető In: Tari Lujza (szerk.): *Ismeretlen moldvai nótafák. Csángófalvak énekközlőinek szöveg- és dallamkincse*. Szegő Júlia gyűjtése. Európa Könyvkiadó, Budapest

Szakirodalom

BARTÓK Béla – KODÁLY Zoltán

1923 *Erdélyi Magyarság. Népdalok*. Budapest

KODÁLY Zoltán – VARGYAS Lajos

1951 *A magyar népzene*. Budapest

KODÁLY Zoltán

1943–1944 *Iskolai énekgyűjtemény* I–II.

KÓS Károly, Dr – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő, Dr

1972 *Kászoni székelj népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

Eleonora Sava, Maria Grosu

Nicolae Bot professzor és a Kolozsvári Egyetemisták Etnológia és Folklor Köre

1. Nicolae Bot professzor. Életrajzi és bibliográfiai támpontok

A második világháborút követő időszak román etnológiájának egyik kiemelkedő alakja, Nicolae Bot „a pontosság és szakmai tisztesség leckéjével” (Coman 1990: 5) szolgál, melyet ritka nemeslelkűség és emberi melegség kettőz meg, lévén „egyike azoknak a professzoroknak, akik árnyalataikban ragadják meg mások gondolatait”, s lévén a birtokosa „a képességnek, hogy befogadja mások felvetéseit és – megpróbálva a megoldás egyik vagy másik irányába terelni ezeket – bár egy ideig elidőzzön felettük” (Hedeşan 2008: 219).

A jelen tanulmány célja bemutatni, hogy a kolozsvári egyetemi hallgatók mentoraként, ugyanakkor a román szakmódszertan paradigmaváltásának kezdeményezőjeként Nicolae Bot professzor miként járult hozzá a 20. század második felében végzett etnológiai terepkutatásokhoz.

Nicolae Bot (Szakadás, Szilágy megye, 1929. december 6. – Kolozsvár, 2008. február 23.) 1954-ben Kolozsvár egyetemének Bölcsészkarán szerzett diplomát. Ugyanitt a román irodalom tanszékén egyetemi tanársegéd (1954–1961), majd egyetemi adjunktus (1962–1992) volt. A megjelentetett tanulmányaiból kitérnék a szokásfolklor, különösen a temetkezési rítusok iránt tanúsított állandó érdeklődése – munkáiból a következőket említjük: *Contribuții la „Cântecul zorilor”* [Adalékok a „Hajnali énekhez”] (Bot 1966); *Buhașul – obicei și cântec ceremonial de înmormântare* [Buhașul – temetkezési szokás és szertartási ének] (Bot 1968 a); „*Strigarea zorilor în Banatul iugoslav* [„Hajnali ének” a jugoszláv Bánságban] (Bot 1968 b); *Cântecul de priveghi în Valea Gurghiului* [Virrasztóének a Görgény völgyében] (Bot 1970); *Contribuții la raportul dintre cântecele ceremoniale și bocete* [Adalékok a szertartási énekek és a siratások összefüggéséhez]

(Bot 1974); *Obiceiurile de înmormântare* [Temetkezési szokások] (Bot 1977: 393–404); *Cântecul de priveghi* [A virrasztóének] (Bot 1977: 409–416); *Bocetul* [A siratás] (Bot 1977: 417–423); *Rituri funerare: vechime și semnificație* [Temetkezési rítusok: régiség és jelentés] (Bot 1983). Ezek a szisztematikus terepkutatásokra és terjedelmes szakirodalomra alapozó művek Nicolae Bot professzort „a világháború utáni Románia egyik legfontosabb temetkezés-specialistájává” teszik (Hedeșan 2008: 220).

„Az eddig megjelent tanulmányainak összességéből a legtöbb újszerűséget” (Datu 2006: 131) a *Șezătoarea în zona Nășăudului* [A Naszódvidéki fonó] (Bot 1968 c; 2008: 7–46) hordozza, mely tanulmány „az információgazdagság és józan kidolgozottság, a vizsgált jelenségekből kifejtett, széles körben hasznosítható információk révén kimagasló” (Datu 2006: 131).

A *Cântecele cununii, Antologie, prefață, note, indice de culegători, glosar și bibliografie de Nicolae Bot* [Mennyegzői énekek, Antológia, előszó, jegyzetek, gyűjtők jegyzéke, szójegyzék és bibliográfia Nicolae Bot tollából] (Bot 1989) című monográfia, miként a *Contribuții la studiul cântecelor de seceriș* [Adalékok az aratási énekek tanulmányozásához] (Bot 1971 a; 2008: 108–117), a *Les chansons de la moisson* [Aratóénekek] (Bot 1992) és az *Obiceiuri agrare din zona Codrilor Sătmăruului* [Agrárszokások a szatmári Bükk vidékéről] (Bot 1980 a; 2008: 176–186) című tanulmányok is a tudós másik érdeklődési körét, az agrárrítusokat képviselik. Ebben az esetben Nicolae Bot tudományos munkássága egy tartalmas és (még a szakemberek számára is) nehezen hozzáférhető anyag közvételével, egy rugalmas tipológia kidolgozásával, a rítusok társadalmi-gazdasági kontextusba ágyazott elemzésével és a felvetett értelmezésekkel (melyek a kutatott jelenségek értelmének és funkcióinak a feltárása révén a jelenségek mélységi síkját vizsgálják) a kérdéskör román szakirodalmá számára valódi mérföldkövet képez.

Mélyreható és bőségesen dokumentált kutatásai reflektálnak olyan folklórműfajok szerepére, mint például a kántálás – *Contribuții la cunoașterea funcției colindelor* [Adalékok a kántálások funkciójának a megismeréséhez] (Bot 1974 b; 2008: 118–136), *Funcțiile agrare ale colindatului* [A kántálás agrárfunkciói] (Bot 1977 b; 2008: 137–163) –, vagy a dojna – *Dojna – poezie a destinului* [Dojna – a sors verse] (Bot 1987; 2008: 187–219) –, az egyes hiedelmekre és mágikus praktikákra – *Cânepa în credințele și practicile magice românești* [A kender a román hie-

delmekben és mágikus praktikákban] (Bot 1971 a; 2008: 59–107) –, vagy a folklór–kultúra szintjei között húzóó kapcsolatokra – *Dreptul cutumiar și folclorul obiceirilor* [A szokásjog és a szokások folklórja] (Bot 1980 b; 2008: 164–175) – ezen kutatási témák mindegyikének támpontokat biztosítva.

Habár tanulmányai kis számban és esetenként nehezen fellelhető folyóiratokban jelentek meg¹, ezek „támadhatatlan adalékok” (Hedeșan 2008: 220) a román etnológia számára, mind a vizsgált tárgykör, mind a kutatási módszertan szempontjából. „A bizonyításain túl meghúzódik az egyes jelentéstartalmak keresésének a története, az igazság érvelésének a szenvedélye, ugyanakkor a vágy, hogy elkerülje azokat a magyarázatokat, amelyek látszólag kézenfekvőek, de nehezen fenntarthatóak, vagy amelyeket a kulturális tények fejlődésének szilárd törvényei szerint lehetetlen érvényességre juttatni. Lendület és körültekintés, lelkesedés és egyensúly, ezek mindegyike érezhető az idők során Nicolae Bot által közreadott szövegeken” (Hedeșan 2008: 220).

2. Nicolae Bot hozzájárulása a Kolozsvári Egyetemisták Etnológia és Folklór Köre által végzett terepkutatásokhoz

A terepkutatások igazi elhivatottjaként Nicolae Bot volt a legfigyelmezbesebb, legalaposabb és lelelkesebb azon professzorok közül, akik a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán működő Egyetemisták Etnológia és Folklór Köre hallgatóit e csoportosuláshoz kapcsolódó tevékenységeikben irányították.

A Kör, melyet 1955-ben Dumitru Pop professzor alapított, előbb a hagyományos kultúra kutatása iránt érdeklődő hallgatók találkozására adott alkalmat, szakelőadások melletti beszélgetésekre és vitákra. Az első három évben a Kör tagjai az etnográfia- és folklórbibliográfia egyes tételeinek a tanulmányozásával és átbeszélésével foglalatoskodtak, majd 1958-

¹ Szélsőséges szerénységéből fakadóan Nicolae Bot élete során nem gyűjtötte össze a tanulmányait egy kötetbe. A szerző egyetlen kötete – *Studii de etnologie* [Etnológiai tanulmányok] – halála után, 2008-ban került közlésre a lánya, Ioana Both és Ileana Benga szerkesztésében, a kolozsvári Editura Casa Cărții de Știință kiadásában. Magyar nyelvű ismertetés: Keszeg V., *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* LIII. (2009) (2) 79–83. A szerk. megj.

től terepkutatásba kezdtek. E két típusú tevékenység a Kör létének teljes időtartama alatt összefonódott, koordinálásuk a Bölcsészkar Román Irodalom Tanszékének folklórral foglalkozó tanárközösségére, Dumitru Pop, Ion Şeuleanu és Nicolae Bot tanárookra hárult. Míg az előbbieket különösen a bibliográfiai dokumentálás és a tudományos publikációk szerkesztése tekintetében határozták meg a Kör tevékenységét, Nicolae Bot 1958-tól nyugdíjazásáig, 1992-ig – szinte megszakítás nélkül – az egyetemi hallgatók terepmunkáit irányította.

Kutatási módszertan szempontjából több szakasz különíthető el a terepvizsgálódások lefolyásában. Az első szakaszt az 1958 és 1973 közötti periódus képviseli, melyben a *folklórszövegek felhalmozása*, a *folklorisztika* képez prioritást. A második, 1974 és 1992 közötti időszak *etnológiába* forduló zárszóval a *folklórkultúra kutatásának* a periódusa.

A folklorisztika-szakaszban elsődlegesen olyan folklór szövegek gyűjtése áll a kutatók érdeklődési körében, amelyek az irodalom klasszikus tipológiai szerint (népmesék, dojnák, táncszók, találós kérdések, balladák, siratók stb.) irodalmi műfajokba sorolhatók, de anélkül, hogy a társadalmi élet vagy a hagyományos közegben való gyakorlás tágabb kontextusába ágyaznák őket. Ugyanebben az időszakban hasonlóképpen jelen vannak azok a kutatások is, amelyek rítus-leírásokat biztosítanak, bár (a kizárólag folklórszövegeket tartalmazó adatlapokhoz képest) relatív kis számban, s ezek a leírások is általában vázlatosak és általánosítóak, mivel sok esetben a kutatók közösség tagjainak közlésére, s nem a kutatók kulturális tevékenység közvetlen megfigyelésére alapoznak.

Az 1970 és 1990 közötti periódus átmeneti időszakot képvisel a modern etnológia fele, melynek során – figyelmet szentelve a társadalmi és kulturális kontextusnak – a *rítusok és a hagyományos kultúra kutatása* kerül elsődlegesen fókuszpontba.

A módszertani változás, melyet a Folklór Kör Archívumában megőrzött kéziratos adatlapok is tükröznek, Nicolae Bot professzor tevékenysége folytán valósul meg. A hallgatókkal végzett terepkutatásokban a két világháború közötti időszakban Dimitrie Gusti irányította szociológiai és monografikus iskola (Bukarest) tanait gyümölcsoztette. A második világháborút követően ez a tudományos irányvonal a kommunizmus és a marxista-leninista ideológia bevezetésével egyidőben tiltottá vált. Az 1970-es években Kolozsváron Nicolae Bot, Bukarestben Mihai Pop ismét feleleveníti a két világháború közötti időszak monografikus kutatásainak hagyományát.

Ami a módszertan kérdését illeti, Nicolae Bot kezdeményezi és következetesen alkalmazza a *közvetlen megfigyelést*, a szociológiai iskola által indítványozott kutatási módszert. Az így nyert információk a következő módszertani lépésben ellenőrzésre és kiegészítésre kerülnek: olyan alanyokkal, specialistákkal készítenek strukturált interjúkat, akik a hagyományos kultúra egy-egy szegmensének szakértői – a falu bábaasszonyával a születéshez kapcsolódó szokások feltárásáért; a házasság specialistáival (gazda, szakácsnő) a házasság szokásainak kutatásakor; temetkezési szokások esetében azokkal a személyekkel, akik részesei a kapcsolódó rítusoknak stb.

Elméleti szempontból Nicolae Bot fenntartja az etnológiai irányultságot, s távolodik a folklór filológiai perspektívából való megközelítéstől, mely irányvonalat ugyanebben az időszakban Ovidiu Bârlea képvisel.

Míg a korszak kánonhoz illeszkedő műveiben, mint a *Metoda de cercetare a folclorului* [A folklór kutatómódszertana] (1969) és az *Istoria folcloristicii românești* [A román folklórisztika története] (1974), Ovidiu Bârlea – ragaszkodva a folklór és etnográfia szétválasztásához – a folklór-szövegek esztétikai értékét hangsúlyozza, Nicolae Bot folyamatosan a szövegek és kontextusok kapcsolatára fókuszálva tűnik fel. Ilyenként őt a folklórszöveg nem esztétikai szempontból, hanem szerepének szempontjából érdekli, amely a társadalmi és kulturális tevékenységek kontextusában, a folklórkultúra egészében bontakozik ki. Miként Constantin Brăiloiu, kinek elveit következetesen alkalmazza, Nicolae Bot sem a szövegek esztétikai oldalát veszi górcső alá elsődlegesen, hanem a kulturális megnyilvánulások életrajzát és kulturális, valamint társadalmi motivációját. Ezért egyrészt arra törekszik, hogy a kutatott jelenség rögzítése ott és abban a pillanatban valósuljon meg, amikor a jelenség lezajlik, másrészt megpróbál minél több információt összegyűjteni arra vonatkozóan, hogy milyen feltételek, körülmények között születik meg és létezik a vizsgált jelenség.

3. Folklór Kör Archívumának kéziratai

A következőkben a Folklór Kör Archívumából két kéziratos adatlap összehasonlító elemzését mutatjuk be, ezeket az imént vázolt két kutatási időszakra nézve reprezentatívnak tartunk. Az adatlapok két konvergenciaponttal rendelkeznek: ugyanabba a tárgykörbe (*temetkezés*) ágya-

zódnak, és ugyanannak a kutatásmódszertannak (*megfigyelés*) az alkalmazása révén öltöttek formát. A kéziratokat olyan kutatások keretében szerkesztették, amelyek között eltelt szinte két évtized: az egyik adatlaphoz 1958, Farnas [Sfăraș] település, Szilágy megye², az ACFC 1117-es archívum-jelzet köthető, míg a másikhoz 1975, Mózesfalú [Moșeni] település, Szatmár megye, az ACFC 7390-es jelzet kapcsolódik. Elemzésünk a valóságábrázolás diskurzív stratégiáit alkalmazza. Párhuzamba állítva értelmezzük a kutató (*ki ír?*) és az adatlap tartalmának (*mit ír?*) az állapotát.

ACFC 1117

Helyszín: Farnas, Szilágy megye

Dátum: 1958.XI.30.

Kutató: [egyetemi hallgató] R. T.

Temetkezési szokás

(a 86 éves Năchitoaia halálánál látottak alapján)

A koporsóba fektetés előtt megméri egy cérnával, [amit] a gerendára akasztanak, hogy a halott ne vigye el a szerencsét a háztól. A koporsóba egy ágat, egy fésűt, egy kalácsot és egy pénzermét tesznek. A halott kötényét a koporsó egyik, a ruháját a koporsó másik oldalára húzzák ki. A koporsóba teszik a gyógyszereit, receptjeit, javait s mindenét, amije volt. Fekete fátylat terítenek az arcára, majd egy szemfedőt, s felteszik a [koporsó] fedelét. Arra egy terítőt tesznek és egy tányért gyertyával, melyet akkor gyújtanak meg, amikor a harangok hangja megszólal. Amikor a harangok hallgatnak, a gyertya nem ég. A falakra egy kalácsot szegeznek – „a nap kalácsa” – 3 napon át a falon kell tartani gyertyafénnyel, majd a malacnak vagy a pászornak kell adni. A tárgyait meg kell mosni és el kell adni. A tükröt le kell takarni. Valamennyi idővel később ki kell meszelni. A férfiak, akik a koporsóba tették, kezet mosnak. Mindenki figyel arra, hogy a macska a koporsó alá húzódik és a halott mellett áll. Ha egy kis pálinkába itatott rongyot a szájához és az orrához tesz, hogy ne fúvdjon fel, a halott szaga nem érződik. Asztalhoz csak a férfiak ülnek, nők nem. A gyerekek között elosztják a kalácsokat. A nők felszolgálnak az étkezésnél,

² Az 1958-as területrendezési felosztást megelőzően Farnas település Kolozsvár régió Hunyad [Huedin] rajonjához tartozott.

de csak azok, akik rokonai a halottnak. Levágtak 2 bárányt, melyekből báránypaprikás [...] készült, s még adnak italt, kenyeret.

ACFC 1118

Helyszín: Farnas, Szilágy megye

Dátum: 1958.XI.30.

Kutató: [egyetemi hallgató] R. T.

Temetkezési szokások

A halottnál [a halottas háznál] kalácsot készítenek: 2 a zászlóvivőknek, 2 a sírásóknak, 1 ajándékba a papnak, 3 szentelt kenyér első vasárnapra a templomba. Egykor minden megvendégelt ember számára készítettek kalácsot, amit haza is vittek. Ma már ezt nem csinálják, mindenki eszik, amennyit tud, de haza már nem visznek a kalácsból. Egyesek nem tartanak lakomát otthon sem, a kalácsokat a sírhoz viszik és ott adnak mindenkinek. Halotti tort nem ülnek. Régebb cserépedényt adtak pománába.

(a Nichitoaia asszony temetésén halott beszélgetések alapján)

ACFC 7390

Helyszín: Mózesfalu, Pricopeni utca 77. sz., Szatmár megye

Dátum: 1975. július 6–9.

Kutatók: [egyetemi hallgató] G. N., [egyetemi hallgató] D. T.

Temetés. Ioan Moiş, 20 éves. Megfigyelési adatlap.

1975. július 6.

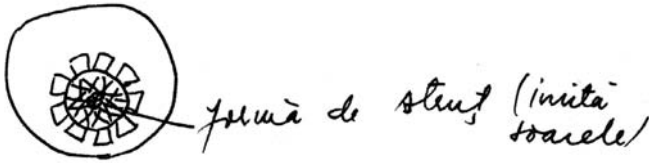
A fiatalok egy „la ciupercă” [gomba] elnevezésű játékot játszanak, s egy adott pillanatban egyesek leveszik a kalapjaikat a fejükről és elmennek. Ez annak a jele, hogy valaki meghalt.

1975. július 7.

A halottas háznál kezdetüket veszik az előkészületek. Az özvegyek egy „cocuț” megnevezésű süteményt készítenek. Kalácsot is készítenek. A „struț”-nak nevezett süteménydíszeket (nő) rokonok is készíthetik, ha nem is özvegyek.

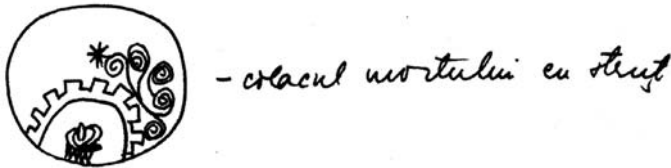
A kalácsot a halottvivőknek, a zászlóvivőknek, a papnak stb. adják.

Körülbelül 32 kalácsot sütnek.

formă de struț (imită soarele)
struț-dísz, a napot formázza meg

A kalácsokat felülről olajjal megkenik.

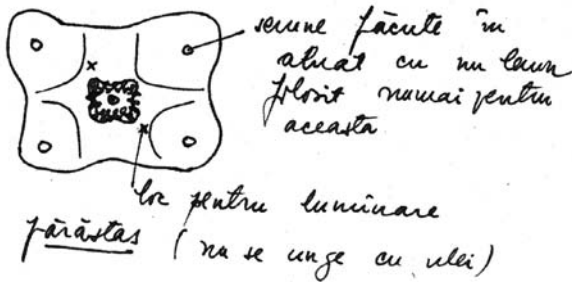
colacul mortului cu struț
a halott kalácsa struț-dísszel

Struț-formát a kalácsra csak lány vagy legény esetében készítenek (ha fiatal a férfi, de megházasodott, vagy ha a nő férjzett, nem készítenek ilyent a kalácsra).

A kalácsokat csak vízzel és sóval dagasztják. A tésztát mindegyik kalács számára lemérik (hozzávetőlegesen 2 kg), hogy egyformák legyenek.

A kalácsra készítenek: struț-dísz, leveleket, madarakat (fecskéket), madárfiókat (csibét). „Cocuț” kalácsot körülbelül 300-at készítenek, s szétosztják. Nem nagyok és kerekre, fonottra vannak formálva.

Kalácsot készítenek a zászlóvivőknek, a gyertyatartóknak, középen egy-egy nyílással. Hasonlóképpen vannak díszítve: struț-formával, madarral, levelekkel és csibékkel.

semne făcute în aluat cu un lemn folosit numai pentru aceasta / loc pentru luminare / părăstaș (nu se unge cu ulei)

jelek a téstában, melyeket egy kizárólag erre használt fával készítettek / hely a gyertyának / părăstaș [nevű sütemény] (nem kenik be olajjal)

1975. július 8.

Reggel, amikor húzzák a harangokat, az asszonyok siratnak. Az egyik asszony siratva ment az egyik rokonához tejért. Mások ahhoz a házhoz mentek siratva, ahol a kalácsokat hagyták.

Mînire-i în copârșeu, / Mînireasa-i la tată-său.

A vőlegény a koporsóban / A menyasszony az apjánál van.

(részlet a halott sógornőjének siratásából; az asszony az úton sirat).

Zin afară, nu mîni-i bîine, / Mărg în casă, n-am la ciine.

Kint nem jó nekem, / Megyek a házba, de nincs kihez.

(részlet a halott nagynénjének a siratásából, miközben átvág az udvaron).

Mândru mamii, măi Iuă, / Dômîne, rău te-ai supărat, /

Țe nu grăiești cu gura, / Cum ai grăi de-a dorîi.

(a halott nagynénje)

Anyám szépe, elvett téged [az Isten] / Istenem hogy megharagudtál / Hogy még szólni se tudsz a száddal / hogy elmondhasd a bánatodat.

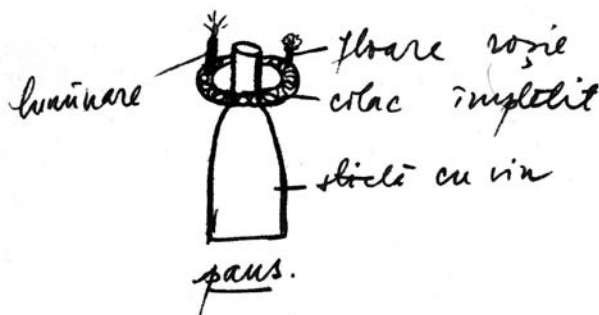
12 óra 10 perc: húzzák a harangokat; siratnak.

19 óra 45 perc: húzzák a harangokat; siratnak.

A testvér elvesztésének a fájdalma siratássá erősíti a férfiak elfojtott könnyeit. Ritkán látni ilyen.

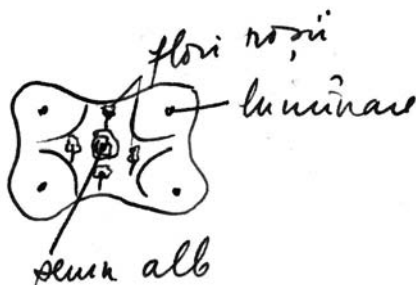
21 óra 30 perc: gyászszertartás a halott házánál: pap, kántorok.

Két gyertyatartó: egy a fejhez, egy a lábához állítva. A házban maradnak. Ezek mellé a gyászszertartásra még hoznak kettőt. Két tányér, ami közelebb áll a sarokhoz, fel van fordítva. A zászló ugyanabban a szobában, ahol a halott van, az ágyra van téve. A végén „paus”-t adnak = egy kalácsot, amit egy üveg borra húznak. A kalácson meg van gyújtva egy gyertya és egy virágot is tesznek rá.

luminare / floare roșie / colac împletit / sticlă cu vin / paus
gyertya / piros virág / díszített kalács / üveg borral / paus

Parastaș: egy kalács 4 meggyújtott gyertyával – a négy sarokban – és virágokkal.

flori roșii / luminare / semn alb
piros virágok / gyertya / fehér jel

1975. július 9.

7 óra: jönnek a lányok, hogy elkészítsék a zászlót – feldíszítik virágokkal és zölddel. A lányok együtt jönnek a zászlóvivővel, aki első unokatestvére a halottnak. Még van egy zászlós, aki felváltja őt, ha elfárad. A zászló feldíszítéséhez jön a második zászlóvivő is, aki szintén rokona a halottnak.

Esküvők és temetések alkalmával is ugyanazt a zászlót használják. A lányokat, akik a zászló struț-díszét készítik, „druște”-nak nevezik. Télen (amikor nincsenek virágok), a struț-díszet csak repkényből és bazsalikom-ból készítik.

Egy asszony, aki azért jött, hogy a halottat lássa, a zászlót készítő lányokat figyeli és mondja:

Aiesta steag nu-i frumos/ Că îi tare lăcrămos.

Ez a zászló nem szép / Mert könnyektől nehéz.

Majd elmegy.

Előbb bazsalikomot, majd piros virágokat, azután pedig borostyánt tesznek.

Miután elkészül a zászló, a halott édesanyja „megtiszteli” azokat, akik készítették. Pálinkát és süteményeket kapnak.

13.45 óra: Jönnek az asszonyok az egyházi zászlókkal, jajveszékelve.

13.50 óra: A pap megérkezésekor is folytatódik a siratás.

Miközben a pap, a ministránsok és más személyek a ház udvarán tartózkodnak, az asszonyok siratókat énekelnek. Abban a pillanatban, amikor a pap belép a házba, abbahagyják a siratást.

14.00 óra: megérkezik a hegedűs.

Amikor a pap kilép a házból, kint és bent is siratókat énekelnek. Úgy lengetik a zászlót, mint az esküvők alkalmából. A hegedűs kíséri a siratót.

A halott egyik nagynénje kijön a küszöbíg, és a következő siratót énekeli: *Jaj, jaj, jaj, az esküvődön büszkén szólt a hegedű.* Utána visszamegy a házba.

A halottat négy legény hozza ki a házból. A közelebbi rokonok (a házbeliék) odabent maradnak, és az ajtó felé hátrálnak („hogy müljön a félelmük”).

A koporsó mögött a hangszeres és a zászlóvivő lépked.

A halottat elhelyezik a csűrben, két székre.

A rokonok nem mennek be oda egyelőre, majd később sorakoznak fel a koporsó mellett (a gyászszertartás keretében végzett első térdre ereszkedéskor).

A koporsón: virágok, koszorú, kereszt.

A halott anyja és a nagynénjei szétoosztják az egyházi zászlókat, eközben a pap és a ministránsok énekelnek, a jelenlévők térdepelnek.

Az egyházi zászlók hordozói kapnak még egy-egy gyertyát is, ezeket meggyújtva tartják a kezükben.

Az egyházi zászlókra piros cérnával kalácsot és zsebkendőt erősítenek, ugyanúgy a gyászlobogóra is. Az egyházi zászlókat legények viszik (4-en), a templomi lobogót úgyszintén, a keresztek (2) két gyermek viszi.

Amint véget ér a gyászszertartás, meghúzzák a harangokat, és az asszonyok (még a férfiak is!) hegedűkísérettel siratóba fognak. A zászlót lengetik, trombitaszó hallszik.

A szertartás-elemek közötti szünetben siratók hangzanak el (ugyanazal a zenei kísérettel).

A menet így alakul: hegedűs, zászlóvivő, szülők, testvérek (rögtön a koporsó közelében), rokonság, falubeliek. A szertartásbeli szünetekben nem hangzik fel a harangszó.

Amikor közelednek a gödörhöz, két trombita hallható fel a gödör két oldaláról.

Beleengedik a koporsót a gödörbe.

Pénzt (kegyadományt, „pománát”) osztogatnak a gödör fölött a gyermekeknek (a halott közeli hozzátartozói teszik ezt – szülők, testvérek).

A koporsóra virágokat szórnak, és rádobják a virágcsokrot a zászlóról.

A gödör szélénél, hegedűkísérettel, egy lány éles, erős hangon kántál (a dallam mindig azonos, a helyzethez igazított tartalommal). Eközben sír.

A fiúk legényes kört alkotnak a zászlóvivő és a hegedűs körül.

Amint a szertartás véget ér, a közeli rokonok (szülők, testvérek) asztalhoz invitálnak minden jelenlévőt.

Az elhunyttra való megemlékezésre (halotti torra) szóló meghívás tartalmazza az esküvői meghívás elemeit. Általában a fiatal lányok vagy legények temetési szertartása az esküvői ceremónia sok elemét magába foglalja.

Előfeltevésünk szerint szoros kapcsolat van a kutatás elméleti kontextusa és annak eredményei között. A '80-as évek elején, a posztmodern antropológia térhódítása idején, James Clifford azt állította, hogy az etnográfiai szövegek allegorikusak, bennük az ideológiai, politikai vetület mindig jelen van (Clifford 1984: 98–121).

Az antropológiában bekövetkezett változást James Clifford így magyarázza: a 19. és 20. században a pozitívizmus elutasította a retorikát, annak mesterkéltége miatt. Az irodalom és a kulturális elméletek terén (Roland Barthes, Kenneth Burke, Gerard Genette, Michel de Certeau, Hayden White, Paul De Man, Michel Beaujour és mások) a retorika reneszánsza a pozitivist/realista elvek kritikáját eredményezte: a kulturális leírás nem a kultúrát jelenti, hanem az erről szóló (értékítéleteket hordozó) történetet³.

A terepjegyzetek az írásmód episztemiológiai kerete által alakított szövegkonstrukciók. Az etnográfiai szövegek nem egyszerű, áttetsző leképezései a valóságnak, hanem részt vesznek a valóság felépítésének folyamatában.

Az etnográfiai leírás elkerülhetetlenül azt jelenti, hogy szerzője válogat a valóság eseményanyagából. Eljárásunk arra mutat rá, hogy ezek a dokumentumok nem csupán szociokulturális tények ábrázolását tartalmazzák, hanem azt a módszertani és episztemiológiai pretextust is, amely ezeket az ábrázolásokat generálja. A textualizációs technikák elemzéséből kirajzolódik az az olvasástípus, amelyet ezek a terepmunkára alkalmaznak. Az episztemiológiai kontextus meghatározó tényező a tudományos szöveg implicit retorikájára nézve.

Ki ír? A diszkurzív instancia

1. Egy első különbség az '50-es, illetve a '70-es években használt kartotékok között páratextuális szinten jelentkezik, pontosabban annak a metanyelvezetnek a szintjén, amely a terepjegyzet tartalmához társul. Míg az '50-es években írt kartotékok esetében szinte hiányzik a metanyelvezet,

3 "Positivism, realism, and romanticism—nineteenth-century ingredients of twentieth-century anthropology—all rejected the <<false>> artifice of rhetoric along with allegory's supposed abstractness. Allegory violated the canons both of empirical science and of artistic spontaneity. It was too deductive, too much an open imposition of meaning on sensible evidence. The recent <<revival>> of rhetoric by a diverse group of literary and cultural theorists (Roland Barthes, Kenneth Burke, Gerard Genette, Michel de Certeau, Hayden White, Paul De Man, and Michel Beaujour among others) has thrown serious doubt on the positivist-romantic-realist consensus. In ethnography the current turn to rhetoric coincides with a period of political and epistemological réévaluation in which the constructed, imposed nature of representational authority has become unusually visible and contested. Allegory prompts us to say of any cultural description not <<this represents, or symbolizes that>> but rather <<this is a (morally charged) story about that.>>" (Clifford 1984: 100).

a '70-es években az egyetemisták már módszertani fogalmakkal dolgoznak (*kérdőív, megfigyelés* stb.). Ők már pontosabban kialakított fogalmi rendszerrel bírnak, vagy legalábbis olyannal, amelyet nagyobb szakmai biztonsággal és alkalmazáskészséggel használnak. Ily módon egyértelmű az egyetemisták által Nicolae Bot tanár irányításával végzett kutatások szakmaiságának erősödése.

ACFC 1117 – 1958

Szokás halott esetében

(A 86 éves Năchitoaia elhunytá kapcsán megfigyeltekből)

ACFC 7390 – 1975

Temetés. Ioan Moiş, 20 éves. Megfigyelési cédula

2. Az első gyűjtési időszak során keletkezett megfigyelési cédula (kartoték) egyik jellemzője az, hogy diskurzusukból kiemelhető egyetlen hang, a kutatóé. Oly módon történik ez, hogy a kutató nem különíti el a szólamát a többiekétől, lejegyzi a hallott magyarázatokat/hiedelmeket úgy, mintha saját diskurzusa lenne, még ha a nyelvezet szintjén be is emeli a beszélgetőtársai által használt helyi kifejezéseket. A cédula szövege jelzi, hogy nem a beszélgetőtárs, hanem a kutató beszél, azonban előbbi nevében. A többszólamúság figyelmen kívül hagyása jelenthet egy, a diskurzus tárgyszerűvé tételét célzó stratégiát, illetve annak az illúzióknak a megteremtése érdekében van ez, hogy a kartotékok *valóságokat* tartalmaznak. Az *eljárás* elméleti előfeltétele az, hogy a terepjegyzet olyan *valóságot* illusztrál, amelyet a kutató egy meghatározott *térben* talál, illetve az, hogy a valóság a tudományos normák szerint megírt szöveget megelőzően létezik. A tárgyszerűsítési stratégia feltétele a beszélgetőtárs hangjának figyelmen kívül hagyása, helyettesítése a kutatóéval, aki az insider hangjához közelítő szólamot ölt magára, a helyi kifejezések használatával: *szerecsse, meghótt, fazakak, pománagyüttő edények*, helyenként az illető egy-egy magyarázatát is rögzítve: „Hogy a meghótt el ne vigye a szerecsét a háztól.” Ugyanakkor ez a helyettesítés hangsúlyozza a beszélgetőtárs névtelenségét, a kartoték tartalmát inkább egy tér- és időbeli kerethez társítva, mint egy egyénhez. A folklórisztikus szakaszból az etnológiai szakaszba való átmenet során a megfigyelési-cédulák zöme azonban elkülöníti a kutató hangját a beszélgetőtársától.

ACFC 1117 – 1958

„Mielőtt bérakják a koporsóba, megmérik egy cérnával, s a cérnát felteszik a gerendára, hogy **a meghótt el ne vigye a szerencsét a háztól.** [...] **A meghótt nem szagos, ha teszel egy pálinkás rongyot a szá- jához s orrához, hogy ne szivárogon ki belőle.**”

ACFC 7390 – 1975

Egy nő, aki eljött halottnézőbe, látva, hogy a koszorúslányok rendezik a zászlót, azt mondja:

Jez a zászló nem is szép / Met ha nézi, sír a nép.

Aztán bemegy a házba. [...]

Amikor a zászlóval elkészülnek, a halott anyja „megkínálja” azokat, akik ezzel dolgoztak.

A közelebbi rokonok (a házbeliek) odabent maradnak, és az ajtó felé hátrálnak („**hogy ne féljenek**”).

3. Egy másik különbség a kutató önmeghatározására vonatkozik. Az ACFC jelzetű kartotékon a kutató nem pontosítja azt, hogy mikor fogalmazta meg a megjegyzést. Egyetlen, 1958. XI. 31-i keltezésű kartoték mutat be több, különböző napoknak megfelelő vetületet: az elhunyt nő temének előkészítése és koporsóba helyezése, az emlékező szertartás, a háznak a temetés utáni megtisztítása, meszelés és az elhunyt dolgainak eladása révén stb. Ily módon a kartoték a forgatókönyv rekonstruálása, megfigyelt, illetve a beszélgetőtársak által szolgáltatott adatok alapján. A kartoték szövege nem pontosítja, a temetés melyik szakaszán volt jelen a kutató, illetve mi az, amit a beszélgetőtársak diskurzusából rekonstruált. A kutató nem definiálja önmagát időbeli meghatározások révén, nem jelzi azt a pillanatot, amelyben az észrevételt tette.

A következő kutatási szakaszban azonban, amely az átmenetet véghezviszi a modern etnológia felé, a kutató pontosan feljegyzi az órát és a percet, amelyben a temetés mindegyik rituális pillanata kezdetét veszi. A folklorisztikus szakaszban a kutató diskurzusa nem tartalmaz semmiféle térbeli mutatót arra a helyre vonatkozóan, ahonnan a megfigyelő az észrevételeit teszi, arra a helyre vonatkozóan sem, ahol az esemény történik, csupán utalásokat a leírt folklór-világ tekintetében jelentősnek vélt tárgyak térbeli elhelyezésére: *a koporsóban, a koporsó oldalánál, a kopor-*

21.30 óra: gyászmise a halottas háznál: pápa, ministránsok.

Két gyertyatartó kitéve: egyik fejhez, másik lábhoz. A házban maradnak. A gyászszertartáshoz hoznak még kettőt. Két tányért, amelyek a sarokhoz közelebb vannak, felfordítanak. A zászlót az ágyra teszik, a halottal egy szobában. A végén következnek a paos = egy üveg borra tett kalács. A kalácson van egy égő gyertya és tesznek rá virágot is.

Mit ír? Az archivált cédulák tartalma

1. Mind az '50-es, mind a '70-es években keletkezett cédulák tartalmazzanak olyan elemeket, amelyek az elméleti keret által javasolt keresési rácsba illeszkednek, illetve amelyek jelképesek, gyakorítóak és jelentősek egy bizonyos tér kultúrájára nézve. A kutató csupán olyan részleteket válogat, amelyek jelképes gesztusokra / tárgyakra vonatkoznak, csupán azt jegyzi le, ami különbözik a mindennapi magatartástól.

ACFC 1117 – 1958

A koporsóba beletesznek **egy ágat, egy fésűt, egy kalácsot és egy pénzecskét**. A koporsó egyik oldalára ráterítik a halott nő kötényének szegélyét, a másik oldalára a ruhájáét. A koporsóba beleteszik **az orvoságait, a receptjeit, a javait** és mindent, ami az övé volt. Egy fekete **kendőt** terítenek az arcára, aztán testére egy leplet, majd ráteszik a fedelet.

ACFC 7390 – 1975

Kezdődnek a készülétek a halottas háznál. Az özvegyek **kontyocskást** (kerek, fonott díszítésű kalács – ford. megj.) készítenek. Kalács is készül. A kalácson lévő virágcsokrot rokonok (nők) is készíthetik, még ha nem is özvegyek.

Hozzávetőlegesen 32 kalácsot készítenek.

(rajz melletti szöveg:) virágcsokor-forma (a Napot imitálja)

A kalácsok tetejét olajjal kenik meg.

(rajz melletti szöveg:) a halott kalácsa, virágcsokorral

A '70-es években készült kartotékokon az egyetemisták kiemelnek olyan részleteket is, amelyek egyénítik, sajátossá teszik a bemutatott ese-

ményeket, és hitelességet kölcsönöznek azoknak. Észrevehető az a szándék részükről, hogy megértsék a megfigyelt vetületek közti összefüggést.

(keretben) Megy egy nő egy kislánnyal. Az egyik ember, aki a koporsón dolgozik, odahívja a kislányt, „gyere, bújj be ide ni” (a koporsóba). Gyaluval, baltával, széles fűrészszel (bordázóval), fogóval, fúróval dolgozik. A koporsót bármilyen fából lehet készíteni.

Mesélnek azokról a helyekről, ahol jártak, és azt mondják, nem lakanak oldalhátra épített házakban, amilyenek Óradnán, Szászvárosban, a Kárpátokban vannak, ahol épp csak annyi hely van, amekkora a ház.

12.23 órakor jön két feleség palacsintával. Leteszik egy alacsony székre, amelyikre azelőtt egy újságot terítettek. Kis székeket hoznak. A lánygyermek egy pohár pálinkával köszöntést mond. Mindenkit biztat, vegyennek, mondván: a nők készítették, nem jómaga, aki a halott nővel időzött. (ACFC 11165)

Mind az 1958-as, mind az 1975-ös kartotékokon a hangsúly a cselekményen és a jelképes értékű tárgyakon van, míg a cselekvők valamiképpen árnyékba kerülnek. A kutatók számára az a fontos, *mit tesznek*, nem az, hogy *ki*, *mikor* és *hogyan*. A közreműködőket csak nemük révén nevezzik meg: „a férfiak, a nők”. A személyeket általános instanciáknak tekintik, akik törvényszerűségek értelmében cselekszenek, cselekvésüket pedig egy olyan változatlan kulturális valóság eredményezi, amely őket megelőzően létezik. A kutató nem emel ki sajátos elemeket, hanem az általa a temetés tekintetében reprezentatívnak, jellemzőnek vélt részletekre helyezi a hangsúlyt.

A '70-es években már gyakoribbak a cselekvőkre vonatkozó egyénítések, a kutató jobban figyel annak meghatározására, aki valamilyen cselekvést végez. A beazonosítási kritériumok kitérnek, az illető nemén kívül, az elhunytal való kapcsolatára és életkorára is. A jegyzetek egy olyan tekintetnek felelnek meg, amely egyre inkább ráközelít a megfigyelt konkrét helyzetre, amely a megfigyelt elemek közti összefüggéseket keresi, és amely próbálja megérteni ezek jelentését.

ACFC 1117 – 1958

Az asztalhoz csupán **a férfiakat** invitálják, **a nőket** nem. **a gyermekek** körében kis kalácsokat osztogatnak szét. **A nők** felszolgálnak az asztalnál, de közülük is csak azok, akik **rokonai a halott nőnek**.

ACFC 7390 – 1975

7.00 órakor jönnek a **lányok**, hogy előkészítsék a zászlót – most sokrot készítenek rá virágból és zöldből. A **lányok** egyszerre jönnek a **zászlóvivővel**, aki első unokatestvére a halottnak. Van még egy másik **zászlóvivő** is, aki őt felváltja, amikor elfárad. A zászló feldíszítéséhez érkezik a **második zászlóvivő** is, aki szintén **rokona a halottnak**.

ACFC 7390 – 1975

A **halott anyja és a nagynénjei** szétosztják az egyházi zászlókat, eközben a **pap és a ministrások** énekelnek, a **jelenlévők** térdepelnek. [...]

A menet így alakul: **hegedűs, zászlóvivő, szülők, testvérek** (rögtön a koporsó közelében), **rokonság, falubeliek**. [...]

A gödör szélénél, hegedűkísérettel, **egy lány** éles, erős hangon kántál. [...]

Amint a szertartás véget ér, a **közeli rokonok (szülők, testvérek)** asztalhoz invitálnak minden jelenlévőt. [...]

Az összehasonlító eljárás kidomborítja azt, hogy az '50-es évekbeli kutató tevékenysége inkább *felderítő jellegű*, míg a következő szakaszban a kutatás már a jelentések *felfedezését és megértését* feltételezi.

A kartotékok textualizációjában használt diszkurzív stratégiák, a szóbeli jellegről az írásosra való áttérés révén megfelelnek a realista etnográfának. Az esemény vagy a beszélgetés (amelyen részt vesz a kutató, a terepadatok begyűjtése céljából) és az archivált kartotékok közé beékelődik egy sor fordítás/átalakulás/átméretezés, amely a kutató kulturális és tudományos kódrendszerében megy végbe. A szóbeli jellegről az írásosra való áttérés, a terepjegyzetek megírása olyan értelmezési folyamat, amely a következőket foglalja magába: válogatás az esemény- és beszélgetésfolyamból, valamint a kiválasztott vetületek textualizációja, a kutató módszertani és episztemiológiai kódjának megfelelően. A kutató részvételével zajló esemény vagy beszélgetés valósága és az archivált kartotékok közé beékelődik tehát egy első nagy mozzanata a tudományos kódban végbe menő átalakulásnak / fordításnak: *az írás*.

4. Konklúziók

Az archívumban lévő kéziratok elemzése kidomborítja az '50-es, illetve a '70-es években készült terepcédulák közti módszertani különbségeket. A legnyilvánvalóbb eltérések a közvetlen megfigyelés kartotékai terén észlelhetők.

A folklorisztikus szakaszban végzett kutatás és a modern etnológia felé történő átmenet szakaszában végzett kutatás közti módszertani különbségek az etnográfus tekintélyének különböző fokait tükrözik. A folklorisztikus szakaszban a kutatók *szintagmatikus rendszerben választanak ki és vetnek össze hasonló adatokat*: a folklór-tipológiák és -korpuszok egy-egy folklórkategóriából származó rituális szövegek/szokások/mozzanatok felhalmozása révén jönnek létre. A munkaelv a hasonló elemek összevetése. Következésképpen ez esetben a terepadatok általános jellegűek. Később a kutatók társítják a különböző adatokat, hogy megállapíthassák az ezek között lévő kapcsolatot, paradigmaticus rendszerben. A kutatások végcélja a teljes szociokulturális rendszer megértése; éppen ezért a sajátos jellegű adatok már jelen vannak a kutatók érdeklődési mezejében.

Ez a változás, amelyet Nicolae Bot vitt véghez, a kutatási módszertanok az újraértelmezését és felfrissítését jelenti, ami annak a két világháború közötti bukaresti szociológiai iskolának a hatására következett be, amelynek szakmai-értelmiségi előmenetelét a kommunista államhatalom romániai berendezkedése törte derékba. Bot professzor hozzájárulása nemcsak abban áll, hogy helyreállította a háborúk közti módszertanhoz való kapcsolódás folyamatát, hanem egy fontos lépést is megtett a modern etnológiai kutatásokkal való összehangolás irányában. Ugyanakkor nagyon fontos a mentori szerepe az egyetemisták tekintetében, akiket ő vezetett be a terepmunkába, a hagyományos kultúra tanulmányozásának jövődjé szakembereivé képezve őket.

Fordította Miklós Alpár, Dimény-Haszmann Orsolya. A fordításban szakmai tanácsokkal szolgált Szalma Anna-Mária és Tamás Anna.

Szakirodalom

- ATKINSON, Paul
1994 *The Ethnographic Imagination. Textual Constructions of Reality.* Routledge, London–New York
- BÂRLEA, Ovidiu
1969 *Metoda de cercetare a folclorului.* Editura pentru Literatură, București (ediția a II-a 2007)
- 1974 *Istoria folcloristicii românești.* Editura Enciclopedică Română, București
- BOT, Nicolae
1966 Contribuții la «Cântecul zorilor». In: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1961 – 1964*, Cluj, 463 – 487.
- 1968a Buhașul – obicei și cântec ceremonial de înmormântare. In: Todoran, Eugen – Manolescu, Gabriel (red.): *Folclor literar II.* Universitatea din Timișoara, Timișoara, 193–220.
- 1968b «Strigarea zorilor» în Banatul iugoslav. *Lumina* (Panciova, Iugoslavia) XXII. (1–3) 46–54.
- 1968c Șezătoarea în zona Năsăudului. In: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1965 – 1967*, Cluj, 306–346. (reeditat în Bot, Nicolae 2008 *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 7–46.)
- 1970 Cântecul de priveghi în Valea Gurghiului. *Cercetări de limbă și literatură* (Oradea) VII. 261–274.
- 1971a Contribuții la studiul cântecelor de seceriș. In: *Analele Societății de Limba Română din Voivodina* (Panciova, Iugoslavia) 2. 127–136. (reeditat în Bot, Nicolae 2008 *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 108–118)
- 1971b Cânepa în credințele și practicile magice românești. In: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1968–1970*, Cluj, 279–22. (reeditat în reeditat în Bot, Nicolae 2008 *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 59–107)
- 1974a Contribuții la raportul dintre cântecele ceremoniale și bocete. In: *Analele Societății de Limba Română din Voivodina* (Panciova, Iugoslavia) V. 163–170.

- 1974b Contribuții la cunoașterea funcției colindelor. In: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1971–1973*, Cluj, 473–488. (reeditat în Bot, Nicolae 2008 *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 118–136)
- 1977a Obiceiurile de înmormântare; Cântecul de priveghi; Bocetul. *Marisia* (Târgu-Mureș) VII. 393–404; 409–416; 417–423. (reeditate In: Cuceu, Ion ed. 2008: *Valea Gurghiului. Monografie etnologică*. Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 12–140, 148–158, 159–167)
- 1977b Funcțiile agrare ale colindatului. In: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei IX*. Cluj, 311–337. (reeditat în Bot, Nicolae 2008 *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 137–163)
- 1980a Obiceiuri agrare din zona Codrilor Sătmăruului. *Studii și comunicări* (Satu Mare) IV. 29–59. (reeditat în Bot, Nicolae 2008 *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 176–186)
- 1980b Dreptul cutumiar și folclorul obiceiurilor. *Anuarul de Folclor* (Cluj-Napoca) I. 93–104. (reeditat în Bot, Nicolae 2008 *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 164–175)
- 1983 Rituri funerare: vechime și semnificație. *Anuarul de Folclor* (Cluj-Napoca) III–IV. 36–59.
- 1987 Doina – poezie a destinului. *Anuarul de Folclor* (Cluj-Napoca) V–VII. 29–59. (reeditat în Bot, Nicolae 2008 *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 187–219)
- 1989 *Cântecele cununii*. Antologie, prefață, note, indice de culegători, glosar și bibliografie de Nicolae Bot. Editura Minerva, București
- 1992 Les chansons de la moisson. *Revista de Etnografie și Folclor* (București) 37. (4) 334–344.
- 2008 *Studii de etnologie*. Volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca

CLIFFORD, James

1984 On Ethnographic Allegory. In: Clifford, James – Marcus, George (eds): *E. Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. A School of American Research, Advanced Seminar, University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 98–121.

COMAN, Mihai,

1990 Transformările «formelor simple». *România literară* XXIII. (19) 5–6.

DATCU, Iordan

2006 *Dicționarul etnologilor români*. Editura Saeculum I. O, București (Ediția a III-a)

HEDEȘAN, Otilia,

2008 In memoriam Nicolae Bot. *Studii și comunicări de etnologie* (Sibiu) XXII. 219–220.

SAVA, Eleonora

2012 Patrimoine culturel local: Les archives du Cercle de Folklore de l'Université Babeș–Bolyai. In: Branda, Alina – Cuceu, Ion – Timoce-Mocanu, Cosmina (eds.): *Antropologie și studii culturale. Perspective actuale*. Editura Mega, Cluj-Napoca, 19–32.

Tánczos Vilmos

Székely László (1912–1982) életpályája és szellemi hagyatéka

A történelmi Csíkszék népi kultúráját, mindenekelőtt vallásos néphagyományait kutató Székely László (1. kép) életpályája első felében, 1948-ig katolikus papként, majd 1973-ban történt nyugdíjazásáig földrajztanárként tevékenykedett. Származásánál, neveltetésénél fogva, majd később lelkipásztori tevékenységének köszönhetően is jól ismerte a népi vallásos élményvilágot, és adatközlőivel is tudatos módon alakított ki bensőséges kapcsolatokat. Életműve így leginkább a Bálint Sándor-i eszmeiséghez és módszertanhoz köthető, vagyis őt is a Georg Schreiber-féle ún. „lelkipásztori néprajz” magyar képviselőjének tekinthetjük, de tanára, Gunda Béla révén erősen hatott rá az 1940-es évek funkionalista szemlélete is. Alapos teológiai, egyháztörténeti, liturgiátörténeti és művelődéstörténeti ismeretei lehetővé tették, hogy a feltárt néprajzi forrásanyagot mindig történeti perspektívába helyezze és értelmezze.

Néprajzkutatói tevékenységét élete folyamán több tényező is kedvezőtlenül befolyásolta. A kommunista diktatúra éveiben vidéken élő tanárként, a romániai és magyarországi néprajzi műhelyektől elzártnak, jobbra csak az íróasztalfióknak dolgozhatott. Életútja végén csupán egy évtizednyi nyugdíjas idő adatott számára arra, hogy gyűjtéseit rendszerezze, feldolgozza és új gyűjtésekkel kiegészítse. Amikor hetven éves korában, 1982-ben váratlanul meghalt, voltaképpen lezárt kéziratos életművet hagyott maga után. Életében mintegy 70 kisebb-nagyobb néprajzi közleménye jelent meg¹, amelyek voltaképpen mind a végső nagy szintézis, a törté-

¹ Székely László néprajzi tudományos munkásságának 70 tételből álló annotált könyvészetét felesége, Özv. Székely Lászlóné szül. Bojtos Erzsébet segítségével barátja és tanárkollégája, Kulcsár Sándor író, újságíró, szerkesztő (röla bővebben: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 3. 1994: 297–298) állította össze 1983 januárjában, közvetlenül a ku-

nelmi Csíkszék (Al- és Felcsík, Gyergyó, Kászon és Gyimes) vallási néprajza előtanulmányainak tekinthetők. Ebben a tárgykörben öt nagy nyomdakész kézirat maradt utána összesen 1181 gépelt oldal terjedelemben. Hátrahagyott munkáinak azóta is csak mintegy egyharmad része jelent meg nyomtatásban.²

Jelen tanulmány Székely László életpályájának és szellemi tájékozódásának, útkeresésének fontosabb állomásait foglalja össze, továbbá vázolja a hátrahagyott szellemi örökség tartalmát, és végül megfogalmaz a hagyatéki anyaggal kapcsolatos néhány időszerű tudományos feladatot is. Forrásanyagként Székely László hagyatéki anyagait (kéziratok, fényképek, feljegyzések stb.)³, néprajzi gyűjtéseinek hangzóanyagát,⁴ a fiával, Székely Attilával készített interjúkat⁵, megjelent közleményeit⁶ és a róla szóló szűkös néprajzi szakirodalmat⁷ használtam.

Erős egyénisége, pedagógusi és tudományos kutatói hivatástudatához való ragaszkodása alapvetően határozta meg mind életpályájának alakulását, mind néprajztudományi munkásságát.

tató halála után (*Könyvészeti jegyzék Dr. Székely László [1912–1982] Temesvárott elhunyt ny. tanár, folklorista, földrajzi és természettudományi író néprajzi tárgyú publikációiról*. Kézirat. 1983. január 15., 6 + 7 + 4 oldal). Ugyancsak Kulcsár Sándor a szerzője Székely László lelkiismeretesen adatolt, 6 sűrűn gépelt oldal terjedelmű életrajzának (*Adatok – adalékok Dr. Székely László tanár, néprajzi író életrajzához*. Kézirat. 1982. december 31., 6 oldal). – Fia, Székely Attila szóbeli közlése.

Az életrajzot és a személyi könyvészetet a család eljuttatta a *Népismereti Dolgozatok* és a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztőjéhez, valamint több magyarországi néprajzkutatóhoz is, például Erdélyi Zsuzsannához. Így ezt a két fontos és megbízható dokumentumot a Székely László életművével foglalkozó kutatók azóta is használják. A jelen tanulmány adatai, ahol külön nem hivatkoztam más forrásra, ugyancsak innen származnak.² A budapesti Szent István Társulat adta ki a *Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza* című kötetét (Székely é. n. [1995]), amelynek megjelenítését Székely László még életében tervezte. Egy másik posztumusz kiadvány *Bánsági áhítat* címmel újabban jelent meg a Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár sorozatban (T. Székely–Czank 2014). A 2012-ben, születésének centenáriuma tiszteletére kiadott *Érdekes tájak a Bánságban és környékén* című kötet (T. Székely 2012) a diákjaival közösen tett osztálykirándulások nyomán született földrajzi-termesztismereti tárgyú írásait tartalmazza.

³ Lelőhely: JATE – Szeged, Néprajzi Intézet. Másolat: Kolozsvár, KJNT-archívum

⁴ Lelőhely: MTA Zenetudományi Intézet, Budapest

⁵ Tusnádfürdő, 2011–2015.

⁶ Székely 1936, 1943a, 1943b, 1977, é. n. [1995], 2012.

⁷ Hofer 1983, Tüskés 1983, Erdélyi–Pusztai é. n. [1995], Mirk 2012.

1912. január 7-én született a Csík megyei Gyimesbükkön (ma: Ghimeș-Făget, Bákó megye) szegény vasutas családban. Édesanyja korán meghalt, édesapja a vasutas szakszervezetben is tevékenykedett. Elemi iskolába Csíkszenttamáson, Marosfőn és Gyergyószentmiklóson járt, majd ugyanitt, a Szent Miklós Állami Gimnáziumban végezte el a gimnázium hét osztályát is, a felső tagozatot román nyelven.

Első írásait a gyergyói főgimnázium diákonképzőkörében mutatta be. Egyik sikerültebb karcolatát (A hangya) a *Jóbarát* című kolozsvári ifjúsági folyóirat *Fakadó rügyek* című, fiatal tehetségeket felfedező rovata közölte (1929. május 15., IV. évf., 9. sz., 213–214. old.), amely többek között Bányai László, Kiss Jenő, Rónay György és Sötér István zsengeit is közreadta. Ezzel egyidejűleg a folyóirat történelmi tárgyú pályázatán II. díjjal jutalmazták.

1930. szeptember 26-án Marosvásárhelyen román nyelven érettségizett, és noha a 99 maturandus közül – a bakkalaureátusi, akkor szokásos rangsorolásban – a 6. helyeztként végzett, a család anyagi helyzete nem tette lehetővé, hogy tanulmányait egyetemen folytathassa. Mivel a gyulafehérvári római katolikus teológia ingyenes főiskolai képzést biztosított, más útja nem lévén, ide iratkozott be. A lelkészi pályát tehát nem papi hivatástudatból, hanem kényszerűségből és ugyanakkor a szülők kívánságára választotta. Főiskolai tanárai közül szellemi fejlődésére Bitay Árpád irodalom- és művelődéstörténész volt igen nagy hatással, aki 1929-től román nyelvet és irodalmat, valamint német és latin nyelvet tanított Gyulafehérváron.

Teológiai tanulmányai elvégzése után, 1935-ben Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök pappá szentelte. Ezt követően az udvarhelyszéki Zetalakára küldték mint segédlelkészt, de ezzel egyidejűleg hitoktatói minőségben az állami és felekezeti iskolákban is tanított (1935. szept. 1.–1936. ápr. 15.). Egy év múlva ugyanebben a munkakörben Csíkszentdomokosra helyezték át, ahol ugyancsak egy évig dolgozott (1936. ápr. 16.–1937. máj. 31.). Ebben a felcsíki nagyközségben és környékén került sor első néprajzi gyűjtéseire. Ekkor publikálta néprajzi elemekkel átszőtt, de elsősorban erkölcsi nevelő célzatú rövid írásait a kolozsvári *Vasárnapi Harangszó*, a székelyudvarhelyi *Székelység*, valamint a *Csíki Néplap* és a *Gyergyói Újság* című helyi lapokban. Első néprajzi munkája *Szenhelyek, ünnepnapok*. (*Csíkszentdomokos és Balánbánya turista kalauza*) címmel saját kiadásában jelent meg (Kolozsvár, 1936 – 2. kép). Ezt követően hasonló szolgálati beosztásban egy évig Csíkszatószezen működött (1937. jún. 1.–1938.

máj. 31.), ahol közvetlen egyházi felettese „néprajzi foglalatossági passiók”-ra nemigen hagyott időt számára. Egy újabb áthelyezés következtében két évre Petrozsénybe került (1938. jún. 1.–1940. aug. 31.), ahol az iskolai oktató-nevelő tevékenység mellett a dél-erdélyi bányavárosban munkát kereső székely fiatalok szociális problémáival és erkölcsi nevelésével is foglalkozott.

A második bécsi döntés után Kolozsvárra helyezték, ahol egy évig segédlelkészi státusban állami és felekezeti iskolai hittantanárként működött (1940. szept. 1.–1941. aug. 31.). Meggondolkodtató, hogy Kolozsvárra kerülésekor, öt éves papi szolgálat után, ma már nem tudni, milyen belső megfontolásból, rögtön be szeretett volna iratkozni az egyetem jogi karára. Kérését azonban az észak-erdélyi püspöki általános helytartó, Sándor Imre elvi okból visszautasította⁸, majd egy év múlva „buzgó papi működésére” való hivatkozással a Segítő Máriáról elnevezett csíkszeredai katolikus fiúgimnázium helyettes hittanárává nevezte ki, és ezzel egyidejűleg arra is utasította, hogy az állás betöltéséhez szükséges hittanári vizsgát mielőbb tegye le.

Székely László 1941. szeptember 1-jétől a világháború végéig dolgozott Csíkszeredában középiskolai óraadó tanárként és a diákotthon felügyelő pedagógusaként. Ezekben az években felsőbb osztályos tanítványával a diákközpontok egyik szakosztályaként „néprajzi tanulmányi kört” szervezett, és a környék falvaiban maga is gyűjtőcsoportot vezetett. A termékeny korszak eredményeként két, ma már nehezen fellelhető néprajzi munkája jelent meg: *Áhítat a falun. Adatok Csíkszentdomokos vallási néprajzához* (Csíkszereda, 1943. – 3. kép); *Ünneplő székelyek. Adatok a székelység vallási néprajzához* (Csíkszereda, 1943.; 2. kiad.: 1944. – 4. kép). További néprajzi tárgyú dolgozatai, gyűjtési felhívásai jelennek meg különböző folyóiratokban (*Erdélyi Iskola*, *Vasárnapi Harangszó*). Ekkori csíki néprajzi gyűjtéseit Söveges Dávid pannonhalmi bencés tanár így méltatta: „Nagy érdeme Székelynek az is, hogy a gyűjtésbe belevonja a középiskolás ifjúságot. [...] A faluról jött diákjainkat úgyis az a veszély fenye-

⁸ Az 1940. november 30-án kelt elutasítás indoklása: „Egyházjogi tanulmányok végzésére kivételes és indokolt esetben világi egyetemeken is meg szokta adni az engedélyt a Főpásztor, de világi jogra nem.” A levél címzettje a kolozsvári Plébániai Hivatal volt, ugyanis az itt káplánként működő Székely László továbbtanulási kérését saját közvetlen felettese terjesztette elő.

geti a városi iskolában, hogy az ottani hagyományokat lenézik.” (*Pannonhalmi Szemle* 1943: 223–224.)

A csíkszeredai középiskolai hittanár „néprajzi foglalatossági passiója” ebben az időben természetesen szigorú egyházi ellenőrzés alatt is állott. Egyik hozzá intézett levelében Sándor Imre püspöki helytartó 1942-ben arra utasította, hogy az általa szerkesztett *Határőr* című kongregációs értesítő kéziratot anyagát megjelenés előtt mindig küldje fel hozzá Kolozsvárra, hogy észrevételeit vele közölhesse. „Nem helyes, ha hasonló természetű nyomtatványokkal a hivatalos egyházi bírálatot megkerülük »kézirat gyanánt« való kiadással” – írja.⁹

Pedagógiai és néprajzi kutatómunkája a világháború végén hirtelen félbeszakadt, ugyanis 1944. július 1-jén tartalékosként neki is be kellett rukkolnia. A front átvonulásakor a marosvásárhelyi tábori kórházban dolgozott felcseri kiségitőként, szanitécként, betegszállítóként, nehéz műtéteknél segédkezett. Mindennapi feladata volt az elhalálozott súlyos sebesültek és a tífuszban meghaltak eltemetése is. Fél évi katonai kórházi szolgálattétel után, szovjet láttamozású utazási engedéllyel tért vissza Csíkszeredába, ahol még két hónapig tanított, majd 1945. május 1-jén az iskolafenntartó egyházmegyei hatóság Csíkkarcfalvára küldte, hogy az ottani iskolaépületet hozassa rendbe, és szervezze újjá a gimnáziumot.

A tanév lezárultával 1945 nyarán másodszor is kísérletet tett arra, hogy nappali tagozaton végzendő világi egyetemi tanulmányok végzéséhez egyházi jóváhagyást szerezzen. Azzal a kéréssel küldte addig megjelent néprajzi munkáit Márton Áron püspöknek, hogy előjárója engedélyezze számára a kolozsvári néprajz szakra való beiratkozást, majd ezt követően ugyanitt a doktori fokozat megszerzését is. Kérése azonban „az elsőrangú lelkipásztori szempontok” előtérbe helyezése miatt ezúttal is elutasításra talált, a püspök csupán annyit ígért neki, hogy szívesen helyezi olyan munkakörbe, „ahol tanulmányai folytatására a néppel való érintkezésből indítást kaphat”.¹⁰

A mindenképpen tovább tanulni akaró Székely László így kényszerűségből 1945 szeptemberében történelem–földrajz szakra jelentkezett látó-

⁹ Sándor Imre püspöki általános helytartó levele Székely Lászlóhoz. Kolozsvár, 1942. május 13. Hagyatéki anyag.

¹⁰ Márton Áron püspök levele Székely Lászlóhoz. Gyulafehérvár, 1945. július 15. Hagyatéki anyag.

gátás nélküli tagozaton a kolozsvári Bolyai Egyetem bölcsészkarán. Minden egyetemi vizsgájára pontosan, felkészülve jelent meg, és végül 1947. július 1-jén licenciátust szerzett. Ehhez a képzéshez néprajzi stúdiumok is tartoztak, amelyeket Gunda Béla professzor irányításával mindvégig jeles eredménnyel végzett.

Miközben egyetemi tanulmányait végezte, Csíkkarcfalván dolgozott tanárként és gimnáziumi iskolaigazgatóként, ahol 1946-ban megszervezte a Felcsíki Néprajzi Múzeumot. A múzeum létrejöttében a kolozsvári néprajzi tanszék meghatározó hatása mellett bizonyára szerepe volt a csíki „szótteszmozgalomnak” és az ehhez kapcsolódó helyi csíki múzeum-alapítási kísérletnek is.¹¹ Az újabb csíki múzeumalapító kezdeményezést Gunda Béla az *Utunk* folyóiratban méltatta¹², és más lapok is beszámoltak az eseményről.¹³ Székely László ekkor, 1947-ben beszámolót készített a felcsíki néprajzi műemlékekről, amelyből kiderül, hogy felcsíki terepmunkája során 15 ősi szerkezetű faházat, 11 százévesnél idősebb keresztet írt le (ezek egyike, a csíkszenttamási Közép-tízesebeli kereszt 1612-ből való), leírta továbbá az 1814-ben készült csíkszentdomokosi vízfűrészt, az 1839-ből származó csíkszenttamási vízimalmot és az 1845-ben készült csíkdánfalvi olajütőt.¹⁴ A múzeum gazdag anyagából mindössze néhány fényképfelvétel maradt ránk saját hagyatéki anyagában.

A kor ideológiai–politikai viszonyai közepette az egyház és állam együttműködése az egyházi iskolák közös fenntartása terén is egyre körülményesebbé vált. Ezeknek a kedvezőtlen körülményeknek tulajdonítható, hogy miután az erre vonatkozó határozat egy nappal korábban a *Hivatalos Közlönyben* is megjelent, az Oktatási Minisztérium Székely Lászlót 1947. július 1-jétől minden indoklás nélkül csíkkarcfalvi tanári (és egyszersmind iskolaigazgatói) szolgálatából elbocsátotta, és fizetésének folyósítását is beszüntette. A kialakult helyzetről Székely László azonnal tájékoztatta egyházi feletteseit, de az elbocsátással kapcsolatban Boga Alajos általános püspöki helytartó is csupán feltételezésekre tudott szorítkozni. Úgy vélekedett, hogy a vallásánári katedrák megszüntetése, és

¹¹ Az 1930-as években elindult, majd az 1940-es években megerősödött mozgalom Domokos Pál Péter és Vámszer Géza néprajzkutatók, Dr. Nagy András orvos, Nagy Imre festő és mások nevével fémjelvezhető.

¹² *Utunk*, 1946. júl. 20.

¹³ Például a *Romániai Magyar Szó* 1947. júl. 18-i száma.

¹⁴ Néprajzi műemlékek védelme. *Miscellanea Ethnographica*. Tom. I. Kolozsvár, 1947. 75. old.

az oktatás átszervezése is magyarázhatja a váratlan helyzetet.¹⁵ A kommunista párt csíkkarcalvi járási szervezete hiába igazolta a Magyar Népi Szövetséggel közösen Székely László mindenkori „demokratikus magatartását”¹⁶, az elbocsátott tevékeny iskolaigazgatót nem vették vissza tanári állásába.

Székely Lászlót 1947. december 1-jétől az egyház által működtetett brassói katolikus gimnáziumba helyezték át, ahol képzettségének megfelelően történelmet és földrajzot tanított. Azonban ez az állása is ideiglenesnek bizonyult. Az új tanügyi reform életbe léptetésekor, vagyis a teljes oktatási rendszer államosításának elrendelésekor Márton Áron úgy határozott, hogy papjainak megtiltja az állammal való további didaktikai együttműködést. A kialakult politikai helyzetre való tekintettel így Székely Lászlót is eltiltotta a további oktatástól, és egyszersmind úgy rendelkezett, hogy azonnal menjen Töröcsvára kizárólag segédlelkészi teendőket végezni:

„D. a J. Kr!

1588/1948. szám

Tisztelendő Tanár Úr!

Tisztelendőségedet megbízom, hogy további intézkedésemig Töröcsvár-Zernești plébánia vezetését vicarius oconomusi minőségben ideiglenesen ellássa. Az eddigi gyakorlatnak megfelelően szíveskedjék a brassói plébánián továbbra is a lelkipásztori munkában segíteni.

Alba Iulia–Gyulafehérvár, 1948. július 10-én.

Márton Áron püspök”¹⁷

Székely László, akiben a néprajzkutatói és pedagógusi hivatás mindig erősebb volt, mint a papi hivatás, nem hajtotta végre ezt az előljárói utasítást. Ehelyett úgy döntött, hogy végleg kilép az egyházi szolgálatból. Terve az volt, hogy gyakorló muzeológusként és pedagógusként dolgozik majd tovább, ezért 1948 nyarán kolozsvári néprajzi tanfolyamokon vett részt,

¹⁵ Boga Alajos levele Székely László csíkkarcalvi iskolaigazgatóhoz. Gyulafehérvár, 1947. július 28. Hagyatéki anyag.

¹⁶ Véleményezés. Csíkkarcalva, 1947. szept. 22. Hagyatéki anyag. – Illetve két héttel később román nyelven is: Adeverință. Cârța, 1947. okt. 5. Hagyatéki anyag.

¹⁷ Hagyatéki anyag.

és Gunda Béla irányításával tovább folytatta megkezdett doktori tanulmányait.

Amikor minderről Márton Áron tudomást szerzett, újabb kategorikus hivatalos parancsot küldött renitens papjának. A Kolozsvárra, vagyis a címzett aktuális tartózkodási helyére küldött levelét Székely Lászlónak mint megbízott törcsvári lelkésznek címezte:

„Tisztelendő Székely László törcsvári (Zernești) megb. lelkész úrnak
Cluj – Kolozsvár

D. a J. Kr!

1904/1948. szám

Tisztelendő Lelkész Úr!

Arról értesültem, hogy Tisztelendőséged engedély nélkül Kolozsvárra utazott, és ott tartózkodik. Minthogy ezen cselekedete feltűnést kelt és gyanús, felszólítom, hogy huszonnégy órán belül személyesen jelentkezék nálam. Amennyiben nem tesz eleget ezen parancsomnak, az Egyházjogi Törvénykönyv 2331. Kán. 1. §-a alapján és ex informata conscientia ezen rendelkezésemmel azonnali hatállyal papi hivatalától felfüggesztem, és ezennel felfüggesztettnek jelentem ki.

Alba Iulia–Gyulafehérvár, 1948. augusztus 14.

Márton Áron püspök¹⁸

A papi státusából felfüggesztett Székely László 1948. szeptember 1-jétől az állami tanügy keretében Temesváron kapott alkalmazást. A következő évben, 1949. július 28-án megvédte *Az életfordulók néprajza. A paraszt társadalom alkata az életfordulók csiki néprajzában* című disszertációját a kolozsvári néprajzi tanszéken.

Ettől kezdve 1973 őszén történt nyugdíjazásáig negyedszázadon át megszakítás nélkül földrajztanárként tanított különböző temesvári iskolákban. 1950-ben családot alapított, és Bojtos Erzsébet (szül. 1924.) óvónő képzettségű feleségével együtt két fiúgyermeket nevelt fel. 1974-ben közelgő 25 éves házassági évfordulójára való tekintettel és házassága egyházi törvényesítésének reményében kérte Márton Áron püspököt, hogy

¹⁸ Hagyatéki anyag.

mentse fel őt „az egyházi megkötések”, azaz a cölibátus alól. Kérelmét azzal indokolta, hogy annak idején csak szülei kívánságára lett pappá, és hogy mégis „lelki egyensúlyban maradjon”, ezért később a paptanári pályát választotta, amit azonban a kor viszonyai közepette nem gyakorolhatott. A püspöki válaszlevél arra szólította fel, hogy kérelmét latin nyelven részletes indoklással terjessze elő. Erre a folyamodványra vélhetően a cölibátus alóli pápai felmentés kieszközlése érdekében volt az egyházmegyei hivatalnak szüksége. Miután az ügyet lezáró pápai leirat megérkezett, házassága egyházi szentesítésére is sor kerülhetett. A szertartást 1974. április 18-án Hauptmann Nándor temesvári plébános végezte. (5. és 6. kép).¹⁹

Utolsó, nyugdíjas éveiben (1973–1982) teljes idejét a néprajztudománynak szentelte. Szoros szakmai és baráti kapcsolatban állt a Szegeden élő Bálint Sándorral, aki munkásságát nagyra értékelve, Temesváron több alkalommal is meglátogatta, és éveken át szakmai levelezést folytatott vele. Időnként a népénekkutató P. Jáki Sándor Teodóz győri bencés atya is felkereste otthonában, aki egyebek mellett kéziratai, gyűjtései Magyarországra való kijuttatásában is segítkezett. A Budapesten élő Erdélyi Zsuzsannához Székely László azzal a céllal juttatta el konspiratív úton kazettás magnóval végzett gyűjtéseinek hangzóanyagát, hogy a neves néprajzkutató szerkesztésében majdan megjelenő csíki vallási néprajzi kötetéhez megfelelő nyersanyagot szolgáltatasson. Ez a 16 hangkazettányi, 1976–1980 között rögzített igen értékes gyűjtés ma digitalizált formában fellelhető az MTA Zenetudományi Intézet archívumában.²⁰

Itt kell megjegyeznünk, hogy Székely László jobbára papírral és ceruzával gyűjtött, csak élete legvégén, 1976-tól kezdődően használt olykor kazettás magnót a néprajzi gyűjtések során. Elkészült felvételeinek néprajzi értéke nagyon nagy, hiszen a hangkazettákon a vallásos népelet legnevezebb, legtehetségesebb csíki, kászoni, gyergyói, gyimesi és moldvai irányító személyiségeinek folklórtudását rögzítette. A felvételek viszonylag kis számát egyfelől a család szűkös jövedelme magyarázza: a négytagú család egyetlen tanári fizetésből élt, két gyereket neveltek fel és tanítottak, Szé-

¹⁹ Fia, Székely Attila szóbeli közlése.

²⁰ Az hangkazetták orsóról letekert szalagjait Székely László kisebbik fia, Székely Attila építész csempészte át a román–magyar határon, és adta át Budapesten Erdélyi Zsuzsannának.

kely László pedig mindig következetesen ragaszkodott ahhoz, hogy néprajzi kutatómunkára csupán megjelent közleményeinek csekélyke honoráriumát fordítja.

Életének utolsó munkás évtizedéhez hozzátartoztak a román titkosrendőrség (Securitate) állandó látogatásai is. Időnként két vagy három szekus jelent meg a kutató temesvári lakásán, és „elbeszélgetett” vele. A szekusok azonban a város köztisztelőben álló nyugdíjas földrajztanárával viszonylag tisztelettudóan viselkedtek. Noha tudomásuk volt arról, hogy rendszeresen jelennek meg közleményei magyarországi folyóiratokban is, hagyták dolgozni, csupán kapcsolatait igyekeztek ellenőrzésük alatt tartani. Egyenként ellenőrizték például házi szakkönyvtárának könyveit, és azal fenyegetőztek, hogy ha magyar antikváriumi vagy más pecsétet találunk bennük, az egész könyvtárat elkobozzák.²¹ A postai úton hivatalosan megrendelt *Ethnographiát* rendszeresen megkapta, a kézbesítés csupán 1980 után, a diktatúra keményedésekor kezdett akadózni. Írógépje be volt jelentve a rendőrségen, és az évente esedékes írásmintákat rendszeresen le is adta.²²

A nyugdíjas évek termékeny időszakában mintegy 50 néprajzi közleménye jelent meg az *Ethnographia*, a *Vigília*, a *Könyvtári Szemle* és a *Művelődés* hasábjain, részint tanulmányok, de főként recenziók. Korábbi kutatásait folytatva sikerült befejeznie és kiadásra előkészítenie a hagyományos csíki népeletet bemutató öt nagy kéziratát:

1. Először az 1949-ben megvédett doktori értekezését (*Az életfordulók néprajza. A paraszt társadalom alkata az életfordulók csíki néprajzában*) kívánta közreadni, ezért az újabb gyűjtések nyomán kiegészített kéziratot 1981-ben elküldte a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségébe, de a 201 gépelt oldal terjedelmű munka megjelentetésre nem került sor, csupán Salamon Anikó pozitív lektori véleményezését vette kézhez.²³ A kötet **az emberélet nagy fordulójának** folklórját (szokásleírások, hiedelemközlések, szokásköltészet szövegei stb.) adja közre, megfelelő értelmezés kíséretében.

²¹ Fia, Székely Attila közlése.

²² Ua.

²³ Salamon Anikó lektori véleményét a Kriterion Kiadó kolozsvári archívumában nem sikerült megtalálni.

2. *Az Áldásos esztendő. Az áldás eszméje a csíki évfordulók néprajzában* című, 157 oldalas, képmellékletekkel ellátott kézirat voltaképpen **az esztendő ünnepei**hez kapcsolódó népszokások, vallásos és mágikus képzetek monográfiája, és mint ilyen szervesen egészíti ki az emberélet fordulójáról szóló előző kéziratot. A szerző több általános vallásnéptudományi fogalomról is elméleti igénytel, általános etnológiai összefüggésben értekezik (a kötet bevezetője például az áldás eszméjéről szól).

3. *A csíki népszokások költészete. A közösség és az egyén szerepe a csíki népszokások költészetében* című, 233 oldal terjedelmű kötetben azokat a verses és prózai **szokásköltészeti** alkotásokat közli, amelyeket 1936–1937-ben és 1940–1947 között maga gyűjtött. A szöveggözlés a szokáselemek szokáseményen (pl. lakodalom) belüli sorrendje szerint történik. A dramatikus népszokások (pl. dúsgazdagolás, betlehemes játékok, angyalozás stb.) szövegeinek közreadásakor a funkcionalista szemlélet jegyében igyekszik jelezni a szövegmondást kísérő rítusokat, valamint olykor a szokáshoz kapcsolódó mágikus-vallásos képzetek jelenlétét is.

4. *A Csíki táj a néprajzában. A csíki hagyományos élet tájnéprajza* című, 187 oldal terjedelmű, tusrajzokkal ellátott kötet a csíki **társadalomnéprajz** és **népi gazdálkodás** monografikus szintézise. A hagyományos népelet közösségi intézményeinek, szórakozási- és munkaalkalmainak leírását gyakran egészítik ki az illető néprajzi jelenséghez kapcsolódó hiedelem- és egyéb folklórközlések (például népmese, anekdota, köszöntővers, rigmus, népdal stb.), ami életszerűvé, olvasmányossá teszi a kötetet.

5. A csíkszéki **vallásos népszokások** leírását, valamint a hozzájuk kapcsolódó **vallásos népköltészet** szöveges műfajait közreadó, 403 oldal terjedelmű *Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza* című munka Székely László első posztumusz köteteként a budapesti Szent István Társulatnál jelent meg 1995-ben.²⁴

Az öt nagy hátrahagyott csíkszéki kézirat közül tehát mindeddig csupán egyetlen munka jelent meg nyomtatásban, vagyis Székely László életművének nagyobbik része ma is publikálatlan.

Befejezetlenül maradt továbbá a bánási magyarság hagyományait bemutató néprajzi monográfiája is, amelyhez ugyancsak hosszú éveken át

²⁴ Székely é. n. [1995]. A szöveget gondozta, a jegyzeteket és a mutatókat készítette: Pusztai Bertalan. Lektorálta és az előszót írta: Erdélyi Zsuzsanna.

gyűjtötte az anyagot. A halálát közvetlenül megelőző időszakban éppen ezen a munkáján dolgozott, de a kézirat szövegének véglegesítésére már nem került sor.²⁵

Székely László 1982. július 24-én agytrombózis következtében váratlanul hunyt el Temesváron.

Születési centenáriuma és egyszersmind halálának 40. évfordulója elmúltá után is elvégzetlen tudományos feladat maradt hátrahagyott csíkszéki kéziratának szakszerű, jegyzetekkel és megfelelő kísérőtanulmányokkal történő közreadása. A kiadásokat előkészítő munka keretében szükséges majd értékelni gyűjtési és szövegközlési módszerét. Továbbá szükségesnek mutatkozik bemutatni karakán egyéniségét, felvállalt hivatásához való ragaszkodását, a magyar néprajztudomány nagyjaihoz – például Gunda Bélához, Bálint Sándorhoz, Erdélyi Zsuzsannához és másokhoz – fűződő személyes kapcsolatát, valamint az egyházzal és egyéb intézményekkel kialakult, nemegyszer feszültségekkel terhes viszonyát.

Szakirodalom

ERDÉLYI Zsuzsanna – PUSZTAI Bertalan

é. n. [1995] Könyvek és sorsok. In: Székely László: *Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza*. Szent István Társulat, Budapest, IX–XXI.

HOFER Tamás

1983 Székely László. 1912–1982. *Ethnographia* XCIV. (3) 453–455.

MIRK László

2012 Egy neves néprajzosra emlékezünk. *Moldvai Magyarország* XXII. (12) 17–18.

SZÉKELY László

1936 *Szenthelyek, ünnepnapok. Csíkszentdomokos és Balánbánya turista kalauza*. Kolozsvár

1943a *Áhítat a falun. Adatok Csíkszentdomokos vallási néprajzához*. Csíkszereda

1943b *Ünneplő székelyek. Adatok a székelység vallási néprajzához*. Csíkszereda (2. kiad.: Kolozsvár, 1944.)

²⁵ Ez a munkája *Bánsági áhítat* címmel nemrég kiadásra került (Székely–Czank 2014).

- 1977 A csíki székelyek aszkézise. *Vigília* XLII. (3) 160–166.
é. n. [1995] *Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza*. A bevezetőt Erdélyi Zsuzsanna és Pusztai Bertalan írta, a szöveget gondozta, a mutatókat és a szómagyarázatokat Pusztai Bertalan készítette. Szent István Társulat, Budapest
- 2012 *Érdekes tájak a Bánságban és környékén*. Gordián Könyvkiadó, Temesvár (Sorozatszerkesztő: Bodó Barna) (T. Székely László néven)
SZÉKELY László, T. – CZANK Gábor
- 2014 *Bánsági áhítat*. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, 41. A vallási kultúrakutatás könyvei, 9.) A szöveget gondozta Barna Gábor és G. Tóth Péter, az ajánlást, T. Székely László életrajzát írta Barna Gábor. Szeged
TÜSKÉS Gábor
- 1983 Székely László üzenete. *Vigília* XLVIII. (9) 704–706. (1 képpel)

Képek

1. kép

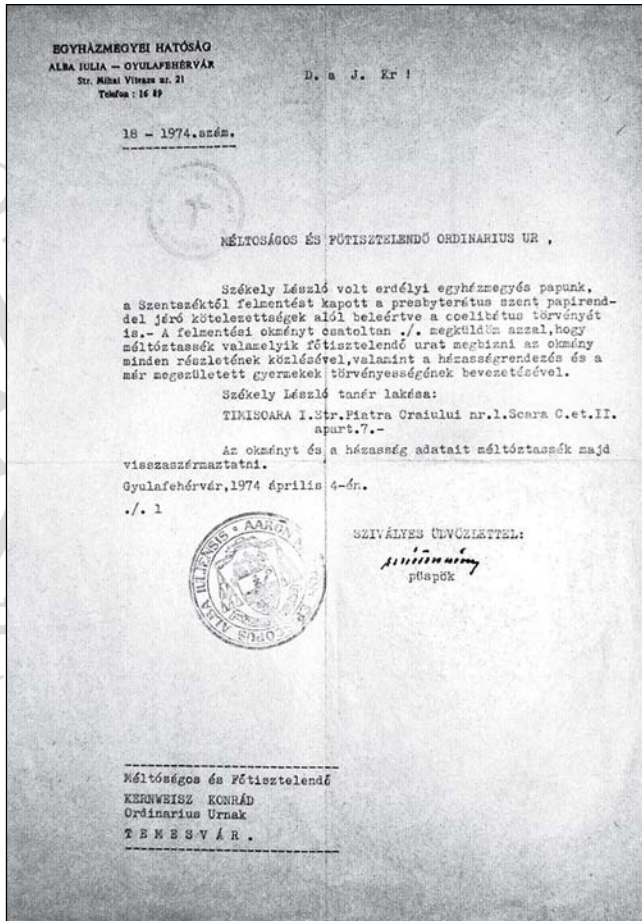
2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

**Fogalmak, jelenségek,
értelmezések**

Gráfik Imre

**A régió fogalmáról
(különös tekintettel a kulturális régióra,
kitérve annak hasznára és kárára)**

„A régió latin szó, jelentése vidék, tájék, városnegyed, városkerület. Olyan kisebb vagy nagyobb terület, amelyet valamely közös tulajdonság választ el a környezetétől: a régió lehatárolás és különbözés. Ami regionális, az helyhez kötötten sajátos és más.”
(Simon 2000)

Bevezetőként egyetértően idézem föl egy speciális kutatás bevezető gondolatait:

„Az utóbbi tíz-tizenkét évben Magyarországon is egyre divatosabbá, felkapottabbá vált a 'régió' fogalma.” A kérdés kapcsán politikai csatározások alakultak ki államigazgatási döntések előtt és után, heves lobbitevékenység folyt (és folyik) különböző kistérségekben az egyes régióktól való elszakadás, más régiókhoz történő csatlakozás érdekében. Tudományos tanácskozások, gyűjteményes kötetek is egyre gyakrabban foglalkoznak ezzel a problémával. Ha körülnézünk Nyugat-Európában, még színesebb a kép: régiók tűnnek fel, amelyek politikai önállóságra is igényt tartanak, egyre erőteljesebbé és meghatározóvá válnak bizonyos régiókban a határon átívelő gazdasági együttműködések, míg más esetekben kulturális szinten bukkan fel valamiféle igény a regionális sajátosság elismerésére. Azaz: „A 'régió'-fogalom szilárdan a politikai retorika részévé vált, közmegegyezés alakult ki arról, hogyan szokás/illik a 'régióról' beszélni” (Szijártó 2002: 7).

Egy más, fontos összefüggést fölidézve, kutatásaink helyszínéhez is kapcsolódóan talán az sem tekinthető véletlennek, hogy néhány évvel ezelőtt

módban volt kifejteni gondolataimat a regionális magyarságkutatás lehetőségeiről. Akkor, miként most sem térhettem ki a régió fogalmának meghatározása elől. Eszerint: „*Régió* alatt olyan különálló területi-közigazgatási egységet értünk, mely egyedi sajátosságok, közös jellemzők alapján szerveződik és földrajzilag jól elhatárolható. Rendszerint politikai és gazdasági okokból jönnek létre, a kulturális értékek azonossága révén, mely alkotóelemeinek összetartása fontos szempontja lehet a különálló szerveződésnek. Ilyen és ehhez hasonló területi egységeket többnyire a hatékonyabb fejlesztés/fejldés érdekében hoznak létre. A *regionalizmus* alulról felfele mutató területszervezési kezdeményezéseket, törekvéseket jelent, melyek egy adott terület sajátosságának, kulturális vagy etnikai adottságának érvényesítésére irányulnak” (GráfiK 2010: 186; vö. Joó 1984).

Jól érzékelhető a fogalom fentebbi körülhatárolásában a *kulturális szféra* jelentősége. A *kultúra* azonban rendkívül összetett fogalom, tartalma sok mindent magába foglal, jelentése – elméletileg és gyakorlatilag – értelmezésétől függően is változó. Az egyik legáltalánosabb meghatározás szerint (*Magyar Értelmező Szótár*) a kultúra: „Az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi értékek összessége; a művelődésnek valamely területe, illetve valamely korszakban, valamely népnél való megnyilvánulása; valakinek, valaminek művelt volta.”

Más megfogalmazásban: „A kultúra a legszélesebb jelentésében az ember alkotta világ. Magában foglalja a tárgyi környezetet, az emberi kapcsolatot szabályozó normákat, az egyének magatartását meghatározó társadalmi mintákat, a gondolkodás és a beszéd szimbólumait, az ezekből származó és az egyének tájékozódását szolgáló jelképrendszereket: a nyelvet, a hagyományt, a művészetet, a tudományt, a vallást, a filozófiát stb.” (B. Gelencsér 2005: 82)

Talán nem minden tanulság nélküli, ha fölidézzük az UNESCO 1982-s párizsi határozatát, miszerint a kultúra azoknak a különböző lelki, anyagi, értelmi és érzelmi sajátosságoknak az összessége, amelyek egy társadalmat vagy társadalmi csoportot jellemeznek. A fogalom nemcsak a művészeteket és tudományokat foglalja magába, hanem az életmódot is, az ember alapvető jogait, az értékek, a hagyományok és hitek rendszerét.

Végezetül pedig a II. Vatikáni Zsinat szerint a kultúra szó általános értelemben mindazt jelenti, amivel az ember a mag sokirányú szellemi és testi képességét műveli és kibontakoztatja (Mindkettőt idézi: B. Gelencsér 2005: 83).

Egy korábbi értekezésünk megfogalmazása szerint: kultúránk nem más, mint jelünk a világban (vö. Gráfik 1998). Ezen a szélesen értelmezhető kultúrán belül van és létezik a *regionális* kultúra.

Egy társadalomtudományos meghatározás azonban sosem kizárólagos és főként nem örökérvényű. Így van ez a *régió* fogalmával kapcsolatban is.

A fogalomhasználat jelenlegi állapotára nézve tanulságos az a közel-múltban, szakértői körökben végzett véleménykutatás, amely a régió-fogalom értelmezésére kérdezett rá (Nemes Nagy 1997: 408). A határozott véleményt nyilvánítók aránya az alábbi:

– a régiók lényege a gazdasági együvé tartozás	89%
– a régió sajátos szellemiséget föltételez	82%
– a régió lényege a közös történelmi múlt, tradíció	70%
– lényege a régiónak a nyelvi–kulturális összetartozás	66%
– fontos az igazgatási–önkormányzati intézményesültség	64%
– lényeges a táji–természeti egyveretőség	50%
– a vallás régióképző ereje	31%

Valószínűsíthető, hogy olyan régió, amely minden fentebbi kritériumnak együttesen teljes mértékben megfelel, nincs is, ezt fejezte ki az alábbi vélemény:

- a régió fogalomra nincs egyetlen, kizárólagos meghatározás 91%

A bevezetőként már hivatkozott kutatást lezáró tanulmányban például az fogalmazódott meg, hogy a régiók kapcsán elvégezhető egy olyan vizsgálat (egyfajta 'etnológia a régióban'), amely e sajátos földrajzi–társadalmi–kulturális egység egyedi jegyeire, a különböző életszférákra, a regionális lét különböző jelenségeire fordít fokozott figyelmet. Magyarországon az utóbbi időkben a *régiót*, a *regionalizmust* pontosan ebben az értelemben használják; s ennek során a regionalitással, a regionális átalakulással foglalkozó szakirodalmat figyelve – a szigorúan földrajztudományos perspektívákat leszámítva – az alábbi nézőpontokat különíthetjük el:

- a) *szociológiai–politológiai megközelítések*
- b) *gazdasági–szociológiai vizsgálatok*
- c) *történelmi megközelítések*

A mi szempontunkból talán ez utóbbi a fontosabb, mely szerint „a régióképződést elsősorban a nemzetállam létrejöttének/fölbomlásának kontextusában tárgyalja, s azt vizsgálja, *mennyire épült rá a XIX. században létrejövő nemzetállam által megkonstruált nemzeti kultúra a regio-*

nális identitásokra, hogyan használt fel a 'nemzeti múlt', a 'nemzeti táj' és más fontos alkotóelemek megalkotása során regionális eredetű szimbólumokat." (Szijártó 2002: 8)

Aligha vitatható ugyanis, hogy nemzetállam nem létezik, nem létezhet *nemzeti múlt* és *nemzeti kultúra* nélkül! Ugyanekkor nyomatékkel meg kell jegyezni, hogy ez a nemzeti múlt és nemzeti kultúra viszont nem irányulhat más nemzetek kárára, rovására, ellen, továbbá természetesen és különösen abban a vonatkozásban nem, hogy a nemzeti múltba és kultúrába beletartoznak a különböző körülmények között, módon és formában betagozódnak, beilleszkedtek egy vagy több úgynevezett nemzetiségi lét és kultúra, mely utóbbinak kifejezetten erős regionális jellege is van, illetve lehet (vö. Ács 1984; A. Gergely 1997; továbbá a nemzetiségi és a kisebbség összefüggésére nézve Gráfik 1998b).

Ebben az összefüggésben tanulságos megemlíteni, hogy: „A kontinens egészét tekintve ma mintegy háromszáz területi egység található – nagyon különböző önállósági fokon, méretekkel, fejlettséggel és intézményesültséggel – az országos szintek alatt, abban a zónában, ahol 'régiónokról' leginkább beszélhetünk. Ahelyett, hogy itt ezt az európai mozaikot részleteiben elemeznénk (Európa országainak történelmi régióiról lásd Hajdú-Moharos 1988, aktuális gazdasági jegyeiről Probáld szerk. 1994, vagy a nemzetközi irodalomból pl. Jordan 1996), csupán egy sajátos mozgásra hívjuk fel a figyelmet. Miközben a természeti, kulturális, történelmi alapú regionalizálódás nagy múltra tekint vissza, az *európai regionalizmus (a tudatosult és megszervezett régiók)* felerősödésében kiemelkedő fontosságú szerepe van az európai *nemzetek feletti integrációs folyamatoknak*, ami bizonyos tekintetben és mértékben csökkentette a nemzeti-országos szint kompetenciáját, aminek következtében az alatta lévő (szunnyadó) térségi szinteknek is új fejlődési pálya nyílt." (Nemes Nagy 1997: 417)

Általánosságban a kezelhetőség szempontjából talán M. Keating és J. Loughlin típusmeghatározása a legelfogadhatóbb (idézi Kruppa 2003: 21–23):

- 1/ *Gazdasági régió* – olyan terület, amelyik valamilyen gazdasági jellemző alapján lehatárolható a tér egészében.
- 2/ *Történelmi, etnikai régió* – olyan terület, amelyik történelmi, kulturális és nyelvi különbséget mutat egy nemzetállam domináns kultúrájához képest.
- 3/ *Tervezési, statisztikai régiók* – a térfelosztásban gazdasági, fejlesztési és/vagy adatgyűjtési céllal lehatárolt területek.

4/ *Politikai/közigazgatási régiók* – politikai jelzővel minősíthető, közigazgatási rendszerhez kapcsolódó hatalmi területi megosztás eredménye.

Jelen tanulmányunk tárgyát illetően kétségtelenül a 2. csoportba tartozó régiótípus a releváns. E tekintetben az tapasztalható, hogy a 20. század közepén még erősnek tűnő nemzetállami hatalmi rendszeren belül az első repedések a regionális etnikai mozgalmak tevékenységének felerősödése nyomán keletkeztek (Esman 1977; Joó 1984; Keating 1988; Rokkan-Urwin 1983; Sharpe 1979). Fölvetődik: „Mivel magyarázható, hogy a nemzetállamok kialakulása óta bizonyíthatóan működő, de hosszú ideig szunnyadó regionális nacionalizmus az 1960-as évek elején élénkült fel és kapott erőre Nyugat-Európában? Az egyik magyarázó ok minden valószínűség szerint a globalizálódó Európában kibontakozó új versenyhelyzetben keresendő. A versenytényezők sorában előkelő helyen szereplő szociokulturális elemek fejlesztése a nemzetiségi régiókban új megvilágításba helyezte a nemzeti identitás fenntartását és erősítését szolgáló intézményrendszert is. E pozitív töltetű reakciót erősítették a perifériák iparosításával együttjáró kulturális homogenizáció elleni fellépések, a nemzeti kultúra védelmében foganatosított regionális intézkedések. A másik ok a társadalomirányítás demokratizálódásában keresendő. Ez nem csupán a demokratikus intézményrendszer megerősödését jelenti, hanem azt is, hogy a klasszikus demokratikus alapelvek – például az egyenlőség eszméje – tartalmilag bővült és egyre konkrétabbá vált. Az állam növekvő javából való egyenlő részesedés esélyének biztosítását garantáló jogszabályok nemcsak személyekre, társadalmi csoportokra, hanem az egyes országrészekre, településformákra is érvényessé váltak.” (Horváth 2001: 28 és 30).

Ulf Hannerz kutatásai alapján Szijártó Zsolt egy másik lehetséges és/vagy választható utat is fölvezet a régiókutatásban. Eszerint: „elemezhetjük a régió, a regionális egységek iránt az utóbbi időben megélnélt érdeklődést olyan kulturális-társadalmi folyamatok lenyomataként, egyik – térbeli – megjelenési formájaként, amelyek a körülöttünk zajló társadalmi-kulturális átalakulásokról, transzformációkról tudósítanak. E megközelítés a régióképződést, a regionális identitások kialakulását egy viszonylag elhanyagolt területen, a *kultúra* szférájában próbálja értelmezni. Az ide sorolható kutatások elsősorban azt vizsgálják, milyen társadalmi-kulturális okokra visszavezethetően válnak kitüntetett bizonyos földrajzi helyek, hogyan emelkednek ki környezetükből, s milyen képet alkotnak meg és közvetítenek

magukról a társadalmi kommunikációs folyamatok során. Ezek a kutatások főként az értelmezések, ideológiák területét pásztázzák, s azt írják le, hogyan zajlik a régió, a regionalitás konstrukciója a különböző szintereken: a tér (a mentális térképek), az idő és tradíció (az ünnepek, a vallási hagyományok, az építészet, az egyes társadalmi csoportok önértelmezése), illetve a mindennapi élet és életvilág szintjén.” (Szijártó 2002: 8)

Voltaképpen ebbe a szemléletbe illeszkedett az a kutatási program, amelynek eredményei egy szerény terjedelmű és korlátozott példányszámban megjelent *Tradíció és regionalizmus. Néprajzi örökség, helyi hagyományok és térségi kapcsolatok Nyugat-Dunántúlon*. Szombathely, Genius Savariensis Alapítvány, 2001 című kötetben jelentek meg. Érdekes és tanulságos földélni, milyen kérdésekre fókuszáltunk akkor. A néprajzi/antropológiai projekt célja kettős volt, azaz két alprogramban megfogalmazott célkitűzés megvalósítását tartalmazta:

- 1) Egyfelől feltárni azokat a földrajzi–táji és történeti keretek között kialakult kistérségi néprajzi és etnikai hagyományokat, amelyek alapvetően az I. világháborúig (s bizonyos vonatkozásokban a II. világháborúig) meghatározták a nyugat-magyarországi régióban élő emberek életét. Ebben az alprogramban a klasszikus néprajzi ismeretek és kutatási–feldolgozási módszerek domináltak. (Megjegyezzük, hogy a néprajztudomány – mondhatni – a kezdetek óta figyelmet fordított és fordít ma is a kultúra területi–táji–etnikai tagolódására, s ez sok vonatkozásban összefügg a régió és a regionalizmus kérdéskörével; lásd Kósa–Filep 1975; Paládi-Kovács 1980; különösképpen Fejős 2002; továbbá a *régió, zóna, area* fogalmakkal kapcsolatban Paládi-Kovács 2011: 439–440).
- 2) Másfelől megvizsgálni, hogy a XX. század második felétől érvényesülő globalizációs folyamatok milyen kihívást jelentenek, de főként a napjainkban ható európai integrációs törekvések milyen lehetőségeket nyújtanak a történetileg kialakult régiók identitásának megőrzésében. Ezen alprogramon belül főként a kulturális antropológia szemlélete és kutatási–feldolgozási módszerei érvényesültek.¹

¹ Az eredmények az alábbi tanulmányokban kerültek összegzésre: Nagy Zoltán: *Természeti-táji értékek és a fenntartható környezeti kultúra*. 11–20; Gráfi Imre: *Hármashatár – Közép-Európai nemzeti traumától a népek találkozási helyéig*. 21–51; Biczó Gábor: *Egy búcsú metamorfózisai: A vasvári búcsújárás történeti antropológiai elemzése*. 53–79; Horváth Sándor: *Hagyomány – Turizmus – regionalizmus*. 81–98.

Talán nem kell hangsúlyozni, hogy a fenti vizsgálódások a kultúra fogalmán voltaképpen az úgynevezett *népi kultúrát* értették, s – ha úgy tesszük – szűkítették a problematikát. De, csak látszólag! Hiszen a népi kultúra összetett és integratív, továbbá ezer szállal kötődött, kapcsolódott, kötődik, kapcsolódik az úgynevezett magas kultúrához (vö. Fejős 2002).

A *kulturális regionalizmus* azonban nyilvánvalóan nem csak a népi kultúrára terjed ki. Ha pedig figyelembe vesszük, hogy a kulturális antropológia nézőpontjából inkább réteg- és csoportkulturákról beszélünk, továbbá populáris kultúráról (lásd Gráfik 2005a), amelyek mind-mind realizálódhatnak, megjelenhetnek regionális vetületben, azaz régiókhoz kapcsolódóan, akkor sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem térhetünk ki a kérdés elől; Mi is értendő *kulturális regionalizmus* alatt?

Mindenekelőtt nem lehet eltekinteni attól a tényről, hogy a régió (és ilyenformán a regionalizmus is) történelmi kategória. Azaz, tudományos kérdésként való fölfedezése és kezelése előtt is volt, napjainkban is – miként azt mindennapjainkban is tapasztaljuk – van, és elméletileg valamint gyakorlatilag egyaránt a jövőben is lesz, s mint ilyen képződmény, illetve jelenség, folyamatos alakulásnak, változásnak van kitéve.

A fentebb kifejtett gondolatok jegyében az én szemléletemben és értelmezésemben a *kulturális regionalizmus*:

1. a többnyire történetileg kialakult,
2. viszonylag jól körülhatárolható táji–térégi keretekbe illeszthető,
3. adminisztratív módon, közigazgatásilag is működtethető, működő,
3. helyi gazdasági és szellemi erőkre épülő, építkező,
4. önszerveződésben megvalósuló, megvalósítható,
5. lokális indíttatású, illetve kezdeményezésű,
6. etnikai, nyelvi–kulturális hagyományokra alapozott, amelyen belül:
7. *szellemi műveltségben* –
8. *anyag/tárgyi kultúrában* –
9. *társadalmi/szociális törekvésekben, jelenségekben*
10. illetve ezek összességében, egyfajta helyhez, térséghez köthető *identitásban* határozható meg.

A fentiek hatásaként, illetve következtében jellegzetes, más/ok/tól jól, vagy legalább bizonyos karaktereiben (akár látványosan is) megkülönböztethető identitásjegyek alakulnak ki, jönnek létre és működnek.

Közbevetőleg, a *lokális identitás* kapcsán kiemelten hangsúlyozni kell, hogy annak kialakulásában, megerősödésében fontos szerepet kapott és kap a *civil társadalom* (vö. Böhm 2002: 30).

A *regionális identitással* kapcsolatban azonban vannak szeptikus/abb vélemények is. A fentebb hivatkozott Bóhm Antal *A lokális és a regionális identitás* c. tanulmányában a következőket írja: „...csak a lokális identitásról beszéltem, de nem a helyi társadalom iránti elfogultságom miatt, hanem azért, mert regionális identitás jelenleg nem létezik Magyarországon” (Bóhm 2002: 32). Bóhm véleménye azonban túlzottan az állami területrendezési, illetve területszervezési elképzelésekre és az azokhoz kapcsolódó adminisztratív törekvésekre (ötletekre) koncentrálna fogalmazódott meg. Meglátásom szerint nem ennyire negatív a kép, ha éppen a kulturális regionalizmus megnyilvánulásaira is kiterjesztjük a figyelmünket.

Megvallom azonban, hogy zavarban lennék, ha az általam számba vett, s főntebb fölsorolt tíz tényező fontossági sorrendjét is meg kellene határoznom a kulturális regionalizmus létében. Hajlom arra, hogy nem is a fontossági sorrend a meghatározó, hanem az egyidejű és együttes hatás. Talán ez a „kvázi” működési követelmény jelenti a legnagyobb nehézséget is egyben a regionalizmus érvényesülésében, érvényesítésében.

Valamivel könnyebb helyzetben voltunk, vagyunk, ha bizonyos szakmai, kutatási programokat kell regionális keretek között tervezni, szervezni, megvalósítani (lásd Gráfi 1994; 1998c; 2005b). Föltehetően így van ez a művészeti és irodalmi életben is.

Szót kell azonban még ejteni a régió fogalomhoz kapcsolódó kiterjedési, illetve a különböző szintű régiók kérdéseiről. Itt nem egyszerűen a mikro-, mezo- és makrorégió problematikájáról van szó (vö. Enyedi–Horváth 2002: 22–24), hanem sokkal inkább arról, hogy ezek miként viszonyulnak egymáshoz és vajon mindegyik szint alkalmas-e azonos nivójú kulturális régióként megnyilvánulni.

Példaként csak azt hozom föl, hogy az úgynevezett „Hármashatár” térséggel kapcsolatos kutatásaim, ahol egyrészt megfigyelhető a *többes*, illetve a *választható identitás* (vö. Gráfi 2000a; 2004; lásd 1. Diagram), s ahol másrészt azt tapasztaltam, hogy a vizsgált mikrorégió *nemzeti, nemzetiségi, etnikai identitása* fölé vagy amellet, s a történelmi múlt eseményei által terhelt „Közép-Európa” entitás felújítása mellett (lásd: Busek–Brix 1986; Busek 1992), valamint a térségben is (latens módon) meglévő és ható „Pannon-régió” tudatot (vö. Gaál 1971; Pusztay 1996: 9–19) a harmadik évezredben kiegészíti, egyes viszonylatokban felülrétegezi, esetleg bizonyos összefüggésekben fel is válthatja egyfajta multikulturális, új típusú „*territoriális identitás*” (vö. Haupt–Mülle –Woolf 1998: 19).

Érdemes kitérni itt egy elméleti és gyakorlati kérdésre, ugyanis terepi tapasztalatok alapján úgy vélem, hogy az általunk vizsgált nyugat-magyarországi nagytérségben nem lenne lehetetlen egy – több „régioalkotó” előzményre épülő – új *nemzetközi (kulturális) kisregió* életre hívása. Arra ugyanis aligha lehet számítani, hogy a 21. században, jelen körülmények között, természetes úton jöhetne, és /vagy spontán erők hozhatnák létre.

Ám, ha a fenti módon nem, akkor mesterségesen (kívülről, felülről) vajon kialakítható-e, s egyáltalán érdemes-e e kérdéssel foglalkozni, e lehetőséggel számolni?

Meglátásom szerint igen, mégpedig akkor is, illetve annak ellenére is, hogy a térség – aligha vitathatóan és érzékelhetően – több vonatkozásban is a periféria része, ennek minden hátrányával. Fogalmazhatnánk akár úgy is, hogy így van ez a térség (korlátozott) adottságai ellenére, illetve az érdektelenség következtében.

Mindezekre való tekintettel, vajon melyek lehetnek a térségben lakók életének azon területei, amelyek úgynevezett „régioteremtő” erőként már a jelenben is hatnak, de a jövőben még inkább „régioteremtő” erőkké válhatnak.

1/ Mindenekelőtt a *természeti/táji* adottságok. Ebben a vonatkozásban már olyan működő – talán még nem egységesítő, de közelítő – törekvésekről tudunk, amelyek felerősítése és bekapcsolása más folyamatokba, jelentős alap-tényező lehet. Gondolunk itt elsősorban az úgynevezett természetvédelmi területek (*Raab – Goričko – Órség*) együttműködésére.

2/ Mintegy a fenti (és más) lehetőségekre épülve a *turisztikai* adottságok. Az úgynevezett „Háromszathar emlékhely” önmagában is vonzó lehet, de kívánatos egy rendezvény-centrikus vonzerő – távolabbi vidékekre kiterjedő és ható – megfelelő reklámmal való köztudatba való vitele. E téren is vannak kezdeményezések, például kerékpárút kiépítése, de itt sok még a lehetőség, a tennivaló. Csak szlovén részről megoldott az autós turizmusfogadás (közeli parkoló kiépítése). A gyalogos turisták részére szolgáló létesítmények (pihenők) is a szlovén oldalon a legjobbak, magyar oldalon elfogadhatók, osztrák oldalon hiányoznak. Az infrastruktúra és a fogadó-, szolgáltatóegységek terén szükséges a különböző országok összehangolt tervezése és kivitelező, karban tartó programjának kidolgozása és biztosítása. Mindezek hiánya kevés, de létező rendezvény/ek látogatottságát szinte protokollárisá szűkíti.

- 3/ Adott a *kulturális* együttműködések és különbségek bemutatásának lehetősége. A közérdeklődés számára vonzó lehet – az egyébként köztudott, de nem eléggé ismert – történeti, etnikai, nyelvi, kulturális, néprajzi örökség sokoldalúsága, sokszínűsége. Fontos volna a *multikulturális hagyományok* minimum háromnyelvű: *német, magyar, szlovén*, de talán angol nyelven is elérhető módon való újjáélesztése, rendezvények, programok keretében. Nem gondolnék nagyobb beruházásokat igénylő „skanzen-szerű” megjelenítésre. Meg lehetne találni a megoldást szolidabb és költségkímélő, akár vándor-, vagy úgynevezett „fregoli-”, illetve kamara-kiállítások időszakos, esetleg állandóbb jellegű objektumban való befogadására, amelyeket a naptári évhez igazodó életszerű akciók, népszokások bemutatása egészíthetne ki.
- 4/ Külön kiemelném a fentiekhez szorosan és több szállal kapcsolódó, *termelési és fogyasztási tradíciók* felelevenítését. Különösen képpen fontos szerepe lehetne e téren a *kulináris* sajátosságoknak. Az alapanyagok helyben való termesztése, az étel- és italspecialitások (vadhús, gomba, hajdina, tökmagolaj, hogy csak néhányat említsek) helyben való készítése. A kapcsolódó helyszíni szolgáltatás (büfé, étterem) gazdaságélénkítő és munkahelyteremtő is lenne!
- 5/ Végül nem térhetek ki az elől, hogy ne említsem meg a fentiek egyenkénti, de főként összehangolt, összekapcsolt megvalósítása, a komplex (nemzetközi) kistrégió kialakítása érdekében jelentős – *mindhárom országot érintő* – *organizációt* és kisebb-nagyobb *állami, valamint magántőke bevonását* is föltételezi. Ennek megvalósulása, megvalósítása olyan kérdéseket vet föl, amelyekre választ a térség politikai, gazdasági és kulturális vezetőinek, a közélet irányítóinak, mérvadó szereplőinek feladatvállalása adhat. Anélkül, hogy e téren teljességre törekednék, csak a legfontosabb kérdéseket vetem föl.

Nevezetesen:

- 1/ Szükség van-e tudományos megalapozottságú előkészületekre, a motivációs igények fölmérésére?
- 2/ A közélet (politika, gazdaság, kultúra) mely szereplői (ki és kik, intézmények, civil szervezetek stb.) kezdeményeznek, hozzák létre és működtetik?

3/ Mi a lehet az ideális kiterjedése az újonnan létrehozandó, s revitalizált kistérségnek?

Ennek a folyamatnak azonban az általam vizsgált térségben – megítélésem szerint – az elején vagyunk. Reálisan szemlélve a történéseket, a remélt eredmény még távol van. A kezdeti lendület mintha vesztett volna erejéből, s a nagypolitika is időnként máshova helyezi a hangsúlyokat. Vissza-visszatérően kísért a *centrum* és *periféria* viszonylat negatív hatása (vö. Éger 1996).

Tanulmányosok e vonatkozásban a nemzetközi tapasztalatok, amelyek azt mutatják, hogy: „A hármas határok vidéke – éppen a kultúrák sajátos keveredése miatt – különleges értékű, hiszen minden etnikum számára gazdasági, politikai és kulturális felhajtóerőt jelenthet. A fejlett nyugat-európai országok hasonló találkozási pontjain legalábbis ez tapasztalható: nyitottság, kölcsönhatások, sokszínűség. A fejletlen régiókban viszont a határmentiség a *hátrányok halmozódását* jelenti. Ezek a területek ugyanis a *periféria perifériájaként működnek*, szinte teljesen elzártak, többnyire elhanyagoltak, egymást rontó viszonyok között éltek napjainkig” (Botlik 1994: 7).

A fékező trendek ellenében a térségre vonatkozó legújabb, hosszútávú területfejlesztési elképzelés az ún. multi- és interregionális kapcsolatban fogalmazódik meg. Ebben a koncepcióban a mikrotérség távlatosan szerves részévé válhat egy, Graz–Maribor–Zalaegerszeg–Szombathely központokkal meghatározható potenciális eurorégió (lásd Csapó 1996: 406).

Esetünkben nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy térségünkben a társadalmi-gazdasági fejlettség különböző szintjén álló országok területeinek, valamint nagyon eltérő életszínvonalú, és különböző nyelvi–kulturális hagyományokkal rendelkező közösségeinek együttműködési törekvéseiről van szó.

Mindezek ellenére, s remélhetően az eddig kifejtettekből következően talán nem meglepő, hogy hangsúlyozni kívánom, a regionalizmus (így a kulturális regionalizmus is) tehát semmiképpen nem *provincializmus*, még akkor sem, ha a fogalmat nemesebb tartalma szerint használjuk és értelmezzük, lefosztva róla az általában hozzá csatolt pejoratív értelmet. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a nivótlanság, a gyenge minőség nem föltétlenül, illetve nem csak és csupán a provincializmus velejárója, bár kétségtelen, hogy ez a jelenség nem ritka.)

Végezetül magyarázattal tartozom az alcímben (megbújó) „hasznáról és káráról” kitételrel kapcsolatban. Nem szeretném ugyanis azt a látszatot kelteni, hogy túlértékelem, vagy éppen alábecsülöm a *kulturális regionalizmus* (a *regionális kultúra*) szerepét, jelentőségét. Figyelmeztet bennünket erre a regionalizmussal kapcsolatos elméleti kutatás is. Az állam, a gazdaság és a társadalom kapcsolatának, kapcsolatrendszerének huszadik századi vizsgálata Nyugat-Európában olyan változásokat, változásfolyamatokat tárt föl, amelyekben a hatalom decentralizációját a nemzeti határokat átlépő globális tendenciák is ösztönözték. „A globalizációs folyamatok hatására az egyes régiók és városok különbözőképpen reagálnak, adottságaik és az alkalmazott stratégiák függvényében nyertesek vagy vesztesek lesznek. A negatív következményeket elkerülendő, a helyi és a regionális hatóságok érdekeik védelmére intézkedések egész sorát fogantatosították. Az alkalmazkodási stratégiák ugyanakkor az egybeolvadás ellenében az elkülönülést erősítik. Ezt szolgálják például a megélenkülő regionális kulturális mozgalmak és a világ szinte minden pontján egyre eredményesebben fellépő etnikai szervezetek. Kérdés persze, hogy az identitást favorizáló regionális stratégia alkalmas-e a régió nemzeti vagy nemzetközi pozíciójának a védelmére, elegendő fejlesztő erőt jelent-e a régió teljesítőképességének növelésében.” (Horváth 2001: 8; vö. Keating–Loughlin 1997)

Kelet-Európában viszont más a helyzet; a merev politikai szerkezet megakadályozta gazdasági reálfolyamatok tényleges érvényesülését. Sajátos módon ugyanekkor, ez utóbbi – föltehetően éppen ezért – nagyobb teret adott a kulturális térben való kibontakozásnak. (Gondoljunk csak bizonyos, s a rendszerváltás előtti jobb kulturális kondíciókra, törekvésekre, teljesítményekre.)

Tanulságos, hogy a kialakult államkonstrukciók milyen módon viszonyultak a kulturális értékekhez, különös tekintettel a regionális kultúrára. A John Loughlin (Loughlin 2000: 14–15.) nyomán Horváth Gyula által összeállított kimutatásból kiemelve a régiókkal kapcsolatos szigorú értelemben vett kulturális vonatkozásokat, azaz különös tekintettel a *regionális kultúrára*, az alábbi jellemző jelenségekre hívjuk fel a figyelmet (Horváth 2001: 8–9):

Jóléti állam:

a/ új életstílus, új kulturális életvitel

b/ népművészetté degradálódott regionális kultúra

- c/ a regionális kultúra átértékelése
- d/ a fejlődést akadályozó regionális kultúrák

Neoliberális állam:

- a/ a kultúra szerepének felértékelődése a gazdaságban
- b/ a regionális kultúrák új értelmezése

„Közösségi” állam:

- a/ különböző életstílus, eltérő kulturális életvitel elfogadása
- b/ a regionális és a helyi kultúrák újraértelmezése

Két fontos (egy negatív és egy pozitív) ám mindenképpen figyelembe veendő tényezőre híjuk föl a figyelmet:

Egyrészt – negatív értelemben – elgondolkodtató, hogy általános és domináns jelleggel kifejezetten *konkrét kulturális program* nem fogalmazódik meg!?

Másrészt – pozitív vonatkozásban – több szempontból is előremutató ugyanakkor, hogy a kultúra megjelenik, mint fontos gazdasági tényező, ami nem más, mint az úgynevezett *kultúragazdaság* figyelembe, illetve számításba vétele.

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy a kultúragazdaság jelentőségének fölismerése újabb jelenség. *Kultúragazdaság* kifejezés alatt nem a magas művészeti terméket hasznosítani kívánó kultúragazdaságot értettük, hanem a lokális identitás elemeinek, a kulturális értékeknek a hasznosítását. A kultúragazdaság elméletének és gyakorlatának a kialakulásáról, valamint a kulturális források felhasználásáról Christopher Ray alkotott egy elméletet. Ch. Ray (1998) a kultúra–gazdaság modelljében egy olyan endogén jellegű gazdasági tevékenységen alapuló fejlődést ír le, amely leginkább helyi emberi és fizikai erőforrások kiaknázásán alapul. Ray szerint a helyi, specifikus kulturális rendszerek jelkészleteinek megtalálása jelentheti a kulcsot a rurális lokalitások társadalmi és gazdasági felemelkedéséhez. Ezek lehetnek a hagyományos ételek, helyi nyelvjárás, folklór, helyi művészetek, kézművesipar, történelmi látnivalók, irodalmi utalások, valamint a természeti környezet. A kultúra–gazdaság modell egyik központi eleme a helyi identitás, amely a helyi kulturális értékekre alapozva megújítható és átalakítható, amely kulcsfontosságú az adott vidéki terület külső megjelenítésében, promóciójában és a helyi közösségfejlesztésben egyaránt (lásd Csurgó–Szatmári 2014; tágabb összefüggésben vö. Csité é. n.).

Tanulságos, hogy ennek az új erőforrásnak a megítélésében az egyes régiók miként reagálnak. Erdélyben, Hargita megyében végzett kutatá-

sok azt mutatják, hogy „A térségi kulturális elit 47%-a gondolja azt, hogy a közeljövőben felismerik a kultúra, mint gazdasági erőforrás szerepét, 26%-uk határozottan, és szintén 26% azok aránya, akik nem tartják ezt valószínűnek. A 30 év alattiak korcsoportja viszonyul a legpozitívabban a témához, ugyanis 67,7%-uk tartja valószínűnek, míg csupán 15,3%-uk nem számol a folyamat bekövetkezésével. Tevékenységi terület szerint a kulturális intézmények, szervezetek képviselői a legoptimistábbak; 51%-uk valószínűnek tartja, hogy felismerik a kultúra fontosságát. A média, a közélet szereplői viszont kevésbé valószínűsítik ezt a folyamatot, csupán egynegyedük tartja úgy, hogy a térségben felismerik a kultúrának, mint gazdasági erőforrásnak a szerepét.

Életkori bontásban a 30 év alattiak a legoptimistábbak, ugyanis 88,5%-uk gondolja úgy, hogy egyértelműen pozitív hatása lesz ennek a folyamatnak. Ezt a kérdést a 30 és 50 év közöttiek látják a legnegatívabban a többi korcsoporthoz képest, de közöttük is a megkérdezettek több, mint fele (65,9%) nyilatkozott pozitívan (lásd Csomortáni 2008: 72).

A kultúragazdaság egyébként a leghatékonyabban a turizmusban és annak különböző módozataiban, kínálatában tud érvényesülni (lásd Fejős szerk. 1998; Fejős–Szijártó szerk. 2000; vö. Gráfik 2000b; 2003).

Visszatérve a regionalizmus (kulturális regionalizmus) „hasznára és kárára”, meglátásom szerint a regionalizmus egyik legfőbb haszna, hogy olyan energiákat, személyeket, egyéniségeket, erőket, tehetségeket képes és tud mozgósítani, ami más aspektusból alig, vagy éppen nem ismerhető föl, vétetik észre.

A regionalizmus kára pedig akkor és ott jelentkezik, ha a közélet és a politika szereplői a regionalitást belesimítják a centrum és periféria viszonylatba és ez által egyfelől az elérhető, vagy éppen ténylegesen elért eredmények egyfajta relativizálás áldozataivá válhatnak, vagy másfelől – akár az előbbiből is következően – az elért sikerek hatására egyfajta megelégedettség, önelégültség, elkényelmesedés vesz erőt a régió potenciális (kulturális) tényezőin, szereplőin („negatív provincializmus”?).

Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy kifejtett gondolataim, nézetem a régiók és a regionalizmus (s benne a kulturális regionalizmus) kérdéskörében vitathatók.

Többek között ez is céлом volt, mintegy vitaindítóként is, olyan alapvetést megfogalmazni, amely nem tartalmi–fogalmi imperatívuszokra, axiómákra épül, hanem olyan gondolatmenetre, amelyhez minden részt-

vevő hozzá tudja tenni speciális területéről saját véleményét, észrevételét, kiegészítését, értelmezését.

Összefoglaló

Az utóbbi évtizedekben Magyarországon is egyre divatosabbá, felkapottabbá vált a 'régió' fogalma. A kérdéssel kapcsolatban politikai csatározások alakultak ki államigazgatási döntések előtt és után, heves lobbitevékenység folyt (és folyik) különböző kistérségekben az egyes régióktól való elszakadás, más régiókhoz történő csatlakozás érdekében. Tudományos tanácskozások, gyűjteményes kötetek is mind többet foglalkoznak ezzel a problémával. Nyugat-Európában még színesebb a kép: régiók tűnnek fel, amelyek politikai önállóságra is igényt tartanak, egyre erőteljesebbé és meghatározóvá válnak bizonyos régiókban a határon átívelő gazdasági együttműködések, míg más esetekben kulturális szinten bukkannak fel valamiféle igény a regionális sajátosság elismerésére. Előadásunkban/tanulmányunkban nyugat-magyarországi példa kapcsán kísérreljük meg értelmezni a kulturális régió fogalmát.

Szakirodalom

ÁCS Zoltán

1984 *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest

B. GELENCSÉR Katalin

2005 A helyi közművelődés funkciói, feladatai. In: Török József (szerk.): *Tér – társadalom – kultúra*. Szeged, 82–87.

www.erikanet.hu/system//adatbazis_fajl.php?fajl_id=53149&meret=5
(letöltés 2012. augusztus 15.)

BOTLIK József

1994 Szociológiai kirándulás a hármas határokra. Új szempontokat adhat a fejlesztéshez. *Magyar Nemzet*. 1994. február 23. 7.

BŐHM Antal

2002 Lokális és regionális identitás. *Comitatus – Önkormányzati szemle* XII. (4) 29–33.

BUSEK, Erhard

1992 *Az elképzelt Közép-Európa*. Európai Utas–Századvég Kiadó, Budapest

BUSEK, Erhard – BRIX, Emil

1986 *Projekt Mittelueropa*. Ueberreuter, Wien

CSAPÓ Tamás (szerk.)

1996 *Átalakulás Vas megyében. Tények – esélyek. Vas megye társadalmi-gazdasági fejlődése a rendszerváltástól napjainkig*. MTA RKK–Vas megyei Önkormányzat, Szombathely

CSITE András

É. n. *A paraszti közösségtől a ruralitásig: A nemzetközi vidékkutatók utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája*. <http://www.policy.hu/flora/ruralis.htm> (<http://www.mtapti.hu/mszt/19993/csite.htm>) (letöltés 2014. június 3.)

CSOMORTÁNI Erika

2008 Kulturális turizmusról, kultúragazdaságról alkotott vélemények Hargita megyében. In: BÍRÓ A. Zoltán – CSOMORTÁNI Erika (szerk.): *Kultúra – Térség – Jövőkép. Székelyföldi kultúrakutatók*. Alutus Kiadó, Csíkszereda. http://www.kam.wac.ro/index.php?option=com_content&task=view&id=138&Itemid=48 (letöltés 2012. augusztus 15.)

CSURGÓ Bernadett – SZATMÁRI Anita

2014 A lokális identitás szerepe a helyi közösségfejlesztés. Hajdúdorog és Hajdúhadház esete. In: *A vidék társadalmi integrációja. Absztraktfüzet*. DE BTK Politikatudományi és Szociológiai Intézet, Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke, Debrecen. <http://szocantanszek.unideb.hu/tart/hirek/2014/absztraktfuzet.pdf> (letöltés 2014. június 3.)

ENYEDI György – HORVÁTH Gyula (szerk.)

2002 *Táj, település, régió*. MTA Társadalomkutató Központ–Kossuth Kiadó, Budapest (Magyar Tudománytár 2.)

ESMAN, Miéton J. (ed.)

1977 *Ethnic Conflict in the Western World*. Cornell University Press, Ithaca NY

ÉGER György

1996 Régió és periféria. Adatok a határrégiók vizsgálatának elméleti megközelítéseisehez. In: DIÓSZEGI László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995–96*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 237–246.

FEJŐS Zoltán

2002 A regionalizmus és a néprajzi kutatások néhány kérdése. *Néprajzi Látóhatár* XI. 69–84.

FEJŐS Zoltán (szerk.)

1998 *A turizmus, mint kulturális rendszer*. Néprajzi Múzeum, Budapest

FEJŐS Zoltán – SZIJÁRTO Zsolt (szerk.)

2000 *Turizmus és kommunikáció*. Néprajzi Múzeum, Budapest–Pécs
GAÁL, Károly (Eingeleitet und zusammengestellt)

1971 *Ethnographia Pannonica. Sozialhistorische und ethnologische Studien zum Pannonischen Raum*. (Burgenländische Forschungen, Heft 61.) Eisenstadt

GERGELY András, A.

1997 *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*. Magyar Tudományos Akadémia, Politikai Tudományok Intézete, Budapest

GRÁFIK Imre

1994 Magyarorsággutatás a regionalitás jegyében. In: Uő (szerk.): *Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 7–18.

1998a *Jelünk a világban: kultúránk*. Savaria University Press, Szombathely (Diss. Savarienses 6.)

1998b Nemzet, nemzetiség, nemzeti kisebbség. Nemzeti identitás a horvátországi szóránymagyarság körében. *Üzenet* XXVIII. (1–2.): 101–118.

1998c A regionális népművészeti kutatások lehetőségei és esélyei. *Muratój* 11. (1) 159–165.

2000a Hármashatár – Közép-Európai nemzeti traumától a népek találkozási helyéig. *Néprajzi Látóhatár* IX. (3–4) 117–149.

2000b Ökoturizmus. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. Néprajzi Múzeum, Budapest–Pécs, 96–111.

2003 Lovas turizmus – lovashagyomány (Gondolatok egy kiállítás kapcsán). In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 209–227.

2004 Hármashatár. Gondolatok a határokon átnyúló „territoriális identitás” és/vagy a „választott identitás” lehetőségéről. In: A. Gergely András – Kemény Márton (szerk.): *Motogoria. Tanulmányok Sárkány Mihály 60. születésnapjára*. MTA Politikai Tudományok Intézete Könyv Kiadó Kft., Budapest, 106–109.

- 2005a A népi kultúra és a tömegkultúra értelmezéséhez, illetve összefüggéseihez. Továbbgondolások Józsa Péter nyomán. *Vasi Szemle* 59. (5) 562–574.
- 2005b Kontaktzónák és regionális kutatások. In: Klamár Zoltán (szerk.): *Etnikai kontaktzónák a Kárpát-medencében a 20. század második felében*. (Múzeumi Füzetek, 53.) Aszód, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. 196–201.
- 2010 A regionális magyarságtudomány lehetőségei (Gondolatok a nemzeti emlékezet tudományáról). In: Fenyvesi Ottó (szerk.): *Tudományos előadások 2010*. MTA–VEAB, Veszprém, 167–206.
- HAJDÚ-MOHAROS József
- 1988 *Történeti-gazdasági egységek Európa országaiban*. Tankönyvkiadó, Budapest
- HAUPT, Heinz-Gerhard – MÜLLER, Michael G. – WOOLF, Stuart (eds.)
- 1998 *Regional and National Identities in Europe in the XIXth and XXth Centuries*. Kluwer Law International, The Hague, Boston–London
- HORVÁTH Gyula
- 2001 *Decentralizáció és regionalizmus Európában*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kar, Pécs. ktk.pte.hu/sites/default/files/.../05/habil_horvath_gyula.pdf (letöltés 2014. október 31.)
- JOÓ Rudolf
- 1984 *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. Gondolat, Budapest
- JORDAN, T. G.
- 1996 *The European culture area*. HarperCollins College Publishers, New York
- KEATING, Michael
- 1988 *State and Regional Nationalism. Territorial Politics and the European State*. Harvester–Wheatsheaf, London.
- KEATING, Michael – LOUGHLIN, John (ed.)
- 1997 *The political economy of regionalism*. Routledge, London
- KÓSA László – FILEP Antal
- 1975 *A magyar nép történeti-táji tagolódása*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KRUPPA Éva
- 2003 *Régiók a határon. Határmenti együttműködés az Európai Unióban és Közép-Európában*. Budapest. (Ph.D. értekezés) www.lib.uni-corvinus.hu/phd/kruppa_eva.pdf (letöltés 2012. augusztus 15.)

LOUGHLIN, John

2000 Regional autonomy and state paradigm shifts in Western Europe. *Regional and Federal Studies* 2. 10–34.

NEMES NAGY József

1997 Régiók, regionalizmus. *Educatio*. (3) 407–423.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

2011 Kulturális régiók és etnikai, néprajzi csoportok. Bevezetés. In: Paládi-Kovács Attila – Flórián Mária (szerk.) *Magyar Néprajz I.1. Táj, nép, történelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 427–443.

PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.)

1980 *Néprajzi csoportok kutatási módszerei*. (Előmunkálatok a Magyar-ság Néprajzához 7.) MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest

PROBÁLD Ferenc (szerk.)

1994 *Európa regionális földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest

PUSZTAY, János

1996 *Urbi et regioni*. Savaria University Press, Szombathely

RAY, Christopher

1998 Culture, intellectual property and territorial rural development. *Sociologia Ruralis* 38. (1) 3–20.

ROKKAN, S. – URWIN, D. (eds.)

1982 *The Politics of Territorial Identity: Studies in European Regionalism*. Sage, London

SHARPE, L. J. (ed.)

1979 *Decentralist Trend in Western Democracies*. Sage, London

SIMON Mariann

2000 *Regionalizmus – A hely (ki)hívása*. arch.eptort.bme.hu/kortars5.html (letöltés 2012. augusztus 15.)

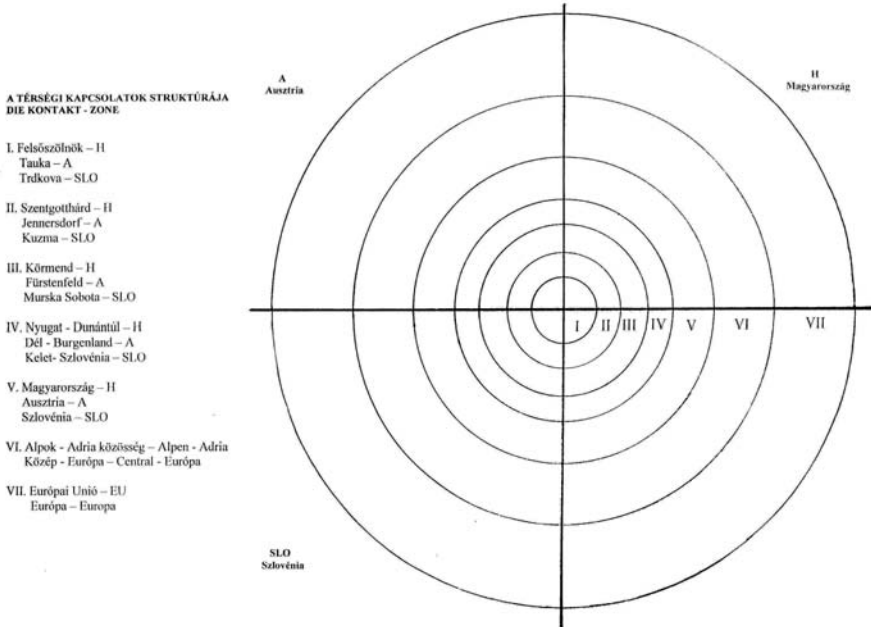
SZIJÁRTÓ Zsolt

2002 Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében. Egy kutatás tapasztalatai. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt: *Egy tér alakváltozásai. Esettanulmányok a Káli-medencéről*. (Tabula könyvek, 4.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 7–21.

Melléklet

Diagram

A magyar-osztrák-szlovén *Háromhatár régió* térségi kapcsolatok struktúrája (amelyen belül egyidejűleg érvényesültek/érvényesülnek az egyes, a többes, illetve a választható identitások, mint például *nyelvi, etnikai, nemzeti, nemzeti, területiális identitás*) – A szerző szerkesztésében.

Kürti László

Irodalom és néprajzi reprezentáció: Kalotaszeg Katona Szabó István regényeiben

A közgondolkodásban és a magyar néprajztudományban létezik egy problémás felfogás, miszerint egy terület vagy település irodalmi megfogalmazása annak ellenére, hogy a szépírói ábrázolás műfajába tartozik, az autentikus élményszerűséget és ezzel kapcsolatosan a tárgyilagos hű ábrázolás lehetőségét veti fel. Sorozatosan bukkannak fel olyan értelmezések, miszerint egy író, pontosan látván a helyi társadalom és kultúra helyzetét és változásait – és ennek iskolapéldáit a két világháború közötti népi írók műveiben találjuk meg –, precíz, naprakész láttelepet és ugyanakkor társadalmi kritikát tud adni munkájában. Érdemes idézni mit írt például Schöpflin Aladár a *Nyugatban* Tamási Áron trilógiájának első, *Ábel a rengetegben* című regényének ismertetésekor: „Tamásinak sikerült a magyar törzs egy különleges ágának, a székely embernek csaknem teljes típus-képét lerögzíteni csaknem a teljes valóságában” (1933). Nincs ez nagyon messze attól, amit például Kós Károly kalotaszegi témájú regényeiről (*A Gálok*, 1923; *Varjú-nemzetség*, 1925; *Kalotaszeg*, 1932; *Budai Nagy Antal*, 1936) és színpadi kötődéséről (*Csáki bíró lánya*) többen felvetettek. Pontosabban azt, hogy azokban „Kalotaszeg népe nemcsak Kós művészi átlényegítése révén, a történelmi üzenet hordozójaként jelent meg az 1930-as évek színpadán, hanem a maga autentikus művészetének színpompás ragyogásával is.”¹ A színpad itt természetesen Szentimrei Jenő, a kolozsvári Állami Magyar Színház igazgatójának népi ihletésű rendezéseire – különösen az 1935-ös *Csáki bíró lányára* – utal. A sort a különböző erdélyi tájak íróival és költőivel folytathatnák, és hogy csak a 20. századra koncentráljunk elegendő említeni Ady Endre kalotaszegi, Sütő András

¹ A *Csáki bíró lányában* Kós Károly tervezte a díszletet, http://hu.wikipedia.org/wiki/Kalotaszeg_magyar_irodalma (Letöltés: 2014. szeptember 19.)

mezősségi, Horváth István magyarózdi, Áprily Lajos nagyenyedi kötődését és néprajzi ihletésű keretelését. Nyilvánvalóvá válik tehát: nem több és nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy az irodalom, akár írott akár előadás formájában, reprezentál, mégpedig tökéletesen, és az autentikus népművészet és hagyomány való mivoltában jelentkezik a könyvek lapjain és a színpadok deszkáin. Azonban az effajta megközelítés gyengéje az, hogy egysíkúvá teszi az irodalom és a szerzők kapcsolatát tárgyakkal, a művészi reprezentáció sokszínű lehetőségével szemben. Sokkal súlyosabbnak vélem azonban azt, hogy nem veszi figyelembe annak lehetőségét, hogy ez a reprezentációs kapcsolat dinamikus és többirányú. Meglepőnek tűnhet, de fontos hangsúlyozni azt az általam elengedhetetlennek tartott gondolatot, hogy mind az irodalmi, mind a színpadi megfogalmazás nemcsak az autentikusság kérdését, annak céltudatosságát veti fel, hanem a művészi megfogalmazásban rejlő egyéni kibontakozás lehetőségét is, amellyel minden értelmezés során számolni kell. Tanulmányomban Kalotaszeg irodalmi reprezentációjának problémás, eddig nem taglalt gyökereire próbálok meg rámutatni Katona Szabó István (1922–2013) két regényének, az 1959-ben megjelent *Borika* és az 1967-es *Vesztett szerelem* elemzésével.²

Mielőtt rátérnék a két könyv mondanójának bemutatására, kiemelném az irodalmi-művészeti megformálás alapjait képező összetevők legfőbb problémáit, mégpedig azt, ahogyan egy szerző táji lojalitása áttevődik egy tájegységre, vagy egy szűkebb felvett pátriára, és ahogyan az új, választott szülőföld érdeklődésének központjaként teljesen új kerettel biztosít alapot a társadalomról és saját ideologikus elképzeléseiről vallottakhoz. Ezzel kapcsolatosan már többen felfigyeltek arra a művészi munkára, amely által az írók tapasztalataik, amatőr „terepmunkájuk” következményeként „átlényegülnek”, azaz bizonyos fokig megpróbálják maguk is bennszülötté válva visszaadni a megrajzolt település lakosságának gondolkodását, amire számos magyar és külföldi példát lehetne említeni (Narayan 2008). Egyik karakteres szerzőnk Móricz Zsigmond, aki 1903

² Katona Szabó Istvánnal kalotaszegi – inaktelki és zsoboki – terepmunkám után sikerült találkoznom gödöllői otthonában, 1995. június 11-én. Az íróval és feleségével, Bódis Erzsébettel ekkor sikerült beszélgetnem és a korabeli élményeikről hallanom, két regényével kapcsolatosan interjút is készítenem. Bár külön nem lábjegyzetelem, a dátum nélküli idézetek ebből az interjúból valók.

és 1906 között néprajzi gyűjtés során tanulta meg és hasznosította a szatmári nyelvjárás egyes sajátosságait. Az író azonban nem ragadt le ennél a tájnyelvnél, hanem egy másikhoz fordult, éppen a táji reprezentáció minél hűbb megformálása érdekében. A szegedi nyelvjárást (ami a Rózsa Sándor trilógia ízet adja) sohasem tanulhatta meg, ám éppen az autenticusság kedvéért szorult a neves néprajzkutató Bálint Sándor segítségére, aki „szögedi hangokra átkottázta” a móríci irodalmi nyelvet (F. Csanak 1963: 337). Hasonló művészeti-irodalmi átlényegülések nem kerültek el Kalotaszeget sem (Kürti 2001a).³ A 19. század végétől Jankó János, majd Herman Ottó, Körösfői-Kriesch Aladár és mások munkássága nyomán vált híressé e terület; Kalotaszeg irodalmiasításának első lépéseit pedig Gyarmathy Zsigmondné Hóry Etelka romantikus regényeivel tette meg. Ezt követően a temesvári születésű és német–francia család tagja, Kós Károly (eredetileg Kosch) vált „kalotaszegivé”, főleg felesége, a türei pap lánya, Balázs Ida, majd Sztánán épített háza révén. Közismert az is, hogy Szentimrei Jenő (1891–1959) nagyenyedi gyermekkorát, majd soproni és kolozsvári tartózkodását követően vált sztánai lakossá, és nyúlt a *Csáki bíró lánya* balladához, teljesen választott hazájának irodalmává varázsolva a darabot. Kós és Szentimrei szerepe Kalotaszeg felfedezésében és irodalmában, valamint a népi színjátszás történetében szinte páratlan a magyar történelemben. Azt már szinte egy enigmaként kell kezelnünk, hogy Kalotaszeg filmbeli megformálását – *Kalotaszegi madonna*, 1943 – a török származású kolozsvári színházi embernek, Széfedin Sefketnek (1913–1967) köszönhetjük.

A 20. század második felében sem szűnt meg a kalotaszegiség ébrentartása (Kürti 2000: 11–13). Folkloristák és néprajzkutatók lázas munkájának következtében egyre több dokumentum és anyag került az érdeklődők látóterébe. A bánffyhungyadi tanár, Vasas Samu (1927–1997) nevét érdemes kiemelni, aki haláláig munkálkodott a térség kultúrájáért, annak megismertetéséért. Vasas elsőként Torda környéki falvakban tanított, mielőtt Bánffyhungyadra került volna, mindez azonban csak ösztönzőleg hathatott abban, hogy élete utolsó korszakában minden energiáját Kalotaszeg kutatásában és annak művelődésében kamatoztassa. A két időszak között – a második világháború előtti, majd az 1970-es évek fordulójától

³ A kalotaszegi, főleg Kós Károly és sztánai otthona köré tartozó értelmiségiekről lásd ifj. Kós Károly visszaemlékezéseit a *Művelődés* 2012. május–júliusi számaiban.

datálható periódus – jelent meg az író és újságíró Katona Szabó István, aki – Vasashoz hasonlóan – székelyföldi származású volt. Katona munkásságát a következő minimális és esszencialista Wikipedia cikk tartalmazza: „A 20. század második felének irodalmi terméséből Katona Szabó István kalotaszegi ihletettségű regényét kell megemlítenünk (*Borika*, 1959), s ő a szerzője az *Új Élet* hasábjain megjelent *Kalotaszegi krónika* c. 14 részből álló riportsorozatnak is (1972/15–1973/4).”⁴ Bár az internetes portál életrajzi adatai alaposak, kiemelve Katona politikai szerepvállalását és az erdélyi írói–szerkesztői tevékenységét, a kalotaszegi tartózkodása és a táj ihlette munkássága nem kapott említést.⁵

A kalotaszegi Alszeghez tartozó Zsobok, amely Katona két regényének helyszíne, a városból jött ember számára valóban eldugott, maradi világként mutatta magát az 1940-es évek végén.⁶ A település az 1800-as évek végétől kevés változást ért meg, és ezt a sajátosságát érzékelhette Katona Szabó is. A népesség száma alig változott: 1880-ban 629 fő, a házak száma 145 volt, 1900-ban 647 lakost írtak össze. A társadalom összetételében sem érződött az 1920 után bekövetkezett Román Királysághoz való tartozás, sem pedig a második bécsi döntés hatása. Az 1941-es népszámlálás szerint a lakosság létszáma 623 fő, a házak száma 163.⁷ A homogén magyar református etnikumot a két-három román család, akik a pásztorokat adták, és az egy-két zsidó kereskedő–iparos sem osztotta meg.

Katona Szabó István marosvásárhelyi érettségije után került Kolozsvárra 1942-ben a Bolyai Tudományegyetemre, és hamar a diákok szervezőjeként a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége által kiadott *Magvető* szerkesztőjeként vívta ki társai elismerését. Részt vett a szárszói találkozón, megismerte Veres Pétert és Móricz Zsigmondot is, és egy csapásra a népi írók táborában találta magát. Amikor 1945. június 1-jén megal-

⁴ Lásd http://hu.wikipedia.org/wiki/Kalotaszeg_magyar_irodalma (Letöltés: 2014. augusztus 18.)

⁵ Lásd http://hu.wikipedia.org/wiki/Katona_Szab%C3%B3_Istv%C3%A1n (Letöltés: 2014. augusztus 18.)

⁶ Zsobokról írt korábbi tanulmányaimat lásd Kürti (2001b, 2003).

⁷ A csupán útmutatóként szolgáló statisztikai adatokat lásd: *A Magyar Korona Országában 1881. év elején végrehajtott népszámlálások főbb eredményei*. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1882, 141; *A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása*. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Budapest, 1904, 826–827; *Magyarország Helynévgyűjtője*. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1944, 637.

kult a Móricz Zsigmond Kollégium, elnöknek választották meg, helyette a zsoboki Bódis Sándor lett (Katona 1990 I: 186–187). A diákmozgalom egyik orientációja – a népi mozgalom jelszavaként hangoztatott falvak népe felé – Bódis meghatározó szerepe miatt hangsúlyosan Kalotaszegre tevődött át. Zsobokon 1945 decemberében szerveztek egy Móricz-estet (Katona 1990. I: 322). 1946 nyarán pedig megszervezték Bánffyhunyardon a Magyar Népi Szövetség által kezdeményezett ifjúsági konferenciát, együtt a Kalotaszegi Diákok szervezetével. A bánffyhunyadi szervezkedéssel kapcsolatosan jegyzi meg Katona, hogy „a zsoboki ifjúság vezetője, Ambrus Gáspár István később társulási, majd tsz-elnök” (Katona 1990 I: 501).

A MNSZ vezetői és a környék értelmiségivé vált fiataljai folyamatosan kiemelt feladatuknak tekintették a falusi tömegek mozgósítását a nyilvánvaló közös nemzeti és baloldali ideológiának megfelelően. Kezdeményezésükre 1946 nyarán a zsoboki fiatalság bemutatta Móricz darabját, a *Sári bírót*, amelynek ötletét az egy évtizeddel korábbi Szentimrei darab adta.⁸ A rendezés idején Katona Szabó és a többi Móricz-kollégista Bódis Istvánéknál szállt meg. Ekkor nyílt lehetőség arra, hogy Katona megismerkedjen Bódis Sándor „nagyobbik hűgával”, Erzsébettel (Katona 1990 I: 611). Az ősszel még többször járt Zsobokon, egyszer például Sütő Andrással együtt, a helyi népfőiskola szervezésével kapcsolatosan (Katona 1990 I: 612). Ugyanakkor a kolozsvári Bolyai Demokrata Diákszövetség tagjai „két kalotaszegi falu villamosításánál vállalt brigádmunkát” (Katona 1990 II: 47). Bódis Erzsébet szervezésében kezdődött el Zsobokon a Budai Nagy Antal 510 éves évfordulójának ünneplése. Ebbe aztán Bánffyhunyard, Körösfő, Solyomtelke, Szucság, Szentlászló és Sztána fiatalsága is bekapcsolódott, a próbákat a bánffyhunyadi hetivásár napján tartották (Katona 1990 II: 106).⁹ Bódis Erzsébet ezen kívül még Móricz darabját, a *Sári bírót* is színpadra vitte fiatalok segítségével. Bódis Sándor pedig 1947-ben vetette fel, hogy népegészségügyi felmérést akartak végezni két faluban, amelyik közül az egyik Kalotaszegen, talán éppen Zsobokon, lett volna (Katona 1990 II: 47).

⁸ A *Vesztett szerelemben* a falusi fiatalság nem a *Sári bírót* adja elő, hanem a *János Vitézt* (Katona 1967: 173).

⁹ Erről írt kis cikket Sütő András a *Falvak Népe*-ben 1947. július 13-án (Katona 1990 II: 106).

Hogyan kapcsolódott be a fiatal bánffyhungyadi tanár a zsoboki fiatal-ság életébe, és hogyan vált a korszak helyi politikai szervezőjévé? Erre is válaszol Katona Szabó:

„Az MNSZ ifjúsági szervezete éppen abban hozott újat, hogy összefogta közös programokra az utcák és falurészek között megoszlott fiatalokat. De csak alkalmakkor, mert azért minden falurésznek megvolt a maga külön fonóháza, ahová télen a leányok és legények eljártak, s ezt a hagyományt akkor még semmiféle szervezeti élet nem borította fel. Az egyházi ifjúsági szervezetek, a katolikus KALOT és a református IKE nem léteztek a kalotaszegi falvakban, sem Bánffyhungyadon, legfeljebb a lelkészek próbálkoztak néha egy-egy rendezvénybe bevonni az ifjúságot. Senki sem törődött tehát azzal, hogy mi történik az „ifjúságpolitikában”. Az együttműködés jegyében az iskola, az IMSZ és az MNSZ-fiatalok közösen szerveztük meg karácsonyra azt az estét, melyen balladákat, kalotaszegi táncokat, dalokat és rövid jeleneteket adtak elő az ifjak, nekem pedig az a feladat jutott, hogy politikai előadást tartsak a zsdanovi jelentésről” (Katona 1990 II: 190–191).

Tehát Katona Szabó a Bolyai Tudományegyetem Móricz Zsigmond Kollégiumának diákigazgatójaként került kapcsolatba a környék fiataljaival, köztük Bódis Sándorral. Bódis, aki a marosvásárhelyi orvosi egyetemre járt, zsoboki származású volt, édesapjának egy kis vízimalma volt a falu Sztána felé vezető útján. Erről írja Katona Szabó, hogy a tulajdonos 1949-ben „a mi tanácsunkra lemondott a malomjogról és megszüntette iparát, így menekedve meg a ’kulákságtól’” (Katona 1990 II: 205). A kis malmot lényegében csak a szűk család működtette, már vagy „100 éve”. Bódis meghívására Katona valójában 1945-ben és 1946-ben járt Zsobokon szüreten, ami „rendszerint egy vagy két napig tartott, az egész falu aprajánagyja kivonult szekereken a szőlőhegyre, ahonnan gyönyörű kilátás nyílt a már fehéren ragyogó Vlegyászára. (Katona 1990 II: 138). Katona Szabó 1949 és 1953 között tbc-vel küszködött, és hosszú hónapokat töltött feleségével annak szülőfalujában; ezek az évek anyaggyűjtésének leggyümölcsözőbb időszaka. Önéletrajzában írja 1951-ről, hogy még Zsobokon töltötte idejének nagy részét, ott „gyógyult”, szigorúan betartva a „fekvőkúrát” (Katona 2012: 127).

Bódis Sándor barátsága révén került az író a faluba, ahol egyre szorosabb ismeretség fűzte Bódis húgához, Erzsébethhez. Az 1947-es szüret emlékezetes maradt az író számára, ekkor került romantikus kapcsolatba

Bódis Erzsébettel (Katona 1990 II: 137). A családi helyzet miatt – Katona édesanyja már Magyarországon tartózkodott, nővére családjával Kolozsvárról – Katona Magyarországra szeretett volna áttelepülni és magával vinni jegyesét is, de útlevel hiányában végül ez nem történhetett meg. Az esküvőt gyorsan elintézték, amihez az akkori zsoboki lelkész – Muzsi István – természetesen hozzájárult (Katona 1990 II: 200). Az esküvőt Bódis Erzsébettel 1948. február 8-án tartották meg.¹⁰ Az esemény megörökítését *Borika* regényében olvashatjuk, de nem kétséges az, hogy a szerző a helyi lakodalmakból általánosítva tudta aprólékos részletekkel díszíteni. A *Borikában* a rítus egyik legfontosabb része azért maradt ki, mert a cenzorok nem engedték a templomi esküvő leírását, „mondván, nem kell propagandát csinálni az egyháznak” (Katona 1990 II: 204).¹¹ Valóban, addig, amíg a lakodalmi készülődést és az ökrösszekeres menetet szépen megrajzolta (Katona 1974: 175–186), a templomi esküvőn átugrik a szerző, és csupán a harangszó szimbolizálja az egyházi esküvőt.

Katona Szabó kalotaszegi érdeklődésének gyökerét mindenképpen a Bódis Erzsébettel való egyre szorosabbá váló kapcsolatában, majd házasságában kell keresnünk. Hogy mennyire nyomot hagytak az író életében az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején szerzett tapasztalatai, mindegyik kötetének egy-egy részlete mutatja. Azonban kimondottan kalotaszegi, azaz pontosabban zsoboki regénynek csak a *Borikát* és a *Vesztett szerelmet* tarthatjuk. Ennek oka, hogy az író feleségével és gyermekével – az 1952-ben született, és később neves textilművészként Magyarországon működő Erzsébettel – már 1958-tól Marosvásárhelyen tevékenykedett, az *Új Élet* főszerkesztő-helyetteseként. Szerkesztői és publicisztikai munkája már másfelé irányítja.

¹⁰ Bódis Erzsébet (1923–2013) a kolozsvári Képző- és Iparművészeti Főiskolán végzett textiltervező szakon. 1958-tól Csíkszeredában és Marosvásárhelyen tevékenykedett. A Katona házaspár 1986-ban áttelepült Magyarországra, Gödöllőn éltek halálukig. Bódis Erzsébetnek számtalan kiállítása volt Romániában és Magyarországon. Lányuk, Erzsébet, édesanyja szakmáját folytatja tovább. Bódis Erzsébet első kolozsvári kiállításán szerepeltették Gál Potyó Istvánt, a zsoboki faragót is egy székkal és asztallal. A faragóról, aki már az 1910-es években készített faragott „utcaajtókat”, azt írja Katona visszaemlékezésében, hogy „sokat dolgozott Kós Károlynak és Szentimrei Jenőnek” (Katona 2012: 278).

¹¹ *Kis lakodalmunk volt*– említette Katona Szabó István. Visszaemlékezésében pedig ezt hozzátette, hogy násznagyuk, Gál János, aki „Sztálingrádtól gyalog vergődött hazáig, s lába úgy tönkrement, hogy csak boeskorban tudott járni, nem tudott megszabadulni a kulákságtól, míg be nem lépett a kollektív gazdaságba” (Katona 1990 II: 206).

A másik, fontosabb tény, hogy a kalotaszegi falu belső életét valójában Katona csak zsoboki tartózkodása, valamint rövid bánffyhungyadi gimnáziumi tanársága idején ismerhette meg alaposan. Valós korai élményei saját bevallása szerint is Zsobokhoz, nem pedig szülővárosához, Kézdivásárhelyhez és székely környezetéhez kötődnek. A korai „terepmunkája” nyomán aztán számos kalotaszegi témájú újságcikkét olvashatták az 1950-es években Sütő András főszerkesztésében megjelenő *Falvak Népe*ben (később *Falvak Dolgozó Népe*). Ennél az újságnál dolgozott 1958-ig, de ezután sem szakadt el végleg Kalotaszegtől. 1972 és 1973-ban újból bejárta a térség falvait, ám míg mintegy tucatnyi településről írt pillanatképet a marosvásárhelyi *Új Élet* hasábjain, Zsobokot csak felszínesen érintette. Ide inkább „hazalátogatott”, még az iskola szervezésében író–olvasó találkozót is szerveztek neki, amely nem „sikeredett valami jól”.

Hogy miért? Annak ellenére, hogy egyik regényében sem szerepel Zsobok neve, a település lakói közül egyesek sérelmezték azt, hogy magukra ismertek a *Borika* és a *Vesztett szerelem* lapjain. Ezzel ellentétben, Katona Szabó hangoztatta a *Borika* összetett „kalotaszegi női lelkületét”, amelyet főleg a feleségéről mintázott. A zsobokiak, bár a falujuk regényeiről van szó, a kritikus kép miatt („nem teljesen úgy volt az, ahogy a művész úr leírta”) továbbra is „orroltak” Katona Szabóra. Az író szerint a zsobokiak a könyvek cselekményét „igaz történetként” fogták fel, és a fikció szereplőit „ráhúzták konkrét személyekre”. Ez a visszacsatolás mind a mai napig él a település idős generációjának emlékezetében; Zsobokon mindenki ismer egy Borikát, és egyes esetek megtörténését valamikori, „már régen meghalt” személyhez kötötték.

Nem kétséges az, hogy közvetlenül a második világháború után szerzett kalotaszegi élményei hatására születtek meg önálló regényei és elbeszélései: *A dinnyecsősz* (1955), *Farkasjárás* (1957), *Borika* (1959), *A harmadik kakasszó* (1963), *Vesztett szerelem* (1967).¹² Ezek közül elsősorban a *Borika* vált sikerkönyvvé, valószínűleg a kulákságot elítélő és a román hatalmi berendezkedést támogató hangja miatt. Ezt bizonyítja, hogy hamarosan újabb kiadásai jelentek meg (1963, 1974); második kiadását követően pedig, 1964-ben román nyelvre is lefordították. Nyilvánvaló az au-

¹² Az író beszélgetésünk során említette, hogy a *Vesztett szerelem*ből *fejezeteket kellett kihagyni*, mint például azokat, amelyek a szövetkezeti visszaéléseket, a korrupciót mutatták be.

toritás és a realitás összefonódása, hiszen a romániai valóság és az átalakuló faluról alkotott, első kézből való kép bizonyította az akkori rezsim politikáját. A kissé távolodó 1940-es és 1950-es évek elejének korszaka már letisztulva és átértelmezve születnek újjá a *Borika* című regényben, mintegy fikcionalizált időkeretben realizálva a történeteket. A regényhez valójában 1957 nyarán kezdett hozzá az író, amikor hosszabb ideig tartózkodott a Katona-Bódis család Zsobokon (Katona 2012: 273). A *Borika* és a *Vesztett szerelem* egy-egy szerelem története, sok eseménnyel és családi perpatvarral fűszerezve, de nem hagyva ki a belső érzelmi kitöréseket, megingásokat sem. A *Borika* egy kitalált Gáttelke nevű faluban játszódik, az 1940-ben és 1950-ben történeteket örökítette meg a szerző egyéni tragédiák és személyi konfliktusokon keresztül. Minden fikció azonban történeti és közösségi élmények egyéni szemüvegén keresztül látott dolgok rajzolata, így tehát nem a kitalált közösség, hanem a közösségi konfliktus történeti és kulturális kontextusa a mérvadó (Cohen 2013: 3). A közösség megjelenítéséhez az író nemcsak az archaizálás (tájnyelvi szavak, régies hagyományok, viselet), hanem a könnyed parodizálás technikáihoz nyúl (gazdagok, értelmiségiek kigúnyolása).

A cselekményen keresztül mindkét regénynek egy fő romantikus su gallata az, ami az olvasót megragadja és segíti az értelmezésben: az igazi szerelem legyőz minden akadályt. A *Borikában* megrajzolt végkifejletnél erőteljesebb és kimondottan szocialista realista fordulatot kap a *Vesztett szerelem*: a gazdag fiútól megesett szegény lányt a szocializmust építő traktorista veszi el feleségül. A romantikus felszín és a szocialista líra mögött azonban nem nehéz felismerni a két regény célját, ami nem más, mint bemutatni azt, hogy a „közös”, a társulás vagy a kollektív megalakulása hogyan biztosítja a kiutat a fiatalok számára a jövőben.¹³ A *Borikában* éppen a fiú biztatja anyját a szövetkezeti társulásba való belépésre: „Írtam anyámnak, iratkozzék bé bátran, ott is csak dolgozni kell, s aki dolgozik, annak van mit egyék” (Katona 1974: 7). A falusi gazdákra ekkortól nehezedett igazán a nyomás, mivel a kulákklistára senki sem akart felkerülni. Az 1948-as évre visszaemlékezve, Katona nem titkolta valamikori idealiz-

¹³ Ezt a folyamatot valójában a szerző első elbeszéléskötete, *A dinnyecsész*, majd a második, a *Farkasjárás* tartalmazza (Katona 1955, 1957). Az egyes történetek Kispetrit mutatják be, amely falu kivívta az akkori hatalom elismerését az első környékbeli kollektív megszervezéséért.

musát: „Ekkor még reméltük, hogy a falu szocialista átalakítása során az okos és művelt magyar gazdák megtalálják a fejlődésüket biztosító utat” (Katona 1990 II: 299). A helyi értelmiség segítségével a társulás megalakult Zsobokon, és később az Ady Endre nevet vette fel. Ezt az illúzióktól sem mentes világot – amit egyébként maga Katona Szabó is átélt fiatal házasként – ábrázolta a szerző, és valójában nem is tehetett volna másként könyvei kiadásának idején.

Azonban Katona Szabó nem volt antropológus, aki kívülről figyeli az eseményeket, hanem maga is „segített a kollektív” szervezésében és a gazdaságok győzködésében, és ezt, bár nem büszkén, de elismerte. Katona apósa, Bódis István kis vízimalmával kapcsolatosan írta Katona Szabó: „Apósomnak azt tanácsoltuk, hogy szüntesse meg a malom működését, ne adja többé bérbe sem, mert tudtuk, hogy az ilyen ’melléktevékenység’ fő oka lehet, hogy valakiből ’kulákot’ csináljanak” (Katona 2012: 36). A szomszédos Kispetriben ekkor már „kierőszakolt kollektivizálás” folyt (Katona 2012: 36), és nyilvánvaló, hogy Zsobok sem került ki a hatalom látószögéből. Az erőszak a regényekben nem valami külső hatalom rátelepedése a közösségre, annál sokkal finomabban, a belső ellentétek felszínre kerülésével kap hangsúlyt.

A két regényben két beteljesült szerelmi történet adja a keretet, egy falu apró társadalmi ellentéteivel vegyítve. *Borika* három külön narratívába sűrített nagy eseménysor, amelyet a két szerelmes saját beszövegéből ismerünk meg, egy harmadikat pedig egy kívülálló tesz hozzá. Katona Szabó lényegében a regényben a több szempontú, polivokális narrációját teremtette meg, jóval megelőzve a posztmodern (antropológiai) fikcióban elterjedt többszólamúság elképzelését (Abu-Lughod 1991, Eriksen 1994, Tedlock 1987). A *Vesztett szerelemben*, nem tudni miért, talán a konvenciók, de inkább a *Borikát* ért korábbi kritikák miatt, visszatért a hagyományos elbeszélő stílushoz. Katona nem egy statikus pillanatot akart megörökíteni, hanem azt a több időszakon áthaladó folyamatot, amelyben a múltból átörökölt diszpozíciók és értékek meghatározzák a szereplők átalakulásának rendjét. A múlt rendszerrel szembeni kritikus hang sokkal erőteljesebb második regényében, mint a *Borikában*. Kalló Ilus boldogság-történetében a főszereplők rövid gyermekkorát – az 1941–1944-es magyar csendőrvilágot –, majd a már szocialista Romániában történt családalapítás utáni vágyat ábrázolja sajátos, népi nyelvezettel fűszerezett elbeszélésében. Mind a régi világ és annak karakteres zsáner-

figurái (jegyző, tanító, csendőrök, lelkész házaspár), mind pedig a maguknak való nagyparaszti gazdacsaládok (Gál, Kudor, Daru) negatív szereplőként jelennek meg. Ők természetszerűleg az új rendszerbe nem tudnak, és nem is igazán akarnak beilleszkedni. A jegyző feletti ítéletet akkor mondja ki a szerző, amikor megjegyzi ellenséges magatartását a „zsidó liberálisokkal” és „kommunistákkal” szemben (Katona 1967: 119). A negatív szereplők bukása Katona írói eszmerendszerében tehát garantált, ugyanakkor a szegény, de tisztességes emberek felülkerekedése szinte sztereotip megfogalmazásként segíti a cselekmény kibontakozását.

Érdekessége mind a *Borikának*, mind a *Vesztett szerelemnek*, hogy a társadalmi jellemrajz és a gazdasági státusból eredő ellentétek mellett a nemi szerepeket ruházza fel különös jelentőséggel. Hangsúlyozza a férficentrikus gondolkodást, ahogyan például a *Borikában* a főhős egy-egy elszólásában – pl. „az asszonynak sose elég semmi” (Katona 1974: 53) – állítja be a nemek közti kapcsolat meghatározó, egyoldalú képet. Nem tagadja, ahogyan saját maga is vallotta, az alkoholizmus hatását a férfiak gondolkodására és viselkedésére. Figyelemfelkeltő, ahogyan a szegény–gazdag ellentétben a férfi–nő kapcsolat hierarchiáját megrajzolja. Például a *Vesztett szerelem*ben a falu lelkésze és annak felesége (Bodrogi tiszteletes és Blanka asszony) mindketten a kiszolgáltatott parasztsaládok ellentéteként lépnek fel, de a papné még ellenszenvesebben: kihasználja a falusi nőket és olesón varrat velük kézimunkákat, majd jó haszon fejében értékesíti azokat a városban (Katona 1967: 101).¹⁴ Szívtelen karakterét azal fokozza az író, hogy felfedi a faluban tapasztalt pletykákat: a papné a kalákában dolgozóknak férges húsból főzet paszulylevest. De férje, a régi rendszer oszlopos tagja sem lehet pozitív figura, mert ő meg ellenzi a fiatalság művelődését, saját könyvtárát elzárva tartja, hogy senki se olvashasson, ezen túl megtiltja nekik a táncos szórakozást, mivel az „megrontja a fiatalok erkölcsét” (Katona 1967: 101). Bár egyik esetben a pap szegény bérlője oldalára áll, amikor őt a gazdagabb falubelije ki akarja túrni bérlményéből, ám ez a „segítség” csak ürügy, mivel a család tagjai folyamatosan ingyen dolgoznak a lelkésznek. Sokkolóként hat az is, amikor – valószínűleg ismert falubeli történet alapján – megírja Katona, hogy a régi fejfák azért hiányoznak a temetőből, mert azokat a pap tüzelőnek vágatta

¹⁴ A szerző még arra is felfigyelt, hogy városi nőktől kapott minták alapján varrtak a falubeli nők (Katona 1967: 101).

össze. A pap cinkostársai még a jegyző és a tanító (Búzás úr), mindketten a „régvi világ” emberei és mindketten parasztellenesek. A közösség ellenpólusát jelentik, ahogyan pár évtizeddel korábban a népi írók műveiben is kinézik a nadrágos embereket, de mindez nem csak a Horthy-korszak elutasításául, hanem az építendő szocialista erkölcsiség támasztékául is szolgál.

A kalotaszegi táj minden szépségével és belső ellentmondásaival együtt a jövőt reprezentáló tájegység formálását jelenti. A nagyközösség és a kis település a fejlődés útján követi a rendszert, hol az egyik, hol a másik szolgálja ki az előremutatáshoz szükséges lépéseket. Zsobok tehát nem egyszerűen csak egy elzárt kis faluközösséggént, élménydús önéletrajzi terepként rajzolódik ki Katona regényeiben, hanem egy szociális ellentmondásokkal telített, igazságosságot kereső társadalmi dráma szimbolikus helyszíneként. Zsobokiságát az író azért vállalja fel, hogy bizonyítani tudja, mennyire megismerte és megszerette a közösséget, annak egyes családjaikat, mert mindez számára biztos belépőként szolgált ahhoz, hogy a legintimebb és legaprólékosabb belső feszültségeket megismerhesse és jellemezhesse. Erről így emlékezett vissza Katona: „Az egész Bódis család nemcsak befogadott, hanem nagyra értékelt, s különösen sokra értékelt és becült az a kislány, akit már jövődöbelimnek tekintettem. Úgy véltem, hogy ez a kis kalotaszegi falu az a 'boldogságziget', ahová vissza lehet húzódni, ahol meg lehet pihenni. S ebben nem is csalódtam, életem legboldogabb napjait töltöttem ott, oda menekültem, amikor valami csalódás ért” (Katona 1990 II: 140). Azonban azt is írja: „Zsoboki élményeim és különösen nem sokkal azután, házasságom révén egész közel kerültem a faluhoz, átélhettem annak mindennapjait. Szemem előtt zajlottak le azok a rettenetes visszaélések, a politikai gengszterizmusnak azok a jelenségei, melyek az elkövetkező időszakra jellemzőek voltak, s melyek mind a szocializmus alapjai lerakásának jelszavaival takaróztak” (Katona 1990 II: 140). Sajnos, ezekből kevés található a regényekben.

Katona a *Borikában* igyekezett beépíteni a „kalotaszegi falu életében még élő hagyományokat. Felismertem ugyanis azt a veszélyt, mely a kollektivizálás után az egész magyar falu hagyományainak megsemmisülésével egyidejűleg az erdélyi magyarságot fenyegette... erre gondoltam, amikor egy a korra jellemző és nemrég kollektivizálásra kényszerített falu életéből merítettem regényem témáját” (Katona 2012: 274). Igaz, kerülni akarta az akkoriban divatos „belépek-nem-lépek” problémát, inkább

az új vezetőségre jellemző visszaéléseket építette be (Katona 2012: 274). Ezek finomítva jelennek meg a regényekben, főleg a kulák gazdaparaszttokra vonatkoztatva, akik kihasználták a szövetkezet adta lehetőségeket a maguk javára a közösséggel szemben. Például a *Borika* egyik jelentében az összegyűlt téesztagok vitatkoznak a beadások egyenlőtlen voltán, amikor az egyik hozzászóló kijelenti: „Nem azért csináltuk a kollektívet, hogy egyesek csak maguknak gazdálkodjanak a közösbül” (Katona 1974: 75).

A két regény cselekményfonalából jól kibogozható az írói érzékenység, ahogyan az 1940-es évek végétől a faluban lejátszódó új gazdasági és politikai helyzet alapvető változásokat hozott. Az író a falut – a népi írók elgondolásának megfelelően – hagyományos csalárendszerben élő társadalomként fogta fel, amely a nemzet letéteményeseként a hagyományokból tudott táplálkozni és megőrizni homogén közösségi voltát. A zsoboki nép értékrendszere – „kitartás, családszeretet, vallásosság, hagyománytisztelet”, foglalta össze Katona Szabó – revelációként hatott a városból érkező fiatal íróra, amit csak tetézett a gyors társadalmi változás, a második világháború alatti magyar rendszerre, majd a közvetlen utána következő román uralomra való látszólagos sima átmenet is.

A néprajzi adatok a szerzőnek a hitelességet, az időbeliséget jelentik. Két regényében a szerző minden látott vagy hallott szokást és jelenséget megpróbál szervesen beépíteni a cselekménybe. Ebben egyik nagy segítségével apósa (a „jó figurás, táncos” Bódis István) volt, aki a régi szokásokról és társadalmi normákról okította a „városi, értelmiségi vejét”.¹⁵ A zsoboki mindennapi élet megismeréséről és az információk gyűjtéséről így vall: „Benne éltem a falu minden napjában, mert apósom hűségesen beszámolt mindenről, ami a faluban történt” (Katona 2012: 127). Katona Szabó zsoboki családjában, és általában a falu családjainak életében bekövetkezett változásokat is beleszótta a *Borika* regénybe. A város és a falu szinte kibékíthetetlen ellentétei egymásnak, a főszereplő és egyik gyerekkori társa is már a városban szereztek mesterséget maguknak, és a városban látják a modernizált életük folytatását.

1948 és az 1950-es évek eleje valójában már az az idő, amikor Zsobokra a húskvóta és a terménybeszolgáltatás nehezedett, ahogyan a többi erdélyi falura is. Ennek kikerülését így örökítette meg: „A húskvóta beadását

¹⁵ Fia, Bódis Sándor, Katona Szabó jó barátja és diáktársa, szintén kitűnő táncos volt legénykorában. Bódis Sándor interjú, 1994, 1995. A tánc elmúlásáról lásd Kúrti 2004.

apósom úgy oldotta meg, hogy társulva másokkal összeadták a pénzt és a piacon megvett disznó vagy borjú beadásával rótták le az előírt mennyiséget” (Katona 2012: 128). Apósa ekkor lebontotta a nagy csűr felét, a faanyagot értékesítette, hogy legyen a családnak pénze (Katona 2012: 128). A beadások megjelennek a *Borikában*, de az e körül kialakult ellenállás már nem. Apósa birtokában még egy ház volt a falu Egellő nevezetű részében, a feleség szüleitől örökölték, amit 1951 vége felé eladtak, és Kolozsvárról vettek egy házat, de nem sokáig tarthatták meg (Katona 2012: 139–140). Ez mindenesetre mutatja az elszegényedési folyamatot. Zsobokon egy-egy család már a városba költözést választotta menekülési útvonalként, ami a *Borikában* csak felszínesen jelenik meg.

A részletek nem célnélküli, pusztán írói fogásként épülnek be a regényekbe; a hitelességet és a realitást akarta hangsúlyozni, illetve azt, hogy sem a falut, sem pedig a családokat nem kívánta nevesíteni. *Nem akartam képzelt nevet, mert az félrevezető lett volna, de nem akartam nevesíteni sem; így az egész kalotaszegi jelleg kidomborodik* – érvelt Katona Szabó az interjú során. A megfigyelt és leírt jelenségek többnyire inkább valós néprajzi kuriózumok, amelyek hitelességét csak emeli az, hogy a szerző nem olvasott tudományos néprajzi irodalmat, így csak a hallottakra és látottakra tudott építeni. A *Vesztett szerelemben* például leírja a lányok „kapós” nevezetű, kövekkel játszott ügyességi játékát; említi a férfitánc alatt járt lányok „csoszogós” táncát; a díszes faragott kapukról (utcaajtó) sem feledkezik meg; és megörökíti a kitáncoltatás szokását is. Jó megfigyelőképességről tesz tanúbizonyságot, amikor például hangsúlyozza a fiatalok különféle, vagyonosság szerinti viseletét (a templomozás után a lányok azonnal ruhát cserélnek a táncoláshoz).¹⁶ A *Borikában* egy igen aprólékos leírást ad a névnapi köszöntőkről, a tánc szerepéről, a táncházak belső hierarchiájáról, a bálók tartásáról, és a táncolás fontosságáról. Ismeri a fonóházak belső életét, egyik részben a farsangolás szokását mutatja be – az álarcos maskarába öltöző férfi ráeszmél szerepének titkosságára, ezért csizmáját is leveszi, mert „a csizmájáról ismerik meg legjobban az embert” (Katona 1974: 99). Ugyanebben a regényében a lakodalmi készülődést, a rítusok lépéseit, a kibúcsúzást, csujogatásokat is

¹⁶ Katona Szabó feleségétől és szüleitől, nagyszüleitől is sokat tanult. Felesége, Bódis Erzsébet nagyanyja „író-asszony volt”, aki a faluba „sok éven keresztül előrajzolta – koromlébe, később kékítőbe mártott tollal – az írásos mintákat, amelyeket a leányok varrtak ki ingvállnak” (Katona 2012: 37).

leírja, sőt még a lakodalmi menetben húzott „bakszekeret” is említi (Katona 1974: 187).¹⁷ Akármennyire is kortörténeti és szociografikusan megfogalmazott mű a két regény, a néprajzi részletekbe bele-bele csöppenés kárpótollják az érdeklődő olvasót az előremutató társadalmi progressziót hangoztató szenvedélyes hangnemért.

A társadalmi feszültség gyökerét Katona hamar észrevette és népi írói vénájának köszönhetően ki is hangsúlyozta mindkét regényében. Így ír: „Ha volt is érdekellentét a kalotaszegi falvak egyes rétegei között, annak semmi köze nem volt a teoretikusok által kiagyalt ’osztályellentétekhez’, mivel földesurak, de még ún. ’basaparasztok’ sem voltak Kalotaszegen, a középrétegek teljesen össze voltak fonódva, főként rokonsági alapon a falut vezető nagyobb gazdákkal, s például az egy utcabeliek összefonódása és szembenállása más utcabeliekkel valóságosabb volt minden osztályellentétnél” (Katona 1990 II: 190). Annak ellenére, hogy mindez igaz, és Zsobokon a három falurész (Alszeg, Egellő, Felszeg) elkülönülése jól mutatta mindezt, mind a *Borika*, mind a *Vesztett szerelem* lényegében olyan értékkonfliktusra épített cselekményfonalat sző, amely a gazdag (értsd: kulák) és a szegény családok között öröklődött viszályokat viszi tovább a megváltozott új társadalmi rendszerben. Azonban fontos a két regény között eltelt időszak hangsúlyozása. Addig, amíg a *Borika* az 1950-es évekkel zárul le, amikor még a társulás javarészt önkéntes alapon történt, de többségében megmaradt a magántulajdon, a *Vesztett szerelem* pozitív végki-csengése ellenére már az 1960-es évek befejezett kollektivizálásának negatív visszhangját hordozza magában.¹⁸

Ahogy a többi településen, Zsobokon 1962-től működik a kollektív. Ekkorra az író családjával már Marosvásárhelyen élt, és csak nyaranta látogattak haza Zsobokra, ám Katona Szabó szervezőként is hazalátogatott.¹⁹ Erre így emlékezett vissza: „Házról házra jártunk a belépőivel. Volt, ahol ünnepélyesen fogadtak, terített asztallal, máshol kijött a gazda a tornácra, és csak annyit mondott kényszeredetten, meg sem várva,

¹⁷ A zsoboki csujogatásokat, köztük néhányat, amelyek szerepelnek Katona Szabó könyvében is, lásd korábbi tanulmányomban (Kürti 2003: 216–273).

¹⁸ Visszaemlékezésében az író megjegyzi, hogy neki írnia kellett volna a kollektivizálás elleni mozgolódásról a faluban – gyakorlatilag be akarták szervezni besúgónak –, de ő ezt nem vállalta: „Emberek, családok bemázolásáról nem akartam írni” (Katona 2012: 128).

¹⁹ A falu emlékezetében még két kalotaszegi ember, Fekete Károly (Bánffyhunyadról) és egy Andrási nevezetű (Inaktelkéről) neve maradt fenn a szervezők körül. Ambrus Gyurka Kata interjú, 1994.

hogy miről van szó: 'Adják ide', és aláírta" (2012: 327).²⁰ Az akkori szenvedő alanyok ennél szomorúbb történetekre emlékeznek. Egy asszony szerint még meg is *siratták az ökröket*, mert erősen megsajtolták ezt a népet.²¹ Itt is érezhető az irodalom és az emlékezet közötti ellentét, amit csak úgy oldhatunk fel, ha felismerjük annak kettősségét, hogy az emlékezet is ölthet narratívát fikcióként, és az irodalom is építkezhet autentikus emlékezetből.

Bár a kötetek általános pozitív fogadtatásából kiderül az, hogy a kritika két oldalról is támadta Katona regényeit: az egyik kifogásként a falu még mindig merev, konzervatív gondolkodása és a hagyományok fenntartása merült fel.²² A másik, a kor szellemét tükröző elítélő hang volt, mégpedig a románság teljes mellőzését kérték számon az írótól.²³ A két regény valóban egy elszigetelt magyar falusi világot állít elénk, ahol egy-két elejtett kifejezéstől eltekintve (pl. a rajon említése), Románia valójában nem, csak Erdély – a magyar Erdély – létezik. Ez azért önmagában is jelentős tett volt a szerző részéről, aki kijátszva a cenzúrát lényegében a romániai szocialista magyar falut tudta ábrázolni Románia nélkül! Igaz, ennek ára volt: a *Borika* „javított” második és harmadik kiadásként jelenhetett csak meg. Talán ennek is volt köszönhető az, hogy a *Borika* az író szerint az általános iskolai tanrendben „kötelező olvasmány” lett (Katona 2012: 329).

Katona Szabó két regényének újraolvasása után joggal vetődik fel a kérdés: mennyiben kalotaszegi tehát a *Borika* és a *Vesztett szerelem*, és miként lehet az író a táj és a kor emblematisz figurájának tekinteni? A válasz egyértelmű, és hiába nem volt Kalotaszeg szülőltje, a tájat, időszakot és a falusi lakosság életében bekövetkezett változást Katona jól, bár kissé elfogultan tudta ábrázolni. Számos regénye ellenére azonban az író

²⁰ A *Vesztett szerelem* segítőkész téveselnökének karakterét az első kollektív elnökéről, Gáspár Istvánról mintázta, aki „egy fiatal, értelmes, négy középiskolát végzett gazda... Az egykori bíró fia, a falu tekintélyesebb gazdacsaládjához tartozott” (Katona 2012: 328).

²¹ Ambrus Gyurka Kata (sz. 1932), interjú, 1994.

²² Katona Szabó szerint a *Borika* az Írószövetségben vitát váltott ki. A könyv kritikáját lásd Kacsir Mária: Katona Szabó István regényéről. *Előre*. 1960. II. 14; Szócs István: Hamis irodalmi eszmény. *Igaz Szó*. 1960. 8. A *Vesztett szerelem*ről Bálint Tibor: Megáporodott szerelmek. *Utunk*. 1967. 27; Kormos Gyula: Szemlélet és ábrázolás. *Igaz Szó*. 1967. 8; Kovács János: Katona Szabó István, *Vesztett szerelem*. *Előre*. 1967. 6. A kritikák igen megviselték a szerzőt, évtizedekkel később írt visszaemlékezésében is keserűen emlegeti azokat (Katona 2012: 318–319).

²³ Katona Szabó István elmondása szerint a *Borika* román kiadásában a párttitkár Mezei elvtársból a román Címpeanu elvtárs, Bánffyhungyadból pedig Hunedoara lett. Ezt visszaemlékezésében is leírta (Katona 2012: 179).

nem tudott műveiben kiteljesedni, nem érezte át az irodalmi műfaj adta lehetőségeket, mint például kortársa, Sütő András. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy Katona Szabó három korszakából az első lezárult a *Vesztett szerelem* 1967-es megjelenésével. Ez után már csak egy kisregényt (*Szakítás*, 1973) és egy-két elbeszélést publikált. Az ez után következő korszaka főleg újságírói, közírói tevékenységét foglalja magába, majd a harmadik korszakot az 1986-os Magyarországra való áttelepedése utáni publicisztikai és a romániai magyarsággal kapcsolatos politikai töltetű írásai jelentik, amelyek már egy másik Katona Szabó István munkásságát fémjelezzik.

A *Borikában* és a *Vesztett szerelemben* megfogalmazott és többnyire igen hűen, néhol néprajzos pontossággal megörökített hangulatjelentés Katonát egyedivé és karakteres íróvá emelte. A hangvétel, a fordulatok, a figyelem a kapcsolatok, a lelki gondok és érzelmek iránt, a helyi szokások felelevenítése és szerves beépítése a cselekmény fonalába, Katonát Darvas József, Szabó Pál, Veres Péter és a Móriczhoz köthető népi írók követőinek csoportjához kapcsolja. A szerző maga sem tagadta a móriczi „visszanyúlást”, ugyanakkor beismerte azt, hogy idejétmúlt, „elavult módszerként” dolgozott. Viszont tény, hogy 1941-es találkozása a nagy íróval egész munkásságát meghatározta – Katona gondozásában jelent meg Móricz *Magvetője* 1944–1945-ben. A közvetlenség, amivel a kis falu közösséget szemléli, ugyanakkor kívülállóként el is ítéli, nem áll távol a népi írók kritikai megközelítésétől, azzal a különbséggel, hogy a szerző korával együtt élő (és szenvedő) alanyaként maga is a kiutat a jövőbeni megoldásokban látta. Nem kétséges, hogy Katona Szabó második regényében – amelynek indíttatását Veres Péter 1961-es családtörténete, a *Balogh család története* adta – a reménytelen szerelem valóban kárhozatra érdemes, de a jövő mind az író, mind a szereplők részéről pozitív töltetet nyer az új szerelem által, ahogyan azt már korábbi regényében, a *Borikában* megfogalmazta. Nemcsak az idillikus paraszti élet, de az egész jövőkép boldogsággal telített és a konfliktusok megoldását, a katarzis fokozását a szövetkezeti munka, az új család, és természetesen a kisgyerekek – akik mindenképpen a jövőbe vetett hit zálogai – teremtették meg egy új társadalmi helyzet szilárd bázisát adva.²⁴ A nemzetet megmentő falusi nép fiataljaiba vetett hit nemcsak a móriczi világ, hanem az idealista szemlélet csökevénye is egy-

²⁴ A kisgyerekekre helyezett óriási hangsúly mindkét regényben sajátos lélektani problémát vet fel annak fényében, hogy Katona Szabóék első gyermekük megszületését nem vállalták.

ben. A *Borikában* a szegénységből „kivakarózott” egészséges és népes falu fogadja az odalátogatót, és ezt szerette volna a szerző is érzékeltetni (Katona 1974: 7). A *Vesztett szerelem* utolsó mondataiban sűrített ideologikus mondandóban is ezt olvashatjuk – a párhuzam Móricznak *A boldog ember* regényével szinte kínálja magát²⁵ –, ahogyan a megesett lány a szocialista rendszerben megtalálja a maga helyét és új identitását:

„Kalló Ilusnak az évek múlásával nőtt a becsülete a falu előtt. Elvégezte a kertészeti tanfolyamot, az ura traktorista brigád-vezető lett. Szép, tornácos házat építettek, s a mohával belepett, szalmás kunyhó eltűnt a faluvégéről. Két kis unoka szaladgált az udvaron. Rózának ez most a legnagyobb öröme” (Katona 1967: 248).

A tények valamelyest bizonyították az író akkori, a második világháború utáni időszakra vetített, kissé elfogult gondolatait. Thomas Eriksen, Vonnegutot parafrázálva írja, hogy míg az írók a társadalomban lévő káoszt ragadják meg műveikben és erre valamilyen rendszerességgel válszólnak, addig az antropológusok is hasonlóképpen tesznek terepmunkájuk eredményeként megjelenő monográfiáikban, igaz a módszer és megközelítés más (Eriksen 1994: 193).²⁶ Hasonlót tételezhetünk fel Katona Szabó műveinek olvasásakor, hiszen a hagyományokhoz való ragaszkodó „konzervatív” magyar falu belső ellentmondásai minden kétséget kizáróan bizonyítják a továbblépés szükségességét, amit egyrészt saját törekvéseik, másrészt pedig a szocializmus kényszerít rájuk. A káoszból (a múltból) a falu csak úgy tud előrelépni, ha leszámol saját belső bajaival és elindul a számára kijelölt úton. Úgy gondolhatjuk az olvasás során, hogy a két regényben kevés az igazi belső indíttatás, de ez nem így van. Katona főszereplőit – akik tudatos és erős férfiak és nők – úgy rajzolja meg, hogy önálló cselekvőképességüket (agency) domborítja ki, amelyek mindig a közjóért és a boldogulásért maximalizálnak.²⁷

Ám nem kétséges: a romániai magyar lakosság helyzete alapvetően megváltozott és nagyon rövid idő alatt (Zsobokon valóban ekkor tűnt el az utolsó szalmás ház). Az iparosítás és a kollektivizálás miatt a faluból

²⁵ Móricz regényének mitizálási, önértelmezési lehetőségeiről lásd Bencz 2013.

²⁶ Eriksen nem öncélúan citálja a neves amerikai író, Kurt Vonnegutot (1922–2007) – Vonnegut chicagói évei alatt antropológiát tanult.

²⁷ Az agency kifejezést többen többféleképpen fordítják, lehet cselekvés, cselekvőképesség, hatóerő. Használatát lásd Livingston 1991.

egyre több férfi volt kénytelen szülőhelyétől messze munkát vállalni, és ennek a fordulatnak a közösségre máig kiható negatív következményeire már figyelmeztető jelek találhatóak a két elemzett műben.²⁸ Katona Szabó István regényeivel azért tett nagy szolgálatot úgy a kalotaszegi falvak lakosságának, akik közül az idősebb zsobokiak máig emlegetik a két regényt és szerzőjét, mint az erdélyi faluírók munkásságának, mert megörökítette azt az átmeneti korszakot, amelyet maga is átélt és átszenvedett. Ahogyan az antropológiai leírásokat, úgy Katona Szabó élményközeli regényeit az „ott-voltam-átéltem” paradigma teszi egvedivé (Geertz 1988: 4–7). A feszültség, a bizonytalanság, a kétkedés és a jövőbe vetett bizalom nemcsak a szereplők jellemeinek mozgatórugói, hanem a szerzőé is, ahogyan magát és családját átsegítette azokban a kritikus évtizedekben. A *Borika* és a *Vesztett szerelem* nem éri el azt a művészi, irodalmi magasságot, amit elődje Tamási Áron, vagy akár kortársa, Sütő András megrajzolt műveiben. Ennek ellenére sajátos hangvételi és pontos, néha néprajzi kutatói szintet elérő precíz leírásaival maradandót alkotott egy kalotaszegi faluról és az ottani kis közösség mintegy két évtizedes sorsáról, méltán kiérdemelve helyét a terület 20. századi irodalmasításában. Egy közösség sorstragédiájának kritikus bemutatása, az idillikus és realista falukép ötvözése egyaránt jelentett lehetőséget és kibontakozást az író számára, akkor is, ha könyvei csak jó indulattal nevezhetők „etnográfiai fikciónak” (Wulff 2013: 205). Az idealizált és a megfigyelt, az irodalmi és a társadalmi falu megkülönböztetése nem jelent éles elválasztható határt, mérhető különbséget, csupán más formában megfogalmazott és értelmezett narrációt, amelyek sokban kiegészítik egymást. Ezen kettősség anakronisztikusan hangzó mottója, amely Katona két regényére frappánsan ráillik, éppen a *Vesztett szerelem* egyik hőse szájából hangzik el: „az élet nem olyan, ahogy a könyvek írják” (Katona 1967: 180).

²⁸ A Bódis-malom bezárása után a tulajdonos a vasúthoz ment dolgozni „mint Zsobokon a falu férfijainak nagy része” (Katona 2012: 63).

Szakirodalom

ABU-LUGHOD, Lisa

1991 Writing against culture. In: Fox, Richard G. (ed.): *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. School of American Research Press, Santa Fe, 137–154.

BENCZ Diána

2013 Az önértelmezés lehetőségei Móricz Zsigmond A boldog ember című regényében. *Irodalomismeret on-line*, 1. 129–140 (http://www.irodalomismeret.hu/files/2013_1/bencz_diana.pdf, letöltés: 2014. 08.21.)

COHEN, Marilyn

2013 Introduction: anthropological aspects of the novel. In: Uő (ed.): *Novel approaches to anthropology. Contributions to literary anthropology*. Lanham: Rowman & Littlefield, 1–26.

ERIKSEN, Thomas H.

1994 The author as anthropologist. In: Archetti, Eduardo P. (ed.): *Exploring the Written*. Scandinavian University Press, Oslo, 168–196.

F. CSANAK Dóra (szerk.)

1963 *Móricz Zsigmond levelei. II.* Akadémiai Kiadó, Budapest

GEERTZ, Clifford

1988 *Works and lives: The anthropologist as author*. Stanford University Press, Stanford

KATONA SZABÓ István

1955 *A dinnyecsősz. Elbeszélések*. Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest

1957 *Farkasjárás*. Ifjúsági Kiadó, Bukarest

1967 *Vesztett szerelem*. Regény. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest

1974 *Borika, regény. III. javított kiadás. Elbeszélések*. Albatrosz, Bukarest

1990 *A nagy remények kora (Erdélyi demokrácia, 1944–1948). I–II.* Magvető, Budapest

2012 *A nagy hazugságok kora. Életem Erdélyben, 1948–1968*. Kráter, Pomáz

KÜRTI László

2000 Kalotaszeg – határ, régió, fogalom. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 11–53.

- 2001 *The remote borderland: Transylvania in the Hungarian imagination*. SUNY Press, Albany
- 2001b Ünnepek, etnikum és identitás a kalotaszegi Zsobokon. In: Eperjessy Ernő – Andó György (szerk.): *A nemzetiségi kultúrák az ezredfordulón: esélyek, lehetőségek, kihívások. A VII. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba, 2001. október 2–3–4*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 553–564.
- 2003 Szexualitás és csujogatók Kalotaszegen. In: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 11*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 216–273.
- 2004 The last dance. *The Anthropology of East Europe Review* 22. (1) 7–24.
- LIVINGSTON, Paisley
- 1991 *Literature and rationality. Ideas of agency in theory and fiction*. Cambridge University Press, Cambridge
- NARAYAN, Kirin
- 2008 Ethnography and fiction: Where is the border? *Anthropology and Humanism* XXIV. (2) 134–147.
- SCHÖPFLIN Aladár
- 1933 Ábel a rengetegben. Tamási Áron regénye. *Nyugat*. 2. (<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00550/17220.htm>, letöltés: 2014. augusztus 19.)
- TEDLOCK, Dennis
- 1987 Questions concerning dialogical anthropology. *Journal of Anthropological Research* XLIII. 325–337.
- WULFF, Helena
- 2013 Ethnografiction and reality in contemporary Irish literature. In: Cohen, Marylin (ed.): *Novel approaches to anthropology: Contributions to literary anthropology*. Rowman & Littlefield, Lanham, 227–248.

Képek

1. Katona Szabó István

Egyed Emese

Nemesi lakodalmi verskompozíció (1758)

Csizi István (1728 – Tokaj, 1805. február 5.) császári és királyi őrnagy, költő volt. Az íróként is számontartott katona első nyomtatott munkáját mutatom be a következőkben. Munkámat Dr. Antal Árpád emlékének ajánlom, aki a néprajztudomány lelkes kutatójából vált türelmes és sugalló erejű irodalomtanárrá. Nem rajta múlt, hogy kedvenc tudományterületéhez csak későn, mondhatni élete alkonyán kanyarodhatott vissza – az udvarterek ismerőjének, Földi István szövegének bemutatásával (Incze Lászlóval közös szerkesztésben) (Antal 1958, Földi 2004).

A 18. század magyar nyelvű versei között gyakori a lakodalmi költemény. E verstípus sajátos kompozíció, amelynek humanista előzményei vannak. Képes nyelvileg ötvözni az aktuális társadalmi jelentéseket: a házasság révén tartós kapcsolatra lépő két család tekintélyét, belső értékrendjét, a művészethez való viszonyát is. A magyar irodalom történetében Bán Imre Gyöngyösi István *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága* (utólagosan adott) című, 1683-ban készült házaseseményében kifejeződő politikai–morális tartalmakat hangsúlyozta (1964). A mitologikus keretbe helyezett epithalamiummal a műfaj eredeti barokk változatát hozta létre, állítja a tudós szerzőről Jankovics József, a Gyöngyösi-szövegek mai közreadója. A vitatott szerzőségű *Florentina-dráma*, amelyet némelyek szintén Gyöngyösinek tulajdonítanak, távolról szintén e szövegek körébe tartozik.

A lakodalom költészetét külön nem, de a korai lakodalmi köszöntőket is tartalmazó, a szerelmi költemények létmódjára utaló kéziratos énekeskönyveket a kolozsvári tudós szerzők sorában Szabó T. Attila vizsgálta (Szabó T. 1970).

Szignóval ellátott Ajánlólevél (*Ajánló levél Méltóságos Báro ur! Jó méltóságos uram, Pátronusom!*) és *Elöl-járo beszéd* vezeti be magát a narratív és dramatikus elemeket ötvöző szöveget.

Az ajánlólevél a mű enigmatikus címének megfejtése és a szerző és megrendelő közti viszony értelmezése. A szerzői munka metaforájáról van szó. A szerény tehetségből kisarjadó ajándék: versvirág a *Kies Hymettuson nőtt virágszál* jelentése. Nem Parnasszusról beszél: a Parnasszus ebben az időben többnyire az iskolai cenákulikumok neve. A szerzőről itt csak annyit tudunk meg, hogy otthonát elhagyva vállalta a feladatot (Anaxagorász példáját emlegeti, akinek természetfilozófiája kifejtéséhez szüksége volt az otthon – a kényelem – elhagyására). A szív egyenességét, a „tsekély, de megkötözött lábakat” (vagyis a nem túl igényes, de mégis versszabályok alapján szervezett formát) emlegető szerzőnél a főúri reprezentáció részét képező stílus tudatosságát ismerjük fel. Sorsát „az irigység barlangjában kételenül tébolygónak nevezi”, ami akár irigylésre méltó (bár átmeneti) társadalmi helyzetét is jelentheti (irodai munkás, kancellista lévén báró Kemény László kamarás és kormányiszéki tanácsos mellett). A szövegekben érezhető a patrónusok és pártfoglaltjuk közti jó viszony, sőt a vőlegény Bánffy Mihály alaptermészetére is utal a „vég kedvét nagyobbíthassam” kifejezés.

Ki a vőlegény?

Bánffy Mihály 1724 körül született idős Bánffy Farkas és Bagosi Erzsébet gyermekeként.

Kormányhűnek nem nevezhető meggyőződését a kálvinista naplóró Rettegi György így summázza: „(báró Kemény László) leányát pedig vette br. Bánffy Mihál, jóféle egyenes magyar úr, mely miá nem mehet elé” (Rettegi 1970).

Bánffy Mihály házasságkötése után három évvel vesztette el apját, Bánffy Farkast házassága 40., élete 60. évében érte a halál, Bonchidán búcsúztatták, de Bánffyhunyadon temették el (Rettegi 1970: 120).

„Bánffy Mihál is meghala Eszláron, Magyarországon, a felesége Kemény Terézia jószágában [...] Ez ifjabb korában irtóztató fennlátó volt. Bánffy Mihályt szamosiana commissioba prasesnek denominálá a gubernium” (Rettegi 1970: 377–378). A megállapításból a vőlegény helyi tekintélyére következtethetünk. A házasságkötéskor 34 éves volt, 1777-ben, halálakor 53.

A menyasszony

Kemény Terézia (sz. 1739) magyargyerőmonostori Kemény László báró és Teleki Zsuzsánna grófnő leánya, tizenkilenc esztendős a házasságkötés-kor. 1758 pünkösdjén zajlik a lakodalom.

Ez a vőlegényt megszólító „alázatos szolgál, Ts. I.” kedélyes világba juttatja olvasóját az *Előljáró beszéddel*, amely mint a megszólítás, az el-mésen kiválasztott exemplumok és az argumentum nyalábjaiból font le-veles kapu enged be az események idejébe. A figyelmes meghallgatást kéri. (Akárcsak a kendilónai levéltárban fennmaradt dramatikus töredék: *Prologus. Ex officio suo, ad attentionem inducit A[uditor]es Az Elöl jaro Beszed, figyelmetessegre indittya az halgatokat.*)¹

Tsizi az *Előljáró beszédben* habozó poétának nevezi magát.

Nem tudjuk, hol végezte iskoláit. A Rettegi szerint karriervágyból katolikusá lett nemes látványosan emelkedett a Habsburg adminisztráció ranglétráján. A néprajz művelőinek figyelmét a hasonló szövegek rég felkeltették, tájainkon Keszeg Vilmos foglalkozott az ilyen jellegű írások használatával (Keszeg 2007).

Tsizi István, akit inkább mint Molnár Borbála, Váli Klára, Gvadányi János verslevező társát tartja számon a irodalomtörténet-írás, a hagyományos verselés derűs gyakorlója volt, a legmonotonabb rigmusokat kedélyessége hevítette át: ezt írja a házasságra vágó bábaasszonynak, Vályi Klárának:

„De amíg előáll Hymennek papja,
Talán fel is virrad addig Klára napja,
Mellyet hogy elérhess s eltölthet víg kedvvel,
Ohajtja barátod szívből áradt hévvel.”²

Az erdélyi főnemesi lakodalom meghívott krónikásaként a korban szokásosnál személyesebb, eredetibb munkát hozott létre Tsizi, amelyben a menyasszony (gróf Kemény Terézia) és a vőlegény (báró Bánffy Mihály) szerepének tételezése és újrafogalmazása mellett saját tanú-, értelmező- és közvetítő szerepe alakulásának folyamatát is bemutatja.

¹ Angelica és Tirsis. Kendilónai Teleki levéltár 190. csomó. Kolozsvári Állami Levéltár.

² Hévvvel, nem pedig névvel (ahogyan a magyar elektronikus könyvtárban olvasható).

A harminc lapnyi szöveg (kézirata a marosvásárhelyi Teleki Tékában, egy nyomtatott példánya a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum Dokumentációs könyvtárában található) az irodalmi szövegeknél szokásos vizsgálatok szerint alkalmi vers, epithalamion, de annak egy bonyolultabb változata, a dramatikus elemek révén (bár nem közöl sok utasítást) legközelebb a főúri színjáték műfajához áll. A magyar irodalmi szöveggyűjteményben Gyöngyösi István *Kemény János házassága* című nevezetes írását azért is érdemes előzményként megemlítenünk, mert ugyanazon család történetéről van szó mindkét verses műben.

A műfaj

A műfaj kapcsolatban áll a virágénekekkel. Szabó T. Attila a virágének műfajról értekezve „a virágének dévaj fájának vaskosabb hangnembeli képviselőit” nem veszi fel a *Haja, haja virágom* című kötetbe, ezt a döntést nem saját (egyébként nehezen palástolt) szemérmességével, hanem a szövegek színvonala iránti igényességgel és a kiadvány jellegével indokolja (Szabó T. 1981: 156). Hogy az értekezés során a lakodalmazások alkalmi is felmerül, csak növelheti tiszteletünket a nagy tudós iránt, akkor is, ha a helyzettel való visszaélésnek értelmezi – a feddő római katolikus papok és protestáns prédikátorok nyomán – a versek előadásához kapcsolható szabadságokat: „Volt azonban egy féltelenebb, kocsmák gőzében, céhmulatságok, *lakodalmazások*, vad dőzsölések alkalmával gajdolt faja is [értsd: a virágénekek], amely a környezet és a helyzet kínálta lehetőségekkel szabadon élt, sőt a valóság durvább, trágárabb vonásainak emlegetésében tobzódva, jócskán vissza is élt” (Szabó T. 1981:153. Kiemelés E. E.).

A famulusokkal foglalkozva

A kora újkori magyar főúri udvarokhoz tartozó csoportok során az íródéakokra irányítja a figyelmet Koltai András (Koltai 2005). A szerepkört jól jellemző vizsgált személy, Beke Zsigmond rendszeres tanulmányokat végzett (feltehetőleg valamelyik jezsuita gimnáziumban). Secretáriussága nem jelentett a családfő személye mellett szolgáló udvari titkári teendőket, inkább különleges feladatokra tartották! Hosszú és rövid távú írástudótól elvárható feladatokkal bízta meg kenyéradó gazdája, néha kényes feladatokkal is.

Feltételezhetjük, hogy a 18. századi kollégiumi ifjúság egy korábbi szokás jegyében állt alkamanként – tanári karával, legjobb diákjaival – az egyház és a nemesi családok rendelkezésére, annál is inkább, hogy a reprezentáció alkalmain egy-egy településnek, sőt környéknek a legkülönbözőbb rendű és rangú személyei, szervezetei megjelentek, és például a kollégiumi társadalom köréből származók ilyenkor felhívhatták a figyelmet magukra (teljesítményeikre, tehetséges tagjaikra).

Az ilyen lakodalom a nemesség szokásrendjéhez tartozik.

„Ha Pál és Julia tisztaság bibora
Köntösében vonták Venust Toroczóra
[...]
Igy a szent házasság a fő rendek között
Lesz paraditsomi atlaczban öltözött” (Gyöngyössi 1803: 63).

Három kiemelkedő, a 18–19. század fordulóján alkotó író, Tsizi István, Verestói György és Gyöngyössi János a lakodalom látványosságait és a kötelező nemesi pompa hasonló eseményeit figyelemmel kísérte és alkamanként írásban is értékelte.

Nem azonosíthatók egymással és vannak témaelemek, amelyekkel kevésbé foglalkoznak.

Tsizi István lakodalmi versremeke

Tsizi *Kies Hyméttuson nőtt virágszál melly ... koszorúnak fűzettellett* címet ad a lakodalmi versekben jeleskedő nyomdász, Páldi István műhelyében megjelent munkájának. A vőlegény báró losonczy Bánffy Mihály, a menyasszony gróf és magyargyerőmonostori Báró Kemény Terézia. A házasságkötés időpontja is megjelenik a kiadvány címlapján: 1758. pünkösd hava (május) 15.

Az *Előljáró beszédben* a szerző három részre tagolja a verset: Mellyekben a' Jó Barátnak szükséges volta először próbáltatik (1), Annakutánna a Felelésnek fel-keresése és a' Házasság jovasoltatik (2), Utoljára Méltóságos mostani Vő-legény ur, és Méltóságos Meny-asszony ö Nagyságoknak a' szent házasság kötele által lett öszve-férkeztetéseknek alkalmatossága le-iratik.

Szerkezetileg azonban a verses mű nem erre a háromra, hanem tíz részre oszlik. Ennek a szokásleíró verstípusnak az általunk átnézett anyagban

ez a leginkább kidolgozott változata, és el is mondható, hogy az inkább verslevél-szerzőként és későbbi éveiből ismert Tsizi István ezzel a „virág-szállal” műfajt teremtett. Egyszersmind magyar nyelven rögzített.

Az első rész az antikvitás mitológiai és történeti példatárként való felhasználásával (amely a legfőbb jót a barátság intézményében jelöli meg) arra a következtetésre jut, hogy a férfi feleségében lelheti fel legjobb barátját. Ez tehát a javasolt konkrét leánykérés kulturális indoka!

A második rész címe *A' követek el-indulásáról*.

A házasulandó barátait küldi leánykérőbe. Valójában reprodukálja a párbeszédet a kérők és a leány apja között. Maga a leánykérés szövege három strófából áll. Az első példázat a vonzódásról: a virtus olyan, mint a mágnes. A második a virtust személyben, Kemény Terézia kisasszonyban jelöli meg (az allegorizáció adaptálása). A harmadik maga a leánykérés: a házasulandó ősei virtusa nevében kéri a lányt: az apa fogadja el a felkérést, támogassa az ügyet: legyen patrónus, a leány pedig a pályázó koszorúja ('díj' értelemben).

Válaszát az örömapa hét strófiára terjeszti: szerencsésének tartja az eseményt, a kérő régi és köztiszteletben álló családjára, magának a kérőnek erényességére, egészségére, a leányos házhoz mutatott ragaszkodására utal; mindezek döntőek a válasz tekintetében, amelyet pozitívnak sejtet, de amelyet (hiszen az illendőség ezt diktálja) egy későbbi alkalommal fog tényleg ki is jelenteni.

A harmadik rész *A követek másodszeri megjelenésekről*. A második alkalommal új példázattal élnek a kérők: küldőjük beteg, orvosa csak egy lehet (Kemény Terézia); és végül röviden is kinyilatkoztatják jöveteleük okát:

„De Bánffy Mihály úr kér most feleséget.”

Dramatikus jelleget ölt a leánykérés elbeszélése, a történetmondást megszakító reprodukált beszéd a nyelvi attitűdök sorában a tett-jellegű.

„Méltóságos gróf úr másodszeri feleleti:
Bánffy Mihály légyen Örömem harmatja,
Énnékem ő fiam, és én légyek Atyja.”

A negyedik rész: *A' követek harmadszeri megjelenésekről*. Először a követek jelentik hogy, a kézfogásra megjelent az, akinek meg kellett jelen-

nie. A várakoztatás az érdeklődés fokozásával jár és az érkezést (a házasulandó ifjút) jelentősebbé teszi, valósággal bevonulássá alakítja. Kemény „harmadszori válasza” arra vonatkozik, hogy az örömapa az ígélet megtartását értékeli, és, hogy várja magát a követek küldőjét:

„Bánffi Mihályom hát, a ki fiammá lett,
Álljon elő...”

Ezt követi „Méltóságos Bánffi Mihály úr meg-jelenése.” Ez három strófányi köszöntést jelent. A vendég köszönti választottja apját, kifejezi örömet, hogy fogadják (és elfogadják közeledését), és engedelmességet fogad.

Az ötödik rész címe *A' kézfogásról és a' hitlésről*. A kézfogást mint egymás első nyilvános elfogadását a „hitlés követi” (ígéretnek kijelentése), sor kerül „nyájas diskuzsukokra”, csókváltásra, ölelésre. És az asztalozás következik: „Nints már egyéb hátra tsak lakodalmozás”.

A lakodalom megszervezését a leány apja vállalja magára. A hazatérők többféleképpen is megfogalmazzák elégedettségüket. A záróstrófa a vágy, a beteljesedés klasszicizáló metaforáit sorjázza:

„De bár már Hymen-is magát frisseltetné,
Apolló Peánját hogy énekelhetné,
Orpheus Hárfáját módosan pengetné,
Kedvét, kiért égett, a' teljesíthetné”.

A hatodik rész címe *A Lakodalomról*.

„Eljött a terminus, a Vendégek gyűlnek”

A vendégeket elszállásolják, külső megjelenésük is az ünnepet jelzi.

„Pompás vendégeknek látszik fényessége”
„Ki ki *Gálát* mutat fris Öltözetében”

A kérők megjelenése csendet parancsol; a harmadik példázat itt következik, mégpedig a szerelem útjában álló akadályról. Klasszicistának tekinthető allegória következik. Eszerint a rómaiak az állandó hitet egy szoborpárral kívánták kifejezni, a férfiarcú alá a *Honor*, a nőié alá a *Veritas* felirat került, közéjük a harmadik oszlop felirata: *Amor*. A kérők cirkalmas mondataik sorában azt is kijelentik, hogy

„Adattassék ide szép Thérésiaja.”

Válaszában a lány apja mint isteni rendelést fogadja el, hogy Bánffy Mihályhoz (a korábban már fiává fogadott ifjúhoz) adja feleségül leányát, de Ámort is küldi szövetségeseül.

Dicséretet mond leányáról, az erénykatalógus egyszersmind útravaló is a menyasszonynak.

„Leánnyommal adok egész Kegyességet,
Jó szelid Erkölcst, Szemérmetségét,
Alázatosságot, Engedelmességet,
Mellyekkel FÉRJÉnek tehet tisztességet.”

A leány kiadása közben az apa megáldja az új párt:

„Az alatt hány számmal Tsillagok fénylenek,
Egymással a Nyelvek szólnak s beszélnek,
Annyi JOKKAL kérem Egek szeressenek,
Annyi Szerentsével ők-is élhessenek.”

Lehetetlen nem utalnunk a nyilvánvaló szöveganalógiára a népdallal („Serkenj fel, kegyes nép...”), amely azt is sugallja, milyen dallamra lehetett énekelni a költeménynek ezt a szövegrészt.

A hetedik rész az asztali mulatságot részletezi a leány kézhez adásának megköszönésétől és az asztalok megterítésétől az ifjú pár visszavonulásáig. Ebben a részben a versszerző kiszól szerepéből, az olvasó és a lakodalmi vendég tanú-szerepe így mosódik egybe a beavatott, a bizalmas szerepkörben.

„Én is hátok megett udvarlok ’s hevílök,
Gondolkozásimban tsak nem meg-öszülök.”

Menüett, stájer, lengyel, tót, magyar, oláh tánc után a vőlegény és a menyasszony tánca következik, róluk mondja a krónikás:

„A’ tántz után kiket ki-ballagtatának”,

a vendégsereg azonban folytatja a táncot.

A nyolcadik rész címe *A’ M. Vőlegény és menyasszony mélt. Nemzeteiről.* Hasonló dicséretet kap a két család, noha ekkor Keményék csilla-

ga áll magasabban. Dramaturgiai terminussal kiszólásnak tekinthetjük a Bánffy család és a vőlegény dicsérete végén elhangzó, szűkszavú verssort:

„De már drága Kintsét ágyban ölegeti”.

A menyasszony dicsérete után az örömanjának is jár egy strófányi köszöntés, bár a rím��avak összeolvasása malíciát is tartalmaz, célja az általános jókedv fenntartása lehetett:

„KEDVES ASZSZONY-ANYJA tündöklík mint ezüst,
Példás Kegységben, mely nem bomlík mint nyüst,
Tündöklött eddig-is, el sem enyész mint füst
Kegysége, söt forr, valamint tüznél üst.”

A kilencedik rész címe a *M. Vö-legény ur, és Meny-asszony együtt beszélgetnek*. Ebben a vőlegény udvarló költeménye majd szerelmi éneke hasonló verstípusokat (más versritmusban) „hív elő” a menyasszonyból. Ebben a részben a függőlegesen kalligrafált személynevek betűire – Bánfi Miháj (!) ill. Kemény Therésia – íródna a szerelmi énekek sorai.

A záró, tizedik rész a szerző áldáskívánása, az allegorikus jelentésszálak végleges összekötése is Honor és Veritás összekapcsolása révén.

A költemény egésze a mesterművek tudatosságát, jelentés- és formabravúrijait hozza. A költemény a kutatásnak ebben a fázisában tipikusnak (még) nem mondható, de kírleltsége nem zárja ki a hasonló művek létezését.

A terjedelmes, 1758-as keltezésű, Kolozsváron kinyomtatott alkalmi verses nyomtatvány (és marosvásárhelyt fennmaradt kézírata) dramatikus szerkezete, látvány- és hangzáselemei révén alkalmas a tekintélyesemény rekonstrukciójára, ismeretében a 19. századtól elterjedt „népi” vőfélykönyveket is másképpen olvashatjuk.

Szakirodalom

KIES HYMETTUSON NÖTT VIRÁGSZÁL MELLY MÉLTÓSÁGOS LOSOTZI LIBER BARO BÁNFFY MIKLOS ÚR, ÉS A MÉLTÓSÁGOS LIBER BARONISSA KEMÉNY THERÉSIA KISASSZONY ŐNAGYSÁGOKNAK A' SZ. HÁZASSÁG ÁLTAL LETT ÖRÖKÖSEGYBEN FOGLALTATÁSOK ALKALMATOSSÁGÁVAL, EZ FOLYO 1758. ESZTENDŐ PÜNKÖSD HAVÁNAK 15DIK NAPJÁN EXACTO-

RALIS CANCELISTA TSIZI ISTVÁN ÁLTAL KOLOZSVÁRATT
NYOMTAT. PÁLDI ISTVÁN ÁLTAL 1758.

THq 95 + ms 321 Marosvásárhely, Teleki Téka <http://mek.oszk.hu/05100/05196/05196.pdf>

ANTAL Árpád

1958 *Szentiváni Mihály. Monográfia.* Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest

FÖLDI István

2004 *Századelő az udvartereken. Rendhagyó szociográfia.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

GYÖNGYÖSSI János

1803 *Magyar Verseinek második darabja. Mellyeket külömb-külömbféle alkalmatosságokra készítvén, mostan egyben-szedett, és ki-adott, Pesten,* Találatik Kilián Testv. Könyv-Árosoknál

KESZEG Anna

2011 *Gyöngyössi János. Szövegek és kontextusok.* (Ligatura). Ráció Kiadó, Budapest

KESZEG Vilmos

2007 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 3.) KJNT – BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár

KOLTAI András

2005 Beke Zsigmond deák élete és műveltsége. In: Etényi Nóra, G. – Horn Ildikó (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században.* Balassi Kiadó, Budapest, 530–548.

2006 *Közköltészet 2. Társasági és lakodalmi költészet.* (S.a.r. Csörsz Rumen István–Küllős Imola). (Régi magyar költők tára XVIII. század), Universitas kiadó, Budapest

RETTEGI György

1970 *Emlékezetre méltó dolgok, 1718–1784.* (Bevezető tanulmány, jegyzetek: Jakó Zsigmond). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

SZABÓ T. Attila

1970 Széljegyzetek két kolozsvári XVI. századi nyelvemlékhez : 1. Hogyan lett Heltai Gáspár kolozsvári halastó birtokos? 2. A virágének mondas egy 1585-beli kolozsvári nyelvemlékben. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 14. (2) 362–363.

1981 Mi a virágének? In: *Uó: Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 145–161.

Kali Kinga

Kulturális stratégiák: armenizmus és neoarmenizmus

Tanulmányom középpontjában a magyarországi örmény diaszpóra első rétegének recens identitásmegőrzésre irányuló kulturális stratégiái állnak – az a kulturális irányzat, amely napjaink vissza-armenizálódási folyamatának fő mozgatórugója, és amelyet én *neoarmenizmus*nak nevezek, a 19–20. század fordulóján kibontakozó, örményidentitás-mentő *armenizmus* mozgalmára való visszautalásként, illetve ezzel a mozgalommal való nagy hasonlóságai miatt.¹ Kulturális stratégiáknak nevezem ezeket a folyamatokat, mivel mindkettő valamiféleképpen egy diaszpóra-csoport kulturális identitásának megőrzését célozza – ennek kifejtésére azonban hadd térjek vissza később. Ahhoz, hogy megértsük ezeknek a kulturális stratégiáknak, örményidentitás-mentő mozgalmaknak a létrejöttét, illetve működésük szükségességét, először is érintőlegesen szólnunk kell a magyarországi örmény diaszpóra rétegeiről.

Az első diaszpórát azon egykori örmény kereskedők, nagyállattartók leszármazottjai, illetve ezek családjai alkotják, akik a 18. században tömegesen települtek át az erdélyi örmény központokból² – éspedig gazdasági célzattal, a Nagy Alföld kínálta új lehetőségek vonzásában. Ők az asszimiláció folytán mára már teljesen beolvadtak a magyar nemzettestbe, az örmény nyelvet nem beszélik, de valamiképpen él még bennük az örmény

¹ Ezt a folyamatot Pál Judit történész is neoarmenizmusként aposztrofálta – egymástól függetlenül jutottunk erre a következtetésre, ami a 2006 áprilisában Piliscsabán, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem által szervezett *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II.* című konferencián derült ki; mindez az egybeesés számomra a tézis jogosultságát hitelesíti.

² A négy erdélyi, örmény templommal rendelkező város: Gyergyószentmiklós (hivatalos román nevén Gheorgheni), Szamosújvár (Gherla), Erzsébetváros (Dumbrăveni), Csík-szépvíz (Frumoasa).

származás tudata: önmagukat *magyar-örményeknek* nevezik, akárcsak az Erdélyben maradt örmény telepesek leszármazottjai.³

A második diaszpórát főként az 1915-ös törökországi genocídium eredményezte, valamint az azt megelőző, a genocídiumot előkészítő történelmi események az Oszmán Birodalomban. A kényszerű migrációs hullámot II. Abdul Hamid, a Vörös Szultán 1894–1896 közötti véres örményellenes rendelkezései, az anatóliai örménymészárlások indították el; alig néhány évvel később pedig a hatalomra kerülő ifjútörökök ultranacionalista ágának egyre brutálisabb intézkedései sürgették, mely rendeletek lehetővé tették a szabad rablást, fosztogatást, gyilkolást a török lakosság számára, s rendszerint általános örménylincselésekbe torkollottak. Ezek eleinte mindössze sporadikus elmeneküléseket jelentettek; később a pogromokat, a deportálásokat, az egész népirtást túlélők tömegesen menekültek, szétszóródván a világban. A *Metz Jekhern*⁴ túlélői értelemszerűen olyan országokat céloztak meg új hazájuként, ahol az örménység múlttal rendelkezett – így a menekülőhullámmal érkezők egy része Magyarországra (és Erdélybe) telepedett be, az addig már teljesen integrálódott, látszólag szinte egészen a magyarsághoz asszimilálódott régi diaszpórához csatlakozván. Ezekhez az emigráns-csoportokhoz később azok az örmény kivándorló családok is csatlakoztak, amelyek az 1988–1991-es években, az Örményországban és általában a Kaukázusban lezajlott események hatására kerestek menedéket Magyarországon (úgy mint a karabahi helyzet és háború, a polgárháborúk a kaukázusi térségben, az örményországi földrendés, Szovjetunió szétesése, a gazdaság általános hanyatlása).

Megjegyzendő, hogy habár itt két különböző időintervallumban megtörtént betelepedési hullámról van szó, mégis ugyanazon második diaszpóra réteghez tartozóként kell kezelniünk ezeket az utóbb betelepülőket is, annak ellenére, hogy legalább jó félszázadnyi, szinte századnyi idő eltelt a két migrációs hullám között. Ugyanis csoportjellemzőik nagyjából azonosak, és az asszimiláció értelemszerűen jóval kisebb mértékű náluk, mint az első, önmagukat magyar-örményekként definiáló diaszpóra-csoport esetében. Az örménységnek ezt a (többé-kevésbé homogén) csoportját a diaszpóra első rétegének tagjai *keleti örményeknek* nevezik. Ehhez a diaszpóra-réteghez tartozó családok beszélik az örmény nyelvet, még a második-harmadik generációs leszármazottjaik is, és utódaikat is törekednek megtanítani rá; to-

³ Saját erdélyi terepkutatás tapasztalata (vö. a terepkutatás interjúi: Kali 2002, 2003, 2012).

⁴ A *Nagy Szerencsétlenség* – ahogyan az örmények nevezik a törökországi genocídiumot.

vábbá többnyire az Örmény Apostoli Egyházhhoz tartoznak, és magyarországi létükben is jobbra örmény hétköznapokat élnek meg a családon belül.⁵

A teljesség kedvéért hozzá kell még tennünk itt, hogy Magyarországon kialakulóban van egy harmadik csoport is, melynek csoportjellemzői hasonlóságot mutatnak a kereskedelmi diaszpórákéval:⁶ ezt néhány tucatnyi, a kelet-európai régióban végbement változások után Örményországból érkező vendégmunkás, valamint némelyük Magyarországra áttelepülő családja alkotja. Érdekes módon, habár nagyjából ugyanakkor jöttek el Örményországból, mint az előbbieken említett, nyolcvanas-kilencvenes években kivándorló családok bizonyos része, ez a réteg mégsem nevezhető diaszpórának, mivel a csoport az átmenetiség jegyeit mutatja, erősen fluktuálódik: ők az úgynevezett *kőbányai piacos örmények*. A terepkutatások ugyanis azt igazolják, hogy ennek a laza csoportnak a tagjai nem szándékoznak huzamosabb ideig megtelepedni Magyarországon.⁷ Az újonnan érkezettek nem tartják szorosán a kapcsolatot sem a keleti örmények csoportjával, sem a magyar-örményekkel, csupán egymás közt, valamint természetesen az otthon maradottakkal, mintegy transznacionális közösséget alkotva; ezért nem is kezelhetjük őket diaszpóráként, csupán kereskedelmi érdekcsoportként. Ugyanakkor szükséges kiemelni e harmadik csoport jelenlétét, mivel közvetve nyilván erőteljesen hat a másik két diaszpóra-csoport identitására: az emlékeztetés által önnön örmény identitásuk, *saját örmény valóóságuk* időnkénti reprodukálására készíti őket.⁸

⁵ Saját terepkutatás megállapításai. Vö. Kali 2011.

⁶ A terminust Michel Bruneau használta diaszpóra-tipológiájában, az illető diaszpóra-csoport létrejöttének jellegét tetten érendő a diaszpórák leírásának során. Vö. Bruneau 1995, illetve Kali 2001.

⁷ Saját terepkutatás tapasztalata a budapesti kőbányai piacon (2008-ban), illetve a „piacos örmények” otthonaiban: ezek a vendégmunkások nem kértek állampolgárságot, nem rendezkedtek be tartósan, lakóhelyüket örmény nemzeti szimbólumokkal dekorálják – úgymint örmény zászló, kötelező fénykép vagy festmény az Ararát hegyeségről a szoba falán; valamint ilyen értelemben felmutatásszerű az a tény is, hogy vendégüket kötelezően örmény konyakkal kínálják stb.

⁸ Például: tudvalevő, hogy a kőbányai piacon szinte mindent be lehet szerezni „pult alatt”, ami például egy jereváni piacon található – lavast, szudzukot, baszturmát, kaukázusi fűszereket, gyümölcslavast, örmény konyakot, de még kész *gatát* is, és a többbit; ami tehát nem csupán a csoport-berendezkedésnek valamely fokát jelenti, hanem azt is, hogy a „piacos örmények” alkalomadtán ki is szolgálnak egyéb „örmény igényeket” – ehhez persze tudni kell minderről. A hír természetesen „szájról szájra”, egymás közt terjed – az árusítás nem hivatalos. Mindez szintén alátámasztja a terminológiai besorolást, miszerint kereskedelmi érdekcsoportról beszélhetünk e kis csoport kapcsán.

A magyarországi kisebbségi törvénynek megfelelően azonban az előbbieken felvázolt két, igen különböző történelmi diaszpórához tartozó csoport egyesült *hivatalosan* örmény kisebbséggé. Az Országgyűlés által 1993. július 7-én elfogadott LXXVII. törvény 1.§. 2. bekezdése kimondja: „E törvény értelmében nemzeti és etnikai kisebbség [...] minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul.”⁹

Az így keletkezett *névtelen* csoport azonban sohasem lehet homogén – és itt számot kell vetnünk e törvény elnagyoltságával és buktatóival. A lényegi különbségek, mint például az örmény nyelv birtoklása, az Örmény Apostoli Egyházhoz, illetve az Örmény Katolikus Egyházhoz való tartozás, a genocídiumban való érintettség húzzák meg a határokat a két réteg között – amelyek sok esetben a csoportok közti érdekellentétben fejeződnek ki. Amikor tehát általában szólnánk magyarországi örményekről, akkor tulajdonképpen nem egy összefüggő csoportról van szó, hanem több – noha egyazon ország területén belül élő – történelmi diaszpóra-réteg konfliktusoktól nem mentes kölcsönhatásáról; ezért identitásmegőrző folyamatainknak leírása során szükség van a nagyobb körülményekre a csoportokat jelölő terminusok terén.¹⁰

Ahhoz azonban, hogy megragadhassuk az említett érdekellentét kiváltó okait a magyarországi örmény diaszpóra-rétegek esetében, közelebbről meg kell vizsgálnunk a különböző diaszpóra-rétegek csoportreprodukciós stratégiáit.

Az 1672-ben I. Apafi Mihály fejedelem által Erdélyben letelepített örményeket a magyar törvény egy évszázadon át különleges jogállású idegenekként kezelte; azonban egyre inkább elmosódott a különállás a kereskedő elemek és a rendek között. Kezdetben ugyan nem vásárolhattak földbirtokot és állami hivatalokat sem tölthettek be, de Magyarországon 1776-ban sor került jogi integrációjukra: az örmények ettől kezdve rendelkezhetek a közhivatal-viselés jogával, tehát ugyanazokkal a jogokkal és köteleességekkel mint a magyarok. Mindezt győzelemként élték meg, igye-

⁹ Azonban a 2011. évi CLXXIX. számú, a nemzetiségek jogairól szóló törvényben a magyarországi örményeket már kétnyelvű (magyar és örmény) nemzetiségként ismerte el a magyar törvényhozás.

¹⁰ Vö. Kali 2007.

keztek minél jobb magyarrá lenni – új foglalkozási ágakban próbáltak elhelyezkedni, ami megrendítette a családi tradíciókat. A 19. század elején a modernizáció beindította a nyelvvesztést; a fiatalabb generáció Erdély és Magyarország nagyobb városaiba rajzott szét; az örmények nemességet, birtokokat szereztek, s már az 1840-es években büszkén vállalták magyarságukat: sőt magyar neveket vettek fel. Magyarok *akartak* lenni – a hagyományörzés háttérbe szorult a társadalmi értékpreferenciák sorában.¹¹

A beolvadás folytán megtörtént nyelvvesztés, a hagyományok háttérbe szorulása ahhoz vezetett, hogy mára már a magyarországi magyar-örmények (akárcsak az erdélyi magyar-örmények is) elsősorban magyarnak vallják magukat.¹² Hozzá kell itt tennünk, hogy különösen fontos ennek a magyarságnak a hangsúlyozása az erdélyi magyar-örmények körében, ugyanis Romániában a magyarság kisebbségi helyzete erőteljesen befolyásolja a magyar-örmény identitást.¹³ Az Erdélyben élő örmények leszámítottjai ugyanis egyöntetűen azt vallják, hogy a románokkal szemben elsősorban magyarként kell meghatározniuk önmagukat, örménységük csupán másodlagos¹⁴ – úgymond „színfolt a magyarságban.”¹⁵ Mind a ma-

¹¹ A kronológiai áttekintésben főként Nagy Pál történész munkáira hagyatkozom. Vö. Nagy 1990, valamint Ódor szerk. 1994–1995.

¹² Kali 2007: 151.

¹³ Vö. Kali 1996, illetve Kali 2007.

¹⁴ Saját erdélyi terepkutatás tapasztalata: Romániában a magyarok iránt tanúsított negatív diszkrimináció, valamint az 1989 előtti hatalmi struktúra asszimilációt sürgető politikája maga után vont, hogy a magyar-örmények elsősorban magyarnak vallják magukat, mintegy ellenállásként, így reagálva az erőszakos asszimilációs politikára. (És ebben az értelemben teljesen mindegy, hogy a diszkrimináció valós-e, vagy csupán valós példák alapján *vélt*, belső kontinuitásként jelenlévő.) 1995-ben (az akkor még csupán 21 éves) Magyar Sáska Zsolt gyergyószentmiklósi interjúalanyom így fogalmazta meg ezt: *Kevesen vagyunk, mi magyarok. Azt hiszem, ma fontosabb a magyarságunk, mint örménységünk* (vö. Kali 2007: 151).

¹⁵ Saját erdélyi terepkutatás tapasztalata. Magyar Sáska Zsolt gyergyószentmiklósi interjúalanyom így fogalmazta ezt meg (ugyancsak 1995-ben): *Számomra az örménység: színfolt a magyarságban. Szóval, amikor az ember meg kell válassza, hogy na, én most mi vagyok, ez függ attól, hogy hol kérdezik. Hogyha egy teljesen külső környezetben kérdezik, mit tudom én, más városban, akkor az ember magyar. Én legalábbis azt mondom. Főleg román környezetben az ember legyen magyar. Mert az örménység mint nemzetközösség úgy létezik, mint eredet meg hagyomány. Ez most csak Gyergyóra vonatkozik! De a románok szemében én politikailag magyar vagyok. S aztán minék összezavarni őket? Hogyha viszont itt, városban belül kérdezik – az osztálytársak mindig tudták, persze –, akkor örmény vagyok. Belülről van valami, ami azt mondja, hogy örmény is vagyok: ha olvasok valamit róluk, megráz. Az ember legyen magyar, de ha megengedheti magának egy bizonyos környezetben, hogy örmény legyen, az értékes, szép dolog. Ha valakivel megismerkedek közelebbről, akkor mindenképpen előkerül, hogy örmény vagyok – ezt én terjesztem! –, de egyből nem mondom meg.* (Kali 2007: 155)

gyarországi magyar-örmény, mind az erdélyi magyar-örmény csoport örömnysége szituatív, csupán bizonyos helyzetben kerül elő, identitásuk a környezettől függő, viszonylagos. Míg a 19. század fordulóján identitásuk még plurálisnak volt nevezhető – kulturálisan örmenyként, politikailag magyarként definiálták magukat az armenizmus ideológiájának értelmében (az értelmiségi elit legalábbis) –, ma már pozicionálisnak¹⁶ mondható inkább.¹⁷ Pozicionális identitás alatt azt értem, hogy az emlékeztetéstől¹⁸ függően kerül előtérbe az örmény mivolt, a nagy egyházi ünnepek,¹⁹ örmenységgel kapcsolatos megemlékezések köré fókuszálódik (újabban többnyire magyar-örmény témájú könyv- és albumbemutatók, tudományos és művészeti, zenei előadások, gasztronómiai estek, „örmény vigaságok”, klubdélutánok stb.) – egyszerűen az identitás helyzetfüggő.²⁰ A magyar-örmények örömnysége vagy magyarsága az emlékeztetéstől függően kerül tehát előtérbe – és emlékeztetésen ebben az esetben azoknak a befolyásoknak a halmazát értjük, amelyek az egyént érik nap mint nap, alakítván azonosságtudatát. Időlegesen megváltozik az identitás-összetevők aránya – de nem függesztődik fel egyik identitás-összetevő sem.²¹

¹⁶ Clifford Geertz írta le elsőként a kulturális identitást mint szituatív identitást, a bali vallási rendszerrel kapcsolatban (vö. Geertz 1994).

¹⁷ Vö. Kali 2007: 151.

¹⁸ A kis entrópiájú kultúrákban – azaz olyan kultúrákban, ahol kevés az identitás reprodukcióját szolgáló jel – szükség van a meglévő szimbólumok túlhangsúlyozására. Minél ritkábban fordulnak elő az információmegőrzést szolgáló jelek, annál nagyobb az információs értékük. Az etnikus specifikumok *hiányában* egy közösségnek létre kell hoznia a saját szimbólumait, amelyek az emlékeztetést ellátják, és biztosítják az identitás folyamatosságát. Ha kevés az ilyen szimbólum, akkor a közösségnek gyakoribbá kell tenni az emlékeztetést (vö. Andor 1980: 191–195). Szimbólummá válhat a gasztronómia némely jele, de akár a legegyszerűbb tárgy is, ha kontextusba ágyazódva alkalmas arra, hogy a közösség tagjaiban felelevenítse a közösségi múltat. Például Magyarországon, a görögországi polgárháborútól menekülő és a beloianiszi közösséget létrehozó görögöknél a szekrény tetején sorakozó üres Metaxás üvegek ugyanilyen emlékeztetést láttak el a múlt rendszerben, amikor még nem lehetett utazgatni – ezek a szimbólumok a rendszerváltás után devalválódtak. (Saját terepkutatás tapasztalata.)

¹⁹ Újév, húsvét, Úrnapja, Világosító Szent Gergely napja, Mária-búcsú, Szent Miklós körmenet, karácsony.

²⁰ *Mi hét közben magyarok, hét végén a templomban örmények vagyunk* – fogalmazta meg találóan az előbbiekben már idézett erdélyi interjúalanyom, Magyarai Sáska Zsolt a pozicionális identitás jelenségét (szintén az 1995-ös kutatás alkalmával) (vö. Kali 2007: 151).

²¹ Például Gyergyószentmiklóson a magyar-örmény közösség tagjai a templomban éppen úgy énekelik az örmény katolikus liturgia énekeit, mint a mise befejeztével a magyar himnuszt; vagy ugyanitt a templomudvaron körbevonuló örmény Vörös Köpenyegesek előtt székelyruhába öltözött kislányok hintik fel rózsaszirmokkal az utat az úrnap kör-

Az adott feltételek mellett a Magyarországra települt keleti örmény csoport, a második diaszpóra tagjai defenzív gesztussal hártják el az aszimiláció (számukra negatívként megélt) példáját, és inkább befogadó társadalomként azonosítják a magyar-örmények csoportját, semmint valamiképpen hozzájuk tartozó örmény diaszpóráként: hiszen az őshazaélményük is különböző. Mivel a magyar-örmények nem rendelkeznek számukra egyértelmű „örmény világgal”, illetve ez a világ nem válik el egyértelműen a magyartól, ezért az ún. keleti örmények egyre nyíltabban nem fogadják el az örmény diaszpóra részeként őket, a kisebbségi törvény értelmében létrejött névleges közösség ellenére sem – nem vállalnak velük szinte semmiféle közösséget, sem interakciót.²² Mindezekért az örmény kisebbség számszerűsítése Magyarországon (is) nehézségekbe ütközik: mindkét csoportnak más és más a becsült értéke az országban élő örmények számát illetően.²³

Míg a keleti örmények csoportja kívülről reprodukálódik, az Örményországból, Karabahból újonnan érkezők csatlakozásával, addig a magyarországi és erdélyi magyar-örmények csoportja nem várhatja kívülről a reprodukciót, hanem csoporton belül igyekszik megoldani azt, a csoport potenciális tagjainak örménység-tudatát felerősítve, országhatárokon is

menetkor. Vagy fordítva: a budapesti magyar-örményeknél az egyébként inkább magyar hétköznapiakon is főznek olykor ángádzsáburlevest (saját terepkutatás tapasztalata – vö. Kali 2007).

²² *Kávéházi örményekként* aposztrofálják őket (ez a terminus leginkább pozicionális identitásukat igazolja vissza) – illetve mostanában, a konfliktusok kiéleződésével egyre gyakrabban *gyökereknek* nevezik a magyar-örmény diaszpóra-csoporthoz tartozókat; félig-meddig viccesen (de egyúttal elmarasztalóan és csúfolódva) utalván itt az 1997-től fennálló Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesületre és annak körére, a magyar-örményekre; így kifigurázva azt a számukra kételkedve fogadott tény, miszerint ennek a csoportnak a gyökerei *örményként* lennének meghatározhatók, ahogyan azt a magyar-örmények közössége vallja. Azonban köztudott, hogy a magyarországi szlengben a 'gyökér' terminus *faragatlant, tahót, bunkót* jelent – és ez a jelentésárnyalat okozza egyik oldalon a cinkos összekacsintást, másik oldalon pedig az érthető sértődöttséget. (Saját terepkutatás tapasztalata.)

²³ Például: a Magyar Országgyűlés kisebbségi beszámolója 1996-ban 3500-10000 főre becsülte a magyarországi örmények számát, az 1992-ben alakult Arménia Népe Kulturális Egyesület adataira (1000-1500 család, azaz 3500 fő körül) és az 1995-ben létrejött Országos Örmény Önkormányzat becsléseire (10000 fő körül) hivatkozva. Mindannak ellenére, hogy az 1990-es népszámlálás során mindössze 37 fő vallotta magát örmény anyanyelvűnek Magyarországon (de 48 vallotta magáról, hogy beszéli az örmény nyelvet; 2001-ben pedig 207 fő vallotta magáról ugyanezt).

átnyúlva. A magyarországi magyar-örmények intenzívebb kapcsolatot tartanak fenn az erdélyi magyar-örményekkel, mint adott esetben a velük egy városban lakó, genocídium utáni betelepülő-hullámmal érkezett, az örmény nyelvet beszélő törökországi, örményországi vagy akár karabahi, szíriai, libanoni örményekkel.²⁴

Kihangsúlyozandó tehát, hogy a magyar-örmények esetében sajátos „transznacionalitásnak” lehetünk tanúi: a közös származás tudatán túl főleg az önigazolás (és egymás visszaigazolása) köti össze a magyarországi és erdélyi közösséget, a mitikus-szentimentális kapcsolat a kis őshazával, Erdéllyel;²⁵ Örményországgal való kapcsolatuk inkább csak referenciális. Ez a geográfiailag kiterjesztett, transznacionális közösség sokkal homogénebb, mint amit a (törvény által) magyarországi örmény kisebbségként aposztrofált, laza kohéziójú „csoport” esetében tapasztalhatunk.

A kommunista rezsimek bukása a közép-európai térségben már önmagában is az önnön identitásuk megélése felé fordította az itt élő nemzeteket és nemzeti kisebbségeket egyaránt – és természetesen, mindez nem írható pusztán a kulturális elvágyódás számlájára a térség viszonylagos és hosszú ideig tartó zártsága miatt.²⁶ Magyarországon a magyar-örmény

²⁴ Saját terepkutatás tapasztalata.

²⁵ Ugyanúgy segítik manapság a magyarországi magyar-örmények a kis őshaza, Erdély magyar-örmény közösségét, mint ahogyan az egykori, 18. század végi, 19. század eleji szétáramlás után már a Nagyalföldön legelőket bérlő, tehetősebb nagyállattartók, gazdag pusztai kereskedők segítették anyagilag az Erdélyben maradt örmény közösségeket – ma ugyanez köszön vissza a transznacionális magyar-örmény közösségek kapcsolatában. Ez a segítség azonban értelmezésem szerint nem egyirányú, nyersebben szólva nem „érdektelen”, sem akkor, sem most – minden egyes segítségnyújtási gesztus az örmény identitás időnkénti megújítását szolgálja, a gyökerek megerősítését, az „otthon maradtakkal” való összetartozás reprodukcióját. Ez a tény is alátámasztja feltételezésemet, miszerint a magyar-örmények egyazon transznacionális közösséghez tartoznak, Magyarországon és Erdélyben egyaránt.

²⁶ Habár a régió tartós elzártsága okozta elvágyódással kapcsolatosan megvizsgálandó a *tiszteletbeli örménység* jelensége is – főként az erdélyi elzártabb közösségeknél találkozhatunk ezzel a különleges, presztízshordozó státussal a nem örmény származásúak körében. Például Gyergyószentmiklóson, a Gyergyói-medencének ezen az igencsak izolált részén, amely szélsőségesen magyar érzelmű, eléggé zárt értékrendű székely közösséget mondhat magáénak, házastárs utáni örménységet és tiszteletbeli örménységet is megkülönböztetnek; a tény mindenképpen arra enged következtetni, hogy örménynek lenni valamiféle társadalmi státust jelent az erdélyi magyarok csoportjában – amely jórészt talán az elvágyódás, a hosszú ideig tartó elzártság számlájára írható. További kutatás tárgya azonban a kérdés, mennyiben csupán a multikulturalitás egzotikumra hívja létre mindezt egy olyan térségben, ahol az utazást és világba való kitekintést a hatalmi struktúra hosszú évekig meggátolta, viszont ahol évszázados aktív örmény jelenlét volt (vö. Kali 2007. 145–146).

mivolt újrafogalmazását sürgették az 1980–1990-es évek tájékán újonnan érkező örmények migrációs hullámai, akár letelepedés szándékával, akár vendégmunkásként érkeztek; érkezésük, letelepedésük és működésük egyféle emlékeztetés szerepét látta el, amely szükségessé tette az első diaszpóra-csoport, a magyar-örmények esetében saját örménységük újra-definiálását. Erre a sürgető szükségre még csak rátevéődtek az 1993-as kisebbségi törvény, illetve az önkormányzatiság diktálta feltételek; és még inkább ezeknek szövevényes következményei, amelyek külön kutatás tárgyát képezhetik, s amelyek diszkrepanciát okoztak a két diaszpóra-réteg közt. Mindez indirekt módon adott löketet a magyar-örmények identitás-reprodukciós törekvéseinek. Mivel ez a csoport kívülről, újabb betelepődők érkezésével nem újulhatott meg, hiszen már látszólag egészen asszimilálódott a magyarsághoz (nyelvében, habitusában), ezért újra szükség volt egy olyan kulturális stratégiára, amely által a csoport saját potenciális tagjainak mozgósításával belülről tud megújulni, különösen a kisebbségi törvény kimondása utáni időkből – és ez a kulturális stratégia az, amit én a 19–20. század fordulóján végbement armenizmus mozgalmanak folytatásaként látok, és ennek mintájára neoarmenizmusnak nevezek.

A magyarországi (és erdélyi) magyar-örmények napjainkban tehát valamiképpen ugyanazt a kulturális ideológiát folytatják, mint amit a 19. század végén az armenizmus mozgalma képviselt Erdélyből kiindulva, Magyarországra kiterjesztve; amely az 1880–1890-es években hívódott létre Szamosújváron – abban a periódusban, amely a történelemben hagyományosan a nemzeti ébredések szakasza.

Milyen társadalmi és történelmi feltételek vezettek az armenizmus mozgalmanak szükségességéhez, illetve kialakulásához?²⁷ A fluktuáció, a gazdasági elit kiáramlása az erdélyi örmény közösségek fellazulásához vezetett, következésképpen az asszimiláció ütemét gyorsította meg. A magyar törvény ugyan egy évszázadon át különleges jogállású idegenekként kezelte az örményeket, azonban egyre inkább elmosódott a különállás a kereskedő elemek és a rendek között. Kezdetben nem vásárolhatnak földbirtokot és állami hivatalokat sem tölthetnek be, mint erről már előbb szóltam. Az 1776-os jogi integráció után azonban az örmények is rendelkeznek a közhivatal-viselés jogával, ugyanazokkal a jogokkal és köteleességekkel,

²⁷ Az okok történeti áttekintésében Nagy Pál történész már idézett műveire hagyatkozom (vö. Nagy 1990; ill. 1994–1995.)

mint a magyarok. Értelemszerűen mindezt győzelemként élék meg, és igyekeznek minél jobb magyarrá lenni. A jogi integráció lehetővé teszi a föld-birtokszerezést, ezáltal maga után vonja a területi mobilitást – ekkor lendül fel az alföldi állattartás. Az örmény családok gazdasági célú térbeli migrációjával párhuzamosan megfigyelhető a társadalmi mobilitás is. Erdélyben a hagyományos örmény foglalkozások – marhakereskedelelem, bőrkereskedelelem – elveszítik a jelentőségüket, ehelyett az örmények új foglalkozási ágakban próbálnak elhelyezkedni, ami megrendíti a családi tradíciókat: kulturális diszkontinuitást eredményez. A fiatalabb generációk Erdély és Magyarország nagyobb városaiba költöznek. A modernizáció beindítja a 19. század elején a nyelvvesztést: az örmény telepeken elkezdik örmény helyett magyar nyelven vezetni a különböző társulások, céhek jegyzőkönyveit, naplóit, sőt az egyháznaplókat, protocollumokat is. A szekundér közösségek esetében pedig még gyorsabb a beolvadás, mivel nem rendelkeznek sem örmény katolikus plébániával, sem autonóm közigazgatási szervvel, amely összefogná őket, elősegítvén identitásuk megőrzését.²⁸ Az elit kereskedő- és tímárcsaládok stratégiája lassacskán példaértékűvé válik: nemesseget, birtokokat szereznek, s már az 1840-es években büszkén vállalják magyarságukat, sőt magyar neveket vesznek fel. A felemelkedő elemek elhatárolják magukat a közösségtől, és lenéznek a szegényebb, magyarul jól nem beszélő örményeket: magyarrá *akarnak* válni, a hagyományörzés háttérbe szorul a társadalmi értékpreferenciák sorában.²⁹

²⁸ Ilyen szórványközösségek jönnek létre például Petelén, Bonyhán, Felfaluban, Csíksomlyón, Gyulafehérváron, Görgényszentimrén, Szárhegyen, Ditróban, Alfaluban, Remetén, Maroshévízen (Toplicán), Tölgyesen stb. Ezeket azok a főleg szerényebb vagyónú kereskedők és iparosok hozzák létre, akik az elsődleges, templommal rendelkező telepekről kénytelenek voltak a piac telítettsége miatt kiköltözni (vö. Nagy 1994–1995).

²⁹ A korabeli magyar-örmény irodalmi alkotásokból is bőven visszaköszön ez a társadalmi metamorfózis, amelyen az örmények közössége éppen keresztülmegy; a korabeli társadalomról számot adó leírások, anekdoták, tárcák igen hasznos elemei a társadalomtudományi kutatásnak, még ha ezek a művek fikciós céllal íródtak is. A szamosújvári származású Törös Tivadar írásai hű kordokumentumok ebben a tekintetben: zseniális retorikájú szereplőjével, Áfgánisztán (helyenként Áfgánisztán vagy Afganisztán) Vártánnal éppen ezt az átváltozást figurálja ki rendkívül szemléletesen. Emiatt ki is közösitették a századvégi magyar-örmény írók csoportbeli kortársai. De a szintén magyar-örmény, szintén szamosújvári származású Bányai Elemér (hírlapírói álnevének Zuboly) némiképpen visszafogottabb hangnemű elbeszéléseiből is következtethetünk erre a társadalmi jelenségre (vö. Törös 1882, 1883; illetve Bányai 2001). Azonban a nem örmény származású Pálffy Gyula korabeli novellafüzérében is tetten érhető a jelenség – csupán a másik oldalról nézve, a magyar szemlélő által leírtan (és megjegyzem: kipellengérezve) (vö. Pálffy 1909).

Ekkor következik be tehát az első hasadás az örmények nemzeti identitásában. Az átalakult társadalmi viszonyok közepette más lett az örmény minvölt értelme. Az örmények válaszút előtt álltak: megtartani etnikai sajátosságait a privilégiumokra támaszkodva, társadalmi különállással – vagy társadalmilag felemelkedni és integrálódni az örmény sajátosságok háttérbe szorulásának árán?³⁰

A történelem azonban a már ekkor is erőteljes asszimiláció javára döntötte el a kérdést; az 1848, és még inkább az 1867 utáni, modernizációt szorgalmazó adminisztratív átszervezések mind ezt szolgálták. A Bach-korszakban megszüntették az örmény társulatok autonómiáját, Szamosújvár és Erzsébetváros (addig szabad királyi városok) 1870-ben elvesztik privilégiumaikat, 1873-ban végleg szertefoszlik a *Mercantile Forum*, elhal a céhszervezet. Szamosújváron 1850-ben megszűnik a fiúiskola, a leányiskola még hamarabb – az örmény nyelv a magyar iskola tantárgyává válik; Gyergyószentmiklóson az osztrák hatóságok 1849-ben tiltják be az örmény iskolát. 1860-tól az örmény származású gyerekek az első két évben megtanulnak írni-olvasni örményül is, utána magyarul folytatják az iskolát. 1881-től ez a rendszer is megszűnik, és az örmény „iskola” teljesen beolvad a magyarba.³¹

A hétköznapi gyakorlatában addig használt örmény nyelv így fokozatosan „archiválódik”, lassanként átkerül az egzotikumok kategóriájába – a nyelvvesztés rohamossá válik. A vegyes házasságok és az ezekkel járó valláscserék csak kedveznek az asszimilációnak. A 19. század végére kiteljesedik a foglalkozásváltási folyamat – orvosok, ügyvédek, banktisztviselők kerülnek ki az örmények új generációinak sorából. Ezeknél a homonovusoknál a magyarsághoz mint makrostruktúrához való tartozás fölébe helyeződik az örménységhez mint mikrostruktúrához való tartozásnak; az asszimilálódásból származó identifikációs zavarokkal küszködnek. Ekkor, a századforduló környékén már kettős (plurális) identitásként aposztrofálhatjuk az örmények azonosságtudatát: kulturálisan örmény, politikailag magyar.³²

Ilyen történelmi és társadalmi feltételek közepette hívódik létre tehát az első örményidentitás-mentő mozgalom. A Szongott Kristóf alapítot-

³⁰ Vö. Nagy 1994–1995.

³¹ Vö. Nagy 1994–1995.

³² Vö. Nagy 1994–1995.

ta, 1887 és 1907 között megjelenő *Armenia magyar-örmény havi szemle*, és a folyóirat köre, a századforduló örmény értelmiségi elitje már az 1880-as évektől létrehozta (és terjeszti) az armenizmus kulturális ideológiáját.³³ Az armenizmus mozgalma nem az egyetlen, értelmiségiek által konstruált kulturális identitás a nemzeti ébredések történelmi periódusában: nagyon hasonló ehhez például a korabeli Franciaországban szintén a századforduló környékére tehető okszitán identitásmentés, amelyet a provanszi írók kezdeményeztek: okszitán nyelven írt almanachokat adtak ki, mely műfaj lehetővé tette, hogy a lehető legszélesebb tömegeket mozgósítsák az értékmentésre.³⁴

Mi motiválta az örmények nemzetikultúra-tudatának felerősödését? Az értelmiségi örmények csoportja meg akarta érteni, meg akarta magyarázni önmaga számára és kifelé, a magyarok felé is, az örménységnek a magyar társadalomban elfoglalt helyét.³⁵ Minden asszimilációs folyamat eljut erre a stációra: az örmények megpróbálták feldolgozni az elmagyarosodást – ez a sajtóságos apológia mondhatni mind a mai napig folytatódik.³⁶ Egyrészt igazolni akarták az örmény nép világtörténelmi kivételességét – a kiválasztottság hangsúlyozása mindig defenzív szerepet tölt be egy adott kultúrában –, másrészt pedig igyekeztek alátámasztani azt a nézetet, hogy az örmények nélkülözhetetlenek a magyar történelemben.³⁷

Ilyen feltételek között kezdett az akkori *Armenia* folyóirat köré csoportosuló magyar-örmény értelmiségi elit örményidentitás-mentő mozgalomba – melynek kiteljesedésére csak még sürgetőbb hatással voltak a Törökországból jövő, az 1894–1896 között az Oszmán Birodalomban lemszárolt örményekről szóló híradások a századvég magyarországi és erdélyi sajtójában.³⁸ Véleményem szerint ezek a hírek is felrázólag hatottak a magyar-örménységre, sürgették az örmény mivolt újrafogalmazását. Az armenizmus mozgalmának szükségességét és kulturális ideológiáját Merza Gyula fogalmazta meg legelőször az *Armenia* hasábjain 1895-ben.

³³ Vö. Kali 1996, ill. 2007.

³⁴ Azonban ez a mozgalom a lokális identitáshoz kapcsolódik, célja a dél-francia nyelvjárás továbbéltetése, amelyet a francia nyelv hivatalos köznyelvi változata kiszorított a használatból. Vö. Blanc 1985.

³⁵ Vö. Nagy 1994–1995.

³⁶ Kali 2007: 153.

³⁷ Kali 2007: 149–150.

³⁸ Vö. Poósz 2008.

A kiáltvány lényege: magyar hazafinak lenni, de örmény módon élni. A mozgalom azonban csak az 1890-es évektől épül ki: az örmény jellegzetes-ségek megőrzését, a hagyományok ápolását szorgalmazta – arra tanított tehát, hogyan kell jó magyarnak lenni az örménység megőrzése *mellett*.

Napjainkban Magyarországon körülbelül ugyanaz játszódik le a magyar-örmények körében, mint jó száz évvel ezelőtt, a 19–20. század fordulóján, sajátos vissza-armenizálódási folyamatnak lehetünk tanúi. Kívülről jövő hatásra a magyar-örmény értelmiségi elit újra identitásmentő mozgalomba kezd, pontosabban identitást konstruál (később Erdély magyar-örmény értelmiségi elitjét is bevonva mindebbe); folytatván mintegy az egykori armenizmus ideológiáját. Mindez hosszú távon nem csupán az erdélyi magyar-örmények identitására hat ki közvetve, erősítve azt, hanem, ezzel szemben, nyilvánvalóan a magyarországi diaszpóra-csoportok közötti konfliktust is kielezi.³⁹

A kisebbségi törvény elfogadása után az első, a magyar-örmény diaszpóra-csoport számára sürgetővé vált az örmény mivolt újrafogalmazása: ugyanúgy meg akarták magyarázni az örmény népnek a magyar történelemben elfoglalt kivételes helyét, mint az egykori armenisták, ugyanúgy racionalizálták a nyelv elvesztését, ugyanúgy heroikus pozícióban tüntették fel a magyar-örményeket a magyar történelemben. Az immár neoarmenizmusnak nevezhető ideológiát a Budapesten 1997 februárjában alakult *Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület* folytatja tevékenységével, valamint lapjával, a havonta megjelenő magyar nyelvű *Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetekkel*.⁴⁰ Az örményidentitás-mentő törekvések között elősorolandók a laphoz tartozó *Fővárosi Örmény Klub* kulturális estjei, amelyek főként a kis őshaza, Erdély örménységének kultúrájára fókuszálnak, illetve történelmi eseményekhez kapcsolódó időszakos rendezvényekkel, és egyéb örmény kulturális programokkal emlékeztetik gyökereikre újra és újra a magyar-örményeket. A megemlékezés minden illetén aktusával tehát a magyar-örmények csoportja az örményeknek a magyar történelemben ágyazottságáról is megemlékezik. A mai magyar-örmények körében szintén jelentős helyet kap az önigazolás mint identitás-reprodukciós tényező – gondoljunk csak az 1848-as forradalom örmény származású hőseiről való évenkénti megemlékezésre.

³⁹ Saját terepkutatás tapasztalata.

⁴⁰ Nagyjából ezzel egyidejűleg újraindult Kolozsváron az *Arménia* is, amelynek azonban már nem lehetett olyan kiemelkedő kultikus szerepe a magyar-örmények körében, mint egykori, századfordulós szamosújvári elődjének.

Az identitásreprodukciónak különböző irányai a magyarországi örmény diaszpóra két nagy történeti rétegének könyv- és lapkiadása esetében is határozottan megfigyelhetők. Míg a keleti örményeknek nevezett csoport inkább az örmény mondavilág, örmény történelem témái felé fordul, különös hangsúlyt fektetve az 1915-ös örmény genocídiumra és annak irodalmi feldolgozásaira;⁴¹ *Armenia* (régebben *Ararat*) című lapja(i) a nagyvilág örmény híreiről, valamint az örményországi politikáról adnak számot – addig a magyar-örmények csoportja esetében, érthető módon, főként az „erdélyi örmény őshaza” örmény vonatkozásainak feldolgozása gyakoribb az *Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület*, illetve a magyar-örményekhez tartozó kerületi kisebbségi önkormányzatok könyvkiadásában. A témák közül a teljesség igénye nélkül álljon itt néhány: erdélyi örmény gasztronómia, egykori magyar-örmény családok címerei, a magyar-örmény családok genealógiája, a magyar-örmény múltat idéző szépirodalmi alkotások; de közérdekű lapozható DVD-kiadványokat is kiadnak, így például az *Armenia magyar-örmény havi szemle* összes lapszámát is, vagy az *Örmény-Magyar A, B, C Könyvetske (Szamosújvár 1834) Gyakorlati Örmény nyelvtan (Velece, 1876)* című lapozós DVD-t is megjelentetik.⁴²

Nem sorolhatjuk fel itt részletesen a neoarmenista törekvések megnyilvánulásait és eredményeit, azonban fontos kiemelniük a híveket a templomba hívogató *Zeneagapé* eseményét, amelynek során, az örmény katolikus templomban celebrált vasárnapi mise után, havonta egy alkalommal örmény zenészek, énekművészek szolgálnak kis koncert keretében zenei offrandummal a híveknek, a szeretetvendégség részeként.

Amit azonban egyik legnagyobb volumenű identitásreprodukciónak törekvésként kell megnevezniük, az az erdélyi örmény temetőket részletesen bemutató monográfiák kiadása. Két ilyen könyv jelent meg, az egyik Balázs-Bécsi Attila *A szamosújvári magyar-örmény katolikus temető monográfiája* című munkája, a másik pedig a dr. Issekutz Sarolta által szerkesztett tanulmánykötet, *Örmény halottkultusz és temetkezés. Erzsébetváros és örmény katolikus temetője* címen.⁴³ E temetőmonográfiák ki-

⁴¹ Például Schütz szerk. 1995, Krajcsir–Dzsotján szerk. 2008.

⁴² Például Issekutz 2008, *Örmény–Magyar ...* 2009. Ugyanakkor nem mellőzhető a genocídiumról való megemlékezés, az áldozatok előtti főhajtás sem a kiadványok terén: Hovhannisjan 2007.

⁴³ Vö. Kali 2011.

adását mintegy a neoarmenista törekvések mozgalmi aktusaként is értelmezhetjük: egyszersemind az örmény ősökre való kollektív emlékezésként – a mozgósítás a cél, a figyelemfelkeltés, az örmény múlt felé fordulás az ősökre való emlékezés által, az örmény kegyhelyek tárgyi remniszcenciáinak megmentésére való felszólítás, aktivizálás. E célkitűzés nagy valószínűséggel sikeresen meg is valósult, hiszen már a monográfiák előmunkálatai is valóságos temetőmentő-mozgalmat indítottak el, mind Szamosújváron, mind Erzsébetvárosban, többek között az iskolai tanulók bevonásával.⁴⁴ Mindkét kötet problematikája tehát a területiség, pontosabban a területen kívüliség körül forog. Amennyiben elfogadjuk, hogy a diaszpóra a területen kívüliség utópiája,⁴⁵ annyiban e két temetőmonográfiát fel foghatjuk a magyar-örmény közösség visszatérés-mítoszának szimbolikus materializálódásaként, amely természetesen sosem járhat együtt területi revendikációkkal; poétikusabban szólva „kollektív hattyúdalként.” Az előmunkálataik és kiadásuk által elindult temetőmentő-mozgalmat olyan kulturális gesztus, amellyel egy mára látszólag immár teljesen asszimilálódott csoport törekszik fenntartani kontinuitását a kollektív emlékezet szintjén – megidézve és feltámasztva ekképpen az ősi múltat.

Hadd zárjunk néhány objektív adattal: a 2001-es magyarországi népszámlálás szerint 1165 fő vallotta magát örménynek, ebből 294 anyanyelvűnek – közülük 213 külföldön született anyanyelvű örmény, a maradék 81 pedig Magyarországon született örmény anyanyelvű; a magukat kimondottan örmény nemzetiségűnek vallók közül azonban a külföldön születettek száma mindössze 366, az anyaországban születettek pedig 141. A 2011-es népszámlálási adatok szerint pedig 3571 fő vallotta magát valamiképpen az örmény nemzetiséghez és kultúrához tartozónak, ebből 3293 vallotta magát ténylegesen örmény nemzetiségűnek – melyből 444 személy deklarálta az örmény nyelvet anyanyelvének, 496 pedig az örményt nevezte meg a családban, baráti körben használt nyelvként.⁴⁶ A 2011-es népszámlálási adatok részéről még feldolgozásra várnak a neoarmenizmus témájával kapcsola-

⁴⁴ Szamosújvár esetében például külön ki kell emelnünk a Téka Alapítvány fiataljainak és vezető tanárnőjüknak a temető megmentésére irányuló fáradságos munkáját – ilyesféle tevékenység, mint a temetőkutatás, temető-feltérképezés meglehetősen szokatlan a fiatalkorúak körében. Vö. Kali 2011.

⁴⁵ Stéphanie de Tapia demográfus frappáns mondását idézve.

⁴⁶ A Magyar Kormány által nyilvánosságra hozott 2001-es, illetve 2011-es népszámlálási adatokra hivatkozva.

tosan – ám bizton kijelenthetem már most a tézist, hogy a 2001-es adatokhoz képest statisztikai értelemben megháromszorozódott örmény jelenlét az országban jelentős mértékben a neoarmenista törekvések javára írható, azok következményének tudható be.

Szakirodalom

ANDOR Csaba

1980 *Jel – kultúra – kommunikáció. Interdiszciplináris szempontok a kultúrakutatásban.* Gondolat Kiadó, Budapest

ÁVEDIK Lukács

1887 Tükördarabok a honi örmények viszonyairól és jelleméről. In: *Arménia 1. évkönyv*, 268–273.

BALÁZS-BÉCSI Attila

2002 *A szamosújvári magyar-örmény katolikus temető monográfiája.* Kiadja a Budapest Főváros XI. kerületi Örmény Kisebbségi Önkormányzata, Budapest

BÁNYAI Elemér

2001 *Az örmény metropolisz.* (Az Országos Örmény Önkormányzat és a Budapest XVI. kerületi Örmény Önkormányzat kiadványa, 16.) Aduprint Kiadó, Budapest

BÁNYAI Elemér

2008 *Az Örmény Múzeum megalakulása.* In: Sas Péter (szerk.): *Örmények: Magyar írók az örmény városokról, az örmény emberről.* Noran Kiadó, Budapest, 106.

2008a *Egy népfaj pusztulása.* In: Sas Péter (szerk.): *Örmények: Magyar írók az örmény városokról, az örmény emberről.* Noran Kiadó, Budapest, 474.

BESZÁMOLÓ...

1996 *Beszámoló az Országgyűlés részére a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről.* Budapest

BLANC, Dominique

1985 *Lecture, écriture et identité locale. Les almanachs patois en pays d'oc (1870–1940).* TERRAIN 5. (október) 16–28.

BRUNEAU, Michel

1995 *Espaces et territoires de diasporas.* In: Uő (szerk.): *Diasporas.* GIP RECLUS, Collection Espaces modes d'emploi, Montpellier, 5–23.

GEERTZ, Clifford

1994 *A vallás mint kulturális rendszer*. In: Fejős Zoltán (szerk.): *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Századvég Kiadó, Budapest, 63–103.

ISSEKUTZ Sarolta, dr. (szerk.)

2008 *Erdélyi örmény konyha, fűszerezve*. (Erdélyi Örmény Múzeum, 11.)

Kiadja az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Budapest

2009 *Örmény halottkultusz és temetkezés. Erzsébetváros és örmény katolikus temetője*. (Erdélyi Örmény Múzeum, 13.) Kiadja az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Budapest

KALI Kinga

1996 A gyergószentmiklósi magyar-örmények etnikus szimbóluma: a Vörös Köpenyegesek ünnepe. In: Eperjessy Ernő, dr. (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 145–167.

2001 Diaszpóra-terek. *Látó* XII. (3) 98–103.

2002 Magyarörmény. *Látó* XIII. (7) 49–81.

2003 Persián, Dávid, Agopian – egy örmény asszony visszaemlékezései. *Új Forrás*. <http://epa.oszk.hu/00000/00016/00082/030215.htm>

2007 Vasárnapi örmények – valami a pozicionális identitásról. In: Őze Sándor, dr. – Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II*. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Történeti Tanszékének kiadványa, Piliscsaba, 145–155.

2011 *Soul Food. Monographs on two Armenian cemeteries*. Acta Ethnographica Hungarica 2.

2012 Egy örmény: hét zsidó. In: Vida Gábor (szerk.): *Világok (Bizánc és ortodoxia, ÁlomLátó, ÖrményLátó)*. Látó-Bookart, Csíkszereda, 245–252.

2012a *Örmények, szokások*. Korunk III. (3) 87–93.

KISBÁN Eszter

1992 Örmények: ételek, jelképek Erdélyben és Magyarországon. *Ethnographia* 103. (1–2) 1–27.

KRAJCSIR Piroska – DZSOTJÁN Gagik (szerk.)

2008 *Tanulmányok az örmény népi kultúra témaköréből*. Ararát Kulturális Egyesület, Dorog

MERZA Gyula

1896 *A hazai örménység jövője*. Kolozsvár

MOLNÁR Antal, dr.

1891 Baljós hírek a Török birodalomból – genocídium előszele. In: *Arménia Évkönyv* 5, 295.

NAGY Pál

1990 *Az „örménykérdés” és a magyarországi örmények a XIX. század végén és a XX. század elején.* Szakdolgozat. JATE BTK, Szeged (Vezető: Dr. Sajti Enikő)

1994–1995 *Armenizmus: örmény identitás és kulturális ideológia a XIX. század végén Erdélyben.* *Történelmi közlemények VII–VIII.* 221–230.

1994 *Örmény karakterológia és nemzeti kultúra-tudat a XIX. század végén.* Előadás. Pécs, 1994. aug. Hajnal István Kör Kongresszusa

ÖRMÉNY – MAGYAR...

2009 *Örmény – Magyar A, B, C Könyvetske (Szamosújvár 1834), Gyakorlati Örmény nyelvtan (Velence, 1876).* Lapozós DVD-kiadvány. Kiadja az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület. Erdélyi Örmény Múzeum, Budapest (12. kötet)

PÁL Judit

1997 *Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. században.* *Erdélyi Múzeum LIX.* (1–2). 104–120.

2007 *Az örmények integrálódása és az örménységkép változásai Erdélyben a 18–19. században.* In: Óze Sándor, dr. – Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II.* A Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Történelmi Tanszékének kiadványa, Piliscsaba, 77–94.

PÁLFFY Gyula

1909 *Szenkovits Marci mókái.* Maros-Vásárhely

POÓSZ Lóránd

2008 *Az örmény népirtásról és erdélyi visszhangjáról.* *Látó XIX.* (4) 67–73. SCHÜTZ Ödön (szerk.)

1995 *Hájk és Bél harca. A régi örmény irodalom kincsestára I. Ókor–középkor.* (Series Armenica, I. Életünk könyvek) Bibliotheca Caucasia, Szombathely

TÖRÖS Tivadar

1882 *Áfgánisztán Vártán ürmény-magyar kalendáriuma válogatott trifás ismázgásakkal.* Szamosújvár

1883 *Áfgánisztán Vártán humorisztikus kalendáriuma 1883-ra.* Kolozsvár

Gagy József

A „beszélőember”, Balogh Pál praetextusán: a rituális kommunikáció revíziójáról

Előadásom kísérletet tesz arra, hogy saját munkám, az ezzel kapcsolatos dilemmáim rövid bemutatása után, ehhez kapcsolódva, általam használhatónak vélt fogalmak bevezetésével egy tudománytörténeti fordulatot jelezzen, nevezzen meg. Hangsúlyozom azonban a fogalomhasználat első megközelítés jellegét, és igen feltételes, módszeresen kifejtett érveket követelő voltát. De ezen túl, köztudott az ilyen tudománytörténeti „fordulatokat” jelző kísérletek kockázatosága: nem telt el még a saeculum, vagyis az az időszak, amíg minden, az eseményekben részt vevő és érintett kutató-generáció minden tagja át nem költözik a tudomány égi vita-tereire. Ha ez megtörtént, akkor kerülhet sor a személyes érintettségéből adódó rokon- és ellenszenvékből, a részvételből származó torzításoktól mentes tudományos mérlegelésre.

Mintegy négy éven keresztül, 2010 júliusa és 2014 májusa között folytattam rendszeres, rögzített beszélgetéseket a jobbágyfalvi (Csíkfalvaközség, Maros megye) Balogh Pállal (1931–2014). A beszélgetések tervezésekor, lezajlásakor, főként pedig most, amikor nekikezdtem a „hagyaték” feldolgozásának, olyan kérdésekbe ütköztem, amelyeknek tudománytörténeti, tudományelméleti vonatkozásai is lehetnek, vannak. A Balogh Pállal 1910 júliusa és 2012 májusa között folytatott beszélgetések szövegeiből könyvet szerkesztettem (Gagy 2012). Ennek előszavában igen vázlatosan kitértem 1. a szövegek gyűjtésének körülményeire, 2. a beszélgetőtárs világának megismerésében megtett utamra, eredményeimre, e világ részévé válásban való „előrehaladásomra”, és 3. a módszertani dilemmákra, a „gyűjtő” szerep alakváltozatainak a beszélgetések konstrukciójában kialakult formáira, az „adatközlő” tudásának feltárásában betöltött funkcióira. Úgy vélem, hogy a könyvem anyagából, a beszélgetések szerkesztett változatából megérthető, feltárható a kérdezési/beszélgetési stratégiám,

a szerkesztésből következő értelmezés-konstruáló meg gondolásaim. Ezek lényege: 1. a beszélgetések során előtérbe állanak a beszélgetőtárs beszélési szokásai, és legalább annyira van irányító szerepe neki is, mint a beszélgetést kezdeményező kutatónak, 2. a leírás, szerkesztés során a témák szerinti, értelmezést végző csoportosítás a kutató munkája (hiszen a tudományos elvárásoknak eleget kell tennie), de a szövegek mutatják, követhetővé teszik, bizonyítják az interakciók kiépülését.

„Beszélő ember“ – „beszélőember“

A „beszélő ember” fogalom értelmezését, a társadalmi szerep székelyföldi formájának leírását Oláh Sándornak köszönhetjük (Oláh 1997). Tanulmányában a temetéseken nyilvánosan elhangzó rituális beszéd jelentéseinek vizsgálatát végzi el, és a beszéd jelentéseit három dimenzióban követi nyomon: elhelyezi a rituális beszédet a temetés mint keretesemény menetében, részletezi a rituális beszédnek az esemény részvevői számára kialakuló jelentéseit és megállapítja a rituális beszédnek a beszélő számára megkonstruálódó jelentéseit. Balogh Pál is beszélő ember abban az értelemben, hogy 1963-tól több-kevesebb rendszerességgel 2010-ig (betegségéig) rituális beszédet mond a jobbágyfalvi (vagy más településeken történő) temetéseken, tehát az Oláh Sándor által bemutatott, szintén unitárius környezetben történő, székelyföldi kulturális viselkedés megjelenítője. De én aktivitásának bemutatásakor nemcsak egyetlen rítusban játszott szerepére, hanem más értelemben, az ő közösségen belüli társadalmi státusát konstruáló aktivitásának megnevezésére használok a fogalmat, ezért én egybeírom a két, általában különírva használt szót: a jobbágyfalvi Balogh Pál egy „beszélőember”.

Ezelőtt negyven évvel azt írtam volna: Pali bácsival azért kell egy kutatónak beszélgetni, mert ő a klasszikus néprajz klasszikus fogalma szerint: a népi kultúra specialistája. Ma már egy megváltozott feltételezésrendszerre támaszkodva azt írhatom, hogy ő azért lett a kutatás alanya, mert egy változó kulturális környezetre/a modernizálódó vidéki társadalomra enged rálátni. Ő az, akivel beszélgetve szövegek születnek és közben kontextualizálás termelődik a kutatóval való interakció hosszas folyamataiban – ő az, aki ismeri azt a „nyers társadalmi beszédet”, amelyhez mi, kutatók „közvetlenül nem férünk hozzá, mert, kivéve igen esetleges és

speciális körülményeket, nem mi vagyunk a cselekvők. Csakis azt a kis részét tudjuk lejegyezni, amelyet adatközlőink meg tudnak velünk értetni“ (Geertz 1994: 187). Ha változott valami, akkor a kutató szemlélete változott meg az elmúlt húsz évben, nem az adatközlők: a népi élet értékeinek elkötelezett mentőjéből egy másik kultúra iránt „érdeklődő, illetve érdekelt ott időzővé“ (Geertz) alakult át.

Utoljára akkor hallottam a helyi megnevezést, amikor a faluban egy emlékműállítási ünnepség keretében, a testvérfalusi küldöttségek jelenlétében, a Pali bácsival készült beszélgetésekből szerkesztett könyvről kellett szólnom, és egy rokona mellett ültem. Ő kérdezte, hogy mikor jártam utoljára Pali bácsinál, miről beszélgettünk, és ő jegyezte meg, mintegy helyeslően, hogy fontos, értékes, elismerést érdemlő az igyekezetem, ezt a helyiek követik és jóváhagyják, mert *igen, Pali bácsi egy beszélőember*.

Megpróbálok itt tapasztalataim alapján erről néhány értelmezést megfogalmazni.

1. A „beszélőember”: a közösségben a rituális alkalmak, rituális beszéd specialistája, a rituális (de nemcsak) rend ismerője, kialakítója, fenntartója. Pali bácsi 1963-ban, 32 éves korában beszélt első alkalommal temetésen, a halott koporsója, sírhantja mellett a halotról, családjáról, életéről és halálról a gyászoló gyülekezetnek. Nem tanulta, nem gyakorolta ezt azelőtt. Felkérték rá, kétségekkel küszködve, de vállalta, elment olyan idősebb emberekhez, akik ezt előtte végezték és tanácsot kért tőlük, de végül mégiscsak az előzőleg megfogalmazottakat, leírtakat félretéve beszélt, és így tette ezt minden egyes alkalommal, egészen addig, amíg 2010-ben mindkét lábára lebénult, és már nem tudott elmenni a temetésekre. Egy alkalommal összeszámoltuk, listát készítettünk: a falu 78 halottját „beszélte el”, ehhez adódtak a távolabbi temetéseken való megszólalások. De utóbb újra és újra kiderült, hogy másokat is, olyanokat is, akik azon a listán nem szerepeltek.

A temetés utáni torban is szükség van beszélőre, aki a rítust vezényli, Pali bácsi ezt a szerepet is vállalta, ha megkérték rá. Lakodalomban a szervezés–tagolás–ceremóniavezetés legfontosabb feladatát, a lakodalmi gazda szerepét is elvállalta.

A „beszélőember” a közösség fontos tagja: de nem az idegenből jött pap, tanító vagy nem vezető politikai, adminisztratív szerepet vállaló értelmiségi.

2. A „beszélőember” nem csak rituális, hanem más ünnepi, vagy mindennapi alkalmakkor is megszólal. Gyűlésekben, találkozókön, formális és informális alkalmakkor első megszólaló, véleményt mondó, hangadó – *a beszélőember rendet csinál a hangzavarban.*

3. A „beszélőember” tisztségeket is vállal és közérdekű feladatokat old meg. Pali bácsi az unitárius egyház pénztárosa, majd gondnoka, az ezerkilencszáznyolcvanas években községi végrehajtó bizottsági tag, majd 1989 után két ciklusban is a helyi tanács tagja, és a kritikus 1991–1992-es időszakban a helyi földosztó bizottság elnöke. *A beszélőemberre hallgatnak a többiek.* Vagy ha nem is hallgatnak rá, akkor se szólnak ellene: ha más-képp cselekszenek, mint amit ajánl, előír nekik, nyilvánosan akkor sem kérdőjelezzik meg a legitimitását.

4. A „beszélőember” az, aki azért beszélhet, mert olyan életet él és úgy viselkedik, hogy különleges súlya, megkérdőjelezhetetlen hitele van a szavának. Az emberi élet legvédtelenebb, legsérülékenyebb pillanatában, halott élettársuk, rokonuk, barátjuk, munkatársuk mellett álló, megrendült embereket kell hogy vigasztaljon, nekik kell hogy erőt adjon, vagy legalábbis a változtathatatlanba, a veszteségbe való belenyugvást elősegítse. Aki beszél, annak nem szabad könnyezni, nem szabad gyengének mutatkozni ezekben a pillanatokban. *Nem szabad a saját veszteségemre, vagy a saját halálomra gondolni* – fogalmazott Pali bácsi. Aki beszél, aki búcsúzik, annak szavai nem a múlandó egyéné, hanem az élőké, a változva állandó közösségé.

5. Mindezzel együtt, mindezen túl: a „beszélőember” kiegyensúlyozott, mértékletes, teljes családi–emberi életet él, mintaadó kapcsolatokat tart fenn, elismerten erkölcsösebb és mértéktartó viselkedése miatt különb mint a többiek, de nem annyira, hogy idegenné legyen, csupán annyira, hogy felnézzenek rá, elfogadják és kövessék szavait, útmutatásait. A „beszélőemberen” keresztül a közösség jobbik, eszményi fele nyilatkozik meg – szavakban, cselekedetekben, rendfenntartó rituális tevékenységekben.

6. A faluban az idős generáció tagjai még mindig dominánsan paraszti-ként megnevezhető értékek szerint élnek, és a „beszélőember” a föld, munka, szabadság hármasságába kötött, és ebben a hármasságban rendezett életet él, elégedett és boldog ember. Pali bácsi vallomása szerint: *Nekem olyan természetem volt, hogy én örökké szerettem menni, szerettem dolgozni, én szerettem viccelődni, én szerettem meginni valakivel egy pohár bort, nem annyit, hogy ittas legyek, hanem amellet elbeszélgetni.*

Elmenni a templomba, elmenni gyűlésbe, ide-oda. Én, mikor kimentem a mezőre, itthon elrendeztem holmit, senki olyan boldog nem volt, mint én. Magamnak beosztottam a munkát, ha elfáradtam, leültem, mikor megpihentem, folytattam tovább. Ha akartam, füttyültem, ha akartam, dudolászgattam.

Talán nem tévedek nagyot: Balogh Pálra azért érdemes hosszan, évekig tartó rendszerességgel figyelni, mert bármiről kérdezem, bármiről beszél, amit mond, az több, mint egy közember véleménye, egy közember története. Jobbágyfalva (egyik) „beszélőemberének” szavaiban, történeteiben a helyi társadalom szólal meg, „beszél”, igyekszik minél többet megértetni velünk, hogy mindazt (valójában: azt a keveset), amit valóban megértettünk, lejegyezhessek, etnográfivá változtathassuk.

Mit is jelent ez? Úgy gondolom, hogy a terepmunkára, a terepmunkával előállított szövegek és értelmezések ontológiai státusára világít rá. Akkor, és csak akkor szólal meg és „beszél” a társadalom, ha a gyűjtési helyzet és az erre való előzetes, utólagos reflexiók kitérítik a reális interakciót, a mindennapi párbeszédet utóbb, a feldolgozás, értelmezés nyomán tudományos dialógussá változtatják. Mindaz, ami létrejön, valójában fikció: „nem abban az értelemben, hogy tévesek, nem tényszerűek vagy csak ‘mintha’ gondolatkísérletek – a fikció szó eredeti jelentése vonatkozik rájuk: »csináltak«, »alakítottak«” (Geertz 1994: 183).

Vagyis

1. a meghallgatott, rögzített textusokon túl, annak magyarázatához,
2. a kutatónak a kutatási helyzetre vonatkozó speciális, és nem a beszélgetőtársnak szánt konkrét kérdéseire megfogalmazott válaszokban, konstrukciókként, fikcióként, de
3. életre kelnek, értelmes, magyarázó szerepet kapnak a kontextusok,
4. mégpedig úgy, hogy a szövegek és értelmezéseik nem egy előzetesen létező, értelmiségi ideálkép alátámasztását, nem a rituális kommunikációban megvalósuló konfirmációt szolgálják.

Rituális kommunikáció, konfirmáció

A fenti álláspontot nem nevezhetem a sajátomnak és nem is nevezhetem újnak, kivéve a negyedik kijelentést, amely részletes magyarázatot követel. Azt állítom, hogy az ezerkilencszázkilencvenes évek elejéig a romániai

magyar néprajzkutatást inkább és nyilvánvalóan egy olyan szemlélet dominálta, amely leginkább a kommunikációelmélet rituális kommunikáció és konfirmáció kifejezéseivel írható le. Keszeg Vilmos 1995-ös összefoglalójában olvashatjuk a következő kritikuss állásfoglalást: a huszadik század során a néprajzkutatásban „a tudományos prekonceptió merev alkalmazása konzervatív erőként hatott. Sajátos célok alapján a népköltészetnek csak bizonyos eljárással létrehozott és forgalmazott alkotásai kerültek az érdeklődés homlokterébe. Ezzel magyarázható, hogy a néprajzkutatás nagymértékben elveszítette kapcsolatát az élő népi kultúrával, s a róla kialakított kép torzító értelmiségi hipotézis.” (Keszeg 1995 -- <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00010/pdf/099-111.pdf>) Ezzel egyetértve azt állítom, hogy „a tudományos prekonceptiók”, a „sajátos célok”, a „kialakított kép” nem azért vezettek torzításhoz, mert nem voltak módszertanilag felkészült és a tapasztalatok alapján dilemmákat megfogalmazó kutatók, hanem azért, mert szakemberekként is szemléletüket a rituális kommunikációra törekvés, rituális kommunikációs konstrukciók prioritása, és elsősorban a konfirmáció igénye határozta meg. Feltételezésem szerint csak a kilencvenes évek közepén, és több, általam részleteiben, elmélyülve nem kutatót, tehát most nem részletezhető külső és belső hatás nyomán jött létre az a fordulat, amely már egyensúlyt keresve és találva nagyobb hangsúly helyezhetett a népi valóság transzmissziós, információtermelő reprezentációira.

A néprajz huszadik századi „válságának” alapvető kiindulópontja a kutatásra kijelölt célterület/célpopuláció gyors változása. Gyors ütemben átalakult a „falú”, megszűnt a „parasztság”. Mi történik az egyre jelentősebb, erről a megszűnésről felhalmozott tudással, a kutatók módszertani ismerethalmazával? Mi lesz a tudományterület identitásával, társadalomtudományi besorolásával, és a kutatók (szakmai) egzisztenciájával, ha egyre kevesebbet „kutatnak”, és egyre többet kell „reflektálni”, vagyis a saját tudományterületük, tudományos/kutatói identitásuk építésével/újraforgalmazásával, a „folklór/néprajz határainak” kérdéseivel, az örökség/patrimónium, muzealizáció gondjaival kell foglalkozniuk? Igen egyszerűsítve, profanizálva: mi lesz a klasszikus szemlélettel, módszertannal, kutatókkal, ha „eltűnnek a fehér foltok”? Ezek a kérdések nyilvánvalóan 1989 után, az intézményépítés, elméleti nyitás korszakában kerültek nagyobb súllyal a néprajz tudománytörténetével foglalkozók asztalára. Ez volt a dilemma, ami miatt az 1989 utáni nyitás korszakában a néprajz alapvetően

különbözött más társadalomtudományoktól: a történészek nem panaszkodhattak a „történeti idő”, sem a szociológusok a „modern társadalmak” megszűnéséről.

Az általam magyarázó szándékkal használt fogalmak kommunikációelméleti alapozottságúak. James W. Carey hivatkozik John Deweyre, aki a kommunikáció fogalmát (ma az egyik legtöbbit használt fogalmunkat) – magyarul a Google kereső 1.800.000 találatot kapott 2014 szeptember 29-én – két, teljesen eltérő értelemben használja. Az egyik a ma leginkább (el)ismert és használt: a kommunikáció: transzmisszió, vagyis „küldés”, „közlés”, közvetítés”, „információ átadás”. Carey szerint „az elképzelés lényege: jelek és üzenetek távolba továbbítása, melynek célja az irányítás” (Carey 2003: 254). A másik: a kommunikáció rituális tevékenység, vagyis „részvétel”, „egyesülés”, „szövetség”, „kölcsonös megosztás”. Carey szerint „a kommunikáció rituális szemléletének mozaikrugója nem az üzenetek térben való továbbítása, hanem a társadalom időbeni összetartása. Nem információközlés, hanem a közös meggyőződés reprezentációja” (Carey 2003: 256). Mindez pedig egy olyan szimbolikus rend felállításával, kultiválásával történik, amely alapvető dualitása („mesterséges, mindazonáltal valóságos”) minden kulturális aktivitás alapja. Nincsen kultúra rituális cselekvések (Durkheimnél: a szent és a profán szétválasztása, a határvonalak őrzése, folyamatos megújítása – Durkheim 2004) nélkül. Mészemenő következményekkel jár az a kétféle választás, két irány megadása, amelyet Carey fogalmaz meg: a transzmisszióknak a célja az informálás (hogy ezzel tovább építse, de esetleg megbontsa, mintegy revízióra készítse az eddigi rendet, folyamat-elképzelést), a rituális kommunikációknak a konfirmálás (hogy ezzel megerősítse az eddigi rendet, stabilizálja a folyamatokat). A megerősödő tudományos–technikai civilizáció alapvetően transzmissziós, olyan új, dinamikus és virtuális feltételeket (technikai médiákat) alakít ki, amelyek ha nem is morzsolják fel, de folyamatos és gyors alkalmazkodásra készítik a közösségeket és egyéneket. Ezért is kerül középpontba a modern technika korszakában a sokféle közösségi (pl. etnikus) és egyéni identitások kérdése, csökken ezek egyértelmű, tartós kohézióteremtő szerepe, nő meg az (aktivizálást serkentő, cselekedetekre mobilizáló) „identitás hatalma” (Manuel Castells 2006). A ma paradoxona: a valóság egyre inkább mediatisált (és globalizált), egyre több a nyilvánosságkonstruáló, közösségi akció, a „médiaritus” és ezek közönségei, de egyre kevesebb a hosszú együttlétben alapuló és stabil környezetben identitást

megengedő és biztosító (és ebben az értelemben „hagyományos” és „biztonságos”) közösség.

Visszatérve a bevezetőben tett kijelentésemhez: a tudományosságot korlátozó rituális kommunikáció dominanciája létezett a néprajzban (az intézményesített formákban és informális viszonyulásokban egyaránt) 1989 előtt, és mindennek az ideológiai premisszája a normatív értelemben felfogott „mentés”, a közösség megmaradásának segítése volt – ennek érvényesítése azonban a tudományosság elveinek és gyakorlatának korlátozásával történt. Elfogadott és megengedett volt, hogy a néprajz tudománypolitikája jelentős társadalompolitikai-társadalomalakítói helyet jelöljön ki a maga számára, a néprajzkutatók szerepfelfogása, státuskonstrukciói jelentős szerepet játszanak – az erre orientált szakértői funkciók kidolgozásával, működtetésével – a rituális kommunikáció fenntartásában.

A rituális használat revíziója

A bevezetőben jeleztem, hogy tételtem alátámasztásához nem végeztem elmélyült vizsgálódást. Megemlítek két, kiemelt, általam modellértékűnek tartott példát. Nem adom meg a pontos bibliográfiai tételeket, hiszen nem a szerzők, személyek, hanem a jelenség az, amire rá szeretnék mutatni. Véleményem szerint a korszakot általánosan jellemző szemléleti, módszertani példákról van szó.

Egy 1989-ben megjelent, a paraszti erkölcsöt vizsgálatát célzó, egy életművet összegző könyv bevezetőjében olvashatjuk: „Könyvem ajánlom a falunak és közösségének, mely átvészelve minden veszedelmet, példát nyújtott a helytállásra.” A falu és közössége nem mint kutatásba befogott, tanulmányozandó, feltárandó, leírható célterület, hanem mint minden veszedelmet túlélő, majd megújuló, példaadó erkölcsi lény tétéleződik ebben a viszonyulásban. Ez a bevezető sem pusztán bevezeti az olvasót a könyv/kutatás problematikájába, hanem érzelmi azonosulásra szólítja, hiszen a címe is ez: Vallomás. Hosszabban idézem: „Tudományos kötethez nem illik »vallomás«. Ám ez a kötet egy hosszú élet rendhagyó vizsgálatának eredménye. És bár úgy tűnik – és sokan ezt is vallják – a tudományos vizsgálat és annak eredményei nem tűrhetik meg a szubjektív indoklásokat, a bizonytalanságot, a többértelműséget, a kérdőjeleket és így

tovább, e kötet vállalja mindezeket. Hiszen abban, amire vállalkoztam: a paraszti értékrend vizsgálatában nem a felszínre, hanem a dolgok és jelenségek mélyére kell néznünk.” Az összefüggés nyilvánvaló: ha a dolgok felszíne alá kell nézni, és így a valóság rejtett oldalait kutatással kell feltárni, akkor a távolságtartás lebontása, a kutató személyes véleményének beépítése igen fontos, az ezzel és ebben keletkező bizonytalanság, többértelműség nem akadály, hanem segítség. Ez a szubjektivitás nem hátráltatja, hanem segíti a tudományos megismerést, hiszen ez a megismerési folyamatnak egyaránt, egyszerre tárgyai a tanulmányozott emberek/közösségek és a kutató: „Az értékrend megismerésénél éppúgy számba kell vennünk az ösztönös indítékokat, mint a tudatosokat. Ehhez pedig egy, a népi pszichével azonos vagy ahhoz hasonló lelkiség felismerése és vállalása szükséges.” Meg: „... a természet-közelséget az öregek szemléletében, egész sor lelki-szellemi jelenségben, sőt saját magamban is képes vagyok fölfedezni és egyben rekonstruálni.” A „dolgok és jelenségek mélyén” együtt van – egymásratalálva, egybeolvadva – kutató és kutató, és nincs távolságtartás, különállás, rálátás, kritika. Ez az, amire utal Carey fogalma, a rituális kommunikáció: a tevékenység – deklaráltan – szakrális, az egységet termelő-megjelenítő rítus. Igen fontos elem az újra- és újrafogalmazás: ebben ragadható meg a konfirmációs, megerősítő szándék.

Egy 1987-ben megjelent könyv Jegyzeteiben, igen rövid módszertani megjegyzésként, a következőket olvashatjuk: „Gyűjtéskor a következőképpen jártunk el: minden adatközlővel előbb megbeszéltük, hogy milyen fontosabb szempontok figyelembevételével fogja elmondani szolgálmányait. Lehetőleg az egymást követő évek sorrendjének a betartására törekedtünk. A magnetofonfelvétel után további beszélgetésekre került sor, gyakran újabb emlékek, élmények bukkantak fel az emlékezet mélyéből. Ezeket is hangszalagra rögzítettük, majd e pótlásokat – a szöveg lejegyzésekor – a megfelelő helyre illesztettük be.” A könyvben foglalt történetek megszületéséről tehát azt lehet tudni, hogy előbb a gyűjtő instruálta az adatközlőket, megadta a „fontosabb szempontokat”, majd az interjú, majd újabb beszélgetések következtek, és ezeket szintén a gyűjtő a szövegek megfelelőnek gondolt helyére illesztette. Kettős gyűjtői beavatkozás történt tehát, amely jelentősen befolyásolhatta a megszülető szövegeket – hogy mennyire, az nem derül ki, hiszen éppen az erre vonatkozó fontos, eligazító módszertani reflexió hiányzik. Mindezek után pedig a saját kérdéseinek mellőzésével, tehát a kontextusra utaló interakció (leg-

alább) vázlatos megjelenítését mellőzve, mint az adatközlők saját történeteit mutatta be a kötetben a szövegeket a kutató. Ráadásul mindezt „oral history” anyagoknak, társadalomtörténet-írásban hasznosítható forrásnak nevezte, amely „hiteles dokumentum”, hiszen ezekből „megrajzolható a szolgál- és cselédtartás utolsó történeti korszaka, a két világháború közötti időszak hiteles képe.” A létrehozott szövegeket az érzelmi azonosulást követelő „Vallomások” cím alatt tette közzé, és a bevezető tanulmányban külön nyomatékosítja, nem elemzi, hanem értékként, szakralitásként mutatja fel a „színes, tájnyelvi kifejezésekben pompázó nyelvezetet.” Úgy gondolom, az ilyen megfogalmazások utalnak leginkább arra, hogy a „részvétel”, „egyesülés”, „szövetség”, „kölesönös megosztás” elemei kell érvényesüljenek az eképpen konstruálódó kommunikációban: „Annyi eredeti nyelvi ötlettel, annyi remek megfogalmazással találkozunk bennük, hogy valóságos csodálat ébred bennünk a nép nyelvi leleménye, a mondatok megépítésében tanúsított bátorsága [sic!] iránt. A népnyelv minden szépsége megtalálható ezekben a vallomásokban, hasznosításukal csakis gazdagodhatunk.”

Carey nem állítja, hogy egyik vagy másik helyzetben az egyik vagy másik kommunikációs forma teljes mértékben zavaró vagy fölösleges lenne. Úgy gondolom, hogy a kérdés a forgalmazott, tudományosan megalapozott valóságkép adekvátsága, meg az adott korban létező társadalmi funkciók ellátása. Sőt, Carey azt mondja, hogy „a rituális szemlélet nem zárja ki az információáramlás folyamatát vagy az attitűdváltozást. Csupán azt állítja, hogy ezek a folyamatok teljes mértékben nem érthetők, ha nem ágyazzák be őket a kommunikáció vagy a társadalmi rend alapvetően rituális szemléletébe” (Carey 2003: 259). Nem arról van szó, nem lehet arról szó tehát, hogy megszűnhet, megszűnik a tudományos eredmények társadalomépítő, rituális („hagyományőrzésként”, közösségerősítőként felfogott) használata. Ami a kilencvenes években körvonalazódott és teret nyert, véleményem szerint, a romániai magyar néprajzkutatásban, az *a rituális használat, a használatához való viszony revíziója*. A következmény: a tudományosság alapvető elveinek fokozottabb érvényesülése, vagyis kevesebb konfirmáció, több információ („kevesebb érzélem, több módszertan és elmélet”). A „terepépítés”, a „terepen kialakított kapcsolatok” elméletileg megalapozott reflektáltsága pedig elvezetett oda, hogy azt olvashatjuk Keszeg Vilmosnak az Aranyosszékről írott néprajzi monográfiájának előszavában: fontos szempont a beszélgetések során a beszélők státusá-

nak integritása, fontos, hogy ne kényszerítse a gyűjtő beszélgetőpartnerét arra, hogy arról beszéljen, amit nem akar, hanem arról legyen szó, amiről akar beszélni, és végül is sikerüljön „úgy közeledni a másik emberhez, hogy feltáruljon, érthető legyen az a világ, amelybe beleszületett, s egyúttal érzékelhető legyen a bizonyos hagyományok megszűnte, változása miatti frusztráltsága vagy elégtétele ...”¹ A fordulat nyilvánvaló: olyan szemléleti alapállásra törekedni, olyan szemléletet érvényesíteni, hogy legyen információ, és legyen, de ne domináljon a konfirmáció.

A magam számára mindebből levonható következtetés: Balogh Pál, a „beszélőember” megérdemli, követeli a beszédét hallgató kutató részéről a beszélői státusok kiegyensúlyozott kezelését, sőt annak beismerését, hogy a létrejövő szöveget ugyan a kutató írja le és szerkeszti meg, de ez csak akkor sikerülhet, akkor lehet (és csak bizonyos mértékben lehet) érthető/releváns, ha a beszélgetőtárs is érthetővé akarja tenni (a kutató pedig meg tudja érteni). A megkérdezett elsősorban a maga számára, a kutató biztatására, de nem a kutató domináló jelenlétében, narrációt hoz létre arról a világról, amelybe beleszületett, és azokhoz a hagyományokhoz való viszonyból, amely hagyományok a modernizáció folyamatában elmúló/átalakuló világát jellemezték, éltették, de az új társadalmi környezetben csakis átalakulva, megszűnve-feltámadva (örökségként, élő patrimoniumként) létezhetnek ma és léteznek majd holnap is.

Szakirodalom

CAREY, W. James

2003 A kommunikáció kulturális megközelítése. In: Kondor Zsuzsanna – Fábry György (szerk.): *Az információs társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai*. Századvég Kiadó, Budapest, 252–270.

CASTELLS, Manuel

2006 *Az identitás hatalma*. Gondolat–Infonia, Budapest

DURKHEIM, Emile

2004 *A vallási élet elemi formái*. L' Harmattan, Budapest

¹ Keszeg 2004 / Bevezető/ <http://keszeg.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=3&p=81>

GAGYI József

2012 *Ha akartam, fityültem, ha akartam dudolászgattam. Beszélgetések Balogh Pállal.* Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely

GEERTZ, Clifford

1994 Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez In: Fejős Zoltán (szerk.): *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* Századvég Kiadó, Budapest, 170–199.

KESZEG Vilmos

1995 A romániai magyar folklórkutatás öt évtizede (1944–1994). *Erdélyi Múzeum* 57. 99–111. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00010/pdf/099-111.pdf>

2004 *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek, kontextusok. Monográfia I–II.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely <http://keszeg.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=3&p=81>

OLÁH Sándor

1997 Rituális beszéd a homoródalmási temetésen. *Néprajzi Látóhatár* V. (3–4) 151–165.

Anuarul Asociației Etnografice Kriza János 22. Instituții, opere și cercetări etnografice

Departamentul de Etnografie și Antropologie Maghiară al Universității Babeș–Bolyai, Asociația Etnografică Kriza János, Secția de Etnografie și Antropologie a Comitetului Academic Clujean al Academiei Maghiare de Științe, respectiv Secția de Litere, Lingvistică și Istorie a Societății Muzeului Ardelean la data de 18 octombrie 2008 a organizat o conferință științifică cu ocazia aniversării a 110 ani de educație etnografică la Cluj. Între 2009 și 2014 cele patru instituții a organizat an de an câte o conferință cu scopul de a descoperi și de a populariza istoria educației și a cercetării etnografice clujene (maghiare din România). Apelul organizatorilor i-a îndemnat în moduri repetate pe participanți să elaboreze sinteze ale cercetărilor referitoare la regiunile etnografice și diferitele arii ale culturii, să adune informații referitoare la specificitățile conceptuale și istorice ale instituțiilor etnografice, culturale și sociale, la capitolele necunoscute ale activității unor mișcări de culegere etnografică, a speciștilor, a cercetătorilor amatori, a artiștilor populari și specialiști ai culturii populare, respectiv la operele acestora, să analizeze reprezentările și discursurile despre popor și cultura populară ale manualelor școlare, mass mediei, beletristicii, dar și mișcărilor sau inițiativele care au avut ca scop revitalizarea tradițiilor. Aceste apeluri au subliniat importanța culegerii informațiilor, identificarea relațiilor instituțiilor, a personalităților și a mișcărilor etnografice, explorarea relației dintre etnografie și disciplinele înrudite, dintre etnografie și diferitele medii, al contextului cognitiv al etnografiei, a utilizării taxonomice, a paradigmatelor și metodologiei specifice. Comunicările primelor două evenimente au fost publicate în 2010, iar materialul următoarelor trei conferințe a ieșit de sub tipar în 2012, tot în anuarul Asociației Etnografice Kriza János. Volumul de față include comunicatele conferințelor organizate în 2013 și 2014.

Am grupat cele 21 de studii ale volumului pe trei secțiuni tematice. În capitolul intitulat *Instituții, mișcări etnografice, cercetare etnografică* am inclus 11 studii. Katalin Olosz analizează modul în care în perioada instituționalizării etnografiei Societatea Kisfaludy și-a păstrat rolul dominant, respectiv concepția estetică în ceea ce privește culegerile de folclor din

Transilvania. Studiul lui Ferenc Pozsony oferă o însumare a istoriei, concepției și rezultatelor cercetărilor de etnografie socială din regiunea Trei Scaune. Janka Teodóra Nagy prezintă acea culegere de cumute populare, care a fost realizată în anii 1940 în satele din regiunea Călata de către Seminarul de Istorie a Dreptului din cadrul Universității Ferenc József din Cluj, sub coordonarea lui György Bónis și cu participarea lui Ernő Tárkány Szücs. Ernő Albert îi înșiră pe acei profesori și elevi ai Colegiului Secuiesc Mikó din Sfântu-Gheorghe, care într-o formă sau alta și-au adus aportul la cercetarea, cunoașterea sau revitalizarea culturii populare. Prin studiul lui Simion Valer Cosma avem posibilitatea să descoperim acele mișcări românești bisericești din secolul al XIX-lea, care au pornit procesul de cunoaștere a poporului și a culturii populare românești. Vilmos Keszeg reconstruiește cu ajutorul presei povestea expoziției de bunuri și produse din 1906 de la Turda, care a avut ca scop conștientizarea valorilor industriei și a agriculturii locale. Cercetarea lui Enikő Szócsné Gazda dezvăluie istoria mișcării din Trei Scaune care a dus la renașterea șesăturilor tradiționale. János Péntek oferă în lucrarea sa o însumare a etapei a treia a educației universitare etnografice din Cluj. Péter Halász prezintă contribuțiile cercetării ceangăilor din Moldova înainte și după revoluția din 1989, din care iese în evidență importanța Asociației Culturale Lakatos Demeter. András Vajda realizează un registru al instituțiilor (muzee de etnografie, muzee orășenești, muzeele satului, colecții locale) care și-au asumat cercetarea și prezervarea culturii materiale din județul Mureș, din ultimii 150 de ani. O încercare interesantă este cea a lui Enikő Laczi, care prezintă istoria de o sută de ani a grupului de teatru amator dintr-un sat din Călata, drept o tradiție inventată, care a avut un rol determinant în viața comunității locale.

În capitolul intitulat *Cariere și opere de cercetător* Vilmos Tánccos prezintă viața lui János Petrás Ince și activitatea sa de pionierat în cercetarea ceangăilor din Moldova, Ferenc Pozsony anii petrecuți de Béla Gunda la Cluj, László Barabás concepția de culegător al obiceiurilor populare a lui János Kriza, Erika Tasnády activitatea profesională a folcloristei și profesoarei de muzică Klára Sebestyén Dobó, Eleonora Sava și Maria Grosu rolul de conducător și coordonator al profesorului universității clujene, Nicolae Bot, iar în final Vilmos Tánccos opera etnografică a preotului și profesorului László Székely.

Al treilea capitol, ce poartă titlul de *Noțiuni, fenomene, interpretări* include studiul lui Imre Gráfi, referitor la noțiunea de regiune, o noțiune ce

este prezentă în etnografie și în științele sociale încă din secolul al XIX-lea, cu o semnificație mereu reinterpretată. Studiul lui László Kürti oferă o analiză a reprezentării zonei Călata în romane literare. Emese Egyed prezintă poemul de nuntă, un tip de text situat la limita literaturii și a poeziei populare. Kinga Kali însumează construcțiile identitare ale armenismului și a neoarmenismului. József Gagyı pune accent pe importanța reinterpretării situațiilor de comunicare din cadrul muncii de teren, respectiv a rolului pe care îl joacă cel care stă de vorbă cu cercetătorul.

Kriza János Ethnographic Society Yearbook 22

Ethnographic Institutions, Activity and Research

The Hungarian Department of Ethnography and Anthropology of Babeş–Bolyai University, Cluj-Napoca, the Kriza János Ethnographic Society, the Ethnographic and Anthropologic Committee of Experts of the Committee of the Hungarian Academy of Sciences from Cluj, and the Department of Letters, Linguistics and History of the Transylvanian Museum Society organized on the 18th of October 2008 a scientific conference celebrating 110 years of ethnographic education in Cluj. Between 2009 and 2014 these four institutions made public their call for papers year by year, with the aim of exploring and popularizing the history of the local (also the Hungarian from Romania) ethnographic education and research. The call for papers repeatedly urged the participants to elaborate the synthesis of the research on certain ethnographic regions and on certain fields of traditional culture, to collect data regarding the conceptual and historical specificities of ethnographic, cultural and social institutions, on the unknown aspects of the activity and work of collecting movements, scholars, amateur ethnographers, folk artists and folk specialists, to analyze the representations and discourses of the school manuals, of the media and of belle letters related to folk and popular culture as well as the tradition revival movements and initiatives. They considered important the collecting of data, the identification of the relations of institutions, scholars, and movements, the revealing of the relations between ethnography and related disciplines, ethnography and different media, of the cognitive context of ethnography and its specific taxonomy, research concepts and methodology. The papers of the first two conferences were published in 2010, those of the next three in 2012, within the *Annals of Kriza János Ethnographic Society*. The present volume includes the presentations of the conferences held in 2013 and 2014.

We compiled the volume's 21 papers into three thematic sections. The chapter entitled *Institutions, movements and ethnographic research* includes 11 studies. Katalin Olosz analyzes how in the period of the institutionalization of ethnography the Kiszfaludy Society had preserved its dominant role and its aesthetic concept regarding the collecting of Transylvanian folk

poetry. The paper of Ferenc Pozsony sums up the history, concept and results of socio-ethnographic research in Trei Scaune Region. Janka Teodóra Nagy presents a specific collection of legal customs, carried out in some villages of Călata Region by the Seminar of the History of Law of Ferenc József University Cluj in the 1940s, a filedwork coordinated by György Bónis, with the participation of Ernő Tárkány Szücs. Ernő Albert enumerates those teachers and pupils of the Szekler Mikó College of Sfântu-Gheorghe, who in some aspect made their contribution to the research, knowledge and revitalization of popular culture. The study of Simion Valer Cosma offers an insight to those 19th century Transylvanian Romanian ecclesiastic movements, which set off the recognition of the folk and of popular culture. Vilmos Keszeg reconstructs with the help of the press the story of the 1906 Product Exhibitions of Turda, an event which was meant to promote the values of the local industry and agriculture. The research of Enikő Szócsné Gazda reveals the history of a movement from Trei Scaune Region, serving the revival of local textiles. János Péntek offers a summary of the third period of ethnographic education at the university of Cluj. Péter Halász publishes some contributions to the research of the Moldavian Csángós before and after the system change from 1989, pointing out the importance of the Lakatos Demeter Csángó–Hungarian Cultural Society. András Vajda compiles the register of all the institutions (ethnographic museums, city museums, regional museums, local collections) engaged in the research and preservation of the material culture from Mureş County, all this in the specter of 150 years. An interesting approach is that of Enikő Laczi, who reveals the history of one hundred years of amateur dramatics in a village of Călata Region, as an invented tradition having a determining role in the life of the local community.

In the chapter called *Scholar portraits and works* Vilmos Tánzos presents the leading role of Ince János Petrás in the research and popularization of the Moldavian Csángós, Ferenc Pozsony presents Béla Gunda's years spent in Cluj, László Barabás debates the concept of János Kriza regarding the collecting of folk customs, Erika Tasnády offers an image of the scientific activity of folk song collector and music teacher Klára Sebestyén Dobó, Eleonora Sava and Maria Grosu outlines the leading role of Nicolae Bot, an eminent professor at the university of Cluj, and again Vilmos Tánzos offers an insight to the ethnographic activity of Hungarian priest and pedagogue, László Székely.

The third chapter, entitled *Notions, phenomena, and interpretations* starts with the study of Imre Gráfik, who debates the question of the region, a notion always present and always reinterpreted within ethnography and generally within social sciences starting with the 19th century. László Kürti's paper analyzes the representations of Călata Region in literary works. Emese Egyed presents the wedding verse, as a type of text on the verge of belle letters and folk poetry. Kinga Kali offers a summary of the identity constructions in the case of Armenism and Neo-armenism. Finally József Gagyí underlines the importance of the reevaluation of fieldwork communication and of the role of the informant, the person talking to the ethnographer.

A kötet szerzői

ALBERT Ernő (1932) – Sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium, magyartanár, folklórgyűjtő

BARABÁS László (1947) – Marosvásárhelyi Református Kántor–Tanítóképző Főiskola, főiskolai oktató, néprajzkutató

COSMA, Valer Simion (1986) – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, poszt-doktori képzés

EGYED Emese (1957) – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Irodalomtudományi Intézet, egyetemi tanár, irodalomtörténész

GAGYI József (1953) – Sapientia Tudományegyetem, Marosvásárhely, egyetemi tanár, antropológus, szociográfus

GRÁFIK Imre (1944) – etnográfus, muzeológus

GROSU, Maria – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Európai Tanulmányok, folklórkutató

HALÁSZ Péter (1939) – agrármérnök, néprajzkutató, szerkesztő

KALI Kinga (1971) – író, antropológus

KESZEG Vilmos (1957) – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, egyetemi tanár, néprajzkutató

KÜRTI László (1953) – Miskolci Egyetem, egyetemi docens, antropológus

LACZI Enikő (1966) – művelődésszervező

NAGY Janka Teodóra (1961) – Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kara, dékánhelyettes főiskolai tanár, a jogszokások kutatója

OLOSZ Katalin (1940) – a marosvásárhelyi Társadalomtudományi Kutatóközpont főkutatója, az erdélyi népköltészeti gyűjtések történetének kutatója

PÉNTEK János (1941) – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék, Kolozsvár, akadémikus, nyelvész, etnológus

POZSONY Ferenc (1955) – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, akadémikus, egyetemi tanár, néprajzkutató

SAVA, Eleonora – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészkar, egyetemi docens, etnológus

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő (1968) – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, muzeológus, néprajzkutató

TÁNCZOS Vilmos (1959) – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, egyetemi docens, néprajzkutató

TASNÁDY Erika (1974) – doktori képzés hallgatója, néprajzkutató, népdalénes, énekkutató

VAJDA András (1979) – a Hagyományos Kultúra és Művészeti Oktatás Maros Megyei Központja, Marosvásárhely, néprajzkutató

ANUARUL
ASOCIAȚIEI
ETNOGRAFICE
KRIZA JÁNOS
NR. 22.

ISSN 1841-3021

ISBN 978-973-8439-75-7

9 789738 439757